
Ex-Libris:
Bródy Livia
1927

MAGYAR MYTHOLOGIA

IRTA

KANDRA KABOS

Mi volt a magyarok ősvallása?
arról kő, írás nem beszél.
Jókai.

KIADJA

DR PÁSZTOR BERTALAN

EGER

BEZNÁK GYULA KÖNYVKERESKEDŐ BIZOMÁNYA

1897

NYOMATOTT AZ EGRI NYOMDA-RÉSZVÉNYTÁRSASÁGNÁL

A KIADÓ ELŐSZAVA.

Az ezredéves honalapítás ünneplése véget ért, hálaimánk elhangzott. Új ezredévekért könyörgünk a Magyarok Istenéhez.

Fegyverrel szerzették őseink ezt a hont. Kulturával — még pedig nemzeti alapon álló kulturával — tarthatjuk meg azt mi az új ezredévben.

Az ilyen kultúra egyenlő annak az alapgondolatnak a kegyeletes megtartásával, mely nemzetünknek ezt a hosszú életet adta. Mert szent törvény a kegyelet isteni parancsa a Nemzeti-Genius előtt is.

Nélküle nincs fenmaradás.

Boldogok mi, kiknek életét erre a nagy határjelzőre tette Istenünk!

Látjuk a nagy fordulót, tapasztaljuk a rohanó századot, mely rombolva épít modern haladásoknak új, meg új várdákat.

Épít és temet.

Temeti a népek testvériesűlésével azoknak faji jellegeit; eltünteti — a közös emberiség ideális jelszava alatt — a *haza* határvonalait.

Gondolkodva állunk meg ennél a paradoxonnál. Szinte megdöbbenve kérdezzük: marad-e jogunk a jövő évezredre is?...

Ex-Libris:
Bródy Livia
1927

ELŐSZÓ.

A magyar hitregék könyvét veszi itt a szíves olvasó. Habár fogyatékosan, az ősök hitvallásának és szent meggyőződésének elveszett könyve kerűlt meg benne: de már nem mint szentirás, hanem mint — regekönyv.

Az eredetit, ősi hitvallásunknak a nép ajkára bizott tisztes könyvét, ezeréves nemzeti viszontagságunk lapokra, sőt sorokra széttépte. Szerte szállongó foszlányait összeszedegettem és szövétnekűl szántam Geniuszunk elhomályosúlt világa felé. Összegyűjtöttem azokat teljes buzgalommal, hazafiúi lelkesedéssel, ha talán — nem is a kivánt sikerrel.

Nehéz egy munka, beismerem. Mert mit sem nehezebb írni, mint *népies* — és nem tudós — mythologiát és benne a hallgatásra kárhoztatott nemzeti szellemet megszólalásra bírni, miután annak egykoron bővizű forrása: a *hagyomány* részint, mondhatni, teljesen kiszáradt; részint oly egyvelegesen szivárkozik, hogy nem csupán gyűjtése ad gondot, hanem átszűrése jár még csak sok fáradsággal!

Népmeséink és *mondáink* java-részben meghonosodott jövevények és nem fajunk szülöttei és ha azok is, mennyit le kell hámoznunk róluk, hogy a történeti igazhoz hozzájuthassunk!

Olvassuk a nép-mondákban, hogy az elsülyesztett harang miként vet véget egy-egy vízi tündérbirodalomnak. — A hajnali harangszó hallattára miként dermednek kővé a munkájokban elmerűlt hegyi szellemek vagy játékos tündérek. — Egy-egy kereszt fölállitása örökre elrettenti őket százados lakóhelyökről stb..

A mythosz titokszerű nyelvén ezekben történet van elmondva: *az új hitnek diadalmas harcza az ősvallással és a vesztes isteneknek meghátrálása s lappangó bujdokolása.*

Mert mit tőn a kereszténység az őshit halhatatlanaival? Elfoglalá üresen hagyott helyeiket, oltáraikat, s nem ritkán tiszteletöket. „Boldogasszony“ ősvallásunk népszerű cultusát például „a napba öltözött“ Nagyasszony javára foglalá le. Az ős hitmondák szereplőit az átalakúlt magyar szellem kicserélte, jobbára *az Üdvözitőnek és Szent-Péternek* juttatván azon műveleteket, melyekben ősi meggyőződés szerint „a magyarok istene“ vagy a rendelkezése alatt álló szellemek szoktak volt eljárni. Amit pedig a keresztény szellem át nem alakíthatott, azt a bálványozás nevével bélyegzé meg, tevé gyülöletessé, *s lőnek az istenek s kis-istenek ördögökké.*

De változott néven, változtatott szereplésben élnek még mindig és működnek közöttünk az ős mythosz személyei. Habár nagy ideje, hogy

levágatott a törzs, de gyökereit, melyek azonban már csupán fattyuhajtásokat hoznak, még mindig élteti a talaj.

Sőt, mondhatni, ünnepeltetnek is a nép téli összejöveteleinek olykor vonzó, olykor rémes meséiben.

Ugyanezt fejezi ki emelkedettebb előadásban Akadémiánk egyik halhatatlanja *Csengery*, midőn mondja: „A szent mythosz, melyet az előtt ünnepélyesen hirdettek a nép papjai és dalnokai, most a család köré vonúl, ott tartja fönn magát. Idővel ugyan más alakot öltenek a hitregék, a hol érzéki közvetitést találhatnak. S amint az új polgárosodás terjedésével mindig határozottabb alakot ölt a közélet, a régi mythosz mindinkább a nép alsó rétegébe sűlyed alá. *Kuruzslók, rejtélyes kóbor-alakok lépnek a régi istenek helyébe. A mythologia végre csak mint költészet, mint legenda, mese, népmonda, babonaság, népszokás, — erkölcs tartja fönn magát.*"

És ezért van aztán, hogy manapság már csak a kukoricza-fosztók (hántók) és fonók meséiben s a nép legalsó rétegeiben találunk még a magyar hitregék annyi-mennyi maradványára.

Nem csupán forrásánál, de *tárgyánál fogva* is a mythoszok, ősregék könyve a Mythologia; hanem azért csak látszatra meséskönyv, voltaképen pedig az eszmélődés azon népies bölcselete, melyet egyenlő haszonnal lapozhat a széptani iró, művész, a köznapi és magasabb röptű gondolkozó.

A „nemes és nemtelen," „magasztos és aljas" eszményitésének sehol sem akadhatni költőibb

és egy nemzettől csak telhető szebb alakitására a Mythologiánál, mely minden népnél *az énekek éneke,* tehát a legszebb ének. Sőt ennél több: oly *hősköltemény,* melyben áldva dicsőitvék a személyesített emberfölötti erők, melyek előtt a népek gyermekkora világnézletének különböző árnyalata szerint félő remegéssel vagy áhitatos bámulattal hajolt meg.

És a magyar képzelet elég élénk és merész szárnyalású vala, hogy isteni alakjaival megrakja a csillagos mennyet, a levegő eget, az anyaföldet és vizeket. Oly világnézlet tárúl föl benne előttünk, mely eredetiségével egészen sajátságos és megkapó.

Az ős hitrege-tan egy nemzet esze- és szivejárásának *föliratos emlékköve,* s egyszersmind jelleme- és lelkűletének *kidomborodása.* Valamely ősnép sem rosszabb, sem jobb, mint nemzeti istenei, vagy megfordítva: istenei jóság tekintetében nem különbek nálánál.

És amint a görögök istenei egészen görögök, Skandinávia halhatatlanjai pedig az utolsó vonásig zord északnak a fiai: úgy mythologiánk magasabb szellemeiben is a magyar tulajdonságok testesűlnek meg. Istenei valóságos magyar öregek; istenasszonyai gondos falusi nagyasszonyok; a tündérek meg tisztaságszerető és mindig jókedvű hajadonjainknak szakasztott másai. *Hitrégeink és nemzeti szokásaink egy anya emlőin nevekedett testvér-gyermekek,* és amint tele vala az ős ég magyar csillagokkal: úgy el vannak árasztva nemzeti szokásaink is ős hitbeli vonásokkal.

A korunkbeli *történeti iskola,* jegyzi meg *Cantu,* a mythologia leplének föllebbentésével igyekszik a történeti kor határait messzebbre tolni. És nem oktalanúl, tehetjük hozzá; mert kevés történeti nép van, mely nem mythoszaiban birná történetkönyvének első fejezetét. Az adattalan és kétszeresen szürkületes őskorból csak hitregei nyomok tájékoztatnak nemzetünk fajbeliségéről, s ifjukorának otthona és rokonsága felül. És e mythologiai adatok nem csupán régiebbek, de hitelesebbek is, mint az ősinek tartott profán mondák.

Vajjon a magyar szellem nagyobb kárvallása nélkűl élet és iskola ellehetnek-e tovább is az ősvallástan, a magyar mythologia kézi könyve nélkűl? Már is sokat veszitettünk. A források közől nem egy merittetlenűl száradt ki. Az adatok mindig jobban kallódnak; a czivilizáczió az eredeti jellem-vonásokat országosan tarolja. Figyelmeztetni kell a nemzetet veszendőbe menő kincsére, s rábirni, hogy megirassa a magyar mythologiát, mely a fejletlen ifjat regéjével gyönyörködtesse, a férfiút eszméltesse, a történettudóst az őskor első adatainak romjaihoz elkalauzolja, a bölcselőt bevezesse a nemzeti genius kincses házának belső kamarájába, a széptani irót pedig az isteninek a mesével határos nemzeti ős alakjaival hozza ismeretségbe!

Legkimagaslóbb hitregés tudósunk a multban *Ipolyi Arnold,* a történetirás minden ágában jeles iró vala. Ő már negyven év előtt az egyetemes mythologia összes anyagát összehordta, hogy az

ősvallás sötét korát, miként gondolá, annál láthatóbbá tegye. Sajnálatos, hogy munkája, melynek „Magyar Mythologia“ czimet adott, részben több, részben kevesebb, mint a minek az vallotta magát. Osztozék hirnevében tekintélyes kortársa: *Csengery Antal*, a ki magvas és irányadó tanúlmányokban igyekvék ennek a „Magyar Mythologiá“-nak tévedéseit javitani és hiányait kiegésziteni. Pantheonunk ezen két épitőjének méltatására még visszatérünk. Azóta, tehát több mint fél ember-élet lefolyása óta, nem csupán új mythologiai források nyiltak, hanem maga a magyar ősvallás ködös ege is sokat tisztúlt.

Majdnem megfoghatatlan, hogy a magyar mythologia nem-volta és megirásának nehézségei nem szolgáltak elég ösztönűl még ekkoráig sem abban, hogy a hivatottak egyikét a nem-létezőnek megteremtésére, illetőleg a magyar Mythologia megirásának új kisérletére sarkalják.

A mi magamat, a vállalat útcsinálóját illeti, velem a hiány érzete és barátaim rábeszélése vétette föl a magyar hitregék irótollát. *Gutta cavat lapidem* . . . igéretet tettem. Ez legyen mentségem az Ipolyiakkal és Csengeryekkel való pályafutás büszke látszata ellen.

Iró- és olvasónak ismerniök illik egymást. Szellemes- és nagy igényűnek tartom a t. olvasót. A felolvasó asztal egy-két lépcsővel mindig magasabban áll a hallgatók padjainál. De e padokban sokszor mesterek ülnek.

Ha tárgyalásomból itt-ott netalán az ünnepélyes és emelkedett felé való törekvés fogna

kitetszeni, amennyiben azt nem a tárgy természete hozta magával, nem tiltakozom ellene, hogy öntudatosnak tartassék az és azon tiszteletérzetnek legyen betudva, melylyel minden iró tartozik olvasójának.

A jóhiszemű olvasó az *előszó-ban* közönségesen nagyképűsködéssel szokott zaklattatni, holott itt kell leginkább tűrhetőknek mutatkoznunk. Az *irányelvek* elsorolása czimén mennyi port lehetne nekem is fölvernem, ki talán a másik hibába estem, midőn eljárásomat egy-két megjegyzésnél bővebben nem jellemzem.

Tévedés, sőt nagy tévedés lenne azt hinni, mintha Ipolyi és Csengery után jövén, csupán munkáiknak betetőzése vált könnyű teendőmmé. Munkájok örökösére az alapon való kezdés nehéz munkáját hagyák. Más-más okokból egyikök tanitványának sem adhatom ki magamat, noha szivesen elismerem, hogy mindkettőnek alkotása mester-mű és Ipolyi merész, Csengery meg szilárd épitő.

Mythologiánk alapvető *szent-irásául* a finn „*Kalevalá*“-t fogadtam el, mint amely néphagyomány-töredékeinkkel egykorú s e mellett tisztább is, vegyűletlenebb is. Azt hiszem, hogy még egyszer mythologiát irva, Ipolyi sem tenne másként; avagy ha ezt tette volna, nem annyi sok kifogásolni valóra talált volna benne a kritika.

Hibának tartanám azonban, hogy csak az *ugorságot* ismerjük el nyelvrokonnak s a *törökség* hatását figyelmen kivűl hagyjuk. Vannak mythologiánkban is, mint a nyelvben nyo-

mok, melyek török-tatár eredetre vezethetők vissza.

Magától értetődik ugyan, de nem átallom nyiltan is bevallani, hogy nem tűztem magam elé czélúl, hogy olyan vaskos kötetet adjak, mint az Ipolyi Mythologiája, sőt homlokegyenest ellenkezőképen főtörekvésem a rövidség, érthetőség és a lényegtelennek lehető mellőzése vala. Azt azonban már okkal szemére lehet vetni könyvemnek, hogy teljesen bevégzettnek nem mondható. Nem lehetett az, már csak azért sem, miután tisztelt olvasóimnak majdnem mindenike adósom még a kezeügyébe eső hitrege-adatok tekintetében. A Magyar Mythologia nagy kiadásához a haza minden művelt fiának hozzá kell járulnia vidékének adataival, ha csak egy-egy porszemmel is.

És első sorban is egy kézi könyv hiányának a megszüntetése látszék e tekintetben kivánatosnak, és kielégitése az ifjuság s az okúlni szerető, de a tanulmányozásra rá nem érő nagy közönség igényeinek. Különben amint igaz, hogy a mythologia-irásnál mi sem kinálkozóbb az olvasottság fitogtatására és kisértőbb „párhuzamok“ czimén a kalandos kitérésekre: úgy bizonyos, hogy lehetett volna e munka tudákosabb és nehezebb fogású is.

Sokaknál feltünést fog kelteni, hogy munkámban sok az idézet; mások azt szeretnék, ha a népies elem még erősebben lenne benne képviselve. Munkám úttörő vállalkozás levén, egyik résznek sem teheték eleget.

Munkámban sok az idézet, de azt gondolám, hogy a keresett igazságot jobban megközelítem, ha iróinkat nem értelmezem, hanem magukat szólaltatom meg. Az elégnél kevesebb a nép szava; de talán már el is késtünk arra, hogy a néphagyomány apró töredékéből állithassuk össze az ős hitrege-tan egyes mozaik-képcsoportját.

Különben még ezen alakjában való megjelenése is inkább irótársaim és jóakaróim érdeme.

Legtöbb köszönettel Türk Frigyes és Négyessy László tanár uraknak és Buczkó János fiatal barátomnak tartozom, valamint az *Ethnographia** lelkes munkatársainak.

A gyűjtés körűl az elismerés hálájára leginkább lekötelezték munkámat Budapesten *Szigethi Szily Kálmán*, a magy. tud. Akadémia főtitkára, Debreczenben *bessenyei Széll Farkas* kir. itélő-táblai tanácselnök, Miskolczon *Petró József* ügyvéd, Breznóbányán *Huszka Iván* kir. adó-tárnok, Nagy-Károlyban *Guba Pál* k. r. tanár, Székesfejérvárott *Pallér Kelemen* főgimnáziumi igazgató, Zsombolyán *Babics József* országgyűlési képviselő, Egerben *Kapácsy Dezső* iró, *Scossa Dezső* kir. tanfelügyelő, *Kolacskovszky János* szerkesztő, *Fekete János* kir. posta felügyelő, *Buzáth Lajos* gyógyszerész, *Kerényi Imre* servitarendű áldozár, *Pamlényi Lajos* karbeli pap, *Buczkó János, Subich György, Smidl Sománé, Klein Ignácz.* (Utóbbi háromnak együttes ivén 100 aláirás.)

---

* A magyar néprajzi társaság értesitője, mely nekem kincses bányám volt és lehessen olvasóim kegyes hozzájárulásával a hiányzó adatoknak is dús tárháza!

Első jelentkező vala *Pór Antal* esztergomi kanonok (10 péld.).

. . . Vajjon a sok jóakarat nem veszett-e kárba; vajjon alkalmas-e ez a munka arra, hogy az ősök hit- és erkölcsvilágának csillaghoni, földi, vízi és földalatti birodalmát bejárni kivánóknak tűrhető kalauza legyen? — döntse el az olvasó.

Annyi áll, hogy ha a szándékkal munkaerőm csak távolról is fölért volna, most inkább reméllenem, mint kérnem kellene az elnézést.

Eger, 1897. május 1.

Kandra Kabos.

TARTALOM.

XXVIII. Egészen rosszak.

1. Igézet.

Lap

2. Halál és betegségek.

3. Ártó szellemek vagy Manók.

4. Ördögök.

XXIX. Ünnepek és jeles napok.

*

*

XXXI. Áldozatok és Áldomások.

Lap

XXXII. Védekezés a Rosszak ellen.

PAPOK.

XXXIII. Az ősvallás táltosai.

FÜGGELÉK.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

Lap

BEVEZETÉS.

I. Ipolyi és Csengery.

Magyar Tacitus hiánya. Ősi irott hagyományaink hiányának oka. Első hitregélők. A latin és magyar nyelvű történeti iskola fölfogása. A „Magyar Mythologia" irója és kritikusa. Ipolyi érdeme. Az Ipolyi-Mythologia módszere és etymologiája Csengery világitásában. Csengery tévedései. Mythologiánk nincsen.

Való az, amit egy külföldi iró mond: hogy a pogánykori Magyarországnak nem volt meg a maga *Tacitusa*, aki följegyzésre méltatta volna szokásait és vallási hiedelmeit. Nem bukkanunk a régi idők olyatén jóindulatú értelmezőjére sem, aki már a Szent-István vallásának virágzó korában összeszedegette és az utókorra áthagyományozta volna a gyérülő adatokat.[1]

Annál kevésbbé lehet szó magyar *Homér*-ról, aki isteneinket ünnepelné, vagy hazai *Ossián*-ról, ki a nagyidőkbeli hősök tusakodásának énekes elbeszélésével gyönyörködtetne. Mintha *hegedőseink-* és *regeseinkkel* nem csupán a koboz hallgatott volna el, hanem az *ős felrovások*, a hagyomány énekes szent ereklyéi is eltemetődtek volna. Elpusztúlt az ősirás s vele a rejtegetett vallási emlékek utolsója is veszendőbe ment. A *Kalevalá*-hoz hasonló nép-éposznak semmi nyoma; még nevét sem lehet megállapitanunk.

Első öntudatlan hitregélőink a költők valának.

> **„Bálványisteneket nem imádtak üstökös Ősink,**
> **Bár az igaz hitnek rájok nem tűne világa",** — —

zengé „Árpád" éneklője. A költő-király *Hadur*-nak nevezi el „a magyarok istené"-t és a *Zalán futásá*-ban egyaránt szerepelteti a kegyes és ellenséges indulatú szellemeket.

A magyar mythologia öntudatos mivelése azonban ennél jóval korábbi keletű. Már a *latin nyelvű történeti iskola* foglalkozott vele s főbb megállapodási pontjai valának: hogy az *Isten*-szó azonos a parz „*izdan*-nal"; hogy habár tisztelték is őseink a tüzet, a levegő eget, a vizet és dicséretet énekeltek a földnek, hanem azért nem voltak bálványozók, mint akik csak azt imádák és nevezik vala Istennek, ki a világ mindenségének megalkotója.

És átvevé e tanokat a történetirás magyar iskolája is, és szerinte is: a természet szentegyházában, ugymint az ormos helyeken, suttogó ligetekben, siető folyamak mentén bemutatott áldozatok csak az *Egyetlent* illették volna és az istenség nagy családjában az alsó rangúak: az erdők, hegyek és vizek majd hosszú szakálú öregjei, majd örökifjú tünde szellemei merő ellentétben a mindenek alkotó atyjával csak olyan a milyen tiszteletben részesűlének, mely t. i. imádás-számba nem mehet.[2]

A szabadságharcz leveretése után irodalmunk soha nem látott fakadásra tavaszodék. Ha a gyümölcshozó ágak lemetszetnek, gyökerére veti erejét a fa is. Akadt odaadó mivelője az ős vallásnak is, még pedig párosával.

1854-ben egészen váratlanúl néminemű, úgy nevezett „zsenge munka" jelent volt meg, irója *Ipolyi Arnoldnak* nevezé magát. Alig értjük ma, mert eleven példákra nem mutathatunk, minő irodalmi ünnep volt az, midőn mindenki az Ipolyi: magyar mythologiáját kereste és tanulmányozta. Az ősvallás Olympusa a régen élt utolsó Vaták követelő föllépése óta nem volt soha ennyi figyelemre méltatva.

„A monumentális mű (mondja az egykorú hatás észlelője, Ipolyi nagy tisztelője: *Barna Ferdinánd*), a monumentális mű az, ama szomorú időkben ily nagyszerű tüneményre egészen készűletlen magyar mivelt közönséget méltó ámulatba ejtette."

Úgy látszott, hogy „a magyar mythologia" nem csupán megírva áll, hanem benne szilárd alapja lett lerakva a magyar Pantheonnak. Az irodalmi meglepetést azonban kevés vártatva követte egy másik meglepetés, melynek utána a lelkes tapsok hirtelen elhallgattak.

A „korszak-alkotó műnek" utána a magyar mythologiai iskolának magában álló mesteréűl tisztelé a közvélemény Ipolyit, midőn nem várva küzdelemre kél vala vele „a magyar szónokok és státus-férfiak" egyiránt tiszteletes és tekintélyes irója majd a Mythologia szerzőjét czáfolva, majd az amazétól sokban elütő új tanokat hirdetve. Ez *Csengery Antal* vala, kit ha túlszigorúságról nem akarunk vádolni, kiméletesnek még kevésbbé vallhatunk.

Az ősvallás ezen új bajnoka nagy készűltségű értekezéseiben s mellé még az Akadémia szeme láttára nem kevesebb szándékkal indula neki a támadásnak, mint azzal, hogy Ipolyi fáradságos munkája elhibázott dolog, részleteiben pedig jobbára hibás. Vagy magyarán mondva, hogy az Ipolyi Mythologiájának daczára sincsen mythologiánk.

Az önérzetében és irói hirnevében erősen megsebzett Ipolyi a támadást támadás nélkűl s a kihívást felelet nélkűl hagyta. Az ügy érdekében hibásan. A tért ellenfelének engedvén, annyira elnémúlt, hogy lemonda, amire a *Szent-István-Társulatnak* tett volt igéretet: még művének népies kiadásra való előkészitéséről is. Sohasem engedte azt sem, hogy újabban kiadják elkapkodott könyvét.

Ipolyi gyanittatta ugyan, hogy a Mythologián kivűl másban is úttörő ohajt lenni, s hogy munkájának a nagyobb olvasó közönség és az iskolák számára való kidolgozását másokra bízván, maga egyéb parlagok munkálása után kiván látni.[3] Hogy azonban ennyire hamar beváltotta szavát, ebben legnagyobb része Csengery Antalnak fogott lenni, ki lényegileg kárbaveszett fáradságnak nyilatkoztatta az Ipolyi-Mythologiát.

Ipolyinak érdeme azonban e téren is elévűlhetetlen marad, és műveltségünk történetében örök leszen emlékezete a nem csupán tudós, hanem egyúttal bátor fiatal papnak, ki a nemzet elnyomásának gyászos napjaiban *„a magyarok istené"*-nek hirdetőjeűl lépett föl s az ősvallás ürügye alatt igyekezett honfitársaiba emelő érzést önteni.

Ipolyi meglepő készűltséggel fogott munkájához; de nem a mi, sok mindenfelé kiszélesedett látókörünk néző pontjáról tekinthetett szét. Úttörő volt, mi érthetővé teszi, hogy egyszer félrelépvén, többé az egyenes haladás és kitűzött irány he-

lyes ösvényébe nem bírt belezökkenni, és zavaros kútfőinek tömkelegében eltévedvén, mi sajnálatos, nem adatott meg neki, hogy a magyar Olympusba tájékozódott betekintése legyen. Hanem azért atyja marad ő Mythologiánknak, melyet ohajához képest fölszerelve és megalkotva, a nemzet ezredéves örömünnepén a haza áldozat-oltárán láthatnia talán nem fogott volna közömbös dolog lenni velünk örvendező szellemének.

Hogy egy-egy emelkedettebb látó pontot kiküzdeni az igazság világában sem tréfa-dolog, mi sem bizonyítja inkább, mint az eddigi nagyobb szabású mythologiai kisérletek. A magyar tudományosság méltó ünnepeltjei is tévedtek. Mert Ipolyinak „magyar Mythologiája" nagy tekintélyű ellenfele szerint nem több czéljatévesztett kisérletnél azon okok miatt, melyeket sem kicsinylenünk, sem e helyütt elhallgatnunk nem szabad.[4]

Csengery szerette volna, ha a „Mythologia" irója a német *Grimm*-ek példáját abban is követi, hogy munkáját megelőzőleg és előkészitő tanulmányként kiadja a birtokában levő meséket és mondákat, s ezek iránt figyelmet és érdeklődést igyekszik kelteni. Megrója azon kritikátlanságot, melylyel való és kétes adatokat egy kalap alá vesz, kölcsönzött és eredeti között nem különböztet s Ázsia minden hitmondájában magyar párhuzamot keres és vél találhatni.

A módszert illető észrevételei legnagyobb részének igazságát és sujtó voltát bizonyára Ipolyinál senki sem érzé inkább. Azt is be kellett látnia, hogy igaza van Csengerynek, midőn erősen kifogásolja, hogy a szánszkrit nyelvet ős vagy ehhez legközelebb állónak tekintvén, első sorban mindent ebből kivánt kimagyarázni, vagy hogy a rokon altáji nyelveknek egészen hátat fordított, sőt azt sem utasíthatja vissza egészen, hogy nyelvészet nélkül elemez, származtat és következtet.

Csengery tehát az általános irányelvek birálatánál elnézés nélkűl, tudós társa kissebbségére billenté a kritika mérlegét. Üldözé *módszerét* is, de már a nélkűl, hogy „Ipolyi urat" ujjmutatással megint pellengérre állitaná.

Az igazságnak alig megvesztegethető barátja: az *olvasó*

ezúttal mire sem kiváncsiabb, mint arra: hogy vajjon hát az annyira keményen leczkéztető Csengery ős vallás-kereső útját tévedés nélkűl járá-e meg; nem botorkált-e ő is bele a balföltevések tömkelegébe? Oly kérdés, mely elül sem az ügy, sem az olvasó tekintetéből nem térhetünk ki. Nagy dolog, miután semmi jogosúltságom nincsen arra, hogy tekintélyeket elismeréssel jutalmazzak, vagy rosszalásommal kárhoztassak. És ezért könyebbségemre szolgál, hogy e dologban személyeskedés nélkűl járhatok el és itt szintén mással mondathatom el azon kifogásokat, melyek tekintetében a jeles akadémikus mythologiai párhuzamai megközelíthetők.

„*Csengery Antal* — úgymond Dudek János tr. — az akadémián tartott felolvasásában éles kritika alá fogta Ipolyi mythologiáját s ős vallás tekintetében teljesen ellentétes álláspontra helyezkedvén, mindent támadott a magyar mythologián: módszert, etymologiát és a következtetéseket. Egyben igaza volt Csengerynek Ipolyival szemben, t. i. a magyar ősvallás kutatására alkalmazandó módszer tekintetében. Helyesen utalt ugyanis az ural-altaji népekre, a magyarok rokonaira, mint akiknek a vallásaiból s nem a hindukéból kell a magyarok ősvallására párhuzamot vonni. Helyesen beszélt az összehasonlitó nyelvtudomány felhasználásáról is e kérdésben: czélt azonban még sem ért, mivel *a vallás eredetéről szóló kérdésben egészen helytelen álláspontra helyezkedett.* Ezért helytelenek valának mind a magyaréra, mind pedig a vele rokon népek ősvallására vont következtetései is.

Ipolyi csak az utat tévesztette el, mert volt benne valami a történetiró Horváth István túlhajtott nemzeti büszkeségből, mely még Ádámban is magyar embert keresett. *Csengery* ellenben megtalálta a helyes útat az uralaltáji népekhez, de nem az ősvalláshoz, a magyarok ősi vallásához. Hibába esett, melyet Ipolyval szemben ő maga is felpanaszol: a kutatás heve következtetésekre ragad bennünket, — mondá, — ahol még az alapelvekkel sem vagyunk tisztában s hamar készen vagyunk a — *hipotézisekkel.*

Ezt a hibát követte el ő maga is, nem a módszerben, mint Ipolyi, hanem igenis az alapelvben. Alapelve a melyből kiindúlt, hipotézis sem volt, csak egy önkényes s már a tudomány előtt teljesen hiteleveszített állitás. — — *De-Brosses* idejéből, a mennyiben mind az altáji népek (finnek, lappok, esztek, osztjákok stb.), mind pedig ezek-

kel párhuzamosan a magyarok ősi vallását a nyers természetimádásból származtatta, a melyből idővel *fetisizmusra, samanizmusra, polytheizmusra* emelkedtek volna.

Oly álláspont ez, mely semmi jogosúltsággal sem bír. *Csengery* a mai természeti népek után alkotott magának fogalmat az ősi emberről s azt természete szerint, valamint vallásra jutásában következőleg képzelte. Az ősi ember „amint először megjelent a természetben, a körüle levő tárgyak teljes ismerete nélkül, a hatalmas természeti elemek ellenében merően passiv volt.“

Ez a *homo alalus,* a tehetetlen állat-ember; ilyenből indúlt ki Csengery.

A vallás csirái tehát ekkép fogamzottak: „Először is a pusztán természeti tárgy tűnik föl hatásában istenként (!) az embernek (t. i. annak a félig vad ősembernek): például valamely folyam, a nap vagy egy félelmes állat stb. Az ember önkénytelenűl meghajol a hatalmas természeti tárgyak túlnyomó befolyása alatt. Ez a nyers *természet-imádás*, a természeti tárgyak istenitése.“ Ime kezdete a vallásnak!

„Amint a lélek kiemelkedik a passivitásból, azonnal érvényesiti akaratjogát (kissé nagy ugrás!) Azelőtt a természeti tárgy igy szólt mintegy az emberhez: én istened vagyok (!) Most az ember fentartja magának e vagy ama tárgy istenként elismerését. Igy szól mintegy ahhoz: légy istenem, én annak ismerlek el! S jeléűl, hogy e tárgy, amelyhez igy szól, kiemelkedik a mindennapi, profán dolgok köréből, valamely külső jellel jelöli meg azt. Szemet fest annak, kóczot vagy egyebet aggat arra megkülönböztető jelűl. Ez a *fetisizmus.* A fetisizmushoz hasonló processus utján a samanizmus, polytheizmus, végre a monotheizmus fejlődött — *Csengery* szerint.

És mindez mivel van bizonyítva. „Hogy e történeti fejlődés fokozatait nem önkényesen állitám fel, mondja, mutatja a mai természeti népek miveltsége, melyeknél az egyik vagy másik kultuszt inkább kifejlődve találjuk. A nyers természet-imádást leginkább vadásztörzsek között találjuk fel, kik rendesen a műveltség legalsó fokán állanak. A fetisizmus a partlakó halásznépek között otthonosabb. A daemonok tisztelete végre a pásztor, nomád népeknél van leginkább elterjedve.“

Ez volt Csengery felfogása a vallások eredetéről s ilyen alapon akarta a magyarok ősvallását is fejtegetni; azonban hibásan, miután az összehasonlitó vallástudomány megállapitott tételei szerint a vallások nem alulról fölfelé,

hanem ellenkezőleg lefelé fejlődtek, illetőleg egy tökéletesebb formától elhanyatlottak, ennélfogva mindaz, amit Csengery az uralaltáji népek s a magyarok ősi vallásáról mondott, minden alapot nélkülöz.

De ha önmagában tekintjük is Csengery elméletét: milyen hihetetlen dolgokat végeztet azzal a barommá sülyesztett ősi emberrel! Azt mondja róla, hogy mindjárt első állapotában, midőn „lelke még ki sem emelkedett passzivitásából," midőn „a körüle levő tárgyak teljes ismerete nélkül volt," szóval midőn még barom volt, hogy már akkor a puszta természeti tárgy „istenként" tűnt fel előtte. Már akkor önkéntelül meghajolt a hatalmas természeti tárgyak túlnyomó befolyása alatt.

És micsoda naivitás kell ahhoz is, hogy megcsináltatja ősemberével a vallás első fokozatát, tehát az első absztrakcziót, ami öntudatot tételez fel és embere mégis csak ezután ébredt öntudatára, „lelke csak ezután emelkedett ki passzivitásából és érvényesitette akaratjogát?"

Ily kisérletek után a magyar mythologia tudományos megirása még mindig emberére vár, habár a párhuzamot vonva az altáji népekkel, biztosan következtetjük, hogy a magyarnak ősi vallása is csak a Jumala és később Ukkó által képviselt, *de már elhomályosúlt,* monotheismus lehetett."[5]

II. Az őshaza és atyafi-népek.

A nemzet szülőföld keresésének szükséges volta. A szittya eredet hazai hagyománya. Nyugati ural-altajiak, ugorok vagyunk. Az altaji nyelvi nagy családfa. A török rokonság kérdése. Az első fogalmak vallomásai. Az ősi *hetes* és a későbbi *tizes* számolási rendszer bizonysága. Török hatás. Bálint Gábor nézete az őshaza és nyelv tekintetében.

Mentől nagyobb utat teszen meg valamely folyó: annál messzebb vetődik a forrástól, melynek csöppjei még a harmattal vetekednek tisztaságban és üdeségben.

Tér- és időben nagy távolság választ el a forrástól, melyből őseink a faji szellem első italát meritették, melynek partjain az eszmélkedni kezdő nép ajkairól a saját világnézletének első meséi elhangzottak. A nemzeti szülőföldtől, melynek hegyei, sziklás ormai, vizei szolgáltak első hitregés tárgyakúl.

Van a forrás vizéből a folyamban; de már annyira vegyülékesen és föleresztve, hogy többé a különválasztás gondolatnak is merész lenne. Népünk is hangoztatja még az ősfelfogásnak igéit, amennyiben hagyományából nem törlődött ki, azonban már annyi módositással és igazitással, hogy legalább is nagy dolog a hozzáadást az eredetitől elválasztani és az elbeszélést illetékes korára és személyére visszavezetni.

Kimaradhatatlan tehát, hogy az ősforrás keresésére föl ne kerekedjünk, mi egyértelmű az *ős-haza keresésével.* Megkisérlé ezt Ipolyi is; de ellenfelének szemrehányásához képest eredmény nélkül („Mit akar Ipolyi, midőn az ind nép között keresi mythologiánk ősforrásait?" — *Csengery:* i. m. 57. l. —)

Egy bizonyos, hogy, miután a történetek Ariadné-fonalát nem nyujthatjuk odáig, csupán a rokon népek kalauzolása mellett érhetünk czélt.

A hagyomány *szittya*-fajnak vallja nemzetünket. A tudománynak ennyit nem, hanem annyit sikerült megvitatnia, hogy *az ó-kor* szkitháinak nyelve (a *behistuni ékirat szkitha szövege,* mint egyetlen kútfő után itélve) a *turáni nyelvosztálynak* azon ágához hasonlít leginkább, „melyet különösen *újgur*-nak mondhatni."[6]

A hagyományt tehát a gyéren mutatkozó történeti adatok lehetőleg támogatják és habár Herodotosz nem utasít is, bizonyos, hogy a magyarok ősi hazáját, a legújabb expeditiótól eltérőleg a szkitha-földön kell keresnünk.

Keresésökre azonban csak az összehasonlító nyelvtudomány világitása mellett indulhatunk.

„A nyelvészeti nyomozások kideritették, hogy a magyar az ural-altáji népcsalád *nyugati* vagyis *ugor*-ágából való. Ezen nép-család időszámitásunk első századaiban *az Ural hegység lejtöiről leszállván* a mai Oroszországnak hosszában a Balti tenger szomszédságáig elterülő széles vonalban nyúlt el.[7]

A magyar *nyelv,* Négyesy László t. barátom szerint is, az ugor nyelvek közé tartozik. A törökkel úgy van rokonságban, hogy az ugor nyelvek a *szamojéd*-del, *török*-kel, *mongol*-lal együtt ismét egy nyelvcsaládot alkotnak: az *áltáji*-t. Azaz: az áltaji alapnyelv (mely vagy 4—5 ezer évvel élhetett ez-

előtt) 5 ágra oszlott, az *ugor*, a *szamojéd*, a *török*, a *mongol* és *mandsu-tunguz* ágra. Ezek a nyelvek tehát mind örököltek az alapnyelvből. Innen van sok egyezés még most is a magyar és török nyelv között, de ugyanannyi van a finn és török közt is. A mi águnk az *ugor* nyelv ismét hét nyelvre oszlott fel egy pár ezer év alatt: *finn, mordvin, cseremisz, lapp, vogul-osztják, zürjén-votják, magyar.* Ami nyelvünk legközelebbi rokonai ezek. Van még egy olyan csoport-közösség nyelvünk és a török közt, melyek a többi ugor nyelvben nincsennek meg. Ámde ezek mind csak későbbi érintkezés folytán támadt kölcsönvételek s valóban mind egy fogalmi körbe tartozó szók és pedig *cultur-szók* (buza, bor, tinó, ürü, gyűrű, szérű stb). Ezeket még ideköltözésük előtt, a szarmata sikságon laktunkban vettük át egy már ott letelepedett és földmivelést folytató török néptől. Épen mint ideköltözésünk után sok szót vettünk a szlávból is. Ezen szláv szók jelenléte nyelvünkben pedig nem jelent rokonságot. Épen úgy nem a török kölcsönzések sem.

Azon vitához: *török vagy ugor eredetü-e a magyar?* csak azon észrevétellel járulok hozzá: hogy egytörzsű népnél a nyelv irányadóbb, mint az éghajlattól és szomszédságtól is függő szokások és jellemvonások. Kérdés, nem lenne-e a nem-ugor eredetű kirgiz finn-né, és a finn török erkölcsűvé, ha éghajhajlatukat megcserélnék, illetőleg annak idejében megcserélhették volna? De különben is érthetetlen marad: hogy *ha a magyar, török vér s nyelve is török-kölcsönzés, hogyan lehet mégis, hogy közelebb áll az ugorhoz, mint a saját fajtájához?*

Abban kevés ellenmondással találkozunk, hogy ural-hegy-tövi népnek tartsuk a magyart; de lényegesnek látszik az is, hogy a keleti vagy nyugati leereszkedésen keressük-e bölcsejét?

Hogy a nyugati, vagyis az ugor ág sarja, ezt könnyü igazolni nyelvi bizonyitékokkal, mint legrégibb adatokkal is.

Hogy a magyarság eszmélése első korszakában ugor népek közt élt, hogy ezekhez hasonlóan *vadász-* és *halásznép* volt, az első fogalmaknak, mint: *fej, sziv, nyelv, szem, fül, kéz, vér, élni, halni,* ugor volta, a *hal-, viz-, háló-, nyil-*szavaknak a finn-ugor nyelvekből való kölcsönzése eléggé igazolja.

Ezen korszakban tehát a magyar halászat-, és vadászatból él, a fémeknek, mint urali nép ismeretével bírt *(kovács)*, tudott *fúrni, faragni*, az asszonynép meg *fonni, szőni, varr*-ni. Lehetőleg egyenlő távolságban lakván az északi jeges tenger és a Káspi tótól, a *tenger*-ről nem volt fogalmuk.[8]

Érdekes tudnunk, hogy a magyar ekkor már *lovas nép* volt, levén a *ló*-nak neve a vogulban: *lau*, az osztyákban *lovi*. Sőt már az *eb* is hű kisérője vala (az ostyákoknál: *amp)*.

Hogy a magyar a finn törzsek közelében, sőt társaságában élte le ifju korát, számolásában a *hetes-rendszer* (talán a holdnak hét-hét napos változása után) és az egyes számnevek azonossága is bizonyitja.

Mi sem bizonyosabb tehát mint az, hogy ***nyelvben az ugor népeknek vagyunk atyjafiai. Sok hasonlóságot mutat nyelvünkhöz*** a ***finn*** nyelv, ***még többet a vogul;*** hogy azonban ebből a közelebbi rokonságra, vagy csupán a szorosabb érintkezésre legyen jogosult a következtetés? — nincsen eldöntve.[9]

A magyar számnevekből tisztán kiolvasható a magyar előkor kettős időszaka, mert mig a *hetes rendszer* még a finnugor népek körében lakozónak tünteti föl a magyart, a *tizedes rendszer* korában már csupán a vogul szomszédság hatása vehető ki:

	magyar	*vogul*	*finn*	*török*
1.	egy	äk	yksi (olv. ükszi)	bič
2.	két, kettő	kit	kaksi	iki
3.	három	kórom	kolme	üč
4.	négy	n'ile	neljä	dört
5.	öt	ät	vii	beš
6.	hat	kat	kuut	alti
7.	hét	sàt	seit se män	jedi

A magyar *hét* egyiránt fejez ki számot és ugyanannyi napra kiterjedő időt, miként a vogul „sât“ is.

	magyar	*vogul*	*zürjén*
8 (=10—2)	n'ol-tz	n'ol-lu	kökja-amïs
9 (=10—1)	kilen-tz	antel-lu	ök-mïs
10.	tiz	lau-lu	das
20.	húsz	hus	köz

	magyar	*vogul*	*zürjén*
30.	harmin-tz	vát	komin, kom-mün
40.	negy-ven	ńeli-men	nel'ja-mïn
50.	öt-ven	ät-pen	vitï-mïn
60.	hat-van	kat-pen	kvajti-mïn
70.	het-ven	sât-lau	sizim-das
80.	nyoltz-van	n'ol-sat	kökjamïs-das
90.	kilentz-ven	antel-sat	ökmïs-das
100.	száz	sat	s'o

Hogy a hetes számitás korában a magyar a finn-ugorság és nem a törökség kötelékében állt, egybevetés által könnyen rájöhetünk; de hogy a tizes számok gyakorlatba vétele korában már kiszakadt a magyar az ugorok lánczolatából, mi sem bizonyítja inkább, mint hogy a 8. 9. 10. 20 stb. számok tekintetében még a vogullal sem egyezők csak kevés részben a számnevei.

Az ugor nyelvcsalád szétszóródásának oka ismeretlen. Lehet, hogy a finnek a tenger által vonzatva huzódtak az esztekkel együtt a lappok után észak-nyugat felé. A magyarokat a vadászat csalogathatá dél felé. A hagyomány is ezt vallja, de ellenkező irányban. Úgy látszik, hogy e részben a Jajk (Ural), vagy az Etel (Volga) volt kalauzok, talán az Irtis mellől kiinduló útjokban.

Hogy az északi tengert nem ismerték, a déli tengerrel meg később jöttek ismeretségbe, arra maga a „*tenger*“-szó elégséges adatúl kinálkozik. Az északinak maradt nyelvrokonok a tengert „*saras*“ — vagy „*saris*“-nak mondják, mig a mi *tenger*-szavunk török kölcsönzésnek vétetik, látszólag annak bizonyságáúl, hogy eddig nem látott tengert, helyesebben: talán hogy a tenger fogalmának kifejezésével kölcsönzött szóval kezdett élni, a régit elfeledésnek engedve át.[10]

Nemzetünk ifju korának ezen lakóhely-változtatása sokáig élt a hagyományban s utat talált a mondákba is. Itt azonban nem ifjú vágya sarkalja a néppé alakúlt sokaságot, hanem szarvas csalogatja *Hunor*-t és *Magor*-t s a kiindulás nem is északról, hanem a déli fekvésű Eviláth földéről történik.

A magyar ekként a török hatás körébe jutott, minek kétségbevonhatatlan bizonyságát abban látjuk, hogy fo-

galom-gazdagulásának vivmányait török-magyar szavak jelzik, mint:

oroszlán,	*törökül:*	arslan,	alma	„	alma,
teve	„	deve,	buza	„	bogdaj,
borz	„	borc,	árpa	„	árpa,
tyúk	„	tauk, tavuk	gyümölcs	„	jemiš,
disznó	*a csuvasban:*	sisna,	borsó	„	burčag,
ünő	*törökül:*	inek,	tarló	„	tarla
tinó	„	dana,	balta	„	balta,
tokló	„	tokli,	bicsak	„	bič-mek,
ökör	„	öküz,	kapu	„	kapi stb.
borjú	„	buzagu,			

A törökségben úgy látszik a csuvasok szomszédságába jutottak, kik *r*-végzettel ejtik ki az öküz-, tengiz-, ikiz- (iker) stb. szavakat.[11]

A finnisták és turkisták közti nyelvkérdési vita még mindig nem elintézett ügy. Újabban *Bálint Gábor* nagy tapasztalatú nyelvbuvár mindkettőjöknek hadat üzent. Szerinte nyelvünk a délindiai turánság nyelvéhez a „tamul"-hoz, a turánság *szánszkrit*-jához áll legközelebb. Ez módosithatja az ős-szülőföld s vele kapcsolatosan az első hitregék kérdését.[12]

III. Az őshaza első hitregéi.

Az uraltáji honosság és a vogulokkal való közeli nyelvrokonság. Réthy László tudósunk a vogul és finn világteremtési mondáról.

Ki tudja, hogy az Uralhegyen innen vagy túlnan ringott-e az első magyar nemzetség bölcsője; hogy éjszaknak vagy délnek indult-e a forrás, melynek partjain hallgatta volt fajunk az öregebb törzsek mondáit a világalakúlásról és a nagy nemzet-család vallási hiedelmének első tanúlságait merről vette? . .

Kettő megállapithatónak látszik, hogy *a)* őseink lakták az Uralnak *arany*-ban, *ezüst*-ben, *ón-*, *ólom-* és *vas*-ban gazdag vidékeit. Ezen fémnemeknek magyar neve mondhatnám saját terméke nyelvünknek, melyeket ha Ázsiából hoztak magukkal, másutt nem termelhették, mint ezen, két világra szóló

hegylánez alján. *b)* A mondottakból megállapítható, hogy akár volt a magyar finn-ugor, akár nem; de mai nyelvén beszélni, „*imád*-kozni" az ugor néptől s különösen a nyelvében vele legrokonabb *vogulok*-tól tanúlt.

Ezen rokonság s nyelvi atyafiság bebizonyithatósága fölötte fontos mythologiai tekintetben, mert a mint igaz, hogy: „a nyelvek vallomása szerint a magyar nyelv minden most ismeretes rokon nyelvek közül leginkább hasonlít a vogul nyelvhez": úgy viszont hasonló viszonyosságot tételezvén föl a mythologiára nézve is, úgy hivatkozunk hitregéjére, mint a magunkéra is. Úgy nyúlunk hozzá, mint közös kincshez. Mert alaposnak látszik, hogy a mennyiben ugor származású a nyelvünk, ugor eredetű vala ősvallásunk is és a mennyi érintkezést föltüntet nyelvünk a finnekkel és vogulokkal: annyi hatást megengedhetünk mythoszaink tekintetében is.

Még csak azt kell érintenem, hogy nálunk az ős felfogás mostanáig elmosódott, mint valamely régi irás; vagy megzavarosodott, mint a forrásától messzejáró patak s csak az ugor testvérnépek hitregés mondái segitségével lehetséges, hogy őseink gondolat-világába magunkat beleéljük és vallási birodalmukat bezarándokoljuk.

Ilyen sokat mondó és sok tekintetben közös ősvallási régiségünk a *vogul monda* „a világ teremtéséről", és a *finnek nemzeti éposza: a „Kalevala."*

Szépen ír e tárgyban *Réthy László* ethnographus: „E szép és a mi szemünkben nagybecsű költemények, melyeket északi rokonaink tudatából, kik a világmozgalom útjaitól félre esve, máig sem törölte ki az idő, két ezer év előtti időkbe varázsolnak vissza bennünket, midőn a világnak más képe volt, mint ma. Déli és Közép-Európában a rómaiság játszotta világszerepét; Germánia északi partvidékei, a mai Anglia, Skandinávia, hiányosan ismert területek voltak, kezdetleges miveltségű népfajokkal, a Volgától pedig csak mint mesés folyamról (Rha) tudott az egykori földrajzi tudomány. Ez ismeretlen földterűleten szövődtek az ugor népek szemléletében azok a bűvös hitregék, melyek fajunk világnézetének legrégibb nyilatkozatai."[13]

Az látszik természetesnek, hogy a vogul mondát szó szerint adjam mindenek előtt és fölvilágositó jegyzetekkel kisérjem. Alkalmatosabbnak kinálkozik azonban, hogy mindkét szöveget röviden és hozzászólás nélkül ismertessem, főleg miután azt föndicsért *Réthy L. tudósunknak* kivonatában, mely nem igényel sem rövidítést, sem bővitést, a legkivánatosabb összegezésben immár birjuk.

A vogul monda szerint kezdetben — irja *Réthy László*, „*Numi Tárom*“ s a tenger vize létezett. Numi Tárom, *az öreg ég, vagy felső világ*, s az alsó világ: *a tenger*. Numi Tárom ezüst fonatú bölcsőben férfit, és nőt: a *napistent* és feleségét bocsátá alá. Ezek a levegő nagy térségein s a tenger szine fölött lebegtek, ide-oda hajtatva a déli és északi szelektől. A férfi Numi Táromhoz imádkozék, hogy egy hajlék nagyságú földet bocsásson le. Numi Tárom meghallgatá a kérést, lebocsátja a kért földet. Majd a nő szülési ideje érkezik s életre való fiat szűl. A fiu *Elm-pi = a levegő fia* (vagy Elm-kales = légben született halandó). Elmpi megnő . . . hétfonatú ezüst hágón Numi Táromhoz megyen; megkérdezi, hogyan éljenek igy ég és víz közt? Numi Tárom, kit a monda hétfonatos hajú isteni alaknak ír le, arra tanítja Elmpit, hogy buktassa ki a földet a vízből. Egy *buvár-madár* bőrét adja neki, melylyel leszáll a vizekre s a földet kibuktatja; hanem az forog s nem akar veszteg maradni; erre Numi Tárom ezüst gombokkal ékes övét adja Elmpinek, melylyel a földet körülkeriti *(Urál hegység)* s azt alkalmassá teszi lakó helyűl az embereknek. Meglévén a föld, Elmpi újból fölmegy az égi atyához s utasitása szerint alkotja meg az emlős és szárnyas állatokat s hóból és földből formálja az embert. Majd a halat hozza le az égből az emberek táplálékáúl; a hal tehát az ég ajándéka. Aztán a vadászat mesterségére, nyílkészitésre, hálókötésre tanítja az embereket, majd férfi és nő közt házasságot szerez s az emberi faj szaporodásnak indúl. Erre a halált (kuljáter) hozza le az égből, hogy a hány ember meghal, annyi jőjjön nyomába, egyik a másnak adjon helyet.

A *Kalevala* rúnóiban ugyanezen felfogás főbb motivumai maradtak fönn. Itt *Kave Luonnatar*, a természet, a te-

remtő erő, az ősi elv. Leánya *Impi (lég leánya)* századokon át szűzen élve himbálódzott a lég téres udvarában; majd únva a hosszu egyedűliséget, a tenger szinére ereszkedék alá s a széltől méhe megilletődék. Méhe gyümölcsét hétszáz évig viselte s még sem született meg a gyermek . . . Egy vizi madár jő, repűlve a tenger szine felett s helyet keres, hol fészkét rakja meg. Impit találja a vízen úszva s ölébe rakja arany tojásait. Majd Impi öléből legördűlnek a tojások és széttöredeznek; a tojás alsó feléből lett a föld, feléből az ég boltozatja, sárgája felső feléből a nap, felső fejérjéből a hold. Impi fia Väinämöinen, kinek hasonló szerep jut a teremtésben, mint a vogul hitrege Elmpi-jének.

IV. A két ugor hitrege szövege szerint.

A) Vogul.

A vogul *föld-teremtésről* szóló monda és a finn világalakulás runójának szövege.

„Má kul'item majt" (A föld-teremtés mondája).

I. Asszony és férfi valának. Ńumi Tarom atya, Tarom öreg által ezüst fonatú bölcsőben eresztődének alá: vas kötél végén (csúcsán) jövének alá. Numi Tarom atya erős torkú alszelet támaszt, az a feltenger végibe viszi; erős torkú felszelet támaszt, az az altenger végibe emeli.

II. Egy nap a férj Numi Tarom atyához imádkozik: Numi Tarom atyám nekem egy hajlék nagyságú ép (szent) darab földet bocsáss le! — Egy nap elmulta után, két nap eltölte után, Numi Tarom atya által egy hajlék nagyságú szent darab földdel bocsátódnak le. Az ajtós hajlék ajtaján kimegyen a férj, hajlékát megkerüli, alig egy ember lépésnyi széles darab föld látszik meg. Numi Tarom atya más szelet csinál, az más tenger vidékébe viszi, más szelet támaszt, az más tenger öblibe fújja.

III. Sokáig éltök után, rövid ideig éltök után, egy nap az asszony szól: Férjem, vénülő kézre jutottunk, vénülő lábra jutottunk. Ha majd az ember-évbeli idő beáll, az ember-korbeli idő beáll: vajjon a nő megyen-e ki, vajjon a férj megyen-e ki? Felel a férj: Nem ugy, az asszony (megyen ki); ha majd az ember-évbeli idő beáll, a nő hadd menjen ki, a férj legyen benn.

IV. Kiméne az asszony. Hét éjig hire nincsen, hét napig hire nincsen. A férj kifelé kiált: Asszony te hová felé

mentél? élő vagy holt (vagy-e)? semmi hired nincsen! Szól az asszony: Nekem — midőn bételik az az idő — nekem fiam lesz, ide hozza (az idő).

V. A férj hét éjig, hét napig fekszik tovább. Hét éjig, hét napig fekte után a Numi Tarom mondva' kimért napja érkezék az asszonyra, meleg hajlék zugába életteljes fiut szűlni mene be. A férj, a vénülő kézre jutott ember, a férj örvendező keze jobbikára veszi, örvendező lába jobbikára ülteté: „Numi Tarom atyám fiat adott nékem, Numi Tarom atyánk fiuval ajándékozott meg minket.“ Az asszony leteszi, a férj fölveszi, csókolgatják, ölelgetik.

VI. Az ének embere, a monda embere némi ideig növekszik, olyan nagygyá lőn, hogy járhatna, ollyan nagygyá lőn, hogy kimehetne. Ha erdei vadas helyen volna, olyanná lett, hogy erdei vadat foghatna; ha vízi halas helyen volna, ollyanra nőtt, hogy vizi halat foghatna. Egy napon mondja atyjának: Oh nevelő atyám anyám, mit gondoltok? Ha életünk hosszáig (igy tart), ezenképen hogyan élünk? Más szél jár, más tenger vidékibe viszen; más szél jár, más tenger öblibe fúj minket. Ha Numi Tarom atyámhoz mehetnék föl! Az atyja felel: Kis fiam, kezedre gyönge ember, lábadra erőtlen ember, ha érzesz erőt kezedben, érzesz erőt a lábadban, hágj föl! Ha tőlünk kérsz tanácsot: úgy jövendőre való kis ember itt fogsz ülni; mi hogyan ültessük meg a tartós időt? Görbe botra jutottunk, ősz hajra jutottunk! Neked szóló okos szót hol vegyünk még? Jövendőre való okos szóval hadd értesítsen téged Numi Tarom atyád; jövendőre való okos szóval hadd tanitson téged Numi Koresz atyád!

VII. Öltözködék, az ajtós hajlék ajtaján kiméne. Hét fokú ezüst hágcsón megyen föl, fejes evet alakjában, körmös evet alakjában megyen föl. A körmös állat körmének ereje elfogya, a fejes állat feje erejének elfogyta után Numi Tarom atyja ezüst rúdú hajlék ajtajához jut, az ezüst szarufájú hajlékba bémegyen.

VIII. Numi Târom atya hét hajfonadékú fejét leeresztve ül vala. Napfényes szent asztala elé lép. Numi Târom atya lábaihoz borúla, fölkele; megint leborúla, fölkele; harmadszor is leborúla. Numi Tàrom atya hét hajfonadékú fejét hajtogatja; Numi Tàrom atya tiz fogú száját megnyitja: Alsó föld embere, az ülő héjas földön megnőtt gyönge kezű kis fiam, vajjon evő étel szűkibe estél-e, ivó víz szüksége ért-e, azért jöttél hozzám? — Numi Tarom atya lábaihoz borúla, fölálla, s így szól: Numi Tarom atyám, evő étel szükségébe hogy estem volna, ivó víz inségébe hogy estem volna? Tanácsot kérni jöttem hozzád, millyen tanácsot adsz nekem?

Numi Tarom igy szól: Mire kérsz tőlem tanácsot? — Erre kérek tőled tanácsot: más szelet csinálsz, más tenger vidédékébe visz az; más szelet támasztasz, más tenger öblibe fúj az. Ezen bajba értem, reám esett bajom ez! Ha majd az ember-évbeli időt előszólitod, teremtőtted szent vizeden hogyan fog élni az ember? Mi módon lehessen az ember ülő szent földjét előhozni, ezen tanácsot jöttem hozzád kérni.

IX. Numi Tarom atya fejét leeresztve csak ül vala. Tűzben hal-főttig való ülése után, hét hajfonadékú fejét fölemelvén igy szól: Gyönge kezű kis ember, fiam, ha az ember ülő szent földjének teremtő tanácsát jöttél hozzám kérni, millyen hátbeli erővel áldjalak meg, millyen mellybeli erővel áldjalak meg? — Egy kacsa-bőrrel ajándékozá meg, egy buvárbőrrel ajándékozá meg. — 'S immár, erőtlen kezű fiam, menj alá; az én teremtöttem szent vizemre lejutásod után, ha van hátbeli erőd, hozd elő az ember ülő szent földjét, buktasd ki az ember ülő héjas földét.

X. Alámene, atyjához anyjához juta, 's mond: Oh atyám anyám, ime Numi Tarom atyámtul ajándékozott két bőröm. „Ha hátbeli erőd van, az ember ülő szent földjét ezekkel hozd elő, az ember ülő héjas földjét ezekkel buktasd ki." Mond az atyja: A' mint Numi Tarom atyánk megtanított, ha erőt neveltél kezedben, ha van erő hátadban, úgy buktasd ki az ember ülő szent földjét; ha nincsen erőd, tőlünk hiába kérdezgetsz; számodra tehetős hátbeli erőt hol vegyünk? számodra járható mellybeli erőt hol vegyünk? Ha meg vagy áldva erővel, Numi Tarom atyánk áldott meg.

Öltözködék, kiméne. A *kacsabőrét* magára öltö, az elérhetetlen fenekü tenger vizébe úszék alá. Vad kacsa alakjában méne be. Sokáig járt, rövid ideig járt, lélekzete megszorúla, kibukék. Másodszor méne be. Sokáig járt-e vagy rövid ideig járt, az alsó földre sehol sem jut le; lélekzete megszorúla, megint kibukék. Harmadszor is bémene. Ugyanannyi ideig járt, földet nem talál; lélekzete megszorúla, megint fölmeneküle.

XII. Atyjához anyjához bemene, 's szól atyjának. Oh atyám anyám! hét éjig bár jártam, hét napig bár jártam, az alsó földre nem jutottam le; hátbeli erőm elhalt, mellybeli erőm elhalt. Mond az öreg atya: Oh kis fiam, ha nekem fogod megmondani, neked segitő milyen hátbeli erőm van, neked adható millyen mellybeli erőm van? Ha meg vagy áldva tehetséggel, Numi Tarom atyád áldott meg; ha meg vagy teremve erővel Numi Koresz öreg által vagy megteremve.

XIII. Azután kimene. A *buvár-kacsa* bőrébe öltözék. Megint a szent tenger vizében uszkála, alámene. Sokáig járt

vagy rövid ideig járt, föltetszék, egy maréknyi föld-darabot bukkanta ki. Előfelé gördité: ha kis folyóképen gördité, mint kis folyó olyanná lett; ha nagy folyóképen gördité, mint nagy folyó, olyanná lett. Másodszor mene be. Sokáig ment, rövid ideig ment, maréknyi földdarabot hoza fel. Előre gördité; ha tóképen gördité, tóvá lett, ha vizképen gördité, víz érűl folyt. Harmadszor mene be, megint maréknyi földet keltete ki. Előfelé meneté: ha erdőképen meneté, erdőfélévé lett; ha rétképen meneté, rétfélévé lett. De bár meglett az ember ülő szent földje, *az egyre forog*, egy helyen nem áll veszteg.

Bémene, 's mondja atyjának: Oh atyám anyám, mit gondoltok? adjatok nekem tanácsot. Ámbár kibuktattam az ember ülő szent földjét, az egyre forog, egy helyen nem áll veszteg. Az ember-évbeli idő beálltával mi módon él majd az ember? Akárhová menő lesz az ember, az azonképen menő földön egy helyen fog járni; levő faluját meg sem találja, levő házát meg nem tanálja! — Felel az atya: Erőtelen kezű fiam, tőlem millyen tanácsot kérsz? ha tanácsot kérsz, Numi Tarom atyátul kérj. Neked használó millyen segitő tehetségem van?

XIV. Öltözködék, kimene. *Vörös evet* bőrébe öltözék; hét foku ezüst hágcsón mene föl megint. Körme erejének elhalta után, feje erejének elhalta után Numi Tarom atya ülő ezüst rúdú hajlékához juta. Numi Tarom öreg, fejét leeresztve ül vala. Lábaihoz borula, fölkele; megint leborula; harmadszor is leborúla. Numi Tarom öreg, fejét fölemelvén igy szól: Kis fiam, milyen bajba, nagy bajba estél, hogy azért hozzám jöttél? Felel ő: Numi Tarom atyám, millyen nagy szükség ért engem? Bár eléhoztam mondottad szent földedet, bár teremtötted héjas földedet kibuktattam: nem áll veszteg egy helyen, mindig forog. Millyen hátbeli erővel erősíthessem meg a földet? ezen baj ért engem. — Numi Tarom atya igy szól: Kis fiam, téged ezennel millyen hátbeli erővel áldjalak meg, millyen mellybeli erővel ajándékozzalak meg? Ha ezen magam birta *ezüst gombos övemet* veszed, menj le az alsó földre, 's rakd az egész föld körül. Ha teremtettem szent földem veszteg áll, neked jó; ha nem áll veszteg: többé ne kérj tölem hátbeli erőt, mellybeli erőt.

XV. Alá mene, az ezüst gombú övet, megkerülvén a földet, körül húzá; legott teremtett szent földje veszteggé lőn. Ember lába által elérhetetlen szent *hegy* támada, ember keze által elérhetetlen *hegy* ülepödék. Azután beméne 's mondja atyjának anyjának: Oh mégis megülepitöttem az

ember ülő szent földjét: de ki fog majd élni ezen a földön? mi módon lehet már embert teremteni? Felel az atyja anyja: Kis fiam, ha tőlünk kérdezed, mi meg a halálhoz közeljutott ketten, honnan tudjuk, mi módon lesz ember? Kérdezd meg Numi Tarom atyátul, mint fog az tanitani.

XVI. Egy éjjeli fekvése után, egy nappali volta után megint *fejes evet* alakjában fölmene oda. Öreg Numi Tarom ülő ezüst rúdú hajlékába méne be; öreg Numi Tarom lábához borula; másodszor leborula, fölálla; harmadszor is leborula. Numi Tarom atya fejét fölemelvén mondja: Kis fiam, vajjon evő étel szűkibe estél-e, ivó víz szüksége ért-e, azért jöttél könyörögni hozzám? Felel ő: Numi Tarom atyám, evő étel szűkibe hogy estem volna. Az ember ülő héjas földjét előhoztam, az ember ülő szent földjét megülepitöttem: már ki fog rajta élni? Ember fia mi módon születik, erre kérek tőled tanácsot. — Numi Tarom atya igy szól: Kis fiam, az ember születését ezzel mondom meg neked: Ha majd hideg éles szelet támasztok, ha vastag szemü hó esik: *hóbúl gyúrj emberi alakot*, melynek lába van, csinálj emberi alakot, melynek keze van; *lábas állatot* lábas alakuvá csinálj; *kezes állatot* kezes alakuvá csinálj; szárnyas állatodra nézve, *a szárnyas állatot* szárnyas alakuvá csináld, a *körmös állatot* körmös alakuva csináld.

XVII. Lemene, lejuta. Hó esék. *Hóbúl embert csinál*, gyúr; elindítja, darabbá szakad. *Lábas állati* alakot csinál; elindítja, élövé nem lesz, széllyel szakad. *Szárnyas állati* alakot csinál, gyúr; elindítja, darabbá szakad. Úgy elhala kedve s bémene. Szól atyjának anyjának: Ámbár iparkodtam, élőkké nem lesznek; adjatok nekem tanácsot! Felel az öreg atya: Millyen tanácsom van, hogy néked adjam? Ha tanácsot keressz, Numi Tarom atyádhoz menj; hátbeli erőt attul kérj, mellybeli erőt attul kérj. Ha okos szóval értesit, ő értesít.

XVIII. Megint öltözködék, megint fölhága. Numi Tarom atyához juta, lábához borúla. Numi Tarom atya szól: Kis fiam, megint millyen szorúltságba estél, millyen szükség ért tégedet, hogy azért hozzám jöttél? Ő felel: Óh Numi Tarom atyám, millyen szükség ért? Hátbeli erőm elhalt, mellybeli erőm elhalt, kezes alaku embert csinálok vala, lábas alakú embert gyúrok vala, elinditom, darabbá szakad, élővé nem lesz. Lábas alakú állatot csinálok vala, elinditom, élővé az sem lesz. Szárnyas alakú állatott gyúrok vala, hogy tolla lett, hogy körme lett, úgy csinálom vala; azt is elinditom, szélylyel olvad, élővé nem lesz. Erőm elfogyott. Hozzád megint tanácsot kérni jöttem. — Numi Tarom atya felel: Kis fiam,

mert tőlem kérsz tanácsot, én neked azért még azt mondom: Ezennel menj le, egy részét földdel elegyítsd, egy darabját hóval elegyítsd, ember alakká igy csináld, lábas alakot azonképen csinálj; szárnyas állati alakot azonképen csinálj. Több neked szóló szavam nincsen.

XIX. Leméne, lejuta. Egy részét hóval készíti, más részét földdel készíti. Kezes alakú embert csinála, lábas alakúvá csinálá, hogy szeme lett, szája lett, úgy csinálá. Elindítá, *nevetve játszva kél előre.* Igy csinála embert; a millyen nagy a föld, mindenütt ember lett. Lábas alakú állatot kezde csinálni, hogy lába legyen, hogy keze legyen, úgy csinálá; elindítá, a' lábas állat lábas alak módjára kél előre, a' kezes állat kezes alak módjára ment el; a' föld egy része erdei vadaknak tárúlt fel. Szárnyas állatot kezde csinálni, hogy szárnya lett, hogy körme lett, úgy csinálá. Elindítja, a' szárnyas állat repűl, a körmös állat körmével jár. Megtelék a föld; sokféle szárnyas állata készüle, az ember készüle.

XX. Bémene, atyjának anyjának mondja: Oh atyám anyám, mit gondoltok? az ember ülő héjas földjét megerősitöttem, az ember ülő korbeli idejét megülepitöttem; már lett ember. De mit fognak enni? Evő étel kell, ivó víz kell. Hogyan fognak élni, erre való tanácsot adjatok nekem! Felel az atyja: Kis fiam, az ember kezibe mikép esik az evő étel, én honnan tudjam? mi módon fog élni az ember, honnan tudjam? A halálhoz közel esett ember, a veszéshez közel jutott ember, honnan tudjak neked való okos szót. Numi Tarom atyádtul kérj hátbeli erőt, attul kérj mellybeli erőt; ha okos szóval értesít, ő értesít.

XXI. Azután megint öltözködék, *veres evet* bőrét ölté magára. Hétfokú ezüst hágcsón mene föl megint, körmös evet alakjában. Eljut a Numi Tarom öreghez, lábához borúla, fölkele. Numi Tarom atya szól: Kis fiam, millyen szorúltságba estél, millyen szükség ért téged, hogy megint hozzám jöttél? Felel: Numi Tarom atyám, Numi Korosz öreg, mondottad embered lett, mondottad erdei vadad lett; tollas sokféle állatod lett: most mit mondasz, hogy egyék az ember? Éhező sziveiket mivel elégítik ki, fázó testeiket mivel melegitik meg? Én eziránt jöttem megint hozzád tanácsot keresni. Mivel mondod élniek, éhező sziveiket mivel elégited ki? — Teremts vizi halat! fiam; téged most ezzel ajándékozlak meg. Más-másféle halbul két halat ada neki. — Oh, kis fiam, menj alá az alsó földre; a' nagy folyóbeli fajta haladat a nagy folyóba ereszd, a kis folyóbeli fajta haladat kis folyóba ereszd: a tóba való haladat tóba ereszd: az ember korbeli idő mig tart, éhező sziveiket evvel elégítik ki.

XXII. Leméne az alsó földre, atyjához anyjához juta. Oh nevelő atyám anyám, Numi Tarom atyámtul ajándékot kaptam, hétféle hallal ajándékozott meg. Szól az atya: Kis fiam, ha megajándékozott, tehát a' mint Numi Tarom atyád mondta, úgy tedd meg. Tőlem mit kérdezesz többé?

XXIII. Öltözködék, kiméne. Nagy folyóbeli fajta halát nagy folyóba eresztő; kis folyóba való halát kis folyóba eresztő; tóba való halát tóba eresztő. Hét tél elmulta után, hét nyár eltölte után a nagy folyóhoz mene: nagy folyóbeli hala megnőtt, megívott, sokká lett; vize szinéiglen uszkál vala. Kis folyóbeli fajta halát nézé meg: kis folyóbeli hala megnőtt, megívott, sokká lett, vize szinéiglen uszkál vala. Tóhoz mene: tóbeli fajta hala megnőtt, megívott, vize szinéiglen uszkál vala. Bémene, atyjához anyjához juta, 's mond: Im' atyám anyám, a' nagy folyóhoz mentem, nagy folyóbeli fajta halam sok lett, vize szinéiglen jár; kis folyóbeli fajta halam ívott, vize szinéiglen uszkál; tóbeli fajta halamat megnéztem, tóbeli fajta halam ívott, vize szinéiglen uszkál. Mit gondoltok? Ezen vizi halamat, ezen erdei vadaimat miképen fogja meg emberem? éhező sziveiket miképen elégítik ki, fázó testeiket miképen melegítik meg? — Felel az öreg: kis fiam, tőlem ha kérdezesz tanácsot, én öreg ember, millyen tanácsot adhatok? Ha tudni akarod, mint lehet az erdei vadat fogni, mint lehet a' vizi halat fogni, Numi Taram atyádhoz menj föl.

XXIV. *Vörös evet* bőrébe öltözék megint. Hét foku ezüst hágcsón méne föl megint, vörös evet alakjában. Körme erőtlenné lőn ,feje erőtlenné lőn. Numi Tarom atya ezüst rúdu hajlékába mene be. Numi Tarom öreg, fejét leeresztve ül vala; lábához borúla, fölálla; megint lábához borúla, harmadszor is lábához borúla. Numi Tarom atya fejét fölemelé s mond: Kis fiam, millyen evő étel szorultságába estél, ivó viz szűke ért, hogy megint hozzám jöttél könyörögni? Felel: Numi Tarom atyám, Numi Korosz öregem! evő ételnek milyen szüke ért volna, ivó viznek millyen baja ért volna? Teremtötted embered az egész földön elterjedt; mondottad erdei vadad az egész földön lett; a' szárnyas állat szárnyas állatképen nőtt meg; a' lábas állat lábas állat-képen szaporodott; emberem ember-módra szaporodott; vízi halam vízi hal-képen ívott. Teremtötted embered hogyan elégítse ki éhező szivét, fázó testét hogyan melegitse meg? Teremtötted vizi haladat, erdei vadadat mikép lehet megfogni, mi móddal esik kézbe? Erre jöttem most hozzád tanácsot kérni, mi móddal mondod hogy az történjék.

XXV. Numi Tarom fejét leeresztve csak ül vala. Fejét

fölemelvén mond: Kis fiam, megmondom hát néked, hogy teremtöttem erdei vadamat, vizi halamat mi móddal lehet fogni. Az alsó népnek ülő héjas földére menj alá, ott termett erdei fám vagyon. A kemény hajlós fának egy hajlatját vágd le, az igenes hasábos fának egy hasábját messd le; a' két fát illeszd egybe. Az *Ob*-ban teremtett vízi halambul egy kecsege félét fogj csónakodba, főzd meg a' tüzőn, ragaszd egybe a fát, forgasd egybe; abbul íjjat csinálj. Teremtöttem erdei vadam kinyomaztatik, megközelíttetik, nyillal meglövetik; ezen módon kézbe esik. Ha szárnyas féle állatomat közel érik, azonképen *vasbul* nyilat csinálj, nyelét fából csináld; szárnyas féle sok állatomat közelérvén, azon nyillal öljék meg. Teremtettem vizi halomra nézve, *ha nyár leszek*, mind folyónak, mind tónak száját gerébbel rekeszszék be. Teremtött erdei fámnak héját lehasítják, a' gyökeres fának gyökerit veszik, vékonyra hasítják, halászó kosarat fonnak; vizbe teszik, teremtöttem vízi halam maga mègyen belé. Tél beköszöntével, mind a kis folyót mind az *Ob*-ot gerébbel rekesztik el; hálót fonnak, azt tedd vízbe, teremtöttem halam magátul megyen be. Míg az ember-évbeli idő áll, az emberkorbeli idő leend, éhező szíveiket úgy elégitik ki, fázó testeiket úgy melegítik meg. Majd erdei vadat kezdenek fogni, lábas féle állatot fognak, szárnyas féle állatot fognak; a bőrt lenyúzzák; a *ködmönre szorúló ember* fázó testének *ködmönt csinál* majd, bundára szorúló ember *bundát csinál,* bekesre szorúló ember *bekest csinál;* fázó testét úgy melegíti.

XXVI. Lemene az alsó földre, a' magánosan álló atyai házhoz juta, *magánosan* álló anyai házhoz juta. Mondja öregének: Numi Tarom im igy tanított engem! Felel az atyja: Mint Numi Tarom meghagyta, úgy tedd meg; ha erőd van, úgy csináld meg, ha tehetséged van. Ha tőlem kérdezgeted, anyád elöregedet, én elöregedtem, mind ketten a pusztuláshoz közel jutottunk, neked szóló milyen okos szónk lehetne. Ha van hátbeli erőd, magadnak van; ha mellybeli erővel megáldattál, magad vagy megáldva.

XXVII. Azután öltözködék, kiméne a népet tanitani az egész földön. Az íjjal vadászó embert íjjat tanitja csinálni; a nyíllal vadászó embert nyilat tanítja csinálni. A vizi halat fogó embert hálót fonni tanítja, halászó kosarat fonni tanítja. Nyár lesz, nyári gerebet csinálni tanit; tél lesz, téli gerebet csinálni tanit. A pónéval halászó embert, pónét csinálni tanítja, a kerítő hálóval halászó embert, kerítővel halászni tanitja.

XXVIII. Azután az erdei vadat fogó ember íjjat csinál, nyilat csinál. Erdőre megyen, az erdei vad útját megtalálja,

nyomát követi, megközelíti, nyillal lövi, s ott megöli; bőrét lenyúzza, elkészíti, husát haza viszi. A leányos ember a leánya szívét elégiti ki, fias ember a' fia hasát tölti meg. — A vízi halat fogó ember, midőn nyár lesz, nyári gerebet csinál, a' fa sík héját lehasítja, gyökeret veszen, vékonyra hasítja, halászó kosarat fon, vizbe teszi. Más nap kimegyen, az vizi hallal teli van; haza viszi, lányos ember a lánya hasát tölti meg, fias ember a fia szívét elégíti ki. Ponéval halászó ember a hegyen termő paréjt kinyövi, héját lehúzza, fonalat csinál, hálóvá szövi, vizbe bocsátja, a vizi hal maga megyen belé. Kerítő hálóval halászó ember, a fa héjárul szálakat huzogat le, kötéllé fonja, a héj-fonalat egybeköti; lebocsátja, a' vizi halat partra vonja, a leányos ember a' leánya hasát tölti meg, a' fias ember a' fia szivét elégíti ki.

XXXIX. Megülepödött a' föld, lett a' nép. Úgyde e nép mi módon fog lenni, mi módon fog nevelődni? — Mondja atyjának anyjának: No a' népet előhoztam, az erdei vad szaporodott, vízi halam szaporodott, emberem lett, a föld megülepödött; vízi halat kezdenek fogni, erdei vadat kezdenek fogni, sziveiket kielégítik, hasaikat töltik, testeiket melegítik. Jövőben a népnek mi módon lesz leánya, fia? errül mondjátok meg nekem, mit gondoltok, erre adjatok nekem tanácsot: Felel az atya: Kis fiam, téged oktató millyen tanácsot adjak? Ha tanácsot keressz, Numi Tarom atyádhoz menj föl, attul kérj tanácsot.

XXX. Kiméne, öltözködék, *vörös evet* bőrét ölté magára. Hét foku ezüst hágcsön ment föl megint. A' körmös állat körme erejének elhalta után, a' fejes állat feje erejének elfogyta után, Numi Tarom atya ülő ezüst rúdu héthajléka végibe bemene. Numi Tarom atya fejét leeresztve ül vala. Napfényes szent asztala elé lépe, földre borúla, felálla; megint leborúla; harmadszor is Numi Tarum atya lábaihoz borúla. Numi Tarom atya hét hajfonadéku fejét fölemelvén mond: Kis fiam, mi dolog végett jöttél? az evő étel millyen szorúltságába estél, vagy az ivó víznek millyen szűke ért téged? Felel: Numi Tarom atyám, evő étel szűkibe hogy estem volna, ivó víz szorúltságába hogy estem volna? Teremtötted embereid vízi halat kezdettek fogni, erdei vadat kezdettek fogni, éhező sziveiket kielégítik, tölthető hasaikat töltik, fázó testeiket melegítik. Ámde jövendőre hogyan ülepíted az ember-évbeli időt, mi módon rendeled, hogy legyen az ember-korbeli idő? leányos embernek mi módon rendeled, hogy legyen az ember-korbeli idő? leányos embernek mi módon lesz leánya, fias nőnek mi módon lesz fija? Erre jöttem hozzád tanácsot kérni. — Numi Tarom atya fejét leeresztve

csak ül vala. Fejét fölemelvén mondja: Kis fiam, millyen tanácsot adjak most neked? Menj le, egy nőt egy férfit szerezz egybe, úgy az ember-évbeli idő megülepszik, az emberkorbeli időt megülepítem; attul fogva lesz majd leány, attul fogva lesz majd fiú.

XXXI. Lemene, atyjához anyjához juta és mond: Numi Tarom atyám meghagyta, hogy egybeszerezzek nőt férjet, úgy megül az ember-évbeli idő; leány attul fogva lesz majd, fiú attul fogva lesz majd. Felel az atya: A' mint Numi Tarom meghagyta neked, ha van erőd, ha van tehetséged, azonkép tedd meg.

Felöltözék, és kiméne. Az egész föld népe közt egy-egy nőt egy-egy férfit együttélésre szerze össze. Lányuk kezde lenni, fiok kezde lenni.

XXXII. Hét tél elmulta után, hét nyár eltölte után a széles földön való népét nézni mene. A leányos embernek leánya nőtt, a' fia szaporodott. A' Numi Tarom teremtötte szent földön már el sem birnak férni. A' hegyen termett fa kevés, az erdőn termett erdei fű kevés, annál több az ember fija, annál több az ember leánya. Sürü légy gyanánt nyüzsögnek, sürü darázs gyanánt zsiboganak. Erdőre menni nem férnek el, vízi halat fogó helyen nem férnek el. Hazamene, atyjának anyjának szól: Oh atyám anyám, mit gondoltok? Ember-fiam már nem fér a földön, az erdőre járó ember erdei vadat fogni nem fér el, vízi halat fogó embernek szűkké lett a vízi halat fogó helye: millyen tanácsot adtok nekem? Felel az atya: Vénülő kezünk megvénült, vénülő lábunk megvénült, néked segitő millyen hátbeli erőnk van? Ha okos szót keressz, Numi Tarom atyádhoz menj fel; előre látó okos szót attul kivánj, előre látó okos szót attul kérj.

XXXIII. Öltözködék, vörös evet' bőrét ölté magára; hét foku ezüst hágcson méne föl megint. A' körmös állat körmének ereje elhala, a fejes állat feje erejének elholta után Numi Tarom atya ülő ezüst rudu hét hajléka végibe mene be. Nap-fényes szent asztala előtt földre borúla, feláIla; másodszor megint leborúla; harmadszor is Numi Tarom lábaihoz leborúla. Numi Tarom atya fejét fölemelvén szól: Kis fiam millyen nyomorba estél, millyen inségbe estél, hogy azért hozzám jöttél? — Numi Tarom atyám, hogy millyen bajba estem? millyen szükségbe estem? Te teremtetted emberednek, te előszólítottad emberednek leánya kezdett lenni, fia kezdett lenni. Vadászó helyen nem férnek el; erdei vadat ölni nem férnek el, vizi halat fogó helyen nem férnek el. A' vízi halat fogó embernek a' vízi halat fogó helye szűkké lett. Te teremtetted erdei fád kevés, emberem több lett. Te terem-

tetted erdei füved kevés, emberem több, lánya nálánál többre szaporodott. — Erre Tumi Tarom szól: Ezennel megmondom néked, mint fognak élni. Vidd le a' *Kuly-atert*. Ha lejutottál, az szenvedést fog szerezni, betegséget fog okozni, hogy mennyi néped meghal, ugyanannyi néped fenn is legyen. Ez hadd vadászsza az erdei vadat, hadd fogdossa a vízi halat, földed tágassá lesz, vized tágassá lesz. A' vízi halat fogó embernek a vízi hal útja tágassá lesz, erdei vadat fogó embernek az erdei vadjárta helye tágassá lesz.

XXXIV. Lemene, lejuta. Atyám anyám, Numi Tarom atyám megmondta, miképen fognak élni. A' Kulyatert adta, lehoztam. Felel az atyja: A' mint Numi Tarom atyád meghagyta, úgy tedd meg, tőlem mit kérdezsz többé? — Kiméne, elbocsáta a' Kulyatert.

Hét tél elmulta után, hét nyár eltölte után népét az egész földön nézni mene. Ugyanannyi népe holt, ugyanannyi népe élő. Leányos embernek a' mennyi leánya elhalt, ugyanannyi leánya fenjár. Fias embernek is a' mennyi fija elhalt, ugyananyi fiat fölnevelt. Az ember-évbeli idő megvan már ülepödve, az ember-korbeli idő meglett. Most ezen boldogságban élnek.

(*Hunfalvy Pál* forditása után).[14]

B) Finn.

Kalevala első rúnójából.

a)

Impi vala a lég lánya,
Kave, Luonnatar magzatja,
jámborságát megtartotta,
mindéltig a szűzességét
a' lég téres udvarában
a' térséges sík virányon.
Únodalmas lőn el végre
's rideg neki ott az élet,
folyvást egy magának lenni,
folyvást szűzességben élni
a' lég tágas udvarában
terjedelmes pusztaságban.
Mostan alábocsátkozék,
leereszködék a vízre,
a tenger tiszta hátára
mérhetetlen nyilt térségre.
Nagy vihar kezdett támadni,
kelet felől szél dühögni

b)

Vala egy szűz, lyánya légnek,
Tündére a természetnek,
Éle hosszas nagy szentségben,
Mindenkoron szűzességben,
A lég hosszú udvarain,
Egyenletes sivatagin.
Az idejét unni kezdé,
Élte módját idegenlé
Egy 's egyedűl maga lévén,
Szűzi módra éldegélvén
A lég hosszú udvarain,
Elhagyatott sivatagin,
Ő tehát most lejebb szállott,
A habokra bocsátkozott,
A nagy tenger nyilt hátára,
Kiterjedett sikságára;
Im támad egy szörnyű vihar,
Kelet felől bősz zivatar,

a' tengert habbá kavarta,
hullámokra duzzasztotta.
A' szűzet a' szél ringatta
a' tengernek kékes hátán,
habszegélyezett hullámán:
a' szél méhét megihleté,
a tenger teherbe ejté.

Mely a tengert felforrasztá,
Hullámait felkavará.
Szél a szű et hintázgatá,
Hullám a lyánt hajtogatá,
Köröskörül a kék sikon,
Tornyosodó hullámokon;
Szél a méhét tele fuvá
A tenger megvastagitá.

. . . Hordá most nehézkes méhét,
méhe teljét fájdalommal
egész hétszer száz éviglen
kilenczed ember koriglan:
még sem születék a' gyermek,
nem jött világra a magzat

Hordja vala nehéz terhét
Méhe kinos jajos teljét
Egész hétszáz esztendeig,
Kilencz korszak mig éltelék,
De a magzat még sem lett meg,
Nem született meg a gyermek

(Kihagyás.)

(harmincznégy sor kimaradt.)

Jött egy szép madár, a' kácsa,
röpült és közel libegve
fészeknek helyet keresgélt,
földet, hol szállást vehessen.

Erre kevés idő várva,
Mindössze is nem sokára,
Kacsa jöve, ékes madár,
Ott röpködvén most arra száll,
Fészek-helyet keresgetvén,
Lakóhelyet nézegetvén.

— — — — — — — — — — —

Ekkoron a' víznek anyja,
viznek anyja, a' lég lánya,
fölemelte a tengerből
térdét, vállát a hullámból,
hogy a kácsa fészket rakjon,
rajta kedves nyughelyt leljen.

Épen akkor a víz-anya,
A víz anya, lég leánya,
Felveté a térd-kalácsát
Habokból a lapoczkáját,
A kacsának fészekhelyűl,
Kegyes szálló telepéűl.

— — — — — — — — — — —

(A' kácsa fészket rakván a térdén)
tojásait bele rakta,
hat tojását sár-aranyból,
hetediket kemény vasból.

Fészkét rajta meg is rakja,
S arany tojást tojik abba,
Raka rá hat arany tojást,
Hetedikül egy vas tojást.

(Most költeni kezd a kácsa, Impi térde megmelegszik visszarántja, 's a tojások legördülvén darabokra törnek. De)

a tojások az iszapban, 's vízben,
darabkák el nem enyésztek:
darabkák mind elváltoztak,
és szépen átalakultak;
a tojás alsó feléből
lett a föld alsó hajlatja;
a tojás felső feléből
az ég felső boltozatja;

A tojások nem jutának
Részi sárba nem hullának;
Töredéki váltak jóra,
Gyönyörű szép darabokra:
A tojásnak alsó fele
Alsó anyafölddé leve.
A tojásnak felső része
Elváltozék felső égre,

sárgája felső feléből
képződött a ragyogó nap:
fehére felső feléből
lett a fénylő hold világa;
mi tarkás volt a tojásban
lég-felhővé képeződött.
(*Fábián István* után.)

Sárgájának felső szine
Vállott nappá fenn sütnie,
Fejérének felső része
Ez meg holddá derengnie,
A tojásban mi tarka volt
Csillaggá vált s égen ragyog,
Mi fekete vala benne
Felhő lett a levegőbe.
(*Barna Ferdinánd* után.)

V. A két ős hitrege egybevetése.

A két hitrege közül melyik az eredetibb. A vogul monda előnye a Kalovala elbeszélése fölött. Indogermen „világtojás."

A két mondát imént „ugor hitregék"-nek neveztük. Itt származásuk tekintetében „altajiak-nak" nevezhetjük. Altajiak e hitmondák, a mennyiben nem egy népágazat magán szellemi kincsét tekintjük bennök, hanem nagy nyelv-család ős örökét, melyből egyenlő részt kaptak a kiházasodott örökösök talán mind a heten, tehát mongol, mandsú, török-tatár, szamojéd, finn és az ugorok többi családja.

Mentől nagyobb vala azonban a szétágazás: annál kevésbbé maradt meg az egyöntetüség. A „Teremtés" mondája más vogul, más finn előadásban. Vajjon melyik az eredeti, mondhatni: *altaji szöveg;* melyik fogott élni nemzetünk egykorú hagyományában?

Az egybevetés mindezen kérdésekre nem ad feleletet ugyan, hanem adja legalább a valószinűség körvonalait.

A „Teremtés" vogul mondája, miként látszik, a bolygatatlan közös hitrege maga s ha nem volna is az; de minden esetre közelebb áll hozzánk, mint a finn rúnók elbeszélése.

A vogul „Teremtés" főszemélye *Numi Tarom*, a mennyben lakó, sajátlag pedig a *felső világ,* az ég, a menny, „melyet a szem a föld felett mint erősséget lát, nappal kék színben vagy felhőkbe borúlva, melyekből villám, dörgés, hó, eső, szél törnek ki, éjjel csillagokkal ragyogva, s a melyen a nap és hold járnak."

Numi Tarom tehát első jelentésében felső világ, ellentéte a tenger vizének, az alsó világnak. A vogul mondák Numi Taromja már személy ugyan, de helyhez, lakó egéhez kötött személy; „a szent asztala előtt nyugalomban ülő öreg“ nem tölti ugyan idejét teljes semmittevésben: kijár vadászni, miként más vogul énekekből tudjuk, az elejtett vadakat maga czipeli haza, eltörött, életlen baltáját, fejszéit maga javitgatja ki, maga épiti a vas- és ezüst hajlékokat; de mindez nem a földön történik. Ide nem ereszkedik alá. Még a teremtést is mással hajtatja végre.[15] A vogul monda Numi Taromja koránt sem Ukkó még, és épen régiség és az eredeti fölfogás tekintetében a vogul elbeszélés fölötte áll a finn mondának.

A vogul monda nem mondja, kik voltak a férfi és nő, kiket Numi Tarom „vas kötélen, ezüst-bölcsőben“ leeresztett. Fiának, *Elmpi*-nek (a levegő fia) neve után itélve atyja talán *Impi* fogott lenni, anyja pedig finn tájékozódás után indúlva: a *természet*. Fiok *Elmpi* nem *lég-*, *levegőfia* értelmezésben vonja magára figyelmünket, hanem azon körülménynél fogva, hogy a nyelvtudósok értelmezése szerint mai *ember*-szavunkkal egyenlő értelmű.[16]

A vogul monda tehát *ember*-szavunkat mythologiai dicsfénynyel veszi körül, midőn a teremtés főszereplőjének nevét vogul kiejtéssel *ember*-nek regéli s ez által hallgatag minket ezen hitregének, mit a finn rúnó nem teszen, több, mint fele birtokosává avat.

Fölötte áll a vogul elbeszélés a Kalevala ezen énekének abban is, hogy amaz mondáját saját földéhez köti. A „teremtett szent föld“ hazája neki. Az *Ural hegy keletkezése* a „Má kul'item majt“ XIV. XV. szakaszaiban oly szép eszményitéssel iratik le, mintha csak a kedvünkért, kik az első magyar bölcsejét és sírját e tájakon keressük, lett volna kitalálva. Hogy az oroszok nyelvökön *kőszikla-öv*-nek, *föld-öv*-nek nevezik az Uralt; hogy Herberstein följegyzése szerint a XVI. század elején, midőn magyarok is laktak még tövében, a *világ övének* (cingulus mundi) neveződék, — jelentéktelen adat mondánk fontosságára ahhoz képest: hogy maga az *Ural* sem jelentene egyebet *tatár nyelven*, mint *öv*-et.[17]

Az más kérdés, vajjon a vogul teremtési monda s igy e részlet is eredeti-e? Némelyek tagadják.[18] Minket az ügyes alakitás egészen kielégit s nem hiányzik a valószinüség, hogy a kettő közől ez forgott őseinknek ajakán is.

A Kalevala kérdésben levő első éneke legérdekesebb részletének méltán az tartatik, mely a vizszinén elaléltan úszó Ilmatárnak ölén megfészkesedett csoda-madárról s azon arany tojásokról (egy vas is volt közte) szól, melyek eltört részeiből alakúlt a látható világ: az ég boltozatja, a föld gömbölyűsége, a nap, hold, csillagok és a felhők.

Ez ellen azonban azon alaposnak vélt kifogás támasztható, hogy gondolatnak indó-germán kölcsönzés, s hogy az altaji nagy népcsaládnak egészben soha sem volt ez vallási mythosza.

A világtojásból való alakulása a látható mindenségnek őskori mythosz, melynek legrégibb nyoma a hinduk szent könyvében található. Manu törvénykönyve szerint: a világ nem létezett, setét, érzékkel nem érezhető, a gondolatnak megfoghatatlan s mintegy álomba merűlt volt, midőn az öröktől létező, a magától eredő, a megfoghatatlan fényesen megjelent s óhajtása jött magából még más lényeket is teremteni, erre a vizet teremté s magot eresztett belé, ebből lett az *arany tojás,* melyben magától eredett Brahma a világatya, a szellemi lény, ki első vőn testet, miután a tojásban egy isteni évszakig volt, azt gondolatával két részre osztá s *e két félből alakitotta az eget és földet,* középjök helyezé a *levegőt, a nyolcz világrészt, a viz*-nek állandó helyet szabott. — A tojás részeiből lesznek az ég és föld, a folyók és levegő, nap és csillagok.

Szakasztott mása ezen mythosznak, mely méltó a szemlélődve eszmélkedő hindu természethez, a Kalevala világteremtése, mely sokat kopott hosszú nagy útjában, mig verőfényes hazájából Skandináviába, a finnek szomszédságába eljutott.

Ez lehet magyarázata az *eszt*-regének is, mely szerint a pürje madár arany bokorban fészkel s költi ki tojásaiból a napot, holdat.[19]

Hogy az arany tojás mondája nem altaji eredetű, azt

más tekintetben is könnyü beigazolni. Az altaji népeknél, a mennyire a töredékekből kivehetjük: a nap, hold és csillagok nem tárgyak, hanem személyek, az égnek szülöttei és nem teremtményei. A voguloknál *náj-pi* (= asszonyfia, a nap) Numi Tarom-nak (a felső égnek) és feleségének gyermeke s nincs is más neve, mint: asszonyfia, fiucska. A napnak volt még nevelő anyja is, aki őt a földön elhagyatottságában fölnevelé s a világ fényévé tevé: a *hajnal* nagy asszonya, *Kaltész* asszony.

Érintettem már, hogy a vogul monda helyhez kötött, ezt az *Ob folyó* tekintetéből (l. XXV. szakaszt) ismét hangsulyoznom kell. S általjában szólva a vogul *Teremtés* a nagyobb naivság mellett rendszeresebb is levén és kimeritőbb is, méltán tekinthetjük ezt a Kalevala tudákosabb éneke mellett az őshaza első hitregéjének.

VI. A vogul Teremtés-monda átmeneti változatai.

A régibb és újabb vogul teremtési monda között észlelhető különbség. Átmenetkori maradványok a mordvaiaknál, cseremiszeknél, törököknél és mandsuknál.

Reguly Antal jegyezte föl a „teremtés mondájá-t“. Valami negyven évvel utána Munkácsi Bernát nyelvészünk járt a vogul földön és neki már az *Ördög fejedelem-regé-t* mesélék el a teremtés-monda helyett, melyben a jótékony Elmpit Numi Tarom mellett a fondorkodó és rossz akaratú Xulàter helyettesíti. Kis-isten helyett maga az Ördög! A kereszténység nagyobb terjedésével módosúlnia kellett azon ősi felfogásnak, mely szerint Isten nem teremt, hanem csak teremttet és csak is közvetve érintkezik az alsó világgal. A monda teremtő kis-istenének az új felfogással szemben nem marada más teendője, mint hogy az Isten által végzett teremtés tétlen szemlélője legyen vagy a szentírás ördögének szellemében módosítsa az elbeszélést az által, hogy a teremtés czélját: az emberek boldogságát akadályoztassa tőle telhetőleg.

Nevezetesek átmeneti (felében még pogány) változatai, melyekben az isten még nem maga teremt s bizodalmasának

rosz akarata idézi elő az embernek romlását, a miről az első vogul monda természetesen még semmit sem tud.

Ezekből egy-kettővel, ha helyes a felfogásom, annál inkább elő kell hozakodnom, mivel az idevonatkozó magyar hagyományok érthetőségére gyakorlati magyarázatúl szolgálnak.

A földalakulásnak mondája a *mordvaiaknál* kevéssel ezelőtt ilyenforma vala:[20]

„Egyszer, mikor még a világon vizen kivül semmi egyéb nem volt, Cšám-Páz (a mordvaiak Numi Taromja) a nyilt tengeren egy kőszálon hinbálódzott, magában azon tanakodván: hogyan teremtse meg és kormányozza a látható világot.

Mondá tehát: „se testvérem, se oly társam, akivel e dolgot megbeszélhetném.“ Igy szólván, kedvetlenűl a tengerbe pökött, s tovább haladt.

Darab utat úszkálván, körültekinte Cšám-Páz s észrevevé, hogy a nyála egy nagy hegygyé változott, mely utána uszik vala. A hegy elpusztitása czéljából Cšám-Páz ráütött a botjával. Legott előugrék belőle Šaitán s igy szóla:

„Nagy gondban vagy oh Ur, a miatt, hogy nincsen se testvéred, se oly társad, a kivel tanakodhatnál s megbeszélhetnéd a világ teremtését; én, ha ugy tetszik, kész vagyok testvéreddé lenni.“ Megörült neki Cšám-Páz s mondá:

„Jól van tehát, légy nekem nem ugyan testvérem, de igen is társam. Alkossuk meg a földet. Miből csináljuk? Vizen kivül itt semmi egyéb nincsen.“ Šaitán hallgat, dehogy tudja ő, miből kellene a földet megalkotni.

„Bukjál alá bajtárs a tengerbe, mondá neki Cšám-Páz, a fenekén föveny van. Hozz belőle egy keveset, majd abból csináljuk a földet.“

„Én is épen azt akarám mondani, bátya,“ okoskodék Šaitán, a ki nem akará mutatni Cšám-Páznak, hogy őt magánál többnek, és többet-tudónak tartja, s Cšám-Pázt folytonosan testvérének szóllitja vala, holott ez őt csak bajtársáúl fogadá el.

„No szállj tehát alá a fenékre fövényt hozni, mondá Cšám-Páz, de arra vigyázz, hogy mikor hozzá akarsz kezdni, az én nevemet említsd.“ Šaitán alábukott a fenékre. De büszkeségében nem akará a Cšám-Páz nevét említeni, hanem e helyett a magáét említi vala. Azért tehát egy szemet sem kaphatott: a tenger fenekéről láng

csap vala fel és Šaitánt köröskörül megégeté. Igy megégve felszálla a tenger szinére.

„Nem tudok, bátya, mondá Cšám-Páznak, egy szemet sem felhozni, mert a tenger fenekéről láng üti föl magát s majdnem egészen tönkre tett.“

„Eredj még egyszer bajtárs a tenger fenekére, mondá ismét Cšam-Páz, csak nevemet emlitsd s nem fog bántani a láng.“ Šaitán ismét lement a tenger fenekére, de gőgje most sem engedi vala neki a Cšám-Páz nevét említeni. Šaitán ismét csak a maga nevét emlité, és a tűzláng keményen megperzselé ujból. Šaitán ismét fölszálla s Cšám-Páz előtt megint föveny nélkül jelenék meg.

„Hát hogy s mint jártál bajtárs; hoztál-e fövényt?“ kérdé tőle Cšam-Páz.

„Nem hoztam bátya. A tűzláng még az előbbieknél is jobban megégetett.“

„Emlitéd-e bajtárs az én nevemet?“ kérdé Cšám-Páz. Šaitán mivel okosabbat tenni nem tudott, megismeré, hogy a Cšám-Páz nevét nem emlitette.

„Micsoda nevet emlitettél bajtárs?“

„A magamét bátya,“ felelé Šaitán.

„Hallod-e bajtárs? monda erre Cšám-Páz, eredj harmadszor is a tenger fenekére, s hozz onnan fövényt az én nevem említvén. Hanem tartsd eszedben bajtárs, hogy ha megint nem az én nevem említended: a tűzláng egészen meg fog égetni úgy, hogy nem marad belőled semmi.“

Šaitán tehát harmadszor is lemene a tenger fenekére s csakugyan most félelmében a Cšám-Páz nevét emlité s hoza is egy tele szájnyi fövenyt. A tenger felszinére jutván, át is adá a fövenyt Cšám-Páznak; de nem mind, hanem egy részét visszatartá a pofájában, igy gondolkozván magában: legyen, hadd teremtse meg a bátya a maga földjét, majd én is megteremtem a magamét.

Cšam-Páz elkezdé a fövenyt a tengeren ide s tova szórni, mely növekedés által földdé alakult át. Hanem azon mértékben, melyben a fövény-szemek a tengerben növekednek vala, azon módon kezdének azok is duzzadni, melyek a Šaitán pofájában elrejtve valának. A feje egész hegygyé nőtt tőlök. Kiállhatatlan fájdalmat érezvén, elkezdett Šaitán szörnyen orditani.

„Minek kiáltasz bajtárs?“, kérde tőle Cšám-Páz. Šaitán nem tudott jobbat tenni, mint megvallani.

„Nem köptem ki bátya, mondá, a földet egészen a számból, most elkezdett a föld nőni a fejemben, s tűrhetetlen fájdalmam van tőle.“ Cšám-Páz megüti kormánypálczájával a Šaitán fejét és mondá:

„Köpd ki a fövenyt bajtárs és gyógyúlj meg!“. Šaitán elkezdé a fövenyt kiköpni a szájából, de oly erővel, hogy a nyirkos s még eléggé meg nem szilárdult föld rengeni kezdett bele s ezen földrengésből támadtak a mélységek, hegyszakadékok és völgyek, abból a föveny-ből pedig, melyet Šaitán kiokádott, a halmok, hegycsúcsok és bérczek támadának.

Amint Šaitán a bajától megszabadúlt, mondá neki Cšám-Páz:

„Nem való vagy te nekem bajtársnak, mert rossz vagy, én pedig jó vagyok. Légy tehát átkozott s eredj a tenger feneke alá, a más világra, abba a tűzbe, mely megégetett, mert a gőgöd nem engedte említeni a teremtőd nevét. Ülj ott, s szenvedj ott mindörökké!“

Eddig a mordva monda, mely koránt sem áll magában. Igy a teremtés segitő társa elfajúltnak mutatkozik ugyancsak azon oknál fogva (miután még a gondolatmenet is ugyanaz) a *votjákok*-nál és *cseremiszek*-nél is. Utóbbiak világteremtési hitregéjét is közöljük rövidebb kivonatban azon okból, hogy nyilvánvaló legyen: a keresztény és müzülmán világnézet mennyire jelentékenyen módosította a vogulban nyilatkozó ős altaji felfogást a finn- és ugor-*ágnál*. Az istenek fia- és unokájából itt is, ott is ördög lesz, és a teremtés segitő társából annak átka és megrontója.

Itt a finn-*cseremiszek* hiedelmét adjuk röviden, mint egyszersmind az ugor votjákoknak is mondáját.

A cseremiszeknél *Jumó* a felső égbeli, a vogul Numi Tarom, *Keremet* pedig Jumó öccse, tehát nem unokája, miként Elmpi volt.

„*Keremet* ugyanazt akarta mívelni amit *Jumó* (a vogul *Elmpi* és *Numi Tarom*.) Igy midőn Jumó a földet megalkotta, megparancsolta a végnélküli vizeken gácsér képében evező *Keremetnek*, hogy a tenger fenekéről hozzon föl tengerfenéki földet. S csakugyan Keremet leszállott a tenger fenekére és hozott is földet onnan, de nem adá át mind Jumónak, hanem egy részét megtartá a szájában. Midőn Jumó a kapott földre ráfuvallott s azzal a vizeket beboritotta (kezdetben mindent víz borit vala), Keremet is kiszórta szájából a földet. A hová Jumó szórta a földet, ott gyönyörű síkságok, legelők és erdők támadtak, a hová pedig Keremet hányta a magáét, ott hegyek és kopár sziklák keletkeztek. Ismét más ízben, midőn Jumó a

kövekből védő szellemeket alkotott, súlyos kalapácscsal verdesvén reájok, történt, hogy a kiütött szikrák védő szellemekké változtak. Keremet azalatt, míg Jumó aludt, ugyanazt akarta csinálni; de a Keremet kalapácsütései alatt a támadott szikrákból nem jó, hanem gonosz szellemek támadtak. Midőn Jumó az első embert alkotta, Keremet megint bele avatkozott. Midőn Junó az első embert teremtette, és a lélek alkotása végett más helyre ment, a megteremtett test mellett oltalom végett fekete kutyát hagyván, Keremet nem késett fölhasználni a Jumó távollétét és hogy az ebet részére hódíthassa, mely az ember testét őrzi vala, oly roppant hideget támasztott, hogy a kutya majd hogy el nem veszett bele s igy aztán, midőn Keremet az ebet sűrű szőrrel ellátta, tehát ez csupa háladatosságból Keremetet a testhez eresztette. Most Keremet ráköpött az ember testére, a mivel beleültette egyszersmind a bűn kezdetét."[21]

Ami magát a *finneket* és a velök közeli atyafi *eszteket* illeti, ezeknél, miként vitatva is volt már, a skandináv szomszédság a hindu fölfogás szellemében módositá a világteremtés eredeti hitregéjét.

A vogulnál láttuk ősmondát még kevésbbé találjuk meg eredeti mivoltában az altaji nagy néptörzs öregebb család-tagjainál: *a törököknél és a tatárfajnál.* Annál kevésbbé, mert kelet vallásainak egyik szent földjétől Irántól koránt-sem hetedhét ország választá el őket s az izlam fegyveres hittéritői elég korán föltámadának, hogy a próféta mesés elbeszélésének a szomszédságban és igy köztök is hiveket szerezzenek. A finneket kivéve meg is tetszik mindnyájának hagyományában az izlam hatása.

A vogulnál legtöbb ideig föntartott teremtési ősmondát a töröknél és mandsuknál következő változatban találjuk föl:

a) a török legenda szerint „az ember teremtésé"-nek sora a következő volt:

„Megalkotta Álláh az embert, és a földet jelölte ki lakóhelyéül. És midőn megjelent az első halandó és gyönyörködtek az égiek Álláh e csodálatos alkotásán, előjött a rossz szellemek ősapja és írigység szállotta meg lelkét. Rontani akart a jóságosnak alkotásán és ráköpte kárhozatos nyálát az első ember tiszta testére. Ott érte a mocsok a köldöke táján és ezzel akarta a bűnöket beplántálni. De elősietett az emberi faj védője: a legirgal-

masabb Álláh, kiszakitotta azt a húsdarabot, a hova a nyál odatapadt volt és lecsapta a földre. Igy támadt az emberi testen a köldök. Az a húsdarab pedig és a beléje gyömöszölt nyál új életre éledt a porban és az emberrel majdnem egyidejüleg megtermett a kutya. Fele részében emberi testből, másik felében meg ördögi nyálból. Innen van, hogy sose bántja a mozlim a kutyát, de másrészt meg a világért sem tűrné el a házában. Mert emberi husból eredt, megvédi; mert ördögi nyálból fejzott, megveti. Ami szelidség és hűség van benne, azt az embertől örökölte, ami vadság pedig és éktelen düh, azt a sátáni rész teszi. Úgy mint keleten, nem is szaporodott el sehol ez állat, mert ellensége egyuttal a védője is a — müszülmán."[22]

b) Az északi mongolok hiedelme szerint:

Az ős ember párjával, kik az emberi nemet valának hivatva szaporitani, élt. Ezek egy sátorban papirból emberalakokat vagdaltak s mig ők kimentek lélekért, az új embereket, kik egészen szőrösek valának, a sátorban hagyták a kutya őrizete alatt, mely egészen csupasz volt. A kutya kötelességéről megfeledkezett, nem ügyelt s az ördög a sátoroldal nyilásán bebujván, az új embereket beronditotta. Midőn az ős emberpár visszatérve látta a történtet, nem tudta mit tevő legyen; vakaró kést vettek tehát s hozzáfogtak a rondaság levakarásához, azonban a szőrt is levakarták az új emberekről, kivéve az érzékenyebb részeket. A levakart piszkos szőrrel a kutyát vonták be büntetésűl vigyázatlanságáért.[23]

VI. A magyar nép élő teremtési hagyományai.

Kálmány Lajos érdeme. A föld kibuktatásának nyomai a néphagyományban. A nógrádi togát. A földtartó czethalak. Az ősvallás ember- és állatteremtésének parodiái a néphitben. Eltorzúlt vonásai a teremtett ember tanitásáról szóló őshitnek. A népmondákban szerepoltetett Ádám, Noé, Illés, Szent-Mihály, Szent-János, Szent-Péter.

Hogy a vogul mondának élnie kellett őseink tudalmában, az eddig mondottakból erősen állitható és hogy csakugyan élt: bizonyítják az ezer év után összeszedhető hagyományos töredékek, melyekkel immár könnyű leszen elbánnunk, miután láttuk, miként módosúltak azok egykori rokonaink és szomszédaink közt az izlam és kereszténység hatása

következtében. A sok századós kereszténység hatása következtében nálunk már kevésbbé ősjellegűek azok; de könnyű rájuk ismernünk, miután birjuk, hogy úgy mondjam az eredetinek betűszerint való szövegét is.

Nagy érdeme van e téren *Kálmány Lajos* fáradhatatlan adatgyüjtőnknek, ki első vette észre és méltatta „*Világunk alakulásai nyelvhagyományainkban*" czimű tanulmányában a hitmondákat, melyekben eddig ki látott volna őshagyományt és vette volna többnek népies humor- és agyafurt észjárásnál!

Meg kell engednünk, hogy a néphagyomány részben e téren is kölcsönzés; de még igy is legendákban annyira gazdagnak mutatkozik az ősvallás, a mennyinek föltételezésére nem ad jogosúltságot sem a vogul monda, sem maga a finn Kalevala épségben maradt volta.

A vogul monda *földkibuktatási részlete* a félpogány rokon mondákban, miként láttuk, oda módosúl, hogy a teremtés segitő társának homokot kell fölhoznia a tenger fenekéről. Nálunk ez keresztény átalakulásban mutatkozik, miként *Kálmány Lajos* véli, a következő torontáli népies elbeszélésben:

„Mikor az Isten a világot teremtötte, az Ördög az Istentül a részög embör lelkit kérte, asz'onta, hogy a mölik embör ëcczör mögrészökszik, annak a lelke lögyön az üvé. Az Isten látta, hogy a részög embör a halálos ágyán möktér, nem ëggyezett bele, hanem asz'onta, hoty ha ëtty kötél homokot fölhoz a tengör fenekirül, akkor od'agygya neki a részög embör lelkit. Az Ördög lë is mönt a tengör fenekire, de nem birt homokot főlhozni; így osz'tán nem is kapta mög a részög embör lelkit."[24] (Magyar-szent-Mihály.)

A vogul hitrege fejezetei szerint odáig jutottunk, hogy, a fölbuktatott föld egyre forogván a víz színén, nem vált addig lakhatóvá, mig e részben Elmpi a dolgon Numi Taromnak övével nem segitett, vagy miként a vogul szövegben olvassuk: „Ha ezen magam birta ezüst-gombú övemet veszed, menj le az alsó földre s rakd az egész földet körül." Mire Elmpi „alá méne, az ezüst-gombú övet, megkerűlvén a földet, körülhúzá; legott teremtett földje veszteggé lőn. Ember lába által elérhetetlen fényes hegy ülepedék."

A kereszténységben, miután Isten maga a teremtő, ki elválasztá a vizet a száraztól, ezen mondai részlet tárgytalan, hacsak a magyar Elmpi, mint ördög, a maga részére lefoglalni nem akarja a megteremtett világ egy részét; mi azonban természetesen nem sikerül neki. És csakugyan ilyen értelemben szól a nógrádi palócz rege, melyre *Kálmány Lajos* ur figyelmeztet bennünket:

„Ahol az endrefalvi tógát van, ott az Ördög el akarta rekesztenyi a világot. El is rekesztëtte valamegygyig, hanem a gombot nem érkëzëtt feltënynyi; a kakas mëszszólàt, (a tógát) ësülyett. Kërësztő van (az endrefalvi tógát) a világon.“ Isten azt mondta az ördögnek: „Ha ëlbírja rekesztënyi é'félig, nap fëlkő'tő' nap nyugatig (a kért birodalmat), oda nem süt a nap.“ Csakhogy erre nem bírt rámenni az Ördög, mivel nem bírta feltenni a gombot kakas-szólásig „akkô bësülylyett (a tógát) a fődbe, mindenütt mëllátnyi a (besülyedt) tógátot.“[25] (Ság-Újfalu.)

Könnyű belátni, hogy ebben az ős hitmonda nyer helyi kifejezést s az endrefalvi tógát nem más, mint az Ural keletkezését ünneplő vogul rege keresztény kiadása.

Az ős hitregére vonatkoztatható azon népies felfogás, hogy a föld vízen, illetőleg czethalak hátán áll s akkor lesz vége a világnak, ha a czethalak kivesznek a szatmármegyei néphit szerint (Felsőbánya.) A világ sarkát tartó ezen czethalak száma három—négy. Kálmány Lajos torontáli gyüjtése szerint a földet, illetőleg:

„az egész világot három czethal tartja, mindön harmadik esztendőbe' mögfordul (a három czethal) másik ôdalra, akkor a föld mögzörög (Temesköz-Lőrinczfalva.)

Magyar-szent-Mihályon s jobbára másutt is *négyen* vannak a czethalak.

Az ember teremtése tekintetében is lényegesen módosúlnia kellett az új hit tanitásához képest az ó hitrege elbeszélésének, mely szerint Elmpi égi Öregje tanácsára

„Hóbúl embert csinál, gyúr, elindítja, darabokra szakad.“

„Az Ördög, *Kálmány*-nak torontálmegyei adata szerint, embört, lovat ki birt furmálni, de mikô mögindult, porrá vált (Jazova).“

Sőt hagyományainkban nyoma van az izlam hatása

alatt módosúlt azon változatoknak is, melyekkel az előbbi fejezetben ismerkedtünk meg. Magától érthetőleg azonban nálunk e mondák az ős hitrege rovására már egészen keresztény felfogásban jelentkeznek s rendesen ilyenformán hangzanak, miként a torontálmegyei, hogy mikor az Isten az embert teremtette, az Ördög is elkészítette az alakot, de lelket nem bírt neki adni, mit Istentől kért, Isten azonban nem adott neki, mondván: Lelket az Ördögnek nem adok! Honnét a közmondás is: „Szögény az Ördög, mert nincs neki lelke" (Szeged.)

Az ősrege szerint az embernek első ízben való megalkotása nem sikerűlvén, az égi Öreg ismét csak tanácscsal támogatja új vállalkozásra a levegő fiát, de maga lakó hajlékából ki nem mozdult, és ő: *„kezes alakú embert csinála, lábas alakúvá csinálá, hogy szeme lett, hogy szája lett, úgy csinálá. Elindítá, nevetve, játszva kél előre embere."*

Mondánk második korszakában is megmaradt, miként az altáji mondákban láttuk, az ég ura tétlen visszavonultságában, miután személyesitése és különválasztása az égtől kezdetleges volt, s az őshit nem is szereté másutt tudni, mint „lakozó hajlékában", miután látása veszedelmes, *látogatása* meg büntetés vala. „Isten látogatása" a mai népszólás szerint is csapást jelent. Az izlam csak annyit tudott e részben változtatni mondánkon, hogy a lelket külön járással hozatja le az égből. Nem igy a kereszténység, mely szerint az ember egyenes teremtménye az Istennek. A biblia szereplés nélkűl hagyá a magyar Elmpit, az ősvallás teremtője a mai keresztény mondákban torzalak egészen s a hatalmas alkotónak csupán tehetetlen utánzója akár az ember, akár az állatok teremtésében, miként népies adataink bizonyitják.

Egyik keresztény szinezetű hagyományunkban, miként Kálmány jegyzékbe vevé, el van mondva, hogy mikor már semmire sem birt menni az Ördög a megalakított anyaggal, Isten reá lehelt, mondván: Állj lábra, Illés! kelj fel! s akkor Illés bírt menni.[26]

A monda első emberének „elinditása" is megtalálható hagyományainkban látszatra keresztény, sajátlag pedig az izlam-semita felfogásában:

Mikor az Ördög embört akart teremteni, kiformászta az embört, de nem bírta talpra állitani; akkor oda mönt az Isten, megrukta a talpát Ádámnak: Kêj föl Adám! Ádám mögmozdult. Mögén mögrugta, Ádám fölült. Harmacczô mögrukta: Kêj föl, Ádám! Adám főkelt (Egyházas-*Kér*.)

Az Ördög csinálta, Jézus ébresztötte föl Illést; mögrukta Illést, úgy kelt föl (Temesköz-*Lőrinczfalva* Torontálban.[27]

Észrevehetjük, hogy e teremtési hagyományok ellenkezőleg az előbbi fejezetben fölhozott altaji példákkal, őt a teremtés állandó szemlélőjének mutatják be, köztök koránt sincsen meg a kinyilatkoztatás ördögének ellenségeskedése. Benne csak a tehetetlenség nyilvánvaló és nem a gonoszság; de aztán az isteni Alkotó sem átall neki segitségére lenni s kezei alkotmányát nem csupán lélekkel látja el olykor, hanem részben azonnal föl is veszi az égbe. Hagyományaink ördöge itt tehát nem a bibliai ördög, hanem a vogul Elmpi, a magyar ős vallás teremtője, ki az új hitelvek mellett szerep nélkűl maradván, nem marada más teendője, mint hogy az Isten mellett kontárkodjék és a teremtés urának tehetetlen utánzója legyen.

Nem mondanak ellene ezen föltevésnek az állatokról szóló hagyományaink sem.

A vogul monda Numi Tarom-ja, aki embert nem alkotott, nem teremtett állatot sem, hanem azt is Elmpi teendőjéűl szabta, aki: „földből és hóból emlős állatokat kezde csinálni és megtelék a föld.“ A néphagyomány nem csupán nem hagyja foglalkozás nélkül az ördögöt e tekintetben, hanem nagyon is foglalkoztatja őt. De természetesen az ősvallás teremtőjének torzképe itt sem áll oly rosz szinben, mint az altaji mondákban, hanem tehetetlen és utánzataiban sikertelen csupán, annak jeléűl, hogy benne az ezer év előtti hitregék teremtőjéről van szó, kit az öregek hitregéi még a hagyomány szivós voltánál fogva az átmeneti kor is inkább csak tehetetlennek, mint gonosznak vallott.

Hogy e részben hagyományunk naiv, magától érthető, de azért drága töredékei azon mozaiknak, melyet a magyar hitregetan illetékes csupán összeállitani.

A régiségben gyökeredző néphagyomány azt tanitja

például, hogy discretióval legyen mondva, sem a tetűt, sem a bolhát nem a Mindenható teremtette:

A balhát a csongrádi elbeszélés szerint az Isten teremtötte, az Ördög mögkérte, hogy ű's teremt ojant. No, hát teremcs, de nem tuccz! Osztán az Ördög csinálta, de *csak tetűt csinált.* Jobb is, mert ha a tetű is úgy tunna ugrálni, mint a balha, akkô sérelmes volna *(Szeged-Királyhalom.)*[28]

A légy eredetének meg ez a látszatnál régibb keletű mondája: Mikô az Ur-Isten *méhët teremtött,* az Ördög is hozzáfogott, hogy majd ű 's teremt, de *az üvé légy lött.* Az Ur-Isten êmönt hozzá nézni, hogy mijen a méhe? oszt' kérdözte, hun van a mit takarétanak, gyűtenek? Mögmutatta neki (a méheket), kaptárba vôtak, de nem vôt nekik takarétásuk sëmmi se' csak a hogy bebocsá'totta, ëcs csomóba', ott vôt mind. No gyere, néz' mög az enyimet! Emönt, hát a méhek gyű'töttek akkô is: sok szép sejt vôt, méz mög viaszk. Akkô az ördög mögharagudott, főrukta a kaptárt, hogy mé' nem takarétanak űk is. Akkô az ű méhecskéje szétszál'ott, légy lött belüle, êgyütt ide is, azûta van légy.[29] (Temesköz-*Lőrinczfalva* Torontálban.)

Az állatok elnevezése körül Noé és Szent-Péter érdemesítik magukat hagyományainkban, jeléűl hogy a magyar ősmonda annak idejében bizonyosan a magyar Elmpinek tulajdonitá azt, minek később modosúlnia kellett.

A vogul monda a teremtés végrehajtójáról mondja, hogy tanitá az embereket: *az íjjal vadászó embert íjjat csinálni, a nyillal vadászót nyilat csinálni, vizi halat fogó embert hálót fonni, halászó kosarat fonni tanitja.*

A magyar Teremtőnek nép-tanitói szerepét a hagyomány többek közt osztja meg. Keveset hagyott meg az Ördögnek, ki tanitja ugyan az embereket, de csak a rosszra. A jót, ha akarja sem bírja végrehajtani; mert belesűl vagy javitani kell rajta. Igy a *torontáli* hagyomány szerint:

Az Ördög csinálta az *első malmot* oszt' a vizre tötték, de az Ördög a buza eresztőt nem tutta mökcsinálni; a czigány csinálta mög, úgy őrölt (a malom) osztán *(Majdán.)*

Ős hit fogott lenni az, hogy nem magától jött rá az ember a szántás-vetésre:

Mikor Ádámot az Isten a paradicsombû kiűszte, az Ur-Isten a torontáli néphit szerint ëgy ekét röndölt neki; azután ű azon szántogatott; ló né'kű, mönt az eke bát-

ran. Oda mönt az Ördög, mon'ta neki, hogy üssön rá êre az ékre, akkô majd az eke könynyebben mén! Ráütött az ekére, migyá' mögált, së hova së' mönt. Azután az Isten lovat röndölt az eke elébe; az ekét a ló hírtelen kapta, a lábának szalatt a csoroszla, èttül kapta az örökös (béka) emléköt. *(Lőrinczfalva.)*

A *ló béká*-jának keletkezése más elbeszélésekben más szempontok alá esik.[30]

A földmivelésben a törökség levén a mesterünk, e hagyomány sem lehet több, mint a török kölcsönzés; de anynyi mégis kiérthető belőle, hogy az ős meggyőződés vallott egy ember fölötti jóbarátot, kitől sok hasznosat tanúlt.

De ha kevés a jó, mit a hagyomány az ördögről tud, annál több a rossz, a miben a keresztény magyar közérzés őt elmarasztalja. Igy ő vádoltatik, hogy az italt, kártyát, pipát és puskát az emberek között gonosz szándékkal meghonositotta:

Az előtt nem káromkottak az embörök, hanem mikô a gaszda embörnek annyi gabonája termött, hogy nem birta elanni, az Ördög möktanitotta (az embert) *pálinkát* főzni; azon (pálinkán) vesztek osz'tán össze az embörök; akkor kapott az Ördög lelköt, mert az egygyik agyonütötte a másikat. (Magyar-Szent-Mihály.)

„Az Ördög taná'ta ki a *pipát, kártyát, puskát* is mög a *kocsmát* is. A pipát úgy taná'ta ki, hogy dohánt ültetött, osztán ráűlt a (dohány-) bálra, csinált pipát is, úgy várta az embörököt. Aki àra mönt, mökkénálta vele. A kártyát is ű csinálta az elsőt, oszt játczott az embörökkel; a puskát mutogatta, hogy' köl' vele lű'ni."[30] (Majdán.)

Az Ördög a szögény embört mindön módon mökcsalta, a szögény embör panaszkodott. No, kisegítlek a bajbû, ne panaszkogy' szögény embör, gyerünk lopni! Emöntek az uraság aklába. A szögény embör nem mert hozzá nyúlni, hogy hátha sivalkodik a disznó? Në törőgy' vele, befogom a száját! Nem sivalkodott ëty së'. Hánták ki az akolbû (a disznókat), oszt' az Ördög mindëgyiknek csavarított a farkán egygyet, jobbra csavarított. A szögény embör alig bírt ëgygyet kihánni, mikor az ördög mán mind kihánta. Mikô mán mind ki vôt hánva, asz'ongya az Ördög: No, szögény embör, tötté'-je rá jegyöt? (hogy ki kié legyen). Az'ongya: Töttem! Micsoda jegyöt tötté' rá? Jobbra csavaritottam a farkát! — pedig nem ű csavarította jobbra, hanem az Ördög. — Hozzáfogtak nézni,

hát csak ëgy vôt, akinek nem vôt jobbra csavarítva a farka. Az Ördög mögfokta, úgy belevákta a Tiszába, hogy sömmijé vált. Azûtátû mindön disznónak jobbra van csavarítva a farka. *(Majdán.)*

Bizonyos, hogy leszámitva e népmondáknak anachronizmusát és az egykorú világnézettől elütő fölfogását, mutatkozik az ördög torzalakjában némi jóakarat, bizonyos szolgálatkészség, mintha nem is az lenne voltaképen, akinek ki vagyon adva.

És a *mesék*-ben még türhetőbb a népképzelet által megrajzolt ördögnek alakja, ki gyakran vetődik útjába a megszorúlt embernek és nevének véletlen kiejtése is elegendő arra, hogy ott teremjen s a teljesitendő kivánság után tudakozódjék, jeléűl: hogy eredetileg más volt, mint a mivé torzúlt s hogy neve alatt is a vogul monda magyar Elmpije rejtőzik, ki teremtette embereinek boldogságára mindent megtőn s a Halált is csak azért honositja meg földjén s hagyja szabadjára, hogy általa a közboldogúlásnak útját egyengettesse.

Nem itt van helye vitatni, hogy *a jó és gonosz elvének*, mint egymással hadi lábon álló külön isteni hatalomnak, melyeket költőink *Hadur-* és *Ármányban* személyesitének meg, — az ős vallásban semmi nyoma.

Jellemzőbbek a néphagyománynak azon *hitregéi*. melyek a kereszténységnek vagy még korábban az Izlam hatásának következtében Ádám-, Noéval, Illéssel, Szent-Mihály-, Jézussal és Szent-Péterrel helyettesitik az ős hiedelem egyes legendáiban a magyar Teremtőt. Természetesen, hogy mikor ketten (Jézus és Szent-Péter) lépnek föl, az egyik az ős vallás első emberének képe viselője. Ilyenek:

A Tisza görbeségéről való mondák. A *csongrád*-megyei hagyomány szerint: *Szent-Pétör borôdôta a Tiszát vak lovon, azé' ojan girbe-gurba. (Algyő.)* A *magyar-kanizsai* változat szerint szamár volt befogva, mely mindig arra ment, a merre bogáncs volt.

„*Az örvény vagy szent-Péter vize*" *keletkezésének* meg ez vala a sora:

Mikô Krisztus Urunk Szen' Pétörrê útazott a Tiszán, főfelé möntek, asz'ongya Szen'Pétör: Nem löhetne az ëgygyik ôdalának fő'felé, a másiknak lëfelé fojni? Asz'-ongya Krisztus Urunk: Ha az ëgygyik ôdala fő'felé fojna, a másik mög lëfelé, a hajósok úgy êbizakodnának, hogy nem löhetne velük bírni. De Szent Pétör addig erősködött, még Krisztus Urunk mög nem tötte, hogy az ëgygyik ôdala fő'felé fojt, a másik mög lëfelé. Mikor osz'tán lëfelé gyütt Krisztus Urunk a *Tiszán* Szen' Pétörrê, a hajósok fő'felé möntek, osz'tán még jobban káromkottak, mint az előtt; ê vôtak bizakodva, hogy mos' mán könynyen möntek fő'felé, akkô bánta mög Szen' Pétör, hogy Krisztus Urunktul aszt kérte, hogy a Tiszának az ëgygyik ôdala fő'felé fojjon, a másik mög lëfelé, akkô mán azon könyörgött, hogy: Uram-Teremtőm, csak fojjon úgy, mint az előtt. Krisztus Urunk osz'tán visszafordította, de az örvént, a *limánt*-t möghatta a vizön, hogy a hajósok még nehezebben járjanak a vizön, mint azelőtt jártak. *Az örvény a Szent Péter vize,* mert az ëgygyik ôdala fő'-felé mén, a másik lëfelé. *(Szeged.)*

E monda másutt más változatokban fordúl elő.[32]

Nem egy vidék hiedelme szerint *a fában levő gáncsot* Szent-Péter szerzette: Mikô Krisztus Urunk Szen' Pétörrel a fődön járt, az ácsok mellett möntek el. Az ácsok káromkottak, mög dôgosztak is, nem is. Asz'ongya Szen' Pétör: Nészd Uram Teremtőm, hogy dôgoznak az ácsok, egészen êlustulnak! hogy köllene dôgot anni nekik, hogy ne érjenek rá káromkonni? Szen' Pétör épen bagôzott. No köpj âra a fára, mingyá' lösz dôguk! Szen' Pétör ráköpött, minygyá görcs lött a fába. Azûta van a görcs a fába, azûta szigygyák az ácsok Szen' Pétört.[33] (Szőreg *Torontálban.)*

*

A magyar Teremtőt a mily jóakaratúnak és közlékenynek tünteti föl ide tartozó hagyományunk: oly tudnivágyónak mutatkozik az első ember. Szent Péternek mindig van kérdezni és tudni valója:

Mikor Szent Pétör az Ur-Istennel a fő'dön járt, mán akkô a *dohán* vôt a többi füvek közt, mint más fű növevén. Hogy vándoroltak, Szen' Pétörnek igön befokta a köpenyegit! asz'on'ta az Ur-Istennek: Uram, Teremtőm, csak ennek a fűnek a magját veszíd el, mer' nagyon befogta a ruhámat. Ó Pétör, në báncsuk, mer' nagyon

drága fű e', ebbű' fog élni nagy része a világnak. Úgy oszt' mögmaratt a dohán. (Temesköz-Lőrinczfalva.)

Jól jegyzi meg a sokat idézett *Kálmány Lajos:* hogy mivel a dohány csak az újabb korban vált népünknél használandóvá, mondánknak eredetileg más növényről kellett szólnia.

Mikô az Ur Isten mökteremtötte a világot mög a füveket, mög a *buzát* is, ára mönt Szen' Pétörrê, asz'-szongygya Szen' Pétör: Uram-Teremtőm, hát e' mi lösz? e' nem ojan (fű), mint a többi! Asz'onta (az Ur-Isten): Nohát lögyé(k) buza! ráadta az áldást.

De êvetnek! (mondja a buza). „Szaporogy'!" (Felelt az Ur Isten.)
Hidegöt-melegöt szenvedök.— Szaporogy'!
Ázok-fázok! — Szaporogy'!
Felnövök! — Szaporogy'!
A meleg nap mögéresztel! — Szaporogy'!
A szömejim mind kisülnek! — Szaporogy'!
Élő vasakkal nekem gyünnek! — Szaporogy'!
A lábamat êvagdajják! — Szaporogy'!
Csomóba gyűrnek! — Szaporogy'!
Erőssen lekötöznek'! — Szaporogy'!
Összeraknak! — Szaporogy'!
Széttörnek'! — „
Szekérre tösznek! — Szaporogy'!
Ló alá hánnak! — Szaporogy'!
Fölhajingálnak! — Szaporogy'!
Zsákba tösznek! — Szaporogy'!
Bekötöznek! — Szaporogy'!
Mögráznak! — „
Mögrostálnak! — „
Kű alá tösznek! — „
Összetőrnek! — „
Hétször is möktörnek! — Szaporogy'!
Mökszitálnak! — Szaporogy'!
Öszszegyúrnak! — „
Möksütnek! — „
De kéczör is möksütnek! — Fogygy!

(Szöreg).

Különben mi ezekben hagyomány, a magyar szellem eredeti terméke és mi *kölcsönzés,* elválasztani bajos, vagy éppen lehetetlen. Igy a magyar kereszténységnél nem igen lehet nagyobb régiséget tulajdonitani a következő mondáknak:

A ló és a szamár. Egyszer Krisztus Urunk a földön jártában-keltében át akart menni egy folyó vizen, de nem volt sem hid, sem palló, de még egy csónak sem. Nem tudott általmenni. Néz erre, néz arra, hol találna segedelmet, hát ott legelész a folyó partján egy ló s egy szamár. Mondja Jézus a lónak:

— Vinnél át a vizen!

— Nem én, mert éhes vagyok!

— No hát mindig egyél és soh'se lakjál jól!

Aztán a szamarat kérte, hogy vigye át. Át is vitte s akkor Jézus mondta neki: No, te szamár, megáldlak, hogy még a szemét dombon is jóllakjál!

Krisztus és a madarak. Egyszer, mikor Krisztus Urunkat ellenségei üldözték, az erdőbe menekűlt s ott bujkált szegény. Az ellenségei megtudták, hogy az erdőben van, utána mentek, keresték mindenfelé, minden bokorban, minden szakadékban. Látta ezt a kis pacsirta, s hogy Jézust az ellenségei meg ne találják, mikor épen jó nyomon voltak, más felé akarta vezetni, de ott volt a fürj is és elkezdett torkaszakadtából kiabálni: *Itt szalad, itt szalad!* Segített neki a bibicz is, ez azt kiabálta: *Búvik, búvik, búvik!* Legrosszabb volt a vadgalamb, az megmondta azt is, hol van. Mind azt burokolta: *a bokorba', a bokorba', a bokorba'!* Meg is találták Jézust az ellenségei a bokorban. De mikor vitték az erdőből, oda szólt a madaraknak: No, te fürj, amiért nyomra vezetted ellenségeimet, ne tudj repülni magasan, mindig csak a vetések közt bujkálj! Te meg bibicz, bujkálj mindig a nádasokban! Téged galamb pedig megátkozlak, hogy fára ne szállhass, mindig a bokrok alatt keresd az eleségedet! A kis pacsirtát azzal áldotta meg, hogy minden madárnál a legmagasabban tudjon repűlni s még reptében is bírjon énekelni.

*

Érdekes a nép tudatában Szent Péternek az Urral tett járás-kelésén kivűl vendégűl fogadása és az emberek mulatságában való részvétele is, melyeknek a kereszténységben nem levén meg lét-okuk, csak mint módosúlt őshagyományok magyarázhatók.

Ilyen Krisztus mondák *Benedek* gyüjteményében:

Krisztus és a fösvény asszony. V. ö. Magyar népk. gyüjt. III. Krisztus-mondák IV.

A tűz. V. ö. Magyar népk. gyüjt. III. k. Krisztus-mondák I.

A napisten. V. ö. Erdélyi: Magyar népmesék (Jézus mondásának teljesedni kell.)

Szüz Mária keresztlánya. V. ö. *Merényi:* Sajóvölgyi eredeti népmesék (a keresztlány.)

Az özvegy asszony tehene.

A juhász báránya.
Krisztus a csárdában.
Isten. (Mikor Péter Isten szeretet volna lenni.)
A varga három kérése.
Az arató leányok.

*

Hogy Szent-Péter nem a kisérő képében lépvén föl, csakugyan az ősmagyar vallás teremtőjét helyettesíti, kitűnik a hagyomány által neki tulajdonitott *égi hatalomból is.*

Ő csinál jó időt, kormányozza a napot, miként e népies kifejezésből kitetszik: *Nem hijába' nat tél vôt, Szen'Pétör sok fát vágatott, ugyancsak rakat is a tüzre* (Nyári meleg.)

Szent-Péter intéző, gazda az égen is. Ő vitte fel a földről a *Csirkés tyukot (Plejádok)*, mely „azóta kapar, legel az égen."

Ő a mennyország *ajtónállója, kapusa,* kinek igazságos szigorúságán furfanggal szoktak kifogni a népmesék ügyesebb személyei.

Övé az egyik *Gönczöl-szekér,* melynek birtoklását nem szabad kicsinyelnünk.

Szóval a vogul mondát igazolják a néphagyományok.

Vajjon hogy azon hagyományt viszont: *hogy a magyar szittya-nép,* igazolják-e történeti adatok? egyike mythologiánk sarkalatos előkérdéseinek.

VIII. Turán és a szkithák nemzetisége.

Turánnak ellentéte Iránnal. Népnevelői szerepe. A szkithák érvényesülése Iránban. A perzsa háromnyelvü sziklafeliratok egyikének nyelve szkitha. Mind a három külön vallást képvisel. Auramazda (Ormuzd) az árja nép istene.

Ázsia nyugati oldalán Turán meg Irán egymás mellett fekszik; de a kettőnek történeti vonásaiban, daczára a tőszomszédságnak, nincsen semmi hasonlatosság. *Turán* nem más, mint az Európával határos azon sík lapály, mely az Altaj-hegyektől a Kaspi tengerig nyúlik, *Irán* pedig épen alatta terűl el a Hindukus hegyláncztól a perzsa öbölig.

Amint különbözők ezen területek éghajlatilag: úgy elütnek egymástól történelmileg is. Turán nomád tanya, népnevelő (s helyzeténél fogva szigorú népnevelő) terület, hol a világtörténeti nevezetességre jutott árja és altaji törzsek s részben világrészünk mai urai, tölték el annak idejében mint nomádok a nemzetek gyermekkorát és ha eljött a hagyományban sokat emlegetett „szerencse-próbálás" ideje, átkeltek az Uralon, hogy Szkithia lakosai legyenek vagy betörtek Iránba, daczára, hogy az akadályoknak legalább is hétfejű sárkányával kellett is előreláthatólag megküzdeniök.

A krónikás által elbeszélt hagyományos szarvasünő, mely Hunort és Magort a Meotis ingoványaiba vezette, megfordítva kalauzolja ugyan a hunnok és magyarok ősatyját, de ez csupán az eredeti hagyomány tudákos megjavitásának tudható be.

Turán nem csupán a maga altaji nyelvcsaláda számos tagjait nevelte föl, hanem rajzott árja népeket is, mintha csak hegységeinek valamelyik völgyében rejtegetné az ős nyelvet, a „mennyei grammaticá-t" mint a hogy racionalista gúnynyal mondani szokás.

És ezzel ellentétesen Irán azon nagy küzdő tér, hol, valameddig Ázsia volt az ismert világ ura, a sémi, árja és turán (altaji) nyelvű törzsek között nem szünetelt a véres versengés majd a felső (közép) tengertől az alsó tengerig terjedő világuralom birásáért, majd csupán a faji elsőbbség kivivásáért.

Utóbbi rendkivűl sokat nyert a nyelvészet s régiségtan legújabb vívmányaiban, melyek ellentétben a régibb felfogással, mintha az emberiség mivelődésének első munkásai Keleten kizárólag a sémi és árja nyelvfajok lettek volna, a mellett tanuskodnak: hogy volt idő, midőn Turán népei és nevezetesen a *szkithák* képviselték volt Nyugotázsia összes miveltségét s a sémi és árja népek is azoktól vették a miveltség elemeit, azoktól magát az irás tudományát is.[34]

Nagy állitás. Még azt könnyebben megengedhetjük, hogy a turáni szkithák a sémi és árja fajok nagyobb térfoglalása előtt a Kaukazustól az Ind tengerig, a közép tengertől a Gangesig érvényesitették magukat; de hogy e tája-

kon ők lettek volna a miveltség első számbavehető napszámosai, csak azon föltevés mellett tartható elfogadhatónak, ha a *babyloni kaldeusokat* vagy *kaszdim szkithákat* csakugyan ó-urali népnek tartjuk, a médeket pedig szkitha-árja vegyült fajnak s jelesen a mágusukat szintén ó-urali népnek valljuk.[35] A szkithák méduralmát bizonyítja Herodot, hogy Iránt vegyületesen lakták a sémi és árja fajjal, igazolják a számos ugynevezett szkitha feliratok.

Az ázsiai sziklafeliratok között eddigelé a perzsa *behistuni* vagy *biszutun-i* a legérdekesebb reánk nézve. Behistun a régi *Medeá*-nak egyik hegysége, nagy magasságban fekvő féldombor-műve Kr. előtt az V-ik századból származik. Dárius Hystaszpes perzsa királyt abrázolja kiséretével, amint a lázadók megkötöztetve eléje vezettetnek. Mely eseménynek emlékét örökíti, elbeszéli a három nyelvű felirat ó-perzsa (árja), babyloni (sémi) és a tudósok által *szkithá*-nak mondott versióban.

Minket az ál-Szmerdis szította összeesküvésnél azonban méltán jobban érdekelhet a *szkithák nemzetisége,* mely kérdés a három nyelvű szikla-felirat harmadikának, a sokáig hozzáférhetetlennek sikeres értelmezésében végűl eldöntöttnek tekinthető. *Szkithia* utóvégre is gyüjtő név, a szkitha-szót akár *ijász-*, akár *kobor*-értelemben vegyük; de hogy a perzsa birodalom szkithái, tehát a kétségtelenűl bizonyos szkithák, altaji turánok, — az Nórris és Oppert után nem szenved többé kétséget.[36]

Kétségen kivűl nagy vívmány a szkithák nemzetiségét ismernünk s vele Herodot kora nagy Szkithiájának népei körül is tájékozódnunk. A magyar hagyomány igazolásán kivűl örökébe juttat ezen történeti igazság a szkithák vallási hiedelmének, melyről elég érdekes dolgokat találunk följegyezve a görög történetirónál.

Herodotnak irása a szkithák vallásáról tehát, ha nem maga az ősmagyar vallás, de minden esetre annak érdekes adatforrása, s bizonyossá teszen bennünket, hogy e vallás a természet tiszteletében tetéződött, melyhez a természet fölöttiség megkapó látszatát a *mágia,* mely Iránban egészen tudományos rendszerré fejlődék *(mágusok),* szolgáltatta.

De a biszutuni s más sziklafeliratok s egykorú emlékek nem csupán három nyelvről, hanem ugyanannyi vallásról is bizonyságot tesznek.

A szkitha vallás magus vallás, melynek se egyházai, se képei, se jelképei nem voltak, ezek iránt nem is volt türelmes s a biszutuni feliratban elmondja Dárius, hogy trónra léptekor újra fölépitteté az egyházakat, melyeket a magus ál-Smerdis leromboltatott s visszaállitá a megszünt istenitiszteletet.[37]

És ezáltal éles ellentétbe hozza a fölirat a mágus vallást, melyet Herodot perzsa vallásnak hitt, az árja vallással, mely a jó és gonos elvének személyesitése- és ellentétezésében nyilatkozik. *Ahrimán*-t említi a biszutuni sziklairat s *Ormazd* mellé nem csupán oda van téve magyarázatul: „az árja nép istene," hanem sok kegyelettel is van környezve.[38]

Nem vonták el magukat a perzsa királyok a sémi népek *sabeizmusa-* vagy *csillagimádásától* sem, mi azonban inkább látszólagos, mint való; inkább a birodalom harmadik nemzetisége, mint a babyloni istenek tekintetéből fogott történni. Igy egy agyaghengernek felirati töredéke szerint Cyrus Babylonban megújitatta *Merodach* (Jupiter csillag) egyházát, melyet Nábonéd, az utolsó babyloni király elhanyagolt, miért is az égiek haragját vonta magára.[39]

Nem Turán, hanem Irán, nem a szkitha, hanem a perzsa vala tehát a kételvűség hive és imádója „Auramazdának, a nagy istennek, ki ezen földet teremtette, ki az eget teremtette, ki az embert teremtette, ki az emberek számára a kellemetességeket teremtette." (Xerxes szavai.) És e hit Iránban sem volt általános, nem hogy Turánban is elterjedt volna. Turán és Irán szomszédságos volt ugyan, de ezt váltig ellensulyozá a perzsák szkitha gyülölete és szittya országi hadjárataik.

Ezen zend *vallási dualizmusnak* nincsen nyoma a vogul mondában s hogy nem volt meg az ősmagyar vallásban, mely az elemek tiszteletében állott és inkább a *médszkitha magizmus* volt, mint a jó és rossz istenitése, kitünik a szkithák vallásáról szóló töredékekből s a perzsa királyok kőbe rótt krónikájából egyiránt.

IX. A vallások eredetének kettős elmélete.

Az ős vallás samanismusa. Csengery a természetes fejlődés módszerének szolgálatában. A természetes fejlődés újabb rendszere. Müller henotheismusáról. Annak vélt átmenetei. Müller jövő vallása. A sülyedés elve.

A magyar ős vallás lényegében *saminismus* vagyis a *daemonok cultusa* volt. Vajjon a haladás vagy a sülyedés fokát tünteti-e föl ezen állapot? attól függ, hogy milyen szemüvegen keresztűl esik vizsgálódásunk.

A természetes fejlődés hivei, milyennek Ipolyival szemben *Csengery* mutatkozék, ebből azt következtetnék, hogy a magyar ős vallás már túl volt a *nyers természetimádás* korszakán, túl volt a *felisizmuson,* a midőn még azt tette védő istenségévé fajunk egykorú őse állitólag, ami neki tetszett, és ha nem volt vele megelégedve, a sutba dobta és másikat állitott helyére.

A *samanismus* szintén természet-tisztelet, de már nem a nyers természetnek tisztelete, hanem azon természeté, melynek minden anyagát, főleg négy fő elemét: a levegő eget, a földet, a vizet, a tüzet egész seregei lakják és éltetik a szellemeknek. E szellemek azonban, mert anyaghoz kötvék, még csak félszemélyek és idő s a történeti fejlődés nem egy követelménye kellett volna hozzá, hogy a *polytheismusban* szellemiségök jobban kibontakozzék és személyiségök kidombórodjék.

És a természetes fejlődés ezen tana szerint a polytheizmus hitbölcselmi úton *pantheismussá* növi ki magát, a fejlődés legmagasabb fokát pedig a monotheismusban éri el.

A fejlődés ezen tanának: hogy valamint az ember úgy *a vallás is a lassú természetes fejlődés müve,* átültetésére miként láttuk fönnebb, Ipolyi ellenfele: *Csengery Antal* vállalkozott.

És Csengery, a mint esküdött ezen, előtte megdönthetetlennek látszó tételekre: úgy nem is mulasztá el a ráolvasást *Ipolyira,* a „magyar mythologia" irójára:

„Ipolyi ur megforditotta azon rendet, melyet az emberi szellem fejlődésében tapasztalunk, midőn a monotheismust

vette az indek ős vallásának alapjáúl, melyből azután elaljasodás utján esett az emberiség a durva *mágiába, sabaeizmusba. állattiszteletbe és fetisbe.* Mily egybezavarása az eszméknek!“

Igazán, mily egybezavarása az eszméknek, de nem Ipolyi, hanem a saját maga részéről!

A Darwin állat-embere részére irt haladási fokozat az, mit Csengery a magyar ősvallás előzményeként említ, mint: a *nyers természet-imádás* és a *fetisizmus.* Azóta a tudományos közvélemény sokat változott s példáúl *Müller*, a világhirű nyelvész ellenében a fetisizmus szereplését senki sem meri manapság már vitatni, miután ő hevesen kikelt azon hamis állitás ellen, mely a vallás ősi alakját a fetisizmusban keresi s a mellette fölhozott okokat mind megczáfolja s apróra szétszedé.[40]

Pedig Csengery biztosra vette, hogy a nyers természetimádó vallásos érzelmének alapja többnyire a *félelem.* A fetisimádó már bizodalmasabb lábon áll istenével; lakában, tűzhelyén tartja, ételt ad annak, megtisztogatja s ha nem engedelmeskedik, meg is veri.[41]

A „természetes fejlődésnek“ napjainkban *Müller Miksa* a legkimagaslóbb mivelője. Szerinte a vallás legelső alakja volt a *henotheismus,*[42] mely ellentétben áll a polytheismusban a sok istennel és a monotheismusban az egyetlen egyedűli Istennel. A henotheismus szerinte a vallás legrégibb primitiv alakja, midőn majd az egyik, majd a másik természeti *tüneményben látta az ember a végtelennek, az istennek eszméjét* s mindegyiket személyesítette, úgy azonban, hogy az isten eszméje egyik alakban sem emelkedik ki, akár mint a többi között egy legfőbb mindenható, akár pedig mint egyedűli Isten. A henotheismus jellege tehát, hogy benne az istenek fogalma még határozatlan s egymással egyenranguak, egyik sem emelkedik a másik fölé. A henotheismusban az istenek teljesen függetlenek s az imádkozó elméjében az imádás perczeiben csak egy isten van s az a mindenható. A henotheismus e példáját látjuk, állítja ő, a Rig-Véda hymnusaiban. E hymnusok majd egyik, majd másik istenhez intézvék, s az illető istent, mint egyedűli s

legfőbb istent magasztalják, anélkűl, hogy a többihez való viszonyát érintenék vagy azokat kisebbítenék. A védák hymnusai az emberi sziv változó ohajai vagy a természet változó tüneményei szerint majd *Indrát*, a villámlás és zivatar istenét, majd *Agnit* a tűz istenét, majd *Varunát* a mindent átkaroló égboltozat istenét dicsőitik. S a Rig-Véda hymnusai a legrégibebek, melyek a henotheismus nyomait mutatják.

A henotheismus azonban nem sokára átalakúlt polytheismussá, egy isten a többi között kiemelkedik, mint leghatalmasabb főisten; ezt látjuk a polytheista vallásokban általában, legvilágosabban a görögök s rómaiak vallásában. A Rig-Védában a henotheismus azon átalakulásának nyomait is feltaláljuk, midőn az istenek között az elsőségért való verseny megkezdődik. Az egyik hymnusban a következő dicsőités van Indra istenéről: *„Indra előtt meghajolt Dyaus, az élő isten, megalázkodott előtte a föld virányaival."* Ez az átmeneti korból való, mikor egy főisten emelkedik a többi fölé. Az ily módon létrejött polytheismusból fejlődött ki a monotheismus, pantheismus és atheismus. Az istenség eszméjéről való elmélkedés arra vezette az embert, hogy az csak egy és oly lényt illethet legtökéletesebben, akihez hasonló természetű senki sincs. Ezen egy isten után való vágyódás, e monotheistikus irány föltalálható a Rig-Véda néhány hymnusában, a nélkűl azonban, hogy e monotheista szellem meghonosodott volna a hinduknál. A monotheismus csak a zsidó népnél fejlődött ki s pedig Müller szerint ama körülmény folytán, hogy a *sémi felfogás* az istent nem annyira a természetben, mint inkább az ember élet-eseményeiben látta nyilatkozni s nem mint a természet urát, hanem mint az egyesek és népek sorsának intézőjét vette tekintetbe, azért a sémi népeknél az isten-fogalom *erőst, urat, királyt* jelent, amint ezt a sémi nyelvekben az isten jelelésére használt legrégibb szó az *El, Ilu* bizonyítja. Eme felfogás eredménye volt, hogy ez egy isten a többiek közűl éles körvonalokkal emelkedett ki, s idő folytán a többiek lassankint benne összefolytak, úgy, hogy nem nagy megerőltetésbe kerűlt az átmenet a monotheismusba, különösen ama népnél s ama törzseknél, melyek a monoton pusztaság egyformaságában éltek, ahol is a henotheismus él

polytheismus majdnem észrevétlenűl átváltozott *egyisten-imádássá*.

Egy érdekes megkülönböztetés van még Müller vallástudományi rendszerében: az *atheista vallás*, mely magában ellenmondásnak látszik, de az oxfordi tanár azt, mint a budha vallás kezdetét tűnteti fel. Budha ugyanis a hindu vallás isteneinek semmiségét belátva, azokat elvetette, csakhogy helyettök eleinte semmit sem adott. Budha vallása kezdetben csak erkölcstanból állott s az istenről semmit sem tanitott. „Csodálatos, ugymond Müller, hogy a legmagasabb erkölcsiséget, mely a kereszténység előtt valaha tanittatott, egy olyan ember tanitotta, aki előtt az istenek hiábavalóságok voltak, aki semmi oltárt sem ismert, még az ismeretlen istenét sem."

Müller a Védákban a skepsis nyomait is feltalálja; a későbbi hymnusokban már fordúlnak elő egyes helyek, amelyek a hatalmas Indra isten léte fölött való kétséget fejezik ki. E skepsis Budhánál már teljes atheismussá válik; ő az istenek helyébe a *Nirváná*-t, a megsemmisűlést állitja. A *Nirvana* a hindu világnézletben a *pessimismus* kifejezője, minden létezésnek gyülölete, a teljes nyugalomnak, a megsemmisűlésnek, a legfőbb boldogságnak ideálja. Az *atheismus*, Müller szerint, szükségképen fejlett ki a hindu vallásban; az atheismus azonban nem az isteni lét merő tagadása, hanem csupán tagadása ama nézeteknek, melyek addig uralkodtak az istenség felől; vágyódás tisztább nézet után. Az atheismus szerinte ezen értelemben minden vallás czélja, mert az *evolutio* következtében tökéletesednie kell mindegyiknek. Az atheismus ezen értelemben folyton tart, csakhogy ez nem a vallás halála, hanem egy új életforrás, *a jövő vallásának forrása*, mert Müller állitásához képest minden vallásnak az emberrel tökéletesednie kell. A változatlan egyformaság nem bizonyiték a vallás igazsága mellett, sőt ez azt bizonyítja, hogy abból az életerő, a fejlődés kihalt, az megkövűlt. Müller szerint a kereszténység helyét egy uj, egy tökéletesebb vallás, a jövő vallása foglalja el, mely tisztúltabb eszmékkel a jelenlegi nagy vallások eclectismusából fog létre jönni.[48]

A hírneves nyelvtudósnak tanait a vallások eredetéről

és a jövő vallásáról tagtársam *Karácson Imre* tanárnak, „az összehasonlító vallástudomány jelen állása és eddig elért eredményei" czimű értekezés irójának rövidletében és szavaival adom. (V. ö. Magyar Sion 1887. évf. 361. l.)

És Müller Miksa elég tekintélyes arra, hogy az *evolutio: a természetes haladás* tanai hiteles értelmezőjének, a jövő vallása igaz prófétájának tartsuk őt. De elég arra is, hogy a divatos vallásbölcselet keresztény-ellenes irányáról bennünket bizonyosakká tegyen, és a rendszer elbirálására figyelmünket fölhivja.

A régibb iskola ma is megtartott álláspontja szerint a népek vallási emlékei nem természetes fejlődés, hanem fokozatos *sülyedés*, *depraváció* mellett tanuskodnak. *Az emberiségnek ős vallása a monotheismus volt,* és haladása visszafelé történt, mert sülyedésben állott. A legrégibb népeket is már a többisten-imádásba merűlve látjuk egymásután a történeti kor látóhatárának szürkületéből kibontakozni, de az egykori egyistenhivésnek még észrevehető nyomaival. Ami henotheismusnak van mondva, az sajátlag a haldokló menotheismus utolsó nyilvánulása vala.

A legrégibb (talán 4000 éves) egyiptomi imádság igy hangzik: „Hála legyen Neked, mondja minden teremtmény, üdvözöljön téged minden ország! Az egek magasságáig, s a föld egész széltében s a tenger mélységéig hangozzék e szó: istenek imádják Felségedet, a szellemek, kiket teremtettél, magasztalnak, alkotójuk lábainál örvendezve. Mindeneknek alkotója, a lényeknek teremtője, Ura az élet-, egészség- és erőnek, Te az istenek feje, mi imádjuk szellemedet."[44]

És ezen imádkozónak késő ivadékai már a macskát, krokodilt, kigyót, meg a vereshagymát imádták, mit természetes fejlődésnek nem lehet mondani.

Tehát, a mihez alig fér kétség, tévedett Csengery, midőn az állat-ember vallásában a monotheismust későbbi fejleménynek vallá; de tévedett Ipolyi is, midőn az egyistenhivést vitatá az ősmagyar hittan *főágazatának.*

— ——— ---

ISTEN.

X. A magyar ősvallás többisten-hivése.[45]

Iróink „a magyarok (egy) istené"-ről. A történetirás nincsen ellenünk, csupán látszatra. A középkor vélekedése a magyar ősvallásról. „Isten"-szavunk a nyelvtudomány világitásában. Az „Isten"-név fogalmi köre az altáji népek mythologiájában. Istenek és az „öreg isten" elsősége. A „magyarok istene." Régi vallásunk az ős csillagászat világitásában.

I. Iróink „a magyarok (egy) istené"-ről.

A magyar ősvallás többisten-hivése vitatásánál nem számolhatunk a magyar történetirás bajnokainak támogatására, mint akik egy szívvel és lélekkel az ellenkező állítás védelmezői, mint akik csak *egy istent:* a magyarok istenét imádtatják őseinkkel. Nem egy szempontnál fogva nekik kell átengednünk az első szót.

Újabban az ősvallás istenével tudomásunk szerint Ipolyi Arnold és Horváth Mihály foglalkozék legbehatóbban. Ezeken kívül hivatkozunk másokra is; de szántszándékkal nem törekedtünk arra, hogy a magyar történetirásnak mindenik munkását kihallgassuk. Minket az állítás egyértelműsége mellett inkább csak a hivatkozás és indokolás érdekel, melyek közönségesen szintén egybevágók vagy éppen azonosok levén, minden történetirónak kikérdezését fölöslegessé teszik.

Ipolyi: szerint: „Emlékeink, hagyományaink, nyelvünk nyomai a magyar ősvallás hitét „egy" fő lényről, kit isten neve alatt ismert, kétségtelenné teszik. Ezen őshit őtet a létező főlénynek, az *egynek,* mindenek felett élőnek, ős- és öröknek tartá, ki előtt esdeni, kit imádnia kell. Őtet a boldogság, mindentudás, látás, jóság, gondviselés tulajdonságaival képzelé, ki a jót segíti, áldja, fogadja, hozza, kiséri; a rosszat haragjával bünteti, nyilaival, mennyköivel üti, átokkal, nyavalyával veri, sújtja. Ki mint egy jóltevő ősz, azaz

ősatya, az erényt csudás mindenható erejével jutalmazza; ki az eget és földet teremtette, ki a napot és csillagokat az égre fölviszi, és a világra földeríti. Kitől a halandók, és az elemek teremtvék, ki az élet és halál ura; ki végre mint védő nemzeti istenség választott népét vezérli, néki különös rendeltetést ád, őt az igéret földére juttatja."[46]

Horváth Mihály szerint: „A magyarok *csak egy lényt* imádtak úgy, mint az emberek a mindenek teremtőjét imádni szokták. Ezen legfőbb, szent, jó, igazságos, mindenható lényt Istennek nevezték s ezt a nevezetet még akkor is megtartották, midőn a keresztény vallás világa által azon fölséges lénynek tisztább ismeretére jutottak; mi eléggé bizonyítja, hogy fogalmaik azon lényről nem ellenkeztek a keresztény vallás által hirdetett istenség eszméjével."[47]

Ugyanő: „Egélyök, vallásuk a nyers természet imádáson felülemelkedve, *tiszta egyistenimádás* (monotheismus) *volt*. Tisztelték ugyan, mint egy görög iró tudósít bennünket, a tüzet, a levegő-eget, és a vizet, és himnuszt énekeltek a földnek; de csak azt imádták, Istennek azt nevezték, ki a világ mindenségét alkotta, fentartja s igazgatja. Ennek tiszteletére mutatták be áldozataikat. Az istenfogalom nálok már annyira tisztúlt s emelkedett vala, hogy istenöket, mint személyes istent, a teremtő és gondos atya alakjában tüntette föl képzeletök. Sőt, miként ez maiglan él a magyar nép öntudatában, őt népök saját véduráúl, a magyarok nemzeti istenéűl tekintették, ki a mennyég közepén, a felhők között lakik. A szivárvány képezte kézíját s avval lőtte el tüzes nyilát. Karja a villám volt, melyet a légben villogtatott. Ő intézte a fellegek és szelek járását, ura volt a dörgésnek és villámlásnak. Nyilai félelmesek voltak s ha valaki ellene romlását kivánta, csak azt óhajtá: verjen meg a tüzes isten-nyila! mely átokforma máiglan él nyelvünkben."[48]

Szalay L. szerint: „Őseink vallásáról módfelett ritka nyomokat találunk mind hazai emlékeinkben, mind a külföldi történetiróknál. Annyi bizonyos, hogy nem voltak bálvány-imádók. Mi a nyugoti krónistáknál bálványozásra mutat, az csak a szerzők tudatlanságában vagy a legendai irásnem czifráin alapszik. Vallásuk alkalmasint egyszerű

természetkultusz volt, hasonló ahhoz, melyet Közép-Ázsia több népségeinél, nevezetesen a parzoknál találunk. *Rendkivül módon* tisztelik a tüzet, írja a turk népekről általában Teofilaktosz Simokatta, valamint a levegő és viz is tiszteletök tárgyai; s a földnek himnuszokat zengedeznek. De a természet ezen kultusza nem zárá ki az *egy isten eszméjét*, mit „a magyarok istene“ kifejezés tanusít s mire nézve Theofilaktosz is igen szabatosan nyilatkozik: „csak azt imádják s Istennek csak azt nevezik, ki az eget és földet alkotta stb.“[49]

Fessler szerint „a magyar ős-kultusznak csak némi nyomát találjuk a kortársaknál és nyelvökben, és bizonyos, hogy az *Isten, mely nem kölcsönzött szava a magyarnak*, egy jóságos és *egyedül álló* istenségnek neve vala, mivel ők azt az anyaszentegyházba való belépés után is megtarták“[50] stb.

Bartal György: „Régibb krónikások, jobbára szerzetes barátok, hogy a magyarok megtérítésének munkáját nehéz dolognak tüntessék föl, a magyarokat többistentisztelőknek és bálványozóknak állítják, hanem hiába kérdeznéd tőlük isteneik neveit és imádásuk módját, mert a lóhus-evésen és bizonyos átkokon kívül nem tudsz tőlük mást kisütni. Otrokocsi, Bél, Cornides meg azért beszélnek magyar Marsról, Herkulesről és Merkurról, hogy a magyar ősmiveltség a görögnél és rómainál alábbvalónak ne látszassék.

Napjainkban minden valamire való iró Teofilaktosz állításait vallja magáénak, mi lényegileg ugyanaz, amit Herodotosz a perzsák vallásáról följegyzett: „A napnak, holdnak áldoznak, a földnek, tüznek csak úgy, mint a szeleknek; de kezdettől fogva csakis ezeknek mutatnak be áldozatot.“ Teofilaktosz is ugyanezt mondja a magyarokról. Mely igaz állítását Teofilaktosznak igazolják a szent-gálleni évkönyvek is, melyeknek bizonysága szerint „a szabad ég alatt zengék az ott portyázók nagy istenök dicséretét.“[51]

Fraknói Vilmos szerint: „Eleink vallása természetvallás volt, hittek *egy Istenben, kit* „magyarok istenének“ szerettek nevezni.“[52]

Kerékgyártó Árpád: „A magyarok hittek *egy fő-lényben*, Istenben. Ez példabeszédeink és egyéb emlékeink szerint ily tulajdonokkal volt fölruházva: *egy-*, úr-, élő-, teremtő-,

boldog isten, ki a jót áldja, a rosszat nyilával üti, veri stb."[53]

Kállay Ferencz: „Minden babonák daczára pogány elődeinkről nem állíthatjuk jogosan, hogy a teremtőn kívül más fő istent is hittek volna. Az volt a magyarok istene... Egy titkos érzet mindig fenmaradt bennök, hogy több egy fő istennél nincs .... Ha már a krónikákban olvassuk, hogy a magyarok sok istent hittek, azt szószerint nem kell érteni, mert a keresztény pap-irók e váddal szűk kezűek éppen nem voltak. Ők a fák, vizek mellett s hegyeken végbe vitt áldozatokból külsőleg itélve nem csupán azt hivék, hogy mindenütt más, meg más istent tiszteltek, hanem azt is következteték, hogy maguk ez anyagi tárgyak is isteneknek tekintetének, — pedig nem áll .... Teofilaktosz szintén megismeri, hogy a magyarok a világ teremtőjét uralták, annak áldoztak, de egyszersmind a természeti erőket vagy elemeket is tiszteletben tarták."[54]

De legyen elég az ellenfél erejét kémlelő ezen portyázásból!

2. A történetirás nincs ellenünk — — csupán látszatra.

Alig fogná valaki lehetőnek tartani, és mégis így van: *az első és súlyra is elegendőleg nyomatékos érvet a velünk nem egy hitet valló magyar történetirástól kapjuk.* Ha összevetjük ugyanis az imént idézett jeles iróinkat, azt tapasztaljuk, hogy mindegyikök hivatkozik Teofilaktoszra, mindegyikök azon meggyőződésben él, hogy eleink vallása természetvallás volt. A bizanczi görög szavaira esküsznek mindannyian történettudósaink, kik a magyarok istenét az azonosságig hasonlatosnak írják a kereszténység Istenével. A görög irót azonban itt még ne bántsuk, miután a régi ősök által vallott természet-kultus elég gondolkozni valót tár elénk! Ezen állítás az, mely nemakarva is szövetségesünkké teszi a velünk kibékülhetetlennek látszó ellenvéleményt . . .

Minden nyomok és jelek oda mutatnak, hogy a magyar ősvallás csakugyan természettiszteletben állott. Úgy ám, de ha ezt ténynek vesszük, amint kell vennünk: akkor

Teofilaktosz haszontalan akarja velünk elhitetni, hogy csak azt imádták s Istennek csak azt nevezék, ki az eget és földet alkotta. Monotheismust és természetkultuszt egymástól áthidalhatatlan távolság választja el. A természettisztelet sajátlag természet-imádás levén, a mythologiák bizonysága szerint az egyistenhivés lehetőségét egészen kizárja. És itt majdnem mellőzhetetlen, hogy ha csak futólag is, a természetvallással ne foglalkozzunk, mely részben figyelmes kívánok lenni az olvasó iránt, midőn a szót akadémiai tekintélynek engedem át.

„Semmi sem alkalmasabb, úgymond *Csengery*, az egyszerű, természeti állapotban levő ember csodálkozását s azt a félelmet és tiszteletet, mely a vallás kútfejét képezi, — annyira fölkelteni, mint a látható ég, a *menny* vagy *ég* a ragyogó égi testekkel. A mennyből hallatszik a dörgés, ott czikáznak az ijesztő villámok, onnan ragyog az északi fény, ott származik a hó, az eső, a jég, a zivatar, annyi jótékony és félelmes tünemény mindmegannyi megfoghatatlan dolog, rettegett vagy hálával fogadott csuda a természet fiára nézve. A menny, a látható ég s bizonyos abban rejlő hatalmak tisztelete egész Ázsiában otthonos, de sehol sem inkább, mint az altaji népeknél.

Azonban a dolog természetéből foly, mondja Castrén után, hogy az ég vagy menny imádását lassankint az általános természet-kultusz váltotta fel. Mert a menny, minden hatalmával és díszével, csak egyes, véges tárgy, melynek tisztelete végre sem elégítheti ki az ember vallásos érzelmét. A műveletlen népek is ösztönszerűen vonzódnak a végtelen tiszteletére. A mindennapi tapasztalás arra tanítja az embert, hogy a természetben a mennyei tüneményeken kívül sok egyéb tárgy van, mely az ő akaratának nem engedelmeskedik. A hullámzó tenger, az emésztő láng, a termékeny föld hatalmas folyóival, rémes zuhatagaival, magas hegyeivel, sötét erdeivel, vadaival mindmegannyi túlnyomó hatalom a nyers természeti emberre nézve, melyek imádásra késztik őt. Igy szélesűl mindinkább az istenfogalmak köre. Az ember azonban kezdi érezni, hogy a szétszórt tárgyakban ugyanazon erő munkál; kezd emelkedni a részletekről az általánosra, a végesről a (!) végtelenre. A tisztább istenfogalom ezen fejlődését természetesen előmozdítja az érintkezés a monotheismussal. Ily hatással volt az izlam és kereszt-

ténység a mongolokra; ily hatással volt a kereszténység a finn ősvallásra. E befolyásnak tulajdonítja Castrén az elvont istenfogalom kifejlődését a finn mythologiában; e befolyás következtében történt, hogy a „teremtő" melléknévvel lőn felruházva: Jumala (a mennyég.) S amint elvont értelmet vőn föl a Jumala-szó: végre elvesztette konkrét jelentését s új szók állottak elő régi értelmei kifejezésére. Ilyen a mennyre: *taivas*, az ég istenre: *Ukkó*."[55]

A természet-kultusz elmegy ugyan a főbb isten föltételezéseig, kit már személylyé alakít képzelete; de hogy egységgé összesítené az istenűl tisztelt természeti erőket, hogy úgy mondjuk: a külön darabokból álló isteneket, erre mivoltánál fogva teljesen alkalmatlan. Egy főbb isten előtérbe lép ugyan, de ez által a családtagok nem fosztatnak meg isteni jellegöktől, ha tiszteletök sokban csonkúl is. És e vallásbölcseleti elmélet, mely a természetvallást és egyistenhivést összeférhetlennek vitatja, elegendő arra, hogy ellenfeleinket lefegyverezze.

Ezer év előtt élt őseink kétségtelenül nem voltak nyers természet-imádók, az istenfogalmat bizonyosan már személyiséghez kötötték; hanem azt meg nem engedhetjük, hogy az isten-név nálok isten, vagyis tulajdonnév lett volna. És nem vélekedtek másképen az ősmagyar vallás kortársai sem.

3. A középkor vélekedése a magyar ősvallásról.

A középkori krónikások, úgy a hazaiak, mint a külföldiek, a magyar ősvallás egyistenimádásáról mitsem tudnak, hanem arról a legnagyobb megvetéssel, mint utálatos bálványozásról, ördögszolgálatáról, sötét tévedésről, sokistenimádásról stb. szólanak. Lássuk nehány példáját!

„Mykoron wr isten az kyralságban megh erössöytötte volna (sz. István király) legottan pokolbeli sathan wtanna erede hogy el eytenee, mert nehezzee tarttya vala *hogy* az ew zent eerdemeenek myatta *ez orzagot kezeeből ky zalaztotta volna.* Vala azért az ydőben Somogysagban egy *pogan* hatalmas herczek, kynek kwppan vala newe."[56]

„Igy történt, hogy a kárhozat és tudatlanság fiaira, egy oktalan kóborló népre, mely *nem tudá, hogy Isten teremtménye,*

úgymint a Pannoniában lakó magyarokra is felderült az isteni kegyelem országa; hogy kiket előbb eredeti lakhelyeikből, a gonoszúl vétkező keresztények bosszús fenyitékére nyugot felé állandó ittmaradásuk elrendelésével költöztete, azokat az elővégzetnek idején a *gonosz útról* az igazság ösvényére, busongás éjjeléből az örökké tartó jutalom reményére vezérelné.“[57]

A német Ditmár úgy tudta, hogy a már kereszténynyé lett Gecse (Géza) nagyvajda az egy isten mellett még *régi isteneinek* is áldozott. Sőt még előbbre tekintvén az események során, úgy értesülünk a Névtelen krónikája nyomán, hogy: Álmos vezér és övéi Ungvárba bevonulván, a *halhatlan isteneknek nagy áldozatokat tőnek.*[58]

1047. Egy Vata nevezetű, Belus várából, *ajánlá föl magát legelsőben a magyarok közül az ördögöknek, fejét megnyirván és hajából három üstököt eresztvén alá pogány szertartás szerint.* Ezen Vata átkos biztatására az egész nép az ördögöknek áldozta föl magát és kezdének (feláldozott) lóhust enni.[59]

1061. „Vata fia János *a pogány vallást követvén*, sok varázslót, bűbájos asszonyt és nézőt gyüjtött maga köré, kiknek igézései által igen kedves volt az urak előtt. A bűbájos asszonyok közül egy Rasdi nevűt[60] Béla király elfogatott és börtönben záratott, hol önnön lábáról lerágván a húst, veszett el végre. Fejérvárott a király, a püspökök és előkelők a nagy sokaság láttára megijedvén, nehogy rájok rohanjanak, a városba huzódtak. A nép pedig elüljárókat választott s azoknak fából emelvényeket készített, hogy őket láthassák és hallhassák. S az elüljárók követeket küldöttek a királyhoz és az előkelőkhöz, kik így szóltak: Engedd meg nekünk *apáink módjára pogányságban élni*, a püspököket megkövezni, a papokat megfojtani, a dézsmálókat felakasztani, az egyházakat lerombolni, a harangokat összetörni. Az elszomorodott király 3 napi határidőt kért, hogy határozzon a dologban. E közben a nép elüljárói magas emelvényen ülve istentelen verseket hirdettek a hit ellen (praedicabant nefanda carmina contra fidem), az egész nép pedig örvendezve kiáltott rá: Úgy legyen! Midőn aztán 3-ad nap a feleletet vár-

ták, a király parancsára fegyveres katonák rohantak rájok, s némelyeket közülök levagdaltak, elüljáróikat a magasból lehányván, összetörték, a többieket pedig megkötözve megkorbácsolták s így nagy bajjal a lázadást lecsendesíték."[61]

Ennyi talán elég is lesz az idézetekből. *Bartalnak* azon kifogása van jó középkori iróink ellen, hogy többnyire szerzetes barátok; tehát elfogultak és nem veszi észre, hogy az lenne a legnagyobb elfogultság, ha Teofilaktosz kétes értékű állításának kedveért minden krónikásunkat a sutba dobnók. A különben éles ítéletű *Szalay* arról van meggyőződve, hogy: ami a nyugati krónistáknál bálványozásra mutat, az csak a szerzők tudatlanságán vagy a legendai irásnem czifráin alapszik. De ha a külföldi irókat tudatlanságról vádolja, azzal fogja-e vádolni László királyt is, ki „gentilium ritus", azaz *bálványozás* czímen tiltja a magyar ősvallás gyakorlását?

„Ha ki a pogányok módjára (idézem Szalay szavaival) *kutaknál áldozik, vagy fáknál és forrásoknál és köveknél áldozatokat mutat be, váltsa meg ökörrel vétségét."*

Az ősbálványozást fennen hirdeti *bálvány* szavunk[62] és azon átmeneti, félig pogány, félig keresztény himnusz, melyben olasz hittérítők a két vallás összehozását kisérlik meg:

„Légy magasztalva te nagy Isten a mi *testvérünkkel*, a *Nappal*. Oh mily szép, mily ragyogó: ő a te jelképed Uram! Légy áldva a mi *asszonynénénkkel*, a *Holddal* és a mi *hugainkkal*, a *csillagokkal* együtt, akik oly szépek és fényesek! Légy áldva a mi *sövünkkel*, a *széllel* együtt, aki a felhőket és derült időt hozza! Légy áldva a mi *ángyikánkkal*, a *Vízzel* együtt, aki oly hasznos, jó ízű és tiszta! Légy áldva a mi *urunkbátyánkkal*, a *Tüzzel!* Oh mily szép, oh mily vidám, oh mily erős és hatalmas ő! Légy áldva oh Uram a mi nagy *asszonyunkkal*, a *Földdel* együtt, aki minket táplál és megtart."[63]

Könnyű az ellentétes irói nézetek közül a valóra ráismerni, főleg ha maga az ősvallás istene: az *isten*-szó is megnyilatkoznék a maga mivolta felől!

4. „Isten“ szavunk a nyelvtudomány világításában.

Vámbérynek igaza van, hogy amit az isten-szó megfejtése végett eddig összehordtak, majdnem megtöltene egy kis kötetet. Az is való, hogy ebből a sok vetésből nagyon kevés aratása lett az igazságnak. Vámbéry, a jeles orientalista, talán nagyon is túlozza a dolgot, midőn e részben folytatólagosan azt írja, hogy a részint elégtelen szakismeretből, részint makacs elfogultságból is eredő *elméletek* a tudósok szántszándékos elvakultságából származó tévedések szomorú bizonyságát szolgáltatják.

Tény az, hogy *isten* szavunk gyökbontásával valami sokra nem mentünk, de e mellett menthetők maradhatnak tudósaink is, legalább mi, tévedésök okát egészen másban keressük, mint akár az elégtelen szakismeretben, akár a makacs elfogultságban. Hátha csak a helytelen álláspontra való helyezkedés vala minden hibájok!

Úgy tetszik nekünk, sőt úgy vagyunk meggyőződve is, hogy kárbaveszett munka e szóban magas jelentősége kifejezését keresnünk, miután kiindulásában oly egyszerű az *isten*-név, mint volt a nép, mely hozzá vallási hiedelmei főfogalmát kötötte. Hogy az ellenkező föltevés okvetetlenül a tévedés útjára vezet, sajnos, számos jelesünk példájával is beigazolandó marad. *Fessler* az *isten*-szót a magyar nyelv sajátjának és eredeti elnevezésnek tartja, *Kállay* meg úgy vélekedik, hogy e szót már őslakóhelyünkön is bírtuk.

Ipolyi szerint e név eredete és jelentése homályos. Ugyan ő megkisérlette annak értelmezését, mi ellen azonban erősen kikelt Csengery Antal.[64]

Révay áll azoknak az élén, akik az *isten*-szót egyértelműnek tartják a *jehova*-névvel, vagyis az isten annyit akarna mondani: *aki vagyon.*[65] Mire nézve elég azon megjegyzést tennünk, hogy a kinyilatkoztatás Istenének ajkáról fönségesen hangzanak ez igék: *vagyok, aki vagyok;* hanem a népek legősibb szavai konkrét fogalmat fejeznek ki.

„Mások szerint a chaldeai *esta* = *tüz* származéka s megegyezik az örök tüzet jelentő görög ἑστία (latin vesta) vagy ἱστία névvel.“

Mindezen szószármaztatásoknál több hivője akadt a parz *„Jizdan“*-nak, melynek azonosságát a mi isten-szavunkkal az ősi tűzimádással kapcsolatban vitaták tudósaink, s ellenzői csak azok valának, kiknek nem ment a fejébe, hogy ne lett volna a mágyarnak e fogalom kifejezésére saját eredeti szava.

A nagy szótár szerkesztői ezen fejtegetésekkel azon czímen nincsennek egészen kibékülve, mert mind ezen fejtegetéseknél kevés vagy éppen semmi figyelem nem fordíttatott magára a magyar nyelvre. Szerintök *isten* = *őstevő,* ősvaló, őslény.[66] Ezen lehozás egészen kifogástalan lehet nyelvészetileg, mythologiai nézőpontból azonban sokkal czifrábbnak látszik, hogysem az egyszerűséget kedvelő igazság saját ruhájaként' magára ölthetné.

Kimerítendő az isten-szó értelmezéseit, föl kell még említenünk egyet, mely szerint isten összetett szó levén, annyit tenne, mint *ős idő, öreg ég.*[67] Kapván kapnánk rajta, ha nem oly két nyelvből (finn és tatár) alakulna az összetétel, melyeket lelkiismeret szerint bajos egy kalap alá venni, midőn csak egyetlen-egy szóról van emlékezet.

Az istennév ős jelentése és fogalmi köre még maiglan is vitás kérdés, mely fölött egész erővel foly a küzdelem a finn-ugor és török-tatár atyafiság hivei között.

Reguly szerint a cseremisz nyelven *„esta“-csinálót,* teremtőt jelent.

Hunfalvy isten-szavunkat a finn *isä* (= atya, öreg) és a török *ten, teng* (= ég) összetételének vélte, de nem tartotta lehetetlennek azt sem, hogy nem egyéb az, mint a persa *jezdan,* mely a törökség útján került a magyarba.

Budenz a finn *isä* (= atya) és a magyar *ken* kicsinyitő képzőt tartja isten-nevünk szüleinek.

Hogy az ugor-iskola mennyire nem tud megbírni az *isten* szóval, az egyértelem hiánya eléggé föltünteti. A tanárnak ellentmond a tanítvány, ezt meg egy másik czáfolja meg.[68]

Vámbéry, a török rokonság tudós hirdetője, az *Isten* szót minden eddigelé nyilvánított ellenkező nézet mellett is a perzsából kölcsönzöttnek, vagyis a parzi-vallás *izdan, jezdan* szavával tartja azonosnak.[69]

Ugyancsak tőle tudjuk, hogy „*Izdan*,“ többes száma az egyesben is istentjelentő *izid*-nek, miből, ha kedvünk volna hozzá, erősen mellettünk kardoskodó érvet lehetne kovácsolni. Ha izdan = *izid-ek* = isten: akkor az isten-szót már származásánál fogva sem lehet *tulajdonnévnek* vennünk, hanem csak *közös névnek* és nincsen kizárva, hogy lehetett csillagisten, napisten, holdisten, tűzisten, anyaisten, vízisten, erdőisten, szélisten, nagyisten, öregisten, kisisten.

Azonban ne ártsuk magunkat a vitázó nyelvtudósok ügyébe! Ha szabad mindamellett az olvasó tájékoztatása végett az eddig elért eredmények fölött nyilatkoznunk, azt kell mondanunk, hogy isten-szavunk magyarsága mellett fölhozott érvek sokkal gyöngébbek, mint a török-perzsa kölcsönzés mellett szólók.[70] De ha *isten* nevünk azonos *izdan*-nal, úgy ez már csak átmeneti szó lehet és a legősibb magyar isten-fogalom kifejezését elveszítettnek kell nyilatkoztatnunk.

Mely szó lehetett az első kori isten-fogalom hordozója, és mi lehetett oka e cserének? — nem csupán magában véve érdekes kérdés, hanem tételünkkel kapcsolatos is.

5. Az „isten“-név fogalmi köre az altáji népek mythologiájában.

Midőn az ősvallás istenéről beszélünk, nem a kinyilatkoztatás magasztos létezőjének mintázásával foglalkozunk, hanem be kell elégednünk azon látóhatárral, melyben a kezdetleges felfogás mozgott. És ez nagy különbség; habár nem vagyunk is Csengeryvel egy hiten a vallások eredetének tekintetében és nevezetesen nem tartjuk az ős embert önfejlődésre kárhoztatottnak, mint aki eredetileg tiszta fogalmakkal bírt a teremtés Uráról: azonban történeti ténynek kell azt is vennünk, hogy az emberiség nagyobb csoportok és családok szerint előbb vagy később, de mindannyiok eltékozolta ezen ős örökségét és a kinyilatkoztatás igazságai azon mértékben mosódának el, amilyen távolság választja vala el a népeket térben és időben az emberiség bölcsejétől. És természetes következménye aztán ennek, hogy az egyes népcsaládok vallása úgy tünik föl, mint némileg saját szellemi termékök és hogy az egyes mythoszok egymástól

annyira elütnek. De meg aztán ez adja meg az egyes mythologiáknak a bölcseleti belbecset és indokolja kutatásuk méltó voltát.

És a mythologia szemüvegén tekintve, az *isten*-név egészen sajátos világitásban jelenik meg. A vallási adatok szerint az ural-ajtáji népeket, hová tartozik a magyar is, a természet imádásban látjuk leledzeni. És ezen természettisztelet kezdete nem volt, nem is lehetett más, mint a nyers természetimádás. Hogy a természetkultusz kiindulásában merő égimádás volt, immár érintettük.

A mennyet tisztelték a *mongolok,* hogy ismét Csengeryt szólaltassuk meg, *tengri,* s a mongol eredetű kinaiak *ten* vagy *tien* név alatt. A *tunguz* maiglan az eget imádja, melyet *bugá*-nak mond; s több török-tatár törzs napjainkban is a *mennyei* hatalomnak, *Kudai*-nak mutatja be legfőbb hódolatát. *Tu-kin* kinai történet-iró égimádóknak mondja a mostani *törökök* elődeit is. Ugyanezt állítják a kinaiak a *hiongnu* (hun) népről. Pedig, hogy az ég alatt kezdetben magát a látható égboltozatot, az anyagi mennyet értették, tanusítja a vallások fejlődési története, mely a nyers természetimádást mutatja a vallásos eszmélet első mozzanatának; tanusítja az *isten*-név legősibb anyagi jelentése mind az indogermán, mind az altáji népeknél.

Lönnrot szerint *jumala* legrégibb istennév a finn mythologiában. Annál valószinübb állítás, mert a többi finn istenség nem fordul elő a rokon-törzseknél, mig *jumalát* az eszt *jummal,* a lapp *jubmel* és *muenje,* a szürjen és a szamojed *num* (njum) istennevekben is föltaláljuk. S mit jelentett *jumala* a régi finneknél? *Háromféle* jelentésben jön elő: mint anyagi menny, a menny istene, és istenség általában. Így mondja Kowalevszky, hogy *tengri* a mongoloknál a mennyet, a menny istenét, istenséget általában s jó és rossz szellemet is jelent. E három jelentés közül, úgymond Castrén, természetesen minden nyelvben az érzéki, az anyagi az első, eredeti értelem. — Nyers és műveletlenebb népeknek a legmindennapiabb elvont fogalmakra nincsenek kifejezéseik; annál kevésbbé képesek oly magas fogalmat, mint az isten, általános, elvont értelemben fogni föl és

fejezni ki, midőn reájok nézve még csak ez vagy amaz isten létezik. Az emberi szellem fejlődése hozza magával, hogy lassankint emelkedik az érzékiről az érzék fölöttire, a részletekről az általánosra, a konkrétről az elvontra. S az istennév amaz ősi, érzéki, konkrét jelentése maiglan fönmaradt több altáji nép nyelvében. Nemcsak a kinaiaknál jelenti a *tien* egyaránt a mennyet és mennyistent. Ily kettős értelemben használják némely török-tatár szójárásban a *tengri*, egy mordvin szójárásban a *skei* és a jenissei-osztják nyelvben az *es* isteneveket. A műveletlenebb szamojed-törzsek jelenleg is előbb a mennyet értik a *num* alatt, és csak azután a menny istenét."[71]

Még jobban kitünik a fényes, mérhetetlen mennynek vallási szerepe és hatása az istennevezetekre, ha csak nagyjából is, párhuzamos kimutatást készitünk az altája *menny-* és *isten*-nevezetekről:

	menny-ég neve	isten neve
A török-tatároknál (fénykör = menny-ég)	tangri, tingri	tangri tingri (Vámb.)
A kinaiaknál	ten, tien	ten tien.
A mongoloknál	tengri	tengri.
A csagatajoknál	tengri, tingri	tengri. (Vámb.)
Az oszmánoknál	tanri, tari	tanri, tari. (Vámb.)
A jakutoknál	tanara	tanara.[72]
Az altájiaknál	tenere	tenere. (Vámb.)
A voguloknál	tarom	tarom. (Hunfalvy.)
A votjákoknál	in, inmin	inmàr.
Az osztjákoknál	turum	torem. (Hunfalvy.)
A mordvaiaknál	mjenen, mjenil vagy: menel, menil, skei	paaz skei. (Vámb.)
A csuvaszoknál	tora	tora.[73]
A jenissei osztjákoknál	es	es.
A tunguzoknál	buga	buga.
A finneknél	jumala taivas	jumala Ukkó.
Az eszteknél	tiavas	jummal.

	menny-ég neve	isten neve
A lappoknál	tiermes	jubmel, muenje.
A szürjéneknél	jen-es	jen.
A szamojedoknál	num	num (njum.)
A permieknél	hjumar	jen-lön.
A cseremiszeknél	juma	jumo. (Hunfalvy.)
A magyaroknál	l. a lapp muenje, mordvin: menil	menny isten.

Ezen sorozat elégséges arra, hogy nem egy dologban meggyőző érvekkel lásson el bennünket. Igy állíthatónak látszik, hogy:

a) az altáji népeknél az isten-névnek az égtől való kölcsönzése annyira általános vala, hogy a két fogalom némelyiköknél még ma is azonos szóval jelöltetik;

b) hogy az altáji törzsnek csak míveltebb családainál látjuk, hogy a nyelvrokonok szokásától eltérve, külön s többnyire kölcsönzött szót hoznak forgalomba az istenfogalom kifejezésére;

c) hogy bár ismeretlen, de hasonló körülményeknek tudható be, hogy az ősmagyar istennév, melyhez nálok is eredetileg a *menny-ég* fogalma volt hozzákötve, — kiesett a használatból. Mert hogy a magyar ne osztozott volna széles atyafisága vallási hiedelmében és így a kezdetek kezdetén az égimádásban, még fele föltevésnek is hibás.

A *menny-* avagy az *ég*-szó részesült-e azon tisztességben, hogy az ős istenfogalom hordozója legyen? — céltalan kíváncsiság csak fölvetni is. *Menny*-szavunk nem egy rokonnépnél magasztosult istenfogalommá; gyanakodhatunk a bevett szólásmódhoz képest némileg *ég*-szavunkra is.

Akármi volt nemzetünk gyermek-korának *isten-neve,* örökébe a perzsák földéről átültetett *izdán* lépett; mert ha isten-szó nem a magyar *tengri, tárom, jumala,* akkor idegen földről kerülve fogott a magyarok istenévé lenni. A körmönfont istenértelmezés ellen a mythologia tiltakozik.

Az izdán = isten-névben rejlő történeti igazságok egyik-másikára szabad legyen mellékesen rámutatnunk. Igy a saját meggyőződésünket a szíves olvasóra nem erőszakolván, csak mint erősen valószínű dolgot vitatjuk, hogy:

isten-nevünk használatba vétele azon közép-ősi korszaknak eleje, midőn a magyar, még talán nem is nemzet korában, az úgynevezett nyers természet imádásából kibontakozott és a szellem imádására volt átmenendő. Azt hiszszük, hogy a finn Ukkó és a török-perzsa Izdán egymás után nem nagy időre kerültek hozzánk, kérdés maradván, hogy Ukkót tiszteltük-e valaha öreg istennek? Hogy azonban időközben a magyar népet végzete kiragadta a finn hatás köréből és egészen beékelte a törökség közé: új otthona úgy kedvezőbb fekvésénél, mint a távolság ellenére is erősen működő perzsa hatásnál fogva a tapasztalatnak nem pusztán újabb, hanem egyúttal felsőbb iskolája is lett. Itt tanulta el az isten fogalomnak is magasabb mértékét venni.

Arra azonban gondolnunk sem szabad, hogy már ekkor az egy istenség híveseig emelkedett, vagy mestereit tekintve, emelkedhetett volna. Könnyű bevitatni, hogy a magyar ősvallás csakugyan sokakat megtisztelt *istenimádással* a Kállay emlegette *egy főistenen* kívül.

6. Istenek és az „öreg isten“ elsősége.

A velünk rokon altájiak tehát nem egy istent imádtak, aminthogy természetistenítő népeknél ez még csak szóba sem jöhet. Az ellenvélemény erősségének tornyai az utólsóig hatalmunkba kerültek. De a történeti igazság még mindig nem tarthatja meg a diadalmas bevonulást; mert van, még mindig van, aki útjába áll, aki még mindig nem adta meg magát . . . Teofilaktosz Szimokatta. Végezzünk immár ővéle is, ha birnánk vele.

Ő mondja: *„a turkok tisztelték a tüzet rendkívüli módon, a leget* (vagy eget) *és a vizet, és himnuszokat énekeltek a földnek; hanem egyedül azt imádák és nevezik vala istennek, ki a mindenséget alkotta stb.“*

Ez a Teofilaktosz erőnek erejével rákényszerít, állításait jegyzetekkel lévén kisérendők, hogy az elemek tiszteletének kérdését is megbolygassuk.

a) *Tűztisztelet.* Teofilaktoszt *Ipolyi* úgy érti, hogy a magyarok a tüzet „legelől“ (első sorban tisztelék; *Szalay* . . . hogy: *rendkívüli módon;* Barna . . . hogy: *első helyen;* a

legtöbben, hogy: *bárgyuan* (stolide). Akármelyiket vegyük, a bizanczi iró így is, úgy is tévedett, mikor eltagadta, hogy őseinknél a tűz sajátlag a tűzisten imádatos tisztelet tárgya volt.

Altáji atyánkfiainál a tűz megszemélyesítve isteni tiszteletben részesült és részesül részben ma is. Tűzisten maga a nap vala; erre esküvék Baján, az avarok kagánja is; sőt személyesítve vala a földi tűz is, mely a finnek ős hiedelme szerint nem vala egyéb, mint a napanya fia. Napisten sokszor a főistennel egyenlő, például a *votjákoknál.*[74]

A turkok, úgymond egy régi kinai iró, imádják a *tüzet; azért nem ülnek fára, mivel azt hiszik, tűz van a fában:* gyékényt vagy bőrt terítenek a földre, arra ülnek. Sok *mongol* és *török* népség maiglan áldozatot viszen a tűznek; s nem egy törzs van, amely nem mer húst enni, mielőtt egy darabot a tűzhelyre nem dob. A *tunguzok* azt hiszik, hogy a tűznek hozott áldozatot oly szivesen veszi mindenik istenség, mintha magának hoznák.[75]

„Közép-Ázsiában a tűztisztitás szokását még ma is megtaláljuk; ez a Noruz-ünnep (tavaszi éj és nap egyenlősége) alatt játszott játék, mely abból áll, hogy a fiatalság rizs-szalmával rakott tüzet átugrál, vagy körültánczol. Igy továbbá nagy bűnnek tartják, ha valaki a tűzbe köp. A tüzet általában nem vízzel, hanem csak ráhányt földdel szabad eloltani stb.“[76]

Az ős tűzimádás nyomai megvannak a mesében, a népszokásokban és babonákban.

Meséink sokat tudnak a Nap királyról. Mythologusaink észrevették, hogy az ilyen személyesitéseknél a *király*-szó „isten“ helyett áll. Meséink a napistenről még ma is sokat regélnek. Hogy az arany palotában lakik, arany kapuja gömbölyü, belőle hőség áradoz, mint a kenyérsütő kemenczéből. A nap-anya is izzó vörös pofájú, szintúgy a fiáé. Szeme tüzes, nem lehet kiállani. De a Nap, és Napanya legkedvesebb, legszebb leánya nem ilyen, hanem gyöngyadta ékes hajadon, bíborbársony köntösben s árnyas erdő kellő közepén a Hajnal kertjében lakik stb.[77]

A népszokások terén elég legyen rámutatni a *szent-*

iránéji vagy nyári, másképen *virágos szent János* napi tüzek szokására, a szüreti víg tűz-ugrálás stb. gyakorlatára.

A babonákban is találkozhatni az óvallás tűzimádásának nyomaival:

A tűzbe köpni nem jó; mert fölpattan szélén a száj. (Felsőbányai néphit.)

Vetés idején a szomszédból tüzet vinni nem jó.[78] (A gyufa föltalálása előtt a tűz kölcsönkérése mindennapi dolog volt.)

Szemetet tűzbe vetni nem szabad.[79]

Miért kell megsózni a szikrát, a tüzet?[80]

Kisebbik felével kell a fát tűzre tenni.[81]

A tűzparázszsal behintés foganatja.[82]

Vízbe égő szenet vetni óvó szer szemverés ellen.[83]

Forgácsot vinni szent György éjjelén.[84]

Hogy tovább ne fáraszszam az olvasót, kimondom körültekintésünk eredményét, hogy az ősvallásban volt tűzisten s Teofilaktosnak csak annyiban lehet igaza, amennyiben a korabeli magyarok nem voltak parzmódra nyers tűzimádók.

b) Az égimádás. Az egyik előbbi fejezetben bőven foglalkoztunk e kérdéssel, itt csupán a csillag-istenekről, a hold-istenről szólhatnék. Legyen elég azonban csupán egy megjegyzés. Szeged népénél általánosan elterjedt hiedelem, hogy a csillagokra rámutatni, vagy velök szemben magunkat illetlenül viselni nem szabad, ha csak azt nem akarjuk, hogy baj érjen bennünket.[85] Fönnebb láttuk, hogy a *csuvasok* még ma is holdistenről, csillagistenről beszélnek, mik váltig elegendők arra, hogy nagyítást lássunk a bizanczi iróban, midőn az istennevezetet az egyetlenen kivül kizárja a magyar óvallásból.

c) Víz-kultusz. Az *osztjákok, tunguzok* és *szamojedok* s némely *finn, török* és *mongol* népségek közt Csengery szerint maiglan is előfordul a *vízimádás.*[86] Több rokonnép vízistenét névleg is ismerjük. Az isteni tisztelet áldozatokban nyilvánul, és a víznek hozott áldozatokról sokat lehetne mondani, valamint a tavak, folyók és források istene- és tündéréről. Az ó-vallás vízimádását a nép meséi és babonás

szokásai még mindig sejtetik. A tó sárkányáról szól a mese, melynek gyermekeket kellett áldozni. *Babonák:* visszalocscsantani egy kis vizet merítéskor.[87]

d) A nőnek személyesített *föld tisztelete.* Nevei: *Boldog asszony, Szép asszony, A föld édes anya, Kedd asszonya, Bába isten, A természet istenasszonya, Nagyasszony, Kisasszony.* Elhihetjük Teofilaktosznak, hogy dicséretét himnuszokban zengették őseink, mert ő volt a régi pogány vallás legkedveltebb alakja, az anyák és gyermekek szende pártfogója; a megszemélyesített természet.

e) És nem hiányzott az ősvallásban a *tündérek tisztelete* sem. E jótett szellemekkel el vala árasztva az egész, látható és láthatlan világ; megvala a maga védő tündére minden állatnak és hasznos fának. Néphit szerint a kigyók királya koronát visel, és meséink tudnak a „méhek királyáról", a „kácsa-királyról" stb., melyek amennyiben nem kölcsönzések, mind az ősvallási felfogás fogyatékos töredékei.

Beszélhetünk tehát az igazság sérelme nélkül ősvallásunk „főisteneiről" és „kisebb isteni lényeiről" és a „nagy boldogasszonyról," mint *az ó-vallás istenasszonyáról.*

De ha ez így vagyon, akkor nincsen igaza Teofilaktosznak, midőn mondja a régi magyarokról, hogy . . . egyedül azt imádják vala és nevezék istennek, ki az eget és földet alkotta.

A bizanczi iró csakugyan tévedett, aminek még okával is hadd számoljunk be röviden!

A mint a *mordvinoknál* „Čšam-Páz," a *votjákoknál* „Inmár," a *cseremiszeknél* „Jumo-kuruž," az *eszteknél* „vaana isa" (vén ős), a *voguloknál* „Tárom," a *lappoknál* „Tiermes," a *finneknél* „Ukkó" volt a *föisten,* — megvolt a régi magyaroknál is, akit *„öreg istennek"* neveztek. Az öreg istenről az altáji népek fölfogása azt tartotta, hogy mint az istenek és emberek atyja, magasan fölötte áll a többi elemisteneknek hatalomban és tekintélyben. Ő az ég istene, a levegő királya s mint ilyen, nagyobb, hogysem az eget tekintélyének sérelme nélkül elhagyhatná. Ő a mindenható teremtő, de amit átallott, hogy személyesen végezzen, hanem más által hajtatta végre. Az emberekkel csak közvetve érintkezik;

de ezek sem bánják, mert *jaj annak, a kit ő meglátogat.* Az istenlátogatás mai beszédünk értelmében is szerencsétlenség. Ő a tekintély és félelem istene, a többi leereszkedő és komázó istentenbarát mellett az egyedüli, kit nem merének fölkérni az áldomásaik- és lakomáikban való részvételre. Ilyennek tanulván ismerni Teofilaktosz a magyarok „öreg istenét," csoda-e, ha őket egyistenben-hivőknek tartotta és vallotta?

7. A „magyarok istene."

A kik az ezer év előtti magyarokat egyisten-hivőknek tartják, azonosíták vele a „magyarok istenét" is. A kettő ugyanazon egy személy volt. De a többisten-hivés megvitatása után mi sem látszik sürgetősebb kérdésnek ennél: ki volt tehát a magyarok istene? . . . a sok közül?

A „nagy," az „öreg isten" neve, odamutatnak a jelek, hogy *„Ukkony"* volt. Ő volt-e a „magyarok istene"? Barna akadémikusunk tagadólag felel e kérdésre, és érdekes tagadó feleletének megokolása. Szerinte nem *Ukkó* (Ukkony vagy Urkony) fogott lenni az úgynevezett *magyarok istene;* mert az eddig ismert összes altáji mithoszokban a főisten az emberiség sorsát közvetlen soha sem intézi, hanem mindig az alsóbb, vagy amint nevezhették őket, a *kis istenek.* Nyomós indoka továbbá, hogy népünk is osztozék, a nagy isten látogatását illetőleg, az altáji rokon népfajok irtózásában. Végűl felhozza, hogy az altáji népeknél majd sohasem hiányzott, sőt a legtöbbnél maig is tudva van a nemzeti istenek nevezete, a milyen volt a *voguloknál* „Numi Târom kis fia" (Numi Tarom väsi pi), a *mordváknál* „Pirgine Paz" (Mennydörgő isten, ki közülök házasodott); a szuomiaknál: *Vainämo* és *Suometar* (szuomi ország tündére.) Ezen okolgatások alapján a ma is emlegetett „magyarok istenét" az „öreg istentől" *különböző, nálánál kisebb* ugyan, de azért még mindig igen hatalmas és legnépszerűbb istenségnek vélem.[88]

És a neve? Neve az égben lesz felírva valamelyik csillagban, közel-e, távol-e a „magyarok csillagá"-hoz? — még nincsen tudva vagy tanulmányozva.

8. Régi vallásunk az ős csillagászat világításában.

A „magyarok istené"-ről szólva, módfölött kisért azon valószinűség, hogy a mostanáig sem feledett nemzeti istenség ős neve és emléke még máig is áll a *magyar csillagos égen* Ennek vitatása azonban más látókört és ki nem fárasztott figyelmet kivánna. Maradjunk meg tehát ezúttal a kitűzött kérdésnél, melyhez, hogy hozzászóljon a csillagászat is, arra annál hivatottabb, mivel az ős csillagtan egyszersmind istentan (theologia), s ettől elvonatkozva is, az egyes népeknél a csillagászati ismeretekben a nemzeti géniusz és korának műveltsége egyszerre szólalnak meg.

A ki tudja, hogy kelet népeit minden időben jellemezte azon sajátság, hogy hitét, szerelmét, hajlamát és gondolkozása módját csillagbetükkel igyekezett az égre felróni, — az nem fog túlzást látni azon eljárásunkban, hogy végül a csillagászatot is bevonjuk tanulmányunk körébe, és a csillagokat is megkérdezzük, ha vajjon lehetséges-e, hogy: őseink egy-istenimádók lettek volna?

A csillagászat történetével ismerős irók nem kevesebbet állítanak, minthogy a csillagimádás (asztrolatria) valamikor minden népnél a vallás alapja volt s hogy Európa őslakóinál is feltalálhatjuk ezt az egyetemes vonást. Teutonok, germánok, svédek, gótok, skandinávok és gallok egyaránt átmentek az értelmi fejlődésnek eme korszakán.[80]

Ősvallásunk kérdéséhez e szempontból *Czógler Alajos* tanár szólott tüzetesebben.

„Nálunk, úgymond, nagyon forgalmas a hisztorikusainktól elterjesztett az a nézet, hogy őseink a napot, holdat, tűzet stb. *tisztelték* ugyan, de azért *imádni* csak „egy-istent" imádtak. Ez bizonyára ama keresztény-nemzeti szellemű jóindulatnak a kifolyása, amely őseinket jobb szinben véli feltüntetni, ha vallásuk lényegét egy-istenimádásban valónak bizonyitgatja, de (a csillagászati hiedelmekkel ismerős) elfogulatlan olvasó alig lesz hajlandó, hogy őseinket az asztrolatria korszakán egészen túl voltaknak képzelje.

Ipolyi, midőn az ősmagyar „isten" szónak nyelvészeti fejtegetéseibe bocsájtkozik, felsorolván ama véleményeket,

melyek szerint ez a szó Hesztiá-val, vagy Herodotosz Hiszti-ével, a római Vestá-val, a khaldeus está-val, a héber es-sel, a perzsa jizdán- vagy jesthán-nal stb. volna összefüggésbe hozandó: a dolgot az ős csillagászat világánál tekintve, bizonyára a helyes nyomon jár.

Teofilaktosz szerint: „a turkok (magyarok) a tüzet tisztelik legelül." *Abulfeda* azt mondja, hogy „a magyarok, török nemzet, . . . tüzet imádnak"; *Menander* pedig az avar khánt a „tűzistenre" esküvőnek mondja. Mivel pedig a tűztiszteleteknek, amint tudva van, a Nap-kultusz az igazi szubsztrátuma, kétségtelen, hogy az ősmagyarok még az asztrolatria korszakában voltak.

„A magyarok, mondja *Ipolyi*, folytonosan vándorolván, de már ázsiai ős-székükön is, vallásukra befolyással lehettek a zend-áriai, manichei és a budhai egyes tanok, szertartások," továbbá, hogy a magyar nép „mindjárt Ázsia végszélén Európába nyomultával érintkezhetett már a keresztény, mohamedán, sőt zsidó elemekkel." Ezt elfogadva, bizvást föltehetjük, hogy az asztrolatria, miként más népeknél is, mindinkább egy pont felé, a Nap-kultusz felé s innét a monotheismus felé irányult. Úgy látszik tehát, hogy az igazságnak legjobban megfelel az a föltevés, hogy a magyarok a vándorlás, a honfoglalás és a vezérek korában az asztrolatria (csillagimádás) korszakában, és pedig ennek utolsó, monotheismusra vezető útján voltak."[90]

És csakugyan az ősbetükkel irott *Karacsai-kódex*-ben található „*Táltos imádság istenrül*", melyben „*Kádár táltos istent imágya*", daczára, hogy az ősvallásnak kereszténykori becses emléke, — lényegileg Napkultusz: a nap jótéteményeiért való hálálkodás.

Te vagy mindennek ős élet fája,
Te izzó tűz örök forrata (= forrása),
Kiből erőd mendet (= mindent) alkota,

— — — — — — — —

— — — —, kibűl menden terem,
Kitűl ármány éjele retten
Kihez tér a világon menden" stb.

*

E kérdés sarok-igazsága a magyar hitregetannak. Ne vegye megbotránkozással a szives olvasó, hogy megvitatása czéljából annak egész kiskátéját adtuk.

XI. Az ősvallás isten-hagyományai.

Az ős menny-isten. Személyesitése. A finn Ukko. Ukkon-pohár. Ukko magyar istenségének kérdése. Isten-szavunk az ősvallásban. Köznévi használatának nyomai.

I. Az ős menny-isten.

Nem lehet rajta csodálkozni, hogy a hagyományban már semmi nyoma, miután még a történelem előtti korra tehető, hogy a mi *felső egünket:* Numi Taromunkat letaszitá a perzsa *isten*-szó a mindenhatóság magas trónjáról. De kétségtelennek tarthatjuk, hogy az istenségnek mértékét, miként a rokon népek, a magyar is a látható legnagyobbtól: *az égtől kölcsönözte;* hogy az ég (menny) annak idejében nálunk is kettős értelmű volt, jelentvén levegő eget és teremtő szellemet. Azt azonban nem vitatjuk, sőt valószinünek sem tartjuk, hogy a magyar mythologia a nyers természetimádáson kezdődött volna. Nem kezdődött azért, mert fajunk a nyelvi nyomok után indulva, az ural-altaji nagy családfának nem legelső hajtása s föltételezhető, hogy mire nemzetté nőtte ki magát a magyar, a szomszéd atyafi népek már kibontakoztak, még ha bele lettek volna bonyolódva is, a nyers természetimádás kezdettlegességéből.

A mordvaiak, miként láttuk, *menel-*, *menil*-nek mondják az eget; a lappok *muenjé*-nek hivják az istent. Mindkettő a mi *menny*-szavunknak felel meg. Volt volna tehát más nép is, melynél a *menny*-szó istent is jelentett!

Nehány szólásforma mindössze, mit e korszak gyakorlatából fölmutathatunk; de ezeken sem látszik meg az őskornak nemes rozsdája.

Szokás mondásunk: „Égre-földre esküszik . . . Az égre kérlek . . . Bár adnák az egek ! . . Szent ég ! . . Nagy ég ! . .“ stb., melyek közül melyik a kölcsönzés, melyik az őshagyomány, bajos lenne végére járni.

Azt azonban még sem mondhatjuk, hogy semmit sem tudunk róla, miután hasonlatosnak kell tartanunk a vogul mondák Numi Taromjával, a kiről tudjuk, hogy:

„hét hajfonadékú" öreg vala, kit háromszoros lábaihoz való borulás illetett meg, mit ő fejhajtogatással fogad; ki

„napfényes szent asztala mellett ülve" kormányozza a *szeleket*, időjárást, „küldi a havat";

nem bőbeszédű s hirtelen elhatározású és csak nagy vártatva „nyitja meg tíz fogú száját" a szólásra vagy tanácsadásra.

„Ezüst rúdú hét hajlékban" lakik, melynek tehát tartója, oszlopa ezüst lévén, ezüst a „szarufája," ezüst volt bizonyosan a mestergerendája, sőt többi része is. Neveztetik aranyhajléknak is.[91]

Van istállója s abban állnak lovai; a hét lakatú hajléknak udvara, aranyos, virágos pázsitja is megénekeltetett.

Az ő mennybéli udvara után más égi udvarok és hajlékok következnek, melyek falvakat és városokat alkotnak, de a melyeknek sem nevéről, sem lakóiról mit sem tud a vogul hagyomány.

Keveset törődik az ég-isten családjával is, Numi Taromról magáról azonban tudja, hogy szeretett vadászni, az elejtett zsákmányt maga czipeli haza, törött vagy megtompúlt baltáit, fejszéit maga javítja ki, maga tatarozza hajlékát."[92]

Megszólitása: atya, vagy: atyácska volt. Szokás volt imádása és dicsérete közt emlegetni boldog fejedelem-voltát: *Fejedelmi Tarom, áldás közben boldog Tarom, gazdag Tarom atyácska! Boldog Tarom, őszfejű nagy.* — Fülét dicséretéhez tartozott *vízi tök-nagyságú*-nak vallani, szemeit a *tó-virághoz* hasonlítani. Az volt az imádkozó szokásos ohajtása, hogy Numi Tarom ereszködjék le, füleit ereszsze le, szemeit forditsa le.[93]

Vele egészen bizodalmas lábon lehetett lenni s voltak hivei, kik bizodalmaskodtak vele, igy szólván:

Numi Tarom atyám, hallgass meg!

Numi Tarom öregem, hallgass meg!

Ilyen *ezüst-gombú öves* öreg volt a voguloknak mennyistene s lehetett a magyaroké is.

Vajjon nem innen van-e még kölcsönözve a népmesék isten-alakja, kivel *szép őszhajú és szakállú* öreg képében találkozik a szegény ember s nyer tőle ajándékot, ki tudná ma már megmondani?

2. Ukkó, az öreg isten.

Mythologiánk második korszakában *Ukkó vagy Ukkon* néven tisztelé a magyar az ég istenét, ki a fellegeken trónola, nem messze a naptól. Ő volt az eső, hó és viharok ura. Aszálykor és viharban leginkább lőn hangoztatva neve. Ő tekintetett a hamisság megtorlójának is, miért is adás-vevés, anyagi vagy erkölcsi alkú-kötések, magán vagy törvényes esküvés rája való hivatkozás nélkűl nem estek meg.

A magyar hagyomány veszendőbe hagyta menni emlékezetét; de ki-mivoltát megállapíthatjuk azért a Kalevalában fönmaradt finn mythologiából.

A nyelvtudósok egyhangú itélete szerint Ukkó annyi, mint *agg* vagy *ük*.[94] Az öregség tisztességét mindenek fölött becsülé az őskor még isteneiben is.

A „Kalevala" úgy állítja elénk Ukkót, mint az ég istenét, a levegő királyát, ki a mennyég közepén, a felhők fölött székel.[95]

Annak, a mit Csengery mond, hogy a szivárvány alkotja Ukkó kézijját s azzal lövi tüzes nyilait, — a Kalevalában nem akadtam kifejezésére. De az igaz, hogy ő intézi a fellegek és szelek járását, hogy ő ura a dörgésnek és villámlásnak.

Ukkó minden nagy hatalma daczára mód fölött kegyes és nem tudtak a Kalevala szereplői olyat kérni tőle, mit meg nem adott volna.[96]

Ha villámlott, azt szokta volt az Ukkóval jóismerős finn mondani félkomolyan: Ukkó tüzet üt (miként a régi emberek szokták — — tűzkőből).

A menny-istent minden pátriárchális jósága mellett félelmetessé tették nyilai: „a tüzes isten-nyilak." Már ennél: üssön meg a tüzes isten-nyila! nem volt a finnek között nagyobb ellenséges kifakadás. És nincsen a magyarban sem.

E részben ugyanis nem vagyunk magunk sem az őshagyománynak minden nyilvánulása nélkül.

Ismeretes, hogy a villámot nem csupán mennykőnek, hanem *Isten-nyilának* is nevezi a nép, mely nem csupán tud az Isten veréséről, hanem átkozódó szólásként haragitóját, mint a finn vereti a tüzes isten-nyilával ma is. Messze nyúlnak ezen szólásnak gyökerei: az őskorba, midőn a két népet nagy távolságok még nem választották el; midőn közösen azért tartották volt istenöket mindenhatónak, mert hatalmas volt arra, hogy nyílvesszőként tüzes villámokkal lövődözzön. Ez az Ukkó isten kora volt.

Van nyoma annak is, hogy csakugyan volt idő, midőn az ég imádott istenét Ukkó néven tisztelék és félék magyar eleink, ha ugyan ezen felfogásban nincsen tévedés.

Ennek pedig régi irásaink szolgálnak bizonyságáúl, és a mai napságig rejtegetett s bujdokolása daczára veszendőbe nem ment „*Ukkon-pohár*.“

Sokak buzgólkodásának eredménye, hogy többé nem titok előttünk, hogy mi volt az Ukkon-pohár, vagy más szavakkal: a bizonyság-pohár, tudomány-pohár, áldomás-pohár, kötő-pohár; de még is úgy esik mondanunk, hogy *Hunfalvy Pál: öreg istenünk áldomás-poharának a feltalálója.* Neki ötlött először szemébe, hogy a hegyaljai szőlőeladási oklevelek gyakran emlegetik az „Ukkon-poharat,“ mire figyelmezteté majd a nyelvészeket, majd „magyar mythologiai töredék“ czimen a történet-irókat. Révész Imre ő ellenében ugy vélekedék kétszeres felszólalásában, hogy ez ha nem összerántott latin szó (ucconis = usucapionis), akkor annál inkább a német *Urkunde* szótól származik, mert a mindig szaporodó okiratok emlegetnek *Urkon-pohárt*, vagy általában *bizonyság*-poharat, *tudomány*-poharat is. A többi fölszólalások mind a feledésbe ment „öreg isten“ javára ütöttek ki s ma már azt is tudjuk, hogy a Hegyalján még ma is iszszák az Ukkó poharát Réthy László tr. értesitése szerint.[97]

A finnek „ha elvégezték a tavaszi vetést, az Ukkó poharát itták“; de itták az áldomásnak sok más alkalmával is.

És Ukkónak Hunfalvy által „fölmutatott“ ezen pohara

kellően alig megbecsülhető mythologiai töredék, mert hitelesen áthagyományozza nekünk ősvallásunk istenfejedelmének 1555—1668 közt még széltében hangoztatott nevét s mert biztosakká teszen bennünket, hogy a ma is szokásos *áldomások* annak idejében az *öreg isten* dicséretével járó áldozatok voltak. Kérdés marad azonban, nagy kérdés: hogy Hunfalvy „Ukkó pohara" csakugyan istenpohár-e?

3. Isten-szavunk az ősvallásban.

Az előbbi fejezetben vitattuk, hogy *isten*-szavunk kölcsönzés s épen azért nem volt tulajdonnév; mint köznév csupán hordozója volt a fogalomnak, nem pedig egyszersmind személyesitője is. Amit másnak adott, nem adhatta magának, hogy Isten legyen.

Maga ez isten-fogalom is, a mennyiben a rokon népek épebb mythologiája után tájékozódhatunk, sokkal kisebb körben forgott, hogy sem Ipolyival megengedhetnők, hogy „az *úr, örök, élő, édes, szerelmes, boldog, teremtő, nagy, való, bizony* jelzőknek mindenike megillette volna őt az ősvallás szellemében és felfogása szerint.

Láttuk, hogy nem valami magasabb jelentőségnek örvendett *isten*-szavunk, mint perzsa „izdán," a saját szülőföldén sem, levén husznál több *ized* részint férfiu-, részint nőszellemek: a víznek, tűznek, az első világosságnak, a víz égi forrásának, bőségnek *izedje*, az ég, a mélység, a törvény szelleme, a fegyverek *izedje*, a minden jók adója, a hold, az isteni ige *izedje*, a királyokat lelkesitő tűszellem, az idő- és égforgásnak, a tartós gyönyörűségnek szelleme, az igazság és egyesség *izedje*, az eső csillaga, a szél szelleme, az üdvöt adó csillag, a föld *izedje*.

Használatának kezdetén tehát *isten*-szavunk részben csak annyit fejez ki, mint a tőgyökeres magyar „tündér," részben ennek föléje kerekedik ugyan; de csak emberfőnyi magasságra.

Természetes azonban, hogy ennek ma már a hagyományban semmi, vagy alig-alig fölismerhető némi nyoma van csupán.

Árpádkori okirataiňkban találkozunk „*Deus*“ és gyérebben „*Isten*“-nevezetekkel, melyek személynevekként fordúlnak elő. Talány, mely elül a történettudomány azt „Deés“-nek olvasva, az utóbbit *ragadvány*-névnek értelmezve, tért ki. A helyes értelmezésnek az látszik, hogy a kereszténység fölmagasztosúlt s egyeduralomra jutott *Isten* fogalma mellett sokáig föntartotta magát a nép tudatában azon mythologiai alsóbbrendű *isten-fogalom* is, mely kisebb méreténél fogva vonatkozásba hozathatott egészen jelentéktelen dolgokkal is személy, hely, állatok és növények jellemzésére.

Az *Isten*-személynevezetekkel másutt már foglalkoztunk. *Hely*-nevek közül előttünk csupán a következők ismeretesek:

Istenhegy puszta Nagy-Dobos mellett Szatmár megyében.

Istenkassa (Istennek kas-ja) gazdag, gabonatermő hely, két hegy nyulása közt Egerbegy mezőváros mellett Torda megyében.

Istenkassa (Isten-kas), nagyobb mélyedés a Vöröserdőben Vereb falu mellett Sz.-Fehér megyében.

Istenkútja puszta Osgyán mellett Gömör és Kis-Hont megyében.

Istenmezeje Heves megyében kővé vált szőllejével, falu.

Istenútja, régi köves szekérút Bajóth falu mellett Esztergom megyében.

Istenútja erdőrész Bátorkeszi mellett Esztergom megyében.

Istenfia útja szekérút Arács falu mellett Zala megyében.

Istenfia útja határrész Felső-Örs falu mellett Zala megyében.

Istenjónap szőlőhegy Köbölkút falu mellett Esztergom megyében.

Istenfa-oldal nagyerdő a Mátrában Szurdok-Püspöki falu mellett Heves megyében.

Isten tava vagy Istentó Ipolyi szerint Erdélyben.

Isten lova Ipolyi szerint: sonipes, quo sacerdes utitur, dum ad infirmos defert sanctissimum.

Isten madara; avis paradisea.

Isten lova.
Isten ünője (isten tehene), cantharis rubra stb.

Isten fája, artemisia abrotanum officinalis.
Isten haragja, gratiola officien.
Isten kegyelme fü, gratiola officinalis. A népnél gyógyitó.
Isten lova farka, asparagus officinalis.
Isten nyila, orobanche.
Isten pohárkája, parietaria offic.
Isten szakála, arun maculatum.
Isten táskája, thlaspi, capsella bursa pastoris.
Isten korsókája, sium.
Isten kenyere, chenopod. botrys.
Isten átkozta tövis, eryngium vulgare.
Isten papucsa stb.

XII. Mythologiánk isten-családai.

Az istenek családja, udvartartása. Napfiuk. Holdleányok. Hajnal személyesitése. Szélkirály. Szélanya. A víz Öregje és családja. Fejér szakálas haltündér. Halak királya. Vízi leányok. Földanya. Tápió családja.

A mennyire a megfogyatkozott hagyományból még kivehető: az ősvallás isteneinket *családjok* és *udvartartásuk* szerint csoportositá. Minden isten-család élén patriárchális tekintélylyel a család öregje, *gazdája* áll ezüst fürtű feleségével, a család *gazd'asszonyával,* kiket fiuk és leányok vesznek körül. Természetesen, hogy többé már nem a hagyományból, mint inkább a rokon népek vallási hiedelméből lehet csupán fogalmát adnunk az ős istentan ez ágazatainak, a nélkül azonban, hogy az egyes isten-családok magánügyeivel, melyek talán annak idején sem jöttek számba, előhozakodhatnánk.

Igy Ukkó családja egészen ismeretlen marad előttünk. Családjáról, udvartartásáról mit sem sejtet a finn Kalevala sem.

Annal több mondható azonban a *napról, hold-* és *csillagokról,* melyeket mindmegannyi őrző szellemek vagy istenek lakóhelyének tekintettek.

Hogy a nap és hold ugyanannyi *égi lakás,* e felül biztossá teszen a finn hős költemény, mely szerint Wäinämö,

a fő-hős nem egy ízben oly zenélést és éneklést vitt volt végbe, hogy az elhallatszott *„a hold házába"* s *„a Nap várának aklakába,"* melyet hallgatni és csodálni leszáll az egyik a házából, a másik meg várából, mikor is rabúl ejtődnek mind a ketten.[98] A magyar néphagyomány is úgy tudja, miként a mesékből kitetszik, hogy a „napnak" van *„barlangja," „kicsi háza,"* vagy más mesének tudása szerint: *„aranyháza, gömbölyű aranykapuja, belőle hőség áradoz,"* melynek felvigyázója egy öreg asszony: *„az izzó vörös arczú napanya,"* kit éjjelre hazajövő fia tisztességgel köszönt, ez meg viszont hűsitővel fogadja *„a tüzes képű"* érkezőt.[99]

Hasonlóképen a hold háza, csakhogy ez *„ezüst meredek hegy ormán, körülvéve magas árnyas fákkal áll"* s nem arany-, hanem *ezüst*-hajlék. Ennek szintén öreg asszony az őrzője: *a hold anyja.*

A napkirály és holdkirály családját fiuk és leányok egészitik ki. Valának *napfiúk* és *leányok,* valamint *holdfiúk* és *leányok* is.[100]

A finn hitregék szerint *Panu* (a földi tűz) a Nap *fiának* mondatik, meséink meg gyakorta megemlékeznek a *„nap urfi"*-ról.

A napfiak- és holdfiaknál nagyobb kelendőségűek voltak a *nap- és holdleányok,* kiket a szépség, ügyesség és szorgalom mintaképeinek volt szokás tekinteni.

Az ős felfogás nem tartá lehetetlennek, hogy földi halandók nejeivé legyenek. Ezért a dicsekvő vogul közmondás: ha napleány kell, a nap leányát veszszük; ha holdleány kell, a hold leányát veszszük (nőűl).[101]

A *nap- és holdleány*-ok a földre leereszkedve is orsót pörgetnek, fonnak, szőnek; de leginkább a szivárvány szélén, az ég piros fellegén ülve szokta mégis „a bájos szűz, a *Hold tündére,* a szorgalmas *Naptündére"* szőni az aranyvásznat, himezni az ezüst gyolcsot, melyeket közönségesen kis lányoknak vagy boldog aráknak ajándékoznak, ha arra fölkéretnek.[102]

A szép női munkának ez volt a dicsérete:

„Szép, mint a Holdlyány szövése."

„Olyan, mint a *Kuntar* (Holdlány) szőtte,

A *Päivätär* (Napleánya) ujja műve."[103]

Szép apotheosisa a munkának!

A vogul mythos szerint a *nap-istennek* atyja Numi Tarom, a felső ég, anyja Numi Taromnak a felesége, nevelő anyja pedig, a ki őt a földön elhagyatottságában fölnevelte volt és a világ fényességévé teszi, — a *hajnal istennője: Kaltész asszony* vala.

A *nap* (eredetileg náj-pi = nőfia) hitregei viszonyban állana tehát a *Hajnal*-lal (vogul nyelven: khoj-nál = hajnalnő), levén a nap-isten nevelő-anyja.[104]

A Hajnalról sem a finn rege, sem a magyar hagyomány nem tudja már azt, hogy ő volt a nap nevelő-anyja. Különben ez nehezen is fogott ősi felfogás lenni.

A finn hősköltemény úgy mutatja be *Hajnalt, mint az Éj feleségét*, de csak azért, hogy a jó Anikki (szürkület) lányukat szüleiben ismertetvén, éberségét, munkásságát dicsérje. Bajos volna ma Anikkiakra akadni, levén ő: késő éjjig ébren levő, kora reggel már fölkelő. *Anikki a zord éjszak Nauzikáá*-ja, amennyiben úgy találkozunk vele, amint kora reggel „épen ruhát sujkol vala, fejérneműt mosogata, piros hidnak a fejénél."[105]

Szép Anikkivel nem, de Éjféllel és Hajnallal találkozunk a népmesében is.

> Találkozik *Éjféllel* a királyfi, köszöntötte illendőképen: Adjon Isten jó estét bátyám uram! Merre tart, ha meg nem sérteném? „Én bizony, fiam, a fekete havasnak tartok, ez van most soron." — Álljon meg édes bátyám uram, ne menjen tovább, a mig én vissza nem kerülök, kérte Éjfélt a királyfi. Nagyott kaczagott Éjfél erre a beszédre. „No, hallod-e, megvénűltem, azt sem tudom, hány ezer esztendeje járom a kerek-világot, de még ezt nem kivánta tőlem senki fia." — No már pedig innét egy tapodtat sem megy bátyám uram, erősködött a királyfi s a hogy ezt mondta, hirtelen jó szijjas héjat rántott le egy növendék fáról s az Éjfélt megkötözte egy vastag bükkfához. Mérgelődött, rugdalódzott az Éjfél, de hiába, nem tudott a gúzsból kiszabadulni. A királyfi meg tovább ment nagy vigan. De alig haladt

egy puskalövésnyire, szembe jő vele a *Hajnal.* Kérte ezt is, de milyen szépen kérte! hogy állapodjék meg, a mig vissza kerűl, de a *Hajnal akkorát kaczagott,* hogy zengett belé az erdő. Noha úgy, monda a királyfi, mindjárt megtanitlak emberségre. Megkötözte a Hajnalt is jó erősen, de úgy, hogy mozdúlni sem tudott.

A királyfi haramiákra bukkan, ezek *Feketegyászvárosba* czipelik magukkal, hogy nyujtson segítséget nekik elrabolni a királykisasszonyt, meg a királynak minden kincsét. A királyfi elveszíti a haramiákat s találkozik a királykisasszonynyal s visszatérvén meg sem állott a fekete havasig. Itt a Hajnalt is, az Éjfélt is eloldozta, jó utat kivánt mind a kettőnek, a hol sár nincs. No szaladtak is azok, mikor megszabadulhattak, de olyan sebesen, hogy mikor a királyfi a testvéreihez ért, már árkonbokron túl volt az Éjfél is, meg a Hajnal is. Az idősebb királyfik aludtak mint a bunda s mire fölébredtek, pattogott a tűz, mit az öcscsük csinált. De bezzeg eltátották szemüket, szájukat, mikor elmondta, hogy hol-merre járt az éjjel. Az éjjel! Volt az három éj is egy végben.[106]

Az újabb finn mesék már a napleánynyal azonosítják a Hajnalt ilyen körülirással élvén: *Päiwätär* a vörös szalaggal megjelent, hogy a napbikát legelőre vigye.

Sőt nekünk is van mesénk (Világszép Nádszál kisasszony), melyben a Hajnal szintén a Nap leányának mondatik . . . .

„Hát ahogy keresztűlment a vaskapun a királyfi, nyiladozni kezd a sötétség, s mit látnak szemei? Jön elébe egy szépséges szép lány, aki nem vala más, mint maga a Hajnal, a Napnak legszehb, legkedvesebb leánya. Megtetszett Hajnalnak a királyfi, maga mellé ültette az ő szárnyas lovára s vitte hetedhét ország ellen, emberi szem nem látta gyönyörüséges szép tartományokon keresztűl. Először levitte a *rézerdőbe.* Ott dolgoztak a Nap favágói, vágták, döngették a fákat, rakták a szekerekre s vitték a Nap konyhájára. Innét vitte az *ezüsterdőbe.* Ottan ezüst madarak énekeltek szebbnél szebb nótákat s az ezüst-fák háromszor egymás után meghajlottak Haj-

nal előtt. Ezüst-erdőből az *aranyerdőbe* vitte. Csengett az is az aranymadarak énekétől s Hajnal előtt a fák egymásután háromszor meghajoltak.

Ennek az aranyerdőnek a közepén van a Hajnal kertje, ennek a kertnek a közepén van Hajnal gyémánt palotája. s hogy megérkezett Hajnal, összegyűltek mind a ragyogó csillagok, azután intett Hajnal, leszállott a levegőégből biboros *fellegkocsi*, biboros fellegkocsiban volt arany-lócza, arra leült a királyfival s azután úgy szállottak feljebb, feljebb, feljebb, mígnem fölértek a Napnak fényes pitvarába. Ottan kiválasztott Hajnal egy sugarat, szépen belefonta a királyfi hajába s mondotta: Na, királyfi, most már mehetsz, megtalálod világszép Nádszál kisasszonyt."[107]

Szép az est- és regg-(pirkadat)-hajnal találkozásának regéje is, csakhogy ez, miként az olvasó figyelmeztetés nélkűl is rájönne, nem geniusunk sugalmazata, nem a délibábok hazájának terméke.[108]

Az ég alsó részét: a *levegő-eget* a vallási őshiedelem a *Szélisten* családjával népesité meg.

A finn Kalevala *Ilmarinen*-t ünnepli a szél és időjárás uráúl. Neve a vogul *Elmpi*-vel, a magyar *Ember*-rel vethető össze még leginkább. Egyike a Kalevala ezermestereinek s különösen mint kovács mivel nagy dolgokat.[109]

Ilmarinent, miután ő a finn mythologia *Vulkán*-ja, úgy vélem, a levegő és szelek urává nem lehet tenni. Jogosabban lenne helye a *Tüz* (Napisten) családjában s hogy a finnek kedvező szép időt kértek, vártak volna töle, annak nincsen nyoma a Kalevalában, sőt ellenkezőleg Väinämoinen énekével forgó szelet és nagy fergeteget támasztván ragadtatja őt el a messze *Éjhonba.*[110] Máskor meg egy tengeri veszedelem alkalmával nem a jelenlevő Ilmarinen, hanem megint csak Väinämöinen kérleli meg a szeleket.[111]

Eteletär-t, a bájos déli *szél-tündért* soha sem találjuk szülői körében. Nem ismerjük *terhenetär*, a *köd*, *pára* tündérének és társnéinak állandó tartózkodási helyét sem.

A szél-tisztelet nyomára ráakadunk a magyar hagyományban is. A *szélkirály*-ra, a *szélanyá*-ra még emlékeznek

népmeséink, s *fiai*-ról is gyakran van azokban emlékezet, miként arról e töredékek után is meggyőződhetünk.

Gaál egyik meséje szerint:

a *Kék hegység* ormán lakik a *légtündére:* a *szélanya* kék ruhában ülve, számtalan kapuval biró kék háza előtt, melyeken fiai, a *szelek* ki- s bejárnak; midőn a vándor mondahős hozzá betér tudakozódva tündérkedvese után, elvezeti őt a jószívű öreg nő fiaihoz, de egyikök sem akar tudni a kérdezett felül. Két fia: a *déli* és *éjszaki* szél még nem jött volt haza s tőlük várja még a kedvező választ. Mire a déli szél érkezik, süvölt a rengeteg, a sziklák megingatva hulladoznak, haragosan utasítja el a tudakozódót ez is. A legkésőbben hazajáró szél: az *esti szél*, az anya kedvencze ellenben szívessegel fogadja; ő tud a tündérről s útba is igazítja.[112]

Másik mesénk meg úgy tudja, hogy a Napkirály birodalmához esik közel a *Szelek királyának* lakása, kinek fiai megjárják a világot.[113]

Szíves készségű a *szélanya.* Ilyen a *Szélkirály* is; ha tud segiteni a hozzá fordulónak baján, nem mulasztja el soha, hogy ne segitsen rajta. Nem csak fölvilágosítást ad, mi előbb Naptól, Holdtól nem tellett ki; hanem van eset, hogy hátára véve a tudakozódót, juttatja el keresett czéljához.[114]

A *szélanya* torzalakjának, idegenből vett kölcsönzésnek nézem a mese azon másik leirását, mely szerint:

számtalan hegyeken és völgyeken túl, száz napi útnak utána érkezik a vándor egy sziklák- és patakoktól elzárt völgybe. Ezredéves tölgyek veszik körül a szirtbarlangot, melyből folytonos zúgás és fujás hallatszik. Bent ül a szélanya, egy undoritó, haragos, hordó vastagságú nő, borzas szállongó hajjal, számtalan ránczú szoknyában, mely mozgására folytonosan zúg s pezseg; hangja mint a fúvó hangja. Megtámadva fenyegeti az érkezőt, hogy hegyen-völgyön átfújja s fejét-hasát szétrepeszti. De végre is enged s leviszi lakába, hogy talán érkező *fia, a szél* fog tudni tanácsot. Hatalmas zúgással jő meg ez, dühösen kiáltva, hogy emberszagot érez.[115]

A néphagyomány azelőtt fogta hangoztatni a *Szél-király-kisasszonyt* is, miként ezt meséink gyanittatják.[116] És a *Szél-fiúra* emlékeztet azon szintén mesebeli *Fúvó*, ki mikor megfújta magát, kerekedett rettentő nagy forgó szél s elfujta a katonákat lovastól, mindenestől.

Nem egy mesénk tudja azt, hogy a Nap, Hold, Szél ugyanazon királynak leányait rabolják el, s veszik nőűl, de ezek kölcsönzött mesék lévén, magyar mythologiai elemet nem igen foglalnak magukban.

Kunos török népmeséi közt a „*szél-dev*" érdemel figyelmet.

*

Nagy családja volt a finn mythotogia szerint *vesi*-nek (=viz) is. A viz öregjét *Ahti*, szintén öreg feleségét *Vellamo*-nak *(Hullám)* nevezik a rúnók. Ahti is, Vellamo is indógermán kölcsönzés.

Ahtó-t fűszakálú alacsony, izmos öregnek rajzolá a finn képzelet, a viz gazdasszonyát pedig nádruházatúnak. Leányaik s családtagjaik valának:

a *nádtündérek*, kik a verőfényen fésülködnek;

a *kacsa-leányok*, vagy vizi leányok;

a *hullám tündére*, hableányok;

a *zuhatag*, szűze (kosken tyttő.)

Férfi alattvalóik valának: a *tengeri óriások*, a nagyerejű *vizi törpék*.

A finn hajósoknak az volt a kivánsága, hogy a sziklán ülő folyamszűzek és hableányok karjaik közé szorítsák a hullámokat. Az öreg vizanya mellét szegezze a hullámoknak és szedje össze a habokat! A viz gazdája változtassa mohhá a sziklákat, nehogy a hajót összetörjék! A vizesés mellett lakó *sellők* sodorjanak lenkötelet, mely a hajót lassan lejtse![117]

A halászok azon esenkedtek, hogy a nedves szakállú öreg jöjjön velük halászni; a hullámok aranykirálya hozzon nekik sok halat! A hullámok királynéja, a szigoru istenasszony hozzon nekik lakóhelyéről, a tenger fenekéről halakat.

Väinämöinen azzal kecsegteti, hogy inget cserél vele.[118]

A rokon népek mythologiájából rámutathatunk a *fejér szakálú haltündérre* („Ak-Szakal özais"-ra), ki a halászat pártfogója volt, miként később még látni fogjuk.

A magyar hagyományban mód fölött elhomályosodott vizisteneink és nemtőink emlékezete s csupán a népmesék tudnak még róluk valamit.[119]

Úgy látszik, hogy a vizi istenek tekintetében az egység nem volt meg az ősvallásban, hanem minden folyóviznek, tónak, lápnak, sőt kútnak is megvoltak a maga tündér, vagy állatalkatú *„vizi lányai"* és *„sellői."*

Az *„ezüst szakálu vizatyus, a selyemhaju vizanyus"* ma már nincsen emlékezetben.

A mese a tenger-viz alatt való tündérbirodalom urának a *halak királyát* vallja. nejének pedig a *világ szép asszonyát* ismeri.[120] De van a *Dunának* is *királynéja*, kinek leányát szerelemre gerjesztik Javor halászlegénynek szomorú dalai.[121] Különben minden tó egy-egy kis tündérbirodalom, sőt a kutaknak is megvannak a magok *„vizi leányai,"* kik a kútba néző gyermekeket szeretik magukhoz csalogatni.

A viz olykor hasznos, máskor kártékony elem. Szellemei is majd jó, majd ellenséges indulatuak.

Nádszál-kisasszony, *„nádtündér"* jó indulatú.[122]

A *dallos tengeri kisasszony* sem rosz szándékú.

A Garam folyó béka-szelleme, kinek komája lett a szegény asszony s házában ráakadt két gyermekének visszatartott lelkére már nem egészen jó indulatú.[123]

Mellékesen legyen mondva a viz-isten népségét szaporitják az állatokká varázsolt tündérek és halandók is, kiket az egyes mesék hősei oldanak föl a végzetes igézet alul.[124]

A *föld-anya (vén föld, föld gazd'asszonya)* szintén külön istencsaládot alkota, melylyel azonban sem a finn monda, sem a magyar hagyomány nem ismertetnek meg minket. Férje a finn mythologiában a *dörgés istene.* Gyermekeiül az *óriásokat* tekinthetjük, meg a *hegyi törpéket.*

A népmese úgy tudja, hogy mélyen a föld alatt egy barlangban lakik, mely drágakövek fényétől nyeri ragyogó világát. A földanya mogorva asszony, ki az országába betörő vándorlót azzal fenyegeti, hogy soha többé nem lát napvilágot, hanem *jóltevő anyának* neveztetve mégis megkérlelődik s kőinget ád neki, hogy a tűz országának égető hőségét kiállhassa.[125]

A népbabona nem egy bajban a földhöz fordul segélyért. Igy a kecskeméti néphit szerint: a kinek a torka fáj, térdepeljen le a földre és egymásután háromszor mondja: *„Édes anyám, föld, neked mondom*, torkom fáj“ s annyiszor *csokolja meg a földet*, azután térdepelve még egy miatyánkot mondjon.

Nagy családja, nagy becsülete volt a régi finneknél az *erdő és vadászat istenének*. Ez *Tápió* vala „az erdő deres szakálú őrege famohából készűlt ködmönben, sűveggel, mely olyan mint a tűlevelű fák koronája. Ő vala, ki a fákat lombruháikba öltözteti, erdeiben mézet nevel, gondját viseli a vadaknak s a vadász útjára terelgetve, szerencsés vadászatot ád.“ Számos cselédje van, férfi és nőszemélyekből álló, kik mind az erdő közepén, Tápió udvarán laknak. Ennek kapui sugárzanak az aranytól, benne az istencsalád jó hajlandóságú tagjai laknak. Lakásuk is három van: a *fa-*, *csont-* és *kővár*. Családjukhoz tartoznak a fenyő-, a boróka-, berkenye- és zelnicze-fatündérek.[126]

Tápiónak fia és két édes leányát ünnepli mindenek fölött a Kalevala.[127]

Tápió-helyneveinket Pest-Pilis területén ezen erdei főistenre szokás vonatkoztatni. Az „erdők leánya“ meséinkben még előfordúl.[128]

És itt talán helyén lenne, hogy az isten-családok tekintetében némi pihenőt tartsunk.

XIII. Boldogasszonyok.

A néphit *hét* Boldogasszonya. Nagyboldogasszony. Kedd asszonya. Szülő Boldogasszony. Szép asszony. Szép asszony vászna.

Kálmány Lajos érdeme, hogy ősvallásunk istenasszonyáról: a *boldogasszonyról* határozottan szólhatunk.[129]

Szerinte: *a néphit több Boldogasszonynak hódol, a Nagyboldogasszonynak azonban egyiket sem teszi elébe.* Ő volt az anya-istenasszony.

A nép, legalább Szeged vidékén úgy tudja, hogy *hét Boldogasszony* van, a kik közé nincsen belefoglalva *a Kisasszony, a Nagyboldogasszonynak mindvégig szüzen maradt leánya.*

(Szőreg.) Hogy kik azok, erre nézve a néphit nem egyezik meg, hanem az elszámlálásnál a gyertyaszentelő Boldogasszony, a gyümölcsoltó, a sarlós, a körűlirás nélkül emlegetett Boldogasszony és a Nagyboldogasszony soha se hiányzanak.

A hagyomány tehát még ma is tudja a különbséget, mely az ős hit szerint a közönséges Boldogasszony és Nagyboldogasszony között létezett; tudja még a félkeresztény, félpogány korból, mely az új vallást, a hol lehetett, kiegyeztetni igyekezett az ősi meggyőződéssel.

És ezen kiegyeztetési törekvés teszen bennünket biztosakká, hogy az ős vallásnak volt: Kisasszonya, Boldogasszonya és Nagyboldogasszonya a többek közt. E háromnak neve átment ugyanis a magyar kereszténységbe és tisztességök a Mária-cultusban nyert mintegy folytatást.

Szeged népének hagyománya szerint, miként *Kálmány* tudja, a Kisasszony a Nagyboldogasszonynak mindvégig szűzen maradt leánya, kinek soha, semmiféle gyermeke sem volt.[130]

A magyar kereszténységben úgy látszik, hogy Mária lépett az ős vallás Kisasszonyának örökébe. Egyik ünnepe ma is *„Kisasszony ünnepe"* nevet visel.

Máriának Kisasszonynyá lett ezen elkeresztelésében érvényesült ugyan az egyháznak tanitása az örök szűzről („semper virgo"); de ha már Mária csupán Kisasszony, kérdés marad: a Nagyasszony székébe kit kelljen ültetni? Szent-Gellért vevé észre, hogy elejét kell annak venni, hogy a nép maga válaszszon, ki legyen a kereszténységben az, ki a pogányságban Nagyboldogasszony vala. Csakugyan attól lehetett tartani, hogy a keresztény vallás lényegével ellentétben kerűl valaki az egyoldalú elnevezés következtében a Megváltó anyja elé.

Szent-Gellértről mondja a legenda: „És az ő tanácsának intéséből akkoron *kele föl*, hogy az szűz Máriát ez Magyarországban Bó'dog-Asszonnak, avagy ez világnak nagyasszonyának hivnák."[131] A nemzeti genius ekkor azonban már határozott s ezen elhatározásától nem tért el azóta sem.

A babonás néphit az őshagyomány folytonosságánál fogva ma sem Máriát tartja Nagyboldogasszonynak, illetőleg mikor Nagyboldogasszonyról van szó, nem Máriára gondol.

Kálmány biztosít bennünket, hogy Szőregen, Ó-Szent-Iványon, Klárafalván, Oroszlámoson és a többi Szeged népéből keletkezett községekben a *Nagyboldogasszony* senki más, mint *Szent-Anna.*[132] Hasonlóképen Eger vidékén és a palóczok közt, s csak a kereszténységet kiválóan ismerő és nagyon *könyves* hivek szerint Mária. Persze, hogy ez csupán a nép alsó rétegének magán hiedelme, s itt is kiválóan az asszonynépség az, mely az ős Nagyboldogasszony cultusát keresztény kiadásban nagy odaadással űzi és hagyományozza tovább.

Nagyboldogasszony volt az ős vallási meggyőződés szerint *az áldott állapotban levőknek a pártfogója, s fogtak hozzá folyamodni a magtalanok is*, legalább e tekintetben most Szent-Annának, a Mária anyjának van meg a nagy tisztessége, kinek tiszteletére az anya-jelöltek az öregebbek tanácsára *kilencz keddet böjtölnek pünkösd után.* (Szőreg.)[133]

A Nagyboldogasszony volt a *kedd asszonya*, s e tekintetben is Szent-Anna lőn a magyar kereszténységben a nagyasszony örököse.[134] A kedd országszerte nem is annyira napja, mint ünnepe, melyen ha csak teheti a tiszavidéki asszony, misét hallgat. (Eger.) Keddi napon a Nagyboldogasszony szegedi asszonytisztelői nem végeznek erős kézi munkát, még varrniok sem szabad. A Nagyboldogasszonynak tett fogadalmak teljesitésének is kedd a napja, milyen az áldott állapotban levőknek, hogy szerencsésen szűlhessenek 7 keddi böjtje.

Egész sora van a keddi babonáknak, melyeket népünk asszonyai, hogy a Nagyboldogasszonynak kedvében járjanak, szorgalmasan megtartanak.[135]

Nagyboldogasszony volt az ősvallásban *az életetadó istenasszony.* Mint a szülő anyák láthatatlan segitője, Szülő Boldogasszonynak tiszteltetik.

Ha a szülés megtörtént, a Nagyboldogasszony, mint az asszonyok pártfogója gondoskodik tovább is az újszülöttről és az anyjáról az által, hogy két angyalt küld oda, egyiket, hogy az anyát őrizze, másikat, hogy a gyermeket, de oda küldi a *Boldogasszonyt* is.[136]

Ez a Boldogasszony, mert ő küldi, nem egy a nagyasszonynyal, hanem a Nagyboldogasszonynak a leánya, kinek tisztét a kereszténységben Mária teljesiti.

A Boldogasszonynak az ős vallás azt tette volt nemes kötelességévé, hogy a gyermekágyasok őrzője és a családnak gondviselője legyen.

És e czímen a Boldogasszonyt a nép részéről a kegyelet egész sora veszi körül. Tisztelete a Mária-cultus védelme alatt napjainkig fönmaradhatott. Nem igy a Nagyboldogasszony többi leányai, kiknek a kereszténységben neve is feledékenységbe ment vagy egyikök-másikuk oly torzalakot öltött, mely az ősvallási meggyőződésnek tetőtől-talpig a visszája, mint a *„szép asszony,“* ki a népképzeletnek ma réme, holott egykor talán eszményített alakítása volt.

A hagyomány ma és bizonyára már századok óta úgy ismeri a Szépasszonyt, mint gyermek-ijesztőt és az éjjek rémét, ki a gyermekágyas asszony megrontására törekszik, gyermekét kicseréli és máskülönben is ártalmas szellemet.[137]

Már neve: a Szépasszony elegendő, hogy mythologiai ős vonásait a mai hagyományétól, melyben Kálmány is sok idegen kölcsönzést ismer föl, elütőnek tartsuk. Népünk erkölcsi józansága nem tűri azon ráfogást, hogy szépnek nevezzen egy erkölcsileg rút személyt. Miként a mesékből meggyőződhetünk az erkölcsi szörnyetegek rendesen kinézésre is utálatosak és visszataszitók. A Szépasszony szép nevezetét tehát méltán annak bizonyságáúl veszszük, hogy a hagyománynak *Szépasszonya* koránt sem az, a ki az ős vallásban volt.[138]

Vannak közvetitő adatok, főleg a *székelységben*, melyek őt *„Czifraasszony“*-nak és mulatónak vallják.[139]

A róla szóló adatokat leginkább azon a czimen nem valljuk sajátjának, mert ezek, legalább Erdélyben nem a *Sz'passzony-*, hanem a *Szépasszonyok*-ról szólanak:

„Ha a beteget éjjel valaki szólítja, ki ne menjen, mert a *szépasszonyok* elviszik.“ Ha több forgó szél jár egyszerre, azt mondják: a *szépasszonyok tánczolnak.* Ilyenkor néha a boglyákból a szénát is széthordja a forgószél. Erre is azt mondják: *a szépasszonyok hordták széjjel.* Ha a tehén teje véres: *a szépasszonyok fejték meg.*“ (Ethn. VI. 300.)

A szépasszonynak egyes voltára és egykorú előkelőségére még leginkább abból lehet következtetni, hogy az

égen csillaga van. *Antáresz*, a Skorpió legnagyobb csillaga *a Szépasszony csillaga;* de az egek *országútja* (= a tejút) sem egyéb egy székely változat szerint, mint a *Szépasszony vászna.*

A nagymagyarországi monda szerint a Szépasszony férjes. Férje a talyigás *„Sánta Koldus.*[140] A nép úgy tudja, hogy valamikor boldogúl élt a Sánta Koldus a Szépasszonynyal, hanem mióta felesége hűtelen lett hozzá, oda van a boldogsága. Sajnálja a feleségét, megy utána, de haszontalan minden sietése, mert a Talyigá-t nem akarja elhagyni, maga után huzza, s igy a Szépasszony, a kinek nincsen terhe, nála jóval előbb jár.[141]

A székely monda emigyen tudja a Szépasszony esetét: „A Szépasszony hűtlen lőn kedveséhez. Ez arczúl csapta őt s letűnt a feneketlen kristálytóba, ezt mondván: várhatsz engem ezer esztendeig. A Szépasszony most kedvesét ezer esztendő óta várja. Éjelenként kiterigeti *vásznát* (ez nem más, mint az Országútja, a tejút), estve-reggel a kristálytó vizével öntözgeti azt, mi aláperegvén, szüli a *harmatot.*"[142]

Mindezeket összevetve, azt vélem mondhatni, hogy a Szépasszonyban őseink a magyar Venust, a szerelem hatalmas istenasszonyát tekintették, mit igazolhat az is, hogy a nemi visszaélés áldozatairól azt mondják, hogy a Szépasszony ágyát fekszi.[143]

A nép tudása szerint a Szépasszony az „ördöngős vénasszony leánya," adatainak javarésze szerint azonban kétségtelen, hogy az őshit ennél magasabb származásáról volt meggyőződve, vagy amint hiszem, egyike volt a Boldogasszonyoknak, a Nagyboldogasszony leányainak.

A nagyasszony nem lett volna Nagyboldogasszony, ha fiakat és leányokat is nem nevelt volna.

XIV. A magyarok istene.

Nem egy az öreg-istennel. Párhuzamok. Nevo. Az égiekkel való rokonságunk.

A természetimádó népeknél *a vitézség és az önbizodalom megszemélyesitésében jelentkeznek rendszerint az elvont fogalmak első istenségei.* A *hadak istenében* önön vitézségének áldozott

minden nemzet és bajos lenne népre hivatkozni, melynek saját *nemzeti védő istene* ne lett volna.

Ilyen vala őseinknél *„a magyarok istene."*

A magyarok istene felül hallgat a hagyomány. A tudósok pedig, miként láttuk, őseinket egyisten-hivőknek tartván, úgy tekinték-é kifejezést, mint a hogy az ma használtatik, sovinista nagyitással, az „egy isten" helyettesitőjének. De a magyar ősvallás többisten-hivésének föltételezése sem szüntet meg minden ellenmondást; mert mindig kérdés marad: egy volt-e az öreg-, a nagy istennel, avagy vele nem azonos, sőt neki egészen alárendelt kisebb isteni alak?

Barna sokat emlegetett mythologosunk nagy érvet lát abban, hogy a nép nyelve szerencsétlenséget fejez ki ezen kitétellel: „az isten meglátogatta." A főistennek elzárkozottsága, minélfogva az emberiség sorsát közvetlenűl soha sem intézi s az emberekkel, kivévén a gonoszság megtorlását (látogatását) csakis alattas istenségek közvetitésével érintkezik, — nem engedi föltételeznünk, hogy védő, óvó, pártfogoló istenségűl olyat néztek volna ki maguknak, kinek látogatását annyira végzetesnek vallották.[144]

Az is bizonyos, hogy e tekintetben is az lehetett az ős hit, a mi a többi rokon népeké, kiknek egyikénél sem a „nagy," az „öreg isten" viseli a *nemzet istene* czimét, hanem *kedvencz fia* vagy *unokája*.

Igy a *voguloknál* „Numi Tarom kisfia" (Numi Tarom väsi pi), másként *arany-fejedelem*, ki Taromnak legkisebbik fia s azért legkedvesebbje. Őrzi az egész vogulságot, kerülgetvén vogul országot. Minthogy a vad lúd röpülését nagyon sebesnek és tartósnak hiszik vala: vad lúd képében repül köröskörűl. Azért hivják ludfejedelemnek is. Lakását is *lúdvárnak* mondják. Van egy monda, mely szerint az Ob folyam volt neki fő tartózkodó helye, mert az Ob felső vidéke volt volna eredeti hazája.[145]

A mordvák nemzeti istene „Pirgine Páz" (a mennydörgő isten) volt, ki vérszerint való rokonságban volt pártfogolt népével, miután közülök házasodott.[146]

Maga *Pirgine Páz* a nagyistenasszony unokája volt.

A *szuomiaknak* vagy *finneknek nemzeti istene* Kaleva

óriás fia: *Väinämöinen* vala, a Kalevala főhőse, ki e hőskölteményben a békének, rendnek és összhang után való törekvésnek, meg az önzetlen áldozatkészségnek képviselője s személyesitője.

Ezekhez fogott hasonlatos lenni az egyrészről sokat emlegetett, más részről teljesen elfeledett magyarok istene is. Őt a mondottakhoz képest az „öreg istentől" különbözőnek, nálánál kisebbnek kell gondolnunk; de a ki, miként Barna mondaná: elég hatalmas volt, mint istenfi arra, hogy kedvelt népét világrenditő csatákra vezesse s az ellenség kardja és nyilai ellen megvédje.

Nevét haszon nélkül kérdezzük az őshagyományok megszegényűlt örökösétől: a *néptől.* A magyar kereszténység az ő emlegetését kirekeszteni nem tudván (vagy adatok hiányában úgy esik mondanunk, hogy meg sem kisérletezvén), türte emlegettetését, miből utóbb a kereszténység megszilárdulásával szabadalmi vélt előjog származott, noha a gyakorlat által öntudatlanúl föntartott nevezet nem annak szólt, a kire lassankint és utóbb egyetemesen mindenki által értelmeztetett.

Pedig neve volt, s ha nem csalatkozom föl van írva az égre is. Vajjon nem a *Gönczöl* hordozója-e nevének?

Egy részről bizonyos, hogy a mordvák nemzeti istene *„mennydörgő isten"* volt, más részről a néphiedelem, miként vele később (az ősmagyar csillagos égnél) leszünk beszámolandók, úgy tudja, hogy *a Nagy Gönczöl szekéren hordódik a villám*, vagy *hogy istennyilákkal van sorjában tele rakva.* Vajjon nem volt-e egyszersmind dörgő isten a magyarok istene is; vajjon nem az ő neve vagyon-e föntartva a *Gönczöl-*, *Dönczöl-*, *Dönczö-*, *Dönczör-* és a palócz *Kincsö*-nevezetekben? — ma még eldönthetőnek nem látszik.

Kálmány ismert mythologiai irónk úgy vélekedik, hogy a *Dönczöl*-elnevezés nemzetünk bölcsőkorából származik, nem kölcsönvett, hanem eredeti név. Dönczöl közönséges halandónál nagyobb személy volt.[147]

A magyarok istene volt-e egyszersmind *a hadak istene* is? — biztosan ma már meg nem mondható. A *voguloknál* meg *a mordváknál külön isten áll a hadak élén.*[148]

A vogulok istene, miként láttuk, vadlúd képében röpűlte körül a vogul földet. Ilyennek vehető nálunk a mondák *„turul“*-ja.

A magyarok istene ős hiedelem szerint vérrokonságban állott-e szerette népével, miként a mordvák mennydörgő istene (Pirgine Páz)? — fölösleges lenne kérdezni is, ha nem tudnók a hagyományból, hogy pogány őseink erősen tarták a Nagyboldogasszony sok gyermekével vagy unokájával az atyafiságot.

Előbb láttuk, hogy az átmeneti magyar imádság a szép, ragyogó Napot *„testvér“*-nek tiszteli, a Holdat *„asszonynénénk“*-nek, a Csillagokat *„hugaink“*-nak, a Szelet *„süvünk“*-nek, sógornak, a Vizet *„ángyikánk“*-nak, a Tüzet *„urunkbátyánk“*-nak, a Földet *„nagyasszonyunk“*-nak.[149]

Nem lehet kétséges, hogy ezen nagy és fényes rokonsághoz a magyar nem juthatott másként, mint a magyarok istenével való vérrokonsága révén.

XV. A Nagyboldogasszony családja.

A mordvaiak anya-istenasszonya. Négy fia és négy leánya. A leányoktól származott fi-unokák. A Nagyasszony lakása, tevékenysége és szeretetreméltó volta. Szülő Boldogasszony. Feledésbe ment vonások. Állatai és növényei.

„Letarolták már a rétet,“ melyen az isten-mythoszok virágait lennénk szedegetendők. Alig teng még itt-ott egykét vad hajtás. Nem igy az atyafi népeknél, kiknek földén az ősiség ezeréves avarja még emberemlékezetre is megvolt, s megvan helyenként most is.

Ezúttal a mordvaiak földére esik tekintetem, hol az ősistenek még emlékezetben vannak s a pogány szokások és hiedelemek még csak most vannak átalakúlóban. És mert ősvallásunk Nagyboldogasszonya e népnél még él, méltán fordulunk hozzájok tájékoztatás végett.

A gyufa világuralma előtt szokásban volt tüzet a szomszédságból kérni kölcsön; adása szomszédok között viszonyos készség vala. A mordvák valaha szomszédaink valának, s talán a Nagyasszony szent tüze tekintetében csak a köl-

csönt adják vissza, midőn ez alkalommal tájékoztatásért hozzájok fordulunk.

Cšám-Páz a mordvaiak öregistene, kinek első teremtménye, miként már láttuk, Šaitán. Utána Cšám-Páz leánya látott napvilágot: *Ange-Pat'äi* (Ange-Pátyáj) az anya-istenasszony, a *Természet istenasszonya,* az élet, gyermekszülés és a föld termékenységének forrása, kit a mordvák úgy dicsőitének, mint örökké fiatal szüzet; erővel, szépséggel és élettel teljeset és a világ élete fentartóját. E szűzies természeténél fogva ő tartaték a szűzek és szemérem oltalmazójának. De egyszersmind anya is vala: Istenek anyja, s mint ilyennek ótalma alatt állottak az asszonyok; az anyák és újszülöttek élete fölött ő őrködék s végre ő visel vala gondot a házas életre is.[150]

Ange-Pátyáj ellentéte Šaitánnak, kivel állandó háborúságban van. Ő ótalmazója minden teremtmény életének és boldogulásának mindazon „*rosszak*" ellen, melyek Šaitántól származnak, miben fiai, leányai és unokái vannak támogatására.

Ange-Pátyáj négy istent és négy istenasszonyt szült:

Ange-Pa't'äi gyermekei és unokái:

1. Niški-Páz, a legöregebb; az ég, a nap, a tűz és világosság istene. Ő nála az égben tömérdek lakóhely létezik, melyekben a jó emberek lelkei élnek.

2. Szvat-Wereski-*Welen Páz.* Földkormányzó s az emberi nemzetségek alapitója.

3. Názárom-Páz, a tél, éj és hold istene. Ő fogadja be a maga birodalmába a megholtak lelkeit. A jó jámbor lelkeket Niški-Páz, testvéréhez küldi, a rosszakat a Šaitán hatalma alá űzi.

4. Woltszi-Páz az állatok istene, a halászok, vadászok pártfogója.

1. Niškende-Tewtär, az anyaistenasszony legöregebbik leánya. A méhek pártfogója, a sors istenasszonya. Midőn ember születik, az anyaistenasszony az újszűlött sorsának elintézését ezen leányára bizza.

(Purgine-Páz (menny-dörgő isten), a mordvák nemzeti istene.)

Ange-Pat'äi gyermekei és unokái:

2. Norrowa-Aparucši, az anya istenasszony második leánya, a földmivelésnek istenasszonya. Ennek fia: — Másztir-Páz = a földnek istene.

3. Pakszä Pat'äi, a szántóföldek, rétek és veteményes kertek oltalmazója. Az ő fia: — Wed-Páz = vizi isten.

4. Werjä-Pat'äi, az erdők, ligetek, fák istenasszonya. Fia: — Warma-Páz, a szél és levegő istene.[151]

Ez mordva felfogás szerint az istenek családfája, melyet azonban a magunkénak a hagyomány javasló biztatása nélkül nem vallhatunk.

Már előbb vitattuk, hogy az anyaistenasszonynak megfelelő Nagyboldogassszony székébe Máriát ülteté a magyar kereszténység;[152] de a nép asszonyai még ma is *Szent Annától* várják azt, a mit ősanyáink a Nagyboldogasszonytól szoktak volt kérni.

És a hagyomány is sokban igazolja ezt. Érdekes tudnunk, hogy őseink milyen képét rajzolták maguknak, milyennek képzelék a *Természet nagyasszonyát,* kiben egyesitve látták, tudták mindazt, a mi csak a női tökélyhez tartozik.

„A mennybeli lakásán Ange-Pátyáj fiatal és szép. Midőn a földön jár, leginkább erős mivolta mutatkozik. Itt olyan ő, mint a vas. Midőn jár, inog alatta a föld, s ha kőre lép, ott marad a lába nyoma. Néha látni is őt a földön, hol nagyszerű aranyfarkú madár alakjában, mely arany-orrával a mezőkön és réteken magvakat hinteget, hol hófejér galamb képében, mely a magasságból virágot hint alá a *méheknek,* hogy mézet gyüjthessenek, és szemeket az ő *kedves tyúkjai* számára. Sokszor csak az árnyékát látják az emberek ennek a jóakaratú istenasszonynak, mikor a szántóföldeket látogatja. Nyáron át világos nappal lehet látni déltájban a mezőn egy finom lebernyegfélét a földeken nagy sebességgel átvonúlni, a nap mellett pedig alig lehet észrevenni némi kis vékony fellegecskét. Ez az Ange-Pátyáj árnyéka. Ilyenkor az istenasszony megy láthatatlanúl a földeken át, kedves állataiban és növényeiben gyönyörködvén, a földet pedig megtermékenyitvén. Minden csecsemőnek kirendelvén a maga

őrszellemét (Ange-özaisz), maga Ange-Pátyáj is gyakran faluról-falura megy az apró alvó gyermekekhez s nyájaskodik velök. Midőn tehát az alvó csecsemő álmában mosolyog, tudni való, hogy az istenasszony czirogatja."[153]
A kereszténységben az ős nagyasszonynak ezen legendái jobbára épen úgy feledésbe mentek, mint a többi ural-aljai népnél ráhatás következtében módosúltak és más alakot öltöttek, főleg származás tekintetében. Sokat mondó azonban azon körülmény, hogy az ezeréves kereszténység daczára felismerhetőbb az *ős nagyasszony* alakja és családja a mi hagyományunk világitásánál, mint a számánizmusban megmaradt atyafi-népek egynémelyikének vallási hiedelméből.[154]
A *mordvaiak* felfogása szerint Ange-Pátyáj: *mind a mennyben,* mind a földön él. Fenn a felhők mögött van *az ő háztartása,* telided s teli a még születendő emberek lelkeivel és gabnanemű növényekkel, melyekkel tápláltatnak mind a házi, mind a vadállatok. Eme lakóhelyéről árasztja a földre az éltető erőt, hol reggeli harmat, hol eső és hó, hol északi fény képében.

Tudott még erről emberemlékezetre is a hagyomány, én legalább arra értelmezem „az ősmagyar csillagos ég"-en még ismert „*Boldog-aszony*" csillagát, *a Tündérasszony palotáját,* s az ő *társzekerére* leszek értelmezendő a *Kis-Gönczöl-Szeker*-et.[155]

Az istenszülő „leszállván a földre behat a *Föld-isten* (Masztir-Páz) lakására is és a földnek termékenységi erőt ajándékoz."[156]

A *Földanyáról* már volt szó és mivel még a következendőkben is leszen, azért az ide vonatkozó hagyományra elegendőnek látszik a figyelmet csupán fölhivnunk.

„A földre, úgymond folytatólag *Barna,* Ange-Pátyáj a szolgálóit küldi, de a gyermekszüléseknél láthatatlanúl maga is jelen van.[157]

Erre nézve már ismerjük a néphagyományt, mely a nagyasszonyt e czimen *Szülő-boldog-asszony*-nak szereti mondani.

Megjegyeztetik Ange-Pátyájról, hogy gondjaihoz tartozik az is: serények-e a nők? s különösen nagy gondja van arra, hogyan fonjanak. Ő maga is fonó. Menny-égben egy

ezüst-hegy hátán aranyguzsajon fonja a fonalát. A mezőkön őszszel látható fonalak az istenasszony fonása.

E tekintetben a szóbeli hagyományt a vele egyenlő értékű *összokással* helyettesítve, méltán hivatkozhatunk népünk aszszonyainak fonási buzgalmára, a költők által megénekelt „*fonók*"-ra, a keddi fonás tilalmára. A *palóczoknál* különösen erény-számba jön a fonási ügyesség.

Természetes azonban, hogy a kereszténységben a Nagyboldogasszony sokat veszitett hatalmában, szeretetreméltóságában s bizodalomban. Szent Annát a keresztény legenda oly viszonyok között szerepelteti, melyeket a népnek sok tekintetben bajos vala az ősmythosz nagy asszonyával megegyeztetni. Ezért van aztán, hogy az istenasszonynak sok vonása feledésbe ment, másokra ruházta és cultusának más része a rávonatkozás jelentőségét veszitette el.

A szegedi néphit szerint: a tyukot Szent-Péter vitte fel az égre, hol csirkéket költött s Krisztus urunktól való szabadon bocsájtása óta kapar, legel az égen (Fiastyuk).[158] Pedig a tyukok Ange-Pátyájnak voltak kedves állatai termékenységök miatt. Tyukot és tojást szoktak volt neki áldozni, miként látni fogjuk. Feledésbe ment, hogy a mai husvéti piros tojás használata régibb a magyar kereszténységnél, a mennyiben Ange-Pátyájnak nyári ünnepén szoktak a mordvák tiszteletére tyuktojást festeni fokhagymával, úgy hogy barna-sárga szint kapnak. Ezeket ők — miként Barnánk tudja — elteszik, tűzvészkor a lángok közé dobják oltás és a lángok megfordítása végett, erdőn a fákba teszik, melyekben a méhkasokat elhelyezték, hogy a rajzás annál jobban sikerűljön s a csibéket is azokkal etetik, könyörögvén Ange-Pátyájhoz, hogy majd megnőve, annál jobban tojjanak. Terméketlen nők s a kiknek gyermekeik kis korban meghaltak, maga eszik. Midőn a nyájban és a házi állatok s különösen a juhok közt marhavész pusztít, összetörik és az istállókban s aklokban szétszórják a darabjait, a nyájat pedig a tojás hajával és foghagymával füstölik.

Elenyészett az ősmonda, melyet a mordvák még regélnek: miért szereti Ange-Pátyáj a *tyukot* és átkozta meg a *kakukot?*

„Világ kezdetén meghagyá Ange-Pátyáj minden nőnek és szaporitó állatnak, hogy mindennap szüljenek. Ebbe azonban nem egyezének bele, azt mondván, hogy az nagyon terhes és kínos volna; csak a tyuk egyezék bele az istenasszony akaratába 's ezáltal az istenasszszony legkedvesebb állatjává lőn. A tyukon kivül csak még egy madár egyezék bele az istenasszony kivánatába, és közel járt hozzá, hogy ő is választottja legyen az istenasszonynak, de utóbb beleuna a mindennapi szülés fájdalmaiba. Ez a kakuk volt, melyet Ange-Pátyáj szintén házi állatnak szánt vala. Most tehát megharaguvék a kakukra, kiüzé az emberi lakhelyekről az erdőre, s még csak azt sem engedé meg neki, hogy ezentúl saját fészket rakhasson magának, hanem meghagyá neki, hogy ennekutánna másnak a fészkébe tojjék. Igérete megszegésének emlékezetére Ange-Pátyáj a kakukot himlőhelyessé s a tojásait is tarkává tevé. Ez időtől fogva kakukkol bánatában a kakuk az erdőben, siratván az emberi lakásokat, a hol olyan jó dolga volt."[159]

Nagyon szórványos adataink vannak rá, hogy a magyar Nagyasszonynak ép úgy, mint a mordva Ange-Pátyájnak a növények között a *köles, len, fokhagyma* és *vereshagyma* fogtak legkedvesebbek lenni, valamint az emlős állatok között a *juhok* és *sertések.*

Kevés hagyományos maradvány örökiti a Nagyboldogasszony egykori nagy tisztességét; de gyermekeiről majdnem még kevesebb az, mit fölmutathatunk.

XVI. A Nagyasszony figyermekeinek hagyományai.

A mordva Ange-Pátyáj. Kedvencze. A Nap a vogul hagyományban. Etymologiája. A had (család) istene. Az éjjel istene. A vadászat, halászat istene.

I. A mordva ősi világnézet szerint az Anya-istenasszonynak legöregebb fia „Niški Páz" = *Napisten,* az ég, a nap, a tűz és világosság istene volt, egyszersmind a méheknek is legfőbb védelmezője. Nála az égben tömérdek lakóhely

van, melyekben a jó emberek lelkei élnek s mint a méhek úgy környezik Niški-Pázt.

Az Anya-istenasszony maga szokott a földekről lent szedni s ebből aztán ezüst guzsalyáról fonalat fon „áldott újjaival" a maga gyermekeinek. Minden fejér juhnak a gyapjából kitép egy szálat, s az igy gyüjtött fonalat megfonja, a fonalat megfesti *azég kékjében, a nap biborában, a hold és hajnal aranysárga szinében* s mordva szokás szerint az istenek ingeibe szegélyeket és váll-czifrázatokat himez. De talán egyiknek sem szebbet, mint elsőszülöttének. A „*szivárvány*" a *Napisten* (Niški Páz) *inge szegélye,* melyet neki Ange-Pátyáj, az édes anyja varrt.

Vajjon vagyon-e ennek nyoma a magyar hagyományban? De lássuk előbb a *vogul hagyomány* hozzászólását.

Egy vogúl imádságban a nap anyja „hét istenszülő urasszonynak" mondatik, kitől kapott ruháját és övét veszi magára, midőn utjára indúl, melyet nyerges lóháton teszen meg. Anyja öltözteti és felesége simogatja fürteit. Anyja *hét istenszülő*-nek mondatik; de tudnunk kell, hogy vogúl beszédmód szerint *hét* anyi mint „*sok,*" tehát hétnél több is érthető alatta.[160]

Itt anyjának Kaltës, vagyis a hajnal mondatik, ki néhol úgy fordúl elő, mint testvére, s itt a vogul néphagyomány valószinűleg eltért az eredeti felfogástól és *Kaltës*-t „Kälteš"-szel zavarta össze.

Kälteš az istenek anyja, igy *Sarnuater*-nek, a vogulok *nemzeti istenének* is egyik Kälteš (nőóriás) vala az édes anyja.[161] Mert többen voltak az óriás nők.

Különben mondánk a hajnalt a nap nem valóságos, hanem csak nevelő anyjának érti. Ő öltözteti s a magyar mese is azt tartja, hogy tehetetlenné vált a Nap, midőn a királyfi a Hajnalt fához kötötte.

Magyar hagyományainkra térve, a mythoszi morzsalékok összeszedegetését mindjárt a „*nap*"-szón kezdhetjük. „Ki sejthette volna, kérdjük *Vikár Bélával,* hogy ebben a rövidke szóban egy mythoszi felfogás lappang? A *nap*-szóval eddig sehogyse voltunk tisztában. Csak azt tudtuk, hogy a régi magyar nyelvben igy hangzott (tájszólásilag ma is igy

hangzik) *náp;* de nem birtuk kimutatni biztos rokonságát a finn-ugor nyelvekből, még kevésbbé sejtettük, hogy mi volt az eredeti jelentése. Munkácsi mind a kettőnek rájött a nyitjára. Kimutatja, hogy ez a szó eredetileg összetétel és annyit jelent: *„nő fia“* Ugyanis a vogulban az asszony, különösen előkelő asszony neve: *nàj* kicsinyitő alakban: *näl* a magyar *fi*-szó pedig vogulúl: *pi.* Ebből a két szóból: *näl* vagy *nàj* és *pi* van a magyar *nap* (eredetileg nálpi vagy nájpi) összealkotva. Ezt az etymologiát és egyszersmind ennek igen nagy jelentőségét is azonnal megértjük, ha tudjuk, hogy a vogul mythologiában a napnak legközönségesebb jelzője: *asszonyfia*, vagy vogúl gyöngédséggel szólva: *fiucska.*“[162]

Én a nap-szóból még az anyja nevét is kiolvashatónak tartom, miután a semmit sem mondó: *asszony fia* az előkelőség föltüntetésével igy látszik módositandónak: „*a nagy asszony fia*“

A magyar hagyomány is tudhatta még ezelőtt valamikor, hogy a nagyasszony fon, sző a maga isteni gyermekeinek. Lugossy Józsefnek még megtudták mutatni a *„Boldogasszony motollája“* nevű csillagot és ha tudjuk, hogy a palóczok *„Bába bukrá“*-nak nevezik köztudomásulag a *szivárványt,* — azon kivül, hogy az istenek egyik jelentős nevével jövünk ismeretségbe a *„Bába“* szóban, egyszersmind nálunk is föntartottnak kell mondanunk a közös ősvallás azon állitását: hogy a szivárvány a napisten ingén édes anyjának varrata, áldott keze munkája.

A népmesék is emlegetik a Napanyát, csakhogy ezek nem örökké fiatalnak, erővel, szépséggel, élettel teljesnek, hanem vörös arczú öreg asszonynak mondják. Oda a tündér-birodalma, nem hiába, hogy megöregedett! Fiának azonban még mindig nagy a becsületje a nép előtt. A munkások déli pihenéskor mindig a napnak fordúlnak arczukkal.[163]

II. A mordvaik Nagyasszonyának második istenszülötte az emberek hadának (családjának) ura, békében és háborúságban való gyámolitója vala. Inkább békeszeretőnek, mint vérontást kedvelő *Marsnak* tekintendő és ha eleinknek is annyira kedvök tellett a pártoskodásban, méltán helyén volt, hogy mindjárt a Napisten, „a minden jónak teremtő apja“

után foglaljon helyet. Kérdés: nem inkább a nyugalomnak volt-e istene, mint a háborúnak?

Még többet mond, hogy a hét szent napja: a *péntek* neki, *Páz-Velen-Páz*-nak volt szentelve.

A magyar hadistennek legalább olyan tisztessége, mint volt a kétszer *Páz* (nagy-isten) mordva *Velen*-nek, méltán föltételezhető. Hogy most már a hagyományban emlékezetének se hire, se hamva, azon nincsen mit csodálkoznunk, ha a *hadak istene* ezzel azonositandó, hogy: *nemzetségek istene.* Ezen értelemben véli Barnánk, hogy a „*hadak útja*" csillagnév őspogánykori töredék, mely nem annyira „*hadseregek*," mint a magyarral rokon népek, *nemzetségek* szétoszlásának őrzi az emlékezetét, vagyis a „hadak istene" *nemzetségek istenét*, a „hadak útja" pedig a *nemzetségek útját* jelentette.[164]

A *had*-szó a régi magyar nyelvben s a palócz szójárásban, miként a szives olvasó tudja, mindig *nemzetséget* jelent.[165]

A mordva *Velen-Páz* ma, mint a *falu istene* tiszteltetik, és talán hadisten nem volt más azelőtt sem, mint faluvédelmező.

A kereszténység a községet az egyház védő-szentének oltalma alá helyezte és ünnepén *vásárnapot* engedett. Vájjon a *búcsúk* (egyházi védő szentnek ünnepe) falun azon értelemben, a hogy a népnél mutatkozik, nem a hadisten ünnepének keresztény kiadása-e kezdettől fogva? — nem vagyunk hivatottak eldönteni.

III. Következik, hogy *Názárom Páz*-nak, a tél, éj és hold istenének magyar hagyományait keressük. Arra már nem igen fogunk találni adatot, hogy ő fogadja birodalmába a megholtak lelkeit és a jó jámbor lelkeket *Niski-Páz* testvéréhez küldi, a rosszakat a Šaitán hatalma alá űzi. A halál birodalmának kapukulcsát a kereszténység nem hagyhatta a pogány isten kezében.

A finn mythologia olyképen személyesíti a *Telet*, hogy testvéréűl a *Hideget* vallja. Ezeket azonban, miután szüleiket ismerjük, nem tarthatjuk a Hold családjához tartozónak.

Az *Éjt* a magyar mese az *Éjfél*-ben személyesíti; de családjáról nem ad számot.

A *Hold anyját* azonban ismerik meséink s habár őt öregnek és indulatosnak regélik is, de egyszersmind jóindulatúnak, mi elegendő arra, hogy benne a Nagyasszony ezerév előtt való tündérszép vonásaiból a legszebbikre: *jóságára* ráismerjünk.

IV. *Voltszi-Páz*-nak, a vadászok, halászok pártfogójának magyar hagyományai lennének itt sorosak a Nagyboldogasszony érdekében, miután benne negyedik isteni fiáról van szó. De nevére és egyéniségének jellemzésére úgy látszik, keveset számithatunk a hagyományra.

Még meséink sem emlegetik a vadászok erdei istenét, ki a finneknél *Tápió*-néven családjával együtt olyan nagy tiszteletnek örvendett, a halászok meg nem pártfogoló, hanem ellenséges lényekről beszélnek, *Kálmány* szerint:[166] *Holt ember, meredt testű vizi lány, fekete gyermek, veres sipkás,* kikkel e helyütt már azért sem boldogúlhatunk, mert vízi szellemeknek kell tartanunk őket.

Különben talán a Nagyasszony negyedik isten-fia inkább az állatok ura volt s mert vadászok és halászok csak engedélyével pusztithaták birodalma népségét, lett *fentartó istenséggé.* A hagyomány, legalább a mennyire előttem ismeretes, nem tud róla semmit.

XVII. A Nagyasszony leány-gyermekei és unokái.

A négy Boldogasszony elseje. A gyermekvédő. A magyarok istene. Kardtisztelet. A földanya és fia. A harmadiknak vélt nyomai. A „Szélanya.“

V. Niškende-Tewtär, legidősebb leánya Ange-Pátyájnak. Midőn ember születik, az újszülött védelmét és sorsa intézését az Anya-istenasszony ezen leányára bizza, hogy sorsát intézze, ki aztán egy őrző tündért rendel melléje, az Ange-Őzaiszok közül.

A kereszténységben hagyományaink szerint a közérzet a Nagyasszony e leányát a *boldogságos szűz Máriá*-val helyettesité.

Nagyboldogasszonyunk is, mint Ange-Pátyáj, csak addig van a gyermekágyas körül, míg meg nem történik a

szülés, ezért viseli, miként láttuk a „*szülő* boldogasszony“ szép czimét; de mint az asszonyok pártfogója, gondoskodik tovább is az újszülöttről s az által, hogy a szőregi néphit szerint *két* angyalt küld oda, egyiket hogy az anyját őrizze, másikat hogy a gyermeket, de oda küldi a *Boldogasszonyt* is.[167] Hagyományaink Nagyboldogasszonya tehát azonkép bizza leányára, a boldogasszonyra a gyermekszülő anyát és magzatát, mint a mordva Ange-Pátyáj.

A nagyasszony kivánságához képest főleg a gyermek megőrzésében és fölvidámitásában foglalatos ősvallásunk ezen boldogasszonya. Miként láttuk, e végre két angyal van mellé rendelve a Nagyboldogasszonytól. Az egyik angyal, miként *Kálmány* a hagyományból tudja, a kis gyermeké, s kötelessége a gyermeket őrizni, hogy a *Rosszak* ne bántsák s vele játszani, mit arról lehet megtudni, hogy a gyermek nevet. Ha *álmában nevet* a gyermek, közönségesen azt mondják, hogy az *angyalával játszik*. Ilyenkor a gyermeket nem szabad bántani, háborgatni. Mondják azt is: *az angyalát látja*. Ha a gyermek nem alszik s *ujjára nézve nevet*, akkor is az angyala mulat vele, de már ekkor nem csak azt mondják, hogy az angyalával játszik, hanem hogy az *arany almával* játszik, vagy: a *kis Jézus arany almájával* játszik. (Szőreg, Ó-Szent-Iván.)[168]

Mintha csak a mordva mythologia e helyét olvasnók: „Ha a gyermek nevet álmában, az istenasszony, Ange-Pátyáj czirogatja.“

Hol a lényegtelenekben oly nagy az egyezés, a lényeg tekintetében sem igen lehetett eltérés.

Niškende-Tewtär, a magyar Boldogasszony cultusa tehát még most is megvan s miként alább tapasztaljuk, majdnem teljes épségében. Ezen Boldogasszonyt nevezetben mi különböztette meg a többi boldogasszonyoktól, nem lehet tudni. Lehet, hogy őt is *Szülő Boldogasszony* néven ismerte a pogány előkor, miként anyját a Nagyboldogasszonyt.

Ha a párhuzam teljes a mordva és magyar mythologia között, ezen Boldogasszonynak fogott fia lenni „*a magyarok istene*,“ miután a mordvaiaknál is Niškende-Tewtär-nek volt vala a fia „*Purgine-Páz*,“ a menydörgő isten.

A magyarok istenének hagyományairól már volt szó.[169] Itt hozzáadólag úgy kivánunk még megemlékezni róla, mint a *háború istenéről*, ellentétben a *hadak* (nemzetségek) *békés istenével.*

Nem ismerjük eleink csatakiáltását, mely bizonyosan az ő nevének segitségűl való hivása volt, de a dolog természetéből következik, hogy a váltságok idején tőle kértek és vártak segitséget mindenek fölött. Ilyen szellemüek közmondásaink: „Él még a *magyarok istene!*" („Jaj annak, a ki föltámad ellene!") „Megemlegeted a *magyarok istenét.*" „Nem rövidült még meg a *magyarok istenének* keze." Él még *a régi isten!*"

Annyi hit, bizodalom és önérzet vagyon ezekben kifejezve, a mennyivel egy hadakozó nép csak győzedelemre vezető istene iránt viseltethetett.

Őt illette tehát *a kard tisztelete,* a fegyver- s nevezetesen *nyíl cultus,* melyek azonban a tárgyalás anyagáúl csak később lesznek előveendők s itt csupán fölemlitenünk van helyén.

VI. Narrova-Aparucši az anyaistenasszony második leánya, a földmivelés istenasszonya. Melyik Boldog-asszonynak tiszteltetett őseinknél? — a hagyományból nem tapasztalható ki, mivel a keresztény Mária-cultus úgy látszik, hogy magába olvasztotta az ősvallás minden boldogasszonyainak tiszteletét. Ha számba veszszük, hogy a földmivelés istenasszonya volt, méltán gyanakodhatunk, hogy a magyar kereszténység az ősmythosz ezen boldogasszonyának emlékezetét vette át a *„sarlós-boldogasszony"* ünnepnek magyar és az ünnep tárgyával: Mária látogatása, semmi vonatkozásban nem álló elnevezésével.

Nem lehetetlen, hogy a nép legalsó rétegében és a mese birodalmában ezen boldogasszony a maga nevén is emlegettetik még, illetőleg hogy nem más, mint a mesében sokszor előkerülköző „Földanya."

Tudjuk immár, hogy a mordváknál a nagyasszony ezen leányának a fia: *Mastir-Páz,* *„a föld istene"* vala. Őt nem, de anyját gyakran emlegeti a népmese. Ennek panaszolja el baját még ma is a félpogány votják.[170]

Ange-Pátyájról tudjuk, hogy leszállván a földre, behatol *Mastir-Páz lakására* is és a földnek termékenységi erőt ajándékoz; de ezen nézet föntartását a hagyománytól nem várhatjuk.

VII. Pakszä-Pátyáj vala a mordva nagy-istenasszony harmadik leánya, a veteményes kertek oltalmazója. Mintha ezen magyar Boldogasszonynak a keresztény *„Gyümölcsoltó-Boldogasszony"*-ban maradt volna fön némi emlékezete.

Fia *Wed-Páz* vizi isten. *Wed-Mastir-Páz* „eső isten" előfordúl a népies mondákban mint „viz-anya" is.

A mesék regélnek „erdő-zöldítő és mező-virágoztató királykisasszonyról."

VIII. Werjä-Pátyáj negyedik leánya, a mordva anyaistenasszonya, az erdők, ligetek, fák istenasszonya. Mint az ősmagyar Boldogasszonyok egyike, egészen feledésbe ment, mint *Warma Páz*-nak, a szél és levegő istenének anyja azonban, sajátlag mint *„Szélanya"* a mesék országában még mindig él.

XVIII. A magyar Olympus.

Volt-e magyar Olympus? A finn Ég. Numi Tarom lakása. A nap háza a magyar mesében. Az ég ország-útja. Tündérek és hadak útja. A finn mennyországba való jutás egymásutánja. A Gönczölök. A mesében „az igazak szigetének" leirása.

A Nagyboldogasszony családjának gyér adataiból is kitetszik, hogy megbecsült isteneink és Boldogasszonyaink jobbára a *földön* honoltak vagy a *föld alatt.* Még a *föld fölött* való istenek is, mint *Nap-*, *Hold-*, *Szél-* és *Esőisten,* a földhöz valának kötve a hivatás és müködés egyik vagy másik czimén. Csak az *öreg isten*-nek volt meg mindenek fölött álló fönségénél fogva azon tiszteletben tartott előjoga, hogy a fellegek mögé visszavonuljon és mindentlátó néző helyéről tekintse a világ folyását.

Faji mythologiánknak ezen jelensége azon kérdést koczkáztatja velem: vajjon volt-e *„magyar Olympus?"* Vajjon a rokon mythoszok gondoskodtak-e róla, hogy az ég öregjének tágas birodalma, kényelmes udvartartása legyen; tud-

nak-e róla, hogy ott néhanapján ünnepségek, zajos összejövetelek tartattak, vagy oly sivár magányosság volt a túl komoly öreg mellett az ég, a milyennek a földről látszik?

A finn Kalevala, az egyetlen fönmaradt faji éposz, nem tartat a félelmes Mennydörgővel égi zsinatot, miként ezt Homér teszi vala. Ezen hiány azonban nem lenne egyenlő azon tagadással, hogy a mythologiánkban az *istenek Olympusa* a főistennek mogorva elzárkozottságánál fogva meg nem engedhető. Több adat bizonyítja, hogy fajunk hitében megvolt *az istenek mennyországa* és hogy ennek hazájává a magas eget tette volt.

Hogy milyennek képzelék és hivék őseink az ő isteneiknek házáját, azt haszon nélkül kérdezzük hagyományainktól; az őshitnek azonban e részben is megtaláljuk még némi foszlányát a velünk atyafi-népeknél.

Ha a finnek Kalevalája a szomszédos éjszak hitregéje által nincsen megvesztegetve, akkor velök együtt őseink is hivék, hogy a finn-ugor istenek Olympusa a felső égen volt, a kéklő égbolton felül. A kéklő égbolt szilárd alkotmány, mert vasmunka volt, Ilmarinen kovácsnak, „ki az eget kovácsolta, tarka boltját reá rakta, Kalapácsa nyoma nélkűl, Fogójának jele nélkül,[171] — remeke vala. Ennek a szilárd szerkezetnek erős tartói a földben gyökereztek.[172]

A mythosz azonban ezzel csupán azon hiedelméről teszen hitvallást, hogy az istenek országa a maga alkotmányaival és természeti járulékaival nem lebegő minémüség, hanem alapokon álló szilárd talaj.

Numi Tàrom égi birodalma a vogul énekekből itélve, miként már láttuk is, a vogulok földével hasonlatos a faluk, erdők, vadászó és halászó helyek változatában.[173] Numi Târom nagy belsősége és birtoka után egy végtében a Nap házát, a Hold udvartartását sejtetik a vogul hagyományok.

A nap házának olyan, a milyen leirását irásban is birjuk. „Szent háza az égen nagy kiterjedésű, sok lakású, sok asztalainak lába is arany-ezüst, ládái is aranyfedelüek.“[174]

A kik leirásból ismerik a vogul földet, ismerik, csak aranyos kiadásban kell venni, az istenek mennyországát is.

Mennyire derültebb- és verőfényesebbnek kellett lenni az ősmagyar Olympusnak!

A Napnak a vára finn felfogás szerint sem a földön van, s ha a Nap, mint egyik isten hajléka után tájékozódunk az istenek hazája körül, láthatjuk az alapeszme azonossága mellett a vogul és magyar éghajlat és lelkület között való különbséget.

A magyar mese mondja:

Megtetszett *Hajnal*-nak, a Nap legszebb, legkedvesebb leányának a királyfi; maga mellé ültette az ő szárnyas lovára s vitte hetedhét ország ellen, emberi szem nem látta gyönyörűséges szép tartományokon keresztűl. Először levitte a *rézerdőbe.* Ott dolgoztak a Nap favágói, vágták, döngették a fákat. rakták a szekerekre s vitték a Nap konyhájára. Innét vitte az *ezüst-erdőbe.* Ottan ezüst madarak énekeltek szebbnél-szebb nótákat s az ezüst fák háromszor egymás után meghajoltak Hajnal előtt. Ezüst-erdőből az *arany-erdőbe* vitte. Csengett az is az arany-madarak énekétől s Hajnal előtt a fák háromszor egymás után szépen meghajoltak. Ennek az arany-erdőnek a közepén van a Hajnal kertje, ennek a kertnek a közepén van Hajnal *gyémánt palotája* s a hogy megérkezett Hajnal, összegyűltek mind a ragyogó csillagok, azután intett Hajnal, leszállott a levegő égből *biboros fellegkocsi,* bíboros fellegkocsiban volt arany-lócza, arra leült a királyfival s azután úgy szállottak feljebb, feljebb, feljebb, mignem fölértek a Napnak fényes pitvarába. Ottan kiválasztott Hajnal egy sugarat, szépen belefonta a királyfi hajába s mondotta: Na, királyfi, most már mehetsz, megtalálod[175] stb.

Majdnem gyanakszik az ember, hogy a mese ezen élénk leirásában nem is a nemzeti genius beszél hozzánk és ha igen, sajnálja, hogy az egész isten-hazát meg nem ismerteti vele.

Gondot ád: hogy a csillagoktól kérdezősködjünk-e az *ős-magyar istenek Olympusa* felül; vagy a földi emberektől? Azok a helyhez esnek közelebb, ezeknél, ha még ki nem száradt, a hagyomány forrása ajánlkozik.

Kérdezzük ki elsőben a *szomszédokat:* a csillagos eget, s csak azután vallassuk ki a földet, a földi hagyományt. A mint e kettő vallja, olyan lehetett hozzávetőleg az ősmagyar mennyország, melyen pogány eleink annyi ragaszkodással és talán annyi költészettel csüggtek volt.

Nyoma van annak a csillagokban is, hogy volt és *az ég volt a magyar istenek Olympusa.*

Ismerjük még istenek e honja *„ország-útját.“* A tudósok s a hittérítő barátok után a nép *„tej-út“*-nak nevezi; de nevezte, sőt ma is: *„tündér-út“*-nak, *„fejér-köz“*-nek, *„fejér-árok-“* nak. A csallóköziek tudják talán még ma is, hogy: a téjúton éjjel tündérek járnak; az *ő országutjok az*, melyen az egész világ körül járnak.

Talán még most is folytatják az énekes játékot: Tündérek érkezének, *fejér közön jövének.* Hozzánk beszállának, szép leányt keresnek. Térűlj, fordulj, bújj, bújj! Meg ne kerűljenek!

Nyomon vagyunk tehát az istenek háza felé. Az ősök szellemei is ezen az úton, a *„hadak utján“* jöttek végig, midőn az eget elhagyva szorongatott véreiknek a földre segitséget hoztak.

Csakhogy merre haladjunk: jobbra-e vagy balra? Ezen országútról hol térjünk le; az *Isten „kerek udvar-“*a ezen *„barázdájá“*-nak mely részén keressük a kaput?

E kérdésre megfelel a Kalevala, melyben a gyógyitó írnek lehozására vállalkozó méhnek ilyen utasitás adatik:

„Könnyü neked oda menned, gyönyörűség ott röpkedned. A nap alatt, a Hold fölött, égen levő csillagok közt: Első napon fogsz röpülni *Kútamoinen* halántjára, másodikon tova szállasz vállára az *Otává*-nak, harmadikon emelkedel a Hetevény derekára. Onnan csak kis útdarabot kell aztán még meghaladnod a szent isten hajlokáig, boldogságos ő lakáig.“ A méhecske fölröppene, döngicsélve megerede, piczi szárnyát rezegteti, útját az ég felé veszi. Tarta a Hold udvarának. a Nap fényes tányérának. Száll vala a Gönczöl vállán. Hetevénynek a a derekán. Száll Teremtő kamrájába, Mindenható tárházába.[170]

Tehát a Gönczöl táján vala ős hiedelem szerint az ég kapuja, *a magyar Olympus bejárata,* melynél kapusnak Szent Pétert tudja a nép, hanem az ősvallásban bizonyosan más fogott e tisztségben eljárni.

A két *Gönczöl-szekér* közül az egyiket már „a magyarok istene szekerének" vallottuk. A másikat a Nagyboldogasszony részére leszünk később lefoglalandók.

A magyar Olympus azonban ma már nem csupán, hogy elhagyatott, hanem végképen elpusztúltnak is mondható. A következőkben s különösen *„a magyar csillagos ég"* czím alatt leszünk az olvasót arra figyelmeztetendők, hogy az ősmagyar csillagos eget s benne *a magyar Olympust elveszítettük* és szép Boldogasszonyaink s a magyar istenek égi várait már csak a *Sánta Kata,* a *Koldus,* a *Halász,* a *Czigány* stb. után ismeri fogyatékosan a nép.

Isteneink nagy családját (a Napot, Holdat némileg kivételbe tehetjük) a keresztény vallás száműzé az égről, emlékeiket megdönté az idő.

A képzelődés szűlte isteneknek atyjok: az *idő* elpusztítója is.

Azon kérdésre: *van-e a hagyományban nyoma az ősmagyar mennyországnak?* — a feleletben akadozók vagyunk. Bajos lenne *nem* et mondani, az *igen* még nehezebb a szép keresztény mennyország közel ezeréves hirdetése és hóditása mellett.

Még talán legközelebb áll az istenek országához az igazak szigetének mesebeli leirása.

„. . . . . Először is ért a *réz-erdőbe,* a hol csupa rézmadarak énekeltek; onnét az *ezüst erdőbe.* Ott meg ezüstfejű madárkák énekeltek szép, vidám nótákat. Ezüsterdőből ért az *arany-erdőbe.* Ottan arany-madarak énekeltek olyan szép nótákat, hogy a herczegnek a szive felvidúlt belé. Ment tovább és ért a *selyem rét*-re, a hol arany-kaszával vágták a füvet, arany-villákkal és gereblyékkel gyüjtötték a puha selyem szénát. Selyem-rétről ért a *virág-erdőbe,* hol arany-méhek döngicséltek a legszebb virágokon. Ennek a virágerdőnek közepén állott az *igazak királyának* a palotája. *Hétszinű szivárvány* volt ennek a palotának a bolthajtása s annyi ablak rajta, a

hány nap az esztendőben. S ím elébe jöttek a világvándora herczegnek az igazak, szépen karonfogták s úgy vezették fel a palotába. Ottan balzsamos fürdőben megfürdették, arany-törlővel megtörűlték, arany-haját szépen megfésűlték, adtak reá biboros bársony-köntöst: úgy vezették a király — — — — királyné szine elé."[177]

A mese, a miben szintén ős vonások látszanak, nem csinál nagy dolgot a mennyországba való menetelből. Ha egy táltos ló van kéznél, nem nagy munka megjárni a mennyországot gyermeteg elbeszélései szerint.

Térjünk mi is a földre vissza számbavenni a mennyire tudjuk, a *kis istenek*-et is.

Talán azonban mielőtt ebbe belemennénk, nem ártana, ha futólag legalább, számba vennők az öreg Herodotosznak, a történetirás atyjának feljegyzését a *szkithák isteneiről.*

Hagyományunk fogyatékos és a faj nemzeti szivósságára vall, hogy csak ennyivel is rendelkezhetünk. A rokon népek útján sem juthatunk többé tiszta, meg nem zavarodott kútfőhöz.

Nem lehet érdek nélkül való tehát; de vitatása is nehéz dolog, hogy mi volt közel háromezer év előtt vallási meggyőződése a népcsaládnak, melynek minket tagjáúl vall a történelem.

XIX. Herodotosz a szkithák isteneiről.

Herodotosz a szkithák tűz, ég, föld, nap isteneiről. Az égi Venusról. Tengerről. Herodotosz e helye Nagy Géza tudósunk világitásában.

Nem valami sok, a mit *Herodotosz*, a „történetirás atyja," a szkithák isteneiről mond; de arra azért mégis méltónak látszik, hogy néhány sorát jegyzékbe vegyük s azt vitassuk a szkithákról szólván, hogy ezek isteneiben az ős magyar vallás isteneinek is első, mert legrégibb hiteles bizonyságát birjuk.

A legrégibb történetiró ennyit mond: „ . . . . . Csupán ezen isteneket szokták engesztelni: *Hestia*-t (Vestát) kiváltképen, azután *Zeus*-t (Jupitert) és a *Föld*-et, hivén, hogy a

Föld Jupiternek a felesége. Ezek után *Apolló*-t, az *égi Vénus*-t (Afrodité Urániá-t), *Hercules*-t és *Mars*-ot (Ares-t). Ezeket az összes szkithák tisztelik. A királyi szkithák pedig *Poseidon*-nak (Neptunus-nak) is áldoznak. Szkitha nyelven Hestiának *Tábiti* a neve; Zeusnak az én véleményem szerint igen helyesen *Papäos;* a Földnek *Apia,* Apollónak *Ötosyr;* az égi Vénusnak *Artimpasa* (vagy Argimpasa); Poseidonnak pedig *Thagimasadas.*[178]

Herodotosz korában tehát már nemzeti családunkban leginkább tiszteltetett „a tűz," azután pedig „az ég," „a föld," „a nap," „az égi szeretet istenasszonya," a Herkulessel személyesitett „nemzetségi ős" és „a hadak istene."

A szkithák vallásában ehhez képest szakasztott azon istenekkel találkozunk, a kikek eddigelé a magyar ős vallás isteneinek vitattunk. Némely nehézségek elül azonban ki nem térhetünk: igy, hogy ugyancsak Herodotosznál *Hestia* (Vesta) mondatik a *szkithák királynéjának* és az istenek nevének talányszerű hangzása látszanak utánnézendőknek, mielőtt a szkithák és magyarok ősvallásának azonosságát történeti igazságként kimondanók.

Herodotosz maga tájékoztat bennünket, kit-mit kelljen a szkitha istennevek alatt értenünk:

Tabiti = Hestia, Vesta = *tűz;*

Papäos (Papaios) = Zeus, Jupiter = *ég;*

Apia = *föld;*

Ötosyros (Oitosyros) Apolló = *nap;*

Artimpasa (Argimpasa), más néven *Apaturê* = Afrodité Urania = égi Vénus = *égi, tiszta szeretet istenasszonya;*

Thagimasada(s), Thamimasada(s) = Poseidon, Neptun = *tenger, viz* stb.

Világos, hogy e vallás a természeti erők cultusa volt és látszatra azonos azzal, melyet ősmagyar vallásnak vitatunk. Látszatra, mivel az elháritandó nehézségnek nem vagyunk hiányában. Igy a szkithák hitének vallja, hogy a Föld Zeusnek a felesége, alább pedig (IV. 127.) Idanthyrsos szkitha királylyal azt üzenteti Dáriusnak, hogy urainak egyedül Zeust, ősei egyikét és *Hestiát a szkithák királynéját* tartja.

Az altaji ős mythosz nem a tüzet vallá az ég hites

társának, hanem különbséget tevén *felső* és *alsó Ég* között, ezeket házasítá össze. Herodotosz tehát, úgy esik mondanunk, hogy vagy rosszúl értesűlt e részben, vagy értesűlése helyes volt ugyan, hanem félre értette, mi megtörtént vele a perzsák vallásánál is.

Mythologiánktól elütő azon állitása is, hogy *Hestiát királynéjoknak vallják a szkithák.*

Hogy a tüzet „leginkább" tisztelték volt a szkithák, azt nem mulasztja el fölemlíteni Herodotosz sem, ugyanezt vettük jegyzékbe külön-külön iróktól a régi turkokról, magyarokról és a mai jakutokról. A megegyezés e tekintetben a mily föltünő, annyira fontos is. Azonban annál nagyobb a bökkenő abban, hogy mig Herodotosznál *nő*-nek, királyné-nak mondatik, addig a velünk atyafi-népeknél mindig férfinak személyesittetik. Ismeretes példa. Bajánnak, az avarok kágánjának esküje: „ut Deus Ignis, qui in coelo est, irrueret."[179]

Királynak fogták tehát tisztelni a szkithák is, nem pedig királnynéjoknak, vagy meg kell tagadni őket, hogy nem rokonok.

Vajjon ez eltérést nem lehetne-e megszüntetni és a különbséget elenyésztetni?

Nekem úgy tetszik, hogy Herodotosz csak Hestia (Vesta) kedveért irt király-*nét.* Hestiának a görög mythologiában nőistenasszonyi szerepe levén, s a szó magában véve is nőnémű levén, a történeti igaz sérelme nélkűl vélt a nyelv geniusának eleget tehetni.

Különben azoknak ősei a szkithák, kiknek nyelvéből isteneik kimagyarázhatók!

E tekintetben annál könnyebb pedig boldogúlnom, minthogy Csengery A. és Nagy Géza tekintélyes ethnographusunk után indúlva, járt uton haladhatok.

a) Tabiti = Hestia, Vesta, Nagy Géza, „a magyarországi néprajzi társaság" kiváló tagja szerint a tűz (istennőjének) istenének ural-altáji névmagyarázatánál számbavehető:

a) az ostyák: „tûget," „tût," „tut,"

b) a vogul: „taût," „toat," „tat,"

c) a török-tatár: „ot," melyek mind „tüz"-et jelentenek.

Helyes tudósunknak azon érvelése, hogy mig e szavak alatt

az érintett nyelvekben tűz és tűzisten egyiránt értendő: addig a Tabiti-nevet sem tűz, sem tűzisten jelentéssel nem találjuk meg az iránoknál, de még a többi árja népnél sem.[180]

b) Papaios, Zeus, Jupiter.

Csengery a „Die Hellenen im Skythenlande“ irója után: *Bábai*-nak értelmezi.[181]

Nagy Géza a következő hivatkozásokkal védi ezen szónak ural-altaji voltát:

a mongolban: „babai“ = atya, ur,

a törökben: „baba“ = atya, ős,

a bolgároknál „baba“ az uralkodóknak volt czime.[182]

c) Thagimasadas, Poseidon, Neptun. Origenes versiója szerint: *Thagesmana.* Nagy Géza ezen isten-nevet, az „thamimas“ — „thagimas“ alakjában egyszerűen corrumpált leirásának tartja.

Neumann szerint összetett szó, mely a mongol: *dägäs* vagy *tügäs*, törökűl *tengis* (tenger.) A szó végtagja pedig a mongol: *sadu* (jó, kedves barát.) *Nagy Géza* helyesebben a név utórészét a török „ata,“ a magyar „atya,“ az akkád „adda“ szóval helyettesiti és ezen értelmet hozza ki: *„a tenger atyja.“*

d) Apia, Api Neuman szerint gyümölcsöző, termő.

e) Argim pasa (Artim pasa) Afrodité Urania, égi Venus. Neuman szerint ebben is mongol gyökök rejlenek. Mongolúl: „ergim bäsä“ = jeles alak. *Kuun Géza gróf* szerint: „artimpasa“ = a (török) *„erdem-pasa,“* vagyis: *az erény feje. Nagy Géza* azt mondja, hogy „számba vehetni még a kun „erdeng“ (szűz) szót is tekintve, hogy a finn mythologia szintén szűznek mondja a Afroditének (égi Vénusnak) többé-kevésbbé megfelelő Ilmatár-t, sőt a Tündér szűz Ilonában nálunk is fenmaradt valami homályos emléke egy ilyenforma mythikus alaknak, mig a név utórészére a mordvin „Páz“ = isten elnevezés nyujthatna felvilágositást. E magyarázat szerint az Artimpasa-név azt jelentené: *„a szűz isten-nő“*[183]

f) Ötosyrus (változataiban: Goitosyrus, gongosyrus) = *Apolló. Neuman* szerint: *Ot-utsir* a mongol nyelvben: *évek oka.* Ebből Ötosyr-t csinált Herodotosz.

Nagy Géza e részben is többet és kincsesebbet keresgél, midőn irja: a szkitha Appollót Herodotosz *„Oitosyros“*-

nak, Heschius „*Goitosyros*"-nak, „*Origenes Gongosyros*"-nak nevezi, egy Rómában talált emléken pedig, melyet a szkitha eretötü M. Ulpius Flocamus emelt, — „Oitoskyros" — alakban található. — — — — —

A szumir-akkad „ud," régibb alakban „gud" annyi mint *nap;* a „sara" pedig annyi, mint *király.* A szkitha „Oitosyr," Goito-syr," s a szumir-akkad „ud-sara," avagy „gud-sara" e szerint annyit jelent, mint: „*nap-király.*"[184]

És ha a szkitha istenek, jobbára az éles itéletű *Nagy Géza* kimutatása szerint, ural-altáji istenek, akkor ezek egyszersmind a mi ős isteneink és a magyar mythologiához a legelső történetiró szolgáltatja az első és a nagy kornál fogva az alapvető adatokat.

A mi azonban a kételkedés legutolsó gyanuját is eloszlatja, az: hogy nem hiányzik a szkithák vallásában „a nagyistenasszony" sem, kit Herodotosz égi Venusnak nevez, kit imént *Artimpasa* neve után majd „*az erény kútfejének,*" majd „*szűz istennőnek*" láttunk értelmeztetni.

Artimpasa nagy bizonyság ősvallásunk lényege mellett, mit „Apature" *az égatya-gyermeke* — mellékneve is bizonyit.

Herodotosz, miként látni fogjuk, e nehány sorával az ős vallás kérdését épen a legnehezebb pontjában világitá meg.

KIS-ISTENEK.

XX. A sámánismus: a daemonok cultusa.

A sámán-szó jelentése. A sámánismus éjszaki hazája. Vogul bűbájos dob. A bűbájolás többi eszközei. Igéző mondás. Ráolvasás. A néphit szellemei.

Bálint Gábor az uralajtaji s igy a fajunkbeli népek közös ősi vallásának tartja a *sámán vallást*, mely a *sámán*-szó körül mozogván, egyiránt jelent *papot, bűvölőt* és *gyógyitót.*[185]

A sámán „tudós“ abban, hogy hol, kiben, miben van a bajtokozó szellem és mi módon tehető ártalmatlanná. Ő a *bűvölés-bájolás* embere és gyakorlója.

A *Kalevala* után tájékozódhatunk a sámánismus mibenlétéről s arról, hogy a magyar ősvallás lényegében nem volt egyéb, mint az igézetekben való vak hit; ezt a nép babonás hiedelmei ma is kézzel foghatóvá teszik.

Majdnem minden vidéknek megvannak a magok tudós emberei és asszonyai, kiket a nép messze vidékről is megkeres, hogy ügyes-bajos dolgaikban segitségöket kérje. A néphit valónak tartja azt is, hogy vannak *látó asszonyok*, kik a halottakat látják, velök beszélnek és kivánságukat tőlük kitudhatják.

Ugy vélem, hogy ősvallási hagyományos gyakorlattal vagyon bennök dolgunk.

Északi nyelvrokonainknál a sámánismusnak még észrevehetőbbek a nyomai. *Lapföld* például még ma is hazája az ilyen tudósoknak vagy bűvészeknek.

Érdekes ezeknek leirása *Lönnrot*-nál (1837): „A bűvész, miután megtudta, hogy mi végett jött el a segitséget kereső ember, énekelni kezd s addig folytatja, mig az ének-léstül elalszik. Ezen álmában, azt hiszik, a lapp bűvösnek

lelke kiszabadul testéből s elmegyen azokra a helyekre, amelyek felé a bűvös éneklés közben elméjét irányozta volt. Felébredvén, néha egész éjszaka tart az álom, a bűvös mond mindenfélét s igy hihetővé teszi, hogy álmában tudást volt keresni. Ennek az énekléstől való elalvását *elragadtatásnak* nevezik. Az elragadtatásba eső lappról mondják, hogy soha sem eszik sót, mert a sós étel megfosztaná bűvös erejétűl."[186]

A vogul bűbájosokról tudjuk, hogy mű-szerszámjok a *bűvész-dob,* melynek verése által helyezik magukat elragadtatásba és veszik az isteni kijelentést. Az elragadtatás a test reszketésével jelenti ki magát.[187]

A vogul nép élő hagyományából tudjuk, hogy a bűvösök hányféleképen büvölének.

Idézének szellemeket. A mesében ezen szellemidézésnek még akadunk némi nyomára. A mese úgy tudja, hogy nevének emlitése elég az ördögnek, hogy láthatóképen mutatkozzék, és szolgálatait felajánlja.

A kincskeresőket mondhatjuk még most is meglevő sámán papoknak, mint akik sok titokzatossággal eszközlik bizonyos hagyományos éjjeleken kincskereső virasztós vadászataikat.

A babonás vélekedésben és eljárásban méltán keresünk és látunk mythologiai töredékeket.

Más volt a *dobbal* és más volt a *késsel való bűvölés.* Az elsőnek utolsó nyomaival a boszorkány-perekben találkozunk. A késnek, olykor a *fejszének* baj-elhárító hatásáról igen érdekes adatokra találunk az élő néphagyományban még ma is.[188]

Más volt a *távoli,* más volt a *közeli bűvölés.* Utóbbi esetben a bűvölés alanyának személyes vagy közvetített jelenléte kivántatott meg, mint körme, hajaszála, ruhadarabja.

Igazat kell adnunk Hunfalvynak, midőn az igézés egyik fő és egyszersmind a legszellemiebb eszközének az *igéző mondás*-t vallotta. Ebben állott a sámánismus lényege és a bűbájosság tudománya, hogy tudni állitotta: micsoda szók birnak annyi erővel, hogy megtehessék azt, amit kivánunk.[189]

És különös e tekintetben sámán eleink felfogása, mint akik a Kalevala runói szerint azon hitben éltek, hogy ha valaminek az eredetét, létrehozó okát tudja az ember, akkor azon tárgy felett uralkodni is tud; és hogy nem elég nekem például azt tudnom, hogy micsoda füvek milyen alkalmazása gyógyítja meg a sebet: azt nekem el is kell mondanom, mikor alkalmazom a füveket, *mert a szók ereje*, nem a füvek ereje *gyógyit*.

A *ráolvasások*-ban kisebb-nagyobb mértékben mindig megtaláljuk az ősvallás igézeteinek ezen jellemvonását, a mennyiben azok közönségesen egy ősmondának keresztény kiadású rövidletével kezdődnek, és nem csupán az *igéző jelek* mivoltát körűlírják, hanem a velejáró mondókát: az *igézet igéit* is megszabják.

A ráolvasásokban előforduló igéző igék előadása a Kalevala után tájékozódva, énekszóval történhetett. Innét a sokat mondó vogul közmondás is: „ének embere, monda embere."

A *népbabonák* is egészben véve ősvallási töredékek, hányódó lapjai azon *szertartási könyv*-nek, melynek széttépése és szélnek bocsátása még a szent-királyok idejében történt.

A babonák „a magyar ó-törvény" és „ős világnézet" apró tükördarabjai, melyeket a néphit a mivelődés minden térfoglalása mellett úgy tartogat, mint boldogulása kipróbált, biztos talizmánjait.

Elmosódva ugyan, és öntudatlanúl még mindig ad az ó-vallás életjelt magaról a nép között, melynek képzelete szerint még most is jó és rossz szellemektől népes az ég, a viz, a földnek minden zuga, a nappal és az éjszaka.

Az ég a kereszténységben sem szünt meg félelmes lenni, a *vizi leányok* most is berántják a vizbe tekintő gyermeket, a *boszorkányok, rosszak* garázdálkodnak még mindig. Rontásaiktól most is úgy tart a nép, mint tartott még pogány korában s jobbára ugyanazon eszközökkel is védekezik.

Nagyon foglalkodtatta a sámánismus a maga hiveit, nem csoda, ha annak egyes hagyományai annyira belevésődtek népünk emlékezetébe.

A sámánismus nem csupán az állatokat, fákat, növényeket és elemeket rakta meg barátságos vagy ellenséges szellemekkel, hanem neki szellem volt a jó kedv hiánya: a szomorúság, a betegségek, melyek *igézet* (ráolvasás) által voltak aztán távozásra kényszeritendők.

A sámánizmus szellemi birodalmának azonban még ezen is túl van a határa, miután még emberi mivek is, mint *kard*, *nyíl* s a babonának sok más eszköze is szellemmel birónak tartattak és tartatnak ma is a babonáskodás nem egy esetében.

Talán az ős vallásnak tudható be az is, hogy nyelvünkön annyira otthonos a személyesitéssel járó képletes kifejezés, s annyira zamatos a nép nyelve.

A magyar sámánismus hagyományaira később még vissza fogok térni.

XXI. A sámán kis-istenek kettős tábora.

Látszólagos dualismus. A hagyománynyal való elbánás.. A vogul teremtési monda módosulása. A Kalevala átmeneti kora. A mordvaiak Nagyasszonyának szolgálatában álló özáiszok. A sátán.

A sámánismus *a jó és rosz szellemek* fejletlen *dualismusának* látszik. Látszik: mert sajátlag nem kétfélék, hanem miként *Georgi* nyomán Kálmány Lajos irónk helyesen jegyzi meg: csak *egyfélék;* jók és egyúttal rosszak, kik áldanak és vernek is, a miért szeretni és félni valók.[190]

Könnyebb azonban ezt állitani, mint vitatni azon oknál fogva, mivel ezen állitást hagyományaink nem vallják és az atyafi-népek hiedelmét is inkább csak kivételesen lehet bizonyságnak beszólitanunk.

Ha azonban mindennek meg van a maga oka, meg van ennek is, mit abban gondolok kimagyarázhatónak, hogy a rokonnépek vallási hagyományaiban sem hiányzik az *idegen elem,* hogy úgy mondjam; az áradásszerű rárakodás, minek épen a mi őshagyományunk volt leginkább kitéve.

Igy állván pedig a dolog, hagyományainkról első sorban a kereszténység hozzáadása (módositásnak kellene mondanom) távolitandó el, azután az izlam hatásának rétegűlése

hámozandó le. A mi megmarad, az az ősi hagyomány. Hanem ennyi hámozást összeomlás nélkül kevés hagyományunk tűr meg. Bajos az eligazodás!

Azon népekhez fordúlva pedig, kikre az előzmények után öntudatos a hivatkozás, nem találjuk meg az ős sámánismust, mert ezeknek mythologiájában (nem ó-perzsa, hanem az izlam hatása következtében) már némileg dualismusra találunk, olyanféle dualizmusra, hogy Xul'atër, Sátán-, vagy Keremet s az altáji tatár Erlik-néven jobban félik a *rosz kútfejét*, mint félik az istent. Valóságos *ördög-cultus*, melyet az ős sámánismus alig ha vallott hitének.

Érdekes észrevétele az, tudós *Nagy Gézá*-nak, hogy a szkitháknál semmi nyoma sincsen a perzsa dualismusnak.[191] Pedig bizonyos, hogy ha a sámánismus dualistikus irányban indult volna ki, mintául a mindig fejlettebb árja mythologiát vette volna.

Tudnunk kell, hogy (szerencsés igazolásunkra) a vogulban két teremtési monda van. Az egyikben, melyet immár ismerünk, *Xul'atër* még mint a halál jóltevő szelleme hozatik le, hogy eszközlője legyen az emberek megélhetésének. A kereszténység terjedése által módosúlt változat meg már úgy tudja, hogy az öreg isten ellene fölingerűlve lábánál fogva hajitotta le az égből, hanem ő igéző igéje által kerűlte ki a neki szánt sorsot.

A Kalevala már szintén nem ment az idegen (skandináv) hatástól, midőn a Halál vak lyánya, *Loviatar* szülötteinek vallja: a Nyilalást, Csikarást, Csonthasogatást, Szaggagatást, Kelést, Himlőt, Ragadványt, Nyavalyát, Rontást;[192] de az is igaz, hogy a Kalevala-hősök (a jók) Éjszak asszonyával (kitől a rosszak származnak), félig-meddig barátságos lábon állnak. És az a körülmény, hogy innét vágynak nősülni is, sejteti, hogy e hősköltemény sámánismusa még olyan látszólagos, nagyobb erkölcsi háttér nélkül való dualismus, milyennek fönnebb jellemeztük.

Több a kiváncsiságnál tudnunk, vajjon a *mordvaiak*, kiknek mythologiájával fönnebb, a nagy-istenek tekintetében egységet vallottunk, — mit hisznek a kis-istenek felül?

Már korábban láttuk, hogy a mordvák a világ terem-

tésére nézve az uralaltaji népség, vagyis a törökség hitét vallják. Félik a *Sátánt*, ki már bibliai alak és sámánismusok tehát már nem az eredeti, hanem *a jónak és rosznak egymással szakadatlan tusában álló kettős tábora.*

A nagyasszony áll a jók élén, a rosszaknak sátán a vezére. Mindkettő egyenlő a hatalomban és egymással kibékülhetetlenek. Táborukat *védő és ellenséges szellemek* alkotják, kiknek születését igy adja elő a rege:

„Ange-Pátyáj a nyolcz gyermekét megszülvén, mihamarább igyekszik vala az egész világot betölteni jó istenségekkel, úgy hogy az emberről nem is szólva, minden fának, növénynek, fűnek meglegyen a maga jó szelleme, a ki az öreg isten teremtményeit védje a sátán incselkedései ellen. Ezen óhaját nyilvánitá atyjának, a mindenség legfőbb urának. Cšám-Páz *aczélt* ada neki, a fia: Niški-Páz (a Nap) meg *kovát.* Ange-Pátyáj csiholni kezdett, és azon arányban, a mint a szikrák hullottak, termettek elő a jámbor *Özáisz*-lények.[193] Sátán észrevevé, mit csinál Ange-Pátyáj, felvőn tehát ő is a földről két kovát (aczélt azonban nem tudott keriteni, mert az istenek anyja a magáét az égből magától Cšám-Páztól kapta) s elkezde ő is kiütni. A hány szikra szétpattogott csiholás közben, ugyanannyi gonosz szellem támad vala. És ez időtől fogva Ange-Pátyáj és Sátán folyvást csiholnak, ekkép szaporitván mind a jó, mind a rossz szellemeket, a szerint a mint az emberek, állatok és növények szaporodnak."[194]

Immár tudjuk, hogy a nagyasszonynak szolgálatára állanak az ő szűlte istenek és istenasszonyok abban, hogy ellensulyozzák a sátán beláthatatlan szellemi táborának gonosz agyarkodását, és hogy az ő teremtette *Özáisz*-ok hiven és hathatósan segitik, hogy ótalmazhassa minden teremtménynek életét és boldogulását.

De viszont meg minden rossznak kezdete és okozója a sátán. Az ő gonosz szellemei hoznak mindenféle betegségeket az emberekre és állatokra; a szántóföldeket ezek töltik el férgekkel, sáskákkal, a méheket nem mások, mint ők ölik meg s pusztitják el a méhrajokat s juttatják a medve tor-

kára. Az ő szellemei hoznak rossz időjárást, tesznek kárt a vetésekben s csábitják az embereket gonosz cselekedetek elkövetésére.

Méltán lehet szó: *a sámán kis-istenek kettős táboráról.* Kapcsolatos ezzel az ősmagyar vallás sámánismusának mivolta.

XXII. Milyen fokú volt ősvallásunkban a sámánismus?

Kettős sámánismus. Ördög-cultus a votjákoknál. Tering. Ördög. Az Ördög-szó atyjafiai a rokon népeknél. Nem őseredeti fogalom hordozója. Parz hatás, s ennek nyomai. Sámánismusunk ugor jellege.

Kétféle sámánismust vitatunk. Az egyik szerint az istenek nem erkölcsi személyek még, hanem példáúl az időváltozást tekintve, jó vagy rosz kedvök szerint támasztanak szép vagy rosz időt, áldozatokkal kiengesztelhetők, sőt fenyegetéssel meg is félemlithetők.

Ilyen volt a *vogulok* sámánismusa a közlött teremtési monda korában (mikor még a rossz *Xul'atër* a teremtés munkatársa.)

Mikor még a *mordvák* mythologiája nem volt ismerője a *Sátánnak.*

Mikor a *votjákok* még nem rettegtek annyira *Keremet* cselvetéseitől.

Mikor még a *török-tatár* mythosz *Erlik*-et jó indulatúnak ismerte.

Mikor a *magyar hagyomány* még nem ismerte, vagy nem a mainak ismerte az *Ördögöt.*

A másik fajta sámánismus az, melyet az Ural-melléki félkeresztény rokonaink vallása föltüntet, kik között a votjákok látszanak sámánismusok tekintetében a legérdekesebbnek.

Náluk — *Barna* szerint — a rossz istenek között *Keremet* a fő.[195] Ez a földön él és mindenütt lakhatik: erdőben, vizben, üres házakban; még lakott házakba is beveszi magát, a honnan minden évben ostorral és tűzzel kell kiűzni. Kedves foglalkozása az emberek nyomorgatása.

Vannak erdei, pusztai és vizi rossz szellemek is, a kikkel félelmetes a találkozás.

Minden rossz, a mi a földön van, Keremettől származik, miért is a votjákok minden bajaikban legelőször is őt igyekeznek megengesztelni.

Eleintén Keremet is jó isten volt, de később gonoszszá lett, dühös bosszuálló. Tőle vannak a betegségek és mindenféle nyomorúságok is.

Inmár jó és kegyes isten, *Keremet* pedig gonosz és ármányos szellem. Inmár nem tehet az embernek rosszat és a milyen irgalmas, nem kiván nagy áldozatokat. Keremet, a rossz istenség ellenben, az emberekre betegséget, halált és mindenféle nyomorúságot bocsátván, állandó és buzgó engesztelést kiván. Inmár megelégszik a puszta imádsággal s nem kiván s nem is kap valami nagy áldozatokat, miután a közkönyörgések, főleg járványos betegségek, dögvész, rossz termés idején Keremetet illetik. Keremetet illeti az engesztelés a házi szerencsétlenség, például betegség alkalmával is stb.

A votjákok vallásos hiedelmeinek csak ennyiben való idézése is meggyőzhet bennünket arról, hogy kiindulásában egészen más a sámánismus, mint kifejlődésében, mely nem egyéb, mint a rossznak istenitése.

És ez igy lévén, kevés azt tudnunk, hogy a magyar ősvallás a szellemek tiszteletében állott; hanem azt is kutatnunk kell, hogy ezen tiszteletben a jó vagy rossz szellemek kerekedtek-e felűl?

a) A magyar sámánismus hagyományos nyomai.

Az ősvallás legrégibb rossz szellemének *Tering*[196] mutatkozik, ki mellett a vogul és magyar hagyományok egyiránt bizonyságot tesznek. Teringnek örökébe a sámánismus nagyobb fejlődésével az *Ördög* jutott.

Csakhogy mi sem nehezebb, mint az Ördög eredetén és mythoszi mivoltán eligazodni.

A névből kiindúlva Vámbéry nem kevesebbnek, mint *Erteng*, az alvilág legfőbb istensége megfelelőjének ismeri a *kirgiz* szó hagyománya nyomán.[197]

Kálmány jónevű mythologikus irónk az osztják *Örtik*-öt a vogul *Ortik*-ot látja benne.[198]

Ugyanő nem annyira név-, mint inkább a személyazonosság czimén hivatkozik a török-tatár *Ertik* (közönségesebb nevén: *Erlik)*, a többivel azonosnak látszó mongol *Erlüng*, *Erlik* khán mythologiai nevezetekre,[199] melyek csakugyan nagy valószinűség szerint nem csupán azonos jelentésű nevek, hanem egyszersmind ugyanazon hitregei szerepléssel fölruházott mythologiai alakok.

Nem lehetetlen tehát, hogy mythologiai tekintetben is az a magyar *Ördög*, ami az osztják *Örtik*, a vogul *Ortik*, a török-tatár *Ertik* (Erlik); hanem az már más kérdés: vajjon „a kereszténység hatásának kelle betudnunk, hogy az Ördögöt rossznak, *diabolusnak* festjük;“ vajjon nem lehetséges-e, hogy ő a mi mythologiánkban soha sem szerepelt úgy, mint „jótevő lény, mint az öreg istennek a kegyeltje és minden ügyben hatalmas közbenjáró,“ nem levén egyéb, mint jövevény, ki nálunk az ural-altáji (török-tatár) sámánismust meghonositotta és a *„boszorkány“*-szóval a bennök való hitet is elterjesztette közöttünk?[200]

Ördög-szavunk első sorban is a magyar vallás samanismusa mellett bizonyit s nem a mellett, hogy a kereszténység hatása előtt jótevő lény lett volna.

És hogy ezen tisztelete a szellemeknek nem kis mértékű sámánismus volt, eléggé igazolják a nép előitéletei, babonái és védekezései az ősvallás rossz szellemei ellen.

A népszokások nem egyikében megczáfolhatatlan bizonyságát birjuk ennek.

b) Sámánismusunk eredete és rokonsága.

Megengedem Sebestyén Gyula tudornak, hogy: a létért való küzdelemben örökké foglalatos lélekre először az ártalmak daimona nehezedett;[201] de nem merném ezen állitást tovább szőni azt vitatván, hogy ezen állat-ember rakta le kuruzsló sámánismusunk alapját. Nem ő találta ki a félelmes szellemeket, melyek bölcsőnktől a sirig rossz akaratúlag kisérik lépteinket és lesik az ártalom alkalmas pillanatát;

hanem az *árja parzokkal* való közvetett vagy közvetlen, de minden esetre őskori érintkezés okozata az.

Kétszeres érintkezés is megállapítható nyelvemlékeink nyomán a *parzok lakta Iránnal.* Vannak *perzsa* szókölcsönzések nyelvkincsünkben, melyek a keleti ugorságban is megvannak.[202] Ellenben vannak *perzsa*-szavak, melyek tekintetében a török-tatársággal vagyunk közös birtokosok, mint: isten (ize, jezdä) bálvány, sárkány, vásár stb.[203]

S az is valami, hogy sámán isteneink közől nem egynek neve az irán nyelvből magyarázható jelentősége tekintetében, mint: *Manó* = rossz lélek; *Íz* = bűvölő, rontó.[204] Helyesen jegyzi meg Vámbéry, hogy az iráni miveltség világa még a parzismus köntösében messze behatott Turánba.[205] S hozzá tehette volna, főleg istenei tőnek ott nagy hóditást.

De mig a finn-ugor népeknél inkább csak alárendelt szerepben maradtak: addig az ural-altajiak sámánismusát egészen átalakiták.

Mythologiánk az a sámánismus tekintetében is, a milyen a nyelvünk: *finn-ugor.* A finn-ugor népcsaládból való *votjákok* vallásán erősen meglátszik a török-tatár hatás, nem igy a *cseremiszekén* és *mordvákén.*

Az utolsó szót méltán engedhetem át Barna jeles finnistánknak, ki a votjákok és cseremiszek vallási hiedelmének összevetése után nem átallá mondani:

> Az itt elszámlált rokon népek pogány vallásai közűl a pogány magyarok vallásához leghasonlóbbnak találtam eddig a mordvinok vallását, melynek nem egy vonása a magyar népnél még maig fenmaradt babonákkal annyira egyezik, hogy ily körülmények között egyszerűen lehetetlenségnek tartom azokat pusztán véletlen találkozásnak, a vak eset játékának tulajdonitani.[206]

És ezekben talán eléggé jellemeztük ősvallásunk leglényegesebb sajátságát: a *sámámismust* s hozzáláthatunk *kis-isteneink* csoportositásához.

Helyén van a *kis istenek* kifejezésre nézve jegyzékbe venni főleg azok megnyugtatására, a kik jobb szeretnék, hogy „fél-istenekről“ szóljak, hogy a magyar szólásmód ismer

„kis isteneket“ és hogy az *isten* szó a maga iráni parz eredeti mivoltában a nyelvtudósok szerint távolról sem fejez ki emelkedettebb fogalmat, mint a mai „szellem“-szó.

XXIII. A Nagyasszony és tündérei.

A nagyasszony-cultus párhuzamai. A mordva hitregék védő őzaiszai. Idevonatkozó hagyományaink. Tavaszi határkerülés. Első csorda-hajtás. Szt.-György éjjelének és napjának babonái. Gergelyjárás. Luczanapi palázulás. Koledálás.

Nagy tisztessége mythologiánknak, hogy annyiszor szólhatunk, sőt kell szólanunk a Nagyasszonyról. Eddig leginkább mint a mordva *Ange-Pátyáj*-t ismertettük, hátra van, hogy bemutassuk őt úgy is, mint

a szkitha *Artimpasá*-t,
a finn *Ilmatár*-t,
a cseremisz Jumo-ergije pjur-t (*gyermekadót,*)
a magyar *tündér királynét.*

A szkithák, miként már tudjuk *Artimpasá*-nak, „*szűzistennő*-nek“ nevezték volt, az „égatya gyermekének“ (*Apatûre.*) Mintha csak Ange-Pátyáj mordva dicséretét hallanók: „a nagy isten, a nagy uralkodó nagy leánya.“

Ezen névnek ilyetén értelmezése *Nagy Géza* tudósunknak érdeme, ki azt első vitatja a kun „*erdeng*“ (szűz) és „*Paz*“ (a mordváknál: isten) összetételének.[207]

Nagyasszonyunknak habár legkorábbi emlékezetét Herodotosz adja is, de adatok tekintetében mégis fontosabb a Kalevalának azon helye, mely *Ilmatár*-nak (a levegő leányának) nevezvén őt, megénekli szűzanyaságát. Kezdete:

Van egy szűz, lyánya légnek, *Tündére a természetnek,*
Éle hosszas nagy szentségben, Mindenkoron szűzességben
A lég hosszu udvarain, Egyenletes sivatagin
Az idejét unni kezdé, Életmódját idegenlé,
Egy's egyedül maga lévén, Szűzi módra éldegélvén
A lég hosszú udvarain, Elhagyatott sivatagin.
Ő tehát most lejebb szállott, A habokra bocsátkozott
A nagy tenger nyilt hátára, Kiterjedett sikságára stb.[208]

A cseremiszeknél *Jumo-ergije-pjur*-ban (a *gyermek-adó istenasszony*-ban) ismerünk *Bába-Nagyboldogasszonyunkra.*

Hogy úgy mutathassuk be a Nagyasszonyt, mint a tündérek fejedelem-asszonyát, a mordva hitregéhez kell viszszatérnünk, mely úgy tudja, hogy az anyaistenasszony (a *„fötündér“*) nem csupán folytonosan teremti a jóindulatú *„özaisz“*-okat, hanem azok szolgálatát is olyképen szabja meg, hogy őrizet és felügyelet nélkül nem marad sem a család, ház, udvar, sem a házi állatok, sem a termőföld, gyümölcs- és gabonaneműek, sőt a fák sem.

Legnagyobb gondja azonban a *családra* és *a házra* vagyon és minden újszülött mellé lányát s két más tündért rendel, minek keresztény alakban hagyományainkban is van nyoma.

Külön osztályt alkotnak a *gyermek-védő tündérek* (Ange özaiszok).

Minden lakó helynek meg van intézkedéséből a maga *udvar verem tündére (kardaszjärko-özaisz)*, ki a rajta lakó embereket és állatokat oltalmazza, a családban a békét, jó egyetértést és csendességét fentartja, a telek vagyonosságára felügyel. Lakóhelye az udvar közepén a kő alatt levő veremben vagyon. Alárendeltjei:

a *házi tündér (Jurta özaisz)*, ki a gazdának mindennemű helyiségeire ügyel; ő a „házi isten“;

a *Nyirfa-tündér (Kjöl-äda-özaisz)*, a ki a telek nyáját, különösen az anyaistenasszony kedves állatait: a juhokat és tyukokat őrzi. Kikhez járulnak még felvigyázása mellett:

„Rew-özaisz“ a juhokra,

Angar-özaisz a lovakra,

Lizman-özaisz, a csikókra,

Taun-özaisz, a sertésekre felügyelő s nagy tiszteletben álló házi nemtők.

Voltak minden háztartásban *méhkas-tündérek (Niski-özaisz*-ok), kiknek az állott tisztében, hogy a méhkasokat oltalmazzák s a Nagyasszony legöregebb leányának voltak alárendelve.

A Nagyasszony második leányának: a földmivelés istenasszonyának szintén megvoltak a maga hű alárendeltjei, mint *„Szuavtuma-özaisz,“* ki a szántásra-vetésre ügyelt;

„Paszt-özaisz,“ ki a magvakat férgek, mezei sáskák s más kártékony bogarak ellen védte;

„Keret-özaisz" meg a földmivelési eszközökre és szerszámokra ügyelt.

Még a viz-isten (*„Ved Páz"*) és az erdei isten: *Virgä-Páz* lelkes szolgálattevőit érintjük.

A vízisten jobbágya volt a *fejérszakálú haltündér* (*„Ak-Szakal özaisz"*), ki a halászat pártfogója volt.

Az erdei istentől függött:

„Kjölu özaisz," ki a nyireseket őrizte;

„Pitsze-özaisz," a fenyvesek gondozója;

„Tumon özaisz." a tölgyesek felvigyázója;

„Keren-özais." a szilfák és hársfák felügyelője.[209]

Még cseremisz, finn stb. hasonlóságokról lehetne szó; de ezuttal nem ártakozom bele, életbevágóbb levén mindezeknél az a kérdés: van-e a mordva mythologiai rokonságnak e tekintetben bizonysága a magyar élő néphagyományban?

Nincsen. Hogyan is lehetne egyéb okok mellett már csak a kereszténység hazai, annyi százados egyeduralmánál fogva is. De más részről meg a népszokásokban, babonás hiedelmekben, hogy a meséket ne is említsem, annyi elmosódott, alig észrevehető nyomára akadunk, melyek egyértékűek a teljes és nyilt tanuságtétellel.

Sok érdekes népszokásra bukkanhatunk országszerte, melyeket csak a mythologia szempontjából tekintve lehet értelmeznünk. És különös, hogy e szokásokban legtöbbnyire azon kis-istenek vagy tündérek cultusára kell ismernünk, kikkel a mordva mythologia a házat, udvart és udvartartást benépesité.

Őseink az évet úgy vélem, hogy *tavasztól számitották* (márczius 20); innét indulhatunk tehát ki az avult népszokásokban mythologiai adatokat keresni.

Egy 1551-iki följegyzés mondja a finnekről, hogy, *ha elvégezték a tavaszi vetést, az Ukkó poharát itták.*[210] A mordvaiakról tudjuk, hogy a gabnaneműek elvetése után *tavasz-ünnepet* tartottak a Földanya tiszteletére. Ennek nyomát látom a többi közt az erdélyi Nyárád-vidéki husvét szombatján este tartatni szokott *határkerülésben*, melyet a falu legénysége nagy rendtartás mellett hajt végre. Ezt a szemtanú a következőkben írja le:

„A faluból kivezető út végén elkezdik a zsoltáros énekeket (péld. Te benned biztunk eleitől fogva, vagy: Határt rendelt az ur Isten stb.) és szép harmóniában énekelnek mind (40—50 legény). Egy-egy darab-út megtevése után pihenőt tartanak, amikor aztán felváltva a jobb szónokok hálaimádságot mondanak, a miért a határt és községet eddig is megóvta Isten minden veszedelemtől s egyutttal kérik, hogy áldja meg a határt bő terméssel, távoztasson el onnan és a községről, annak lakóiról minden veszélyt, óvja meg tűztől, viztől, jégesőtől, *rossz ember szándékától,* a barmokat dögvésztől. A lakosságnak adjon erőt, egészséget a mutatkozó termés betakaritására stb. Az út további folyamán még kétszer-háromszor tartanak pihenőt, amikor mindig (előző énekek után) más meg más határkerülő mond hálát és kéri az Isten segedelmét. Mikor aztán elérnek a szomszéd község határához, itt mindkét község határának jó terméseért imádkoznak. Rendesen késő éjfélkor térnek vissza, a mikor a falu lakossága már javában alszik.[211]

Szent György napja fogott lenni az ősvallásban a Nagyboldog azon tündéreinek ünnepe, kiknek tisztében a lábas jószág oltalmazása állott. Erre mutatnak legalább a naphoz kötött hiedelmek és babonák.

Göcsej némely részén a marhák első kihajtása egészen sajátságos és ősvonású szertartás kiséretében történik:

„A rendes kihajtást megelőző napon a csordás a legelő elején, mely rendesen a község végén van, a kerités mellé tüzet rak s ott két magas *nyírfaágat*[212] tűz le, melyeknek ágait felül összeköti, hogy kapuvá alakúljanak. E nyírfakapu alatt hajtja át minden gazda a legelőre járandó szarvasmarháját. A nyírfakapu tövében a csordás térdelve s kalapletéve imádkozik s a mellette elhaladó marhák mindenikét szentelt vizzel meglocsolja. Midőn már minden darab marha átment, azokat a csordás bojtárjával födetlen fővel egy csoportba tereli s a csordát egy fazékba vitt parázszsal háromszor megkerüli. Ezután a csorda közepébe áll s ott puskaport robbant

fel, hogy a csorda nyáron összetartson, ne kóboroljon szanaszét. Ezután a marháját ki-ki hazahajtja."[213]

Ipolyi úgy tudja, hogy a *juhászok* Szent-György éjszakáján bizonyos ágakból (nem mondja: nyirfagalyakból-e?) tüzet raknak, mi által mindazon hasznos füveknek ekkor kell kijőni, melyek sóval keverten, a juhoknak adva, a dögtől megmentik.[214]

A *göcsejiek* Szent-Györgynap előtt való estén *nyirfaágakat* tűzdelnek a ház keritésére, kapuja- és ajtajára, hogy a boszorkányok és a „luczfér"-ek a ház lakóihoz: az emberekhez és állatokhoz hozzá ne férközhessenek. Más változat szerint: Szent-Györgynap előestéjén szokás *nyirfaágakat* tenni az ablakba, ajtó-szárfába, istálló elé, trágyakupóczba stb., sőt még a buzavetésekbe is, hogy a boszorkányokat távoltartsák a háztól.[215]

Nem csoda, ha ilyenkor nagy az elővigyázat, mert a szathmármegyei néphit szerint a boszorkányoknak is ekkor van nagygyülésök a *Szent-Gellért hegyén.*

Márczius 12-ikét, sajátlag *Gergely-napját* nem egy czímen emlegeti a hagyomány. A régibb világban „*Gergely-járás*" néven a gyermekek ünnepe volt. Ipolyi még úgy tudja, hogy *Hontban* a gyermekek Gergely napján *aczélt és tüzkövet* tartva kezükben köszöntenek bé a házakba, mondván: „*aczélt hoztam, tüzet ütöttem kegyelmeteknek,*" mire az aczélt akkép veti a földre, hogy az egy ideig forogjon. A kova és aczél a közös hitregénél fogva az ősvallás Nagyasszonyának lévén jelképei, méltán látunk benne ősvallási vonatkozást.

Lucza-napján, decz. 13-ikán, melynek ünnepi voltát számos népszokás örökiti, behavazott fővel, szalmába burkolva, csörgő béklyóval lábaikon, de egyszérsmind szintén a Nagyasszonyra emlékeztető *aczéllal és kovával* járnak a gyermekek *kotyolni* (más helyi kifejezéssel élve: *palázulni).*

A *tyukokra* és *disznókra* ügyelő tündérnek ünnepe volt, neve helyett Lucza emlittetik.[216] Vagy tuskóra ülve, vagy a földre általok elhintett kevés szalmán letelepedve történik a kivánság előterjesztése, hogy a tyukjok, ludjok ülősek legyenek; akkora ordája legyen a keetek disznajának, mint a

mestergerenda. Annyi csibéje legyen keeteknek, mint a fűszál a réten, csillag az égen stb.

A szétszórt *szalmát* a gyermekek távoztával a gazdasszony gondosan fölszedi, hogy majd a kotlós tyukja (ludja vagy kacsája) fészkébe tegye, mert attól jobban és szaporábban kél a baromfi. A *tuskót,* ha azt hoztak magukkal, a gazdasszony nem engedi tovább vinni, mert ha elvinnék, a kotlóstyukja nem ülné meg a fészkét.[217]

Leggazdagabbak azonban mythologiai részletekben a karácsonyi újévi népszokások, melyekben vajmi könnyü a mordva szokások szemmeltartása mellett az ős vallás Nagyasszonyának és házi-tündéreinek ünnepi cultusára ráismernünk!

Annak idejében látni fogjuk, hogy népszokásaink menynyire egyezők a kihalóban levő mordva ősi hitélettel; most elég legyen egy-két azonos vonásra rámutatnunk.

Minden ünnep egyuttal Ange-Pátyáj ünnepe a mordváknál, hasonlóképen lehetett ős vallásunk a Nagyasszonynyal, miután jelképeik, a legendájokra közösen emlékeztető aczélkova, nyirág (májfa), tojás, fokhagyma, köles (kásának) kell lenni lakadalom és keresztelés alkalmával, disznótor („kásás hurka“) szerepelnek népünknek úgy ünnepi szokásaiban: mint kereszténytelen babonáiban.

A „*koledálás-,*“ illetőleg ünnepi házról-házrajárásban már a Mátyás kortársa: *Galeotti* pogánykori vonatkozást és eredetet látott s csakugyan a nyelvtudósok szerint nem egyéb az, mint a morva „*Kjöl-äda*“ őzaisznek, az „arany szakálú Nyirfa tündér“ nevéből[218] faragott magyar szó. Tehát, habár a koledálók már régen nem az ő „érkezésének“ hirnökei, de bizonyos, hogy őseink ismerték a tündért, kire a Nagyasszony a telek nyáját s kedvelt állatait: a juhokat, sertéseket és tyukokat bizta.

Hogy vallásunk csakugyan nem nélkülözte a tündéreket, eléggé igazolják beszédes *meséink* is.

XXIV. Meséink tündérei és tündérbirodalma.

A regék tündérországa. Mostani földalatti tanyáik. A székelység tündértelepei. *Tündér*-szavunk. Jellemzések a mesékben. Kedvtelések. Elvarázsolt tündérek és szabaditóik. Tündérkirálynék. Tündér Ilona mythoszi alak-e? Tündérország messzesége. Tündér-lakás és kert.

Meséink tündérei az *aranykor* hagyományának föntartói a népies világnézetben.

Reye-mondáink még ismerik azon kort, midőn hazánk területe és nevezetesen a szépséges *Erdély tündérország volt;* midőn a patakok *aranymosók* voltak, a tavakban fürdő tündérleányok *aranyszálakat* fésültek ki hajokból; midőn a tündérek terített asztalánál akárki helyet foglalhatott és kedvére lakozhatott, mig az emberek hálátlansága, vagy elbizakodott vakmerősége őket el nem riasztotta s a boldog állapotnak vége nem lett.

A népmondák nagyobb része azonban már csak *föld alatt* való tündéri tanyákról beszél. Ezeknél ilyenforma történeti bevezetés értetik alattomban: mikor a kereszt Istene Magyarországot hatalmába keritette, magyar földön, tehát a vizeket ide nem értve, megszünt a tündér birodalom. A tündérek közül sokan „nagy tündérországba" (az ős hazába) tértek vissza; az ittmaradottak közűl a vakmerőbbek vagy kiváncsibbak sziklává, *kőbálványnyá* varázsolódtak, más részök megközelíthetetlen szirtek közé vagy hegyek rejtekébe tette át lappangó lakását, nem gyűlölvén, hanem inkább csak kerűlvén a kincseikre áhitozó embereket. Vannak *kövé vált tündérek.* Vannak *földalatti tündér-lakások* és fejedelemségek, vannak *elsülyedt tündér-várak* telidesteli kincsekkel és pénzértékkel.

Földalatti ezen lakóhelyeik, mint a székely néphiedelmet jól ismerő *Kozma* mondja, nem kevésbbé fényesek, tündöklők, mint a melyek egykor a székely sziklacsúcsokat ékesítették. A *firtosi* (Udvarhely) péld. egy arany-oszlopos palota, a *tartódi és Rapsonné* fényes palotáját aranyláneczon függő emberfő nagyságú három gyémántgolyó világítja. Az utóbbiakban felhalmazott kincsek: roppant aranyrudak, kárbunkulus szemű *arany-oroszlányok*, *aranykotló* fiaival és arany-hordók, telve arany-pénzzel.[219]

Szóval már a mondák nyomán két tündéri korszakot kell megkülönböztetnünk: a *boldog arany-* és most is tartó *vaskorszakot,* mely tündéreinknek más teendőt nem enged meg, mint hogy kincseiket *reménytelenül* őrizzék.[220] Kevés monda tudja, hogy a hegy tündérei (mint a székely *sámsondiak)* még ma is lejárnának holdvilágos éjjeleken *fürdőzni* a tóba.[221] A tánczos szellemeket a legtöbb vidék néphite „*Szépasszonyoknak*" nevezi ugyan; de már „*rosszak*"-nak vallja.

Meséink tündérei inkább ezen korszak jellegével birnak; mert az előforduló tündér királyságok már az „*operencziás tengeren is túl*" fekszenek s nagyobb részét már elzárkozottaknak és komoraknak tapasztaljuk. Mindent összevéve azonban annyi egyöntetű vonást találunk bennök, hogy méltán tartjuk őket mythoszi személyeknek; az ős vallás Nagyasszonya fiainak, leányainak és szolgálóinak.

Leszámítva a kopást, meg a túlszinezést, annak rajzát látjuk bennök: milyennek képzelték őseink a kis-isteneket.

Akár azt tartsuk *Hunfalvyval,* hogy a „tündér" szó annyi mint tün-*tär*[222] (tün-*leány,*) akár *Vámbéryval* a töröktatár „*tüngér,*'nek vegyük,[223] nem teszünk bennök olyan kárt, mintha *Borovszky* tudósnak véleményére hajolva, azt *német* szónak itéljük.[224] E nézetének azonban aligha igérhet hosszu életet a t. szerző, miután már akadt ellenmondásra és e felfogás lehetetlenné tenné, hogy mythologiánk jó szellemeinek hagyományával beszámolhassunk, mint a magunkéval.

A tündéreknek első birálói minden esetre a *nyelvészek*. kiknek vitáját azonban csak érintheti, vagy megállapodásában használhatja föl rövidebb mythologiai munka.

Azon bizonyosságban, hogy a tündérek hitrege-tanunk *eredeti alakjai,* minek vitatásáról nehezebb lemondani, mint arra kiterjeszkedni, — kivánatos, hogy a mesék tündéreit s a mesés tündérbirodalmat mythologiai tekintetből figyelemre méltassuk.

A mesék tündérei ősvallásunk kis-isteni alakjai, miután annyira egyértelmű gyöngédséggel és előszeretettel foglalkoznak velök regéink, meséink, a milyennel egy nép csak

a maga szellemi szülötteit dédelgetheti. De továbbá a tündérek szépek is, meg jók is, ennek mértékét pedig minden nép a mythologiák tanusága szerint önmagáról szokta venni.

Ők az ős vallás őrző szellemei, kiket a kereszténység angyalai helyökről és munkakörükből kiszorítván, szépeknek megmaradnak; de jóságukból már csak a romlatlan jókedv az, a mi érvényesűlhet; hanem csak éjnek idején, *kakas szólásig* ez is.

Érdekes, hogy a tündérekben milyeneknek vallják meséink a magyar hitregetan őrző szellemeit, a Nagyasszony e kedves teremtményeit.

Meséink tündérei mindnyájan nők. Vannak ugyan férfitündérek is (királyok és királyfiak); de ezekre nem nevezetök, hanem bűvös-bájos tetteik után ismerhetünk rá.

Tündéreinket jellemzi az *örök fiatalság*, a közmondásos *tündéri szépség*, a fehér ruha, a sarkát verő *arany-haj*, a nyulánk, *karcsu termet*, lihegő *hókebel*, a dalolásra és kaczagásra egyiránt kész ajkak, a nefelejcset megszégyenitő *kék szemek*.[225] Vannak *rózsát nevető, gyöngyöt siró* királykisasszonyok, királynék, vagyis tündérek is.

Tündéreinket azonban nem csupán a külső szépség, melynek népies eszményképeik teszi ajánlatossá; szépek ők *belsőleg* is. Nem hiában fürdenek *tej tó*-ban, és szeretnek *hattyu-* és *fejér galamb-alak*-ot ölteni magukra.

De ez nem akadályozza őket abban, hogy az énekben és tánczban kedvöket ne találják. Hozzáférhetetlenebb helyeken, milyen péld. a székelységben *Makfalva*, éjjelenkint most is lehallatszik a tündérek éneke, midőn zeneszó mellett lakóhelyöket (a várhegyet) körültánczolják. Tánczolnak hegyen-völgyön pajzán jókedvükben; talán innét származik a „*hegyen völgyön lakadalom*"-féle közmondásunk is. De regéink nem csupán azt tudják, hogy minden éjjel *elnyűnek egy pár sarut*, hanem azt is, hogy: éjjeli tánczaikban lépteik nyomán *virágok nyílnak* és ha ilyenkor valaki feléjök közelít, széles jókedvökben azt is megtánczoltatják.

A *gondtalan boldogság* megtestesülései ők, kiknek még az élet jobbik része jutott osztályrészökűl: a bővelkedés s a segiteni kész részvét.

Meséink tündéreit ábrándos természetök és gondatlan jóhiszemüségök, majd meg kiváncsiságuk *kalandokba keverik*. Ha felsőbb erő következtében *kövé, kigyóvá* vagy *vízi szörnyeteggé* varázsolódnak (hogy a *liliomot, rózsát, rozmaringot* ne is említsem) mindig egy önfeláldozó hős kivántatik hozzá, hogy az *átok* alól feloldódjanak.

Tündéreink különben szerelmökkel *tartózkodók* s fensőbb mivoltukban elbizakodva, játszanak az Ámor-nyilakkal nagy könnyelműen; de ha ez megsebezte őket, (a mesék nyelvén szólva: *ha választottak)* híven és határtalanul szeretnek. Rendszerint ők segédkeznek a szeretett hős javára ellenfele legyőzésében s van eset rá, hogy a *tündér elárúlja atyja varázsszerét* kedveltjének, hogy az élet-halálra szóló küzdelemből győztesen kerüljön ki.

Pedig tudhatták, hogy a kik közülök szerelmöket közönséges halandókra pazarolták, azok mind szomorú sorsra jutottak.

Van ugyan rá nem egy eset, hogy a tündér a mese lovagját mindjárt első látásra miért, miért nem „*erősen megszereti,*“ de közönségesen mégis csak *cselvetéssel* keríti őt hatalmába a hős; vagy végűl a tündér azért lesz iránta hálára kötelezett, mert élete koczkáztatásával szabaditója volt.

Mi mindezekben a mythosz és mi a későbbi hozzáadás? — annál bajosabb meghatározni, mivel meséink kereszténykoriak, midőn már számkivetésben vannak s *bűbájos voltuknál* fogva nem a tiszteletnek, hanem inkább a tartozkodó félelemnek tárgyai lettek.

A néphagyomány eredeti mivoltukban számos okoknál fogva nem szerepeltetheti őket: mert a keresztény világnézet állásukból kiszorítva őket, arra kárhoztatta, hogy világosságot és embereket egyiránt kerüljenek. Kővé kell válnia azon tündérnek, kit a hajnal *(a kakas-szólás)* útközben talál. Ekként hivatásukból kiesvén, nem marada egyéb foglalkozás számukra, minthogy az időt fürdéssel, lakomával, énekkel és pajzán tánczczal vagy épen szerelmi kalandokkal töltsék. Az sem volt hagyományunkra hatás nélkűl, hogy más népeknek mythologiai hasonló alakjai, például a szlávok „*fejér asszonyai*“ a *vándor-mesék* és mondák közvetitésével belefakadtak hagyo-

mányunkba és módositák az ősvallás védő szellemeinek kinézését és cultusát.

Leginkább észrevehetjük a kalandor tündér-királynékon azon változást és átalakúlást, melyeken az ősvallás hanyatlásától kezdve általmentek napjainkig a mesék tündérei.

Az bizonyos, hogy a tündérkirálynék a főtündéreknek, az ősvallás *Boldogasszonyainak* képviselői a mesékben és mondákban, melyek őket közönségesen *Tündér Iloná*-knak nevezik.

Bajos vitatni, hogy tündér nagyasszonyainknak *Ilona*-nevök eredeti nevezet volna; de bajos azt tagadni is. Ilona, mint „Tündér Ilona" lehet, miként erre *Nagy Géza* tudósunk figyelmeztet a finn „Ilma" változata;[226] de lehet, hogy kölcsönzött név. Annyi bizonyos, hogy hagyományaink a mellett állanak, hogy e tündér-nevezet nem beszármazott névalak, hanem *eredeti* nevezet, miként Nagy Géza véli: a finn *Ilmatar* magyarositása.

Sok rábeszélés kellene hozzá, hogy valaki elhitesse, hogy a keresztény legendák egyik hősnője hogyan és mely czimen adhatott volna nevet az ősvallás számkivetésbe került *Nagyasszonyának?* s még inkább megistenűlt leányainak?

Azon monda, mely beszéli, hogy az „aranykert," a mostani Csallóköz, volt a tündérek házája, beszéli azt is, hogy a Dunaágban Tündér Ilona *hattyú alakjában* uszkált.[227]

Miként Nagy Géza sokat emlegetett tudósunk megjegyzi, a nyitravölgyi *kolonyi* leányok Szent Iván éjjelén tüzet rakva, „selyem sárhajó (azaz: sáraranyhajú) *Magyar Ilonához* fordúltak, hogy férjhez menetelükben legyen segitségükre.[228]

„Erdély" Ipolyi tudása szerint *Tündér Ilonának a hazája.* A kovásznai Várhegy *Tündér Ilona laka;* a csik-szentdomokosi Vársarka *Tündér Ilona vára;* a mikházi vár *Tündér Ilona laka;* a köszvényes-remetei Várhegy a *Tündér Ilona leányának vára.* Van vára *Tündér Ilonának* a kebelei tetőn is.[229] A Firtos alján pedig egy kocsi alakú csoportot *Tündér Ilona kocsijának* neveznek, ezen kocsikáztak ki ugyanis Firtos vár tündérei holdvilágos éjjeleken. Egyszer magukról megfeledkezve addig mulattak, mig a *kakas megszólalt* s a kocsi kővé változott.

Nagy tehát a valószinüség, hogy a mesék Tündér Ilonája egészben véve *egyenes hagyománya az ősvallásnak* és a sülyedt felfogás daczára is a *Boldogasszonyokra* ismerhetünk bennök.

És erre még vissza kell térnünk.

Érintenem kell még *tündér-országot.* Hogy valamikor a *magyar föld* s különösen a sok várral biró *Erdély tündér-ország volt,* beszélik a mondák; hogy van most is tündér-ország, *innét messze, messze,* igaznak vallják meséink. Csakhogy ennek fölkeresésére más, mint mese-hős nem vállalkozhatik, miután nem csupán heted-hét ország ellen van; de túl az „Operencziás tengeren“ is. Oly nagy messzeségre, hogy ha a hősnek tátos lova nincsen, mig odaér, három rendbéli három éves csikó vénűl meg s dől ki alóla s ő maga is megőszűl s utóvégre sem érhetne oda, ha valamelyik repülő madár-király nem lenne segitségére (sas, „sánta harkály“). Egyik úgy látszik éjszakon van az üveghegyeken túl, a másik meg keleten, túl a Kaspi-tón (operencziás tenger). Némely mesék lakásaikat, mások pedig annak tájékát vallják elragadóan szépeknek. Különben hogy az elbeszélésekben, melyek *hatemeletes* arany- vagy gyémánt-kastélyokról regélnek, eredetiséget nem kereshetünk, fölöslegesnek látszik bizonyitani.

A *tündér-lakról* magáról különben mindig kevesebb meséinknek a mondókája, mint annak *tájékáról és kertjéről.*

Meséink úgy mondják: tündérország, mely olykor „selyemrét“ néven fordúl elő, túl van a *rézhidon,* túl az „ezüsthidon,“ sőt az *aranyhidon* is, és elébb az *éktelen magas üveghegyen* is keresztűl kell törtetni, a mire táltos ló nélkül *lehetlenképes* az ember.[230]

Rétjén aranyvirágok nyilnak, aranyszőrű paripák legelésznek, a fákon arany-almák, körték, szilvák s mindenféle drága gyümölcsök, s köröskörül a hegyek mind gyémánthegyek. Határán oroszlányok, sárkányok őrködnek s akadályozzák a hozzájutást.

És ilyen *tündérországok,* melyeknek királyát, királynéját, vagy leányát szerepelteti a mese, nem csupán a *föld hátán* vannak, hanem a *föld belsejében,* sőt a *vizekben* is.

Látni való, hogy isteneink és istenasszonyaink hitregéinek érdekes töredékeire találunk a hamisitatlan eredeti magyar tündér-mesékben. Ezek szolgálnak forrásúl a következő fejezetnek is.

XXV. Meséink állatkirályai.

A *király*-szó értelme. Az állat-királyok bűvös ajándékai. Kácsa, Béka a vogul mondában. Méh a Kalevalában. Kigyó. Táltos ló. A medvecultus hagyományai a rokonoknál. Sas stb.

Meséinknél tovább időzve, az úgynevezett *állatkirályok* is magukra vonják figyelmünket. Ezek *óriások* vagy *óriásasszonyok,* kikhez állatjaik, péld. a csúszó-mászók, madarak hálásra járnak. Ezen *óriás-állatkirályok* egymástól is messze ugyan, hanem egy végben laknak a Nap-, Hold- és Szél-*királylyal.*

Annak igazsága, hogy valamikor a hitregék korában a *király*-szó helyén „isten" állott, — alig vehető gyanúba.

Még különösebb, midőn meséink egyes állatokat szerepeltetnek, mint nemzetségök királyát, vagyis a hitregék szellemében szólva, mint *fajuk kis-istenét, állat-tündérét.*

Ezen állatkirályok a leggyakoriabbak népmeséinkben: Béka, Egér, Farkas, Galamb, Hal (különösen a Csuka), Hangya, Holló, Kigyó, Kutya (Kopó), Medve (Jégország), Méh, Nyúl, Oroszlán, Róka, Varju, Sas.

Ezen állatkirályokat a mesehős jószivűsége által kötelezi le magának; mert ételét velök megosztja, őket valami bajból kisegiti, vagy kérő rimánkodásukra eláll a szándékától, hogy őket lenyilazza. Ezek aztán vagy társúl szegődnek hozzá, vagy *bűvös szert* ajándékoznak neki: réz-, ezüst-, arany-nyílvesszőt, sípot, kürtöt (hogy ha baja van, azt megfújja), aczél-gyűrűt (melynek az ujján való megforditására jön meg a hirtelen segitség), nehány szál toll, szőr a hátából, arany-halpénz, melyekkel utasitás szerint kell elbánni.

A mesehőst ezen *bűbájos szerek* emelik ki a bajból, segitik szándéka kiviteléhez, vagy vezetik czéljához.

A veszély pillanatában, melyet előre tudni látszanak, nem csupán tündéri jellegű a megjelenésök, hanem egyszers-

mind határozottan döntő is. A bonyodalom csomója az ő közbejöttükkel megoldásnak indúl s a hős erkölcsi elégtételt nyer. Egy ős világ osztó igazságának egykorú népies tényezői ők és eszerint *mythoszi alakok* is, miként az alább fölhozandó példákból váltig kitűnik:

1. *Kácsa* (récze, rucza). A mese szerint a „kácsa királya" imigyen szólítja meg a czélba vevő vadászt: „Ne lőjj meg főségös királyfi, két kis fiókom van otthon, azok megha'nának éhön, ha nem hordhatok nekik önni valót." Hasonlót találunk a mordva mesében.[231]

A mythoszi vonatkozás tekintetében is első sorban a mordva hagyományra kell hogy essék tekintetünk: „Ne lőjj meg engem vadász, mond egy másik változat, nem vagyok vad récze; a nagy isten küldöttje vagyok, a nagy király nagy leányának kegyeltje vagyok."[232]

A finn hitregék a vizi szellemek egyik családját *kacsatündérek*-nek *(Sotkotär)* mondják. A vogul mondában Elmpi *kácsa-alakot* öltve, buktathatja fel a földet, a *világ-tojásokat* kácsa tojja Impi ölébe. A vogul hagyomány kevés hía, hogy nemzeti istenöket: az *arany-fejedelmet* (Sarňu-ater) nem vad kácsa képében röpködteti körül a vogul föld fölött, hanem *vad lud képében,* miután ennek repülését tartják nagyon sebesnek és tartósnak.

Ősi hiedelmen alapúl tehát a mese azon állitása, hogy van *kácsa-király*, mi ismét azt akarja mondani, hogy volt *kácsa-tündér* is.

2. *Kakas.* A mese szerint nem ful bele a kútba, nem ég meg a tüzes kemenczében; mert a vizet kiiszsza s aztán a tüzet vele eloltja ezt mondván: Szidd fel begyem a vizet! — Ereszd ki a vizet, hadd oltsa el a tüzet![233]

Előfordúl a *„kakasisten"* a *szégyenszék* nevezetű játékban, melynek mythologiai vonatkozását fölismerte már *Barna* is.[234]

3. *Béka.* A *béka-király* bűbájos vesszőt ad a hozzá jó szívű mesehősnek. A *Garam* alatt a nagy béka-asszonynak háza van, hol megfordult a komának hitt özvegyasszony is. A szemét, melyet a szegény asszony elhozott a béka házából, mind aranynyá, ezüstté változott.

A voguloknál nagy jelentőségű vala a béka-fejedelem. Alatta egyik *istenfi* (óriás) értetődött, ki atyjától vidéket kért a földön. Numi Tarom helyet jelöl neki (természetesen vogul földön), az nem tetszik neki. Numi Tarom aztán két hely közt ad neki választást, neki azonban egyik sem tetszik. Arra megharagudván Numi Tarom a lábával kirugá az égből s ő a Szoszva folyóba pottyana; de büvölő tehetsége által *békává változék* hirtelen s partot ére. Ott várat épite magának, melynek neve *békavár.*[235]

Meséink szerint átkos igézet következtében szép tündérek kénytelenek a béka rút külsejét viselni *(Békakisasszony.)*

4. *Egér.* „Tudd meg, hogy én az egerek királya vagyok. Adok neked egy *sipot,*" mondá a kis egérke gyógyitójának, mert le volt törve a dereka.[236]

Máskor a *szelek királya* utasítja a tudakozódót az *egerek királyához.*[237]

A kis egeret meséink elég sűrűen foglalkoztatják.

5. *Farkas.* Ne lőjj meg engem te bús legény, bizony nem bánod meg! rimánkodik a farkasok királya.[238] Máskor meg azt kéri, hogy „segitsen rajta, ha tud." És a farkaskirályok háladatosaknak is bizonyosodának. A *síp* megfuvására jóltevőik mellett teremnek és foganatosítják kivánságát.

6. *A méhek királya.* Bizonyosan a méhek királya az, kihez a *Kalevalában* a következő kérések intéztetnek:

„Piczike méh, *piczi madár*, te *erdei virág-király,*
Jöszte ide mézet hoznod, édes fűszer-írt találnod,
Sok virágnak a kelyhéből, soknemű fű csészéjéből,
Betegsége balzsamáúl, a rossz ellen gyógyitásúl."

(Megy, jön a méh, hozza a balzsamot, anyja keni vele halott fiát; de az nem éled. Második csatára is kéri őt az anya.)

„Jó méhecském, kis badarkám,
Repülnél hát más vidékre, a nyolczadik tengerszélre.
Érsz ott kies szigetkére, mézzel folyó föld nyelvére,
Jóféle méz csak ott terem, abból való ír kén' nekem,
Az erekre is alkalmas, a tagokra is derekas.
Ily kenőcsöt szerezz nekem, ilyen bűvszert hoznál nekem."

(Megy — — — jön a méh, hozza a sokféle írszereket,

de azokban sincsen segitség. Az anya harmad ízben fordúl a méhkirályhoz kérésével.)

„Piczike méh, légi badár, harmadszor is repülnél már,
Fel oda a magas égbe, a nyolczadik ég fölibe,
A méz ottan van bőviben, oly lépes méz nincs szűkiben,
A teremtő melylyel régen, bűvölt maga áldott isten
Gyermekeit megvigasztá, járványaik' eloszlatá.
Mártsd abba kis szárnyacskádat, a szinmézbe tagocskádat.
Hozz mézet a vállaidon, lépet te kis szárnyaidon,
A sérvei fölé raknom, sebeire tapasztanom.
Könnyű neked oda menned, gyönyörűség ott röpkedned.
A nap alatt, a hold fölött, égen levő csillagok közt:
Első napon fogsz röpülni *Kútamoinen* halantjára,
Másodikon tova szállasz vállára az *Otavának*,
Harmadikon emelkedel a *Hetevény* derekára,
Onnan csak kis út-darabot kell aztán még meghaladnod
A szent isten hajlokáig, boldogságos ő lakáig."

(Megy, majd megrakodva jő a méh, az anya az égi írrel megkené fiát és a halott életre kél.)[239]

Az ősvallásban nagyobb tiszteletben állott a méh, mint sem képzelhetnők. A teremtési népmondák is sokat foglalkoznak vele, nem csoda, ha a mesék is emlegetik még a *méhkirályt*.

Összetörve kerűl a mesehős elé, kinek rimánkodik: segits rajtam, ha tudsz, bizony meghálálom és szavát állja.

7. *A galamb király*-t, csak mesékből ismerjük, mikor is varázseszközűl *tollából ad egyet* jóltevőjének.[240]

8. *A halak királya.* Nem a legnagyobb hal a halak királya, hanem a mesék tájékoztatása szerint a kisebbik. Egyik izben az a megszorúlt hal-király baja, hogy csipkebokorban fönakadt; másik izben, hogy az áradat sekélybe sodorta.

A mesék különben *kétféle hal-királyt* ismernek. Az egyik *emberi alakú.* Ennek tenger alatt levő birodalmába vezető lépcsőt fölfedezi a mesehős. Azon lefele mendegélve egyszerre csak összecsapódik feje fölött a tenger s hát egy rettentő nagy pusztaságon jár ismét. Betéved egy nagy gyümölcsös kertbe, a hol volt mindenféle gyümölcs. A királyné egy széptséges szép asszony, ki gyémántos aranyos ruhában jár, és palotában lakik.

A másik és talán eredetibb változat szerint a halak királya *közönséges* (olykor: *arany-) hal* s nevezetesen *csuka*. A csuka, fajunk hitregéiben, nincsen minden nevezetesség nélkül. A vogul hagyományok szerint ugyanis volt egy *óriás (járkum)*, ki isteni meghagyásból csuka alakjában tartozott élni. Ezért vogul földön nem tartatik közönséges állatnak a csuka.[241] Őseink ismerhették és magukkal fogták hozni ezen *csuka-óriás* mondáját.

9. *A hangya-király*. Meséink nem foglalkodtatják erősen a hangyakirályt; de azért nehányszor rákerűl a sor reá is.

„Ment, mendegélt (az aranyhajú ifju) hegyeken, völgyeken által s egyszer, a mint ment, olyan rettentő sok hangya közé kerűlt, hogy lépni sem tudott. Felsóhajtott magában: Uram-Teremtőm, hogy menjek tovább, hiszen ha egyet lépek, ezer hangyát taposok el, én pedig egynek sem akarom a halálát.

Erre a beszédre eleáll a hangyák királya s mondja neki: No te legény, hallom, hogy jó szived van. Jótét helyébe jót várj. Akármerre járj ezen a világon, hogyha bajba kerülsz, csak ezt mondjad: Hangyák királya, add nekem az erődet, én is neked adom az enyimet s egyszeribe hangyává változol; s ha ismét ember akarsz lenni, mondjad ezt: hangyák királya, visszaadom az erődet, te is add vissza az enyémet, s ismét emberré változol."[242]

És az elbeszélés szerint nem is történt különben.

10. *Holló*. (L. *Varju* alatt is.) Jósló állatok, melyek előtt az elkövetett gonoszság és jövő nem lévén titok, erről beszélgetve egymásközt, tájékoztatják a nyelvökön értőt teendője körül.

Ilyen lévén a hollók hada, nem különös, hogy a mesék is említik a *hollók királyát*. A holló-királynak átvarázsolt jegyeséről emlékszik a *Pengő*-ről szóló mese, de a népies felfogás tekintetében minden részletesebb tájékoztatás nélkül.[243]

11. *Kigyó-király*. Az ősvallás úgy látszik nem állott hadilábon a kigyóval. A mesék, melyek pedig ősiség tekintetében bizonyos határig biztos tájékoztatók, nem tekintik a kigyót az ember ellenségének. Kevés meséből akarja

a hős megölni az útjába került kigyót; gyakoribb eset, hogy a veszedelemből is jószántulag kisegiti.

A sámán vallású népeknél a *kigyó*-cultus nyomai másutt is föltalálhatók, minek magyarázatát talán abban kereshetjük, hogy ezen állat tartatott a *legbűvösebbnek*.

A *vogulok* mondáiban a kigyó *„szent állat.“*[244] Az altáji törökségnél azoknak sámánjai az *Amirga nevű hatfejű kigyót* jelvényűl használják s bűbájolás közben egyebek közt hozzá is fordúlnak segitségűl s „aranyfejű Amirga kigyóm“-nak szólitják.[245]

Nagy Géza tudósunk éles itélettel a kigyótiszteletet a szkitha eredet mondájára viszi, mely szerint egy *kigyótestű nő* lett volna a szkithák ősanyja.[246]

Az ős kigyó-tiszteletnek ma már inkább csak a mesékben van nyoma, a *népmondákban* pedig már kevesebb e megnyilatkozás.

Az egyik mese szerint a fátszedegető szegény embernek, a miért nem ölte meg, *bűvös aczélgyűrűt* ajándékozott. Nem volt korona a fején, de legalább is kigyókirályfinak kellett lennie, különben egy éjszaka nem birt volna elővarázsolni egy palotát.[247]

Bezzeg a *Darvitéz* által megtalált kigyó-királyfi fején úgy ragyogott a *gyémánt-korona*, hogy egy hajitásnyira tűznek látszott!

A kigyó-király palotában lakik: de nem annyira hatalmassága, mint *jóindulata által* nyeri meg rokonszenvünket. Darvitéz és Vas Laczi összedarabolt testét jó forrasztó fűvel *„kigyó-ország királyának“* kigyó-alattvalói teszik ismét élővé.[248]

Szóval a mesék világánál a kigyók király alatt állanak, nagy bűverővel rendelkeznek, ismerik a füvek erejét s még holta után sem szünnek meg a szivességtevő iránt hálásan érdeklődni.[249]

Népmondáink nem egységesek a kigyó-király elbirálásában:

a) Nem messze *Facskótól* (Trencsén m.) van egy tengerszem. Ebben egy *óriási kigyó* (mások szerint *béka*) él. A kire ráköp, rögtön meghal. Mások szerint pedig ellenkezően: hosszú életű lesz.[250]

b) Letkés-en (Hont m.) mondják, hogy a *kigyó-király*-

nak aranykorona van a fején. Egy füttyentésére ezrével tódúlnak hozzá a kigyók, hogy megmentsék, ha bajban van, vagy parancsait vegyék. A kigyótojásokat nem szabad elszedni, mert különben felgyujtja a házat a *kigyókirály*[251]

c) Volt *Körmöczön* egy szegény bányász s ennek egy felesége. Az asszonynak volt három édes gyermeke, s egy mostoha leánykája. Egyszer, mikor uzsonnáltak, becsúszik a szobába egy *koronás kigyó*. Az asszony és három leánya el akarták űzni, mindenfélét dobáltak feléje. De a kis mostoha leány megsajnálta, odanyujtotta uzsonnáját s a kigyó kiszürcsölte a tejet a kis csuporból. Este, mikor a leány egy szalmazsákon aludt a szögletben, odacsúszott a kigyó és azt mondta: Te jót tettél velem, meg akarom hálálni. Éjjel tizenkét órakor, mikor mindenki alszik, eredj ki a hegyoldalba, a hol kecskédet szoktad legeltetni. Vidd el magaddal a hosszú nyelű baltát is. Ott találsz egy alvó fiatal embert. Költsd fel. A leány ki is ment. Felkölti a fiatal embert. Az megindúl vele. Egy helyütt megállnak, a balta nyelét a földbe szurják. Egyszerre csak nem megy tovább. Ásni kezdenek és egy vasládára találnak, a mely tele volt pénzzel. A fiatal ember eltünt. A leány hazavitte a sok pénzt, gazdag lett. Várat épittetett Körmöcz és Besztercze határán az erdőben, melyet a vasládáról *Vaskapunak* nevezett el.[252]

d) Körmöczön azt mondják, hogy minden háznál van egy *fejér kigyó*, mely a ház őrszelleme. Rendesen 12 órakor jár ki a napra sütkérezni. Ha agyonütik, meghal valaki a háznál.

e) Felsőbányai néphit szerint előjön, ha a kis gyermek az udvaron a földön ülve tejet eszik, nem bántja a kicsinyt, még ha kanalával ütögeti is.[253]

12. *Kutya.* Kutyakirályról meséinkben nincsen szó, de ilyenek föltételeztetnek bűvös ajándékuk után (*Három szálszőr.* melynek megrázására ott terem).

13. *Táltos ló.* A táltos lónak csak mesei vonásait kell számba vennünk, hogy mythoszi voltát fölismerjük.

A mesék táltosa rendesen egy girhes-görhes sánta ló,

melynek csak a csontja, meg a bőre s a lábán is alig tud megállani.

A városból csak nagy ügygyel-bajjal tudja a gazdája kivezetni, hol megrázkodik és nagyot fúj, hogy *aranyszőrű lóvá* átalakuljon.

Sürgetős és mulasztást nem tűrő esetekben az abrakolás után, melynél *„egy tekenő-parázs"* nem hiányzik, mindjárt megtörténik az átalakulás.

A táltos ló beszél, tudja a gazdája gondolatát, a jövendőt előre látja és mint ilyen ő látja el urát a teendőkre nézve tanácscsal és utasitásokkal.

Az ő teendője utasitást adni, hogy gazdája milyen fegyverekkel lássa el magát és hogyan juthat azokhoz; de azt már rendesen megkérdezi, hogyan repüljön: „ugy-e mint a sebes szél, vagy a sebes gondolat?"

Néha bűvös szerrel is (mi rendesen *réz-* vagy más *kantár*) ő látja el a gazdáját.

A tündérországot elrekesztő magas üveghegyeken csak úgy bir fölkapaszkodni, ha arany-*patkója* gyémánt-szegekkel van fölverve.

Tündéri jellegét azonban leginkább az igazolja, hogy a *bűvös jeladásra* tűneményszerű a megjelenése, majd pedig úgy eltünik, mintha a föld nyelte volna el.

Meséink egy harmad részénél ő képviseli a csodás elemet.

14. A *medve-király*. Sajátságos vonása a velünk rokon népek hagyományának a *medve-tisztelet.*

A vogul mondák szerint: a medve felsőbb lény: *Numi Tarom leánya*, ki atyja hajlékában nevekedik ezüst játékai között.

Numi Tarom vadászni akarván menni, nagy vágy keletkezik a medvelányban kimenni a hajlékból. Felnyítja tehát a hétszeres lakatot s kilép a falu, a város terére, mely aranyos, virágos pázsit. A medvelány a falu, a város terére jutván, ott magához hasonló medvét lát meg, ki az ajtaja előtt aranyos, virágos pázsiton játszik.

De visszamegyen Numi Tarom atyja hajlékába, még pedig az ólba, hol atyja lovai állanak, melyeket ki-

hajt. Azután kinyitja az ólat világitó nyilást s ím azon belátszik az alsó nép virágos földje. A medve-lány kinéz a nyiláson s meglátja a bogyós bokrokat az utak mentén s a parti fövényeken; látja, hogy a fák tetején, a föld szinén mint nőtt a bogyó; hogy a fák tetején tenyérnyi, arasznyi tobozok teremnek; meglát ott egy magához hasonló medvét is, ki a szép földön játszik. Nagy vágya keletkezik lemenni: mégis visszatér Numi Tarom hajlékába, ott leül s játszik ezüst-játékával.

Numi Tarom bémegyen a hajlékba s megszólal: Lányom, minthogy kimentél a hajlékból, kiállván a falu, a város terére *azért lefoglak most ereszteni ezüst bölcsőben az alsó földre.* Ott nyusztos hegyek hátán, bokrok közt fogsz bolyongani, melyeken édes bogyok teremnek. Elmondja: mint fog járni a medve; hogy fog ép erejű emberre találni s azt széllyel tépni; hogy fog pajtákat lerombolni s megenni az ott száradó hust: hogy fogja meghallgatni az emberek esküvését, büntetni a hamis esküvőt.

Én telet csinálok majd, úgymond végül Numi Tarom, te hálásra helyet keress magadnak, ott erősen fogsz aludni; s ott rád talál a vadászember; leheld ki nyugodtan életedet. Jó vastag deszkájú ágyra fognak tenni, orrod, körmöd olyan lesz, mint az ezüst; boldog hajlékokba visznek majd, hol négy-öt nap hosszáig tart a *medvetor*, mely sok áldozattal tölti meg batyudat. Ezt a megtölt batyudat felhozod hozzám, ebbe az arany-hajlékba.[254]

És az ugorságban, hogy a medvétől való félelem vallási szint öltött volt magára, hogy a kezdetleges fegyverzettel biró ősnép között az éjszaki állatóriást vallási kegyelet: a nyers erő istenesitése vette körül, — a *finnek hagyománya* is alkalmas igazolni.

A finnek medvetiszteletéről a „*Kalevala*" értesít. Annak negyvenhatodik runójában Éjszak-ország nagyasszonya egy medvét küld Kalevala nyájaira. *Väinämöinen* megöli a medvét s erre megtartatik Kalevalában a szokásos és vidám vendégség, melyet Väinämöinen éneke és zenéje örvendeztet meg. A nevezett runó igy adja elő a dolgot:

„Louhi, Éjlak nagyasszonya . . .
Külde médvét a fenyérről, maczkót a fagyos vidékről
Väinölänek szántásira, Kalevalának nyájára.“

Väinämöinek megkéri öcsesét, *Ilmarinen* kovácsot, hogy csináljon neki dárdát a medve-vadászatra:

„Kovács lándzsát kovácsola, sem rövidre, sem hosszúra,
Hagyá közép nagyságúra, lapján farkas ült guggolva,
Hegyén medvevad czammogott, fogatékán szarvas futott,
Nyelén ménló száguldozott, gombján taránd vad vágtatott.“[255]

Väinämöinen elindúl az új dárdával, elmondván a vadászat szerencséjét bűvölő igéket, melyek következők:

„Kedvem van most már énnekem *Metzolába*[256] immár mennem,
Lányaihoz az erdőnek, telkére a kék szűzeknek.
Emberektől az erdőre térek a kűl teendőkre;
Végy fel *Erdő* emberednek, *jó Tápió* legényednek,
Most szerencsét segélj lelnem, erdő szépét elejtenem.
Mielikki, erdő hölgye! *Tellervo* Tápió neje!
Kötözd össze a kutyáid', tedd pórázra a vizsláid
Ott a fenyves tisztásain, a tölgyesek nyilásain.
Otso![257] *erdők szép almája, mézes talpú gyöngy-jószága!*
Ha meghallod érkezésem, jámbor hősnek lépkedésem,
Huzd be körmöd a szőrödbe, fogaidat az inyedbe,
Ne mozduljon egy cseppet sem, ne motszanjon egy szikrát sem.
Én Otsocskám, egyetlenem, én gyönyörü méztenyerem,
Feküdj' szépen le a dombon, azon a szép szikla-halmon,
Teregess rá fenyügalyat, csak zörgesd ott a lombokat;
Aztán *Otsó* forogj rajta, méztenyerű keringj rajta
Mint a fogoly a fészkében, lúd tojáson ülte közben.“

Elmondván ezt, már ebugatást hall Väinämöinen s abból megérti, hogy

„*Otsó* szoba ajtajánál, a szép férfi udvarában van, hol meg is találja a medvét.“

„Jámbor öreg Väinnämöinen, *Otsó*-t el is ejté menten,
Ékes ágyát fölforgatta, arany-helyét lerontotta:
Szóla aztán ily szavával, következő mondókával:
Légy egyedűl isten áldva, jó teremtő neked hála,
Hogy a medvét nekem adád, részűl az *erdő aranyát.*

Aranyát jól megvizsgálván, igy folytatja Väinämöinen:

„Becses *Otsó, egyetlenem, én gyönyörü méztenyerem,*
Ne neheztelj rám ok nélkűl, *nem én ejtélek el téged:*
Lefordultál görbe ágról, siklottál fa derekáról.
S ki szakadt a gatyaszárad, s fenyőgalylyal tölt kabátod:

Utak őszszel oly síkosak, felhős napok borongósak.
Erdők arany-szép kakukja, szép bodros szőrű férfia!
Hadd most pusztán a házadat, elhagyottan lakásodat,
Hadd el nyirfaág-hajlékod, fagalyakból készült lakod;
Jöszte *híres*, már elszállnod, *erdő dísze* kellned-járnod

— — — — — — — — — — — — — — — —

Az emberi háznépekhez, férfiúi seregekhez.
Nem tartanak rosszúl ottan, nem élnek ott koldusosan,
Mézzel szokták ott etetni, elibe fris mézet tenni
A beszálló idegennek, az érkező vendégnépnek."

Ezután megindúl a medvével, énekszót harsogtatván, mely elhallik a faluba:

„A ház népe megszólala, a szép népség ezt forgatja:
Halljátok-e künn a zaját, az erdei sipos szavát,
Kedves madár csacsogását, Erdő lánya furulyáját?"

Elérkezik Väinämöinen a medvével; a nép elébe tódúl s ekképen szól:

„Voln' az *arany* már útjában, *ezüst* itt befordultában,
A *drága kincs* betérőben, *ezüst* hozzánk belépőben,
Erdő mézet juttatott-e, vadon ura hiúzot-e,
Hogy utadból dúdolgatva, térsz haza víg nótát fujva?"

Väinämöinen azt felelvén reá, hogy hozza a medvét, nyissanak hát ajtót, ha kedves a vendég; ha nem az, tegyék be, hadd menjen tovább, a nép ezt viszonozza:

„*Isten hozott* ittjártodban, *mézestalpú* beszálltodban
Eme tiszta udvarokra, e szépséges hajlékokba!"
Vágytam reá életemben, *sovárogtam* fejlődtömben,
Tapjó kürtje vig szavára, *Erdő sípja* szólaltára,
Aranyának beszálltára, *ezüstje* elfogadtára,
E kicsinyes udvarokon, itt eme szük bejárókon.
Vártam, mint a jó esztendőt, jöttét mint a nyari időt,
Mint a hótalp az új havat, fa-saru a sikos utat,
Ifju lyánka szeretőjét, és pozsgás a feleségét.
Este ültem az ablakban, *reggelenként* a pitvarban,
A kapuban heteken át, hónapokat utcza sarkán
Egész télen át a színben, szikkadatig hóban lestem.
Minden reggel gondolkoztam, nappal fejemben forgattam:
Otsó hogy oly soká marad, vadon kincse hol mulathat?
Elment-e már más tájakra, Szuomiból *Viro-honba?*

A vágyó várakozás emez eleven kifejezése után, Väinämöinen kérdi: hová vigye hát a kedves vendéget? Be a csinos szobába, hol minden asszony a legszebb ruhájában

várja, szól a felelet. Sok biztatás, intés után, Väinämöinen bélép a medvével s a házi áldás után kérdi, hová tegye kedveltjét, a puhaszőrűt? Azt felelik rá: Oda tedd a fenyű-lécz végére, vas horgának a hegyére, hadd láthassuk a bundáját! Majd meg a medve szellemét engesztelik, hogy ne boszankodjék, hogy eljött az idő szőrős börét megvizsgálni, bundáját nem bántja senki.

De azért Väinämöinen szépen lenyuzza a bört s azt fölteszi a padlás végére; a medve szétdarabolása, mindenik tag leszedése mellett elmondván a reá illő szókat:[258] az engesztelés igéit, — husát a kazánokba rakja. Megfölvén az, feltálalják, az emberek esznek belőle arany-késekkel, ezüstkanalakkal s isznak reá sert; de Väinämöinen vendégűl híjja *Tápió*-t is, az erdők, vadak istenét.

Väinämöinen elénekli ezen alkalommal a medve születését is, melyből megtudjuk, hogy:

> nem jött világra a medve szalmán, sem a csűr pelyváján; ottan született a medve, ott jött világra mézestalpu, a hold mellett, a nap körül, a nagy medve csillag vállán, a levegő leányainál, a természet szűzeinél. A földre kerűlvén pedig, *Mielikki* vette pártfogásába, miért is csak Tápió nejének, az erdők asszonyának kedvezéséből lehet rátalálni és elejteni.

A medve tehát nem úgy lett, mint más vad, hanem rendkivűli módon jött a világra.[259]

Vajjon benne volt-e őseink eredeti hiedelmei között, hogy a *medve az esküt hallja* és a hamis eskünek az égben besugója, miként a *vogulok* tarták?[260]

Vajjon a messze őshajdanban voltak-ê nálunk is az *engesztelő medve torok*, miként ezt a finneknél láttuk? — bajos eldönteni.

Úgy látszik azonban, hogy a medve nálunk is szent volt és „*hogy a régi magyarok ép úgy, mint a vogulok, osztjákok s több más rokon nép tiszteletből, avagy vallásos jellegű félelemből nem vették ajkaikra a medve igazi nevét.*“ *Medve*-szavunk ugyanis szlávkölcsönzés, mely „*méz evő*“-t jelent.[261]

Medvével (lompos medve, ezüst medve) meséinkben gyakran találkozunk tündéri tulajdonságokkal. Elénk kullog

néha a *medve király* is; de ezen mythoszi töredékek messzebb menő föltevésekre nem jogosítanak föl bennünket.

15. *Oroszlány-király.* Alaposnak látszik azon föltevés, hogy nemzetünk őskora csak hírből ismerte az oroszlányt, és hogy az ősvallásban nem volt elismerve királyi mivolta, és mig a *szarvas, hiúz, farkas* „szent állatok" lehettek, ő minden tisztelet nélkűl maradt.

Meséink tudnak ugyan oroszlányról és *oroszlány király-ról*: de magában ez kevés arra, hogy a magyar mythologiában részére helyet követeljünk.

16. *A róka-király.* „A róka ősidőktől fogva jelképe a ravaszságnak," beszélik róla életrajz-irói. Nem fér hozzá kétség, hogy már őseink is tudtak róla, hitregéi azonban veszendőbe mentek, ha csak azok töredékének nem veszszük a róla szóló közmondásokat.

A róka a mesében mint orvos, vagy mint tanácsadó szerepel. *Társai öt küldik ki élő-haló füvet keresni.* A rókakirályt nem lehet ravaszságban elmarasztalni. „Ne lőjj meg engem te bús legény, bizony nem bánod meg" s igéretéhez hiven a szükség pillanatában be is váltja igéretét.

17. *A varjak királya.* A mesében nem varju a varjak királya, hanem *Fekete-várnak* az ura.

18. *A sasok királya.* A mesében a hős:

„Annyi sas közé került, hogy nem tudott megmozdúlni. „Istenem Istenem, sohajtott a legény, mit csináljak, hiszen én egynek sem akarom a halálát, máskülönben pedig nem mehetek sem előre, sem hátra. Elébe áll a „*sasok királya*" s mondja: látom, hogy jó szived van legény, de jótét helyébe jót várj! Ha bajba kerűlsz, csak mondjad: *Sasok királya!* add nekem az erődet, én is neked adom az enyémet s egyszeribe sassá változol; ha pedig ismét emberré akarsz lenni, mondjad ezt: *Sasok királya,* add vissza az erőmet, én is visszaadom a tiedet."[262]

A sassal azonosnak veendő még majd a mesékben, majd a nép- és nyelvhagyományokban itt-ott előforduló „*griff, karuj, kerecsen, ráró, sólyom, turul*" madár-nevek, melyek mythologiai fontossága mellett a *krónikák* s ősi családaink *czimerei* egyiránt bizonyságot tesznek.

XXVI. A néphit jósló állatai.

A néphitnek mythologiai alapja. A denevér, macska, kutya, farkas, szarvas, róka, görény, mókus, egér, nyúl, ló, szarvasmarha, juh, kecske, disznó stb. állatok, némely ragadozó madarak, vad és házi szárnyasok és hüllők álomban vagy valóságban való látásához kötött babonás hiedelmek és jelentőségek.

Az állatok jósló tehetségére sokat épitő néphitnek azért tulajdonitunk mythologiai jelentőséget, a mennyiben az ősvallás az állatokat valamely istenség udvartartásához, vagy épen (miként a medvénél láttuk) családjához tartozónak vallotta. A milyen indulatú a mythologiai lény, kinek valamely állat szolgálatában áll, jelentősége is a szerint *jó vagy rossz*. Jó állatok is lehetnek szerencsétlenség hirnökei. A néphitnek az időre van legtöbb jósló állata, de ebben mutatkozik a legkevesebb mythologiai nyom is.

Itt látszik helyén, hogy legalább töredékesen beszámoljunk azon állatokkal, melyeket a nép a felvett alapon ugyan, de már egészen öntudatlanúl jövője tolmácsának tekint egy vagy más tekintetben:

1. *A denevér.* Nem jelent jót. Ha a beteg háza körül sok denevér repked, vagy ha ilyen állat a szobába téved, a beteg mielőbb meghal. Hol nincs beteg a háznál, ott a denevér megjelenése szerencsétlenséget jelent. — — — Ha nyári esténként sok denevér repűl ide s tova, akkor szép száraz időt várhatni. Ha az évben korán jelennek meg a denevérek, rövid lesz a nyár.[663]

2. *A macska.* A macska sem hoz jót; mert macskával álmodni bosszúságot jelent s *a 7 vagy 12 éves macska közönségesen boszorkánynyá vagy macskakirálynévá leszen.* A kalotaszegi néphit szerint: macskát nem jó égi háború alkalmával a szobában tartani, mert magához vonja a villámot. — — Ha valaki macskával találkozik az uton, balszerencse éri. Ha a macska a beteg ágyát vakarja, az annak halálát jelenti. Küszöbön vagy ajtó előtt mosdó macska vendéget jelent.[264] *Magyar-Gorbón* azt hiszik, hogy ha véletlenűl a ház macskája eltűnik s nem kerűl többé vissza, a gazdáját nem sokára a gondolható legnagyobb szerencsétlenség éri. Mosa-

kodó macska szép időt jelent. Éjszaka feltünő hangosan marakodó macskák nagy hideg beálltát jelzik s egyszersmind halálesetet is. Ki macskát megöl, annak 7 évig nem lesz szerencséje („Megölte macskáját, eltörte eczetes korsóját.") „Erdőbe vitte feleségének macskáját," mondják *Jegenyén* oly emberre, kinek hűtelen a hites társa.[265]

3. *A kutya.* Daczára annak, hogy kutyával álmodni jóbarátokkal való találkozást jelent, — a kutya nem tartozik a kivánatos dolgokat jósló állatok közé. *Ipolyi* úgy tudja, hogy *az eb éjjeli kisérteties vonitása bekövetkezendő szerencsétlenséget, a házban történendő halálesetet* jelenti. Szegedi babonás hiedelem szerint: a vonitó eb, a mely ház felé irányoz orrával, annak gazdája nagy kárvallástól félhet. A ház alját kikaparó kutya azon házban valakinek halálát érzi. A följegyzések szerint országszerte kutyaüvöltés jelzé előre a Dósa-féle pórlázadás borzalmait is.[266]

Kalotaszegi néphit szerint: ha keresztelésre viszik a csecsemőt s kutya ugat a menetre, ez rövid életet jelent a csecsemő számára. Ha pedig odaugrik s ugrálva jár-kel a komák közt, a csecsemő „gazdag és becsületes lesz." Ház előtt vonyitó kutya halál- és tűzesetet jelez. Ha pedig beteg ember testét nyalja, ez egészségét nemsokára visszanyeri. Ha a küszöb előtt vagy az ágy előtt vakar, meghal valaki a házbeliekből. Ha a tűzhely körül vakar, tűzkár vagy más szerencsétlenség támad. Ha füvet eszik a kutya, eső lesz. Ha a porondon ide s tova fetreng, nagy meleg s állandó szép idő várható.

4. *A farkas.* A farkas-cultusra vall nyelvészeink szerint, hogy eredeti neve a gyér használat miatt lassankint feledésbe ment.[267] Farkassal álmodni nem tartatik rossznak, mert az az ellenség fölött való „győzedelmeskedést" jelenti és a ki szokatlan időben és helyen farkast lát, csakhamar nagy szerencsébe jut. A vonyitó farkas időváltozást jelent a *kalotaszegi* néphiedelem szerint.[268]

A *Kalevalá*-ban *a farkas* és a medve *találják föl a vasat;*[269] a farkast még népmeséink sem ismerik a természetrajz vérengző fenevadjának.

5. *Szarvas.* Kisegitő neve, mely eredeti nevét háttérbe

szoritotta, sőt egészen elfeledtette, azon föltevésre jogosít, hogy ez is a „szent állatok“ egyike volt. A középkori legendák és mondák még sűrűen emlegetik. Hunort és Magort köztudomásúlag *a csodaszarvas* csalogatta új hazájokba. *Bors vezér* a Névtelen szerint szarvast űzve jő a helyre, hol Bars várát emeli. Szarvas mutatja még *Gézának és Lászlónak*, hol emeljenek a czinkotai győzedelem után egyházat. A *váradi egyház* alapja megvetésénél is szarvas határoz. Közvetve szerepel a szarvas a *bakonybéli* apátság alapitásánál is. Szinte csodálni lehet, hogyan mehettek teljes feledékenységbe a szarvas hagyományai.[270]

6. *A róka.* Nyelvtudósok állitják, hogy régi neve a „ravasz“ volt; de az ős fölfogás szerint sem állhatott valamely kegyes szellem szolgálatában, miután a néphit szerint a rókával való találkozás balszerencsét és vele álmodni rosszat jelent, t. i. ellenségtől „kárt szenvedni,“ vagy tüzet. „Róka ugat a toronyról,“ szokják mondani *Bogártelkén, Jegenyén*, meg másutt, ha félre verik a harangot.[271]

7. *Menyét* vagy *görény.* A kalotaszegi hiedelem szerint rossz ezen állatokkal álmodni, mert családi czivakodást, haragot, veszekedést jelent. A mely ház táján menyét vagy görény mutatkozik, onnan hamar elhal valaki. — — — Ha beteg látja, nehezen fog „új egészégre szert tenni.“[272]

8. *Az evet* vagy *mókus.* Vele álmodni tűzkárt jelent. Mókusra kővel ne hajigáljon az ember, mert bosszuból éjnek idején tüzet rak az ember házára. Ha beteg ember mókust lát, hamar „lábra kerűl.“[273]

9. *Egér* és *patkány.* Egérrel, patkánynyal álmodni kárt és veszedelmet jelent, tartja a kalotaszegi hagyomány. — — — Ha betegágyasnak mutatkozik az egér, meghal a beteg. „Szedi az egér a szalmát alula,“ mondják *Jegenyén* a haldokló emberre. Ha tűzhely alatt fészkel az egér, a szakácsné étele sohase fogja az evők éhségét csillapitani. Ha a leány ujév éjjelén egér-czinczogást hall, nemsokára férjhez megy.[274]

10. *A nyúl.* Nyullal álmodni ijedtséget jelent. Ha az ember előtt az úton nyúl fut keresztűl, az rosszat jelent; nászmenetben sok „bajt a házas életben“, keresztelésnél a gyermek leendő szegénységét, temetési menetnél pedig a

halott egyik rokonának közeli halálát. Ha kaszás ember nyulat lát, szénája elromlik.[275]

11. *A ló.* Lóval álmodni örömet, férjhezmenetelt, boldogságot jelent. A ló tehát nem állott az ős felfogás szerint rossztevő hatalom szolgálatában, kivévén a *fejér lovat.* — — — Ha idegen fejér ló a kapu előtt heverész, a házi gazda nem sokára elhal, hacsak a lóra háromszor nem köp, mondván: „A miért te jöttél, abból adok egy részecskét.“ Ha a ló pedig az udvarba beszalad, azt tartják, hogy a legutóbb elhalt családtag küldte a fejér lovat valamelyik rokona után. Ez alkalommal egy seprőre annyiszor kell köpni, a hány családtag van és azt a kapu elé téve, azon át kell kergetni a lovat. Ki véletlenül mulik ki, arról azt mondják: „A fejér ló megrugta!“

Ha beteg ember ablaka alatt nyerit a ló, ez jó jel; mert egészséget jelent. Nászmenetnél lóval találkozni, a házaspár leendő nagy boldogságát jelenti, keresztelésnél pedig a csecsemő leendő „erejét, egészségét, hosszu életét.“ *Jegenyén* szokás öreg emberre mondani: „Lóháton keresztelték, még akkor sem kopott a talpa“ (Nem sokat erőltette magát, azért hosszú életű.) — — — Ha a lovak nyugtalanul legelésznek, eső, zivatar közeledik.[276]

12. *Szarvasmarha.* Nem hiában, hogy a Nagyasszony állatja, de nem is volt szerencsétlenségnek hirmondója s a vele találkozónak megrontója.

Szarvasmarha a kalotaszegi néphitben például minden irányban jó jelentőségű. Ki reggelre kelve, marhabőgést hall, aznap új hirt kap, „dolgai szaporán mennek.“ Marhával találkozni, sikeres utat jelent. — — — Ha keresztelésre viszik a gyermeket és a komák szoptató tehenet látnak, gazdag lesz a gyermek. Hasonló jelentőségű a tehén, ha azzal nászmenet találkozik. Temetésnél a bőgő szarvasmarha a halott egy közeli rokonának halálát jelzi. Marhával álmodni nagy szerencsét, örömet jelent. Ha a szarvasmarha fölemelt fővel a levegőben szimatol, vagy gyakran nyalja a bőrét, zivatarra van kilátás, valamint akkor is, ha az ólban első lábával kaparja a földet. Ha nehezen lehet estve a csordát haza hajtani, állandó derűlt idő várható.

A bika nem dicsekedhetik ezen előnyökkel. Bika bőgése beteg háza előtt, vagy ha a bika olyan házhoz dörgölődzik, a beteg halálát jelenti. A „fekete bika“ meg éppen egy jelentőségű a fehér lóval. „A fekete bika lábujjára hágott,“ „A fekete bika megdöfte,“ „A fekete bika szarvára vette“ mind annyit mond, hogy meghalt.[277]

13. *A juh.* Kedves állatja a Nagyasszonynak, hát nem jár vele veszedelem, sőt juhval álmodni, gazdag házasságot, véletlen örökséget jelent. Ha a vándor elől a juhnyáj megijedve elszalad, a kalotaszegi néphit szerint az illetőnek útjában nem lészen szerencséje; hogy ha pedig nyugodtan legelész tovább, akkor sikeres lesz az útja. Ha a nászmenet juhnyáj mellett vonul el, gazdag lesz az új pár. Beteg embernek megjön az egészsége, ha a juh nyalja. Ha mohón legelészik a juhnyáj, eső közeledik.[278]

14. A *kecske.* A néphiedelem majdnem azonosítja a juhval. Igy jó jel, ha a beteg embert nyalja a kecske. Eső lesz, ha a kecskék birkóznak. Ha a kecske ide s tova szaladva, mindent megszimatol, égi háború vagy nagy hideg várható.[279]

15. *A disznó.* Régi tisztességének semmi nyoma, miután disznóval álmodni „ellenséggel való bajlakodást“ jelent. Disznóval való találkozás idegen határon a kalotaszegi néphitben rosszat jelent: betegnek halált, kereszteléskor a gyermeknek leendő szegénységét, nászmenetkor a házaspár boldogtalanságát. Ha disznó túr a kapu vagy ajtó előtt, sós vizzel kell azt leönteni, „mert valakinek a sírját ássa.“ Disznóröfögés karácsony vagy új év éjjelén rossz, terméketlen esztendőt jelent. Ha feltünően nyihogva tér haza a disznócsorda, nem sokára eső lesz, valamint akkor is, ha nyugtalanúl ide s tova szaladgál a mezőn. Ha a disznó sokáig heverész a sárban, állandó szép időt várhatni.[280] — — —

16. *Vakond.* Vakandokkal álmodni „ellenségeskedést“ jelent. Vakondok-turás a ház közvetlen-közelében a házbeliek valamelyikének halálát jelenti (jó ilyen alkalommal annyi tüzes szenet a turásba elásni, a hány tagja van a családnak.) Ha egy éjjel sok helyt föltúrja a vakondok a földet, állandó jó időt várhatni.[281]

17. *Ragadozó madár.* Ragadozó madárral álmodni „veszteséget" jelent. Ragadozó madarat, ha az ember akkor lát, midőn „fontos járatban van," sikertelen lesz az útja. Ha beteg ember ragadozó madarat zsákmányával odább szállani lát, köpjön ki háromszor, mert különben „utolsó ereje" is odább száll. Ha nászmenet felett ragadozó madár kiált, az új házaspár folytonos czivódásban tölti életét. Ha nagyon magasan lebeg a ragadozó madár, állandó meleg derűlt időt várhatni; ha gyakran kiált, hó vagy zivatar lesz.[282]

18. *Bagoly.* Bagolylyal álmodni közeli rokon halálát jelenti. Ha a halálmadár a ház közelében erősen kuvikol, valaki a házból nem sokára meghal.[283]

A kalotaszegi néphit szerint: a ki nappal baglyot lát, az akárminő járatban van, térjen vissza, mert balszerencse éri útjában. Ha beteg közelében bagoly kiált, az illető nem sokára meghal; mert a bagoly azt kiáltja a házbelieknek: „Ki vidd (a temetőbe)!" Ha éjszaka sokat huhog a bagoly, állandó szép idő várható.[284]

19. *Csóka, holló, varju.* Csókával vagy varjuval álmodni közeli „bajt" jelent. Hollók vagy varjuk károgó körülszállongása hirdeté előre *kis Károlynak* végzetes halálát a történeti hagyományok szerint, valamint *Mátyás halálát* is. Hollók és baglyok rémületes károgása és huhogása előzi meg a *Dózsa-féle* lázadást.[285]

Utazó embernek varju vagy csóka károgása „bajt" jelent. Ha jobb felől szállnak fel e madarak, czélt ér az ember, ha bal felől szállingálnak, sikertelen az útja. Ha beteg házán károg a varju, nem épűl fel egyhamar a sinlődő. Nászházon pedig a csóka vagy varju károgása azt jelenti, hogy az új házaspárnak sokat kell majd szenvednie irigyeitől. Ha nagy csapatban hangosan károgva térnek ezen madarak haza, zivataros időt várhatni. Ha karácsony táján e madarak dél felé költözvén, elhagyják rendes kerületöket, későn „tavaszodik ki az idő."[286]

20. *A szarka.* Szarkával álmodni nagy meglepetést jelent. A ház körül forgolódó szarka, vendégek érkezését jelenti. Ha beteg ember házára száll, annak nemsokára megjön az egészsége. Ha a ház körül szarkák veszekednek, családi perpatvar

várható. Ha nászmenetnél sok szarka repűl fel, boldogtalan lesz a frigy; temetésnél pedig azt jelenti, hogy a falunak nemsokára ismét lesz halottja. Szép időt várhatni, ha a szarka sokat takarítja tollait.[287]

21. *A seregély.* Seregélyt bármikor látni örömet jelent. Ha kora tavaszszal rak fészket a seregély, szép nyarat várhatni. Ha kora reggel nagy csapatban repűlnek a seregélyek, az nap zivatar lesz.[288]

22. *A veréb.* A veréb csakis, mint időjósló madár szerepel. Ha télen sokat csiripel, lágy idő várható. Ha ezen évszakban fészkébe szalmát stb. hord, nagy állandó hideg lesz. Ha borzasan egy helyt űl, szintén hideg idő várható. Ugyanezt mondják más ismert madarakról is, mint *a czinege; sármány, búbos-pacsirta, tengelicz, pinty* s többekről.[289]

23. *Pacsirta.* A ki tavaszkor az első pacsirtát jobb kézt felszállni látja, annak „sok öröme lesz a nyáron;" ha pedig bal kézt, sokat fog az illető sírni. Ha sokáig dalolva fenn a légben lebeg a pacsirta, állandó szép időt várhatni.[290]

24. *A fecske.* A fecske „Isten madara;" vele álmodni jó hirt, örömet jelent. A ki fészkét szétrombolja, vagy egy fecskét megöl, annak „kezét átok éri," mert a mihez fog, az nem sikerül neki mindaddig, mig a fecske teste „porrá nem lesz," vagy ha fészkét szétrombolta, mig magának új fészket nem rak.[291] Ha beteg ember szobájába repűl, „meghozza annak egészségét;" ha nászházba száll, az új párnak állandó boldogságot hoz. Mikor az ember tavaszkor az első fecskét látja, emelje meg kalapját, köszönjön neki, akkor „jó dolga lesz a nyáron." Jót jelent, ha lány vagy legény ablakára száll. Magasan repülő fecskék állandó szép időt jelentenek.[292]

25. *Harkály.* A melyháznak tetején harkály kopogtat, oda vagy vendég érkezik, vagy a háznép szaporodik egy taggal. „Kopogtat a harkály, gonosz vendég tovább állj!" — mondják ilyen madár láttára a gyermekek. Veres fejű harkályt nem kell bántani, mert haragjában tüzet rak a házra.[293] — — — — — — — — — — — — — — — —

26. *A kakuk.* Már volt említve, hogy a kakuk kezdetben házi állat volt és a Nagyasszony kedves szárnyasainak egyike, de száműzetésre jutott.

A ki azon évben a kakukot jobb felől hallja szólani, egészségben tölti a nyarat; a ki balfelől hallja, az beteg lesz a nyáron. A hányat szól a kakuk, midőn az ember először hallja az évben, annyi évet él még. — — — — — Ha a faluba téved a kakuk, meghal valaki. Ha még késő estén is szól, állandó szép időt várhatni.[294]

27. *A galamb.* Ki útközben galambokat lát repűlni, mielőbb örvendetes hirt hall. *Gerlicze* búgását hallani szintén azt jelenti. E madarakkal álmodni „kedves emberrel“ való találkozást jelent. Ha feltünő sokat turbékolnak ezen madarak, eső áll be.[295]

28. *A tyúk.* A tyúkról tudjuk, mennyire kedves állata volt a Nagyasszonynak, de nem is igen tud a néphit a tyúkra rosszat. Vele álmodni „gyarapodást“ jelent.

Ha fekete tyúk lágy héjú tojást tojik, azt seprűnyéllel kell széttörni és a földbe elásni, mert ez azt jelenti, hogy a háznép valamelyike alatt „a föld meglágyúlt,“ azaz nemsokára meghal. Fekete tyúktollakra, melyek keresztuton hevernek, nem kell lépni, különben még az évben meghal az illető ember. Ki már rálépett, dobja a folyó vízbe és mondja: „Akkor kerülj szemem elé, ha fejérre mosott a harmat.“ — — Ha nászmenet fiastyúkkal talákozik, az új pár kincsben és gyermekben gazdag lesz. Ha korán elülnek a tyúkok, zivatar vagy nagy hideg lesz a következő éjjel; ha a porban füródnek, állandó szép időt várhatni. Kakassal álmodni tűzvészt vagy egyéb kárt jelent.[296]

29. *Fürj.* A hányszor az évben az első fürj egymásután szól, annyi baj éri az embert. Ha esténként sokat pitypalatyol a fürj, állandó szép idő lesz.[297]

30. *A gólya.* Gólyával álmodni hirhallást jelent. — - - — Beteg ember házára szálló gólya, annak felépülését jelenti. Nászmenetnél gólyát látni, a fiatal pár állandó boldogságát jelenti. Ha két lábán áll a gólya fészkében, zivatar közeledik; ha ágat, szalmát hord a fészkébe, szeles de derült időt várhatni.[298]

31. *Lúd.* Lúddal álmodni rossz hír közelgését jelenti. A hová repülő lúd leszáll, oda rossz hír érkezik. Ha keresztéléskor lúddal találkozik a menet, a gyermeknek pletyka által

sokat kell életében szenvednie. A nászmenetnél hasonlóképen azonos jövőt jósol. Ha a lúd nagy lármával fürdik, eső lesz.[299]

32. *Kigyó és gyík.* Ki az évben az első kigyót vagy gyíkot látja jobb felől, annak „jó dolga“ lesz a nyáron; ha pedig bal felől pillantja meg, sokat szenvednie kell irigyeitől. — — Beteg ember körében mutatkozó kigyó vagy ha gyíkot lát, annak lassú fölépűlését jelenti. Ház közelében mutatkozó ily állatot nem kell bántani, mert ezzel az ember „háza szerencséjét is bántja.“[300]

33. *Béka.* Békával álmodni kárt jelent. Ha az évben az ember az első békát szárazföldön ugrálni látja, „jó dolga lesz“ a nyáron; ha pedig vízben uszkál, bizony „vizzé válik a jó dolga,“ vagyis kárt szenved. Békát a ház tájékáról el kell űzni, mert ez irigy embert jelent. Ha hangosan és sokáig kurutyolnak a békák, állandó szép idő lesz.[301]

34. *Hal.* Hallal álmodni „gyors előmenetelt, váratlan szerencsét“ jelent. — — — — — — — — — — — — —

Szerepet ad még a kalotaszegi néphit a *hangyáknak*, *kőrisbogárnak*, *méhnek*, *darázsnak*, a *póknak* és *pillangóknak*, melyeknek egyike és másika későbbi tárgyalásunkba is fölmerül még.

ROSSZAK.

XXVII. Akik jók is, rosszak is.

Miért van, hogy jók és rosszak egy személyben? Óriások a vogul hagyományban. Finn óriások a mondában és Kalevalában. Kozma Ferencz mythologus a székely néphit óriásairól. Meséink óriásai. Lakásaik. Bábolna, az óriások királya. Kutyafejü mesebeli óriás. Bűvös erejök és varázsos szereik. Jó és rossz tulajdonságaik. A mondák óriásai.

A *rossz* elvét már vitattuk, e helyütt immár a mythologiai példákon a sor. Az előbbiekből azonban nyilvánvaló az is, hogy több oknál fogva bajos, sőt lehetetlen az ős hitregék jó és rossz személyei közt megvonni az elválasztó határvonalat. Teljes elkülönzést nem ismert az őshit, mely a természet cultusa lévén, a jó és rossz fogalmában sem emelkedhetett a babonás tisztelettel környezett *elementum*-oknak föléje. Jóformán minden természeti tüneményt *személyesitett*, de erkölcsi lényekké még a főbb istenek is alig domborúlnak ki. A classikus ó-kor istenei a *fátum rabjai;* nálunk a *ráolvasásokban* nyilvánuló *„bűvölési igék"* helyettesítik az erkölcsi fensőbb szükségletet. De hogyan? A több mint halandót az ember nem csupán kéréssel állandóan zaklatja, hanem egyszersmind a szavak hatalmával engedelmes szófogadóvá is teheti.

A példákra későbben kerűl rá a sor.

Megvolt az ős-vallásban is a jók és rosszak külön birodalma; de a kettőt *erkölcsi határvonal* nem különítette el egymástól. Maradt tehát egymásba olvadt *semleges terület* is fön, melynek lakói a jókról átmenetelt alkotnak a rosszakhoz. Ezek csoportositását kisérlem meg e helyütt, külön-külön czikkben sorolván el mindenikök regemaradványát. A kiket e had élére kell állitanunk, azok maguk a mesés *óriások.*

1. Az *óriások* mythoszi magyar adatainak legrégebbike

maga az *óriás*-név, melynek értelmezésénél nyelvtudósaink közt kevés az egyetértés.[802]

Az óriások különben mások a velünk rokon népek hitregéi és mások a nép élő hagyományai szerint, miként erről a kettőnek rövid egybevetéséből is meggyőződhetünk.

A legrégibb mythologiai nyomokat az óriások tekintetében is a *vogutoknál* kell keresnünk s annak tolmácsolásáért a nagy emlékű Hunfalvyhoz fordúlnunk.

Vogul nevezet szerint „erdőben, folyóban lakó fejedelmek" valának, „*víz szinü, erdő szinü*" fejedelmek. Hetet, kik egymásnak atyafiai voltak, különösen emleget a vogul hagyomány, mint „*hét mamutot legyőző*" fejedelmeket, vagy oly nagyokat, hogy *csizmájok* hat-hét öreg vad bőréből kerűlt ki. Sokan voltak. „*Erejök mind egyenlő volt,*" egynek sem volt alább való ereje. Azért imádkozának Taromhoz: „Mikép hagyod meg, hogy éljünk? együtt élnünk, vagy külön élnünk akarod-e? Mi együtt élni nem tudunk." — Tarom meghagyá nekik, „hogy vidékek szerint külön éljenek."

Ha két óriás egymással találkozott, meg kellett egymással küzdeniök és nem volt szabad elodázniok az élethalál-tusát. Az, a melyik mégis kikerűlni akarta, elváltoztatta magát, ha az, akkor a bűvölő „*térning*-énekeket énekli vala." Rendszerint madárrá változnak, mit hogy megtehessenek, a bizonyos madárbőrt, melynek otthonjukban a szögen van a helye, kimenetelökkor mindig felöltik.

Óriási törvény szerint: két óriás megmérkőzése az egyik halálával végződheték csupán. A melyik ereje fogyott, az még kővé válhatott s abban él folyvást; a ki azt sem tehette, az ember-alakban meghalt és teste elrothadott. Az tehát semmi tiszteletben sem részesűl; de a kővé vált óriás kő-alakja *szent, sérthetetlen.* Ahhoz „se ember nem nyúl, se nő nem nyúl."[803]

A *finn* hitregés hagyományok, hogy úgy mondjam már nem oly hű tolmácsai a naivságánál fogva ősinek vett vogul fölfogásnak; hanem azért hivatottaknak látszanak arra, hogy rájok az óriásokat illető faji hiedelem tekintetében is mint hiteles tanukra hivatkozhassunk.

A helyhez kötött mondák a helyi különbség szerint

változnak; de a nép szivósan kitartó: az ős felfogás alakjaival népesiti be új hazájának a régire emlékeztető halmait és magában álló hegyeit.

Nem tarthatni különösnek, hogy a finn néphagyományban is magában álló szírtekhez, vagy kőhalmazokhoz kötvék a nemzeti *óriás*-mondák, sőt ott az *„ezer tó“* kis országában alig van patak, tó, szíkla, kőcsoportozat, melyhez a *Kaleva*-fiak (óriások) emléke ne fűződnék. Nem csoda, a finn a maga földjét régibb hazájának vallhatja, mint mi a mienket.

Az olvasót nem terhelem azzal, hogy a *Kaleva*-fiak versenyzésének ember-magasságnyi emlék-sziklájával beszámoljak; hogy pihenőül kiszemelt helyét a mocsár közepette mily könnyű szerrel alakította *dombos helylyé,* vagy pedig hogy hol is történt az, midőn az alvó körül a varázsló leány egyik és másik oldalról is patakot zúdit, ő meg kövekkel, melyeket a barlangba szór, teszi ártalmatlanná a zuhatag kitörését.[304]

Hogy az északi atyafiak milyen véleményben voltak a közös mythologia óriásairól, talán az *eszth*-monda a többi között még a legélénkebben föltünteti a Kalev sírjáról hagyományszerű elbeszélésében: *Kaleva*, a tengeren és szárazon egyiránt hatalmas uralkodó meghalt. (Tehát ő már *tenger-melléki óriás,* sőt ennél kevesebb: uralkodó volt.) Felesége úgy megsiratá, hogy könyeiből *a felső revali tó gyült* (ez már óriási tulajdonság nyilvánulása). Sírt ása neki önkezeivel, arra síremlékül köveket hordott s ezen hely (Tallina a Reval mellett való több mértföldnyi sziklás part) *Kalev sírjának* neveztetik.[305]

A finn hagyomány sem méri kisebb mértékkel az óriásokat, mint a vogul. A *Kalevalá*-nak a tengerből kikerekedett óriása: az égig ér, szakála térdéig nyúlik, haja a sarkát veri, öles távolságban állnak egymástól szemei, lábai.[306] A finn monda szerint is kötőjébe szedi az óriásleány a szántó embert lovastúl ekéstűl s anyjától tudakolja, hogy mik lehetnek a kis csodabogarak.[307]

A finnek fönmaradt hőskölteménye maga sem egyéb, mint az óriások korának dicsérete s a hazai óriásfiaknak magános vagy közös megmérközése a sötétség hazájának,

Pohjolá-nak, az emberevő *Sariolá*-nak és az ellenséges *Turjá*-nak (Laphon) óriásaival.[308]

Hazánkban aż óriásokról a legtöbb néphagyomány Erdélyben s jelesen a *székelységben* tartotta fön magát. Ezen népelem mythologiai hagyományainak összegyűjtése és méltatása körül *Kozma Ferencz* jeles mythologosunk nem kis mértékben érdemesíté magát.[309] Méltó munka és fáradság, miután e népet s annak bérczes hazáját a másutt meg nem található történet-mythologiai adatok páratlan kútfejének tartjuk, melyből e tárgyban is elég bőven meritettünk.

Hogy az óriások *istenfiak*, *kis-istenek* voltak volt, annak nálunk semmi nyoma; már egészen elmosódva áll hagyományunkban a származásuk. A mesék *boszorkány gyermekének* tudják őket.

A magyar hagyomány is mértéken túl valónak mondja nagyságukat, de leirásában már hiányzanak a mythoszi vonások.

Erdélyben a Nyikó mellett fekvő Kadicsavár óriásairól például azt tartja *Kozma* szerint a helybeli néphit, hogy midőn Gyulafejérváron az elsőt harangozták, borotválkoztak, a második harangszóra öltöztek és a harmadikra már ott voltak a templomban. Mennyivel jellemzőbb ennél a finn-rege az Abó mellett való tengerparti nagy szikláról! Midőn Kalevafi meghallja, hogy keresztény egyházat épitenek, a nagy sziklával akarta össszetörni; de kijátszódott. Bizonyos keresztény rongyos lábbelieket rakott egy zsákba s elébe menvén, midőn kérdezné: messze van-e még a hely? felelé, hogy lábbelijét onnétjövet nyőtte el. Erre Kalevafi mérgesen dobta el magától a szirtet.[310]

Ha tüzet rak, akkorra tűz van, mintha éppen egy ház égne, a lángja majdnem az eget éri.

De még ez semmi se, tud a mese az óriásról még különb dolgot is. A tűz körül fekszik, úgymond, egy szörnyű nagy óriás, de akkora, hogy a teste egészen körülkerekítette a tüzet, a fejét a lábára fektette, s úgy aludott. Gondolkodott a legény, vajjon most mit csináljon? Ha az óriáson kivűl fekszik le, megfázik; ha belül fekszik le, észreveszi az óriás

és megöli. (Ime! a hagyomány a rosszat is föltételezi róla.) Ő bizony fogta magát s belebújt az óriás köntösének ujjába. Ott szépen elaludt s reggelig meg sem mocczant. Felébred reggel az óriás, felkápászkodik, egy kicsit megbillenti az ujjasát s hát egy gyerek esik ki a köntöse ujjából. Az óriásnak, mondja a mese, gyermek volt a legény.

A finn mondákban és a voguloknál: óriáskövek vagy alakot mutató kőbálványok az ős előkor eme hatalmasainak emlékei. Nálunk Erdélyben csak sarkuk *(óriás sarka)* s *ökle* s *talpa* láthatók a szirtekben.[311]

Az óriás, ha „Jónéző," az égig érő sugár-hegy tetejéről látja az egész világot; ha „Jófutó," mindjárt a világ szélén van; ha „Nagyehető," kevés neki egy sült ökör; ha „Nagyiható" a maga roppant edényével az Olt folyót meríti ki; „Nagyfázó" még az égő kazalfa tetején is didereg.

Mindezekben nem látszik eredeti mythologiai vonás, de úgy kell lennie, hogy a népmesék ezen nagyitásban még mindig az őshagyomány másolói, tehát közvetve mégis az ősfelfogás jelentkezik bennök. Meséink óriásainak legtöbbjénél könnyű még észrevennünk a hitregék korának maradványait, az óriási testi és lelki tulajdonságokat.

Az óriás kisebb útra gyalog megy, a nagyobbat, beszélő tátos lovon teszi meg. Hazánk bérczes részén majdnem minden határban van *óriások* „útja," „kútja," „sirja," „vára" vagy más egyéb emléke. Harmincz óriás-vár van *Kozma* tudósunk szerint magában a székely földön. *(Udvarhely megyében)* Kadács vára, a zsákodi várhegy, *Óriások vára* H.-Karácsonfalván, Kustály vára a Rikában, s az ide közel fekvő a.-rákosi Tepej *(Csikszéken)* a szentgyörgyi *Óriás-hegy*, az *Óriásvár* Csicsóváron, a csikrákosi Pogányvár, a sz.-domonkosi Vár-sarka és Egyeskő *az óriások sziklapadjával és asztalával*, Bálványosvár. *(Háromszéken)* a zaláni várhegy, *Óriások vára* a bodoki tetőn, Hereczvára Oltszemen, Bálványos és Tórja-vára, a lemhényi Várerősse, Várbércz N.-Patakon, Szacsva vára, az eresztevényi *Óriás*, a lisznyói Várbércz, a besenyői Csente, Ikavár. *(Marosszéken)* a csokfalvi Várdomb, az erdő-sz.-györgyi Várhegy, a somosdi *Óriáshegy, az óriások hat halma* Magyaróson és a görgényi vár.

A vogul mondák *földvárakban* lakatják az óriásokat, népméséink pedig *hatemeletes gyémánt-kastélyban* vagy *sarkon forgó aranyvárban* a helyi mondák ellenben a magas hegyeket és kősziklákat mutatják az óriások sajátkezűleg készitett várainak, lakóhelyök maradványának.

Kozma Ferencz szerint e lakásaikat akkor hagyták oda az óriások, mikor a „tartomány az embereknek itéltetett," vagy „midőn a *mostani* emberek származni kezdettek." Eme népies fölfogás sokban megegyez a vogul mondával, mely szerint a földnek első lakói óriások voltak és csak ezek után következék az ember. „Eleintén Isten az órjás-népet teremté, a merre csak vidék van, mindenütt. Azután éltek. Megint másfélék lőnek s azután lőnek az emberek." Az emberek már szántották a völgyeket és síkokat, mikor az óriások még hegyi váraiknak voltak urai. Igy történhetett, hogy az óriás leánya barangolása közben szántóvető emberre bukkant, s azt ekéjével s jószágával ölébe szedhette, hogy talált csodabogarait atyjának megmutassa. De ők a világ elül elzárkoztak s váraikba is saját maguk épitette külön utakon jártak föl a rengeteg erdőségekből, melyeket sok esetben az ördögökkel vagy szolgálatukban álló *bűvös kakasokkal* épittetnek. Ily „vár utjai" voltak a *Honárka* és *Attila útja* a bodzai szoros közelében, *Kakasborozda* és *Ördögborozda*, a melyek a persányi hegységből a Rika lánczolatán át az almási barlang felé nyúlnak (*Kozma* Ferencz).

Kozma ismeri a székelyországi óriások királyát is, mely nevet nem ok nélkül az isten-szó helyett állónak mondja. *Bábolna* óriás király a többi óriásokat nagy *aranyharangokkal* szokta gyülésre hívni, mely harangokat halála közeledtével a vár kútjába temetvén, azok ünnepnapokon ma is úgy zúgnak, hogy reng belé a hegy.[312]

A mesében még most is áll az *óriások országa*,[313] a helyi mondák azonban rég letüntnek állítják azt. A finn óriások még *kőkorszakiak*, a miénk már jobbára a *rézkorszakban* mozog.

Mondáink szerint az óriások dinaszták, családdal biró *vár-urak* valának, meséink ellenben beszélnek közrendű

(paraszt) óriásokról, kik a mesehőssel megmérközés nélkül, vagy annak utána szövetséget kötnek és társaságába lépnek.

„*Kutyafejű*“ népmeséink egyik óriása, mert volt olyan erős, miként a „Mirkó királyfi“ esetéből tudjuk, hogy negyven mértföldről dobta haza negyven mázsás buzogányát, mely úgy suppant le a vár-udvar közepébe, hogy kifecskendezett a víz utána. Ezen *Kutyafejü*-ről tudjuk egyszersmind, hogy oly roppant kiterjedésű tartományai voltak a világtájékok minden irányában, hogy azok beutazására tátos lóra volt szüksége.

Ennek ellenében óriás-fajbeli parasztoknak, közembereknek látszanak meséink következő csodás alakjai: a „*fanyüvő*,“ „*kőmorzsoló*“ (másutt: *kögyúró*) „*hegytoló*“ (másutt: *hegyhengergető* vagy *hegytámogató*) és a *vasgyuró*. Ezek legyőzetve vagy jószándékkal ajánlkozva lesznek a mesehős bajtársaivá és jutnak egymást kiegészitve czélhoz.

Az óriásokban csakúgy ünneplé az ősi felfogás a *nagyság és erő* regés és félelmes alakjait, mint a tündérekben az *igéző szépségét*.

A néphit nem elégszik meg az óriások nagy testi erejével, hanem ezen felül még *bűvös erőt*, hogy úgy mondjam erő fölött való erőt is tulajdonít nekik. És ez avatja őket mythologiai alakokká szemben a vasgyúrókkal és kőmorzsolókkal, kik a nyers erőn kivűl egyébbel nem rendelkeznek.

Az óriás az elrejtőzött mesehőst „*Ádám-büzé*“-ről, emberszagáról rendesen felismeri; 40 mértföldről megmondja, hogy ki dobta vissza az ő buzogányát. A hatszász év mulva bekövetkező eseményt megálmodja. Ismeri a tündérek bűvös játékait, varázs-szerét, meghóditásuk módját, miként ezt tündér Erzsébetnél láttuk. Bir földrajzi ismerettel messzefekvő országok- és világtájakról. Szolgálatba menőknek tanácsot tud adni: mely királyi udvarban lesz jó dolguk stb.

Könnyű az óriásnak várakat épiteni, országokat hódoltatni és a tengersok kincset összehalmazni,[314] mert mindezek végbevitelére meg van a maga *bűvös lénye, állata* és *szerszáma* a székely mesék szerint, mint a *fekete törpék* (a „szerecsen óriások“ szolgálatában) a *tátos ló*, mely egyszersmind tanács-

adója is; a *rézbuzogány,* mely félelmes közeledésének előhirnöke; a *bűvös-kard,* mely Mirkó királyfi, Mezei vitéz és Kutyafejű ezen runaszerű varázsparancsára: *„kard! ki hüvelyből!“* magától verekszik a levegőben ellenfele fegyverével mindkettőjök feje fölött, oly erővel, hogy cseng belé a hely s úgy szórja a szikrát, hogy tűz boritja el körülöttök a földet; s végre a *bűvös erő.* A Mirkó királyfi meséjében: a kastély *hetedik pinczéjében* a pecsételetlen hordóban tartott erő. Ezt a királyfinak eláruló óriás leány *erős bor*-nak nevezi, melyből Mirkónak egy *ezüstpalacz*-kot kell megtöltenie, s azt dugó nélkül a nyakába akasztván, mikor ereje hanyatlik, abba a kis ujját belemártania s olykor innia is belőle. Minden csepp mindkét esetben *ötezer ember erejét* kölcsönzi neki. Mirkót ezen bűvös erő segiti a félelmes ellenfél fölött diadalra. *Az óriás bűvös fegyver nélkül nem ejthető el.*

Meséink tudnak *bűvös szerszámokról (rézgyűrű, rozsdás lakat* stb) melyek birtokosa egy vagy két óriás fölött rendelkezik, a kik kivánságára megjelennek, és *„gazdájok“*-nak minden szeszélyes kivánságát egy pillanat alatt teljesitik.[315] Miután azonban az óriásokban a *szertelen nagynak személyesitése* és *mithoszi mérete* nyilatkozik és kiegészető része a *nehézkesség* és *lassúság,* — ezen mesékben már nyilvánvaló a hagyomány túltengése.

Az óriások elég hatalmasak voltak tehát arra, .hogy *jót-rosszat* mivelhessenek. S vajjon csakugyan e tekintetben kettős hajlandóságot tulajdonitott volna nekik az ős felfogás? A hagyomány szerint: igen.

Az óriásokról *sok jót* mondanak a mondák és mesék.

Jó családapák. Leányaik a mesében tündérek vagy királyleányok. Az óriás apának különös kedve telik leányában. Kedveért, örömére minden kigondolhatót megtesz házában és háza tájékán,[316] hogy az ölesnél sokkal magasabb *„kis lyánynak“* kedve teljék: fényes palotáját czifra aranyos butorzattal ékesíti, szolgálatára nagy személyzetet tart, és ha akar, kocsiban tehet kirándulást.

Ez különben már toldalék óriásaink körülirásánál. A szép óriás leányok más adatok szerint gyalog járnak, mert nem is igen van sietős útjok és ha van, akkor mint tündé-

rek tudják a módját, hogy a sebes gondolat sebességével utazzanak.

Gyalogjártában talál rá az óriás leánya a szántóvető emberre, a kit mindenestűl fölszedve, mutatóban haza viszen.

Az óriás *nem ember-gyülölő*. Meséink legalább akárkány esetet említenek, mikor a hozzájok bizodalommal közeledő emberfiát kegyelmökbe fogadják s annak szerencséje megvetésében *tanácscsal* úgy, mint *tettel* közreműködnek sok odaadással. A „*Tündér Erzsébet*“-mesében előforduló óriás nem csupán fiává fogadja a szerencse-próbára indult szolgalegényt, hanem ki is házasítja s boldogulásának akadályait ő háritja el. „*Szép Palkó*“-t nagyokat lépő óriás barátja a maga vállain viszi szolgálatba a királyhoz, hol rá nagy küzdelmek árán uraság vár.[317]

Valami, az annyiszor szóba hozott óriás leány esete is, ki az ő, mezőn talált „*csodabogarait*“ a szántó embert az ekével és vonó állatával kötőjéből atyja (a finn monda szerint: *anyja)* elé kirakva, ez parancsolólag mondja: „vidd vissza!“ Az indokolás, hogy: „mert azoknak haragja pusztulásunkat okozhatná, . . . mert ők lesznek a mi utódaink,“ — ősi vonást nem igen tartalmaz.[318]

Szóval a mesék hagyománya részben úgy állítja elénk az óriásokat, mint nemes szívű hatalmas lényeket, kiket a bizodalmas „*apám uram*“ megszólítással nagylelkűségre lehet kelteni s a szokásos mesei szólásnak: „Köszönd, hogy apádnak szólítál, mert ha nem, egészen bényellek vala,“ elmorgása után kész köztök a barátság.

Vajjon ez-e az ős felfogás óriása, avagy az, a kinek vérengzésekben telik a kedve, országokat hódoltat, s ha győz, meggyilkolja ellenfelét?

Annyi áll, hogy az óriásokról *rosszat* is tud a néphagyomány. Igy még a jóindulatú óriás is azon kezdi: köszönd, hogy apádnak szólítál: mert ha nem, egészen bényellek vala. Nem minden szerencsepróbálón esik meg az óriás szive, hanem csak ha a mesehős jó kedvében találja, vagy ha valaki megkérleli. Ha el van bujtatva, „*ember-büzéről*“ mindjárt megtudja. A kegyetlenségig vérengzők, mire elég a *Rózsavitéz* bizonysága, kit három ízben gyilkoltak meg és

vagdaltak darabokra s negyedszer is megtették volna, ha Rózsa vitéz föléjök nem kerekedik.[319]

A mondák csak rosszat regélnek róluk. A finn Kalevafi sziklával akarja az új vallás egyházát eltörőlni. A mondák *kősziklái* egytől-egyig gonoszság és égbekiáltó bűnök következtében lettek óriás emberekből és asszonyokból kővé.

Szóval: volt az óriásokban jó is, rossz is.

2. Hegyi és erdei szeszélyes szellemek.

A Törpék kettős jellemvonása. Kölcsönzöttek-e vagy mythologiánknak eredeti alakjai. Jószivűség és nagy erő jellemzi őket. A Bányarémek meghonosodott hitregés alakok. A bányaszellem mogorva természetű. Jóindulata és bosszuállásának mondái. A Kópék. Földalatti országuk. Idézésök és segitségadásuk népies mondái. Ijesztgetők. A lidércz szláv eredetű. A lidérczszerzésnek módjai a néphitben. Alakjai. Tartásának és elvesztésének nehéz volta.

Az óriások emlékei leginkább a hegyekhez kötvék. Az óriások kipusztúltak, de a hegyek azért nincsenek a nép képzeletében hitregés alakok nélkűl. Ilyenek:

a) a *Törpék.* A Törpék mindenben különböznek az óriásoktól s azokkal a legszélsőbb ellentétben állanak a testalkaton kivűl is. Szintén távol laknak az emberektől, de nem hegyormokon, hanem földalatt való barlangokban, vagy óriás fák oduiban. Mozgékonyak és a ravaszságig ügyesek és bűvös szereiknél fogva nehezen legyőzhetők. Nem oly visszavonúltak, mint az óriások; az emberekkel való érintkezésöket sokszor *incselkedés* (minek rendesen ők adják meg az árát), sokszor *jóakarat* jellemzi.

Kérdés, hogy *eredeti hitregés alakok-e vagy kölcsönzöttek?* A finn hagyományra bajos e részben hivatkozni, mivel a skandináv mythologiától könnyen kölcsönözhetett Törpéket.

Meséink „*Babszem*," „*Borsszem*," „*Mákszem*" stb. hősei arra vallanak, hogy talán eredeti alakoknak is vehetők. A nép ma is hiszen a *Törpék*-ben és a többi között Szigetvárt *Mátyás Lajos* értesülése szerint az a felfogás, hogy: a Törpék apró emberkék. A férfiak feketék és nagy szakáluk van. A nők hófejérek és nagyhajúak. A törpének egy-egy kezén hat ujj vagyon. Sohasem fáznak, pedig a férfiak csak nad-

rágot, a nők csak szoknyát viselnek. A férfiak karján, mintegy a húsba benőve, tündöklik egy nagy gyémánt-karperecz. *A törpéknek van a legjobb szivök.* Maguk ássák a nemes érczeket és maguk csinálják a pénzt. Királyuk fél-lábbal kisebb a többieknél.[320]

Kérdés, hogy a Törpékben mutatkozik-e az a *használni és ártani* egyiránt kész hajlam, melyet náluk föltételezünk? Meséink e kérdésre igennel felelnek; az más kérdés, hogy minden egyes esetben az ős felfogásnak tolmácsai-e?

„Gyöngyvirág Palkó“ meséjében a „hét rőfös szakálú“ törpe ad tanácsot a királyfinak a gyémánt gyöngyvirág megőrzése tárgyában. A regék között a „Rege-gyöngyök“ irójánál találjuk a földalatti kis országot és apró népeit a legélénkebben, állitólag erdélyi helyi monda alapján leírva.

„Fadöntő“ meséje szerint király-kisasszonyokat rabolnak, s egyikök *Vasgyúrónak* a hátán terít magának asztalt és megeszi a három óriás embernek készült húsos kását. *Hegyforgatóval* hasonló történik; de már *Fadöntővel* nem bír a Törpe. Ez elveszíti hosszú szakálát és vele nagy erejét.[321]

Nem egy mesében eléjön a *„bak-araszny“* ember, ki a hármas üveghegy aljában lakik, ki országa-háborgatóin úgy áll bosszút, hogy keresztül hajingálja őket az üveghegyeken, melyeken különben nem tudtak volna átmenni.

Deésen határozottan rossz indulatúaknak tartják őket. A föld alatt kicsi emberek laknak, a kiknek csak akkora kalapjok van, mint a gyüszű, mondják. Éjszaka feljárnak, nappal alusznak. A ki közéjök kerül, az többé nem jön föl.[322]

Sok okunk van azt mondani, hogy a Törpék a magyar mythologián kivűl álló alakok, *nevetlen Babszem Jankók, Kökény-Matyik* stb., vagy a mennyiben mégis hitregés vonásokkal bírnak, a német mythologiától kölcsönvett alakok.[323]

A mennyiben azonban magukat kiadják, *jóknak és rosszaknak* mutatkoznak egy személyben.

b) A Bányarém. Versényi György szerint erősen valószinű, hogy a bányarém idegen eredetű s a német bányászok hozták be. De bárhonnan valók, meghonosodtak hegyeink között s nincsen bányavidék, hol ismert és emlegetett ne lenne a *bányarém, bányi pásztor, birgej* (Berggeist,) kitől várja a bányász

szerencséjét, a bányász-legény a sok kincset, szép feleséget, a bányász-leány a szép vőlegényt, aranyos kincses ládát, gyémántos pártát. Benne remegi a babonás bányász-nép, sorsa igazságos, néha szeszélyes intézőjét, és tiszteli elnyomója és sanyargatója megbosszúlóját.

A bányarémek hagyományainak gyűjtése körül Ipolyi után leginkább *Versényi György* tudor érdemesité magát.[324] A mi a bányarém alakját és öltözetét illeti, a bányarém vörös nadrágba és kabátba öltözött kis ember, fején kis vörös sapkát visel *(Körmöcz)* „Szakállas kis ember, vörös nadrágot és fejér kabátot visel, a lábán csizma, fejét zöld bányászsapka fedi, kezében bányamécset tart“ *(Felsőbánya, Gölnicz.)* A csizmája aranyos, könnyen kúszik a sziklákon *(Szepes-Remete.)* „Hosszú bajúszú kis ember, bő gatyában, fején bányász-föveggel“ *(Mármaros)* A bucsum-i bányarém Versényi tudor értesülése szerint nem mindig a maga alakjában jelenik meg, hanem hol hosszú asszony, hol ősz ember, bagoly, denevér, ló, kutya alakjában, néha fekete ember alakjában.[325]

A bányarém *mogorva természetű.* Nem szereti, miként Versényi írja, ha a bányában káromkodnak, különösen pedig ha fütyűlnek. De dalolni szabad, azt szereti.

A hagyomány miben sem biztosabb, mint abban, hogy a bányarémek a *jóindulatra* és *bosszúállásra* egyiránt hajlandók.[326]

Nehány idézet talán váltig elegendő lesz ezen állitás bizonyitására.

Gyermekkoromban nagyon sok szépet hallottam a bányarém jóindulatáról. *Felsőbányai* néphit szerint figyelmezteti a bányászt a bekövetkezendő bajokra. És *Versényi* jegyzetei szerint igy van ez másutt is:

> *Gölniczen* mondják, hogy néha a munkába menő bányász a tárna szájánál egy kis, hosszú szakállú sovány embert lát űlve. Ez halál vagy nagy szerencsétlenség előjele.[327] *Körmöczön* mondják, hogy egyszer a bányában nagy roppanás hallatszott, de semmi baj nem történt. A bányarém baljóslata volt ez. Másnap egy bányász meghalt. Ily haláljelző az is, ha a pihenő zúzókban a zúzóvasat láthatatlan kéz felemeli s aztán újra

lezuhan. *Deésaknán* meg a bánya nagy veszedelem előtt sóhajt.

A bányászok nagyon sok esetet tudnak, hogy a szegény, de szorgalmas bányászt *jelek* (leginkább belülrűl hallatszó *kopogás*, vagy feléje való *intés*) által gazdag érre vezeti és gazdaggá teszi. Ellenben a bányászok közös hagyományával ellentétesnek látszik a föltevés, mintha a bányarémek csupán gonosz szeszélyből elkövetnék azt, hogy a munkásokat gátolják, lámpásaikat eloltsák, szerszámaikat hasznavehetetlenekké tegyék, a bányaüregeket elsülyeszszék, vizzel eláraszszák.[328]

Oknak kell lenni, hogy a bányarémek megharagudjanak, hanem akkor azután elpusztitják törvényök áthágóját és ha ezek többen vannak, nincsen tekintet még az igazakra sem.

Igy a *selmeczi* (Pachterstollen)-akna nem fizet azóta, mióta a hegyi szellemeket részegeskedésökkel és tiszteletlenségökkel távozásra kényszerítették az egykori bányászok. Igy fogyatkozott meg ottan a Mihály-akna áldásos volta is *Ipolyi* adata szerint.

Breznóbánya arany- s ezüst gazdagságának az vetett véget, hogy a bányarém feleségét a bányászok megölték.[329] *Versényi* igy hallotta az esetet:

Breznóbánya nyugati oldalán van egy völgy, melyben gazdag arany- és ezüstbányák voltak. Ma a völgy legnagyobb része mocsaras s Braniszkó-nak hivják. Hajdan azonban nem ilyen volt, hanem szép, kies és sok munkás dolgozott a hegyekben. Akkor annyi volt az arany, hogy nem is kellett ásni, hanem egyszerűen letördelték a kiálló, lelógó nagy csapokat. Ez időben a bányászok hetenkint dolgoztak egy huzamban a bányában s eleséget is vittek magukkal, mit rendesen egy-egy szögletben helyeztek el. Azonban többször megtörtént, hogy valaki kenyeröket megette s éhen kellett tovább dolgozniok. Egyszer hát lesbe állottak, hogy a tolvajt kézre keritsék. Jött is félig meztelen asszony, kit haragjokban agyon ütöttek. Pedig az a bányarém felesége volt. Olyan nagy emlői voltak, hogy a balt a jobb, a jobbat a bal

vállára vetve, kis vörös nadrágos, vörös sipkás gyermekei utána szaladgáltak s úgy szoptak. Ősz-szakálú férjét is többször látták a bányászok, ki jobb kezében arany-csákányt szokott hordani. Amint az asszonyt agyonverték, eltemették egy sötét helyen. Az öreg bányarém sokáig kereste kedves feleségét. Harmadnapra, mikor a bányászok újra munkához fogtak, az arany mindinkább fogyni kezdett, mig utóljára egészen kiveszett. Ekkor nagy zörgés támadt, a bánya falai összeroskadtak, s valamennyi bányász odaveszett. Ezen a helyen aztán mocsarak keletkeztek s fölöttök vörös lángok lobognak. A lobogó lángok után futók mind a vízbe fulnak. Igy mentek semmire a hires aranybányák, azóta hiába keresnek aranyat. A völgy félelmessé lett, mert még évekig hallatszott az öreg bányarém sirása, amint a föld alul kiabálja: Runa! Runa! hol vagy? gyermekeid sírnak![330]

Másik esetet is említ *Versényi tudor*:

Van Körmöczön egy akna, a melyben hajdan nagyon sok arany volt. Egyszer egy munkás lenn dolgozott. A többiek már haza mentek, de ő nem akart felhagyni a munkával, mert dús aranyérre talált. Felment s két lámpát, egy új csákányt s egy korsó vizet hozott magával. Tovább dolgozott. A munkában nagyon szomjazott s már csak kevés vize volt a korsóban. Mögötte egy *kis, fekete nadrágos, vörös kabátos ember* jelent meg, fején nagy báránybőr sapkával, *balkezében aranymécset, jobbjában ezüst kalapácsot* tartott. Kérte, hogy adjon egy kis vizet. A munkás nem akart, mert neki is kevés van. Hiába ismételte kérését a kis ember háromszor s hiába fenyegetőzött, hogy ha majd ő látja el a munkásokat vízzel, nem lesz benne köszönet. A bányász még kinevette. Alig tesz pár csákányütést a sziklára, hátranéz, de már a kis ember eltünt. Mire aztán visszafordúlt munkájához, az aranyér már eltünt. Hiába fáradozott, nem akadt többé rá. Búsan kifelé indult. Sajátságos nesz ütötte meg fülét, a minőt öreg bányász létére még soha sem hallott. Mindenfelől csöpögött a víz. Ettől fogva tele van az akna vízzel, a mely akadályozza a bányászkodást.[331]

A bányarémek jóindulata vezetett nem egy bánya nyomára (*Kapnik*, nagybányai *Kereszthegy)*; az elpusztultakat majd mind nagy haragjokban roskasztották össze. Az eltemetett bányászok véréből sok helyütt még most is folyik a *vörös víz*.

c) A Kópé-k (magyar: *kobold*-ok). A finn mythologiában sem hiányzik ugyan *Kööpeli*-név alatt, hanem már *Castrén* észrevette, hogy a Kópé mythologikus nevünkkel egyenértékűnek látszó finn *Kööpeli* a germán Koboldnak finn alakja. *Kálmány Lajos* jó nevű mythologusunk meg a magyar Kópét szintén a német kobolddal azonosítja a hitregei hasonlóságnál fogva.[332] Hanem ugyan ő úgy vélekedik, hogy a Kópé szót nem e hazában szereztük, miben őt támogatják némileg a finn, lapp és török hasonlóságok.[333]

Ha a magyar Kópé azonos a finn Kööpelivel, akkor mythologiai vonatkozásban is egyezni kell a kettőnek. A finn mythologusok az ő Kópéjaikat majd *erdei kisértet*-nek, majd oly *lélek*-nek tartják, a ki a házakban, régi várakban és temetőkben tartózkodik. (C'etait un fantôme, qui ne cherchait, qu'à faire du mal, et qui se montrait dans les lieux où les morts étaient enterrés.)

A Kópék a magyar hagyomány szerint is első tekintetre rossz szinben tűnnek föl, mert *ijesztenek*.

A Kópékról Kálmány a következőket mondja:

A Kópék külön országgal birnak, mely a *föld alatt* van és mint a katonáknak van vezérök, a többiek ennek katonái.[334]

Máskor nem bot, hanem *kés* a fegyverök, melylyel zavarják a gyermeket. Kinézésre sokban hasonlatos a bányarémmel. „Vörös nadrága van neki, mög fekete kabátytya, nagy bajuszsza mög nagy szakálla, két arasz az egész, Szügetön mán veszeköttek is vele. A Kópé az egyik lábára sánta, az ôra másfelé ál' (nem egyenesen), szöme fé'lik mint a macskának; akkora körmei vannak, mint más embernek az ujjaji, keze feje mint egy nagy kalap," mondják róla a *szőregiek*.

Ha „feljön," *sót* és *kenyeret* kér (ezzel szokott *rontani* is). A gyermekek méltán félnek tőle, mert azonkivül, hogy a kinézésében semmi megnyerő nincsen és „nagy késsel"

jár, még zörög és csörömpöl s a mi fődolog: a kit megfog, elviszi, még a kutya-kölyköt sem veti meg. A csizmája orrával nyit magának utat visszamenetelkor a földbe.[335]

Még azt kell számba venni, hogy a szegedvidéki néphit szerint több eset volt már rá, hogy meglett emberekkel is megverekedett, — és tisztában lehetünk: hogy ártás és boszszuállás nem állott természetökön kivűl. Hanem van a Kópéban a jóból is, a minek köszönheti, hogy hivogatni és idézni is szokták őt.

Szokták idézni gyermekek — játékból, melyből kitűnik, hogy az őshagyomány a tavaszi *napünnepeken* különösebben is foglalkozott vele, miként a „Kópé-idéző“ versecskék inkább csak sejdíttetik, mint föltüntetik. Ilyenkor *aranyos szekéren, zöld köntösben* volt megjelenendő.[336]

Idézik és megjelenésre kényszerítik a felnőttek is. És megjelenik s a szegedvidéki néphagyomány szerint adott egy lánynak kérése szerint czipőre való pénzt. Pénz nincsen nála, a leányt is magával vitte s egy szegényes házba vezette. Messze vihette, mert hazajövet három hétig jött, mig hazaérhetett. Már az emberek, a kik többen egyszerre megidézték, nem mertek vele menni, hiába biztatta, hogy „a kinek pénz köl', gyűjön vele“ egy se mert menni.

Egy leánynak hozott fél kenyeret és három tepsi lepényt, melyből ennie kellett a leánynak. A dévajságból való fölidézést nem veszi jó néven (*„Mikor a Kópét híjik fö', sót, kinyeret, villát, kanalat tösznek az asztal négy sarkára. Az asszony bebújik az ágy alá, a többit kihajtja a házbul, akkô mongyygya: Gyüj' fö' Kópé ijesztgetni . . . Akkô a Kôpé fö'gyütt a fö'd alul, zörgött, csörömpölt, zöcskölte az* ágyat (a melyik alatt az asszony volt). *Még csak az asszony nem mekögött, mint a kis birka, addig nem mönt ki.*“ (Szőreg).

A *Kópé-cultus* lényegét az „idézés“-t illetőleg Kálmány Lajos irónkhoz utasitjuk az olvasót, mint a kit e részben ezen czikk is szivesen vall irányadónak.[337]

Ezekből láthatólag eléggé kidomborodik jóban és roszban a Kópék jellemvonása, melyből idővel hozzájárúlván a pótló és tisztázó adatok, nem leszen lehetetlenség a mythologiai alakot is kidomborítanunk.

A Kópékkal úgy vélem, hogy nem tévesztendők össze a „szigetvári" néphit *Kopán*-jai, kik „kis szakálatlan emberek, azonban hosszú hajjal és zöld levelű könyvből olvassák ki a jövendőt."[338]

d) A Lidércz (lidvércz, lodovércz, ludvércz, luczvér.) Borovszky Samu a németektől kölcsönzött szónak vallja, Edelspacher szláv eredetét bizonyítja.[339] S csakugyan sem a finneknél, sem a többi rokonoknál a neki megfelelő hitregei alakot nem találjuk. Népünk hagyományában azonban anynyira meghonosodott, hogy a kölcsönvételnek csak annyiban van nyoma, hogy a hagyomány e tekintetben nem egységes. Lidércz alatt a nép majd *bolygó tüzet,* majd *„éjjel röpködő gonosz madár-félét"* ért. Itt az utóbbiról leszen szó.

A ki hamar meg akar gazdagodni, tartja a szathmármegyei babona, neveljen magának *Lidérczet.* E czélból tiszta fekete csirke-tyúknak első tojását kell hóna alatt hordania 3 hétig. Ekkor a Lidércz mint egy kis csirke kikél és gazdája elé állván, megkérdi: mit parancsol? Bármit parancsoljon, azonnal végrehajtja, de ha dolgot nem ad neki, őt öli meg. A gazdának a Lidérczczel szemben kötelessége, hogy bármit eszik vagy iszik, az első cseppet mindig a Lidércznek kell félrelöknie, mert ha elfelejti, vagy szándékosan elmulasztja ezt tenni, a lidércz megfojtja őt. Ha valakinekmár elég gazdagságot összehordott a Lidércz s szép szerével szabadúlni kiván tőle, adjon a kezébe egy vékony hosszu kötelet és küldje el jó messzire, hogy kössön a a kötelbe száraz homokot és hátán hozza haza. Mivel a homokot nem tudja kötelbe kötni, a parancs végrehajtása nélkül pedig nem szabad haza mennie, örökre oda marad.[340]

Ha valaki egy *fekete jércze* tojását három hétig a balhona alatt hordozza, akkor ebből kikél a *„ludvércz,"* a ki ujjnyi nagyságú majomfejű emberke. Tulajdonosának minden kivánsága teljesűl, — tartják *Mátyás Lajos* bevallása szerint a *„szigetvári"* néphitben.

A *miskolczi* közlemény úgy tudja, hogy a Lidércz záptojásból lesz. A tojást ganajban ássák el, hol egész holdváltozásig marad. Ekkor kél ki belőle egy hitvány csibe, melynek tollai fölfelé állanak. Tejes kásával etetik,

mindig a házi asszony ágyában hál. Hangja ez: „Mit hozzak?“ s gazd'asszonyának minden parancsolatát teljesíti. Mikor valamit hozni megy, mindig tüzes lánez képében repűl ki a kürtőn. *Nehéz elveszteni*, mert ha eladják is, mindig visszajön. De ha pálinkát adnak be neki, hogy megrészegedjék, aztán selyemkendőbe takarják s éjjeli 12 órakor a kereszt-útra viszik, akkor többé vissza nem kerűl.[341]

A *kecskemét*-vidéki néphit szerint a Lidércz olyan, mint a *tüzes gombolyag*, mikor a levegőben mén és tüzes szikrákat szór maga után.[342] És nem is egészen könnyü dolog reá szert tenni, miután közönségesen oly tojásból kel ki, melyet *hét éves kakas* tojt; ezt a hóna alá tegye az ember s addig hordja, mig ki nem kel; kikelése után soha sem hagyja el az embert. *Csallóközben* „*Iglicz*“-nek is mondják, azt tartván róla, hogy rongyos és *csipegő csirke képében házról-házra járó ördög*, ki megszólalván, szolgálatát a konyhában sürgölődő asszonynak felajánlja. A ki szolgálatát elfogadja és lelkét neki adja, annak *pénzt*, *kincset* hord. E pénz a sötétben fénylik. Éjszakánként két öles *hosszú lángostor* gyanánt repül a faluk közelében a házak fölött, míg csak haza nem ér, hová a nyílt kéményen ereszkedik alá.[343]

A *Lidércz*-szó mythologiánkban gyűjtő fogalomnak mutatkozik, mely a mesében *alvilági hatalmasokat* értet, kik szörnyű nagy fergeteget támasztanak, mikor hetedhét országról leány-rabolni jönnek. Lidércz némely vidéken a *bolygó tüz*.[344] Lidércz a boszorkányok házi barátja, mely „*olyan formájú, mint az iromba tyuk*,“ ezen járnak a boszorkányok a Gellért hegyére is. A mi Lidérczünk is kétféle. Van gazdája által költött, van magától jelentkező vagy talált, melynek rendesen a házi asszony válik lekötelezettjévé és rabjává.[345]

A mi Lidérczünkben megvan-e a jónak és rossznak kettős jellemvonása? Van-e benne a jóból?

Van, hozzáértvén, hogy az ős hitregék szellemében, mikor még nem kivánt jótettei fejében „vérszerződést és lelket.“ „Lidércze van,“ mondja a közmondás a hirtelen meggazdagodott emberre, mi elég dicsérete a lidércznek.

Csupa készség, csupa jóakarat. Csak egy szót kérdeznek (Mit? — parancsol —) de ezt háromszor is kérdezik s azt teljesíteni azonnal sietnek.

Hogy a barátság egy esetben sem maradt állandó, ez elég rossz oldalról mutatja be a Lidérczet. Mondáink keresztény szellemüek, s itt a lidércz gazdájának vagy gazdasszonyának lelkét fenyegeti a *kárhozat*. Vajjon őseinkhez is ennek reményében voltak a „tüzes pénz hordó," talált vagy nevelt Lidérczek oly szíves készségűek? — erre nehéz a felelet.

A Lidérczнек állandó foglalkodtatása és táplálkozása már magában véve is türhetetlen állapot, földi kárhozat volt. Ipolyinak beszélték:

> K-a (? Kassa) városában az egész lakosság ismert egy sovány, mogorva kinézésű öreg asszonyt. Ez egy Lidérczet talált. A Lidércz hordta neki az aranyat; de neki a Lidérczet a kebelén kellett hordania, hol ez vérét szívta s az asszony szemlátomást soványkodott s nem is mert enni senki előtt, mert a Lidércz minden falatjából a felét kivánta.[346]

3. Az elemek félig ártalmas szellemei.

A palócz barbonczások. Garabonczosok a kecskeméti és csallóközi néphitben. Tudományos hozzászólás. Karakánok a törökségben. Az erdei csoda. Vizi leányok. Tűzember.

Az eddig mondottakat nagyjából talán oda lehetne visszavinnünk, hogy a hegyek, erdők és a föld belseje tele vannak szellemekkel, a kik között nem hiányoznak olyanok, kiket a régiek fölfogása úgy minősített, hogy némelykor jóltevők, máskor meg ártók. Ugyan ez levén mondható a többi úgynevezett *elemekről* is: a levegő-égről, a vízről és tűzről, ezek kedveért haladó utunkban, ha kis időre is, még meg kell állapodnunk.

a) A levegő urainak a garabonczosokat (barbonczás, garabonczиás diák) véli a néphit.

A mese szerint a garabonczиás diák „nagy forgó szélben jár." A *nógrádi* néphit szerint a sárkányoknak nagy ellensége a barbonczás. Összesen 12 barbonczás van, a kik

testvérek s a fellegek közt laknak a rosmaringerdőben. Jó dolguk van ott. De egész évben nem esznek semmit, csak egy követ nyalnak, melyet Amerikából hoznak. Az évnek bizonyos napján azonban jóllakhatnak. E napon lejönnek a földre, hogy a sárkányokat összefogdossák, mert ezeken szoktak lovagolni. De ekkor sem esznek egyebet, mint édes tejet.[347] A *palócz* néphit szerint a váltott gyermekből „barbonczás" lesz, az a szakálos, bajúszos emberke, a ki olyan kicsiny, hogy más embernek a kötözködéseig sem ér s a ki felhőket tud az égről leolvasni.[348] Ipolyi *kecskemét*-vidéki hiedelemnek mondja,

hogy a garabanczosok bűvös tudományú emberek, kik esőt, szélvészt támaszthatnak, a sárkányok fölött hatalommal bírnak; azokat kiolvassák. De a jövendő dolgokat is előre megtudják mondani. A hol megfordúlnak, csak aludttejet vagy tojást és kenyeret kérnek. A hol szivesen fogadják őket, mitől sem kell tartani. Ellenkező esetben igen veszedelmesek. Bosszúból szélvészt támasztanak, mely a háztetőket, széna- és szalmaboglyákat felforgatja. Köszönetök ebből áll: *adtál, adol is. Volt is, van is, lesz is.*[349] Szülőföldemen, *Felsőbányán* is vihartámasztónak hallottam emlegettetni a garaboncziás diákot.

A közmondások könyvében olvasható: „Jár, mint a garabonczás diák."

A *Duna*-mellék babonás felfogása szerint:

a *garabonczás 13 iskolát végzett diákból lesz*, ki a *szerencse kerekén* el nem veszett. A 12 iskolát végzett diák elmegy messze-messze országba, vizen és tengereken át, sok veszedelmen keresztűl, azután bejut egy *barlangba*, ott társakra talál, azokkal tanulja a 13-ik iskolát. Midőn 12-en együtt vannak, ráülnek a szerencse kerekére. Ez gyorsan forog velök. Egynek bizonyosan el kell közülök vesznie rajta, azért félelemmel állnak rá; mert nem tudják, hogy ki fog elveszni közülök. El vannak szánva mindnyájan. A kik e nagy próbát kiállották 11-en, garabonczosokká válnak s mennek szerte a világban *garabonczos mesterséget űzni.* Sovány képpel s rongyos köpenyeggel kéregetnek leginkább tejet és kenyeret. Jaj annak,

a ki nem ad nekik, a mit kérnek. Sok nem kell nekik; de nem szabad nekik kiszabni, hanem egész kenyeret kell nekik adni, ők maguk vágnak belőle egy darabot, s a tele köcsögből maguk veszik ki részöket s áldást mondanak érette a házra. Honnét elutasíttattak, azt mondják: *asszony* (vagy *gazda!*) *megbánod tettedet, majd adnál örömest egy fertály óra mulva, de késő lesz!* Utánok nyomban vihar kel, a ház tetejét leveti s a gabonára sok ártalmat hoz. A *sárkány* is csak akkor jön elő, midőn a *garaboncos kiimádkozza, titkos könyvéből olvasván rá,* melyből senki más olvasni nem tud. Az ekként kibűvölt *sárkányt megnyergeli s förgetegben villámsebességgel megy rajta szerecsen országba,* hol levágja, husát igen drágán eladja a szerecseneknek, kik a szörnyű forróságot csak úgy állhatják ki, hogy nyelvök alatt sárkányhús-darabkát hordanak, a mi hüvösiti őket. Tömérdek aranynyal s drágakövekkel, gyémántokkal tér vissza onnét a garabonczás diák.[350]

Ennyi felőle összeszedett vélemény azonban mind kevés, hogy a garaboncziást mythologiai alakká emelje. E hagyomány szálai *Lázár Béla* szerint a középkori egyetemekről haza gyalogoló gramantiás (olasz bűvészet = negromanziában jártas) diákoknál nem vezet tovább.[351]

És csakugyan a garaboncziás diák negativ, a régiségben nyomtalan alakja mythologiánknak, és tévedtek azok, a kik az őskor irástudóit és varázsló papjait tekinték bennök, kik csak a kereszténység megszilárdulásával aljasúltak a néphagyományban csavargó ijesztőkké.[352]

Úgy látszik, hogy az ős hitregék csupán a szeleket uralák a levegő eleven szellemeiűl. Különben nem lehetetlen az sem, hogy a régiségben a *kairakan*-ok *(karakán*-ok) voltak némileg hasonlatosak a mai mesék és regék garabonczaival, csahhogy hagyományaik a törökségben és magyarságban egyiránt feledésbe mentek, vagy kiszorúltak, úgy hogy csupán a betűszerint való értelmezés nyomán mondhatjuk, hogy a pajkosságot és jószivűséget fogták egy személyben képviselni.[353]

Az természetes dolog, hogy a rengetegekben, vízben és tűzben nem igen lakoznak oly szellemek, kik hajlandósággal

birnának a jóindulatra is, miután ezek, a mesehősöket kivéve, átaljában veszedelmesek. Egy-kettőre azonban itt is rábukkanunk. Ilyenek

b) az *erdőben* a *vadöreg* vagy *erdei csoda*, mely Wlislocki Henrik szerint a *kalotaszegi* néphitben hosszú szőrrel fedett zömök testű, vad tekintetű ember, ki fent a havasokon ide s tova barangol s az erdők és vadak fölött őrködik s talán mint a finn *Retimo* tilalmazza a favágást. Nem hiában, miután az ős felfogás szellemek által lakottaknak tudta a fákat.[354] A favágók az erdőben való munkájok befejeztével rendesen egy darab fát vagy tőkét (ott: tönk) hagynak hátra a favágás helyén az *erdei csoda (vad öreg)* számára, hogy ez őket hazatértökben ne bántsa. Oly erdei helyen, hol favágás közben már több ízben szerencsétlenség történt, a favágók ruhadarabokat aggatnak a fákra azon hiszemben, hogy a mig a ruha a fán csüng, nem éri őket baj.[355]

c) A víz-elem jó-rosszai. Mennél veszedelmesebb valamely elem, annál kevesebb lakói közt a jóra is hajlandó szellem. A kutak szellemei szenvedélyesek abban, hogy a csecsemőket kicserélјék, vagy a nagyobbakat a kút széléről alá huzzák; de már a felnőttekhez egészen jók és karácsony éjszakáján a jövendő képét is megmutatják a kútba tekintőnek. Kicserélés esetében visszaadják az anyának az igazi gyermeket, ha ez elmondja a bűbájos igéket: *Vízi szellem, add vissza gyermekemet! Ime a tied itt van, vedd el!*[356]

Fődolog, hogy nyugalmukat ne zavarjuk és irántok tiszteletlenséget ne mutassunk. *Nem jó a kútba bele fütyülni.*[357]

A vízi leány szokta a gyermekeket a kútba aláhuzni, A *Morkoláb*, kivel a városi gyermeket szokták ijjesztgetni, német jövevénynek látszik.

A folyók és tengerszemek szellemeinek szeszélyéről a mesék és mondák hivatvák beszámolni.[358]

d) A tüz szellemei között még legszelidebbnek a *tüzember* látszik, mely a *szigetvári* néphitben, mint ide-oda ugráló fény látható a tenger partján és a Maros mentén. Ennek látására kivánhatunk magunknak szerencsét vagy lelki üdvösséget. De ha ezt elmulasztottuk megtenni, mig a tűzember hármat ugrott, ekkor az megront bennünket.

XXVIII. Egészen rosszak.

Igézet vagy szemverés. A mesék boszorkányai. Mithoszi háttér. A boszorkány-szó. A néphit mai boszorkányai. Tudományuk. Összejöveteleik. Szent-Györgynap éjjele. Luczanap. Boszorkánylátás. Boszorkány-titok. Ijesztők. Kisértetek s éjszakai rémek.

Ha ezen czim sámán-ősvallásunk nevében kifogásolható is, de annál hűbb tolmácsa egészben véve a néphagyománynak, mely tud egész rosszakról, kikről semmi jó sem mondható. Vannak *rossz emberek* és *rossz szellemek,* kik aztán megint erősen elütnek egymástól. Még talán legkevésbé veszedelmesek az *első csoportban* elsorolandó *igézők* (szemmelverők) *boszorkányok* és *ijesztők.*

a) Az igézet-ben való hit kipusztithatatlannak látszik a népnél.

„Vigyázz, tartják a *három-székiek*, a kinek összeér a szemöldöke, leghamarább megigéz."[359] Az *ugocsaiaknál* is tudvalevő dolog, hogy „az olyan ember, akinek a két szemöldöke összeér, „igézős." Ha valakit megigéz, annak iszonyatosan megfájul a feje."[360]

Szemverés-nek leginkább a gyermekek, a betegágyas asszony vannak kitéve, de Erdélyben néhol még a kotlós tyukot is féltik, hogy a *hamis szemü* emberek meg ne igézzék.[361]

Neveztetik a szemmel-verés is rontásnak; de a rontás még is más. Az már bűbájosság, melynek mesterei a boszorkányok.

b) A boszorkányokat elég a *mesék világitásában* megtekintenünk, hogy bennök, a mire utal már *nevök* is, a mythologiai alakra ráismerhessünk és hová-tartozásuk körül tájékozódhassunk.

Népmeséink, miként már Kozma Ferencz tudóstársasági tag észrevevé, a boszorkányt *sárkányok* s felváltva *óriások anyjának* mondják.

A mese hősének, kit megrontani akar, mint didergő öreg asszony mutatja magát az erdő fáján, honnét melegedni lekérezkedik, de előbb egy *hajszálat* dob a kutyára, mire az kővé változik. Máskor ugyanigy a hős fegyve-

reit varázsolja át élő fává s teszi tehetetlenné és védtelenné. Van eset, hogy nem a maga képében száll le a fáról, hanem fölfúván magát, mint egy óriás béka, a hősre höngörödik, azt megöli s lelkét egy *zöld katulyába* teszi.

Majd az arany kastélyból indúlva fiainak gyilkosa után, előbb azt a *papucsát* huzza fel, amelylyel három, majd azt, melylyel 12 határt s utoljára, melylyel tizenkét országot tud átlépni. Csak a kimenetel tekintetében látszik itt megérintendőnek, hogy az üldözött hős előbb egy *lóvakarót*, majd egy *fenőkövet* dob hátra, melyekből egy égig érő vas- és kőszikla, a harmadszor hátradobott *ecsetből* pedig egy roppant sürű erdő emelkedik üldöző és üldözött közt, a menekvés biztositására.

A boszorkány is hatalmában és gyakorlatában van annak, hogy a fején való *átbukással* különböző alakot vegyen föl és átalakúljon *pocsolyává, tiszta patakká, arany körtefává, tüzes kemenczévé* stb.

A vogul *óriás nők* mondáira emlékeztet a mesék boszorkányainak azon jellemzése, hogy vén korában ajaka a térdét éri s szempilláját 300 mászás vasruddal emelik föl, hogy valamit megnézhessen.

Figyelembe veendő dolog az is, hogy a mesék boszorkányai elpusztíthatlanok, a mennyiben csak bűvös fegyverrel lehet nekik ártani.[362]

Meséinkről lehántva a hozzájok tapadt külső takarót, a százados rétegülést, a boszorkányok nem utálatos kinézésű és visszataszitó vén banyák, vasorrú bábák, rút mostohák többé, hanem a bűvölésben és varázslásban hatalmas tündérek, „*fejér asszonyok*,“ szépasszonyok, „*czifra asszonyok*“ kiket az örök fiatalság is ép úgy megillet, mint a jó tündéreket.

Vámbéry *boszorkány*-szavunkat a török-tatár *bosurgán* szó átvételének tartja, mely *boszantó*-t jelent.[363] És amint nem eredeti szavunk a boszorkány: úgy egyszersmind két mythologiai korszak között határvonalat alkot. Új korszak kiinduló pontja, midőn sámán isteneink megszüntek a jónak, rossznak egyiránt adományosai lenni, a parzismus hatása következtében előálltak a gonoszok és megszülettek a rossz

tündérek is. Midőn hitté vált, hogy a jó és rossz szellemek ezreivel vagyon elárasztva a mindenség a levegő égtől le a föld belsejéig.

Nem lehetünk tájékozottak azon kérdésben, micsoda ártalomnak voltak okozói őshiedelem szerint a boszorkányok. Az bizonyos, hogy leginkább az új-szülötteket félti a nép tőlök országszerte, hogy azokat kicserélik vagy megrontják. Mintha ők lennének a Bábaboldogasszony és tündérei ébersségének legfélelmetesebb kijátszói. Tőlük követeli vissza az anya elcserélt igaz gyermekét, vagy ha az álmatlansággal lett megrontva, álma visszaadását.[364]

Lehet, hogy a boszorkány nevet *gyüjtő* értelemben venni, felel meg leginkább a történeti valónak és ez esetben e nevezet alatt olyanokat is összesíthetett és tarthat a néphagyomány boszorkányoknak, akik eredetileg *nem voltak rosszak*, hanem csak a későbbi néphitben lettek azokká; vagy olyanokat is, akik csak emberek, hanem az ősvallásgyakorlat töredékének: a *varázslásnak* hogy-hogynem hagyományosai.

És csakugyan a boszorkányokat nagy ritkán szerepelteti a népies fölfogás egymagokban, hanem néha a *többi rosszak*, máskor a „fejér-“ vagy a *Szépasszonyok* társaságában. A hagyománynak boszorkánya sem egy a mythoszi jellegű boszorkányokkal, kiket a nép a mesék számára tartván fönn, ilyenekűl a gyakorlati életben tudós embereket és javasasszonyokat gyanusít és hisz a varázslat és rontás félelmes ördögi mestersége gyakorlóinak.

A forrásba, melyből merithetnők az ősvallás boszorkányaira vonatkozó adatokat, belefakadt az újabb hagyományok bő ere. A kettőnek kétfelé való csepegtetése lehetne ugyan kisérlet tárgya, de talán még most nem kellő eredménynyel.

Ha a boszorkányságot úgy tekintjük, mint az ősvallásgyakorlat közelebbi megfigyelésre érdemes töredékét, még a legkönnyebben megtalálhatjuk az elhomályosúlt mythosz és a még mindig élénk hagyomány találkozó pontjait, mi végből a néphit boszorkányait kell még legalább is némi figyelemre méltatnunk.

A *szigetvári* néphitben a boszorkányok előttünk női alakban jelennek meg, különben lólábúak és előre hajlott rút testűek.[365] Nem jó róluk beszélni az *olaszfalusi*-ak (Veszprém) meggyőződése szerint, mert ha az ember tető alatt nincsen, mindent meghallanak s aztán, ha rosszat mond rájuk az ember, éjjel megnyomják vagy megrontják. A gyereket el is viszik. *Asszony a boszorkány*, de olyan, a ki a lelkét már eladta az ördögnek. Istentagadó a boszorkány, hanem azért eljár a szentegyházba, de az imádságot megfordítva mondja és urfelmutatáskor a pad alá köp. Szentelt vizzel nem hinti meg magát.

Az ördöngős mesterséget egymástól tanulják el. Ebben az a fő, hogy magukat át tudják változtatni s majd kecskebéka-, majd fekete macska-, majd más állat-alakban jelennek meg. Sokszor lóalakot öltenek s ellenségöket keményen összerugdossák. Ha az ilyen lovat megvasalják, másnap látható a patkó helye a boszorka kezein és lábain.

A boszorkányok társas életet élnek. Éjjel 12 órától kakas szólásig tart az összejövetel, mely alatt az időt evéssel, ivással és mulatsággal töltik. A táncz ilyenkor kimaradhatatlan. „Jó élet az, gyönyörűség, lám mely szépen élünk“ szokás-mondás köztök.

Kisebb összejöveteleiket magán házaknál, elhagyatott helyeken, a nagy összejövetelt a Szent-Gellért-hegyen tartják meg.

A boszorkányok repűlnek.

> „Megkenvén valamely kenőcsvel *(repülő zsirral)* a fejök tetejét, két tenyereiket és talpaikat, repűltek,“ olvassuk róluk Ipolyinál, ki ezen bűbájos kenőcs alkatrészeivel is beszámol.[366]

Egészen ősi és mythoszi vonatkozású a néphitben a boszorkányoknak *szentgyörgy-napi* szerepeltetése: az éjszakai *gellérthegyi gyűlés*, *harmat-gyüjtés*, *virágszedés*.

Ez a jó és rossz szellemek megmérközésének *nagy éjszakája*, melynek kimenetelétől függ a gazdaságnak és sokszor az egész termő évnek sorsa. A boszorkányok ilyenkor a legserényebbek a rontásban, a gazdák pedig a védekezésben.

„Szent-György nap éjszakáján, olvassuk a szatmármegyei babonák közt, gyűlnek a boszorkányok *Szen-Gellő* hegyére tanácskozni. Ilyenkor vigyázni kell magára minden halandónak, mert akinek, legyen az ember vagy állat, a fejéhez vágják az *ördög kantárját*, az azonnal táltossá változik; a boszorkány hátára ül s úgy vágtat a nagygyülésre."[867]

Nevezetes a szent-györgy- és szentiván-éji *harmatszedés*, melyet szőlőkben és buzákban lepedőben szednek föl, azután kicsavarva új bögrébe tesznek. Nagy szükségök van rá, hogy az aratást megsemmisitsék és tetszés szerint esőt csináljanak.

Nálok van a *„felhő-kulcs."* Ha a szélvész zúg, a boszorkányok egy kosárban tánczolnak, vagy láthatatlanúl tovazúgnak a levegőben. A ki egy fejszével belevág a viharba, sebet ejt a boszorkányon, tartja a néphit.

De hogy Szent-György-naphoz visszatérjünk, annak előtte kell szedni a jó füveket, mert annak utána már nem oly foganatosak. Vagyis miként egy boszorkány-pörben maguk vallják:

„Szentgyörgynapja után semmit sem használ, mert mi minden füveknek, gabonáknak, virágoknak, szőlőknek, egy szóval minden termékenységeknek Szentgyörgy nap előtt harmatját elszedjük."

Az is vallomásuk, hogy:

Lucza napján a tehenek hasznát, és gabna virágját, a szőlő hasznát Szent-György napján szokták vala közönségesen elvenni.

A boszorkányok, ha akarják, *„megkötik az esőt,"* sőt a szegedi boszorkányok annyira visszaéltek volt tudományukkal, hogy vidékjöknek *esőjét és halhasznát* pénzért 7 évre eladták törökországi feleiknek. Az egyesség a Matyi-parton történt Szent-György napján éjjel 11 órakor.

Titkos tudományukat és hatalmukat nem kis mértékben neveli azon körülmény, hogy ismerik fűnek-fának hatását és az erejét. Ők értik ezeknek nyelvét; mert jeles napokon, mint Szent-György, Szent-Iván napjának éjjelén és talán Karácson éjszakáján is, *megszólal a fű s megmondja: mi hasz-*

nát lehet venni. Az ilyen táltossághoz különben a *felső-bányai* boszorkány állitásához képest nem kivántatik más, mint egy fejérkigyónak főtten való megevése.[368]

Hatalmukban áll, mi szintén tündéri sajátság, a varázsló igéknek használata, milyenek: *Hipp, Hopp, ott legyek a hol akarok.* — *Köd előttem, köd utánam, engem senki meg ne lásson.*

Nem lehet csodálkozni, ha a nép vágyik látni boszorkányt, a mi nem is lehetetlenség. A székely néphitnek e tekintetben ilyen a tanácsa:

> Őszi vetéskor a boronát künn kell hagyni télire a mezőn. Szent-Györgynap reggelén azután menj ki, állítsd föl magad elé e boronát s azon kereszrűl nézve az előtted elmenő csordát: a bika szarvai között látod a legfőbb, s a többi barmokén az alsóbb rendű boszorkányokat. De ha a szükséges varázsigét nem tudod, akkor jaj neked! Ha tehát erre nem akarsz vállalkozni, akkor egy fekete tyuk első tojását megfestvén, husvét első napján tedd a zsebedbe s úgy menj az egyházba. Itt nézzed a bejövőket, mert látni fogsz közöttök olyanokat, a kik nagy szarvaik miatt alig tudnak az ajtón bejönni. De aztán vagy előttök menj ki az egyházból s tedd le a tojást vagy pedig keresztuton állj meg, mert különben meghordoznak.[269]

A boszorkányok, mint mythologikus alakok a törökségen át Perzsiából jött megtelepülők nálunk. Másutt is, különösen az *árja* származású népeknél egyiránt félelmetesek, és mythoszi alakok, kik léteztek, sőt a néphitben ma is léteznek.

A boszorkányok, a gonosz tündérek hagyománya is a mellett látszik tanuskodni, hogy az ősvallás kora még ismerte a természet rejtelmeinek egy rugóját, melyet ma már nem ismerünk, s mely a gőgös tudomány előtt talán még sokáig ismeretlen marad. Vagy mint Ipolyi szépen mondja: „Ezzel is azonban csak úgy vagyunk, mint a mező füvével. A mindennapi ember tudatlanságában letapodja a leghasznosabbat is, vagy gondolja, nagy figyelemmel van irántok, ha olykor egy illatosat és virágzót leszakít érzékei csiklandoztatására, kalapja mellé s keblére tüzi bokrétául, — mig az istenséghez föl-

emelkedett, a megihletett (fejér kigyóhússal táplálkozó =) táltos bölcsnek *megszólalnak*, megnyilatkoznak: mi hasznukat lehet venni, melyik mirevaló, megérti őket.[370]

És ezzel, noha talán még sok boszorkány-anyag hátrahagyásával, tovább indulhatunk.

j) A rosszak első csoportját az ijesztők egészítik ki. Ezekhez véljük sorozandóknak a fejér,- czifra- és szépasszonyokat s a kisértetek s éjszakai rémek változatos alakjait.

A szépasszonyokról fönnebb[371] már volt szó, mint az ősvallás vélt boldogasszonyairól. Itt meg mint a boszorkányok szövetséges társai jönnek újolag emlitésbe.

Meg sem születik a gyermek, már is a *Szépasszony a ház körül ólá'kodik, mikor az aszszony lë akar betegönni, de ha be bir mönni, bemén a hászba is, oszt' az ablakon agygya ki a gyerököt a Boszorkányoknak.* (Szőreg.)[372]

Már említettem a szegedi néphitet, hogy csak 11—12 óra közt mén a szépasszony éjszaka bort inni. Hétszer iszik belőle; a mi megmarad, az ablakon kiönti a ház végére, mert több szomjas boszorkány kisérői vannak.

E szerint a boszorkányok fejedelem-asszonya néphitben a szépasszony, rossz lény, kinek a szülő anya és gyermeke után való rontási szándékát nem itt a helye elmondani, megjegyezvén, hogy ilyenkor mindig boszorkányok a kisérői.

A székely hiedelemben nem egy a Szépasszony, hanem többen vannak. Valódi *sámán szellemek*, kik jót-rosszat tenni egyiránt hajlandók. Kicserélik a gyermeket; de rávehetők, hogy az igazit visszahozzák. Adják, de el is veszik a hideglelést.[373]

A czifra asszony sem rosszabb a székely Szépasszonyoknál, kik az embert étellel, itallal kinálják jókedvükben és majdnem halálra tánczoltatják, legalább *Hontban* (Ipolykeszinél s Balog helység szöllői közt) jelentkező czifra asszony olyannak mondatik, a ki: kisértet, igen szépen énekel s gyönyörűen öltözött, látására és hallására elámul az ember. *Kálmány L.* mythologistánk azt hiszi, hogy a félelemre vezetendő vissza az, hogy itt a Szépasszonyról lévén szó *Czifra asszony nevet* adtak neki.

A *fejér asszony* csak a felső országrész néphagyomá-

nyában él,[374] de inkább már csak a szláv mythosz személyesitésében. Egyénisége a magyar Szépasszonynyal a legkevésbbé sem látszik azonosnak, miként azt nem egy néphagyománynyal lehetne igazolnunk.—

A fejérasszony a szláv *Béla Víla*-val, *fejér tündér*-rel tartandó egynek.[375]

Sok baja van a néphitnek a *kisértetek-* s *éjszakai rémek*kel is. Ezek közönségesen állatok:

> kecske, disznó, pulyka, kutya, macska stb., melyeket az teszen félelmetessé, hogy az éjszaka magában utazó embert bizonyos távolságban követik s folytonosan nyomában vannak. Ha az ember sebesen megy, sebesen megy a kisértet is; ha ő fut, fut az is; ha ez megáll, megáll amaz is. Hiába kergeti, veri, üti le lábáról és futamodik meg előtte, megint csak a sarkában van. Haszontalan töri el egyik lábát, három lábon is utóléri és jő utána. Utoljára is az Istenhez való fohászkodás menti meg a kétségbeesett embert ördöngős útitársától.[376]

Ha az állati kisértetek ijjedelmesek, még inkább azok, ha e rossz szellemek emberi alakot öltve jelentkeznek.

„Néhány trencséni mészáros a rajeczi vásárra ment. Egy erdőn haladtak keresztül. Éjféltájban lehetett, midőn az út szélén egy *borjút* vettek észre a holdvilágon. Leugrottak s a borjút feltették a kocsira. Tovább indultak, de a lovak alig birták húzni a szekeret, olyan nehéz volt. Végre meg épen nem birtak tovább menni, hiába nógatta őket a kocsis. Most a borjú hirtelen baráttá változott, leugrott a kocsiról, tánczolt, hangosan felkaczagott és eltűnt.[377]

A *szigetvári* néphit szerint:

> nem ritka eset, hogy az esti fonóról hazamenőket fej nélkül való kisértetek kisérik haza. Mikor a kapuhoz érnek, a kisértet eltűnik.[378]
>
> *Rajecz-Tepliczen* (Trencsénm.) van egy híd. Ha éjji 12 órakor valaki átmegy rajta, kisértetek állanak elé és a patakba dobják.[379]

A régi várak mondáival, a meséknek helyhez nem kötött elbeszélésével nagyon hosszúra lehetne nyujtani ezen népies adattárt.

2. Halál és betegségek.

A Halál a vogul ősi világnézetben, mikor még nem volt rossz. Kul'yater az újabb hitmondákban. Családja- és háztartásának hiedelme. A betegségek az ő unokái. A dualismus hatása. A Fene, Guta, Csikarás, Íz, Forróság, Hideglelés, Nehézség, Nyilalás, Vértályog személyesitése.

Nagyon természetes, hogy nyelvhagyományainkban nagyon kevés nyoma maradt hátra azon mythologiai korszaknak, midőn az ős hiedelem szerint a *halál* még nem volt *rossz*, nem volt „mind *két keze* terhes iszonyú *kaszával.*" Még a mesékben leginkább visszatükröződik az eredeti felfogás. Ezekben a mesehős komázik a halállal s nem egy esetben ki is fog rajta.

Volt már a vogul teremtési mondában arról szó, hogy Kul'atert (a halált) isteni ajándékként adja az Ég a földnek, hogy betegséget és halált hozzon a túlságosan elszaporodott emberek közé és ez által a boldogság eszközlője legyen.[380] Ezen fölfogás, a mióta Reguly által följegyeztetett, maguk a vogulok között is veszendőbe ment, mennyivel kevesebb nyoma lehet tehát a magyar néphagyományban!

A mai vogul néphit már gonosznak ismeri Kulyatert, a ki az égben hét lakattal bezárt fogoly volt, miglen Numi Tárom még jobban meg nem haragudott reá és féllábánál fogva megragadván, le nem vetette. A hullámzó tenger közepébe esett és el is pusztult volna, ha magát *bűvölés* által meg nem menti.

Kulyater szigetet bűvöl elé, a melyre leesik s azon embereket, sőt várost is hoz elő. Nem marad meg azonban egyszerü bűbájosnak.

A kereszténység hatása, hogy ma már nem kevesebb Kulyater, mint „kisértő" és „csábitó" *ördög.*[381]

A finn mythologiában e tekintetben ős nyomokat hiába keresünk, miután azokat egészen háttérbe szoritották az idevonatkozó skandináv mythoszok.[382]

A vogul és finn egyiránt családot és háztartást tulajdonit a halálnak. A mi meséink és mondáink keveset bajlakodnak a Halál családjával; de nálunk sem egészen ismeretlen az.[383]

És az eredeti világnézet szerint nem csupán a Halál

személy, hanem személyek, illetőleg szellemek az általa életre és működésre hivott Betegségek is, a finn mythologia szerint meg épen magának a Halálnak unokája ezeknek némelyike.

A *Kalevala* a *Nyilalás*-t, *Csikarás*-t, *Csonthasogatás*-t, *Szaggatás*-t, a rossz *Kelés*-t vagy *Támadás*-t, *Himlő*-t, *Ragály*-t, *Dögvész*-t és a *Rontás*-t ismeri Loviatar, a *Halál fekete képü vak leánya* gyermekeinek.[384]

A finn hős költemény, melynek végső rúnója már a kereszténység diadaléneke a pogányság fölött, mintegy még a pogánynak maradt táltosok által szerkesztve és énekelve, — más adatok hiányában kevés is és időn túli is, hogy bennünket abban tájékoztasson, hogy ha már a Halál a betegségek atyja: mely betegségekkel látta jónak elő-őseinket megszeretni, hogy közöttük (a zord éjszakon) a megélhetés mérlege egyensúlyban maradjon.

A Halál más lett, midőn a perzsa hatás következtében a jó és rossz elve némi vallási forradalmat (sajátlag csak eszmezavart) idézett elő, és nálunk az Isten-szó mellett a boszorkány- és ördög-fogalmakat is meghonosította.

A jó és rossz kettős táborára oszolt az ős hit megszaporodott alsóbb rendü szellemi serege; de ezen dualismus nálunk nem fejlődött rendszerré. A néphit babonái a gyakorlatban mindvégig (és ma is) a régibb sámán vallási korszak isteneihez fordúlnak segitségért. Ők adták, vegyék is el! És ennek következtében mentől hatalmasabb valamely istenség: annál több bajnak az ura, gazdája, melynek visszavételében történnek a ráolvasások. Az alsóbbrendü szellemek ellen a kuruzsolás a mentőszer.

Nehány betegségről névszerint is meg kell emlékeznünk:

A *Fene*. A nép egyrészt sűrűen emlegeti átkozódó kifakadásában, másrészt meg fél, ha róla van szó, nevét kimondani s körülirással igyekszik azt pótolni, hogy: az *a rosz, csunya betegség*.

Már ezen félelemben is ki van fejezve a néphit, hogy *élő lény*; de még inkább abban, hogy az embert *eszi, rágja, viszi*. Hogy: *lép, mászik, száll* s *uszitani lehet, mint a kutyát*. Szegednépe *Kálmány Lajos* értesülése szerint tizenegy Fene létezését hiszi.[385]

A keresztény világnézet hatása megszüntette a betegségek önálló uralmát; de a néphit azért még mindig személyeknek képzeli őket. Igy a *Fenét asszonynak.*

„Elindula Krisztus Urunk Szent Jánossal, érkezett a *Fene Asszonyhoz,* kitől szállást kért, adott szállást. Csinált kőből való párnát, vasból való lepedőt.“ Hódmező-Vásárhely.[386]

A tűz nélkül való égés személyesitője ő, ki mint az emberi testen rágodó láthatatlan lény méltán tartaték a betegségek legkeményebbikének, kinek *kő a párnája* és *vasból való a lepedője.*[387]

A *Guta.* Hogy nálunk a betegségek működő szellemek, annak bizonysága lehet a Guta, melynek közmondásaink szerint a néphit *halálos ütés*-t, kisebb kártételnél *simitás*-t, *lapitás*-t, *legyintés*-t tulajdonit. Ellentéte a Fenének a Guta, mert mig az tüzével sorvaszt: addig ez fagyos lehelletével dermeszt.

Hogy szellemek a betegségek, ezt a többi bajok főjellemvonásai is igazolják. Igy a mythoszok felfogásán alapuló közszólás szerint a beteget

a *Csikarás* bántja,
az *Íz eszi,*
a *Láz* gyújtja, a *Forróság* elönti,
a *Hideglelés* rázza,
a *Nehézség* hányja, üti, veri, töri,
a *Nyilalás* hasogatja,
a *Vértályog* öli stb.

A ráolvasások mutatják, hogy a betegségek szellemei kezdetben nem voltak rossz szellemek, miként annak idejeés helyén látni fogjuk.

3. Ártó szellemek vagy Manók.

Nem őskorszaki hitregés alakok. A Sárkány perzsa kölcsönzés. A mondák és mesék sárkányjai. Sárkány-mondák. Helyneveik. — Vizi Manó. Viziember mesében és népmondában. Kis víziember. A tiszavidéki Holtember. Feketegyerek és Veres sipkás. Vízilányok. Erdei ember a voguloknál és finneknél. Vadleány.

Az bizonyos: itt sem az ősfelfogás szellemeivel van dolgunk, hanem a sámánismusból kibontakozásnak indult

korszak átmeneti démonaival, kikről csak a hozzánk közelebb eső mythologiai kor tekintetében szólhatunk, mint egészen rosszakról. És ezeknek kedveért még egyszer végig kell mennünk a szellemeket rejtő elemeken; még egyszer föl kell kutatnunk az erdők vadonját, a hegyek, völgyek és a földalattiság rejtekeit. Ilyen első sorban a *Sárkány*.

A nyelvtudósok igazolása szerint a *sárkány*-szó a *perzsából van átkölcsönözve*, mely török közvetités következtében honosodott meg nálunk.[388] Ha jól tartom, *kétféle sárkányt* kell megkülönböztetnünk és más a mondák egyszerű és más a mesék sokfejű sárkánya. Ezuttal az előbbiről van szó.

A sárkány barlangokban, kutakban, tavakban és iszapos mocsarakban lakik. A néphit szerint *halból* és *kigyóból* lesz. Innét a közmondás: *Kigyó, ha kigyót nem eszik, sárkány nem lesz belőle.*[389]

Ipolyi e részben csallóközi, honti és kecskeméti néphagyományokra hivatkozik.

A néptudat nem tesz ugyan különbséget a mesék és a mondák sárkánya között; de a mythologiának különbséget kell a kettő között tennie.

A mesék sárkányai rendesen tűzokádók, vagy ha kutban lakó: nem ád vizet, miből világos, hogy a szárazság és aszály, vagy máskor a nappali és éjszakai állandó sötétség okozói. A másik fajta meg szélvészt, jégesőt támaszt haladó utjában.

Az egyik ellen hősök küzdenek és ember fölötti erejöknél fogva, hozzájárulván a bűvös szerek és ital hatása is győzedelmeskednek fölötte. A másikat a garabonczosok bűvölik ki rejtek helyökből, nyergelik meg és viszik Szerecseny ország felé, honnét elevenen nem is kerűlnek többé vissza.

Az egyiknek országa, birodalma van a föld alatt, honnét elő-előtőr rablókirándulásokra; a másik, mint víz- vagy barlanglakó, csak a maga vidékének pusztitója és réme.

Amazok rendesen hárman vannak; ezek pedig csak magukban.

És ilyen sárkányok nem csupán voltak vidékenként, hanem vannak a néphit szerint még ma is.

Homok-Terennén van egy ház a falu közepén, úgy hijják, hogy Jó zsidó-féle ház. Ez előtt van egy kis kert, sűrűn körülnőve liczeum-bokrokkal. Azt mondják, hogy a bokrok közt is lakott egy sárkány, de elvitte a barbonczás.

Új-Besztercze, Ó-Besztercze és Radoska nevű faluk alatt (Trencsénm.) egy sárkány van. A feje Új-Beszterczе, a teste Ó-Beszterczе, a farka Radoska alatt. Mikor e sárkány megmozdúl, nagy árvíz borítja el a vidéket. Valamikor el fog jönni Gábor angyal s e sárkányon a fellegek közt lovagol. Ha az erdő felett vágtat el, enyhébb lesz az időjárás; ha a mezőn, kiáradnak a vizek; ha este nagy zivatar után, derűlt idő lesz; ha délben, az istenitélet következik. Ezután Gábor más világrészbe viszi át, ott szétvagdalja. A ki e sárkány hátából egy darabot a nyelve alá tesz, sohasem fog izzadni. A ki pedig a nyelve fölé teszi, azt még télen is nagy forróság fogja gyötörni.

A báni (Trencsém.) kath. templom alatt van egy sárkány, mely az egyházat karácsony este éjféli mise alkalmával bizonyos magasságig felemeli.

A trencséni vár mély kutjában is volt egy óriási sárkány, mely a vizet vérré változtatta. Ennek a feje a kútban, teste a város alatt, farka pedig a Vágban volt.[390]

A régi krónikák tudnak *sárkányírtó hősökről*, milyenek voltak: Vid, a Salamon király nagyravágyó tanácsosa, a Bátoriak őse: Opus, ki az *ecsedi láp sárkányát* ölte volna meg, honnét Bátor neve és czimerében a három sárkányfog.

A sárkányokban való néphitet a mondákon kivül számos helynév örökíti. Ilyenek a hegy-, völgy-, kút- stb. résznevezeteken kivűl *Sárkány* (Esztergom), *Sárkány*-Bakony (Fejér), *Sárkány* (Fogaras), *Sárkány* (Bihar), *Sárkány* (Komárom), *Sárkány* (Zemplén), *Sárkány* (Pozsony), *másik Sárkány* (Komárom), *Sárkány* (Győr), Beő-*Sárkány*, *Sárkánymajor* (Fejér), *Sárkánysziget* (Zala), *Sárkány*-Szíl (Sopron), *Sárkánytó* falvak és pusztanevek, melyek mondái már feledésbe mentek vagy eltorzúltak.

Nincs megye, melynek területén a sárkányoknak emléke nem volna föltalálható.[391]

A folyómentieknek a *vízi manókkal*, *vízi lányokkal* van sok bajuk, mert ragadozók, fullasztók, emberélet után sóvárgók.

A *finn* vízi manókról, *vesi hiisi*-kről tudjuk, hogy hatalmas, ártékony szellemek valának.[392]

A *kún* vízimanóról egy XIII. századi iró értesít.

„Midőn a kúnok népe a tatárok által leverettetett és szétszóratott, e nép egyik legelőkelőbb családjaiból való fiatal ember a Krisztus hitére tért. Mint hét éves fiú, még pogány korában mint maga beszélte nekem, egyszer nővéreivel s ezek barátnőivel egy folyó partján játszadozott. *A vizből egyszerre egy rettenetes tekintetű szőrös ember merült fel*, a játszóknak ment és rájuk kiáltott: *„Mért zavartok nyugalmamban?"* A leányok megfutamodtak, a fiut azonban, ki nem tudta őket elég gyorsan követni, az ember egy doronggal úgy megütötte, hogy halottként összerogyott; az ember pedig visszaugrott a vízbe. Nővérei fölvették a tetemet és elvitték egy sátorba, mert a kunok akkor még nem laktak házakban. A szülők megjelentek s általános jajveszéklés támadt. Éjfélkor a halottnak vélt ifju ismét feléledt." (H. A.)[393]

A mi vízi manóinknak sem nevei-, sem jellemzésében nem mutatnak egyöntetűséget a különböző vidékek néphagyományai. A folyóvizeknek ártalmas szellemeit még leginkább az *öregember-* és a *zöld ruhás*, vagy *kis vízi ember*-nevezet látszik csoportositani, incselkedő szirénjeit pedig a *vizilány*-elnevezés.

Meséink sok változatban emlegetik a *vízi embert*, ki a szegény embernek komája lesz vagy őt jóléthez juttatja, de hét év mulva ismét mutatkozik, hogy az épen hét éves fiut, ki a mese hősévé lesz, magával vigye.

Sajó-Vámos mellett Borsodban a vízi manó *öregember* képében kisért és csalogatja magához az embereket és gyermekeket, a kik a mint közelednek hozzá, lesüpped velők a föld s alámerűlnek. Ekkor a víz szinén *egy félig csikó alakú* rém tünik elő, mely miután háromszor vigan nyeritett s első lábait háromszor összeütötte, ismét lebukik.[394]

Különös előszeretettel viseltetnek a nők iránt. Ipolyinál találunk egy *csallóközi* mondát is, mely azonban immár a régiség nemes zománczát nagyon kis részben viseli magán.[395]

A vízi manók másik fajtája a *zöldruhás*, a kis *víziember*. Ilyen lakott a Léva táján levő Perecz folyóban is, ki olykor vásárkor bejárt a városba is. Megismerhető volt ujjairól, mert róluk folyvást víz csepegett. Egykor a Perecz ezen vízi emberét egy mészáros megbántotta s azt nem sokára behúzta, amint arra járkált a patak mellett, *lelkét pedig egy korsóban, vízi palotája falára függeszté. Sok korsó is volt ott már ekkor s mindegyikben egy lélek lakott.*

„A magyar halászok vizi ellenségei" czímen *Kálmány Lajos mythologusunk* a *Tisza* gonoszairól ad számot, a kik szerinte: a *Holtember*, a *meredt testű*, a *Feketegyermek*, a *Veres sipkás*, a tápai *Szőrös büfögő*.[396]

A *szegedvidéki* néphit tudós értelmezője szerint:

A víz gonosz lakói közül legismeretesebb alak halászaink előtt a *Holtember*. Ravasznak mondható, a ki ha kell, csakhogy bajba hozza, csalogatja, hívja az embert.[397] Holtnak szinleli magát, pislogó szemmel, meredt testtel uszkál a víz tetején, hogy a halászok holtnak gondolván, csolnakjukba bevegyék, mit ha sikerűl elérnie, a csolnakot elsüllyeszti és a benne levőket lakásába beviszi.

Máskor, úgymond a tudós értekező, megakasztja a halászok vízen járó eszközét, megfogja a hálót, csomóit ki is oldja. Maga kérdezi, hogy: *oldja-e vagy kösse?* Ha oldja, akkor a csomókat oldja ki; ha köti, akkor a háló megakad.

Mint egyátalában a rossz lényeket: ugy a *Holtembert* sem jó emlegetni, mondja Kálmány, mert megjelenik.[398]

A szegedieknek is van *viziember*-ök, ki karddal és késsel jár, közönségesen hallal él, hanem az embert is megfogja; a víz fenekére viszi és megeszi. A csolnakot felforgatja, a hajót limbázza. Szinére fekete. A tápaiak *szőrös büfögőnek* hivják és azt tartják róla, hogy még a vízen kivűl is megkergeti az embert.

Kálmány L. még a *Feketegyermeket* és *Veressipkást* em-

líti és úgy jellemzi őket, mint pajkoskodó s amellett veszedelmes vízi lényeket.

Még csak a *Garamot* kivánom megszólaltatni. Egyszer körmöczi mészárosok keltek át a Garamon kocsikon. Mikor a víz közepén voltak, hangokat hallanak alulról: „Itt az idő s még senki sem jár.“ Abban a pillanatban egyik társukat huzza valami lefelé. Társai megfogták, nem engedték. De Zsarnóczára érve, az illető már a harmadik pohár bornál meghalt.[399]

A' *vízi leányokat* jobbára a hagyomány a mesékben hangoztatja, mint *tengeri tündéreket*, (*a tengeri kisasszony* már csupán mint bűbájolt alak tartozik kivételesen és időhöz vagy föltételhez kötve a víz rosszaihoz). Hagyományunkat eddigelé hiányosnak kell tartanunk, mert nem kétségtelen, hogy pl. a Versényi tanár közlésében a magyar genius szólalt volt-e meg? vagy az idegen.

> *Körmöczön*, úgymond a gyüjtő, a zólyomvölgyi erdő tavában egy vízi tündér lakott. Szépen énekelt, mitől a favágók elaludtak. Ezért nagyon boszankodtak. Egyszer a farakások mögött elbujtak. Jött a halfarkban végződő tündér, egy kis gyermekkel a karján. Egyik favágó kikapta kezéből a gyereket s a tópartjára dobta. A tündér farkával hozzávágott, de a százados fenyőt érte, amely ketté tört. A favágok fölvették gyermekét és elfutottak vele. A tündér sírva bukott le. Azóta nem látták. *Nagy-Bittsén* is azt mondják, hogy a *Vágban* volt egy vízi tündér, félig ember, félig hal, a ki réme volt a vidéknek, mert a falubeli gyermekeket hordogatta el.[400]

A néphit szerint a *kutak* sincsenek veszedelmes lények nélkül. Itt laknak a *vasorrúbábák*, kik a gyermekeket behuzzák.[401]

Még a *hegyi* és *erdei manókat* kell röviden szóba hoznom. A mint lakó helye volt a hegy a jó szellemeknek: úgy nem hiányozhattak onnan a gonoszok sem. Hasonlóképen ezek népesiték be részben az erdőket, melyeknek odvas fáiban ütöttek tanyát, vagy épen laktak családostól. A mesék úgy tudják, hogy egyik-másiknak a rengetegben *házuk* is van.

Már a *vogulban* is nyoma van az *erdei embernek*, a „szőrös szemü“ *Urocsi*-nak, ki a vadak őrzője s tanácsot szo-

kott adni a medvének: hol járjon, hogy meghizzék a téli hálásra.[402]

A *finn „Erdöisten“* is nem az embernek kedvez, hanem a medvének, mert ha bekeritik megmondja a medvének, hogy „most be vagy kerítve, fuss el!“[403]

A finneknél külön *hijsi*-je, rosszakaratú szelleme van a *hegynek és erdőnek.* Ezeknek egyike *Retimo*, ki az erdőt őrzi és ellenzi az erdőirtást. A különféle alakokban ijesztő és rossz útra csalogató erdei *Liekkö*. A szintén erdei *Ajattara*, ki a mi *vadleányunk*-hoz lenne hasonlatos, ha másban és nem abban találná kedvét, hogy az erdőjárókat az igaz útról letéritse. *Menningäiset*-ek a hegyek és zord kietlenek ijesztő szellemei.

Egyes mondákra és regékre támaszkodva, állithatónak látszik, hogy a hasonló erdei és hegyi szellemek nálunk sem hiányzottak.

Különös s alkalmasint idegen hatásra vall, hogy a *hosdáti* néphit a csecsemők álmát az *erdők anyjá*-tól félti.

4. Ördögök.

Az *Ördög*-szó tanusága. Tering isten hagyományai. Szólhatunk-e parz hatásról? *Íz* azonos a finnek félelmetes Híz-jével. A Kalevala kételvüsége. Ős hitregéink ördögének el nem mosódott vonásai a néptudatban és torzalakitásai. Szine. Állatalakja. Lakása. Udvartartása, családja, népe. Varázslatos megjelenése. Készsége a bajban segiteni. Áldozatot követel. Ipolyi nyilatkozata. Ördög mint személy- és helynév.

A *török ördög* szó[404] nem utolsó bizonysága annak, hogy volt idő, midőn az ősvallás még mit sem tudott a mai hagyomány ördögeiről.

Volt azonban már az ördög-szó meghonosúlta előtt is a magyar regevilágnak földalatti istene, csakhogy másként hivták.

Hivták pedig *Tering*-nek (a törökségben: *Töröng*,) mely alatt az altájiak föld alatt lakozó istenségek értettek annak idejében.

A *vogul* hagyományban ma: *térn* annyi, mint *ördög, lidércz*, tulajdonkép: bolygó tűz, tűzi látvány,— mely jár és „hét nyelvű.“ Innét a *Téring és Terning*.[405]

Hogy a *Tering-ette* (= Tering-adta) kifejezésben, mely mint az indulat kifejezéseaz *ördög-adtá*-nak s *ebadtá* nak társa, — ma is emlékezetben van, azt előttem már mások is észrevették.

Tering még isten volt s az fogott lenni az *Ördög* is, mig vallásunk tiszta sámán vallás jelleggel birt s a parzismus hatása következtében isteneink a jók és gonoszok kettős táborára nem szakadtak.

Hogy érintkezésünk a parzi vallással közvetett volt-e vagy közvetlen; vagy miként nagytekintetű Vámbérynk tudni szeretné: őseleink, legalább részben, a Zoroaster hitére tértek-e vagy nem? — abban leginkább a nyelvtudomány van hivatva tájékoztató világosságot terjeszteni.

A mi a mythologiai nyomokat illeti, ezek nem igen kedveznek a közelebbi érintkezés föltételezésének, vagy épen azon föltevésnek, mintha nálunk e vallási rendszer csak annyiban-mennyiben is meggyökeresedett volna.

Ős vallásunk megmaradt egészben sámán vallásnak továbbra is. Isteneink, daczára az Ördög külön szerepének, észrevehetőleg a jó és rossz kútfejei maradnak annakutána is.

A milyen szembeszökő a parzismusnak, mint szomszédnak hatása ránk: annyira nincsen semmi maradványa, hogy e vallást valamikor fajunk egy része uralta volna is.

Érvnek látszik az is, hogy a parzismus hatásával járó új mythoszi fogalmak, mint: *Ördög*, *Manó*, *Boszorkány* a törökségen keresztűl hatolva juthattak el csak hozzánk.

A mi Ördögünknél még a finn *Hiisi* is közelebb áll a parz *Arimánhoz*, mit a skandináv mythoszok hatásának kell tulajdonitanunk.

Hiisi-t *Híz*-nek olvassa tudós Barna Ferdinánd és Hunfalvy Pál egynek veszi az átkozódásokban némely vidéken sokat emlegetett *Íz* zel.[406]

Híz csakugyan „ellenséges és kártékony hatalmas istenség,“ ki testvéreinek, a Kalevala hőseinek minden lépten-nyomon akadályt gördít az utjokba. Igy Híz az oka, hogy Väinämöinen hajója faragása közben térdén nagy sebet ejtett. (VIII. 152. stb. vers.)

Hízi, a miben még a korábbi hitregei fölfogás mutat-

kozik, abban hasonlít az elem-istenekhez, hogy van családja és gazdasága. Van *iramszarvasnyája* és *ménese*. Hízi szarvasát elfogni és tüzes szájú csikóját megzabolázni, csak a kalevai hősöktől várható merészség volt.[407] A hideg éjszak, közel szomszédsága a pokolnak, levén egyik tartózkodó helye, volt a rúnókban megénekelt *korcsolyája* és *hótalpa*. Előtte a kődarabokra tört, az ág darabokra szakadt.

Teremt ő is, de csak ártalmasat, mint a *kigyót*,[408] és szolgálatában sok ártalmas lény van, de mégis, főleg ha számba veszszük, hogy a *jótétemény is kitelik tőle*,[409] nem találjuk egészen igazolva Ipolyi állitását, hogy: Híisi Kaleva, az istenatya (óriás) tizenkét fiai egyike. Ő a rossz, a gonosz képviselője, *ki küzdelembem áll tesvérei: a világosság és jóság személyesitőivel.*"[410]

E részben az ellentét inkább tájakhoz, a borongós *Éjszakhon* — (Pohjola) és a napfényes *Kalevalá*-hoz van kötve, melyek egymással állandóan hadi lábon állanak, majd a *boldogulás bűvös malma*: a *szampó* miatt, majd más okoknál fogva.

A küzdelem változó szerencsével folyik, Éjszak nagyasszonya majd a tengerbe fagyasztja ellenfele hajóját, majd a ködöt, szelet hívja segitségére, majd járványos betegségeket küld Kalevalára s medvét a Kalevalai nyájak pusztitására. A győzelem végleg Éjhon asszonyának pártjára látszik állani, midőn ez a napot és holdat kézrekeríti, a hegyek belsejébe elrejti és a tüzet is elorozza Kalevala házaiból. De a kalevalai hősök győzedelmes csatájok után a nap és hold visszaadatását kierőszakolják.

És mindezekben *Híznek* semmi szerepet nem adnak a runók jeléűl, hogy a Kalevala hagyománya még nem tartá a későbbi, vagy a mai értelemben ördögnek a Híziket, s az még mindig inkább sámán isten volt, mint a semmi jóra sem alkalmas párz rossz szellem.

Az ősvallás ördögét módositá a párzismus, és egészen átalakitá az *izlam és kereszténység* hatása.

Némi pihenőt kell tartanunk, mielőtt a *népies ördöghagyományok* birálatos ismertetésére adnók rá fejünket, vagyis röviden ismételnünk annak okait, hogy a kereszténység ördögének miért nincsen helye a magyar mythologiában.

Az Ördögnek csakúgy, mint az Istennek legrégibb neve a sejtelem dolga, miután azok irásban nem maradtak ránk. *De mindkettő sámán* (jó-rossz) *istenség volt.* Az Ördögnek nagy kárára vált, hogy ő a *földalatti* (földöntúli) *világ fejedelme* volt. Az élőkkel kevés jót volt módjában tenni, annál könnyebben ráragadt, hogy ártalmas szellem. Az *árja* (perzsa) érintkezés nagyon mgrontotta hitelét, de még istenféle maradt. Az izlam, a zsidó és keresztény vallás a mint felütötte fajunk között az érintkezés vagy állandó tartózkodás sátorát, megszünt isten lenni, lett *sátánná, minden rosznak oka- és okozójává, „sivó oroszlánná,“ lelkekre vadászó pokolbeli szörnyeteggé.*

A *positiv* vallás Ördöge nem az, a ki az ősmagyar vallásban volt. Átalakúltak ördög-hagyományaink is; de az új hit az ó-vallásnak minden nyomát, miként látni fogjuk, e tekintetben sem birta kiirtani.

*

A népies elbeszélésekben az Ördög különbözően s egymástól nagyon felütőleg rajzoltatik. Az „iszonyatos“ népies költészetének, melyben a merész nagyitásnak jut ki a főszerep, általánosan felkapott alakja ő.

Legelső jellemvonása, hogy *fekete,* annyira, hogy a közmondás szerint: *nem is ördög, ha nem fekete.* Az Ördög a mesében, mint egy *fekete ember, fekete ruhában, fekete lovon, fekete kutyával* mutatkozik nem egy esetben. Az ördögnek állatai is *feketék,* mint a fekete *kakas, kecskebak, ló, holló, eb.*[411] Ezen személyesítés már biztosan azon korból van, midőn az éjszaka istensége a világosság ellenségeűl kezdett tekintetni.

Néha *medve-* vagy *farkas* alakjában mutatja magát,[412] máskor csak arról lehet ráismerni, hogy lába *ló-* vagy *kecskeláb.* Ebben mutatkozhatik, miután a *szarv a hatalom jelképe,* a *ló-láb* pedig még azon mythologiai korból foghat származni, mikor az alvilági istenség egy volt a leszállott nappal, mely lovasnak, lovonjárónak képzeltetett. A nép tudatában azonban mindezek ma már csak ijesztő voltának jellemzésére szolgálnak.

„Az ördög a *szigetvári* néphitben lófejű, középteste emberi, lábai medvelábak. Négy szarva, homlokán egy

ökölnyi szeme van. Hangja is emberi. Az ördög rossz, szivtelen, különösen fösvény ember halálos ágyához szokott saját hintaján elmenni, útjában a község földjét pusztítva."

Ez a sátánnak csak cselédje lehet, mert ugyanott a a sátánról az mondatik, hogy: a sátánnak emberi alakja van, csupán lába hasonlit a lovakéhoz. A ki a sátán nevével átkozódik, annak fejét és kezét kifordítja.[413]

Egyéb torzitásaival, milyen például a *Pihári* mesében fordul elő, vagy hogy tüzes alakban jelenik meg s alatta ki ég a padozat stb., itéletem szerint kár nélkűl adós maradhatok.

Természetes, hogy az ördögnek *pokolban* a lakása; de már Ipolyi észrevette, hogy meséink- és regéinkben egy eredetibb felfogás nyilatkozik meg, mely az Ördög lakóhelyét hegyen-völgyön túl messze tájra, erdő közepére, hová a madár sem száll mitőlünk, helyezi. Egyes helyi mondák meg olykor arról tesznek bizonyságot, hogy az Ördög imittamott a föld belsejében lakott:

> *Gyalu* vára mellett van egy szikla-üreg. Ezen szikla-üreg fenekén, mélyen a föld alatt volt az ördög gyönyörű kertje. Előbb pokoli setétségen kellett áthaladni s csak azután kezd viradni. Minél alább mén, annál vakitóbb fény és világosság jön elő. Ezen földalatti fényárban volt az *Ördög kertje,* földi nyelven le nem irható virágokkal.[414]

Mondáink tehát még emlékeznek az Ördögnek korábbi isteni lakóhelyére is.

Az is régibb vonása még az Ördögnek, hogy a néphitben *családosnak* képzeltetik. A közmondás tudja, hogy az Ördög *mikor tartja a lakadalmát, mikor veri a feleségét.* Meséinkben és mondáinkban gyakran találkozunk majd az *Ördöganya fiával,* majd az *Ördögatya leányának* jut irányadó szerep.

Kapcsolatosak ezen kérdésekkel a néphit azon adatai, melyek az Ördögnek *udvartartásáról, fegyveres népeiről, sokaságáról* stb. szólanak, és ősi vonásokat, melyek a kereszténység gonosz szellemeinél föl sem tételezhetők, tulajdonitanak.

Sok mesehős van olyan *gyűrűnek* birtokában, melyet csak meg kell az újján fordítani, vagy *sípnak*, melybe csak bele kell fújni, hogy *az Ördög megjelenjék* és *cselekedje a kiadott parancsolatot.* Szerintem ez is ősvonás azon, mythologiánkbeli korból, midőn az alvilág szelleme közel egyrangú fogott lenni a többiekkel. Mikor az istenekre *számán bűvöléssel* és *ráolvasással* föltétlenűl lehetett hatni.

A néphagyománynak erős bizonyságai vannak arra, hogy, miként Ipolyinál kifejezve találom: ő is *megsegít,* könyörűl a kétségbeesetten, a hívásra azonnal jelentkezik, sőt hivatlan is ott teremvén, maga kinálja szolgálatát és a megadott segitségért viszont ő is hálát, elismerést, *áldozatot* követel. De amint neve kimondásától is tartózkodik: úgy segitségét is kárhozatosnak tartja a néphit, elfogadóját pedig a pokol zsákmányának.

Meséink szerint az erdőben eltévedt *vadásznak* a sikertelen fáradozó *halásznak*, a hazakisérő után vágyakozó fonóleánynak, a nyomorán kesergő szegénynek, a sárba rekedt fuvarosnak jelenik meg azon kifakadásukra, hogy: jönne bár a gonoszlélek . . . . . Volna bár az ördög . . . .[415]

Eleven hite túlzó vonásaival rajzolva, tartja a nép rossznak az Ördögöt, a mint végtelenűl jónak vallja új hite Istenét. De azért, miként itt is, meg-megvillan az őshagyománynak egy-egy öntudatlan nyilatkozata is.

Abban is ősrégiség mutatkozik, hogy az Ördög áldozatot köt ki, közönségesen hallgatagon: a születendő gyermeket, kiért hét év mulva jön el. A kik azonban közönségesen megmenekednek.

Ebben azon áldozatok emlékezete látszik föntartva, melyekkel az ősvallás annak idejében úgy az Ördögnek, mint az elemisteneknek áldozott s babonás szokásaiban áldoz a néphit ma is.[416]

Most az Ördög, a mi talán a kerereszténység hatása, nem tulajdonnév. Lehet, hogy már az őshagyomány is közlegényeknek, *Drumó*, *Dromó*, *Duromó a pokol királya* népségének tekintette őket. Az is kérdés, hogy csak *alvilági ördögöket* ismert-e a magyar ősregetan, vagy vízi, hegyi elem-

ördögöket is? Az utolsó valószinűbb, sőt bizonyos, hogy ha a fönnebb érintett manókat az ördögökkel azonosítjuk.

Ipolyi szerint „többnyire hol a régi pogány tanok helyébe új vallási rendszerek léptek, amazok isteneit rosszaknak és elégteleneknek kimutatván, neveiket és tulajdonságaikat a rossz szellemre ruházták, vagy hogy ezt legalább saját mythoszaik hasonló alakjaival igyekeztek magyarázni.“[417]

Igy lett az Ördögből ördög; a föld alatt lakó sámán istenből pokolbeli gonosz, sátán.

De vajjon igazat adhatunk-e *Nagy Géza* tudósunknak, ki vitatván, hogy *Artimpasa,* a szkitha istenasszonynak a finn *Impi* vagy *Ilmatar* és a magyar *Tündér Ilona* a megfelelője, s annak *erdeng* (= szűz) nevéből bontakozott ki a magyar *ördög-* (ürdüng) szó, s alakúlt át a parzismus hatása következtében sátánná?[418]

Ha végig tekintünk a velünk nyelvrokon népek mythologiai adatain, meggyőződhetünk, hogy ha *nő a teremtés munkatársa,* mint a mordváknál, akkor teljesen idegen nevű lép föl ördögűl; hogy a parzismus többnyire az alvilág sámán (jóra, roszra egyiránt kész) szellemeit avatta gonoszakká; hogy mig a török-tatár érintkezésben levőknél az ördög a teremtés végrehajtója: addig az ugorság ezt mindig a *levegő lányának fia,* a *Levegőfi,* az *Ember* teszi.

Hogy a magyar Ördög a kereszténységben nehezen fogott átalakulni teljesen gonoszszá, egyik bizonyságát az „Ördög“ személy- és helynevekben látjuk.

S ezzel talán végezhetünk és berekeszthetjük Mythologiánk istentani részét.

XXIX. Ünnepek és jeles napok.

Évkezdet Üszögös Péter tüzes üszke. Mátyás-nap. Gergelynapi gergelyezés. Gergely fejér szakála. Gergelyesek és a napmentő mesehősök. Mythoszi elemek a honti népszokásban. Gyümölcsoltó.

Isteneikkel tiszteletök által kapcsolkozott össze a régi idők magyar embere. Ez volt az ősvallás gyakorlati hittana, melynek töredékes hagyományai egyszersmind a legalkal-

matosabbak arra, hogy az egykori isteninek fogalmát adják, vagy annak megvilágitására egy-egy sugárral hozzájárúljanak.

És ezen czimen először is ősvallásunk szent idejét: az ünnepeket kell szóba hoznunk, melyekről Ipolyinak alig volt nehány sor mondani valója.[419]

Természettisztelő őseinknél a természet volt szabályozója az ünnepeknek is. Főbb ünnepeik évnegyedesek voltak. Ezeknek sorát a *tavaszi* nyitotta meg. Az év a tavaszszal vevé kezdetét. A természet föltámadása nálok ünnep: *a természet Nagyasszonyának ünnepe vala.*

Már február 22 ikén „*a földbe üti üszkét Szent Péter.*" E tüzes üszögtől kezd aztán a föld lassan-lassan magához jönni és téli ruháját magáról lehányni. Micsoda hitregét kötött e naphoz az ősrégiség? — nem tudjuk; de a valószinűnél többnek látszik, hogy Szent Péter itt a *Napnak (Napistennek)* képviselője.

Ha jeles nap volt is „*Üszögös Péter*" az ősi naptárban, azonban nehezen fogott lenni *ünnep,*' vagy számittatott a tavaszhoz.

Mátyás napjának is jeles napnak kellett lennie talán már az ős időkben némi jelek után itélve. Göcseji néphit szerint, ha Mátyásnapkor jó idő van, sok hal lesz. Ki e napon halat foghat, abban az évben szerencsés lesz a halászatban. A Mátyás napján fogott halra, bármely fajtájú is, azt mondja: „Megfogtam a Mátyás csukáját" (*Gönczy Ferencz* Ethnographia VI. 326.) Más hagyomány szerint, mely a németben is megvan, Mátyás „jégtörő" ha talál, ha nem talál, csinál. Tehát a vízcultussal állna összeköttetésben.

Talán még *Gergely-nap* is: márczius 12-ike csak előfutára volt az ősmagyar husvétnak. A Gergely-napnak, mint a *töredékes hagyományból következtetni lehet,* a tavasznak azon elő-ünnepe volt, melynek örömét „*Gergely-járó*" gyermekek hirdették volt hajdanában.

„*Gergely-járást*" sok helyütt még most is tartanak a gyermekek. Hajdan ennek nagyobb kelete vala.[420]

Göcsejben és a hol még nem múlta divatját, abban áll a „gergelyezés," hogy az iskolás gyermekek papir pántlikás

süvegekkel, néhol fakardokkal is ellátva sorakoznak s bejárják falujokban azon házakat, melyekben iskolába való gyermekek vannak és engedelmet kapva, hogy a *szen'-Gergely énekét* elmondhassák, közösen elkezdik énekelni iskolába hivogató éneköket, melyben emlitésbe jő „Gergely doktornak“ dicsérete mellett az eljövendő *madarak*, a *szép kikelet, szép énekszóval való zengedezesök.*[421]

Annak előtte a Gergely napjával összeeső *márczius 12-ikén*, kinek dicséretét zengedezék a nemzet ifju sarjadékai, biztosan nem tudhatni. Bizonyára még nem a *tavasz megérkezését*, miután e nap még hó is eshetik s ilyenkor *Gergely rázza a szakálát.* A palócz ősnaptár töredéke szerint „*Gergely leszáll a patkáról*, gondolkozik, hogy leszálljon-e?“

Nincsen ok nélkül, hogy a gergelyesek „*Gergely katonáinak*“ is mondatnak és némely vidéken (mint Erdély egyes helyein) az irott följegyzések szerint nem csupán hogy *kardosak*, hanem egymást meg nem sértve vagdalkoztak is az utczán. A palócz „gergelyesek“ a kihalt népszokásnak még emlékezetben levő hagyománya szerint távozóban *a mestergerendához ütötték kardjukat*, ha nem mindnyájan is.

Szóval a „gergelyjárók“ nem iskolába toborzók, hanem valóságosan „Szent Gergely vitézei“ (Pápa katonái.)[422]

Hogy a népszokást kiegészítsük, még érintenünk kell, hogy a Gergelyjárás nem csupán éneklésből, hanem mondókákból is áll, melyek részben tréfás természetűek. Ezeknek a háziasszony ajándéka vet véget, melyért szintén versben jár ki a köszönet.[423]

A „Gergely katonái,“ kinek vitézei voltak a kereszténység előtt? biztosan nem lehet tudni. Alkalmasint a *Napé*, ki idegen országba hurczoltatva, szabaditás után vágyakozék. Ezért lehetett talán, hogy az úton is villogtatták kardjaikat, de senkit meg nem vágtak.

Hogy a Nap fölött a sok fejű sárkányok erőt vehetnek és azt a Hold- és Csillagokkal együtt országukba vihetik zsákmányúl, valónak tartotta az ősfelfogás és a mese maiglan állítja, hogy:

„Vót a világon egy ország, a melyiknek az egin sem

csillag, sem hódvilág, sem nap nem vót; hanem hát sitét vót, mint a koromfekete éccaka."

Mi nem egyéb, mint a *nap téli útjának megszemélyesitése*. A gyermek-gergelyesek tehát mindmegannyi hős „*kis Miklós*"-ok, kik a napot kiszabadítják a szerecsenyországi sárkányok hatalmából. És könnyü megszabadítaniok, mivel az máris útban van hazafelé.

Megerősíti ezen mythologiai föltevést a *honti népszokás*, mely szerint a gyermekek szent-Gergely napján *aczélt* és *tüzkövet* tartva kezükben, köszöntenek be a házakhoz ezen mondókával: „*aczélt hoztam, tüzet ütöttem kegyelmeteknek.*" Erre az aczélt olyképen veti a földre, hogy az egy ideig seregjen.[424]

Az *aczél-kova* a magyar vallási régiségben, miként tudva van, a Tűz-istennek és a Nagyasszonynak egyiránt jelvénye volt.

Gyümölcsoltó-Boldogasszony egészen a kereszténység ünnepe-e, vagy márczius 25 táján már az ősvallás is ünnepelt és mely czimen? — adatok hiányában nem lehet vitatni. Azon körülményből itélve, hogy ez ünnep körül különösebb néphagyományok nem csoportosúlnak, egyenesnek látszik a következtetés, hogy ezen ünnep napja az ősvallás naptárában jellemző nevezete daczára sem volt jeles nap.

*

Az ősvallás husvétja. Virágvasárnap. Nagypénteki babonák. Nagyszombati új tűz. Határjárás. Piros tojás. Arany-tojás a pogány mordváknál. A magyar csoknyázás, palócz kókázás, másutt kókányolás. Mátkázás, komázás. Öntözködés. Vízbehányó hétfő. Hajnalozók Erdélyben. Sz.-Györgynap nagy éjszakája. Sz.-Györgynap előtt talált gyík, kigyó, virág, mennydörgés. Boszorkány-gyűlés. Rejtett kincs mutatkozása. Szent-György hete.

Ősvallásunk *husvétja*, a nyomok odavezetnek, hogy *Szent-György napja* volt. Végigtekintvén idetartozó hagyományainkon, kimondhatónak látszik, hogy mig az őshusvét ájtatos és örvendetes részében beleolvadt a keresztény husvétba: addig gyakorlati részében, a *babonákban* maradt továbbra is naphoz kötött, *régi napjához*, melyen az ősvallási

gyakorlat szerint a természet örökifju Nagyasszonya ünnepelt.

Tehát sajátlag *husvéti* és *szentgyörgynapi népszokásaink* együttvéve adnak számot az *ősvallás husvétjáról*, mely a tavasz feltámadásának ünnepe lehetett.

Némely vidékeken, igy a régi népszokások classicus földén: *Göcsejben* a virágvasárnapot megelőző szombaton gyermek-ünnep a *barkaszedés* és sokban hasonlatos a Gergelyjáráshoz.[425]

Ősjellegüeknek látszanak a szentelt, vagy szenteletlen barkákhoz kötött *babonák*, mint: annak a *hasfájás* ellen való használata. Dörgés alkalmával, hogy *a villám a házba ne üssön*, a tűzbe dobnak belőle.

Virágvasárnapján minden házból visznek egy csomó barkát a szentelésre. Az egyházba való belépés előtt *a torok fájás ellen jó egy szemet lenyelni*.

A nagypénteki babonák is pogánykoriaknak látszanak.[426] *Nagypénteken* nem szabad ruhát szárogatni, mert akkor azon évben bőrt is fognak szárogatni (a szarvasmarhában kárt vallanak.) Nagypénteken reggel napfelkelte előtt jó a gunárral és kakassal paprikát vagy magyar borsot nyeletni. Ha nagypénteken reggel pálinkát iszik az ember, ha nyáron valahol elalszik is, a kigyó nem mászik a szájába. A ki nagypéntektől kezdve három egymásután való pénteken sót ád a tehénnek, az még azon tavaszon borjut fog kapni. Néhol nagypénteken napfelkelte előtt vetik el a palántamagot. A nagypénteki eső nagy szárazságnak az előjele. Ha esős idők lesznek is abban az évben, az eső a földet nem áztatja át rendesen.[427]

A mi a *Nagyszombatot* illeti, csak fentartással hivatkozhatom egy-két elöregedett szokásra, mint olyanra, melyek talán még a pogány korból ágadzanak át hozzánk.

Igy már Ipolyi gyanakodik, hogy az ó hagyományra vihető vissza a magyar kereszténység azon régibb szokása, hogy Nagyszombaton az *új tűz* megszentelése után eloltatott minden tűz s helyébe a megszentelt tűz tétetett (Pozsonyi misekönyv.)

Nem bizonyos az sem, hogy azon nagyszombat-*későesti*

határjárása a fiatalságnak, melynek marostordamegyei példájára hivatkoztunk, az ó-hit korából származónak veendő-e, vagy nem?

A többi, mit különösen a husvéti népszokások tekintetében még érintenem kell, csakugyan arra vall, hogy az ős-husvét a mint beleolvadt a keresztény husvétba: úgy átment vele az új ünnepbe a réginek vigassága és kedélyi gyakorlatos szokása is. Ennek egy-két példájára lehetetlen itt rá nem mutatnunk.

Ilyen a husvéti *piros tojás*. Már Ipolyi említi, hogy a himes tojás készitése és ajándékozása a föld minden népeinél elterjedt és egészen az ó korba felvivő pogány szokás.[428] Tehát biztosak lehetünk benne, hogy a tojás, bár mennyire találó symboluma legyen is az eltemetett s életre törő láthatatlan erőnek s igy a *föltámadásnak*, — nem a keresztény nyugattól kölcsönzék őseink, hanem magukkal keletről hozák az ünnepi himes tojás használatának szokását.

Már rámutattunk azon mythikus jelentőségre, melynek a tojás az ősvallásban részese vala. Ezt e helyütt a rokon népekre és a saját hagyományainkra való hivatkozással támogathatjuk.

Nem az volt a fő az ősök hiedelme szerint, hogy az ünnepi tojások festessenek, hanem hogy az ősvallás szent növényének: a *foghagyma* (vagy *vereshagyma*) héjával való főzése által megszentelődjenek s titkos erőt nyerjenek. A nép sok helyütt csakugyan még ma is *vereshagyma-héjjal* és nem „börzsön"-nel szinesíti a husvéti tojásokat.

Az őshitregék kora tehát még nem ismerte a *piros*, vagy *himes tojást*, hanem a barna-sárga, az úgynevezett *„arany-tojás"*-t, melyeket a *pogány mordvák* hite ma is vallásos kegyelettel veszen körül, több erőt tulajdonítván neki, mint a mennyit a keresztény néphit a husvéti *szentelteknek tulajdonít.*[429]

S látni fogjuk alább, hogy a szines tojásnak az ősvallás a husvéton kivül is juttatott szerepet.

Áttérve a *husvét magyar hagyományaira*, az látszik hangsulyozandónak, hogy ezek a kereszténység szempontjából nem értelmezhetők; de annál érthetőbbek, hogy ha az ős felfogás és gyakorlat maradványait látjuk azokban.

A himes tojásról, tojásszentelésről már volt szó. Még a kihalóban levő husvéti gyermekjáték szokásáról kell megemlékeznem, mely szintén a husvéti tojás kedvéért történik és teljesen ősrégi a vonatkozásokban.

Barna Ferdinánd emlegeti, hogy gyermekkorában még maga is gyakorolta játszó társaival a „*csoknyázás*"-*t*, mely abból állott, hogy két gyermek kiki a maga tojását hegyével egyik a másikéhoz gyengén ütögette, mig az egyik betört s ekkor a törött tojás a győzőé lett.[480]

Ennek hajdan országosan egy napja vala, a husvét másodnapja, melyet közszokás ma is a szabadban tölteni. A „tojás összeütésének napja" annyira ismert időt jelentett, hogy régi irásokat még keltezve is találunk utána. Ma' már nem sok helyen tartatik és nem is, mint külön gyermekünnep.[481]

Szobb-on (Somogy) husvét délutánján az isteni tisztelet végeztével tartatik a falu közelében egy nagy réten. A leányok „himös tojás"-aikat magasra felhajigálják, nagyokat tapsolnak hozzá s ügyesen megkapják. Más helyen a legények laptáznak erősen, kivévén nehányat, kik a leányokkal dévajkodnak, s el-elkapdossák előlük a felhajitott tojást. A gyermekek kettenként „*kókányó*(l)*nak*." Összeütik tojásaikat, hogy kié erősebb s marad épen. A ravaszabbak fatojással *kókányolnak* s ha a turpisság kitudódik, egy kis birkózással hamar kiegyenlítik a dolgot s az eltört tojásokat közösen elfogyasztják.[482]

Ipolyi szerint ezen tojás-játék a palóczságban „*kókázás*" név alatt ismeretes.[483]

Őseredetűnek látszik még a husvéti tojással való *mátkázás* és *komázás* is, mely még Vasmegye némely vidékén tartja magát. A fiu fiunak, a leány leánynak, ki vele egykorú s *mátkájának (komájának)* tartatni óhajt, ad, vagy küld egy himes tojást, ki azt kettővel viszonozza. Ezután egymást mátkának (vagy másik helyen szokásos: komának) szólitják.[484]

Szóval megállapíthatónak látszik, hogy az ősmagyar husvét kiváló jelvénye a *tojás és a vele készült tésztás sütemény* vala, melyek őshagyomány szerint talán az ablakba

való kitevés által szentelődtek meg. Ezen vélemény azon göcseji néphitre támaszkodik, hogy: a ki nem küld szenteltetni, az a kosárba helyezett ételneműeket nagyszombaton este a szoba ablakába teszi ki s reggelig ott hagyja, mert *abban az éjjelben az Ur angyala minden házat megnéz* s *a künn talált ételneműeket megáldja.*

A himes tojással találkozunk még a szokásos husvéti öntözködésnél is. Kétségbevonhatatlan, hogy az öntözködés is az ősmagyar husvét hagyományaihoz tartozik. Országszerte divatozó szokás, mely épen azért nagy régiségre mutat, s látszólagos üressége vagy nyers kivitele daczára ősmythoszi eszme hordozója.

Jelentősége tekintetében annyi keresztény századok után csak a tapogatózás jutott késő osztályrészünkül. Nekem úgy tetszik, hogy a tél rabsága alul fölszabadult *vízelemnek* tiszteletére szánt vallási szertartás fogott eredetében lenni, melyhez a leányok egészséget, a nemzet ifjusága erőt kötött.

De aztán, főleg hogy a gyöngébb nemet illetőleg kevés gyöngédséggel, sajátlag pedig nagy sok jó akarattal gyakoroltatott, a ma is szokásos *vízbehányó hétfő*-nevezet minden beszédnél jobban bizonyítja.

A régibb megfigyelés és a mai falusi gyakorlat megegyeznek abban, hogy a megöntés felért a vízbe való merítéssel, a mint hogy eredetileg, a „kerek tenger" hazájában talán csakugyan *vízbehányással* hajtatott végre.

Mentől több vizet kap a leány, annál elégedettebb, minek oka az ős meggyőződés homályos tudatában keresendő.

Úgy találtam, hogy a Közép-Nyárád mentén (Maros-Torda megye) föntartott öntözködési eljárás talán még legközelebb áll az ősvallás korának gyakorlatához:

„Minden valamire való leánynak a választottja, ha van, (irja róluk Gál Kálmán) szívbeli kötelességének tartja *husvét szombatjának éjjelén*, tehát *husvét viradóra* kedvesének kapujára, kútágasára vagy háza tetejére, általában valamely azonnal szembetünő helyre szép *fenyőágat* tenni. Nagyon élhetetlen a lányok között az, akinek husvétkor nem tesznek *fenyőágat.*

Nem mennek azt öntözni, nem hivják a tánczba, nem veszik figyelembe, a kinek kapuján, vagy háza tetején nem látják meg reggel a *virágot.*

De a legények is sokszor drágán és nagy fáradsággal szerzik meg azt a két-három darab szép fenyőágat, melyet szeretőik számára szántak. Mert, ha nincs a falunak fenyvese, elmennek a negyedik-ötödik falu határába is érette, s ha pénzért vagy egyébért cserébe nem kapják, készek lopni is, de szeretőiket kigunyoltatni nem engedik.

A három-négy darab fenyőág mesterségesen összekötözve és szines papirszalagokkal, *piros tojásokkal* feldíszitve, a lányt egész évre büszkévé teszi. Megtörténik az is néha, hogy (mivel szombaton éjjel elkéstek, talán épen azon éjjel szerezték és hozták messziről a fenyőágat s nem értek rá feltenni, vagy pedig maguk a legények megrestelték, ha egy-egy jómódú szép leány szégyen-szemre virág nélkül maradt) húsvét első napjának éjjelén tesznek még utólagosan egy-egy lánynak fenyőágat.

A tánczot rendesen a falu legjobb tánczú 2—3 legénye: a *vőfélyek* rendezik és pedig egész esztendőn keresztül.

Ezek a vőfélyek aztán húsvét másodnapján reggel megkezdik a falu egyik végén a *hajnalozást.* Ez abban áll, hogy azon házakban, a hol fenyőág van, a hozzájok csatlakozó fenyőágat tevő legényekkel együtt *muzsikaszóval* bemennek, a lányt (ki rendesen az udvaron tesz-vesz) megöntözik. Néha nem sok kimélettel a *válluba* fektetik s vederrel öntik rá a vizet, úgy hogy egészen lucskos lesz. A ház gazdaszszonya erre a *hajnalozókat* és *öntözőket* behívja, megtraktálja kalácscsal, pálinkával, *piros tojással* s ha jobb módú, akkor néhány krajczárral is.

A vőfélyek felváltva szépen betanult ünnepi köszöntőt is mondanak. Hálát adnak Istennek, hogy e szent ünnepi napokat megérni engedte. Áldást mondanak a házra és lakóira. Bocsánatot kérnek, hogy a *ház virágszálát, hogy el ne hervadjon, megöntötték.* Megköszönik a szives vendéglátást és kérik egyúttal, hogy engedjék el lányukat délután a tánczba is."[435]

És ezekben nagyjából a keresztény húsvétba átcsapott ősszokásokat kimerítvén, áttérhetünk az ősünnepnek *babo-*

nákban mutatkozó gyakorlati részére, melyek eleitől fogva „*Szent-Görgy*“ napjához kötvék.

Ezen babonák pedig komolyabb oldaláról mutatják be az ősidők husvéti *tavaszünnepét*, különösen annak előestéjét és éjszakáját. Ez a jó és rossz szellemek megmérközésének nagy éjszakája, és gondot okozó napja a védekezésnek, melytől függ az egyes gazdaságnak és sokszor az egész termő évnek sorsa.[436] A boszorkányok, kik ilyenkor gyülést is tartanak, a legserényebbek a rontásban, a gazda pedig a védekezésben. Különben a *nyirfa:* a Nagyasszony szent fája elegendő távoltartásukra; de ronthatnak a szőllőkben, rétben és vetésekben, melyeken a harmatot lepedővel szedik föl, hogy új bögrébe kicsavarva, bűvös szerül eltegyék.

Szent-György éjszakája a szent éjjelek egyike. Ezen éjszakán megszólal a fű s megmondja: mi hasznát lehet venni. Különben a füveket Szent-György előtt kell szedni, mert Szent-György után már elvették a boszorkányok a foganatját.

Már a Szent-György előtt való napok is jeles napok.

A göcseji néphit azt tartja, hogy: aki Szent-Györgynap előtt *kigyót* vagy *gyikot* fog s ezeknek torkát megnyomogatja, az ő kezétől a megnyomogatott torokfájósak baja megszűnik s maga az illető egész éven át mentes lesz a torokfájástól.[437]

A Szent-György napja előtt talált kigyónak levágott *feje* bűvös szer, vagy óvó eszköz; még a *bot* is, melylyel agyonüttetik, erőt nyer. *Zsírja, bőre* köszvényeseknek igen jó orvosság (Szatmár).

„A szent-Györgynap előtt talált hangyabolyt az asszonyok megbolygatják, hogy annyi csibéjök *bizseregjen* abban az évben az udvarban, mint a hány hangyát ott láttak.“

A Szent-György nap előtt talált virág megszárítva orvosság.

„A ki Szent-György nap előtt kezét csalánnal megdörzsöli, annak a keze abban az évben a csaláncsipést nem érzi.“[438]

A ki Szent-György előtt dörgést hall, a közelében talált keritést rázza, hogy azon évben a hideglelés elkerülje.

„A ki Szent-Györgynap előtt először dörgést hall, vesse magát rögtön a földre s ott többször henteregjen ide-oda, akkor azon évben nem lesz gyomorfájása“[439].

Hegyhát vidékén: Szent-Györgynap előestéjén szokás *nyirfaágakat* tenni az ablakba, ajtófélfába, istálló elé kerítésre, sőt még a buzavetésekbe is, hogy a boszorkányokat távoltartsák a háztól, az emberektől és állatoktól.[440]

„Szent-György nap éjszakáján gyülnek a boszorkányok *Szen-Gellő* hegyére tanácskozni. Ilyenkor vigyázni kell az embernek, hogy az ördög meg ne *nyergelje*. A ki ez éjjel baloldalán fekszik s lába vagy keze keresztbe van téve, ahhoz nem férhet rossz.“[441]

Szent-György éjszakáján mutatkozik a *pénz* is, mely mint a tűz lobban fel, miről a szathmármegyei néphit sokat tud.

Szent-György napjának *egész hete ünnep volt az ó-törvényben*, a mint ezt a göcseji néphagyományból következtetni lehet. „Ha a baromfiat Szent-György hetén ültetik meg, a csibék nagyon „ferdén“ (hiányosan) kelnek ki.“

És ezzel husvéti hagyományainkat nagyjából kimeritettük s a tavaszi jeles napokon ilyképen általestünk.

*

A májfa a palóczok közt. Honti szokás. Pünkösdi májfa Muzslán. A somogyi májusfa váltság. Kis loányok pünkösdi járása a palócz földön, Csallóközben. Dalos mondókaik. Pünkösdi király- és királyné-választás. Mythoszi vonatkozása. Pünkösdi babonák.

Hozzáláthatunk folytatólag a nyár — mythoszi hagyományainak összeszedegetéséhez.

Ilyen mindenek előtt május elsején a májfa-állitás szokása, melyet látszólag kölcsönzésnek kell tekintenünk; de lehet nem minden alap nélkül ősgyakorlatnak is vitatnunk. Nekem az látszik helyén levőnek, hogy beérjem a májfa-állitás magyar ősvoltának okaival.

Nincsen nagyitás úttörő mythologusunk: Ipolyi állitásában, hogy a májfa-állitás magyar faluinkban köztudomás

szerint napjainkig „élénken divatozó szokás." Hogy sok helyütt ilyenkor reggel majdnem minden ház előtt, melyben eladó leány lakik, látható ilyen fa.[442]

Még az annyira elzárkozott és szokásaikban eredeti *palóczok* közt is otthonos a „májfa" állitás.

„Ezt, mondja Istvánffy, a palócz legény el nem mulasztaná semmiért sem. Ha május elseje hétköznapra esik, a májfát rendesen a legközelebb eső vasárnap reggelre szokták felállitani. Kimegy a legény előtte való nap az erdőre, olykor 'a harmadik falu határába is, ha közelebb nincs, kiválasztja ott a legszebb, legsudárabb fiatal nyír-fát s ha kell, nem sajnálja érte megfizetni az 1—2 frtot sem, ha pedig nem adják, ellopja szépszerével. Odahaza aztán a nyír-fát galyaitól szépen megtisztítja, csak a tetején hagyván egy kis lombkoronát, azt azután czifra kendőkkel, pántlikákkal földíszíti s éjnek idején elviszi szeretője udvarára és ott a kapu mellett földbeásva felállítja. S ki boldogabb, mint a kinek kijutott a maga májfája s büszkébb, mint az, a kié a legmagasabb, legsudárabb az egész faluban."[443]

Nem egy ok szól amellett, hogy a májfa-állitás szokását eredetinek tartsuk; annál bajosabb adatok hiányában meghatározni, hogy ünnep volt-e vagy csupán jeles nap vamikor a zordonabb éghajlatú haza tavasz ünnepének emlékezetben tartott évfordulója? A babonás hagyományok teljes hiánya kevésbbé merész föltevésre sem ad jogosultságot. A hagyományos nyirfa, melynek az ősünnepségekből nem volt szabad kimaradnia, csak fél ok arra, hogy május elsejét az ó-törvény szent napjai egyikének nézzük. Annál is inkább, mert a hagyományos májfák állitásának nem mindenütt május elseje az ideje és nem egyes hajadonoknak kitüntetése a bevallott czélja.

Ipolyi úgy tudja, hogy álittattak „közös" májfák is. Tudja, hogy *Hontban* az Ipoly völgyén (ő Peszek környékét említi) az ilyen fákra kendők és szalagok tüzettek és ezeket onnét le kellett lőni s a lövő az összegyült leánysereg hallattára kedvese ki-kiáltott nevében próbált szerencsét.[444]

A májfák állitásának nem is mindig május elseje az ideje.

Fönnebb láttuk, hogy az némely helyeken a hajadonok husvéti kitüntetése; másutt pünkösdi mulatságnak van az szánva. Igy Muzslán (Esztergomm.) a májfa magas póznára emelve *pünkösd hétfőn* a fiatal biró, a fiatalság által választott első legény háza előtt állíttatik föl s körülötte nagy vigan járja el a fiatalság a pünkösdi tánczot.[445]

Midőn vitatom, hogy a májfa-állitás magyar szokás, egyszersmind nem állithatom, hogy az nem volt meg szomszédainknál is, vagy hogy az eltérések mindenike jogosúlt arra, hogy eredetinek tartassék.

Pünkösd a nyár első, határozott jellegű ünnepe a néphagyományban. Észrevehetőleg nagy a különbség a meghonosodott és eredeti pünkösdi népszokások között, miként az a következő példákból kiviláglik.

A somogymegyei lengyeltóti legénység „május elsején az egyház elé hatalmas május-fát állít le Csáky Elek tudósitása szerint. Ez ott marad pünkösd-hétfőig. E napon kora reggel lóháton szineskendő zászlókkal berugtatnak minden egyes ház udvarára, közrefogva a „maskurás“-nak felöltöztetett lovast. Csodálatosan is néz ez ki. Fejére egy zöld galyakból font alkotmány van téve, mely oly terjedelmű, hogy lovát is befödi. Az udvart körűlnyargalván, az egyik legény verset mond, azzal végezvén: adjanak tojást vagy pénzt a legények részére májusfa váltságúl, mert ha nem, úgy feltipratják az udvart, hogy az járhatatlanná válik.“[446]

No hát ez nem lehet magyar szokás. Nem magyar eredetre mutat az „ugocsai pünkösdi királyválasztás“ sem, mely azzal végződik, hogy az utczán végigvonuló „királyt“ minden kerités mellől, minden kapu sarka mögül hamuval telt fazékkal, törött tállal, rossz edénynyel fogadták.[447]

Nem ilyenek a mi pünkösdi hagyományaink!

És nem is vagyunk egészen szűkében az idevágó hagyományos adatoknak, sőt akár osztályozhatjuk azokat.

Talán nem tévedek, mikor az elsőséget a kis leányoknak adom, s e részben a *palócz* gyakorlatra hivatkozom, kiknél a leánygyermekeknek a „*Mi van ma*“ járását a pusztitó korszellem napjainkig nem volt még képes fölöslegessé tenni. Pedig a mostani gyakorlat már tartalom nélkül való

szokás, melynek csupán az öntudatlan mythikus értelem tudhat becset adni.

A „mi van ma" járásának pünkösd első napja az ideje. Délben megkezdik s járják egész délután naplementéig, de csakis leány-gyermekek, miként Istvánffy Gyula írja:

„Valamennyien fejér ingvállba, piros, virágos szoknyába vannak felöltözve s egy közülök, rendesen a legkisebb, a *„pünkösgyi kirá'né,"* kinek megkülönböztetésűl a többitől fejére *rózsa-koszorú* van téve.— Összeszedelődzködik 10—12 ilyen palócz kis lány, beállítanak a gazda udvarára s ott az ablak, vagy a pitar-ajtó előtt körbe állva, egymás kezét megfogják s a kis pünkösdi királyné előtt addig forognak, mig a következő dalocskát el nem éneklik:

Mi van ma, mi van ma. Piros pünkösd napja.
Haónap lèsz, haónap lesz' A mâsogyik napja:
Ne tipegj, ne tapogj, Mer' ha mè'tapodod
A pünkösgyi raózsât, Megadod az árát.
Csak fürgyik, csak fürgyik A fekete csaóka.
Szâjjon a házokra, Az ègèk harmattya,
Mint azelőtt szállott Az apostolokra.
Lyânyok ü'nek a toron'ba Aran'koszoróba
Ára mènnek al legênyek Sárga sarkantyúba.
Ha jaó jányok vaónâtok Nèkem köszönnêtek,
Lèvennêm a süvegèm Annak örű'nétek,
Pêz vaóna, csengene, Raózsa vaóna sèrgene,
Mêgis kiserdű'ne. (Dicsêrtessêk a Jèzus Kirisztus!)[448]

Ipolyi szerint *Kilitiben* (Csallóköz) hatjával állnak össze a leánykák fejérbe öltözve, fejökön rózsakoszorúval s egy *fa-bábot* hordoznak szépen felöltöztetve, virágokkal, koszorúkkal s koronával feldíszitve s midőn vele a ház ajtajához érnek, énekszóval vagy a nélkül rákezdik:

Elhozta az Isten piros pünkösd napját,
Mink is meghordozzuk királynénk asszonykát,

mire a bábot, a mint bírják, olyan magasra emelik ezen felkiáltással: *„A ketek* (kegyelmetek) *kendere ilyen nagyra nőjön ni!"*[449]

Első sorban méltán hozakodtam fel a kis leányokkal, mert a pünkösdi öreg hitregének ők az utolsó pártfogói s dalos és mondókás ajkaik őrzik az ó-vallás énekének töre-

dékét: a legeslegrégibb nyelvemléket. Különben bizonyos, hogy az ősvallás ezen *nyári énekét* is elveszettnek kell tekintenünk.

Az ős hitrege nyomai visszamenőleg mutatkoznak még vagy csak mutatkoztak a serdűltebb ifjuság ünnepi kedvtelésében. De természetesen ez már pelyva és nem buza az ős mythosz helyett.

A mai pünkösdi fiatalsági ünneplések már jobbára elfajúltak, Ipolyi még ezt írhatta nógrádi, honti, gömöri, csallóközi, tehát jobbára palócz esetekre hivatkozva: „A szokás mai gyakorlata tudomásomra ebből áll: pünkösd napján (gyakrabban csupán pünkösd-hétfőn) az ifjuság a délutáni táncz és zene előtt választ maga közül és pedig a legények külön egy *királyt*, a leányok is egy *királynőt*. Amaz az ünnep feje és rendezője, emez dísze. Az ünnepélyes öltözékkel, szalagokkal, kendőkkel és virágokkal való földíszítés mellett fejökre *korona*, vagy csak *virágkoszorú* tétetik, kezökbe virágokkal díszített királyi pálcza adatik. Olykor azonban ezt az általa rendelt szolga viszi előttük. Ehhez a leány arcza fejér lepellel elkendőztetik, ugyancsak ő karjára virágokkal telt kosarat tűz s ha az ajándékok sokasága megkivánná, ilyeneket visznek utána szolgáló leányai is. Végűl négy fejérre meghámozott botocskára köttetik egy nagy piros kendő négy vége s menyezetkint vitetik négy leány által. Az egészet kézen fogódzva körré alakúlt legények és leányok tánczoló serege veszi körül s megkezdik a tánczot a falu korcsmája, a király és királyné háza előtt, honnét a menet házról-házra folytatódik. Minden ház előtt eljárják a körtánczot; mire a ház gazdasszonya kilép, széket téve a ház elé a királynak és királynőnek s kosarába ajándékot vetve, mit a királynő virághintéssel viszonoz. A pünkösdi királynő arcza lelepleztetik s a pünkösd ünnepére vonatkozó alkalmi versek egyszersmind a ház urára és asszonyára vonatkozással, szavaltatnak vagy egyhangún dúdoltatnak, minek ismétlődő zárversei visszhangoztatása közt a csoport eljárja a *kör-* vagy *tipegő tánczot*."[450]

Mintha a töredékek még a táncz minőségét is jellemeznék. Azt hiszem, hogy lassúbb ütemben lejtettek az e fajta szövegnél:

Jó legény! jó legény! Jól meg fogd a kantárt·
Ne tiposd, ne taposd A pünkösdi rózsát.[451]

Mig ellenben egészen szapora lejtésssel adták vissza a refrainszerü záradékot:

Hadd tapodjuk, hadd tipodjuk
Piros pünkösd napját!

Hogy régenten ez lovon történt, azt a fönnebb említett palócz kis leányok verses mondokája is bizonyítja. Az adatok gyér volta miatt bajos eligazodni, hogy vajjon ezen játékos kedvtelésnek nem felel-e meg egy korábbi kor komoly eljárása, avagy a pünkösdi ifjusági vigalmakat minden átmenet nélkül a kereszténység fosztotta meg mythoszi jelentőségétől.

Hátha e kérdésre a mese adná meg a feleletet, mely szerint a napot visszaszerző hős menyegzős ünnepséggel fogadtatik s ezért lett a fiatalság ünnepe!

Vajjon a pünkösdi mythoszszerü népünnep nem része-e a vele szomszédos szent-Ivány napi ó-ünnepnek? még véleményezés nélkül kell hagynom.

Még érintenünk kell a pünkösdi néphagyományt. Pünkösd napján Göcsejben napfelkelte előtt a leányok a búza harmatjában mosdanak, hogy szépek legyenek. Szintén napkelte előtt bodzavirágot szednek, mely torokfájás ellen használ. A disznó állát megfőzik, levét a disznókkal megitatják, hogy azokat azon évben veszély ne érje.[452]

Szent-Iván (virágos szent-János) éjjele.

Tűzünnepünk maradványa. Szertartásának hagyományai a palóczoknál. A hajadonok ünnepe volt. Kolonyfalusi részlet. A perki leány tűzugrása. Pozsony- és hontmegyei régibb gyakorlat. A hosszú szentiványi ének töredékei és hitregei fontosságaik. Babonás szokások.

A Szentivánéji tűzünnep a szent királyok által leginkább tilalmazott s a népszokásban legtovább föntartott maradványa az ősvallásnak. Az év legszebb részében, leghoszszabb napján: junius 24-én tartatott s a *„Napistennek“* szentelt ünnep volt.

Hagyományának töredékei mai napig fönvannak. Igy a *jó palóczoknál* a szentivánéji tűzugrásban. Az őshagyomány

tudatának hiánya mellett a falusi elüljáróság ellenkezése is meglevén, nem csoda, hogy ha e festői népszokás mindig jobban összébb zsugorodik és ma már semmi sem emlékeztet rá, hogy a Napisten nyári nagy ünnepének áldozati szertartását koptatta meg az idő ennyire és tette gyermekjátékká.

„*Parád, Bodony* községekben, mondja az *Ethnografia*, Szent-Iván napját megelőző este, midőn a nap a hegyek mögött már leáldozott volt, kimegy a falu apraja-nagyja, leányok, legények a községet környező emelkedettebb helyekre, ott aztán tüzet gyujtanak s a fölcsapó lángokon keresztül ugrálva kiáltozzák: „*Törês ne lëgyen a lábamon! Törês ne lëgyen a lábamon!*" Majd a leányok csomóba kötözött „tisztes füvet" (stachys) tartanak a tűz füstje fölé egy darab ideig s azt égnek dobálva kiáltják: „Illyen na'llegyën emmênk kendereönk! Illyen na'llëgyën emmênk kendereönk!"[453]

A megfüstölt tisztesfű-csomókat, mint „szörnyen hasznos füvet" hazaviszik s abból a betegségben sinlődő gyermekek számára készítenek fürdőt.

Dorogháza, Szuha, Mindszent környékén pedig a nagyobb lányok a tűz közelében két sorjával egymásnak szemközt állanak s a szemben állók egymás kezét megfogják erősen, azután két leány egy 6—7 éves kis leánykát két oldalról végig sétáltat a sorban állók kezefején, mi közben folyton ezt kiabálják: „Ég Buda vára, èg Buda vára!" S a mely párnál a kis leány már elhaladt, azok ismét a sor elejére szaladnak, ott ujból összefogják kezöket, hogy a kis leány másodszor, harmadszor is végig sétáljon köztök s ez igy tart mindaddig, mig a tűz meg nem szünik lobogva égni s csak azután ugrálják keresztűl a parazsat.

A *ballaiak* meg mikor már leszállott az este a tájra s a Gönczöl szekerének csillagfénye kigyuladt az égen: akkor vonúlnak ki a határbeli dombokra. Ott hosszú póznára kötözött szalmacsomót gyujtanak meg s azzal ide-oda futkosnak. Régebben ily szalma-csomót többet is meggyujtottak s azzal vagy kígyózó vonalban futkostak egymás után, vagy úgy állottak össze, hogy az égő csóvák lángjaiból egy kereszt formálódott ki."[454]

Utolsó föllobbanásai az ősök szent tüzének!

Hogy Szent-Iván vagy nyári máskép virágos szent János napja ennek előtte szertartásosabb volt s jobban kidomborodott; hogy az kiváltképen a hajadonok ünnepe, kik ekkor a titkos jelentésű Magyar Ilonához fordúltak, hogy férjhezmenetelökben legyen segitségökre, — az hagyományrégiségeinkben még elég kivehetően nyilatkozik.

Erdélyi írja, hogy: e nap az országban néhutt, nevezetesen Nyitra megyében, *Kolony* vidékén bizonyos népi mulatságok ünnepe igen régi szokás szerint, mikor a helységtől távoleső, leginkább halmos helyeken, többnyire szalmas rőzse-tüzeket rak a falubeli ifjuság, főleg a leányok (mert a fiuk inkább csak nézők), vivén magukkal párlásra szükséges „virágos" füveket s a tűznek lángját énekszó mellett keresztűl ugrálják. Milyen:

> Virágos szent János, éjszakád világos.
> Mig előtted leszek, tiszteletet teszek,
> Csak addig világos, légy aztán homályos.
>
> *
>
> Hajtsuk, hajtsuk a cseresnye ágát,
> Mert most éli szép világát
> Hadd szakasszak szépéből.
> Szeretőmnek szinéből.[455]

Abból: hogyan és mikép ugorja át a tüzet valamelyik, jósolni szoktak a férjhez-menésre. A közmondás: „Elugrotta, mint *Perk*-i leány a férjhezmenést,"[456] — úgy értendő, hogy szegény tűzbeesett és összeégette magát. Közmondás, hogy: Hosszu mint a szent Iván éneke. Ez az ének azért hosszu, mivel az ünnep, vagy szokásos mulatság két hétig tartott, melynek Szent-Iván napja épen közepére esik.[457]

Ipolyi meg hivatkozik még pozsonyi és honti egykorú gyakorlatra is. „Bősön, Bakán s a dunaparti helységekben, hol még divatos (írja Karcsay után) szolgalegények rakják estén a falu végén. Rőzsét kérnek össze e czélra, ha nem kapnak, úgy veszik el s összeállítják azt rakásba hegyével fel, azután alul meggyujtják s körültánczolják, különféle dalokat énekelve. Hajdan volt, mondják, erre egy különös hosszú ének: a Szent-Iván éneke. Midőn a tűz lelohad, átugorják, hogy *ha a faluban tűz támad, el ne terjedjen.*"[458]

Kilitiben szerinte, hat pásztor legény szokta rakni a tüzet, melyen mindegyikök háromszor átugrik, a gazdasszonyok pedig vizet melegitenek mellette, mely óvszer a káposzta-hernyó ellen.

Hontnak dunaparti részén pedig az a szokás, mondja Ipolyi, hogy az előestén kimén az ifjuság a Duna feletti partokra, a leányok a part alján állanak, az ifjak a tetején. Tüzet rakva botjaik végébe karikát illesztenek s azt a parázsba megtüzesítve megforgatják s a Dunába sujtják, miközben az alakjából és értelméből kiforgatott daltöredéket ujongják:

„Ipsiláng, ipsiláng, ipsilángi rózsa,
Rózsa volnék, piros volnék,
Karika volnék megfordulnék
Kire, kire, kire? (— — ék Örzsijé)-re.“[459]

Bezzeg hízik, ki a nevét hallja említtetni.

*

Ritka rendet vágtam, sürü boglyát raktam
Hej, hej rózsám gyere velem (ugrik) „Keszihócz“-i.

A leányok koszorút kötnek s azt egy közeli fára hajingálják, a kié az ágon megakad, még azon évben férjhez megy.[460]

A hosszu Szent-Iván éneke elkallódott. Egyes darabkáival a gyermekek játszanak, tánczolva énekelvén:

Kis kacsa fürdik Fekete tóba
Anyjához készül Lengyelországba
Szerelem, menyem, szép lánybarátném, —
A kit szeretsz, vedd el.

Ezt szeretem, ezt kedvelem,
Ez az én édes kedvesem,
Ha pénz volna pendülne,
Rózsa volna, csendülne
Mégis kifordúlna.

Ég a gyertya ha meg gyujtják,
Mikor ezt a tánczot járják.
Járjad, járjad vig katona
Hadd dobogjon ez az nóta
Állj ki már!

(Eger, Türk Frigyes gyüjt.)

Ilyen *ősvallásos költészeti maradványt* szinte fölös számmal szedhetünk a gyermekek ajkáiról még össze; de a

hosszú szentiványi ének reánk nézve elveszett, miután az összefüggőbb meglevő töredékek sem egyebek, mint értelmevesztett és átérzés nélkül hangoztatott alkalmi mondókák, illetőleg énekes reczitácziók.

Végűl még kisérletet kivánunk tenni abban, hogy e szent éj utólsó korszakának képét adjuk leirásban. Hogy ezt tehetjük, jegyzeteiben főleg *Kelecsényi Pálnak* és a *kolonyi népszokás* szívósságának köszönhetjük.

Lehetséges, hogy a kereszténység előtt való ó-korban aczél-kovával kicsalt szikrából lett gerjesztve a nagy éjszaka szent áldozó tüze; de nem valószinű, hogy bár a legrégibb korban, a meddig tudniillik hitregés hagyományaink fölnyúlnak *fadörzsölés* által fakasztották volna az ünnepi szent tüzet, mert hogy egy kerék (melynek küllői kilencz fából készűltek) akár tengelye körül való forgatása, akár az agyán keresztűl tolt kőrisrud dörzsölése által idéztetnék elő, ez az egyszerűségre törekvő régiséggel ellenkezik és e gyakorlatot német utánzatnak tüntetné föl.[461]

Úgy látszik, hogy a *tüzrakás már a leányok dolga;* mert ezek éneklik:

„Tüzét megrakoljuk, Négy szögre rakoljuk,
Egyik szögén ülnek Szép öreg emberek
Másik szögén ülnek szép öreg asszonyok,
Harmadikán ülnek szép ifju legények,
Negyedikén ülnek szép hajadon lányok."

Mintha ezen elrendezés többet akarna jelenteni és jelezni, mint közönséges csoportosulást! Mintha itt többről lenne szó, mint egyszerü profán vigalomról!

Mig a hálaadás örömtüze magasra törő lobogó lánggal ég, addig a fiatalság azon énekeket énekli és játékokat üzi, melyeknek töredékei imitt-amott fölmerülnek még, de már az ősvallás szelleméből kiforgatva, sőt az érthetetlenségig módositva és megcsonkítva.

Kezdetét veszi a *tüz által való tisztulásnak:* a *tüzugrásnak szertartása.* Tűzugráló énekes mondókák:

„Meggyulandó (Barta) kőháza, Oltsuk, oltsuk!
Jaj, ne hagyjuk szegényeket, Oltsuk, oltsuk! (ugrik)

(a többiek): Mely magas rút a faága, elágazott
A tengeren által hajlongott.
Egyik ága hajlott (Barta) udvarába;
Selyem sárhajú[462] *Magyar Ilonának*,
Hajon felül gyöngykoszorú, Gyöngy másik ága.
Hajlott (Barta) udvarába,
Selyem sárhajú Magyar Ilonának,
Hajon felül gyöngykoszorú, gyöngy."

Minden leány annak a nevét mondja, akihez hajlik a szive s azután átszöki az illatos füvek által fölszitott tüzet.

Úgy látszik, hogy ezen nagy éjjelen is *beszédesek* valának a virágok és illatos füvek, amint ez kitünik a *„virág-ének"*-ből:

Háromféle virág vetekedik vélem.
„Mit vetekedsz vélem, ékes szép virágom
Mikor megyek véled, maradsz ékességem."
Buzavirág mondja: „Ne vetekedj vélem,
Mert bizony én vélem széles e világ él."
„Mit vetekedsz vélem, ékes szép virágom,
Mikor megyek véled, maradsz ékességem."
Szöllővirág mondja: „ne vetekedj vélem,
Mert bizony én vélem áldozatot tesznek."
„Mit vetekedsz vélem stb."
Az *Ibolya* mondja: „ne vetekedj vélem,
Mert bizony én vélem lányok dicsekesznek."
„Mit vetekedsz vélem stb."[463]

Elkoptatottak, csonkák és érthetetlenek a következő sorok, melyekhez az ősfelfogás nyilván „a fáradtan megérkezett s anyja ölében édesdeden szendergő Nap" mythoszát kötötte:

„Lassan csendeljetek én apró diákim
Hogy aludjon Mária felköltjén."

A hosszu szentiványi énekben emlékezet fogott történni bizonyosan a *fák és vizek tündéreiről* is. A kolonyi töredék azonban e részben is egészen elköznaposodva mutatkozik:

„Ha a dió megérik, a levele lehullik
Roppan dió mogyoró levél alá.
Hajtsad rózsám hajcsad a cseresne ágát,
Hadd szakajcsak szépébül, szeretőmnek szépébűl,
Magamnak a javábúl." „Roppan dió mogyoró levél alá."

Ha én volnék a budai nemesasszony,
Kisöpreném a budai nagypiaczot,
Megöntözném *hidkőkútnak* a vizével,
Behinteném apró pünkösti rózsával."

*

„Rendvel ülnek a szép lányok, Rendvel néznek a *tükörbe*, (? folyó vizbe)
Ha a tükör nem hazudna, Náladnál szebb vaj' ki vôna!"[464]

Olyanok, ezek az ősvallási énektöredékek, leszámítva a keresztény ivadékok igazitását, mint a sokat forgatott öreg könyv, mely a késő unoka kezébe már elrongyolva, olvashatatlan mivoltában jut.

A nyári ősi természetünnepnek megvannak nyomai végűl a néphitnek a naphoz kötött babonás föltevéseiben is. Némely helyütt a tűz üszkét fölszedik s a káposzta palántáját hintik meg a porával, hogy hernyómentes legyen, majd a marha jászolába teszik óvszerűl; a marhát áthajtják rajta. A kiliti asszonyok, mikéht láttuk, vizet melegitenek mellette a hernyó ellen.

*

Kétasszonynapi babonák. Szent-Márton fejér lova. Szent-Márton ludja, mint időjós. A jövendő megnyilatkozása Andrásnap éjszakáján. Dézsi, czeglédi, szegedvidéki, érkeserűi néphit. Borbála napján nem szabad fonni, varrni.

A mondottak után a *Kétasszonynap* (Nagyboldogasszony és Kisasszony, vagyis augusztus 15 és szeptember 8) közt állítanak meg a hagyományok. „*Két asszony közt legjobb a tojást eltenni*"[465] tartja a közmondás. Göcsejben is azt tartják, hogy a kétasszonynapi csibék jól tojnak s az ezen időközben szedett növényeket gyógyitásra használják. A mely ruhát kétasszonynap közt szellőztetnek, azt nem eszi meg a moly. A magbuzát kétasszonynap között kell kicsépelni s a hombárban levő buzát is ilyenkor szellőztetik, hogy meg ne üszkösödjék."[466]

Vajjon azonban az ősvallás ismerte-e ezen keresztény ünnepek egyikét vagy másikát, illetőleg az uj hitágazatok nem vontak-e magukhoz ősi hitregéket? — adatok hiányában nincsen okunk sem vitatni, sem tagadóra fogni.

Szent-Márton (november 11) szürke vagy fejér lovon érkezhetik. Fejér lovon jött, ha hó esik. Az első hóesés a hónapnak a hányadik napján történik, tavaszig annyiszor fog még esni. A szent-mártonnapi liba mellcsontja megmondja, milyen lesz a tél: ha fejér = havas, erős lesz a tél; ha szürke nem lesz sok hó.

Andrásnapkor a hajadonok a jövő kitudása végett ólmot öntenek. „Ha Andrásnapkor a leányok böjtölnek, akkor a rájövő éjjel megálmodják, hogy milyen urok lesz. Ugyan e napon egész nap böjtölve, csak három szem buzát szabad a leányoknak enniök, éjjel pedig fejvánkosuk alá férfi ruhát kell dugniok s leendő férjök álmukban hozzájok megy s őket megsimogatja."[467]

Deésen „András napján a leány" mikó lefekszik, megeszik. ëggy fél zsemlét, a másik felét pedig a feje alá teszi. Osztán megiszik ëggy fél pohár vizet, a másik felit pedig maga elé teszi. A ki álmába' a fél zsemlét megeszi s a félpohár vizet megiszsza, az lesz a (z)ura."[468]

Czegléden „András éczakáján féltojást mëg nadrágot tësznek a jányok a párna alá, osztán megbűtülik aszt a napot, hogy megá'mogygyák: ki lesz az uruk."[469]

A *szegedvidékiek* is azt tartják: „Bűtöld mög András napját, mögálmodod: ki vösz ê feleségnek."[470]

Ér-Keserün úgy tudják, hogy *Katalin napjának* vagyon ilyen foganatja: „Ha Katalin napján (november 25.) bűtölsz, megálmodod: ki vesz el."[471]

Ez az általános néphit föltételezi, hogy az ősvallás kora András napja táján ünnepelt s ha a jelek nem csalnak, őseleink a Nagyasszony évi nyolcz ünnepének egyikét ülötték volt ez alkalommal, mely másként a hajadonok ünnepe volt.

Göcsejben „Szent-Borbála" is jeles nap. Talán az előbbinek volt kiegészitő része. A mondott vidéken „Borbálakor este tollat fosztanak. Nem fonnak; ha fonnának, Szent Borbála bedobná az ablakon az orsót s a fonál kóczczá válnék. Varrni nem szabad e napon, mert a tyukok tojókáját bevarrnák."[472]

Lucza napja. (Deczember 13.)

Lucza-nap hagyományai és ünnep-voltának nyomai. Luczanapi gyermekjárás (kotyolás). A vasmegyei palázolás. Lucza széke. Lucza-naptár. Kinek lehetnek ünnepi hagyományai?

Hogy ezen ős ünnep körül tájékozódhassunk, a különböző tájak szokásait kell elüljáróvá tennünk, tőlük függvén, hogy mely véleményben legyünk e nap iránt, mely mint ősünnep ma is számtalan népies szertartással ünnepeltetik.

A *szegedvidéki* néphagyomány azt tartja, hogy „Lucza napján abroncs közé szórj a tyukoknak ojan *kását*, a ki a disznóölésbű' kimaradt: gyüvőre sokat tojnak." (Ugyan e nap a parasztházakból nem adnak ki semmit kölcsön, mert igy kivinnék a házból a szerencsét). Továbbá e napon nem szabad egy öltést sem varrni, mert a tyúkok nem tojnának.[473]

Bácsmegyében is Lucza-napja a legbabonásabb nap az évben. Miként *Nagy József* értesít: Luczanap *előtt való este* nem szabad átlépni a ház kapujának köszöbét, mert különben átlépik a Luczát, a mely szerencsétlenséget hoz az illetőre. Luczanap előestéjén, hogy a Lucza be ne jöhessen, bezárják az ajtót.[474]

Luczanap *reggel* korán 8—10 éves gyermekek járnak házról-házra, bejövet köszöntenek: „Dicsértessék a Jézus Krisztus." Aztán vagy 10—15-ször elmondják: „kot-kot-kot-kot-kotkodák, minden napra egy tojás." A hol nem hagyják őket elmondani, onnan elviszik a tyukok hasznát. A hol a fiuk sokat kotkodákolnak, ott a tyukok sokat tojnak.

Luczanapkor semmit sem adnak ki a házból; semmit kölcsön nem adnak, kölcsönt vissza nem fizetnek, boltba vásárolni legfeljebb hitelre mennek.

A ki Luczanapkor pénzt ad ki, annak Lucza a mellére ül.

Varrni Lucza napján nem szabad, mert különben a „tyukoknak gatyát varrnak" s azok abban az évben nem tojnak.

Lucza napján a tyukoknak három abroncsba teszik az eleséget és azontúl kilencz következő napon mindig ezen abroncsokból etetik őket, hogy jó tojók legyenek és jól szaporodjanak.[475]

Rábaközben „az asszonyok azt hiszik, hogy ha Luczanapján először férfi lép be a házba, az szerencsét hoz; de ha nő, szerencsétlenséget. Ezért a fiugyermekek kora reggel kezökben hosszú bottal, melyekkel a tyúkólat szurkálják meg, házról-házra járnak s a következő szavakat mondják: Aluszol-e gazda, ébren vagy-e gazda? *Isten száll a házadra hat ökörrel, hat lúval.* Jó tojósok legyenek a kétek tikjai, ludgyai és ollan vastag szalonája legyen a kétek disznójának, mint a *mestergerenda.* És ollan nagy cs . . . e legyen a kétek leányának, mint a korsó. Agyon isten száz ólat, meg egy malaczot, hogy ögyikbül a másikba futkozhasson.[476]

Ezen luczanapi szerencsehozó gyermekjárás, vagyis ugynevezett *„kotyolás"* másutt is megvan, de nem ugyanazon készülettel hajtatik végre mindenütt. Nagy-Bakonak vidékén (Zala) egy tőkét vonszolnak az ajtó elé s arra ülve végzik a *kotyolást.*[477] *Göcsejben* a szomszédból csenik a gyermekek a tuskót, melyen ülnek, mig mondókájokat végzik, mi aztán a gazdasszony zsákmánya marad.[478] *Hont*-ban Ipolyi szerint behavazott fővel, szalmába burkolva s lánczokat csörgetve aczéllal és kovával, hogy egész télen jól égjen a kályhában.[479] *Vasban.* hol *palázolás*-nak hivják, némely helyütt legények végzik, kik egy jó csomó szalmát összekötnek s hónuk alá fogva kezdik hajnalban a palázolást. A kályha vagy kemencze mellett való szögletben foglalnak helyet a hónuk alatt szorongatott szalmából keveset a földre hintve és azon megtelepedve, vagy letérdepelve.

Elmenetelök után a gazdasszony gondosan összeszedi a földre hintett szalmát, hogy majd a kotlós fészkébe tegye.[480]

A jókivánságok elseje mindig az, hogy a tyukok, ludak „ülőssek" legyenek és sok más egyéb mellett, hogy: adja Isten, hogy még több Lucza napját is megérhessenek.[481]

A luczanapi járáshoz nem kell a háziak engedelmét kikérni és jutalma is szivesebb, mint a többinek.

Lucza napján fognak Göcsejben a „Lucza-széken" kivül a *nyirág-seprü* készitéshez, mely szintén karácsonyig tart. Karácsony éjjel az éjféli misére viszik, hogy megszentelést kapjon. Mise után haza viszik s otthon az udvarban elrejtik. Karácsony után való napon a gazda ezzel a seprűvel

birtokát megkerűli s hazamenve újólag elrejti. Ha az év folyamán át valaki a körüljárt birtokról el akarna valamit vinni, vagy ezen területről gyümölcsöt szeretne lopni, e föld határából semmit sem bir kimozdítani. A fáról mindaddig nem jöhet le, mig a gazda az ő szentelt seprüjével meg nem seprűzi.[482]

Ugyancsak göcseji népszokás, hogy „Luczanapján annyi pogácsát sütnek, a hány tagja van a családnak. Bevetés előtt a családtagok számának megfelelően a pogácsákba egy-egy tollat böknek s megjelölik, hogy kié az egyik, kié a másik. A kinek tolla a kemenczében megperzselődik, az a következő évben meghal."

Lucza napján kell hozzáfogni a *kis szék*, az ugynevezett *Lucza* széke készitéséhez a dolgot ugy intézvén, hogy épen karácsony estére készüljön el.

Luczanapkor kell hozzákezdeni a Luczanaptár készitéshez. Följegyzi az ember, hogy mindennap karácsonyig milyen volt az időjárás. Minden nap egy-egy hónapot képvisel. A derűlt napnak derűlt hónap felel meg, a borús napnak esős hónap.

Göcseji néphit szerint: *Lucza napján nem jó a szomszédhoz menni.* Ha oda kell menniök, üljenek le, különben a tyukok nem ülik meg a fészket. Azért sem tanácsos ilyenkor a más házánál való látogatás, mert annak, kinél a látogatás történt, a *szerszámok nyelébe vert ékek* nem állanak meg, nem tartanak.[483]

Hogy varrni nem jó, azt már láttuk. De tilalmas másféle asszonymunka is, arra is vannak adataink. Igy: Lucza napján nem szabad fonni, szőni, lugozni, kenyeret sütni. Lucza napján (l. M. Mythologia 422) sót, tüzet a házból kiadni veszedelmes, mert ez által Lucza haragra indíttatván, rettenetes kinokkal bünteti a ház lakóit.[484]

Vajjon azonban ki lehet az ősvallás ezen félve tisztelt istenasszonya, kinek helyét a kereszténységben Lucza foglalta el? Ki az, kitől a lányok s a házbeliek egészséget, sok csirkét, ludat, gerendavastagságú szalonnát, száz malaczot kivántak és vártak; ki ünnepének megszentelését főleg az asszonyoktól kivánta meg?

Az olvasó már készen van régen az itélettel, hogy a

Lucza nagy ünnep levén, nagynak kellett lenni az ünnepeltnek is, s kisebb nem lehetett, mint a magyar ősvallás mindent magára vonatkoztató szelleme: a Nagyasszony, ki ekkor házi tündérei körében ünnepelteté magát, talán mint a leányokat pártfogoló „Kisasszony."[485]

Barna Ferdinánd akadémikusunk Ipolyival egyetemben azt vallja, hogy „Lucza napja" a *régi naptár* szerint decz. 24-ikére esett.[486]

Annál jobb, ha a napfordulati nagy nappal, a karácsonynyal összeköthetjük, ámbár sok tekintetben önállónak és a kereszténységben karácsonynak nevezett évfordulati ünneptől függetlennek látszik is a Lucza nap, mely az ősvallásban talán csak „Kisasszony" napja fogott lenni.

Karácsony.

A pogány karácsony maradványai. A tűzhely karácsonyi szerepe. Az asztal fölszerelése és jelvényei. Az időjárás körül való tájékozódás. A karácsonyi eledelek hathatós volta. A gazdaságra vonatkozó fogások. A jövendő megnyilatkoztatásának egyes módjai. Az ég jövendőmondása. A marhák megszólalása. Karácsonyi tilalom.

A keresztény karácsony egyszersmind napfordulati idő lévén, bizonyos, hogy a nap miatt ünnepe volt az ősvallásnak is. E mellett szólanak a karácsonyi népbabonák, melyeknek semmi kapcsolkozásuk sem lévén a keresztény karácsonynyal, méltán úgy tekintendők, mint a pogányság maradványai.

Az ősvallás karácsonyának ezen töredékeivel találkozunk a székelységben, a tiszai magyarságban, a palóczoknál és a nyugati határra eső Göcsejben.

Ezen töredékeket mint ugyanannyi mozaikdarabkákat a helyére illesztve, képét kapjuk a kereszténység előtti karácsonynak, mely kivehetőleg *a családnak házi áldozó ünnepnapja, a rosszak ellen való védekezés kedvező alkalma és a jövendő megnyilatkozásának szent ideje volt.*

Kezdjük a *tűzhelyen!* Erdélyben sok helyütt karácsony estéjén a cselédség egy fatuskót hoz be a házba, melyet a gazda tesz a tűzhelyre. Tesz e szavakkal: „Áldott legyen Krisztus születése napja." A gazdasszony meg szalmát hoz be, melynek egy részét a tuskóra dobja, a többit meg elteszi a

kotlók számára, hogy jól költsenek. A tuskó maradványa a jövő évre tevődik el.[487]

Göcsejben *Karácsony böjtjén*, miként Göncz Ferencz után értesülünk, ebéd előtt a család mindenik tagja részére egy-egy darab fát támasztanak a *tűzhely mellé*. A fákat, hogy megtudják, melyik kié, megjelölik. A melyik magától, vagy véletlen érintéstől eldől, annak a birtokosa a következő évben meghal. Ha egyiknek fája sem dől el, a következő évben a családban nem lesz halálozás.[488]

Némely vidéken éjféli mise előtt a ház asszony-népének valamelyike a tűzhelyen összesöpri a *parazsat*, arra vékonyan hamut hint. Mise után megnézik a parazsat, valaki meghal a háznál, ha annak koporsó alakja van.

Az asztal a családnál a karácsonyi áldozat-oltár, mely ez alkalommal mindig *abroszszal* terittetik be. A *karácsonyi abrosznak* imitt-amott még mindig nagy szerepet juttat a népszokás.

Göcsejben azt az *abroszt*, melylyel karácsony előtt való estén az asztalt beterítették, *vízkeresztnapjáig hagyják ott* s abban az évben abból a ruhából vetnek („*vető ruha*"), hogy a vetés jól sikerüljön.[489] Szeged vidékén, ha a jószágnak baja van, *karácsonyi abroszszal* kötik keresztűl. Másutt a tejevesztett vagy a rugós teheneknek használ a *karácsonyi abroszszal* való beterités és a *nyirfa* seprűvel való veregetés. A hasafájós lovakal meg már karácsonyi kalappal (mely *karácsony estéjén* az asztalon volt) kell veregetni.

Magát a karácsonyi asztalt illetőleg elég számosak és beszédesek hagyományaink. Lássuk tehát az ünnep jelentősége tekintetéből mit szokás alá- és rátenni.

Erdélyi néphit szerint karácsonykor az *asztal alá* tett szakajtóba beszáll a kis Jézus, azért szénával kell a szakajtócskát megtölteni. A széna alá kukoriczát szokás tenni. E kukoriczától két akkorára hizik a szárnyas jószág, a szénától meg a lábas jószág. Karácsonykor a palócz gazda beviszi a kocsija kerékkötő lánczát s odaköti az asztal lábához abban a hitben, hogy abban a kocsiban, a melyikre ezt a kerékkötő lánczot akasztja, igavonó marhája egész esztendőn át nem romlik meg hajtás közben és sem őt, sem lo-

vát, sem ökrét semmiféle baj, szerencsétlenség; pld. szekérfelfordulás, tengelytörés nem fogja érni (Parád.)

A *göcsejiek* is szénát, szalmát meg ekevasat tesznek a karácsonyi asztal alá. Az asztalra a *csertamellékiek* egy-egy marék buzát, rozsot, zabot, kukoriczát stb., sodrófát, köpülőt s kaszakövet. Mik részint a jó termés biztositékai, részint az egyes tárgyaknak bűvös szerré való fölavatása. (A karácsonyi sodrófával a beteg embert és állatot dörgölik meg. Az ilyen köpülő a tejfelnek vajjá való gyorsabb összemenését segiti elő. A kaszakövet megkenésre használják, ha a tehén tölgye megkeményedik.)[490].

Göcsej éjszaki részén meg rosta, sűrű szita, kaszakő, só, egy új seprű, ekevas és egy szakajtó zab kerűl az asztalra. (A rosták a buza megcsörmölyödése ellen hasznosak. A seprű boszorkányok ellen foganatos. A sóval a kis bornyut hintik be. A zabot a tyukoknak adják, hogy jól tojjanak.)[491]

A mit az ősvallásban a karácsonyi áldozattételkor élőszóval kértek isteneiktől, annak jelvényei ma is együtt vannak a család házi oltárán: az *asztalon.*

Jelképes kérést foglal magában a következő göcseji szokás is. Karácsonyra majdnem minden háznál friss kenyeret sütnek; ebből egy *györkét* (karajt) az *abrosz alá* dugnak, melléje olvasót s a család minden egyes tagja hozzájárulásával pénzzel megtöltött erszényt tesznek, hogy mindezekben egész éven át bővelkedhessenek.

Az asztalon a helye a *jövő évi időjárást megjósló* tárgyaknak is, milyenek Göcsejben a bemetélt és megsózott vörös hagyma, melyeket az asztal négy szögletére tesznek. Megmutatja a bortermést és a marha betegségeknél is használ. Karácsony este, mielőtt az éjféli misére mennek, az asztal négy sarkára három-három kivájt *vöröshagymát* tesznek s azokat a hónapok neveivel megjegyzik. Mindenikbe sót tesznek. Az éjféli miséről visszajövén megnézik: a mely hagymában a só nedves, azon hónap szintén nedves, esős lészen.[492] Néhol ilyenkor egy üveg bort s ugyanolyan nagyságú üvegben vizet visznek az asztalra. A szerint, a melyik kidagad, lesz jó bortermés vagy nedves idő.

Karácsony bőjtjén *ebéd előtt* a gazdasszony egy abroncsot vesz s az általa bezárt szűk térre hinti a baromfiak ételét, hogy az egész éven át úgy együtt maradjanak, mint az abroncsban voltak.

Magának a karácsonyi eledeleknek is különös erőt és hatást tulajdonit a néphit. Karácsony bőjtjén, mielőtt a gazdasszony az *ebédet* betálalná, azon tepsiből, melyben kalácsot vagy rétest sütött, az ebédre készített ételek mindegyikéből ád a majorságnak.[493]

Szokásban van a *palóczoknál* a karácsony ünnepén elhullott kenyér- és kalácsmorzsát, mit ők röviden „*karácsonyi morzsalék*"-nak neveznek, összegyüjteni s azt egy vászondarabba kötve az istállóban a jászol vagy az ajtó fölé gerendára akasztani azért, hogy az ördög vagy a „*bibányosok*" el ne vegyék a jószág hasznát (mert az ilyen bűbájos úgy megtudja a szemével verni a tehenet, hogy nem tejet, hanem vért fejnek tőle). De ha esetleg a jószágot már megrontották, a „*karácsonyi morzsalékkal*" megfüstölik abban a bizonyosságban, hogy ezáltal segiteni fognak a beteg jószágon, „ha mêg ugy kivan is erejébű' szakadva."

Némely helyen a „*karácsonyi morzsalékot*" tavaszszal, midőn már a föld fölmelegszik, elvetik a kertben s aztán abból „szörnyen jaó szagú fű nyeöl olyan, a kinek a feő'dtűl a tetejêig levelyi van" (fodormenta).

Karácsony bőjti *ebéd után* a göcseji gazdasszony *egy órahosszat marad az asztalnál*, hogy tyukjai jól kotyoljanak.

A *palóczoknál* szokásban van, hogy karácsony estéjén a gyermekek „êtel eleőtt" elmennek a szomszédba s bekiáltják az ablakon: „Itt legyêk a kotkodács, nállaónk meg a sok tojás!"[494] *Szeged* vidékén karácsony este vacsorakor dióbelet legelőször a beteg gyermeknek adnak, a héját megfüstölik és olyan udvarba hajítják, hol egészséges a gyermek, hogy az ő gyermekök is egészséges legyen.

Nagy a karácsony estéje- és éjjelének foganatja a néphitben a *gazdaságra;* de ez a *jövendő megnyilatkozásának is egyik szent éjszakája.*

Ha azt akarja a gazdasszony, hogy korán sok csirkéje legyen s azok el ne dögöljenek és el ne széledjenek, akkor

karácsony éjszakáján összekever annyi buzát, árpát, kukoriczát, hogy a két karácsonyi napon elég legyen apró jószágainak, azután az első ünnep reggelén az udvar közepére kitesz egy nagyobb abroncsot s abba hinti a kevert eleséget.

A tyuknak, hogy jó tojó legyen, a *palóczoknál* zabot adnak karácsonykor. Parádon, Bodonyban tyuk- és libatojásra ültetik a kotlós tyukot.

A gunár-libába jó a *palócz asszonyok* szerint karácsonykor 2—3 girizd foghagymát dugni.

Ugyancsak a *terpesi* asszony azt szokta tenni, hogy karácsony éjjelén kivisz magával a tyukketreczhez egy üres zsákot, aztán egy baltával jól megveregeti a tyukól alját, oldalát, meg az „ülőt" is, mondván a tyukoknak: „Agyon váglak, ha tele nem tojjátok a zsákot!"

A *szegediek* is azt hiszik, hogy nem pusztúl el a csirke, ha karácsony éjjel hozzák a fészeknek való szalmát.[495]

Szabolcsban karácsony-éjszakáján az élemedett asszonyok piszkafával szurkálják a tyukokat az ülőn, hogy jól tojjanak.

A *göcsejiek* éjféli mise előtt a marhákat megétetik, megmegitatják, hogy frissek legyenek.

A *palóczok* az igavonó marhának, hogy egész éven át jóizűen egyék és igyék, éjféli mise előtt „első harangszókor" enni szoktak adni, „beharangszókor" megitatják. A lovat, hogy jól menjen, éjféli misekor piros almáról itatták meg, t. il. a gémes kut vállujába vizet huztak s 2—3 darab piros almát tettek belé.

A *göcsejiek* karácsony este szalmát dugnak a csizmába s azt kis-karácsonyig bennhagyják. Ekkor kiveszik s edénybe gyömöszölik. Ha a marha fölfuvodik, a szájába tesznek és rágatják. Némely háznál ilyen szalma 30 éves is található.[496]

Legnyugtalanabb éjszakája karácsonykor a *tyukoknak* van; mert nem csupán a gazdasszony, az öregasszony, hanem a leányok is fölverik őket. Ezek azonban már nem kevesebbet, mint a jövendő megnyilatkozását várják tőlük. Sok helyen, igy a többi között a *Szilágyságban* karácsony estéjén, mikor éjféli misére harangoznak, kimegy a leány a tyuk-

ólhoz s megzörgeti az oldalát; ha a kakas szólal meg, még abban az évben férjhez megy.[497]

Néphiedelem szerint karácsonykor az *ebugatásban* is nyilvánulhat a jövő. Némely helyütt a leány az éjféli misére való harangozáskor fölsepri a házat, a szemetet keletnek fordúlva szórja ki s füttyent a kutyának. A merről a kutyaugatás hallatszik, arra lakik az, a ki őt el akarja venni.[498]

A *Szilágyságban* karácsony-estén annyi vágott fát ölelnek föl, a mennyit tudnak, ha páros a fadarab, férjhez mennek esztendőre, különben nem.[499]

Annak is módját tudják ejteni, hogy a nevét megtudják vagy épen meglássák. Az *ólomöntés-*, *Lucza széke* s a *12 órai tükörbenézésről* nem is szólva, hogy a *palócz* megtudhassa: melyik legény veszi el az ismerősök közül, következőleg jár el. András-napkor annyi darab galyat tőr le a kert fáiról és eleven sövényről, a hány legényre gondol. Melyik kit képviseljen, megjegyzi magának. Azokat aztán uj fazékba teszi, s mindennap éjféli miséig „nap keőtyi eleőtt" merített patakvizzel megöntözgeti azt hivén, hogy a melyiknek a galyacskája *kivirágzik* illetőleg rügyet hajt karácsony éjjeléig, az a legény fogja feleségűl venni.

Éjféli misére menet a *göcseji* leány a vele szemközt jövő fiu-gyermektől megkérdezi nevét. A milyen nevet mond, olyan nevű lesz az ura. Ilyen szokás másutt is tartja még magát.

Meglátja jövendőbelijét, ha éjjeli misére való harangozáskor betekint a *kútba*. Ha mise után megeszik egy *halat*; de semmit sem iszik rá. Ha egy *almát* visz a leány magával a misére s mikor az egyházba lép, beléharap. A ki utána megy, az veszi el.

Szabolcsi hiedelem szerint a karácsony éjfélkor merített viz *aranyviz*, belőle karácsony reggelén jó a leánynak mosdani, hogy szép legyen és innia, hogy betegség ne érje.

Karácsony a jövendő megnyilatkozása más tekintetben is. Karácsonykor az utolsó 12 órai harangütéskor, ha valaki *jövendő sorsát* tudni akarja, menjen a *keresztútra* s onnan nézzen vissza. Más vidékek szerint: ha az ember a karácsonyi éjféli mise előtt a keresztútra megy, ott egy bottal

magának, tulajdonképen maga körül kört húz s botjával kezében a kör közepén áll, urfelmutatáskor jól kivehető kisértetek jelennek meg mellette. Ha nem ijed meg tőlük, akkor minden kivánsága teljesedni fog, s meg fogja látni, hol *vetődik föl a pénz*. Ha megijed és helyét elhagyja, a kisértetek elviszik.[500]

Karácsony éjszakája *naptára az egész évi időjárásnak*. A régi emberek karácsony éjjel az egyházból kijövet az égretekintés s a szélirány számbavétele után megmondották: lesz-e azon évben döghalál?[501]

A *szeged*-vidékiek őstapasztalata szerint: „ha karácsony écczakáján sok csillag van az égön, akkô jó termés lösz, mög jószág is lösz."[502] Ha a karácsony-éj csillagos, tartják a *göcsejiek*, akkor setét (tele) lesz a pajta, ha felhős, akkor világos (üres) lesz a pajta a következő évben.

Jellemzi a karácsonyt azon néphit is, hogy a karácsonyi mise urfelmutatása alkalmával a *marhák emberi hangon szólalnak meg*, amit az istállóban az embernek nem szabad meghallania. A ki hallaná, meghalna. E beszéd kivülről bőgésnek tünik föl.

Őskeletűeknek tartom a karácsonyi munkát tilalmazó néphagyományt is, milyenek: *Göcsejben* a néphit, hogy a karácsonyi ünnepekre a fonalat el kell dugni, mert a ki azt az ünnepek alatt valahol meglátná, *szemfájós* lenne. — Ami szemét karácsonykor a szobában és istállóban összegyűl, azt az ünnepeken keresztűl harmadnapig, némely vidékek hagyománya szerint, nem jó összetisztogatni és kivinni.[503]

Karácsony bőjtje estéjén és karácsony délelőtt nem jó tisztitani az istállót, mert *beleesik a jószágba a dög.*

Karácsony reggeltől harmadnap reggelig nem jó vakarni a lovat, mert *rühes* lesz.[504]

Karácsonykor ruhát száritani nem szabad, mert arra a rudra, melyen a ruhát szárítják, a marha bőre jut fel.

Karácsonynak még más őseredetre valló népszokásai is vannak nálunk, melyek közől még egy-kettőről ezuttal kell megemlékeznünk.

*

Karácsonyi regesek. A legrégibb regesdal. A reges dalok mythoszi vonásai. A regölés régenten jelvény (bálvány) körülhordozása mellett történt. A csoda-szarvas emlékezete. Az aprószentek. Gyermekütlegelés. Szilveszter-esti babonák.

A „regösökről" nem itt van helye szólanunk, hol csupán azon karácsonyi népszokást kivánjuk érinteni, melynek már csak Erdély és a Dunántúl egy-két megyéjében vagyon még meg a divatja. Mindkét helyen *ünnepi köszöntő*, melyet kisebb csapatokba összeverődött legények végeznek dúdolva némi ajándék fejében karácsony másodnapjának (Szent-István vértanu napja) előestején s gyakorolnak új évig.

Az eddig felmerült reges dalokat tanulmányozva és egymással összevetve, mindjárt szembetűnik, hogy a keleti és nyugati országrészek *reges mondókái közös eredetre és czélra vallanak* daczára annak, hogy terjedelem- s gondolatmenet és külső alak tekintetében egymástól lényegesen elütnek.

Az is megállapíthatónak mutatkozik, hogy a lassan jődögélő reges mondókák között az elsőség a Kriza János Vadrózsáiban 268. sz. alatt adott *„Regesek dalá"*-t illeti s ez fog legközelebb állani azon keresztény előtti pogány énekhez, melyet még valóságos regesek *(regölők* vagy *regülők)* énekeltek.

Bajos eligazodni ezen reges énekeken; de már az eddig fölmerült töredékek sem nélkülözik a mythologiai vonatkozásokat.

„Porka havak esedeznek" (hulladoznak). Sűrű havazás közt érnek „Sándor Ferencz udvarára," a *nyulak* és *rókák nyoma* az útmutatójok. Már a *hétfalusi csángoknál* csak ennyit mondanak:

„Porka hava esedezik; de hó reme róma.
Nyulak, rókák jáczadoznak; de hó reme róma.[505]

Magukat messziről, Nagymagyarországból érkező jövevényeknek vallják: „Meggyüttek Szent-István szolgái hives havas országból" (Zalamegye). „Megjöttek szegény Szent-István szolgái, elfagyott kinek füle, kinek stb." (Vasm.)

Nyoma van a „regölés" egykori üldözése- és pogányság-számba vételének is: „Ne fuss, ne szaladj Szent-István királyunk! Mi sem vagyunk ördögök, hanem a te szolgáid."[506]

De fordítottak és változtattak is rajta; innét van meg mindenikénél az értelemnek homályos volta, s ugyanazon gondolatnak eltérő nyilatkozása. Hanem azért nincsen belőlük kiölve az ősi meggyőződésnek minden hitágazata, mint a *„régi törvény“* (ó-vallás), *„nagy rőt ökör,“* *„ködökibe' köbölkomló.“*

A *„régi törvényt“* mely már a magyar kereszténységgel áll szemben, elég gyakran emlegetik ezen reges köszöntések, hanem természetesen, már egészen a lényegesnek tudata nélkűl. Igy Krizánál *„régi törvény, nagy ökör.“* — A *hegyháti* (Vasm.) mai gyakorlat meg már ugy tudja, hogy: *rétt ökör régi törvény.* A kettőt egy lélekzetvétellel mondja ki, holott az eredetibb szöveg azt is tudja még, hogy: a nagy rőt ökör *hátán által hatvan kolbász,* köldökibe köböl komló. A *hétfalusi* mondóka pedig már azt vallja, hogy *„a pajtában egy rend ökör,“* „hátán által hat font kolbász — — Farka botján két kupa ser.“

Ugy látszik tehát, hogy az ó-törvény (= az ősvallás) azt hozta magával, hogy vörösre festett s teleaggatott ökör-alakban jelképeztessék az áldásnak a házhoz való vitele. Ezért mondja talán a reges ének: „Rét ökör régi törvény! Szálljon isten — A házukba; — Szárnyával, seregével, — Vetett asztalával, Teli poharával.“ (Hegyhát Vasm.) Vagy a zalamegyeinek eme részlete:

Kelj föl gazda, kelj föl!
Szállott Isten házadra
Serog angyalával,
Vetett asztalával,
Tele poharával.

Ritka eset, hogy elő ne jöjjön a *csoda-szarvas,* mely azonban a mai reges énekekben már egészen a kereszténység szolgálatában áll:

„Amott keletkezik egy fekete felhő. Abban lengedezik *csuda fiu-szarvas.* Csuda fiu szarvasnak ezer ágaboga gyujtatlan gyuladjék, ótatlan alugyék“ (Sorki-Tóth f.)

„Elgyüttünk, elgyüttünk *Szent-István szógái, rígi szokás szerint szabad megtartani.* Amott keletkezik egy sebes foló víz, azt körülálják. Csodatevő szarvasnak ezër ágú boga, ezër mise-gyertya gyuladván gyulaggyík, altatván aluggyík.“ (Repcze vidék.)

„Amott keletkezik egy kerék-pázsit, abban legelődik csoda fiu-szarvas, annak a szarvasnak ezer ágaboga. Misemondó gyertya gyujtatlan gyuladjon, ótatlan aluggyék." (Hegyhát vidék.)

„Emitt keletkezik egy fekete pázsit, abba legelészget a csuda fiuszarvas. csuda fiuszarvasnak ezer ágaboga, ezer mise-gyertya gyujtatlan gyuladjék, ojtatlan aludjék." (Nagy-Bakonak.)

Tehát mintha az ősiség ekkor szokott volna megemlékezni a magyarság ősatyjáról is, kit a védő szellem szarvas alakjában vezetett a *kerek-tenger* partjaira!

A gazda, gazdaszony *regülésében*, megköszöntésében mythoszi részletek nem adják elő magukat s még kevésbbé a család hajadonjait illető jókivánatokban, miért is a regesektől elszakadhatunk, hogy a többi karácsonyi és vele kapcsolatos népszokások felemlitésének is helyt adjunk.[507]

Aprószentek napi korbácsolás.[508] Mint eleven népszokás már csak kevés helyen tartja magát. Igy a többi közt Zalában *Nagy-Bakonak* vidékén, hol „aprószentek napján" (deczember 28), miként Wagner Aladár írja, reggel 8 vagy 12 fűzágból font korbácscsal szokták megverni az embert. A gyermekek házról házra járnak korbácsolni, miért rendesen aszalt gyümölcsöt kapnak, a legények pedig meglesik a templomba menő leányokat s verik el és sokszor nem nagy kimélettel, mert azt tartják, hogy csak akkor használ, ha fáj. Akit pedig meg nem korbácsolnak, az a jövő korbácsolásig sem egészséges, sem szerencsés nem lesz.

Hálá Isten, hogy megértük apró szentek napját,
Engedje Isten, hogy még többször is megérhessük;
De ne ilyen búval, bánatval,
Hanem örvendetesebb napokval.

Ezen négy első sornál nem ütnek, de a következő sorok végén mindig *egy-egy korbács csapást* kap az ember:

Friss légy! — Keléses ne légy! — Porzsovás ne légy! — Ez új esztendőben egészséges légy! — Ha vizért küldenek, bort hozz! — Ha borért, akkor vizet hozz! — *Le*-nek küldenek, *fő*-nek menj! — *Fő*-nek küldenek, *le*-nek menj! —

Adjon Isten bő bort, bő buzát! — Lélek üdvösséget, firiss egészséget!

Ha hajadont korbácsolnak, mindig hozzáteszik e kis figyelmeztetést: *„lányok férhő'!"*[509]

Márton József meg a „Sorki-Tótfalu néprajzi vázlatában" mondja, hogy aprószentek napján a legények már előre készitett korbácsokkal hármasával, négyesével járják a házakat. Akit ezen a napon meg nem korbácsolnak, az abban az évben keléses lesz. A korbácsolásért kapnak pálinkát, kalácsot vagy nehány krajczárt.[510]

A *szilveszteresti* babonák a vallás jeles napjául gyanittatják újévünk előnapját, vagyis inkább annak estéjét.

A *szathmár-németi* néphit szerint: ha az ember *Szilveszter éjszakáján* egy négylevelű *lóherét* tesz feje alá, akkor amit azon éjjel álmodik, az be fog teljesedni.[511]

Deés-en Szilveszter este a parazsat betakarják hamuval. Ha reggel van még alatta eleven szén, az szerencsét jelent.[512]

A *zilahiak* szerint: „Ha valaki Szilveszter este a zasztalt tizenkét órakor két embërnek megteriti, ëgy gyërtyát teszën a zasztal közepire, a zajtót becsukja, kimengyen s czurdén kilenczczer futva mëgkerüli a házat, osztán a kúcsjukon beníz: megláttya a zasztalnál a jövendeőbelijit."[513]

Zilahon: Szilveszter-este tizenkét órakor összegyülnek a jányok. Elmennek a patakho' s visznëk magukkal kilencz-kilencz darab *haút szenët*, kilencz-kilencz darab *forgácsot*, kilencz-kilencz darab *saut*. A forgácsoknak nevet adnak, mindenikre rákötnek ëggy darab szenët és saut s elëresztik a vizën. A mejik nëm úszik e', az a legin veszi e' eőket. Ennek kiáttyák a nevit kilenczczer stb.[514]

*

Új esztendei babonák. „Három királyok" vize és köszöntése. A Gyertyaszentelőhöz kötött néphit. Balázsjárás. Vincze nap és Pál fordulása napja. Ősnaptár. Szerencsés és szerencsétlen napok.

„Ha asszony-ember jön a házhoz *új esztendőben* először, akkor a házat egész esztendőbe' sok szerencsétlenség fogja írni" a *szolnok-dobokai* néphit szerint.[515]

Göcsejben azt tartják, hogy kis malaczot kell ölni, hogy a disznó a házba szerencsét turjon.[516] Új évkor nem jó pénzt kiadni, pörlekedni, mert egész éven át sem fogyunk ki a kiadásból és zsörtölődésből. Egész évre szól az újévi házi tisztaság és az egyéni maga-csínositás is.

A *szathmármegyei* néphagyomány szerint: újév napján a tyukokat egy abroncsból kell étetni, hogy együvé járjanak tojni.[517] (Patóháza.)

Vizkereszthez kevés számba vehető népszokás tapad. Azelőtt általános volt e napon és annak hetében a ház szentelés,[518] mely némely vidékek gyakorlata szerint kiterjed a gazdasági épületekre is, mint ól, istálló. Ekkor szenteltetik a víz, három királyok vize,[519] melyből régi szokás szerint egy edénynyel minden háznál kellett készletben lenni azon esetre, ha emberben vagy állatban hiba esik. Ilyen esetben hasznos a vele való locsolás vagy mosdatás.

Göcsejben a mezőre kihajtott marhákat azért locsolják meg vele, hogy a boszorkányok ne árthassanak nekik, s orvosságnak tartják torok-, szem- és fülfájás ellen.[520]

Vizkeresztkor a nagyobb gyermekek sok helyütt háromkirályokat járnak köszönteni kisebb csapatokban, vagy hármasával, énekelvén az ismert egyházi éneket: „Három királyok napján.“

Gyertyaszentelő-kor minden katholikus ház küld az egyházba megszentelés végett egy vagy több szál viaszgyertyát. A göcsejiek a dagadt, felpuffadt gyomrú betegnek ilyen szentelt gyertyából egy égő darabkát levágnak s azt köldökére téve üvegpohárral leborítják. Az ekként kialvó gyertyaláng kiszívja az illető betegségét. A szentelt gyertyából, mondja Gönczy, a torokfájás ellen némelyek egy darabot lenyelnek. A hova Gyertyaszentelőkor a nap besüt, oda a szél a havat behordja és pedig annyira, a mennyire a besütés elért.

Gyertyaszentelő napján, ha a nap a papot az oltárnál éri, akkor még negyven napig hideg lesz.[521] (Baja).

Ha vizkeresztkor, tartja a palócz néphit, gyönge az idő, az *izék*-it is félre kell tenni a takarmánynak, mert később olyan szűkiben lesznek, hogy azt is megeszi.[522]

Balázs-napján van a gyermekek „Balázs-járása." A „Balázs vitéze" közmondáshoz Erdélyi azon magyarázatot adja, hogy katonának öltözött gyermekek jártak volt házrul házra Balázs napján; innen a közmondás, mely gyenge katonát jelent.[528] Talán már Göcsejben sem tartanak a gyermekek többé Balázs-járást, mely a gyermekeket azelőtt egészen farsang végeig foglalkodtatta s mondokából és közös éneklésből állott. Azon kettős nézet között vagyók ingadozó, hogy a Balázsjárás egy a Gergelyjárással s ezen esetben ugyanazon vidéken a kettőnek együttes jelentkezése lehetetlennek volna tekintendő. Vagy hogy a Balázsjárás kölcsönzés és ezen föltevésnek látszatra kedvez a göcseji egykori Balázsjárás, hol a gyermekszereplők *püspök, deák, kapitány* képében mutatkozának, vagy máskor a *császárt* adták; tehát idegeneket.

Ezen kivül sok egyes napokhoz különféle hagyományok kötvék, melyek a néptudatban általánosak ugyan, de valójában kölcsönzésnél nem egyebek, mint az időjárás jóslatai, péld. „*Hogy ha fénylik Vincze, megtelik a pincze.*"

„Ha vizkereszt napkor megcseppen az eresz, tedd el az íziket." (Szilágyság.)

„Pál fordúl köddel, ember hal döggel."

Nincsen benne kétség, hogy az ősvallás korának is megvolt a maga „rovásos" *naptára*, melyet akkor ki-ki maga készített. És készithetett, mert az egyedül csak abból állt, hogy vett egy botot, azt 13 oldalúra faragta, minden oldalra egy-egy hónapnak a jegyét rótta vagy festette rá. A 13 oldalt külön-külön 28 részre vagyis napra osztotta; minden hétnél kitüntette a hét egyes napjait és az évet egy nappal később kezdvén számlálni a 7. 14. 21. 28. napokra eső holdváltozat idejét kimutatta.

Ezen ősnaptárban az ünnepeken kivűl fogtak lenni még számos babonás napok, melyek bár már nagyon töredékesen, még a mai hagyományban is élnek. Igy tudjuk, hogy a finneknél a *vadászatnak,* nálunk meg a *méhészetnek, kincskeresésnek,* sőt majdnem minden foglalkozásnak megvannak a maga javasolt vagy tiltott, *szerencsés* vagy *szerencsétlen napjai.*

Igy a kincskeresésre *alkalmatos napoknak* tartatik:

Januárban kis-karácsony napja másodnapja. Vizkereszt napja.

Februárban Szent-Julianna asszony napja, Üszögös Szent-Péter napja, Szent Bálint napja.

Márcziusban Szent-Gergely napja, Longinus vértanu napja.

Áprilban Szent Liborius napja.

Májusban Szent-Zsófia napja és utána harmad nappal.

Juniusban Mária-Magdolna napja.

Augusztusban Szent-István király napja.

Szeptemberben Kisasszony napja és Egyed napja.

Októberben Szent-András apostol napja és Gál napja.

Novemberben Szent-Márton, Szent-András apostol napja.

Deczemberben: Szent-Miklós, Szent-Borbála napja.

Szerencsétlen napok:

Január 1. 2. 6. 11. 17. 18.
Február 8. 16. 17.
Márczius 1. 12. 13. 15.
Április 1. 3. 15. 17. 18.
Május 8. 10. 18. 30.
Junius 1. 7.
Julius 1. 5. 6.
Augusztus 13. 18. 20.
Szeptember 15. 18. 30.
Október 15. 17.
November 1. 7. 11.
Deczember 1. 7. 11.

Mindenekfölött szerencsétlenek márczius 3, augusztus 17, szeptember 1. 2. 30. Ezekhez járúl április 1-je, kin Judás született; szeptember 1-je, kin az angyalok pokolra hányattak; augusztus 1-je, kin Káin Abelt megölte, szeptember 1, kin Sodoma és Gomorrha elsülyedtek.[524]

Szerencsétlen napokon, a melyekhez számitják még január 5. 8. 15, február 1. 6. 19, márczius 5. 16. 17, április

6. 7. 20, május 8. 18. 20. 31, junius 8. julius 17. 20, augusztus 1. 2. 10. szeptember 3. 30. okt. 5. 6. november és deczember 5. 6, napjait, — nem jó valamibe kezdeni. A kik ezen napokon betegűlnek meg, nehezen lábalnak ki bajukból.

A mint a holdév némely napjai őseink ünnepei valának: úgy a hét napjai között is megvolt a különbség, ünnepség és szerencsés mivoltuk tekintetéből.

A hétköznapok ős nevei feledésbe mentek. Úgy látszik, hogy eredetileg 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 volt a nevök, illetőleg az egymásután volt névadójuk.

*

„*Hetf*ő *het*ibe. *Kedd kedv*ibe. *Szer*da *szer*elmibe. *Csütörtök csür*ibe. *Pin*tek *pitv*árába. *Szo*mbat *szo*bájába. Vasárnap kétszer az isten házába. Holdünnepek. Szerencsétlen órák.

Hétfő. Gyanithatólag nem a hétfő vezette be a régiek hetét is. A mordvaiaknál a *levegő-istenfiú*-nak (Warma-Páz) volt e nap szentelve, ki az *erdők nagyasszonyának* volt magzatja. Félelmes isten volt, mert éjszak zord tájának nincsen jobban rettegett hatalma, mint a hideg *éjszaki szelek.* De engesztelék is őt áldozataik alkalmával mondván: Vampaz, küldj enyheszellőt!

A hétfőről[525] azt tartja a babona, hogy: a hogy kezdi a hétfő a hetet, a többi napok úgy fogják folytatni. „Ha hetfün valami szerencse ír, az egész héten szerencsés leszel," tartja a háromszéki hagyomány.[526] Talán ezt akarja mondani a régi kis vers is: „*hétfő: hetibe.*" Erre vall azon szilágysági nézet is, hogy: hétfőn vagy vasárnapján ha férfi jön először a házadba, szerencsés; ha nő jön, szerencsétlen léssz.[527]

Kedd. Szeretném állitani, hogy magyar szó; elkoptatott, illetőleg értelemveszített alakja a *két-kettő*-nek. De gondolkozóba ejt, hogy e nap a mordváknál Ved-*vizistennek*, a vízanya fiának napja volt, kihez igy fohászkodtak: Ved-Páz! ihatnánk, adj esőt!

Egyike a hét legbabonásabb napjainak, melyet már a gyermekvers is igy jellemez: *kedd: kedvibe.*[528] Bizonyos, hogy előkelő istenségnek volt napos ünnepe, ·fél-ünnep, melyen az asszonyoknak erősen tilalmas még ma is bizonyos dolgok

végzése, mig ellenben sok dolognak sikere épen attól függ, hogy ahhoz kedden fogjanak hozzá.

Kedden jó, olvassuk *Kálmány Lajos* kiváló buvárunknál, a tyukot elültetni, hogy kikeljenek a csirkék.[529]

Erdélyi azt hiszi, hogy azért viszik kedden iskolába a gyermeket, hogy *kedve* legyen a tanuláshoz.[530]

A szegedvidéki néphit szerint is, minden munkához, melyet folytatni akarunk, kedden kell hozzáfogni; akkor örömmel folytatjuk. Bevégezni nem jó semmit kedden, mert az embernek nem lesz hozzá szerencséje.

A boszorkányok, tartja az oláhok mármarosi hagyománya, szerencsétlenséget hoznak a családra, melyben a nő kedden és pénteken fon, vagy ha e két napon kisöpri a szobát.[531] (Ezen idézet idevalósága ellen magam támasztok nehézséget, a mennyiben kétes a dolog előttem, hogy e néphitben odavitt vagy ott talált hagyománynyal vagyon-e dolgunk?)

Valóságos ünnep a kedd a szegedvidéki asszonyokra nézve: nem szabad erős munkát végezniök, még varrniok sem.[532]

De talán mégis legerősebb a *mosás* tilalma. „Nem jó kedden mosni, mert vérös tojást tojik az apró jószág.“[533] Senkinek sem jó kedden *mosni*, mert az a ruha szerencsétlen. Valami baj éri benne az embert. Igy tartja ezt népünk általában, úgymond Kálmány. A kinek foga fáj, az kedden ne is mosdjék, hogy fájdalma véget érjen.[534] — „A kis gyermeket *kedden* nem füröztik, hanem csak vizes ruhával törlik meg, hogy fejfájós ne legyen.“[535]

A ki kedden mos, azt megbünteti a *Kedd asszonya.*[536] Hogy kit ért a nép a kedd asszonya alatt, Ipolyi még nem tudta; de Kálmány nyomára akadt a szegedi hiedelemben, miként a következőkből, a melyekben ő az elbeszélő, kitűnik:

„*Kedd* a boldogasszony napja, a Nagyboldogasszonyé: Mária anyjáé.“ Említi, hogy Mária anyjának tiszteletére szokásban van anyai örömeket tőle várni s közbenjárása megnyeréseért 7 vagy 9 keddet böjtölni.[537]

S Egerben magam is ismerek egy éltesebb pórnőt, ki kedden semmi áron se mulasztaná el az egyházba menést, az levén *Szent-Annának napja.*

Más változat szerint meg nem Szent-Anna, hanem a leánya Mária a „kedd asszonya."

„A ki kedden mos, a szegedvidéki hiedelem szerint, a *forró vízbe teszi a Boldogasszony kezét.* (Szőreg.) A kedden való mosás elhagyására vonatkozó szép mondát jegyeztünk le Ó-Szent-Ivánon:

„Mikor a Boldoksagos Szűz möghal'otta, hogy Jézust elfokták, szalatt az ûcczán oszt' az asszonyok mostak, a lúgot kiöntötték. A mint szalatt, elcsúszott. Akkô *mögátkoszta aszt* az asszonyt, *a ki keddön mos,* hogy átok lögyön rajta. Nem is mosunk keddön, hanem csak szërdán, csötörtökön, hétfőn."

Mondanom sem kell, hogy nem kedden fogták el Jézust. Hogy *„ez valamely pogánykorból eredő hagyománynak keresztyénesített töredéke stb."*

A néphit tehát kettőt tesz a kedd asszonyává: az anyaistenasszonyt és egyik leányát, természetesen keresztény kiadásban.

Vajjon az ősvallásban sajátlag ki volt a kedd asszonya, nem-e a *Víz-isten?* ki anyjával békésen megosztozott volt a hét ezen napjának birtoklásában?

Ennek megbizonyosodása, ugy látszik, *kedd*-szavunk értelmezésétől függ.

A szives olvasó már is észrevette, hogy legerősebben a *mosás, mosdás* vannak tilalmazva, vagyis a *víznek tisztátalanná tétele, profanálása.*

Szerda. Ipolyi szerint szerda = streda (közép) annyit akar mondani, hogy a hétköznapok középső napja. Csakugyan szláv eredetű-e ezen név és ezzel kapcsolatosan: mi szolgált rá, hogy e névszót s bizonyosan már csak a királyság első századában kölcsönvegyük? nyilt kérdésnek hagyhatom.

Szerda: szerelmébe, tartja a gyermeki mondóka, mely valószinüleg a szentivánéji hosszú ének egyik forgácsa, habár már nem is eredeti alakjában. Ilyen töredékek, de még kevésbbé fölismerhető mythologiai vonatkozással elég gyakran előfordúlnak a gyermekjátékok énekeiben.[538]

A mordváknál a *föistent*, az *eget* uralta a hétnek ezen középső napja.

Csötörtök. Ipolyi szerint annyi, mint negyedik. A hét negyedik napja. A mordváknál a Napisten napja volt, kihez áldozatok alkalmával akként fohászkodtak: Niski-Páz! süss a termésünkre! Ezzel meglehetősen összevág a magyar jellemzés: Csütörtök: csűribe. Mintha mondaná: Csütörtök istenétől függ, hogy a csűr tele legyen. Egy másik szóllásmód a pinczék urának is őt vallja: Ha fénylik Vincze, tele lesz a pincze.

Úgy látszik a Napistennek nem tellett valami nagy kedve az esti foglalkozásokban, miután a néphagyomány ennek előtte tartotta, hogy „*csötörtökön, hogy ha estve fonnak, ördög örül annak,* ott sok üres orsót, hány be az ablakon, rettenetes zörgést támaszt a padláson.“[539]

A palócz gyermek-énekben a csötörtök jellemzése sokkal csonkább és homályosabb, hogy sem értelmezhető lehetne: „Siralom csëtërtëk.“ Csötörtök nem szerencsétlen nap. A régi méhészek azt a tanácsot hagyák ránk, például a méh kibocsátására nézve: A Szent-György havának első hetében Szerdán vagy Tsötörtökön bocsásd ki, — — akkor épitők, munkálkodók, takargatók, szelidek, jámborok, engedelmesek, tiszták, jók és magabirók lesznek.[540]

A *kalotaszegi* néphitben pedig az él, hogy szerencsés az a gyermek, ki *csötörtökön* vagy vasárnap, főleg napfölkelte előtt jött a világra.[541]

Péntek. Ipolyi biztosít bennünket, hogy ez is szláv eredetű szó, vagy is *patek*-kel egyenlő, mely *ötödik*-et jelent.[542] Hagyományai úgy látszik egészen keresztény koriak, mint: pénteki öröm vasárnapi szomorúság. Vagy hogy e nap nem szabad fonni és kiseperni a szobát.[543] — „Pénteken kenderre nem jó igen nézni; keze, lába, ki fon, meg fog zsugorodni.“[544] És a szilágysági néphiedelem: Nagypénteken napfelkölte előtt balkézzel seperd körűl a házad, *elkerül a béka.*[545]

Péntek: pitvarába, mondogatják a gyermekek, és éneklik még kevesebb öntudattal a palócz földön a kis fiuk és leányok:

Een esz' szeretem — — — —
Kaoli (kál-i) kacsa pêntek. (Bocs).

—

Ezt ölelem, ezt csaókolom
— — — — — — — —
Szita bita p l
Siralom csëtërtëk
Dob szerda. stb. (Mikófalva).

—

Az ócsânyi legênyek
— — — — — — —
Szita, szita péntek
Siralom csötërtëk
Dob szerda stb. (Terpes).[546]

Sem a szavaló, sem az éneklő gyermekektől azonban nem tudjuk kivenni, hogy kit tisztelt a kereszténység előtt való magyar kor a péntek urának.

Pedig bizonyos, hogy ezeknél van a péntek legrégibb mythoszi adatja még szájra adva és annyira-mennyire föntartva.

A mordváknál a péntek, mely egyszersmind hétkezdő nap volt náluk[547] Barna Ferdinand szerint, a *hadak: a családok istenének* volt szentelve. Mit ha lehetőnek tartunk saját mythologiánk részéről is az eddigi hasonlóságok alapján hozzátehetjük, hogy őseink őt *háztartásosnak* képzelék. Vára tájékától azonban messze elvetődvén, Éjszak gyors járású *kacsájának* képében gondolják vala, ha szükségök volt rá, segitségökre jövének.

Szombat. A péntek hagyományai még csak részben keresztényiek, a szombaté már egészen. E részben elég *Kálmány mythologusunkkal* Szeged vidékére hivatkoznunk:

A *szombatot Mária ünnepének tartja népünk.* A ki szombaton vált fejérneműt, az ne féljen a betegségtől. Előbb vessen magára körösztöt is, mint a néphiedelem tartja, akkor a boldogságos Szűz térdenállva könyörög érte szent Fia előtt, hogy bűnei bocsánatát megnyerhesse. (Szőreg vidéke.) Boldogságos Szűz ünnepe, különös nap is, melyen nem szabad fonni; mert: „Szombaton fonyták aszt a kötelet, amölikkel a boldokságos Szűz szent Fiját mökkötöszték a kű oszlophon. Átok alatt hatta (a bol-

dogságos Szűz), hogy átkozott lögyön, a ki szombaton fony." (Szőreg.) Még húsz évvel ezelőtt *Szeged-Madarásztó* környékén a szőllőkben sem engedték meg, hogy valaki dolgozzék. Későbben megelégedtek, ha szombat délutánját szentelték a boldogságos szűz tiszteletére. Kiváltságos nap is a szombat, a mennyiben minden szombaton ki kell sütni a napnak, kivévén esztendőnkint három szombatot.[548]

Másutt meg az a hiedelem, hogy szombaton mindig ki kell sütni a napnak, hacsak egy perczre is; mert akkor száritotta Mária a kimosott fátyolát.[549]

Szombat: szobájába. A mondottakhoz képest a szombat régi birtokosáról ezen szójátéknál nincsen egyéb adatunk, melyből csak annyit tudunk, hogy a hitregék korában kivánatos dolognak tartatott szombat ismeretlen istenségének lakásába (a betűrim miatt áll szobájába) eljutni.

A mordváknál a *földistent* találjuk a szombati nap birtokában; de ebben megnyugodnunk nem lehet; mert *a)* bajos belátni, hogy mi gyönyörűséget lehetett a „szörnyű Mastir-Páz" *házánál* találni, *b*) a szombati fonási tilalom oda mutat, hogy a kereszténység előtt nő birtokolta a szombatnak napi tisztességét; *c*) a magyar kereszténységnek bajos dolog lett volna a szombatot Mária ünnepévé avatnia, ha az előtt is nem egy Boldogasszonyt illettek volna a nap különleges szertartásai.

De nem is a Nagy(boldog)asszonyé volt e nap, ki minden isteni fiával és leányával ünnepeltetett hat napon át, sőt az „öreg isten" szerdájában is volt része.

A mordva hagyomány, a szombatot a földtisztelete napjáúl tünteti föl. Csakhogy mig ők földistenről tudnak, a mi hagyományaink megint nő: földanya mellett szólnak.

Mythologiánkban több eset van rá, hogy nőnek hagyományozódott át hozzánk, a ki a rokon népek mythoszában ma is férfi. Például a Nyirfa tündére másutt férfi, nálunk Nyírfakisasszony s általában minden tündér nem férfinak is, hanem nőnek képzeltetik. De talán már a mordváknál is anyjával (a Nagyasszony második leányával) együtt ün-

nepeltetvén, lett hagyományunkban a *földisten anyjából* földanya istenasszony, ki iránt most is minden lépten-nyomon még mindig tisztelettel nyilatkozik meg az ősi népkegyelet. Hogy csak egyet említsek: a kinek a torka fáj, a földre térdepel és háromszor mondja: „édes anyám föld! mondom neked, torkom fáj“ s azután megcsókolja a földet.

A „*Szombat: szobájába*“ sokat akar mondani és mond is, ha azt tartjuk a mesében föntartott őshagyománynyal: a föld alatt van tündérpalotája, melynek oldalát drága kövek, karbunkulusok borítják, melyek mintha bibor lánggal égő szövétnekek lennének, világoskodnak. Jó lenne nála megfordúlni, akarja mondani a: „Szombat szobájába“-féle mondás, mert üres kézzel nem bocsátja el az embert.

Vasárnap. Hogy *vásárnap*-ot jelent, melyet a szentkirályok határoztak e napra, majd pedig kárhoztatták és elnyomtak, — tartják a tudósok.

Vasárnap: kétszer az Isten házába, mondja az *elő*-rimes gyermekvers utolsó sora, melyből azonban semmi utonmódon nem süthetjük ki, hogy a hét utolsó napja kié volt. Kétleni lehet, hogy a régi hét is a mostani hétfővel kezdődött és vasárnappal végződött volna. Már volt említve, hogy a *mordvák hete péntekkel kezdődött.*

Ha az egyes napokra tett magyarázó észrevételem helyén áll, akkor az istenek sorrendje nevében bárki is vitathatja, hogy az ős hét nálunk is péntekkel kezdődött.

Lássuk azonban, hová jártak az ősök kétszer az Isten házába, mielőtt egyházak nem voltak?

A természet szentegyházába.

Ugyanis *vasárnap* a megélhetés könyörűletes istenének, a *vadászat* istenének (Voltszi-Páz) volt szentelve a mordvaiaknál és több, mint csupán valószinűséggel nálunk is.

Indokolásától fölmentem magamat egyrészt a többi napok jellemzése által, másrészt az e napra vonatkozó hagyományok teljes kihalása miatt. A vasárnapra vonatkozó néphiedelmek már csak a keresztény felfogás hatása alatt látszanak állani, mint: Vasárnap font fonál péntekig meg nem áll.

Áttekintve az ős magyar vallás heti kultusán, észrevehető, hogy amint nőnek tisztelte a Nagyasszonyban vallása a legjótékonyabb tagját: úgy a hagyományos hiedelem *mindenütt anyát látott ott*, a honnét a boldogulás erei bővebben szivárkoztak.

Mintha már is kimondható lenne, hogy *női erényeknek*: háziasság, hűség, munkásság (melyet tilalmak által korlátolni is kellett) — *vallása volt az őshit.* A legszebb vallás mindazok között, melyek a földön születtek, jobban mondva: melyek egy-egy nemzet szellemének termelései s csak kivételesen ugyan, de minden bizonyára nem nélkülözék egészben véve az égi igazságok harmatozását sem.

A *Hold* ha nem kapott is külön napot, de kivette a maga részét az úgynevezett *holdváltozatok* jelesebb napjain. A *holdtöltének* hete meg valóságos ünnep volt, mely ünnepélyességben engedett a Napisten ünnepeinek; de belsőségben nem.

A Hold volt az ó-hitben sok betegségnek okozója; de orvosa is. Pedig a betegek és ügyefogyottabbak akkor is nagyobb lélekkel imádkozának, mint a kielégitett boldogok.

Van a néphitben nyoma annak, hogy vannak szerencsétlen órák is. Ilyenek a kalotaszegi néphiedelemben „7 és 9 óra."[550]

XXX. Szenthelyek. Az istentisztelet szentélyei.

Voltak-e az ó-vallásnak búcsújáró helyei? A vogul oknál voltak. A régi irások bálványkövei és elpusztulásuk. Osztják bálványok. A bálványok kincseiből való kölcsönzés. Ős szentélyeink nyoma a helynevekben. Kúnbábok. A helynevek vallomásai. Az áldó kutak. Szent kutak áldozatos hagyományai. A torjai „Büdös." Földvárak és Őrhalmok. *Fa*-végzetű helyneveink. Oltárkő. Mordva keremetek. „Kertes-kő." A mordva keremet kinézése.

Helyén valónak látszik, hogy az ősvallási szentidők nyomainak jelzése után a szenthelyeknek fölkeresésére induljunk, hol az óvallásnak valamely szentsége állott, s melyek az őskornak búcsújáró helyei voltak; hogy számba vegyük: hol gyűltek őseink közös isteni tiszteletre, és mi

pótolta nálok az emberi kézrakta egyházakat, melyeknek nincsenek ma hijjával a legapróbb falvak sem.

A *vogulokról* tudjuk, hogy vannak *szent helyeik*, melyek sérthetetlenek, mikhez „se ember nem nyúl, se nő nem nyúl" vagy az ő kiejtesökön szólva: „nőnek érinthetetlen, férfinak érinthetetlen szent föld."

Ezeken, miként tudós Munkácsi Bernát irja: szentségtelen dolgot elkövetni, szükségtelenűl, vagy tisztátalan állapotban járni, fűvet szakitani, gallyat tördelni, vagy a hozzátartozó vizből halászni, főzni, inni, ugyanott a partot evező érintésével megsérteni kárhozattal járó nagy bűn.[551]

Az *„égfiak"* (óriások) müködésének szinhelyei ezek. Ők élnek ezen helyek *bálvány alakjaiban*, melyek rendszerint *emberalakúak*. Ezen kő-báb-ok, vagy *bálvány*-ok részint elváltozott óriások, részint emlékezetöknek szentelt emberi alkotások. De egyiránt fogadalmi helyek: a meghallgattatásnak és áldozattételnek szent helyei.

Hunfalvy után (kinek *Reguly Antal hagyományainak* ismertetése nem utolsó remeklése vala), tisztában lehetünk, hogy a vogulok földén nem csupán *szent hegyek, szent hegyfokok*, hanem *szent vizek. szent sikföldek* és *fák* is voltak,[552] sőt megvannak tudós *Munkácsi B.* szerint a bálványok által megszentelt szent helyeik még a mai voguloknak is.

Úgy esik mondanunk, hogy valamikor osztoztunk a vogulokkal az Ob folyónak és vidéke szent helyeinek áldozatos tiszteletében. Hogy azonban az őshaza kő-bálványaira új hazájokban megint rátaláltak, ennek számtalan nyomára akadunk minden lépten-nyomon a történelmi és élő hagyományban.

Régi irásaink még ismerik s emlegetik a kereszténység előtti kor bálványköveit (Baluankewe, baluanku, baluankew). Szent-István oklevele a veszprémi apáczák birtoklevelében említ ilyeneket.[553]

1226. Tömörd határában van: tria idola lapidea pro meta posita, et separant terram Mocha (Mácsa) a terra Temerd.[554]

1261. Déswár határában, 1265-iki adománylevélben a hevesmegyei Tar szomszédságában[555] stb.

Észrevehető azonban és érthető marad, hogy hova-tovább, annál kevesebbszer fordúlnak elő, a mennyiben új mondák kezdének hozzá füződni és a bálványkövekből *barát-*, *ördögkövek*, s hasonlók levének azonkivül, hogy már I. András: falsos deos abrogare et simulacra demoliri = a *kőbálványok elpusztítását* rendeli. Mintha állitható lenne az is, hogy Bálvány és Bálványos helységeink is nagyobb számot tevének az első királyok alatt, mint a mennyivel helységnévtáraink betudnak számolni Komárom, Pest, Somogy, Szolnok-Doboka, Zemplén megyékben. Bálványoshegy is előfordúl itt-ott, melyeket nem csupán számban, hanem jelentőség tekintetében is messze felülmúlnak a hegyes Pogányvárak, és a vízmenti Pogányszigetek.

És ezen nevezetekben megörökített pogánykori bálványainkat nagyobb részben a természet s nem emberi kezek alkotásának kell tartanunk. Úgy lehetett az nálunk is, mint az éjszaki rokonoknál, hol az óriások mythoszai emberfőt, emberderekat mutató vagy állatalakú kövekhez kötvék, s hegycsúcsokat s fákat avat szentté a hiedelem, hogy abban szellem lakott vagy lakik.

Tiszteletök módjáról is csak az éjszaki rokonok útján szerezhetünk magunknak némi tájákozódást. *Pallas* irja a *osztjákokról*, hogy: vannak a házi bálványokon kivűl *közös főbálványaik* is, melyekhez nagy szerencsétlenségben folyamodnak. Emlit két bálványt. Egyik *férfi*, másik *nő*, erdős völgyben állanak, melynek útjait gondosan rejtegetik az oroszok elől. Mindenik külön fán áll egy gunyhó előtt. A fák alul posztóval, felül lemezzel vannak körülvonva. A lemezről csengettyű függ, melyet a szél mozgat. A férfi bálvány mellett van íj, tegez, nyíl, ezt tisztelik a férfiak, a másikat a nők. A közellevő fákon fogadalmi ajándékok függnek. A hol a bálvány áll, azon hely szent, s ott sem halászni, sem vadászni nem szabad. sőt még inni sem. Azon fa is szent, a melyen egy sas több egymásután való évben fészkel.[556]

Érdekes, a mit *Munkácsi B. tanár* a *voguloknál* tapasztalt.

„Ruhákkal és egyéb holmikkal annyira tele aggatják

bálványukat, hogy mód nélkűl megvastagodik tőle. De még így is igen sok tárgy marad meg, melyeket a falakon, rudakon s másutt kell elhelyezni. Igen fontos szerepű az adománytárgyak közt a pénz és ezüstnemű, melyek a legrégibb időkben a bálványok mellett több esetben századok óta egybehalmozódva nagy vagyon értékére szaporodtak föl s a népnek igen jelentékeny szolgálatot tettek, a mennyiben tudniillik inséges éveiben, mint valami takarékpénztárból vett kölcsön az istenek pénzeiből, melyet aztán mihelyt csak lehetett, lelkiismeretesen viszszatérített. A hittérités kapcsán irányúlt a figyelem e kincsekre is, melyeket a *vogulok és osztjákok* bálványaikkal együtt az erdők legfélreesőbb zugaiba rejtettek el, a hol azonban a közéjök letelepedett oroszok és zürjének mégis nyomára jöttek s mint őrizetlen jószágot egész könnyű szerrel rabolhattak el."[557]

A férfi- és nő-bálványoknak nyoma maradt nálunk a mondákban és helynevekben egyiránt. Igy, hogy a természet nagyasszonyának szentélye és oltára volt helyenként a magyar földön, azt mindenekfölött a Báb, Bába, Bába-homoka, Bábaköve helynevekben találom igazolva. Ezen hely-, hegy-, kőszirt-nevezetekhez a mai hagyomány már csupán boszorkány-mondákat köt ugyan; de oly vonások kiséretében, melyek jót állanak azon föltevésért, hogy kisebb vagy nagyobb területnek szent helyei voltak a magyar kereszténység előtt.

Kállay F. úgy tudja, hogy a Kis-Kunságban „Bábahomok" helyén jászképek vagy kúnbábok állottak.[558] „Bába-kő" Hevesben a benei határban fönlevő s magában álló kőszirt a Mátra alján. Neve ős rendeltetése mellett bizonyit, mit a népmonda csak annyiban támogat, hogy az ördög elejtette szirtnek mondja.[559] „Bábaköve" Erdélyben. Regéje szintén nélkülözi az ősvallás korának hiedelmét és kegyeletét. A nő-alakú sziklának ez a mondája:

Brassó mellett a királykövén az ős időkben tündérek laktak. Az utolsó tündér egy felséges szépségű leány vala. Nem messze a fekete halmon, hol a sziklacsúcs maig is várszerű szögletekben végződik, lakott a fekete

királyné. A királynénak kifejlett szép fia volt, ki a tündérleányért ábrándozott. Forró érzelme azonban viszonzásra nem talált, mi az ifjut sírba vitte. Az elkeseredett anya e miatt üldözőbe vette a szép tündér-leányt s bűbájos (*bába-*) tudománya által kőbálványnyá változtatta.[560]

Átalában az ősvallás szent helyeit *hegyiekre, vízmentiekre* és *alföldiekre* oszthatjuk.

Hegyiek: a már emlitettem Bálványos hegyek, Pogányvárak és a mondák tűndérvárai, a magában álló kőbálványok, oltárkövek s végül az alakitásában és nevezetében egyiránt beszédes ormok s hegyrészek, mint: Áldomás feje, Áldozókő, Hamuhegy, Imókő (Eger vidékén), Tűzhalom Kézdi-Vásárhely mellett, domb, melyen Ipolyi szerint minden arra menő székely még megpihen. Hegyeskő, Fejérkő, Odvaskő, Oltárkő. (Utóbbi Hontban a jenői hegységben.) Istenhegy, Istenkelete stb. Utóbbi Szilágy-Somló mellett. A monda szerint a honfoglaló magyarok itt pillanták meg legelőbb Erdély felett a napot s hogy nagy munkájokban segitse, e hegyen áldozatot hoztak.[561] Manapság a közember, ki e hegyet bejárja, valami rongyot aggat egy fára, nehogy az „ördög széttépje.“

A *vízi szent helyek* tekintetében hivatkozhatunk az „áldókút“ és „Szentkút“ helynevekre.

Áldó-kút (aldocut 1193. évi okiratban fordul elő. Aldoucuth, Aldoukut XIII-ik századiakban). *Szent-kút.* Ilyen helynév van Baranyában kettő, hasonlóképen Vas, Győr és Nógrádmegyékben.

Ipolyi úgy tudja, hogy *Ipoly-Födémes* közelében van egy forrás, melynek vize szemölcsöt és egyébb kinövést elmulaszt. *A forrás mellett való fára a meggyógyultak rongyokat és hajfürtöket aggatnak.*[562]

„A Nagy-Kevély tövében regényesen fekvő *Csobánka* falutól félórányira esik a kis erdő szélén levő „Szentkút.“ Egy e czélra emelt falon különös szent képek függnek. Alább kissé lápos helyen egy pinczetorkolatszerű bolthajtásos építményben síkos lépcsők egy hűvös vizű kúthoz vezetnek. A kútat környező bokrokon mindenféle ruhadarabok, rongyok, gyermekruha-részek, kivált fejrevalók, köztök csinos, szines himzésű egészen uj fejkötők

hevernek, szives ajándékai a környékbeli hivő népnek, a mely gyakran járogat ide ájtatoskodni és sok kórságában, kivált női és gyermek-betegségekben e kút vizétől vár gyógyulást és erősen bízik annak csodaerejében."[563]

Meséink és mondáink még emlékeznek azon korra, midőn a vízi istenségeket ember- és állat-áldozat illette, ma már csak „rongyok" járnak nekik. De a hol fákon források mellett rongyokat látunk, biztosra vehetjük, hogy az ős kor egy-egy szentélye előtt állunk.

És e részben legyen megengedve, hogy Vlislocki Henrik tudós ethnographistánknak, a „fákra aggatott rongyok a magyar néphitben" irójának még nehány idézetére hivatkozhassunk:

Manapság, mondja ő, a *torjai* „*Büdös*"-höz zarándokoló beteg ember öntudatlanúl is még mindig áldoz, midőn a közellevő fák valamelyikére ruhadarabot akaszt azon hitben, hogy ezzel megmenekszik betegségétől. Évekkel ezelőtt a Sepsi-Szent-György mellett fekvő „Sugásfürdő" közelében is lehetett számtalan ilyen rongydarabot látni. Varázshatalmat tulajdonít a néphit a Kadicsa vára közelében emelkedő *Pothárd bércze* nevű hegy egyik forrásának, melynek vize főfájást gyógyít. Az oda zarándokolók kalapot vagy sapkát akasztanak a fákra. Ikafalva közelében van egy *kardosheyg* nevű magaslat, melynek keleti oldalából a *Gágókút* nevű forrás buzog fel. Erről a forrásról azt állitja a székelynép, hogy a vitézek véréből fakadt, miért annak vizéből minden ott megforduló iszik, ingujjának egyik rongyát a közellevő fák valamelyikére aggatván. A Maros jobb partján emelkedő *Isten-széke* nevű hegy tetején sűrű fenyvesek közt kristálytiszta forrás van, melynek vize állitólag gyógyerejű. Ki a vizet használja, ruhadarabot akaszt a fák egyikére. — Tusnád mellett van egy kerekded hegy, melynek mocsaras talaját a nép most is *Csukás*-tónak nevezi. Ez a tó minden nagypéntek éjjelén kristálytiszta vizzel telik meg, melyben aztán számtalan koronás kigyó fürdik. Kinek bátorsága van olyankor e tóból vizet meriteni, az e vizzel minden követ aranynyá változtathat át. De a vizmerités után minden rajtalevő

ruháját valamelyik fára kell aggatni és ott hagyni, mert ha nem, a koronás kigyók megölik. Ugyanily varázshatalmat tulajdonít a magyar nép az említett *Potkárd* bércze egyik forrásának is. Ha valaki régi lábbelit aggat a forrás közelében levő fák valamelyikére és bizonyos időben, mely senki előtt sem ismeretes, e vizzel követ locsol meg, az aranynyá változik.[564]

És ezen példákat, melyek az ős vallás szent helyeit vizek mellett utasít keresnünk, még folytathatnók; de megelégszem nagy Szent-Lászlónk bizonyságával, ki egyik törvényében így szól: „Ha ki a pogányok módjára *kutaknál* áldozik, vagy fáknál és *forrásoknál* és köveknél áldozatokat mutat be, váltsa meg ökörrel vétségét.“

Ezen törvény bizonyossá teszen bennünket, hogy az ős vallás legtöbb szentélye vízmenti volt vala.

A *sík alföldön*, melyet történelmünk szomorú századai annyi ízben tevének *tabula rásá*-vá, már sokkal bajosabb a tájékozódás. De minden nyomok nélkül itt sem vagyunk. Ilyenek a folyó- és patakmenti *földvárak, őrhalmok*, a *tüzelőhelyek, hamu-halmok*, a jelesek *sírhalmai*, melyek egyike-másika úgyszólván minden határban fölmerül némi maradványaival még ma is.

Ipolyi még a *„fa“* és *„egyház“*-végzetű helynevekkel véli kiegészitendőnek az ős áldozó helyek névsorát, mihez képest Andrásfa, Balázsfa, Balogfa, Bekesfa, Bodorfa, Borsfa, Böszenfa, Boldogasszonyfa, Gógánfa, Vadasfa, Dénesfa, Erdősfa, Farkasfa, Gósfa keletkeztek vagy keletkezhettek volna a „szent fák,“ az áldozó szent berek helyén. Hasonló eredettel birhatna: Egyházfa, Köves-egyháza, Nyáregyház, Sáregyháza, Szegegyháza, Kerekegyháza, a 11 Fejéregyház, Félegyháza, Szeregyháza, Tövisegyháza s a többi „egyházas“ alakitású helynév.[565]

Barna Ferdinánd elfogadja az úttörő mythologusnak mindkét nézetét. Az elsőre majd azt hozza föl, hogy itt a „fa“ épen úgy *erdőt* jelent: mint másutt a „kő“ *hegyet*. Azt is mondja, hogy őseinknek áldozataiban a legszentebb helyet a „szent-fa“ adta. A másikra nézve emliti, hogy „egy“ annyi mint *szent*.

A dolog azon fordúl meg, hogyan hivták őseink a bekerített áldozó helyeket? „Kertes kuv" vajjon nem annyi-e, mint „keritéses kő?" És ha csupán keritéses volt az ősi szent hely s nem egyszersmind tetőzetes, lehetett-e *egyházaink*-kal csak némileg is azonos, vagy összehasonlítható?

Áttérhetünk az *ős áldozó helyeket* illető közelebbi tájékozódásra. *Ipolyi* a következőleg ír le egyet:

„*Hont*-ban a jenői hegységben Diósjenő és Perőcsény között, a bérczes erdőség egy nyilásán, körülbelül hét tiszta fejér toronyalakú kőszál emelkedik, mintegy félkört alkotva. A nép e kősziklákat *oltár-köveknek* nevezi s azokról általában azt vélik, hogy ott pogányőseink áldoztak. A félkör közepén van egy mesterséggel vésett kerek verem, melybe, a sejtelem szerint, az állati barmok használatlan részei vettettek."[566]

És Barna Ferdinánd is helyben hagyja e véleményt, miután szerinte a leirt oltár összevág a velünk rokon mordvák áldozó helyiségeivel vagy *keremet*-jeivel.

Szerinte a mordva *Keremet*-ek, vagy is a közös istentiszteleti helyek kerteléssel vagy sövényzettel elkeritett négyszögű tisztások voltak erdőkben, ligetekben, de mindig *forrás* mellet. Vagyis az ó-vallás mig uralkodott itt is, másutt is az általa kegyelt elemek legidillibb, leghangulatosabb találkozó pontjain nézte ki magának az istentisztelet szent helyeit, melyek, azt hiszem, a nagy régiségben nálunk is három fajtájuak valának: *a)* az alkalomszerűek. A honfoglalás történetéből tudjuk, hogy őseink Tarczal, Sátorhalma és Pannonhalma fensikján áldomásoztak, továbbá Szerencsen, az első győzelem után Ungvár táján, valamint az ország teljes meghóditásakor.[567] Nem valószinűtlen, mit Ipolyi mond, hogy ezen helyek, mint örökre emlékezetes áldozó helyek, szentek és áldozatosak voltak még a kereszténység korában is, úgy hogy árpádházi királyaink az által vetettek véget az áldozatoknak, hogy azt magukhoz váltották, vagy épen ott *monostort alapitottak.*

b) Bizonyos, hogy minden nemzetségnek megvolt a maga külön áldozó helye, melyek a kereszténységben sem szűntek meg szent helyek lenni; hanem mint monostoros

egyházak továbbra is nagy föld, nagy darab terület fölött maradtak a vallási élet irányadó központjai.

c) Voltak aztán áldozó helyei az egyes telepeknek: a „községi" szent helyek, melyek jobbára egy vagy más néven még ma is megvannak, mint dombok vagy halmok.[568]

A *votjákoknál* vannak még az úgynevezett „családi" áldozó helyek, vagyis *házi áldozó pajták*, miről természetesen hagyományunk már mit sem tud, hacsak a „szin"-név erre nem emlékeztet.

És hasonlóképen már abban sem tájékoztat a hazai hagyomány, hogy egészben véve milyennek képzeljük az ősvallás egykorú szentélyeit. Tájékoztatnak azonban a mordva „keremetek," melyek nem valának egyebek, mint erdők-, ligetek- és kertekben források mellett elkerített tisztások Barna Ferdinánd szerint.[569] Saját régiségeinkkel ezen állítást az okirati „Kerteskő" hozza összhangzatba, mely igazolni látszik, hogy követelmény csupán az volt, hogy a hely kerített legyen, szó sem levén épületről, mely őket annyi istenségtől zárta volna el.

A keritést leszámitva, az ős áldozó helyet a következő sajátságok jellemzik mordva atyánkfiainál:

A keremet helye erdőben avagy ligetben választaték, egy elég terjedelmes négyszög tisztás hely. A keritésen három ajtót hagyának, egyiket keletre, másikat délre, a harmadikat éjszakra. Nyugaton tehát nem volt nyilása, de ez a keremet leglényegesebb része, miután az áldomás itt hajtatott végre. A déli ajtón mondja orosz forrás után Barna, a nép mene be, a keletin át az áldozatmarhákat hozák be, az éjszakin az áldozathús főzésére vizet hozának.

Az áldozó helyek fölszerelése egyszerű vala. A keleti kapuban, a keremeten belűl ágasok állanak. E mellett volt helye az áldozati jószágnak. Ennek levágása a nyugati oldalon történt a keremet udvargödre mellett. Itt volt a főzőhely is, mely födött hely volt s a tetejéből lenyuló horog tartá a főző-üstöt. A déli kapuban a padalakú asztal, melyen a húst földarabolák és szétoszták.

Keremet már nincsen a mordva földön sem, miután abban a keritéseket és ágasokat az orosz papság a kormányhivatalnokok segitségével alaposan kiirtá.[570]

XXXI. Áldozatok és Áldomások.

Pogány áldozataink nyoma a krónikákban. A mordva áldozatok főszemélye, s az ő tiszte. Honfoglalási nemzeti áldozatok. Az áldozatok táltosa. Tizenkét segéde. Rendezők. Barna szerint a mordva áldozatok lefolyása. Áldozati főalkalmak.

Ipolyinak alig állt egy-két adatnál több rendelkezésére e részben. Közli a budai krónika nyomán a Vata-féle pogány lázadást, hogy: „a nép *elüljárókat választott* s azoknak *fából emelvényeket készitett*, honnan őket láthassák és hallhassák. S az elüljárók követeket küldöttek a királyhoz és az előkelőkhöz, kik igy szóltak: Engedd meg nekünk apáink módjára pogányságban élni, a püspököket megkövezni, a papokat megfojtani, a dézsmálókat felakasztani, az egyházakat lerombolni, a harangokat összetörni. — — — E közben a nép elüljárói, magas emelvényen ülve istentelen *verseket hirdettek* a hit ellen, az egész nép pedig örvendezve kiáltotta rá: *Úgy legyen!*“[571]

A másik a sz.-galleni monostor följegyzése 926-ik évről: „— — — Végre a folyosókon és a mezőn bő lakomára széledtek. S azok, miután az áldozat-hust félnyersen kés nélkűl, fogaikkal tépve, megették, a lerágott csontokat enyelegve egymásra hajigálták. A bor is teli kupákkal állott a középen s kiki annyit ivott, a mennyi tetszett. S miután a bortól neki hevültek, iszonyúan *kiabáltak isteneikhez* s a papot és frátert is kiabálni kényszeritették. A foglyok szokatlan énekére mindnyájan összejöttek s kitörő kedvvel tánczoltak és daloltak főnökeik előtt. Némelyek *fegyverrel is összecsapva* mutogatták, mennyit értenek a hadi gyakorlatokhoz.“

Kik értendők az elüljárok, alatt sem itt nincsen mondva, sem más emlékek nem tájékoznak. A mordvák áldozati szokásaiból azonban nyilvánvaló, hogy a *népfőnök* (Vata), a *táltos és segédei* értetnek alattuk.

A mordva áldozatoknak első személye, főelüljárója a *gyülekezet feje* (prävt). Állása a fejedelemségek megszünése óta bizodalmi. Egyházközségének ő a főfelügyelője, a vének elseje, ha mindjárt fiatal is, kinek megtisztelő jogai és kötelességei vagynak. Első, ki az áldozat szinhelyén megjelenik; első, ki az áldozati ételben, italban részesűl. Nála tartatnak az áldozáshoz szükséges szerek és eszközök (szent merő kanalak, horgok, faedények, áldozatvíz stb.); de magának az áldozati szertartásoknak nem ő a végrehajtója. *Nem ő az áldozó pap.*

Ilyen értelemben vala a honalapitó Árpád is azon áldozatokon, melyeket a Névtelen említ, főpap, mikor övéivel Ungvár előtt s annak utána másutt „a halhatatlan isteneknek nagy áldozatot tőn és több napig lakomázának"; midőn Tarczal mellett „ó-törvény szerint kövérséges lovat leölvén, nagy áldomással áldomásozának"; midőn Szerencs táján értesülvén Árpád déli irányba küldött vezéreinek sikereiről, „igen nagy örömmel örvendezének, és ó-törvény szerint áldozatot tőnek," midőn Árpád a Száva mentén kivívott győzedelmeknek hirére „lőn nagy öröm a vezér egész udvarában és nagy (hálaadó) lakomát tartának, és a magyarok minden nap fényesen vendégeskednek vala a különféle nemzetekkel"; vagy midőn Solt születésének hirére „lőn nagy öröm a magyarok között s a vezér és nemesei igen sok napig nagy lakomákat tartnak vala és ifjaik a vezér és nemeseinek szine előtt játszadoznak vala."

A mint a nagy nemzeti áldozatoknál Árpád maga vitte a fejedelem főpapi szerepet; úgy állottak a törzsfők is nemzetségök áldozatainak élén.

Áldozatok második személye a mordvaiaknál a *táltos* (vozat'ä), ki mondja az imádságokat és rendezi az áldozatokat, régenten pedig az áldozatokon jósolt is. Táltossal találkozunk a Vata-féle pogány áldozat leirásánál is, miután abban irva vagyon, hogy ennek lefolyása közben: a nép elüljárói, magas emelvényen ülve, istentelen verseket hirdettek a hit ellen. Vagyis: a táltos fenszóval előmondotta a szokásos áldozati imádságokat, melyekhez hogy alkalmi panaszló toldalékok járultak, könnyű elképzelnünk.

A táltosnak az áldozat előkészületeinek megtételére s annak véghezvitelére 12 segédje volt, mindnyájan bizalmi emberek. És ezek valának:

A gyüjtők, vagy *serfőzők* (purend'ais-ek). Hárman valának. Az állott tisztökben, hogy házról-házra járva összegyüjtsék a sörhöz való szemes életet, és a kelesztett méhsörhöz való mézet, vajat, tojást és pénzt. Nevök után itélve, ők valának az áldozati ital előállitói is. A főtt és a méhsörös *szent kádakhoz* a főember utján jutottak hozzá.

A *kásafőzők* (jambed-ok) szintén hárman voltak. Tisztökben állott az áldozati húsnak megfőzése és szétosztása, mi végből a főembertől átvevék az áldozathoz való *taglókést.*

Az *étel- és italosztók* is ugyanannyian valának (Kašangorod-ok). A főember ezeknek adá át a 40—100 *szent merőkanalat.*

Végül a három *felügyelő* (torosztor-ok), kiknek a rend és ünnepi hangulat fentartása volt tennivalójuk. Ezek késziték a vastag kettős viasz-gyertyákat, melyek a főember parancsára a kádak oldalaihoz ragasztatnak vala.

Nem egészen a táltos rendelkezése alatt állottak a *mészárosok*, szintén hárman, kiknek az állott tisztében, hogy az áldozatra alkalmas (egyszinű) állatot vásároljanak, azt az áldozó helyre vigyék és levágják.

Szertartásosak valának magának az áldozatnak már előkészületei is, midőn a falu véneinek küldöttei tanácskozásra a *fő ember* házánál megjelennek, midőn a *gyüjtők* házról-házra járnak az adományok összeszedésére, melyek aztán a főemberhez vitetnek, ki a további teendőkre nézve intézkedik.[572]

Legtöbb dolguk az *étel italkészitőknek* van. A tállost azonban nem lehet látni; ő nem mutatja magát, hanem az áldozatos ünnep éjjelén észrevétlenűl az áldozó helyre (keremet-be) megy, fölmegy a szent fára s a lombok közt látatlanná teszi magát.

Az ünnep elérkeztével megnépesedik a szent fa melléke áldozati étellel, itallal, némely része az ágakról lóg le. Megjelenik az áldozat feje. Neki a szent fa alatt, az emelvény mellett a helye. Utána a nép, és pedig jobbra

a férfiak, balra a nők, a kik szentelni valót is hoztak, helyezkedének el, arczczal mindnyájan nyugat felé fordúlva.

Kezdetét veszi az áldozat azzal, hogy a mészárosok elővezetik vala az áldozati barmot, a nyugati oldalon levő egyik ágashoz kötözék, vérét vevék, melyet a belekkel együtt a közellevő „udvar-verembe“ eresztének, a lenyúzott bőrnek a keleti ágasokon vala a helye. Mig amazok a nyúzással bajlakodának, az alatt az ételkészitők a *szent edényekben* vizet hozának s azt a főzőgunyhóban lánczon alácsüngő üstbe önték, alatta a kettős *szent gyertyával* tüzet rakának. A hány fajta állat öletett, annyi külön üst kivántatott a kifőzésére.

A mint az áldozati hús az üstbe kerűlt, felhangzik a szent fa lombjai közt csendet parancsoló táltos szava: „Csendesen legyetek!“ Majd: Buzgón könyörögjetek! Mélyen hajoljatok meg! S mindnyájan mélyen meghajtják magukat, mindenik külön-külön ezt imádkozván: „Öreg-isten! könyörülj rajtunk! Vadász-isten, könyörülj rajtunk! Hold-isten, könyörülj rajtunk! Nap-isten, Hadisten, oltalmazz minket. Ange-Pátyáj-Páz (a többieket is nevén szóliták) legszentebb istenszülő, könyörögj érettünk!“

A táltos rejtekéből megint csendet parancsol. Elhalgatnak s megszünnek hajlongani. Letérdelést rendel. Leborúl mindenik, kezeiket fölemelik s egy szivvel kiáltják, neveiken említve isteneiket: „Öreg-isten, Hold-isten, könyörülj rajtunk! Nap-isten, Had-isten, oltalmazz minket! Vadász-isten, őrizz meg minket! Legszentebb istenszülő, könyörögj érettünk!“

Ezen térdelő imádságot is nem egy ízben mondják el, hanem addig ismétlik, mig csak a táltos a fáról le nem száll s a fa alatt azon *emelvényen* nem foglal helyet, mely említve van a Vata-féle pogány áldozat leirásában is.

A táltos az állványról csendet intvén és parancsolván, a nép fölhagy a térdenállva való könyörgéssel, fölkel és szemeit a táltosra függeszti, a ki most hajadon

fővel és nyugatnak fordúlva ég felé emeli kezeit s elmélyedve, magába mondja el ugyanazon könyörgést, melyet elébb a nép hangoztatott.

Ezután a táltos odahagyván az emelvényt, átveszi a főember kezéből a szent merítő kanalat, kenyeret és sót tesz bele, az üstből az áldozó késsel kivesz egy darab húst s hozzá a nyelvet, ezeket is a kanálba teszi és az áldozati konyha előtt maradván, a kanalat ég felé emeli és az isteneket sorba meghívja az áldomásra, ezt kiáltván: Öreg-isten, lásd meg és fogadd el! Hold-isten (Nazárom-Páz), lásd meg és fogadd el! stb. A jelenlevők mindnyájan kelet felé fordúlva szótlanúl állanak, kezeiket ég felé terjesztvén. Az istenekhez való fohászkodást végrehajtván, a táltos a kanál tartalmát átadja a tűznek.[578] Erre a könyörgők mind térdre borúlnak, a főző gunyhóban égő tűz szemléletébe merűlten s mig az áldozat fő, mindig imádkoznak, kezeiket majd az ég felé kiterjesztvén, majd pedig lebocsátván és az istenekhez kiáltozván.

A táltos is azt cselekszi, hogy az ételfőzővel az égő tűz mellett állva, nézi, hogyan égnek a sóval együtt tűzbe dobott kenyér- és husdarabok. Midőn a tűznek már nincsen tenni valója, a táltos megint a *szent fa* tövében levő ő emelvényére lép és három felé fordúlva, háromszor kiáltja: „Csendesség!“

Mindnyájan elhallgatnak. A *szent fa* tövében két vagy három kis hordó méhsör van a többi seres csebrek mellett, melyeknek egyike az *uralkodó hordójának* neveztetik. A táltos négy más közemberrel veszi az uralkodó hordóját és ráállítják egy nagy ajtóra vagy kapura, melynek beszerzéséről természetesen külön kell gondoskodni. A táltos gyertyákat illeszt rá s az áldozati tűzről meggyújtja. A kapuszárnyra a hordó mellé két dudás letérdel, a nép pedig szintén térden állva kezeit az égre emeli s nyugat felé fordúlva a dudások zenekisérete mellett igy imádkozik:

„Szavagoth (szabaoth) Uristen, (háromszor ismételtetik) Ange-Pátyáj-Páz, legszentebb Istenszülő, oltalmazd a fejér czárt!“

Ez alatt a mondott emberek megfogják a kapu széleit s úgy a mint van (a hordóval és dudásokkal együtt) le s felemelik egy ideig fejök fölött tartva. S ez addig tart, mig ezen eláldásnak a táltos szokott módon véget nem vet, s nem imádkozza: „Öreg-isten, Nap-isten, Hadisten, oltalmazd a fejér czárt!“ mit a nép zenekiséret mellett utána énekel.

Úgy vélném, hogy ős időkben a dudások helyett maga a *fejedelem* állott a kis hordóval kezében a felemelendő *paizsra*, melyet ma már ajtó helyettesít, s Ukkon poharának ilyetén fölmutatásában tetőződött főpapi tiszte.

Ezen áldomás után másik hordó került az ajtófélre: az *ország hordója*, azután az egész népért áldozandó ugynevezett *világ hordója*, melyek ugyanazon könyörgés mellet áldattak el.

Most a táltos átveszi a főembertől a *szent merítő kanalat*, sört merít vele s az áldozati tűznek tart s a rögtönzött emelvényre állva fölemeli a kanalat s kiáltja:

„Öreg-isten, lásd meg, fogadd el! — — — — — — Oltalmazd a fejér czárt, könyörűlj a fejér czáron, védelmezd a fejér czárt!“ Aztán a kanál tartalmát a tűzbe önti, a nép pedig térdenállva s kelet felé fordúlva, szemeit és kezeit az égre emeli s a táltos imádságát utána énekli.

Ugyanez történik a második és harmadik hordóval is. Annak utána az uralkodó hordója a földönfekvő ajtófélre tétetik. A táltos inti a népet, hogy földig hajtsák meg magukat mindnyájan, az áldozati elüljáró pedig a szentelt kanállal a hordóhoz közeledik, tele meríti, iszik és mondja:

„Öreg-isten, Nap-isten, Had-isten oltalmazd a fejér czárt! Az ő egészségére!“

Ezután az ételosztók szétosztják a *szent kanalakat* egymásután a hordókhoz járulnak s ugyanazon áldomással, mint a főember, isznak belőle. Megosztják egymás közt a szentelt italt, melynek feleslege haza kerül.

Ennek utána az áldozattevők egyike áll az ajtóra, hosszú fenyő rudat tartva jobbjában, baljában édes lével

tölt kanál levén, az emberek fölemelvén, a Föld-istennek mond áldomást a jobb termés reményében; de az édes levet még nem issza meg, hanem szájából a nép fölött három felé locscsantja.

Majd a táltos megy föl ismét a *szent fára.* Kanálban édes levet és fenyő rudat adnak fel neki, melyekkel aztán ismét elrejtőzik a fa ágai közé s *csend*-et parancsolván imádkozza:

„Öreg-isten, Nap-isten. Had-isten irgalmazz nekünk! Nagyasszony, legszentebb istenszülő, hozz termésünkre éjszaki fényt és meleg harmatot! Föld-isten ehetnénk! Eső-isten, ihatnánk! Föld-isten, Gondviselő-isten táplálj bennünket! Eső-isten adj esőt! Nap-isten süss a termésünkre! adj szép időt! Szél-isten adj gyönge szellőt! (Jurta-özaisz) oltalmazd meg a mi jószágunkat! (Szuavtuma-özaisz) termeszsz sokat. Föld-isten, termeszsz gabonát, zabot, tatárkát, kölest. Lásd, lásd, lásd, szörnyű (hatalmas) Föld-isten!"

Ezen imádságot elmondván, tele szedi a száját édes lével és minden irányban szétlocsogtatja. Aztán megint ott hagyja a fát, a *szent kanálba* mindenik hordóból önt, a szent fánál elhelyezkedik, a fához égő gyertyát ragaszt, csendet kér s meghagyja, hogy a *szent fát* főhajtással üdvözöljék. Maga meg elkezdi:

„Öreg-isten, Nap-isten, Had-isten! irgalmazz nekünk, Ange-Pátyáj isten, legszentebb isten-szülő könyörögj érettünk! Tumo-özaisz, irgalmazz nekünk! — — — adj sok fát! — — sok hársfa kérget! — — lakást! — — épületfát! — — hársfát!"

Erre a kanál tartalmát a *szent fa* tövére önti, annak utána a keremetben levő minden többi fák tövét megöntözi, gondja levén rá, hogy minden fanemnek jusson egy kevés az áldozati sörből. Mig ezt teszi a kanalakat hordó italosztók társaságában, a nép utána énekli a mondott imádságot az erdei istenek tiszteletére.

Ekkorra már meg is főtt az áldozati hús. A mészárosok kiveszik a húst az üstökből, nagy fatálakra rakják, az ételosztók az áldozó-hely déli kapujához viszik s a

pad alakú asztalon az áldozati késsel annyi darabra metélik, a mennyien az áldozaton részt vettek.

A legelső és legizletesebb falat a főemberé volt. Kétes, de ha igaz, annál jobb, hogy a *király-koronázásnál* történni szokott ökörsütés legjobb falatja a királyi asztalra adatik: ebben az ősáldozatok hagyománya tartja fönn magát.

Utána a falu vénei részesülnek és igy tovább. Kiosztják az áldozathús levét is. Egy kanállal visznek a táltosnak is, ki ezalatt a szent fa tövében ül, ki csendet és letérdelést rendel, mig maga könyörög:

„Fő-isten, Vadász-isten, irgalmazz nekünk! Nyirfa-tündér, Nyájőr-tündér, ótalmazd a mi nyájunkat! Disznókra vigyázó tündér, viselj gondot a disznókra! Lovakra vigyázó tündérek, védjétek meg a lovakat! Állatok istene, adj sok bornyút, bárányt, csikót, malaczot! Lásd, lásd, lásd szörnyű (hatalmas) Föld-isten!"

Igy könyörögvén, levet vesz a szájába és minden irányban szétlocsogtatja. E közben a nép térden állva s kezeit az ég felé terjesztve, a zenészek játékához halk hangon ugyanezen könyörgést énekli.

Ezután a tésztanéműeknek: a fáról rudakon csüngő tojáslepények és kölestészta sütemény megáldozása vevé kezdetét. Tojáslepényt minden háznál annyit készitének, a hány tagból állt a család. Ezek hársfa-háncs segitségével erősittettek a fáról lelógó szent rudakra tepsistől. Ezenkivül vannak a keremetben készűlt nagyobb tojáslepények. Legnagyobb a mészárosok által készittetett egyházkerűleti tojáslepények, melyeket megilletett mindenek fölött a jog, hogy tepsikben a rudakra akaszszák. Ha az onnan hazulról hozott ünnepi tésztasüteményeknek a szent fán nem jutott hely, a közel való fákon nézének ki nekik helyet.

A táltos az egyházkerületi tojáslepényes serpenyőt vevén, a lepényre kölestészta süteményt tesz, föláll az emelvényre, *csend*-et és tiszteletadást követel és a süteményt feje fölé emelve a következő imádságot mondja:

„Öreg-isten, Nap-isten, Had-isten, irgalmazz nekünk!

Anya-istenasszony Ange-Pátyáj isten, legszentebb istenszülő, könyörögj érettünk! Őrző-tündér, könyörülj a mi gyermekeinken! Anya-istenasszony Ange-Pátyáj isten, adj nekünk több gyermeket, oltalmazd a tyúkokat, ludakat, kacsákat! Anya-istenasszony Ange-Pátyáj, legszentebb istenszülő, leányoddal adj nekünk sok méhet!"

Az imádság végeztével a táltos a földre lép, vesz egy darabot a községi (egyházkerületi) tojáslepényből, a tűzhöz megy s felállva a népet térdre borúlásra intvén, fölemeli a tojáslepényt s igy szól: „Öreg isten, lásd meg, fogadd el! Legszentebb istenszülő anya, lásd meg, fogadd el!" Igy szólván, a lepényt tűzbe dobja, a nép pedig térden állva s kelet irányában az áldozati tűz felé földre borulva énekli a tátos korábbi könyörgését duda-kiséret mellett.

Ha ezen imádáságoknak csak felét mondotta is el a Vata áldozó táltosa, méltán írhatta a keresztény (barát) krónikás, hogy: a nép elüljárói magas emelvényen ülve (nem állva?) istentelen verseket hirdettek a hit ellen, az egész nép pedig örvendezve kiáltotta rá: Ugy legyen! — A nyelvöket sem értő külföldi pedig csak némi tulzásba esett, midőn ezt hagyta ránk följegyzésében: s miután a bortól neki hevűltek, iszonyúan kiabáltak isteneikhez.

A tojáslepények és kalácsok az isteni tiszteleten jelenvoltak közt osztatnak szét. Ezután mindnyájan a földre telepednek és hozzálátnak a húsból, levesből, kenyérből, köles-süteményekből álló lakomához és sört, méhsört s vegyes sört isznak hozzá.

Az asszonyok, miután ettek a süteményekből, a maradékot hazaviszik búcsúfiáúl apró gyermekeiknek. (Barna akadémikusunk innen véli származtathatónak azon országosan elterjedt szokást, hogy a vendégek nagy vendégségekből mindig szoktak egyet-mást, rendszerint édességeket vinni haza gyermekeiknek.)

Midőn mind letelepedtek, a *leányok*, a kik eddig semmi enni- és inni valót nem kaptak, elkezdik siránkozó hangon mondani, hogy: ihatnának, ehetnének. Kapnak ők is mindenből. De be sem végezhetik a lakomázást, midőn az egyházi elüljárók parancsolatára a „pozmoró"-t, az

ünnepi szent éneket kell énekelniök. Csak a jobb szavu énekesek éneklik és éneklik a keremet közepén dudakiséret mellett. Ezek később esznek.

A pozmoró szövegét nem ismerjük, csak annyit tudunk róla, hogy hosszú ének, melynek tartalmát már nem tudják, melyet a nők a nélkül, hogy csak egy árva szót is értenének, nemzedékről-nemzedékre énekelnek.

Az ének eleje az istenekkel foglalkozik, a vége pedig a hét minden napját egy-egy istennek szenteli.

Ez utóbbi nyoma van nálunk is a „héfő hetibe" kezdetű mondókában, melyről volt is már szó. A magyar „pozmoró" részének tartanám az „Angete Pankete, Czukutye me," (Nagyasszony, Nagyasszony! Csókolj meg), az „Egyederem, begyederem" kezdetű gyermek-verseket.

Az énekesek a pozmoró-t étkezésök közben is eléneklik még egyszer.

Az áldozatos lakoma végeztével a szent eszközök régi helyökre szállíttatnak.

Idegen képben kellett az ősmagyar vallás áldozati szokását ismertetnem s hogy ezt tehettem *Melnikow* külföldi tudós, illetőleg közvetitőjének, *Barna Ferdinándnak* nagy érdeme.[574]

Ők útmutatóim abban is, hogy értelmeveszített ünnepi népszokásaink jelesebbjeinek mythologiai vonatkozását értelmezni megkisértsem.

Minden ünnep egyszersmind az Öreg-istené és a Nagyasszonyé a Mordváknál, hanem ezen felül a *Nagyasszonynak* és négy leányának két ünnepe volt: a *nyári köz*-(nagy)-*ünnep* és a *téli házi*-(családi)-*ünnep*. Mindkettő egy-egy hétig tartott.[575]

*

Leányok ünnepe a mordváknál. Az áldozathoz szükségesek beszerzése. Kivonulás a folyó vízhez. A zártkörű leány-áldomás részletei. Magyar töredékek. A hajadonok nyilvános áldozatának törvényei. A hagyománynyal való összevetés. Özvegyasszonyok napja.

Az istenasszony nyári ünnepe junius 5-ikén tartatik mostan, vagyis ó-naptár szerint május 24-én, Simon napján. E nap a *leányok ünnepe*: ők áldomásoznak, mi szintén gyűj-

tés útján kerül össze. Ünnep-estéjén a házat és udvart zöld gallyakkal, de legkivált *nyírgallyakkal* díszitik föl, fejökre koszorút kötnek. A házon kivűl annyi koszorút akasztanak, a hány lány van a házban. Vánkosaikra is koszorút tűznek, mi mind könyörgő mondatok mellett történik.[576]

A mód, melylyel az adományokat összegyűjtik, nagyon emlékeztet a kis leányok *pünkösdi királyné járásá*-ra.

Ünnep előestéjén összegyűlnek a leányok s kezeikben *nyírfagalylyal,* fejökön pedig koszorúval házról-házra járnak. Énekök az Anya-istenasszonyhoz van intézve, arra kérvén védő istenasszonyukat, hogy oltalmazza meg őket és a Napistenhez, hogy küldjön nekik kérőket. Ezen menetben a dudást kivéve, férfi nem vehet részt.

Maguk közül választanak *elüljárót* (fejedelmet), ki a menet élén jár, előtte pedig kis leánykák nyírfát visznek, mely kendőkkel s az ő övével van díszitve. Utána legkedvesebb barátnői közül választott három *gyüjtő* nyirfa-ágakkal ékesítve és gyüjtő edényeket hordozva. Jártukba az egyes házaknál a *nyírfa-éneket* hangoztatják: Köszöntelek fejér nyírfa, — juhárfának pompás lombja, — légy üdvöz hársfa szelleme! Erdőnek szép tündérei. Üdvöz légy te is gazdaszszonyunk, — im' hozzád ház gazdasszonya, — szép leánykák érkezének, — kalácsfélét, tojáslepényt, — tojássárgát kérni tőled.

Az asszony a kért ajándékokat imádkozás közt nyujtja ki az ablakon, mert adakozás közben fölsóhajt: „Anya-istenasszony, oltalmazd a leányomat, nehogy beleszeressen valami rossz ember, s levegye a viruló koszorúját!“

Ezután még nem mennek el, hanem az ablak előtt körbeállva, leánybarátnéjoknak, a ház leányának dalolnak egy köszöntőt.

A faluban a tojás-, vaj- és lisztgyűjtéssel a mint készen vannak, este felé fölczifrázott nyírgallyakkal, és dalolva kivonúlnak a faluhoz legközelebb eső forráshoz vagy folyóhoz.

Az ős ének immár félig elveszettnek tekintendő, mivel abba keresztény, illetőleg orosz elem is vegyült:

„(Áldj meg minket Háromság, Istennek szülője.)[577] Az

erdőre kimentünkben. — Kosszorúkat kötözni — Nyirfából, (Oi Did Ladó!)— *Nyirfácskám!*

Az erdőbe megyünk — Virágokat szedünk, — Koszorúkat kötünk (Oi Did Lado!) — *Nyírfácskám!*

Megyünk lépegetve — Liget- s nyiresekbe, — A *nyirfáról* ágat tépünk, — Belőle *koszorút kötünk* — Azután a vízbe vetjük, — (Oi Did Lado!)[578] *Nyírfácskám!*

Úszik-e majd a koszorú, — Alá száll-e a koszorú — *Nyirfácskám?!*

Úszszál fenn oh koszorú, — Ne szállj alá koszorú — (Oi Did Lado) *Nyírfácskám.!*"

Megérkezve a vízi tündér lakó helyére, felcziírázott nyárfájokat a víz parton szúrják le, vagy pedig leszedik róla az ékességet s élő nyírfára aggatják azt. Azután a nyírfát körülállják s felhangzik a leányvezér („pünkösdi királyné") csengő hangja: csendesség! Mi nem is hiányozván, folytatja: „Nyírfa-isten, irgalmazz nekünk! Nagyasszony, adj nekünk egészséget!" Azután mélyen meghajtják magukat a nyírfa előtt háromszor. S ezzel a vízpartra mennek, áldozni a Víz-istennek s tőle a jövendőt tudakolni.

Megfosztják fejöket annak ékességétől, a koszorútól, s azt a vízbe dobják. Ha a koszorú a víz szinén marad: az eladó hamarosan vevőre talál. Ha alámerűl, ez halált jelent. Azután lábbelijöket levetik és megmossák a lábokat az eleven vízben. Majd nyírfájokat megfosztják ékességétől, darabokra tördelik és a tűzre hányják.

A tojás-lepény sül mellette, mely midőn elkészült, a leányok elseje megint figyelemre int s könyörgést mond, hogy: a fő-isten irgalmazzon, az Anya-istenasszony egészséget és jó férjet adjon s végre a Nyírfa-tündérhez fordúlnak, kinek tiszteletére áldozzák az elkészűlt ennivalókat. A felajánlás itt is a magasba emelés által fejeződik ki.

Az áldozatos étkezés után *komázgatni* kezdenek. Nyírfa gallyakból nagy koszorút készitenek, melyen keresztűl dalolás közben összecsókolódznak, a „komázgassunk, koma, komázgassunk" énekkel örvendezvén. A hazamenő énekben apró szükségeik és kivánságaik megadásáért esedeznek.[579]

Néphagyományainkban ezen mythoszi szertartásokat mind megtaláljuk, hanem csak darabonként és a husvéti és pünkösdi ünnepkörbe beosztva.

A „tojás festés," valamint a „mátkázás és komázás" husvéti szokás lett, a „nyirfa-cultus" május elseji szokás s néhol maradt pünkösdinek. Az áldozat-vezető leányból „pünkösdi királyné" lett. Az áldozatra való adomány-kérésre a kis leányok pünkösd-köszöntése emlékeztet. Ipolyi átalánosságban említi a „pünkösdi pírkoszorúk" vízbe dobálását; de vidékre, hol ez még szokásban lenne, ő sem hivatkozik. A göcseji leányok napfelkölte előtt buza-harmatban mosdanak, hogy szépek legyenek.

Hol az egészből annyi töredék maradt, ott a töredékeknek valamikor szerves egészet kellett alkotniok!

A *második nap is a leányok ünnepe volt;* de már nem zártkörű. Öregek és vének, férfiak és nők egyiránt megjelenhettek az egészséget ótalmazó *Nyírfa-tündér*-nek ezen leány-áldozatán, mely az istenek anyjának áldozó helyén (keremetében) ment végbe, melyben a *szent fa* nem tölgy, vagy hárs, hanem *nyírfa* volt.

Gyüjtök, mészárosok és *főzők* nem hajadonok valának, a *táltos* tisztében is férfi vala az eljáró.

Áldozati állat a juh volt, melynek egy évesnek és tiszta *fejérnek* kellett lennie. Száma 1—3, sőt többre is fölmehetett, ha nagyobb gyülekezetre volt kilátás. A juhokat először is megmosák a hajadonok a keremet szomszédságában levő eleven vízben, szarvaikra nyírfa-gallyat kötözének. Három leány vala egy-egy juhnak bevezetője a keremetbe, mely a keleti kapun keresztűl történt meg. Ezen eljárás után a férfiak dolga volt az áldozattal való további elbánás, mely is szokott módon ejtődék meg.

Az ünneplőben megjelent hajadonok kezökben nyírfa gallyakkal a szent nyírfa előtt foglaltak állást. Az kendőkkel, keszkenőkkel és himzett nagy kendőkkel szintén bőven volt földíszítve.

A leánysereg háta mögött állottak az asszonyok és utánuk következtek a férfiak. A hazulról hozott tojás-lepényeket cserépedényekben rudakra aggaták, a szent nyírfa tövé-

ben pedig egy hordó mézzel vegyes sőr várakozék rendeltetésére.

Azon három hajadon pedig, kiket a társnék kiszemeltek a „falu (egyházközség) tojás-lepényének“ előállitására, általvevén a begyüjtött hozzávalókat, hozzálátának annak kellő mennyiségben való előállitásához.

Ezeknek utána az öreg táltos a szent fára megy föl és az istentisztelet kezdetét veszi s azon mederben halad, mint máskor, némi eltéréssel. Igy ez alkalommal a nép fölött nem locsogtatának szét vegyes sört, hanem e helyett a táltos a *Nyírfa*-tündérhez esedezvén, viruló nyírfa-gallyakat szórogata le a fáról. A gallyakat a leányok szedék föl, kötének belőlük fejökre illesztendő koszorút. Az is eltérés vala, hogy ez ünnepen a hajadonok részesedtek mindenek előtt a mézes árpa-sörben, juh husban, levesben és tojás-lepényben.

Az ünnepi gyülekezet föloszolván, leányaink nem hazafelé, hanem a folyóhoz tartottak, leveték lábbelijöket és megmossák vala lábaikat. Ennek folytatása a víg és énekes komázgatás, vagyis a koszorún át való csókolódzás vala, végűl pedig úgy a koszorúkat, mint az áldozatról hozott nyírfa-gallyakat a Víz-istennek áldozák.[580]

Pogány áldozatról levén szó, annyi századok után ki gondolhatna rá, hogy a néphagyományban nyomait keresse? S csakugyan végképen elmosódvák azok, úgy, hogy inkább csak kérdezni tudom, mint a kérdésnek feleletét adni, hogy vajjon ősi-e vagy idegen szokás-e, hogy Vasban sok helyütt a májfa az *egyház*, iskola stb., és nem a lányos ház előtt állíttatik fel?

Hogy a csallóközi kis lányok *fa-bábja, királyné asszonyka* nem annyit akar-e mondani, mint a mesék állatkirálya, királynéja, hogy *isten;* vagy hogy nem a kereszténység tilalma tett-e fejökre nyírkoszorú helyett virágkoszorút és nyírág helyett bábut?

Vajjon miért mondja a *pünkösdi leányjárás* éneke országszert, hogy: Ma van ma, ma van ma piros pünkösd napja, *Holnap lesz, holnap lesz, a második napja?* Ez semmitmondó lapos szólás magában, de drága mythologiai adat, ha azt akarja mondani, a miben nincsen valószinűtlenség, hogy

a mi ünnepünk lesz holnap vagy: a holnapi is. Ez esetben a leány-gyermekdal ősi idők terméke lenne a „pünkösd"-szó kivételével, mi mellett szól a *betűrímelés* is.

Vajjon nem az ős, napi szertartás részeire vonatkozólag énekli ma is a jó palóczok apró fejércseléd-népe:

„Csak *fürgyik*, csak *fürgyik* A fekete csaóka" — — —
„Lyânyok ű'nek a *toron'ba Aran koszoróba*" stb?

Egy a bizonyosnál is bizonyosabb, hogy május-pünkösd a hagyományos népszokásban ma is a *leányok ünnepe.*

A Nagyasszony nyári ünneplése az *özvegy*-asszonyok ünnepével ért véget. Régenten nyilván az ünnephét utolsó napján tartatott. Ebből ki voltak zárva a férfiak, férjezett asszonyok és leányok. Fiatal özvegy nők közül is csak azok vehettek benne részt, kik fogadással kötötték le magukat, hogy többé nem mennek férjhez. Férjes öreg nők, bármily korosak is nem vehetének benne részt. Ők is friss zöld nyírgalyakat hordának jeléűl, hogy a Nagyasszonynak áldott emlékezetét ülik.[581]

A mai hagyományban ezen cultus a Szent-Anna tiszteletén kivűl nyomavesztettnek látszik.

*

A mordvák karácsonyi sertésölése és a magyar disznótor. Gyermekjárás és fogadtatásuk. Ünnepi készület. Ünnepi ételek. Az eláldás szertartásai. Magyar párhuzamok. Lucza napjának idetartozandósága. A karácsonyi gyermek-napok mordva és magyar adatai.

A Nagyasszony *téli* ünnepe házi ünnep, másként az *anyák*, *kisfiuk* és *leányok*, meg az ősvallásban annyira nagy becsben álló *bábák* ünnepe volt. Karácsony és új év között tartatott.

Karácsony estéjén történt az ünnepi áldozat-állatnak: a *sertésnek* a leöletése, mely áldozati ténykedésnek az udvar közepén levő szent hely: az *udvar-gödör* vala törvényes helye. A sertés az áldozatra napokon át szertartásos ellátással készíttetett elő s már két nappal előbb, hogy áldozatúl esett, földíszíttetett, mi a menyecskék teendője volt.

A nyakába kendőt kötének s a mögé párgolás által fölfrissített nyírgallyat szúrának. Föláldozója a gazda volt, ki az udvaron vérét vevé, mely az „udvar-verembe" önte-

tett. Az udvar-verem kövén történt a *perzselés* is nem minden szertartás nélkűl, mert az nyírfa-gallyakkal történt, melyeket a szent gyertyákkal gyujtának meg, könyörögvén a Nagyasszonyhoz, a Nap-istenhez és a sertésekre ügyelő tündérhez. A kendőt is megégették, hanem a *véres gallyakat* fölszedé a háziasszony, azokkal levén másnap reggel felköltendő a gyermekeket. Még aludtukban *keményen megütlegelé* őket anyjok e vesszőkkel, hozzá adván: „A Nagyasszony adta, nyírfa-ünnep adta, Nyírfa-tündér adta." Igy lesznek *egészségesek*. Mennél jobban visítnak a gyermekek, annál egészségesebbek lesznek; mert a Nagyasszony annál inkább meghallja őket.[582]

Természetes, hogy annyi keresztény századok nyomdokai után haszontalan keressük ezen házi szertartás megfelelőjét a népszokásban. Néminemű maradványra azonban még mindig akadhatunk, milyenek a „sertés-*perzselés*"; a sertés-ölésnek a vallási jellegű „*tor*" néven való nevezete; a falun éjféli mise után elmulaszthatatlan „*kocsonyázás*," kocsonya-evés.[358]

Amibe azonban már erősebben bekapaszkodhatunk, ez a karácsonyi egészséget szerző *gyermekverés*. Ennek hagyományainkban és pedig országszerte erős nyomaira találunk az úgynevezett „*aprószentek napi korbácsolás*"-ban. Különös, hogy még némely helyütt *nyírfa vesszővel* történik az ütlegelés. Hogy mind ez az egészség javára esik nálunk is, ki van fejezve a jó kivánatban: „Keléses ne légy! Gilvás (porzsovás) ne légy!"

De térjünk a mordva atyafiakhoz. Nálok a téli tartós *Nagyasszony*-ünnep részben a *gyermekek ünnepe*. Nálok Karácsony estéjén összejönnek fiúk-leányok 14—15 éves korukig. A leányok nyírvesszőket hordanak, melyekre kendőket és keszkenőket kötöznek. A fiúk mindenféle csörömpölő eszközökkel vannak ellátva stb. Házról-házra körülbelűl ezt éneklik:

> Nyírnek, Nyírfa-tündérnek, az *aranyszakálúnak*
> Járunk a dolgában, *Nyírfa-tündér megérkezett.*
> *Nyisd ki tehát a kaput.* Ajándékozz Kjol'ädának
> Kolbászokat, disznólábat, Asszonysütötte kalácsot.
> Nyirfa, Nyírfa-tündér. *Aranyos szakálú.*

Ének közben a fiúk csengőikkel és csörgettyűikkel csörömpölnek s iszonyú zajt és lármát csapnak.

A menyecskék legjobb ruháikba öltözve fogadják a követeket s az ablakon át *fokhagymával festett tojást*, köles kásával töltött hurkát, tejjel, vajjal, tojással stb. készült édes süteményeket és ünnepi kalácsot adnak, melyet juhok, disznók és tyúkok alakjára volt szokás késziteni. A gyermekek mindezt a tarisznyába rakva folytatják útjokat. Körüljárva az egész falut, valamely házban megszállanak, a fölczifrázott nagy nyirfaágat és égő gyertyát a ház előszögletében helyezik el s a gyüjtött holmikból együtt esteliznek; a maradékot pedig hazaviszik.[584]

Nem szabad azt hinnünk, hogy csupán a karácsonytáji „Betlehemesek" és ünnepköszöntők tartják gyakorlatban ez ősi szokást. De ezen kérdést ezúttal még mellőzhetjük.

A mordva fiatal menyecskék, kiknek tiszte volt előzőleg már a mézzel vegyes sörnek főzése, még az ünnep előnapján délben hozzáfognak az ünnepi eledelek készitéséhez. Áldozati eleség készűl, tehát vallásos szinezetűnek kell lenni az egész eljárásnak. Ilyen már a tűzhelyen a tűzrakás. Gyertyát gyujtanak a tűzhely előtt és nyírfa-gallyat állitanak föl, egy másik párgolt (fülesztett) nyiránggal pedig a tüzelőről minden hamut lesöpörnek. Rárakják a fát, melynek okvetetlenűl nyírfának kell lenni. Ha az nincs, legalább is egy darabnak annak kell lennie. A házi asszony azután fog egy csomó nyírfagallyat s a gyertyánál meggyujtván, mondja: „Öreg-isten, irgalmazz minekünk! Nagyasszony, (a többi már itt is oroszos) legszentebb isten-szülő anya, könyörögj érettünk! Nap-isten támaszsz piros napot, melegits meg minket, termeszsz nekünk sok eleséget!"

A kályha szája elé teszi az égő gallycsomót, annak fölibe pedig egy *üszköt*, mely a *mult évi téli ünnepről* tétetett félre. Midőn az üszögszén elégett, betolják a kályha belső részébe, a berakott fát pedig gallyakkal meggyujtják. Az üszögdarabon kivül még egy *nedves nyírfa-tuskót* is tesznek a tűzhelybe, mely ott három napig is elsenyved. A megmaradt szenet azon vizzel öntik le, melylyel a nyírgallyak párgol-

tattak, mely a *tűzhely alá tétetik a következő téli ünnepre.*[585] Szertartásos a leöntése is, de azt mellőzhetjük.

Alig hinné az ember, hogy megvan máig a nyoma a karácsonyi szent tűzrakás egyes helyek népszokásában. Hogy csupán egy esetet emlitsek: Erdélyben sok helyütt karácsony estején a cselédség egy *fatuskót* hoz be a házba, melyet a gazda tesz a tűzhelyre. Teszi pedig e szavakkal: „Áldott legyen a Krisztus születése napja!“ A gazdasszony meg szalmát hoz be, melynek egy részét a tuskóra dobja, a többit meg elteszi a kotlók számára, hogy jól költsenek. *A tuskó maradványa a jövő karácsonyra tevődik el.*[586]

Ájtatos fohászok között történik vala a mordváknál nem csupán a kemencze befűtése, hanem a sütés további gazdasszonyi munkája is. Ennek hagyományát látszik fentartani azon népszokás, hogy a kenyérsütő asszonyok bevetés előtt keresztet vetnek a tésztára, lehet, hogy imitt-amott még különleges szokások is tartják fel magukat a karácsonyi előkészületek tekintetében.

Következő napon, vagyis karácsony napján a férjes nők a szoba földjét egészen beboritják tiszta szalmával és az előszögletbe nyirfa-galyat tesznek, ágaival fölfelé; annak elébe pedig meggyujtatlan gyertyát s hozzáfognak az ételkészítéshez. A levest és disznóhúst együtt főzik, de a disznófőt külön. Midőn a disznófő megfőtt, a *szájába piros tojást* és fülesztett (föléleszttett) nyírgalyat tesznek. A tálban, a disznófő alá szakál alakjára piros fonalcsomót tesznek és ezt *aranyszakálnak* nevezik.

Deczember 25-ikén déltájban a gazda meggyujtja a gyertyát s egész háznépestűl térdre esik az ablak előtt, melyet ilyenkor kinyitnak. Ugyanis házi istentiszteletnél mindig nyitva tartják az ablakot, hogy imádkozás közben az égre nézhessenek. A föld felé hajlongnak mindnyájan, kezeiket ég felé emelik, a gazda pedig igy hivja meg az isteneket magához vendégekűl:

„Öreg-isten, irgalmazz minekünk! Nagyasszony, jöjj el mi hozzánk *a te* karácsonyi (Kjoltsän'än) *ünnepedre!* Napisten, jöjj el hozzánk *a te* karácsonyi *ünnepedre!* Hadisten (itt sorban elszámláltatnak a többiek), jöjjetek el mi

hozzánk a Nagyasszony és fia a Nap-isten karácsony-ünnepére."

Az istenek meghivása után a gazda megparancsolja, hogy készűljenek az ebédhez. A háziasszony most átadja neki a tálba tett disznófőt. A gazda veszi a tálat s a gyermekek kiséretében kimegy a házból. A gyermekek közt a legifjabb a gazda előtt viszi a ház előszögletéből vett nyír-ágat. A gazda a disznófőt legelőbb is az udvar-gödörhöz viszi, azután a lóistállóba, tehénistállóba, tyúkólba, pinczébe, fűrdőbe, csűrbe és a kúthoz, mindenütt a Nagyasszonyhoz, a Nap-istenhez és minden helynek külön őrszelleméhez fohászkodván.

Mindent feljárván, visszatérnek a házba, a hol *tiszta abroszszal terített asztalra* már az ételek fel vannak tálalva s ezek között a három köles-tészta kalács. Kettő egymás mellett, a harmadik pedig fölibök téve, a felső magának a Nagyasszonynak, az alsók pedig a Nagyasszony többi fiának és leányainak tiszteletére. Az asztal mellett a földön a sörös cseber áll. A gazda a disznőfőt az asztal közepére teszi, a nyír-ágat pedig az elő-szögletbe. Azután mindnyájan térdre borúlnak és a gazda imádkozik:

„Öreg-isten, irgalmazz nekünk! Nagyasszony, (legszentebb istenszülő) könyörögj érettünk! Nap-Isten, segits és oltalmazz meg minket! Mi kenyérrel, sóval, cseber sörrel és himes tojással tisztelünk téged. Tekintsd magadénak! Tekintsétek magatokénak istenek! (neveik elszámláltatnak, az imádságok ismétlődnek). A szerint, a mint az asztalon kenyér és só van, adj nekünk gazdagságot. A mennyi morzsa van a kalácsban, a szerint adj nekünk gazdagságot. Őrizz meg minket a rossz emberektől és tisztátalan nőktől, a sertéseket és juhokat pedig védelmezd meg a farkasoktól! Nagyasszony, adj a mi termésünkre, mely a földbe van vetve, tündöklő éjszaki fényt és meleg harmatot! Nap-isten, süss melegen a mi termésünkre! Nagyasszony, termeszsz vaskos szalma szárat, nagy kalászokat, tojás nagyságú aranysárga szemeket! A milyent a nyáj tündére szeret, olyan nyájat adj nekünk! Adj nekünk sok és győzős lovakat, erőseket, egész-

ségeseket, mint a medvék. Adj nekünk teheneket, disznókat, tyúkokat, ludakat, kacsákat, mindennemű nyájakat, mindenféle madarakat. A régi jót köszönjük, az újat kérjük.“

Azután a gazda leveszi a felső kalácsot, mely a Nagyasszonynak van szentelve, levág belőle egy keveskét, a felibe hust tesz és pedig először a disznófőből, aztán a lében főtt disznóhúsból, végre egy kis darabot a festett tojásból, az édes kalácsból s a többi asztalon levő ételekből. Az igy összeállított ételfalatot jobb kezébe veszi, a balba pedig egy merő kanál vegyes sört s az imént hallott imádságot, de most már csak állva, harmadszor is elmondja. A többi egészháznép térden állva könyörög. Midőn könyörgésében az ételek elszámlálásához ér, a jobb kezében levő ételfalattal, megnevezéskor mindenikét külön érinti. Azután az elkészített falatot átadja a gazdasszonynak, a ki azt a kemenczében égő ó-üszögre és új nyirfahasábra teszi. Ezután átadja neki a merítő kanálban levő sört is, ki azt szintén a kemenczébe önti a Nagyasszonyhoz imádkozván, azután a tüzet száraz nyirfa-galylyal újra fölszítja, hogy az áldozatok annál hamarább megégjenek.

Evéshez fogván, legelöbb a gazda vág magának a disznófőből s enni kezd, azután a gazdasszony szintén a disznófőből vág magának s a család többi tagjainak. A disznó fülét és orrát a gyermekeknek szokták adni. Ebéd után a gazdasszony levág egy darabot a disznófejből s a kanálba is vesz egy kevés vegyes sört, az udvarra megy vele s mind a kettőt az „udvar-gödör“ alá beönti.“[587]

Hogy a velünk atyafi mordváknak ezen ünnepi szokásai is mennyire egyeznek a mi néphagyományunkkal, a tekintetben elegendő a *karácsonyi népszokásokon és babonákon* végigtekintenünk. Egy ünnepet sem vesz körül tudvalevőleg a magyar népszokás annyi szertartásos babonával, mint a karácsonyt, melyek a keresztény ünnepből sem nem származtathatók, sem nem értelmezhetők.

És e szokásokban lehetetlen azon házi áldozat egyes töredékeire rá nem ismernünk, melyet fönnebb idézetbe vettünk.

A *karácsony esti asztal áldozat asztal,* az ős vallás karácsonyi házi áldozatának terített asztala, mely fölött az ős imádságok csak jelképekben s nem élő szóval fejeződnek ki. Meg van az asztal vagy az alatt minden, mi által az ősi meggyőződés megjelenitést nyerhet. Még a szent dolgokból és ételnemüekből sem sok hiányzik, hogy az ó törvény karácsonyáról rokon párhuzamok nélkül is fogalmunk legyen.

Mily foganatossá válik az abrosz, mely karácsonykor az *asztalt* borítja! A karácsony czimeres *eledelei* nem áldatnak meg, mint a husvétiek egyházilag, mégis mennyire hatásosak még gondosan őrzött morzsalékai is! A *jövendő keresésének* módjai is a régi istenek tiszteletének töredékei még s a büntetések, melyektől az ünnep feltörői tarthatnak, nem keresztény, hanem még az ó törvény büntetései. Méltán csodálkozhatunk a gyakorlati hagyományok szivós voltán!

Hanem annál nehezebb az ünnep hete iránt tájékozódnunk, melyről már tudjuk, hogy a Nagyasszony és leányai: a „Boldogasszony-nővérek“ téli ünnepe volt. Nincsen nyoma, hogy az egyes napok külön lettek volna egyiknek vagy másiknak szentelve; az sem vehető többé ki: mely napok voltak nem és kor szerint való beosztással a legényeknek és hajadonoknak, a férfiaknak és asszonyoknak szabva és közös összetartással ünnepelve.

Lucza-napról már tudjuk, hogy az ó-naptárban deczember 24-ikére esett. Lucza napja a ház és a belső gazdaság őrszellemeinek volt hagyományaink tájékoztatása szerint is ünnepe, mely főleg a gazdasszonyokra rótt kötelességeket.

A lucza-napi „gyermek-járás“ az isten asszony legkedvesebb teremtményének: a nyírfa tündérnek megérkezte örömhirével toppan be a mordváknál, és némileg még nálunk is. Itt azonban már nem az „aranyszakálú tündérről“ van szó, hanem arról, hogy: Aluszol-e gazda; ébren vagy-e gazda? „Isten száll a házadra,“ Hat ökörrel hat lóval. És jó kivánataik és szertartásos eljárásuk a belső gazdaság állataira vonatkoznak.

Az is régi, a rosszakat a ház tájékáról elijeszteni czélzó eljárás, hogy a mi gyermekeink, csakúgy, mint a mordvákéi, zajjal és csörömpöléssel jelentkeznek.

Az asszonyoknak nagy kötelességek napja a Luczanap, mint a mely napon az apró jószág különös gonddal kezelendő, tilalmas a kölcsönkérés, kölcsönadás, szomszédolás és a női köznapi foglalkozások gyakorlása.

Karácsony éjjelén a „víz-cultus" is fölmerül az *ólomöntés* és *kútbanézés* jövendőt mondó babonáiban.

Karácsony első napja iránt eléggé tájékoztatnak a mordva ünnepi szertartások és a saját hagyományaink.

Másnap, deczember 26-án van a falu *bába*-ünnepe a bába házánál, melyben csak feleséges emberek vehetnek részt feleségestűl és gyermekestűl; tehát kizárvák abból az özvegyemberek, özvegyasszonyok, fiatal emberek és hajadonok. Az érdekes áldozati szertartáson a bába az elülimádkozó a Nagyasszony tiszteletére, ki ezúttal, mint az anyák és gyermekek pártfogója, *Bába-Nagyasszony* nevet viselt, minek a mi hagyományunk *Szülő-Boldogasszonya* felel meg.

Deczember 27-én a bábához csak a gyermekek gyülekeznek szüleik nélkül.[588] Hogy *őrző* vagy *gyógyitó Boldogasszony*-nap volt-e ez s a Nagyasszony legidősb leányának ünnepe? — sikertelennek látszik vitatni.

Hogy a karácsonyi gyermek-ünnep meg volt őseinknél is, világos bizonysága ennek az *aprószentek napi korbácsolás és nyírfavesszőzés is*.

Karácsony többi napja a hagyományban néma és a *regölés*-nél egyébben nem ad magáról életjelt, a mi pedig még arra is kevés, hogy belőle az idősebbek ünnepi kedvtelésére következtessünk.

A három másik nagyobb áldomást mellőzhetjük, a kisebb és magán áldomásokat pedig máskorra hagyhatjuk.

És így átmehetünk az áldozatokkal rokon másik tételre: a Rosszak ellen való védekezésre. Erről leszen szó a következő fejezetben.

XXXII. Védekezés a Rosszak ellen.

A sámánismus nálunk, miként a votjákoknál ördög-cultussá nem fajult. A rossznak (betegség) kettős forrása, kettős védekezés. Kálmány Lajos szerint a Hold a néphitben még ma is sámán istenség. Tőle függ az egészség és betegség. Tehetős a Holdisten a jó szerencse tekintetében is. Engesztelő ősimádságok (ráolvasók.) A fák szellemei cultusának nyomai. Igézet és megszüntetése. A vízvetés módja és egyes ráolvasók szövege. Védőszer.

Hitregéink bölcsejénél s azután még sokáig: a sámánismus korában a rosszak ellen való védekezés is áldozattal, *engesztelés*-sel járt, miután a „sámán istenek még nem kétfélék, hanem csak egyfélék: jók és egyúttal rosszak, kik áldanak is, vernek is." A sámán isteneket épen ezen oknál fogva inkább a félelem, mint a tisztelet cultusa vette körül.

Ezen sámán mythologiai korszaknak van nyoma hagyományunkban is.

Későbben és lassankint idegen vallások hatása következtében módosúlnak a teremtési ős hitregék, a teremtés munkatársa elfajul és a rossznak lesz okozója és kútfeje. A jó- és rossznak kibékíthetetlen küzdelme kezdetét veszi.

És nem mondható, hogy ezen mythologiai átalakulás előhaladás lett volna, sőt gyakorlatilag határozottan sülyedésnek itélendő. Az öreg-isten kegyes jósága mellett kibontakozhatatlan mivoltában megmaradván, az új isten: a Rossz pedig fáradhatatlannak és agyafúrtnak képzeltetvén, természetesen, miként ezt a *votjákoknál* látjuk: minden vallásbeli isten-tiszteletnek a gonosz istenség felé kellett hajolnia. Az öreg-isten, tartják a votjákok, a milyen irgalmas, nem kíván nagy áldozatokat, mig a rossz istenség az emberekre betegséget, halált és mindenféle nyomoruságokat bocsátván, állandó és buzgó engesztelést kíván. Azért van az, hogy az ő majdnem minden könyörgéseik a gonosz istenségnek való hódolat jellegét viselik magukon, a főisten pedig az ő fogalmaik szerint megelégszik a puszta imádsággal s nem kíván valami nagy áldozatokat.[589]

A Nagyasszony, a természet áldott tündérasszonya kiváló tiszteletének kell betudnunk, hogy az „ördög-cultus" az ős vallásban nem uralkodó. Hagyományunkban különben ezen

kettős mythologiai kor adatai mellett rosszakhoz számittatnak: a *rontók, boszorkányok; kisértetek; hegyi, vízi, erdei ártó szellemek, a testi és lelki bajok szellemei* és az *ördög*, kiknek ellenében egyiránt lehetséges és kötelességszerű a védekezés.

Kétféle a rossznak forrása hagyományunkban is. a menynyiben az vagy istenségtől származik, vagy a gonosz lélektől; *kétféle tehát a védekezés is*: t. i. *áldozatos kérlelés* és *kiüzés*.

Igy még a mai néptudatban is azon régi (jó-rossz) sámán istenek közől való azon szellem, kit jámbor eleink a holdban lakozónak hittek: a *Hold-isten*. A népmesék úgy tudják ezen személyesített égi lakóról, hogy király, családos, családatya, és udvartartásos, szóval az még mostan is, a mi a magyar kereszténység előtt volt: az ó-vallás egyik istene. Az sem ujság, hogy az éj ezen világitójának hatása a földi halandókra elvitathatatlan tétele a néphitnek; de hogy boldogulás és egészség dolgában *adó* (ráadó) és *elvevő* felsőbb hatalom, tehát egy személyben jó és rossz akaró ma is, mint a milyennek másfélévezred előtt fogott tartatni, — ez *Kálmány Lajos* tekintélyes hitrege-értelmezőnknek fölfedezése és a sok között nem utolsó érdeme.

„A hold nyelvhagyományainkban“ czimű akadémiai felolvasásában sorolvák pedig föl annak adatai, melyek részes elsorolása előtt szivesen és elismeréssel mutatok rá, mint ezen állítás tekintélyes mesterére.

„A Holdat, mondja ő, ráolvasóinkban istennek tudjuk, *kitől függ az egészség és betegség* és igy hozzá fordulunk egészségadásért, hozzá a betegség-elvételért. Erről *ráolvasóink* tanuskodnak.“

Nehézségtörésre való. Mikò a gyerököt rosz' nyavaja töri, az édös anynya mikò az új Hôd fügyün, àra fordul oszt mongya: „Új *Hôd*: új *Kiráj!* Az én gyer'ökömet A nehésség töri Te vagy a *Ráadó*, Te vagy az *Evevő*: Vöd le rúla!“

Oszt' è keszt imátkozni 3 Miatyánkot, 3 Üdvözletöt, mög 7 Hiszëkügyet; 3 hétig köl' tenni. (Szőreg).

Jó szerencseért való. „Új *Hôd*: új *Kiráj! Agygyá* neköm Jó heteket, Jó hetekbe' Jó napokat, Jó napokba'

Jó órákat, Jó órákba' *Jó szöröncsét.* Azután mög Jó egésség!" (Szeged).

Fogfájásról való. „Új Hôd: *új király, Tégöd köszöntelek* Eleven foggal, döglött féréggel! Az én fogam Akkô fájon: Mikô kégyút Békát öszök."

Mikô möglátom az újságot, akkô mondom esztet, 3-szor köl' êmondani, le köl' *térgyepülni,* oszt' nem fáj az embör foga. (Ó-Szt.-Iván).

Fogfájásról való. A' kinek a foga fáj, lehöjjön (lehel-jen) a Hôd felé (újságkor) oszt' mongya: „Új Hôd: új *Kiráj! Köszöntelek tégöd* Ezön *üdvözlettel,* Hogy a fogfájást Háricsd ê tűlem!" (Szeged).

Hideglelésre való. Hôdújuláskor a kit a hideg lel, ráveti a körösztöt magára az Atyának és Fijúnak és Szen'-lélök Istennek nevébe' oszt monygya: *„Új Hôd: új Király Házasíti a fiját,* Engöm hînak Vendégségbe, De én nem möhetök, Kűdöm a hidegömet."

(Ha kisebb nemű betegsége van, az utolsó sort így cseréli föl): Ügyemet-bajomat kű'döm.[590]

Sebes fejüre való. Ha a kis lá'nnák sebös a feje, fő'veszi (az anyja) az ölibe, szalonna fölsejével mökkenyi, oszt mén a Hôdnak: *„Új Hôd: új Király férhön atta A l'ányát,* Engöm is hîjon Lakodalomba! Én nem mék ê E'kű'döm a sebömet." (Szeged).

Szömőcsőről való. A kinek szömőcső van a kezin, vagy a lábán, vagy pedig a testyin, első újságon leül ëgy sámli székre, osz'tán (kezével) söpri visszafelé, előre (a szömőcsőt) a lábárúl oszt csak aszt monygya: Dicsértessék a Jézus Krisztus! azután 1 Miatyánkot, 1 Üdvözletöt mög egy' Hiszökëgygyet imátkozik, azután monygya: *„Új Hôd: új Király! Apró marhácskájim* vannak, Isten ucs cse' eladom." (Háromszor kel' egymásután elmondani. Klárafalva).

Szömőcsőről való. A kinek szömőcsője van, Hôd iránt fa alá ál'. 3-szô mökkenyi a szömőcsőjit zsirral oszt' monygya: Új Hôd: új *Kiráj* Házasiti a fiját, Hînak lakodalomba, De én nem mék, Elküldöm a fijamat: Mûjon el a szömőcsöm." (Klárafalva).[591]

Mely érdekes mythoszi régiségek e ráolvasók, melyekhez még ma is annyi hit és bizodalom kapcsolkozik! Csupán a keresztény szellemű utasitásokat kell másokkal pótolnunk és bennök a maga czifrázatlan egyszerűségében és kedves közvetlenségével az ősvallás egyik legrégibb könyörgés-gyüjteménye áll előttünk.

A *szamojédok*-nak, *osztjákok*-nak és Szibéria némely nomád törzseinek szokásaként említi Castrén, hogy a hol egy kis fenyves ligetet találnak, vallásos érzelemmel közelednek ahhoz s fölállítják ott bálványaikat.[592] Az erdők természetes szent helyek az altaji törzsek fölfogásában. De szentek a fák is, mert lakóhelyei a használni és ártani egyiránt hajlandó szellemeknek.

Láttuk, hogy a mordva áldozó helyek szentélye a táltos szent fája; a votjákok áldozó helyein („lud") kinek-kinek megvan a maga fája, mely előtt imádkozni tartatik foganatosnak istentisztelet vagyis áldozatok alkalmával.[593] Hogy ez nálunk sem volt másképen, arra nézve elegendő rámutatnunk a néphit babonás áldozataira, melyeket a fáknak hoz, hogy egészséget nyerjen s bizonyos bajtól szabaduljon. Eljárásának tudatával már ebben sem bír a nép, de ez nem lehet akadály abban, hogy Wlislockival „a fákra aggatott fogadalmi rongyokat és ruhadarabokat" úgy tekintsük, mint az ősrégi ember- és állatáldozat utolsó foszlányait.

Bizonyosan engesztelhető szellemeknek tartatnak s talán csak a kereszténységben sülyedtek rosszakká azon *éjasszonyok*, *éjemberek*, kiktől a háromszékiek a hideglelés elvételét várják.[594]

Ellenben a kevésbbé hatalmas rosszak, legyenek azok emberek vagy szellemek, bizonyos ősvallási szent szerek által, mint foghagyma, só, kenyér, nyírseprű, kés stb. tartatnak vissza és nem kérelem útján távolíttatnak el és tétetnek ártalmatlanokká, hanem ellenszerekkel vagy ráolvasás által.

Még legártatlanabb rosszak az *igézők*, kik szemmel verik meg a gyermeket.[595] Ennek a rontásnak a háromszékieknél ez az orvossága:

„Csonka késsel csinájj keresztet a tűzhely alá, a keresztre tégy egy pohár-vizet, vess bele 5 eleven sze-

net, a kezeddel csinájj keresztet a pohár felett. Azután vess ki a mutató ujjoddal egy csepp vizet, mártsd bele a nevetlen ujjodat s kend meg a gyermek homlokát. Azután a nevetlen ujjoddal vess ki 3-szor 3 csepp vizet és mondd ezt: vetem zöld szemre, kék szemre, kősziklárólı kősziklára, vad leányról vad leányra. Muljék el. — A nevetlen ujjodat mártsd a vízbe és húzz keresztet a gyermek homlokára. A vizet öntsd a kutyára."[596]

Az *ugocsai néphit* szerint is az olyan ember, a kinek a két szemöldöke összeér, *„igézős."* Ha valakit megigéz, annak iszonyatosan megfájúl a feje. Ha bizonyos, hogy a fejfájást „szemverés" okozta, a fejfájós elővesz egy pohár vizet, abba belevet öt darab eleven szenet, a pohár szája fölött a jobb kezével keresztet von. Ha e közben a széndarabok a vízben leülnek, vagy épen a víz fenekére szállnak le: ez újabb jele, hogy a szenvedő csakugyan meg van igézve. Most, hogy bajától menekűlhessen, a széndarabokról hét korty vizet leiszik, a maradék vízbe mártott ujjával a homlokára három keresztet húz; ettől bizonyosan elmúlik az igézés is, a fájdalom is.[597]

„Ha a kis gyerek sokat rí, mëg a hasa is fáj, többnyire *szëm ártott* neki. Eszt könnyen mëg lëhet tunnyi. Vësz az ëmbër ëppohár tiszta vizet, tësz bele ëppár szëm szenet; azután háromszor körösztöt vet rája, mëg èmond három miatyánkot. Ha a szén nem ű'le a vízbe, akkor valami más baja van. Ha pejg leű', akkor a szëm ártott neki; de ha ebbű a vízbű iszik a gyerëk mëggyógyú'." (Veszprém m.)[598]

Hogy a rontásnak e fajtájával sok baja volt már a régieknek, a *vízvetés* számos alakjai bizonyítják, annál is inkább, mivel az ilyen vízvetési mondókák és ráolvasások nincsenek az ősiségnek minden jelenségei nélkűl.

1. *Vízvetés.* (Elsőben is tölteni kell egy pohárba egy fél-fertály vizet, rája alul-felűl keresztet kell vetni s a pohárba kell vetni szenet 9 szemet s azt kell mondani:) „Kő-pad, gyékény-ágy, *csepegés alatt való ser,* sótalan kása, — ez a három Jézus szava, a' használjon az egész világnak." (Erdély.)[599]

2. *Vízvetés*, ha a gyermeket megigézik: „Jézus elindula hosszú útra, találkoza az *Igézőkkel*, kérdezte tőlek: hová mentek te? — Megyünk, hogy rontsuk meg N. N. egészségét, *vegyük el szívit, máját.* — Elmenjetek onnan a fekete földnek gyomrába, én oda megvagyok híva. Az atyának, fiúnak, szentlélek Istennek nevében. Ámen." Ezt háromszor mondják el. (Erdély.)[600]

3. *Igézet ellen* szenesvíz-készités. (Egy pohár vizet kell kézbe venni, *a tűz mellé állani* s ezt mondani:) „Elindula a Jézus Krisztus az igaz úton, *előtalálja az Igézetet*, kérdi tőle a Jézus Krisztus: hová mégy Igézet? — Elmegyek N. faluba N. (péld. Kata lánynak) szinét hervasztani, szőrét borzasztani. — Ne menj annak szinét hervasztani, szőrét borzasztani, hanem maradj meg az igaz úton! (Ezután a pohárba csipő vassal 9 darab parazsat kell vetni olvasván:) e' sem 1, e' sem 2, e' sem 3, e' sem 4, e' sem 5, e' sem 6, e' sem 7, e' sem 8, e' sem 9. — Ha kalap alól jött ki, az alatt maradjon; ha konty alól jött ki, az alatt maradjon; ha párta alól jött ki, az alatt maradjon. (Ekkor a megigézett [állat vagy] ember képét a szenes-vízzel meg kell mosni s ezt mondani:) Szeme látta, szája megszólította, Krisztus urunk meggyógyitotta."[601]

4. *Vízvetés.* „Elindula szűz Mária Jézuskával az ölébe' Jordán mellyé szép mezőbe, hol találkozék egy zsidó leányval. E zsidó lyány szép babáját, Máriának Jézuskáját kitakará fejér fátyolábúl. Mëglátá, halálra igézé. Szűz Mária Jordánhoz míne, *vizet vete*, mëgmosogatá, mëggyavítá." E szavakra a vízvető, ki háromszor három égő szenet vet a kezében lévő vizes edénybe, mindenkor egy idvezlégy-Máriát imádkozva, végűl ezt mondja: „Úgy használjon vízvetésem, mint a kis Jézusnak használt a szűz Mária vízvetése. Ezután az igézett a vízből iszik és mëgmosdik." (Klézse Moldva.)[602]

5. *Igézetről.* „Nemes asszonyunk Mária ölébe takará az ő áldott szent Fiát. Bemene vele szent Templomba. Leüleplék az ő áldott aranyos zent székibe, eleibe tevé aranyos bölcsejét, bele fekteti Jézust. Azt megláták

szent asszonyok, szent leányok, szent apostolok, mártérok Jézust megigézék. Azt meglátá az ő szent anynya, mondá ez szót az ő szerető szentinek, szent Nesztoria asszonnak: menny el én szerető szentem, hozzad Jordánnak vizét, hadd firesszem meg benne az én áldott szent fiamat. El méne szent Nesztoria asszony, elhozá Jordovánnak szent vizét, benne Jézust megfirezték. Mondá ez szót szent Nesztoria asszonnak: vidd el, ugymond Jézusnak az ő igézetit piros márván kőre; hogy ezt hallá az ő szerette szenti szent Nesztoria asszony, elönté piros márván kövön, ott eloszla, meg nem maradhata Jézusnak az ő igézeti. Ez mai dicsőséges napon ez s ez emberen ugyan ne maradhasson meg férfi igézeti, leány igézeti, asszonyi állat igézeti Istennek hatalmából, Boldogasszony parancsolattyából."[603]

6. *Ráolvasó igézés ellen* (Csonkának látszik.) Az atya, fiú és szentlélek nevében. Az ur Jézus Krisztus elindul a Jordán vize mellé, a hun előtalál egy rút személy zsidót. Rút személy reám néz, édes anyám Mária, meg kell belé halnom . . . . . . Ne félj fiam József (Kati), ha párta alul, ha fejkötő alúl jött annak a rút személynek (? igézete) sem égen, sem földön, sem az én kiskörmöm alul való mocsok alul soha meg ne álljon. Az atyának, fiunak és a szentháromság Istennek nevében mondom ezen szent igéket. Amen. (Sorok mellett Vasmegye.)[604]

Kérdés marad: hogy vajjon azon legendaszerű többféle elbeszélésnek, melyekkel ráolvasóink jobbára bevezettetnek, megfelelői megvoltak-e az őseredeti szövegben, és vajjon ha megvoltak, ősi hitregéink kit ültettek gyermekként a járókelő Boldogasszony ölébe? Elég bőséges adatainkból azonban már is tisztára kiérthető, hogy az *igézet* szellemét az őshit magasabb rendűnek nem tartotta, mint a kit kérlelésre, szép szavakra korántsem méltatott, hanem a *tűz*- és *vízelem* segitségével s *varázsigékkel* (= erőnek erejével) vallott eltávolitandónak.

Az igézet nem csupán embert foghat meg, hanem állatokat, és virágokat is. Ez ellen kötnek a csikó és borjú nyakára *vörös szalagot* s húznak a bárány fülébe *vörös bojtot*

s ez ellen aggatnak a székelyek a virágok ágaira *vörös fejtőt. A vörös szin általában védőszer az igézet ellen.*[605]

Sokat mond a néphit szerint a közmondás, mely azt kivánja, hogy: *„Fogjon meg az igézet!"* A közmondásban nyoma van annak is, hogy az ősfelfogás személyesítette az igézetet, mert a többi között ez is szokás-mondás: „Úgy néz rám, mint az *Igézet.*"

A hagyomány gyakori és nem közönséges rossznak tekinti az igézetet.

*

A szülő anyának és gyermekének védelme. Váltott gyermek és a visszaszerzés módja. Emberrontás és védő szerek. Hogyan viszi el a boszorkány a tehén tejét? Kényszeríthetők a visszaadásra. Megcsapolják a szőllőtőkét. Megfejik a kútágast. A boszorkányok tetszés szerint való alakja. Tiszatarjáni monda. A boszorkányság elbirálása.

Az igézőknél jóval kártékonyabbak a *boszorkányok*, kik régenten föld alatt lakó gonoszak, „bosszantó" szellemek voltak; ma pedig a varázslásban jártas férfi- és leggyakrabban öreg asszonyemberek.

A néphagyomány kifogyhatatlan a boszorkány-kihágások elbeszélésében s az ellenök használandó ovószerek javallásában és fölismerhetésök módja körül való tájékoztatásban.

Nem hiába, hogy a Nagyboldogasszony láthatatlanúl jelen van a szegedi néphit szerint a *gyermekszületésnél*, azután pedig két angyalt küld oda, egyiket hogy az anyát őrizze, a másikat hogy a gyermeket s hogy odaküldi a *Boldogasszonyt* is. Mert soha sem kell a *Boszorkányok*, Bűbájosok és Szemmelverők ellen annyira védekezni, mint ezen alkalommal.

Ezen védekezés egyes jelenségei, hogy a szülő asszony ágya fölé *sátor* vonatik; az, az őshit javallotta óvó szerekkel elláttatik; a betegágyas anya s gyermeke magukra, nehogy ártalom essék bennök, nem hagyatnak egy pillanatig sem.

A jó palócz közönségesen „sátor-lepedő" árnyékában születik, melynek csücskeibe, mielőtt a sátor-rúdra fölhúznák, kenyér-szeletet meg *fokhagyma*-gerezdet kötnek bele.[606]

Szeged népe szűlés után készít a szülő asszony részére

külön ágyat, az úgynevezett *Boldogasszony ágyát* tiszta szalmából, melyet lepedővel terítenek le. Fölötte fölszegezik a „szunyoghálót," mely a palócz sátorlepedőnek felel meg. A Boldogasszony ágyába tesznek *fokhagymát, kakukfüvet, kenyeret, meg sót.* Bicskát is tesznek, hogy a Boszorkány oda ne menjen.

A Boldogasszony ágya törvényével a vidék mythologusa: Kálmány Lajos ismertet meg bennünket bővebben:

„Minden nap fő' szentelik „a Három királyok vizivel" oszt' fölajálják a Boldogasszony kögyelmetösségibe. A Boldogasszony ágyáhon nem szabad sënkinek së' közelíteni, mert ha mögveri (valaki a gyermekágyast szömmel), oszt' ha még a fődre is lënéz (a ki szemmel megverte), az (a gyermekágyas) belehal. Az a sírig verte szömmel. Ha fő'felé néz (a szemmel verő) ki lőhet gyógyitani. Mikor a Boldogasszony-ágyát fekszi az asszony, valakinek ben köl' lenni a házba (= szobában), ha mást nem tunnak oda tönni még a macska is jó, mert (különben) úgy mögrontik az asszont, hogy vége van. A Boldogasszony ágya csak addig tart még az avatásra mönnek. Mikor oda vannak (az avatáson), szétszödik a Boldogasszony ágyát; a szalmát mögégetik, vagy ojas helyre teszik a hun nem bánti sönki." (Szőreg)[607]

Kálmány mondja, hogy a szúnyogháló felszegezése még néhol késsel, villával történik; hogy a bicskát, máshol a kést az asszony feje alá teszik, melyet ha lelép az ágyról, a földbe maga elé kell szúrnia, hogy a Rosszak ne bántsák. A szúnyoghálóba kötött kenyér és só még nem elég; mert a szúnyoghálóra még *piros kendőt* dobnak.

De máshonnan is vannak rá adataink, hogy: a gyermekágyas asszony ágya körül egy épen erre az alkalomra készített lepedőt húznak fel. A négy sarokba, melynél fogva felkötik, fokhagymát, kenyérmorzsát, sót tesznek azért, hogy az asszonyt kis gyermekével együtt meg ne ronthassák vagy *rájuk ne olvashassanak.* Igy ilyen *sátoros* nyoszolyában lát napvilágot a „matyó" gyerek is. A körülövedző *szúnyogháló* itt is tisztán e czélra szokott használtatni. Itt csak egyik szögletébe kötözik bele a rejtélyes csipetnyi sót, kenyérhajat

és gerezd fokhagymát az egész eljárásnak azt vetvén okául, hogy a fekvés ideje alatt védve legyen az asszony a kiváncsi szemektől, a legyek és szunyogok háborgatásától, és elejét vegyék a *rosszak ártó hatalmának*, nehogy az új szülöttet kicseréljék, vagy majd szemmel megverjék.[608]

A boszorkányokat még azzal is gyanúsítja a néphit, hogy *gyermek-rablók*, s ha módját ejthetik, elviszik az új szülöttet s helyébe a magukét teszik. Ez a *váltott*, kit nem nehéz fölismerni és visszacserélni.[609]

A váltott gyereket arról lehet megismerni, hogy folyvást sír, jajgat és nagyfejű, meg szótalan. Hogy az elcserélés meg ne történjék, Aranyosszéken (nyír)-seprőt tesznek a gyermek bölcsőjére. Különben a kicserélésnek csak a keresztelésig van helye, azért is a nép siet a kisdedet megkereszteltetni. Erdélyben a bölcsőbe keresztelésig kis zsákban seprűágat (nyír), tömjént, fokhagymát tesznek. Az anya, ha elmegy hazulról, seprőt tesz a bölcsőn keresztbe.[610]

Ha az elcserélés már megtörtént, mondja ugyan ő, majdnem általánosan elterjedt szokás szerint a gyermeket kemenczébe vetik, vagy is az anya a gyermeket lapátra teszi, s úgy csinál, mintha azt a kemenczébe akarná dobni. Ekkor a láthatatlan gyermekrabló visszacseréli a gyermeket.[611]

A *szigetvári* néphitben:

a *váltott gyermek* az, a kit láthatatlan lények az igazi gyermekkel cserélnek ki. A váltott gyermeknek gömbölyű nagy feje, széles szája van. Sivítva beszél. Az igazi, tulajdon gyermeket úgy lehet visszaváltani, hogy egy tüskével telt szekeret visznek a „Muszola“ rétre. Ráteszik a váltott gyereket, meggyujtják a tüskerakás négy sarkát s ebben a pillanatban ott terem a tulajdon gyermek, a váltott gyereknek pedig se hire se hamva. A váltott gyerekkel jól kell bánni, mert hasonló bánásmódban részesűl a tulajdon gyermek. Mátyás Lajos után. (Ethn. V. 336.)

Ugyancsak a szigetvári néphit szerint

„a boszorkányok embert, állatot egyiránt megrontanak vagy a Szentgyörgy-éjjel 12 órakor szedett harmattal, vagy újhold péntek-éjjel 11 órakkor gyüjtött varázs-

füvekkel. De úgy is, hogy fölveszik az ember lábnyomát és megfőzik, minek következtében a lábnyom tulajdonosa folyton, akaratlanul a földhöz vágódik, úgy hogy félholtan kerűl haza. De ha a boszorkány egy hajszála nálunk van és felveszszük az ő lábnyomát, akkor nem ronthat meg bennünket.“

A boszorkányok képesek nem csupán mindenféle alakot fölvenni, hanem a kulcslyukon is átmenni. A *székelyek* azt tartják, hogy járásukat megakadályozza az ajtónak, ablaknak, kulcslyuknak bekenése fokhagyma, tömény és sertéstrágya-keverékkel, és hogy a *gonosz ellen* állandóan *fokhagymát* kell az embernek magával hordoznia.[612]

A legtöbb panasz azonban a boszorkányok ellen az, hogy a tehén hasznát elveszik, mihez különben értenek a nem-boszorkány *javasasszonyok* is. E helyütt csupán a boszorkányos, nagyobb nehány esetet kivánom érinteni.

A *hegyháti* boszorkány-asszony a vajat a köpülőből is magához tudta varázsolni. Megjelent ugyanis, a hol a vajat köpülték s ott a tej minden rázás daczára sem akart összemenni, mert állitólag, már nem is volt a tejben vajtartalom. Meglesték azután a boszorkányt, a mint hazament és otthon levetközött s látták, hogy a nyaka körül szedte le a nagy darab vajakat, a melyeket bűvös igékkel oda varázsolt.[613]

Még különösebb az *ugocsai* néphit arról, *hogyan viszi el a boszorkány a tehén tejét?* A boszorkány-asszony ráteríti a kötényét a fejére annak a tehénnek, a melynek a tejét el akarja vinni s egy ideig ott állva, mormol valami értelmetlen mondókát, mire a tej a tehén tőgyéből átvarázslódik a kapu „lábfájába“ (kapufélfa). A boszorkány, mikor nem látják, megfúrja a kapu lábfáját s abból úgy ömlik a tej, mint a csorgó-kút vize. Mig a varázslat tart, hiába fejik a tehenet; nem ad az, egy csepp nem sok, annyi tejet se.[614]

Az elvett tejet azonban visssza is lehet szerezni. Ütni kell a tehén fejét, mig csak a teje meg nem indúl. Az ütlegelés nem a tehénnek, hanem a tejrabló boszorkánnak fog fájni, a ki ha megsokalja a verést, visszababonázza a tejet, mire az magától megindúl a tehén tőgyéből.[615]

Még különösebbek az Ipolyi által elsorolt esetek, hogy

a megfúrt szőllőtőkéből 3000-en isznak, vagyis az egész hegy termését oda származtatják és kiiszszák, vagy egykorú följegyzés szerint:

„hogy a kecskeméti hegyen egy szőlőtőkét meghfurtak és csapot tettek beléje s minnyájan 3000 eleget ihattak belőle, azután az hijat reá tették."

Hogy a bűbájos ember hitelt érdemlő tanu elbeszélése szerint etetés közben miként feji a szekér tengelyét, illetőleg varázsolja belé a közel legelésző juhok tejét és hogyan veszített rajta. Mert a szekér tengelyébe szúrt késen a tej csurogni kezdett csakugyan, de a juhok is nyugtalankodni, szétszaladozni és ugrálni kezdettek. Észrevevé ezt a juhász, leveté bundáját és a bundát juhászbotjával addig verte, mig a kést a szekér tengelyéből a boszorkányozó ki nem huzta. Mert a bunda-verésre a bűbájos a földön elterűlve ordított, hogy ne hagyják, hogy a juhász őt annyira kinozza. Kihúzatván a szekértengelyből a kés, a juhok megcsendesedtek és a juhász letette a botját; de az ember annyira össze volt verve, hogy a maga erejéből nem bírt a szekérre fölmenni. Ezen eset a Tököli mozgalom után a Tiszán túl történtnek mondatik.[616]

*Udvarhely*megyében a boszorkányok úgy viszik el a tehén tejét (arról lehet megismerni, hogy rúg, döf és nincs a tőgyében tej), hogy a tehént este megtapogatják kézzel, körüljárják, a hátát ütögetik s azután megfejik, mire a tehén több tejet nem ád aztán. Hogy a tehénnek a teje visszajőjön, menj ki az erdőre, ott vágj ki egy keresetlen mogyorófabokrot, annak egyik ágából csinálj egy szöget. Furd meg az istállónak küszöbét, azután verd belé azt a faszöget: akkor a tehén teje visszajön. Minden fejszeütésre, minél erősebb, annál nagyobbat jajdúl az a boszorkány, a ki a tehén tejét elvitte.[617]

A boszorkányok félelmes hatalma mellett teszen bizonyságot a nép, midőn őket a rossz lelkekkel helyezi egy sorba, midőn emlegetésüket kerüli, vagy erdélyiesen igy írja körül: Isten mentsen, kőfélében maradjon!

A boszorkányok ellen való védekezés az ős vallásnak még leginkább számbavehető töredéke a gyakorlat félbe nem szakadása miatt.

De jellemzi őket erősen a külalkat szeszélyes változtatása is, mi szintén nehezíti a védekezést. Mese és monda a boszorkány-átváltozásoknak egész sorával áll elő.[618] A mesék biztosítanak, hogy „pocsolya, szép patak, arany-körtefa és tüzes kemencze"-alakját egyiránt fölvehetik és a mondák még változatosabbak, melyek közől Borsodmegye kedveért „a tarjáni bába" mondájára hivatkozom, miután egynél többnek fölemlítésére úgy sem terjeszkedhetem ki:

„A tisza-tarjáni halászok, tartja a helyi monda, halászás közben szép fejér ludat láttak a csolnakjuk közelében a vízen ide s tova uszkálni, és a mikor a hálójukat fel akarták húzni, mindig a háló felé úszott. Egyszer a halászok közűl balkézből oly szerencsésen találta meghajítani a ludat, hogy az azonnal megdöglött. Megkoppasztották, megsütötték és megették. De nagy ámulatra a ludtollak és pelyhek, melyek itt-ott szanaszét hevertek, apró ruhafoszlányokká, rongyokká változtak át, a mely rongyok a bába ruhájához hasonlítottak. Keresték azután a bábát; de sehol sem találták.[619]

*

A boszorkányokat illető néphit szánalmas tévelygés akár a vallások, akár a műveltség és tudomány itélő széke előtt, melyet nem lehet eléggé irtani és pusztitani. De vajmi más ez a faji hitregék világitásában, melynél a boszorkányok mondái és babonái az ősfelfogás és világnézet tanúságos maradványánál, az ősvallás gyakorlati hagyományánál nem látszanak kevesebbnek!

Az ősvallás sem nélkülözé a mysteriumokat, illetőleg gyakorlati ismeretével birt az istenített természet több rejtélyes erőinek, melyeknek rugóit még nem illetheté a kutatás gőgös szelleme.

Az ősvallásnak is megvoltak a maga „természeti csodái," melyek a megdöbbentő fakir mutatványokkal egyidejüleg foghatnak megoldásra jutni.

*

Kisértetek. Állat képében ijesztők. Az elemek szellemei csak ingereltetve rosszak. A tűzzel való elbánás. Villám és mennydörgés. A tűz babonái. A vízi szellemek kedvének keresése. Fergetegkor. Az ősvallás ördöge. A betegségek személyek.

A boszorkányokkal nem csupán együtt említtetnek, de czimboraságban is vannak a *kisértetek*, kikkel nagy napokon, milyen a karácsony és Szent-György éjszakája, a „keresztúton" találkozhatni. A védelem ellenükben a földön bottal húzott kör, melynek közepén kell félelem nélkűl megállani. Váratlan találkozás esetében csupán csak a *balkézből való védekezés* tartatik hathatósnak és ártalmatlanná tételök egyetlen módjának.

Az *állatképen* jelentkező kisértetek inkább csak ijesztgetők, mint támadók. Nem használ nekik elriasztás vagy ütés, egyenletes távolságban mindig nyomában vannak annak, kit ijeszteni akarnak. Végre az Isten nevének említésére lesznek láthatatlanná.

Ezek a rokon népek azon *rosszai*-val látszanak azonosaknak, kiknek abban telt kedvök, hogy az utast a hegyekben és erdőkben tévelygő útra csalták vagy másképen incselkedtek vele. Ha a vadász lábbelijét megcserélte, nem volt többé hatalmuk rajta.

Kisértet számba jönnek a *hazajáró lelkek* is, kik ellen a védekezést nem itt van helyén szóba hozni.

Az elemeket jótékony gyógyító istenségeknek személyesítette hagyományaink szerint az őshit. *Tűz, Víz, Szél, Föld* legrégibb és ma is nagy becsülésben álló kútfejei a földi jóknak s a mennyiben többé-kevésbbé indulatosak, egyszersmind okozói sok bajoknak is. De a „Rosszak" közé azért nem számláltatnak, s a mennyiben még a hagyományból kivehető, az ó-törvény mit sem kötött annyira hiveinek szivére, mint az Elem-istenek bosszantásának és ingerlésének kerülését és haragjok esetében annak áldozatos engesztelését.

A *tűz* egészen szent elem. A tisztulás eszközlésének leghathatósabb szere. A gyógyítás gyakran *füstölés*-sel eszközöltetik, mi szintén *tisztulás*, szabadulás a betegség szellemétől, mely az emberből kiűzetik. Sok füstölésnél ma már a tömjén is használtatik; de a legtöbb esetben még min-

dig az ó-hit szent növényei: a *tisztesfű, kakukfű* stb. érvényesek.

Már fönnebb láttuk (X. fej.), hogy a velünk rokon népeknél nagy bűnnek tartják: ha valaki a tűzbe köp (nálunk sem szabad); hogy a tüzet általában nem vízzel, hanem csak ráhányt földdel szabad eloltani. Hogy nálunk is: szemetet tűzbe vetni nem szabad. Hogy kisebbik felével kell a fát a tűzre tenni. Hogy a vízbe égő szenet vetni gyógyitó szer a szemverés ellen stb.

A mennydörgésnek és villámlásnak a *kalotaszegi* néphit szerint gyógyitó ereje van.

„Beteg embernek mennydörgéskor igen jó, ha földet adnak kezébe és azt a zivatar elmultával folyó vízbe dobják. Ilyenkor a betegségnek legalább egy része a kézben tartott földbe száll és elhagyja a sinlő testet. — Gyenge, beteges gyermeket mennydörgéskor jó a kopasz földre fektetni, hogy megerősödjék. — Kinek szeme fáj, álljon villámláskor egy hid végére és mondja: *Villám*, villám, *köszöntelek*, szememből a fájdalmat, szememből a nyavalyát, vidd a falu hídján át!

Fülfájás ellen jó szer, ha az ember azon helyről, hová a villám csapott, füvet szed, azt napfelkölte előtt merített vízben megfőzi és aztán azzal borogatja beteg fülét. — Ha az ember fogfájáskor villámsujtotta fának szálkájával piszkálgatja beteg fogát, fájdalma megszűnik.“[620]

A régészetben ismeretes kőbaltát és obsidiánt *(égcsattanás)* is a villámütéstől származtatja a nép és részint óvó-, részint gyógyitó erejűnek ismeri.[621]

És a tűznek hozott áldozatok és engesztelések nyomai is föllelhetők még a hagyományban. A szentjános-éji tisztitó tűzugrásról nem is szólva, ha a *tüz pattog*, ez a néphitben megbotránkozást, haragot jelent, mire a gazdasszony menten ráköpés által igyekszik elűzni a jelentkező rossz szellemet. Ha a *tüz fúj*, haragot, perpatvart jelent;[622] ennek megint a házi asszony az elhárítója, ki kenyérdarabot vagy lisztet vetve a tűzbe mondja: „menj a szomszédba!“[623] És egészen sajátszerű az engesztelő eljárás, ha a faluban tűz ütött ki s a házat már közelről fenyegeti a veszedelem.[624]

A *Víz*-tisztelet- és kérlelésnek aránylag kevés nyoma van a hagyományban, mely már feledé, hogy ezen elem hajdanta a vallási tisztulás egyik eszköze, gyógyitó szer, a halászatból élő nép tárháza, és a kiváncsi fiatalságnak a jövendő tükre volt.[625]

Az „ezüst szakálú víz-atyus, a selyemhajú víz-anyus" többé nem forognak a vízben lubiczkolók vagy a folyókon átkelők ajkain; de azért ma sincsenek minden áldozat, minden megemlékezés nélkűl.

A magyar ember kezébe fogván a vizes korsót, mielőtt innék, valamennyit a földre önt. Hasonló történik a vizmeritésnél is, vagy miként a rimaszombatiak tartják: „Ha a kútból vizet mérsz, egy keveset mindig loccsints vissza, hogy a haragvó kút szellemét kiengeszteld."[626]

A bűbájos gyógyitásoknál a legtöbb betegséget, mint folyó, ő vesz át és szállit tova.

Mint a patak és ér, napfelkölte előtt merített csöppjeiben szépitő, gyógyitó és jósló egyszerre.

Már volt említve Ipolyi után, a csallóközi gyakorlat szerint karácsony éjjelén éjfélkor háromszor vágják be késöket a kút párkányába s gyertyavilág mellett betekintenek a kútba, hogy a víztündértől tudomást vegyenek jövendőjökről. Én Barna Ferdinánd akadémiai taggal szemben ezen késszúrásban a víz ártó szellemeinek megbűvölését, ártalmatlanná tételét látom, ellentétben a jeladásra fölkért jó tündérrel.[267]

Hogy a *Föld* részint engesztelendő, részint távoltartandó szellemek hazája, itt elég csupán érinteni.

Az is tudva van, hogy a *Levegő* jobbára ellenséges szellemeknek tartózkodási helye, kik ellen erősen kell védekezni. Péld. fergetegkor az ördög vagy a boszorkány lovagol; ha forgó szél van, tánczolnak. Ilyenkor csak éles kést kell belé szúrni és azonnal megszűnik.

Sok vidéken a jég ellen a lapátot és a szénvonót teszik az udvarra, nyelével a vészes fellegnek fordítva. A fejszével a szél irányában egyet a küszöbbe vág, egy másikat keresztbe s ott hagyja a fejszét, a mig a rossz idő el nem múlik.

A Rosszak elűzését vagy távoltartását czélzó őshagyományokban gyakran emlegettetik az *Ördög*. Hogy ez nem a

keresztény vallás gonosz lelke, hanem még mindig csak az ősvallás Nagyasszonyának ellenlábasa, kihez a biblia ördögének semmi köze, — néhány szempont tekintetbe vételével könnyű meggyőződnünk.

Hogy a babonás néphit ördögei nem egyebek, mint az őshitregék Rosszai, ezt nem nehéz ideszóló adatokkal igazolni. Ha a néphit babonás nyilatkozatait a mesékkel összevetjük, különös hasonlóságot, mely néha a másolásig egyező, találunk a mesék ördöge és a magyar. ősvallás Rossza vagy ördöge között. A szives olvasóval szemben és a mondottak után talán fölösleges is lenne ezen tételnek elülről kezdett vitatása.

A mint a mesehős túljár az ördög eszén, ki épenséggel nem a biblia ördöge: úgy a hagyomány kisértő szellemét is könnyü ártalmatlanná tenni, még pedig az ősvallás szereivel, és nem a kereszténység megszentelt eszközeivel, melyeknek a babonáknál nincsen egyenes és öntudatos rendeltetésök, még ha használatosak is.

Észrevehetjük azt is, hogy azon javaslatokban, melyeket a néphit előír, az ártalmatlanná teendő Rosszak között az ördög mint a boszorkányokkal, lidérczczel és Szépasszonyokkal egyenrangú jő elő, a mennyiben sem az elősorolásban első helyre nem tétetik, sem ha magáról van szó, ellenében különleges eljárás nem javasoltatik.

És tehetetlenné tétele sem kerűl nagyobb erőfeszítésbe, mint a többi Rosszak akármelyikének.

A néphagyományban szereplő ördögnek semmi köze a kereszténység gonosz szelleméhez s a kettő között, hogy elválasztó vonalat nem húzott, talán egyik nagyobb mulasztása volt a magyar mythologia terén annyiszor emlegetett Ipolyinknak.

Néha már a kereszténység ördöge is szerepel babonáinkban, de ezt meg az ősi hitregék tana nem vallhatja magáénak. Ilyenek a kincskereső ráolvasások és Kristóf-imádságok némelyike; ilyenek a rontóknak („megcsinálók") babonás igéi: „Pokloknak és ördögöknek ura és az elrejtett kincsek birtokosa! (tedd ezt vagy amazt) és pártodra állok."

Végűl említem, kiknek a fejezet elején lett volna helyök,

a *betegségek* nagy számú szellemeit, ezeket a sajátképi „Rosszak"-at, kiknek elűzése, eltávolítása majdnem fele gyakorlatát tevé az ó-vallásnak.

Szembeszökő mindenek előtt ezeknek nagy száma. Nem egy betegség van, melynek „hetvenhét féléjét" emlegeték a régiek, mint a *Hideglelés*, *Tályog*. Ezekből az ismereteseket el is kellett a betegségűző imádságokban sorolni, mert nem volt megnevezés nélkűl a gyötrő szellem távozásra bírható

A betegségek szellemeiről és eltávoztatásuk módjáról alább leszen még szó.

*

Tárgyalván a szent helyeket és áldozatokat, mulaszthatatlan immár, hogy egy fejezetet azoknak is szenteljünk, kiket a hitregék kora közbenjárókká tett az istenek és emberek között.

A ráolvasó varázsigék mostani alakjokban keresztvetéssel kezdődnek és imádsággal végződnek, mi sejteti, hogy hajdan nem csupán a jó istenek áldozata, hanem egyszersmind a Rosszak ellen való védekezés is első sorban a *papok* dolga volt.

PAPOK.

XXXIII. Az ősvallás táltosai.

Kik-mik lehettek őspapjaink? A vogul büvölők. A votják „tunok.“ Az osztják bűbájosok. Mordva táltosok. Tunguz sámánok. A táltosság lényege és a bűvölés módjai. A Kalevala bűbájoló igéi. Tudás keresés és annak eszközlése a lapp bűvösök által. A bűvölés-bájolás, iralás, rovalás kanta-ír, javas szavunk bizonysága. A hagyomány vallomása. Énekesek. Meséink táltosai. Kikből lesznek a táltosok? A bűbájolás mesterségének hagyományosai.

Mindjárt elüljárójában is azon állitást koczkáztatom, hogy a magyar ősvallás azon fejlődési pontig nem jutott el, hogy saját papjai legyenek. Más azon kérdés, hogy vajjon az őshitnek voltak-e rejtélyei, mysteriumai és ha voltak, állandó volt-e azon emberek sorozata, kik ezekben jártassággal birtak és ezen jártasságot bizonyos hivatásszerűséggel a gyakorlati életben érvényesítették?

Mert minden vallásnak megvannak a maga természetfölötti vonatkozásai, nem hiányzottak ezek ősi hitregetanunkban sem, és nem hiányzottak azok sem, kik a láthatatlan hatalmaknak kutatói és ellesett akaratuknak hivatásszerű tolmácsai és közvetitői voltak.

És ilyen értelemben egyiránt megengedhető, sőt egész biztonsággal vitatható, hogy eleink vallása előtt sem volt ismeretlen a *papok* osztálya. És e részben bátran fordúlhatunk tanubizonyság kedveért egykori szomszédainkra.

Legközelebbi nyelvrokonaink a *vogulok*. Ezeknél a papok (ńajt) *bűvölők* és *gyógyítók*. *Munkácsi Bernáttal* szólva:

„Minden fontosabb vallásos ténykedésnek (s ezek közé tartozik a jóslás, bűvölés és az orvoslás) ő az intézője és vezére, mely alkalmakkor eszközei: a *bűvös dob* (koip), az állatbőrrel bevont *bűvös pálcza* (su-jiw), kardok, nyilak s más fegyverek. Legnehezebb feladatai közé tar-

tozik az *istenidézés* (sàtil), melynek különböző formái beillenek a leghatásosabb spiritisztikai mutatványok közé. Ő ezen hivatására kora ifjuságától fogva készül, még pedig nem csupán azzal, hogy pontosan megtartja a vallásos intézményeket és részt vesz a közös szertartásokban, hanem egyszersmind komoly törekvésével, hogy a vallásos énekeket és regéket, úgyszintén hogy az istenidéző igék tudományát elsajátitsa."[628]

A *votjákoknál „tunó"* a táltos neve, s annak hirében áll, hogy érti a szellemek- és istenségekkel való érintkezés titkát, tanácsot és segélyt hozhat tőlök s némelykor rábirhatja őket a kivánságának teljesitésére. Ő rá van bizva a szent liget fentartása és rajta kivűl senki sincs jogosítva a ligetben áldozatokat tenni. A tunó-i állás nagy becsben van a votjákok között és maradékról-maradékra száll és csak a nemzetség kihaltával adatik át más nemzetségi főnek általános gyűlés határozata folytán. — Az áldozatoknál a tunó-n kívűl ott vannak még a varázslók, javasok, vagyis világosan látók. A világosan látók meglátják, a mint lopnak, hol rejtik el az elorzott jószágot. Azt is látják, hogyan bocsátja a szellem a betegségeket. Föl tudják varázslással fedezni az elorzott dolgokat, letudják venni az emberekről a betegséget. A javas bír még oly hatalommal is, hogy az embereket állatokká átváltoztathatja. Bűbájlásaik rendesen kenyéren, són, szénen és bábokon történnek.[629]

A velünk szintén közeli nyelvrokon *osztjákok*-nál is a babonaságnak őrzői a bűbájosok vagy sámánok az utazók tapasztalata szerint. Minden, a mi a nép figyelmét felkölti, a bűbájosnak magyarázatát igényli, ki azután álmaival és meséivel felel. Szerszáma a bűvész-dob, melynek verése által *elragadtatásba* helyezi magát s úgy veszi az isteni kijelentést. Az alatt a körülötte állók is zajonganak és nevelik a tébolygást. Igy *Pallas.*

Pallasnak leirását igazolja a jeles tudós *Castrén* is. Szerinte a nemzetség bálványos szent helyeit bizonyos ember gondozza, a ki jós, pap és orvos s nagy tiszteletben részesűl. Ez a sámán. Minden kétséges dologban a bálványokhoz folyamodnak s feleletöket a számán közli a folyamodókkal.

A házi vagy családi bálványnak ki-ki maga áldoz; de a nemzetségi bálványnak áldozatait a pap intézi és teszi meg, mert csak az beszélhet vele. A sámán szükséges szerszáma a bűvészdob, minthogy közönséges hang nem ér az istenek füleibe, dob- és énekszó közt kell velök beszélleni.[620]

A szokásaikban velünk nem mostoha *mordvák* áldozatainál láttuk, hogy az ő táltosaiknak (vozat'ä) mennyi időre szól megválasztatásuk, miben áll szolgálatuk, milyen a tisztességök. Mondatott, hogy hagyományaik szerint régebben tisztökben állott a jóslás is.

És ezekből kihozva a következtetést, úgy esik mondanom, hogy a rokon népek közös ősvallásának megvolt a maga titokszerű oldala, melyben hozzáértőknek, tudósoknak papjaikat tartották. Más szavakkal: ezek jó korán nyomára jöttek az ember értelmi természetében szunnyadó erőnek, melynek mesterséges fölhasználása mellett olyanoknak adhaták ki magukat, hogy látják, hallják, tudják a mások által nem láthatót, nem hallhatót, nem tudhatót.

Akár varázslóknak, akár táltosoknak, akár sámánoknak nevezte őket a nép, tekintélyök egyiránt nagy volt. A bizánti iró azt mondja a *turkok*-ról: „Papjaikról azt tartják, hogy nem hiányzik bennök a jóslói tehetség.“[631]

„A sámánok, mondja *Csengery* akademikusunk, akkor jönnek közvetlen érintkezésbe a szellemekkel, ha a test kötelékeiből föl tudják egy időre oldozni lelköket. Álomban, önkivüli állapotban, vagy a legnagyobb ideg-izgatottság mellett jelennek meg nekik a szellemek. A *tunguzok* szeszes italokkal, légyölő galóczával is előmozdítják ezen állapotot s Ázsia sámánjai zajos dobszóval idézik a szellemeket, akkép hozván magukat rajongó extasisba. Nem ihletség ez, mely prófétává teszen, nem fölfokozódása, hanem inkább elnyomása az öntudatnak, beteges visionáriusság.“[632]

A *hypnosis és auto-suggestio*, mint a világtudomány egyes tantételei, még ma bölcsős csecsemők, melyek mellett a tudomány éjjel-nappal virraszt; Indiában köznapi gyakorlat, melynek nem mindenikét bámulja meg az odavaló gyerek,

míg mi az ős fogékonyságtól messze eső századok szülöttei csodálkozunk, vagy hitetlenkedünk a fakir eleven eltemetkezésén, a „vasbőrű ember" mutatványain, a kinek bőre a szó-szoros értelmében megsebezhetetlen, átszurhatatlan. Meztelen lábakkal futkál élesre hegyezett szögek fölött. Föláll ezeknek a szegeknek a tetejére, rudat vesz a vállára és erre három embert ültet. Azután oly létrán megy föl, melynek fokait borotva-élességű kardok alkotják.[638]

Ezen *táltosság* nem az égtől nyert küldetés, hanem tanúlt mesterség, ellesett gyakorlat, melynek nehány fogásával, a mennyire még lehetséges, nem vagyunk restek a szíves olvasót megismertetni.

Az ősvallás kihalóban levén még a rokon népeknél is, már inkább csak szólásformákból, mint a gyakorlatból tudjuk, hogy példáúl a *vogulok*-nál a bűvölésnek négy fajtája volt:

a *szellemidézés*,
a *dobbal bűvölés*,
a *késsel bűvölés*,
a *sötét házban való bűvölés*.

Hunfalvyval szólva, a vogoloknál a bűvölésnek egyik fő-, és egyszersmind legszellemiebb eszköze az *igéző mondás* volt, vagyis élő szóval előhozni valamit, akár jót, akár roszszat. A táltosság mesterségéhez tartozott tudni, hogy micsoda szók birnak annyi erővel, hogy megtehessék azt, a mit kivánunk.

A *Kalevalában* fordúl elő a legtöbb bűbájoló igézet, melyek névszerint:

„Áldozó igék, Betegágyas nő igéi, Bizonytalan bajok születése, Biztató igék, Bűbájosnak kérkedő igéi, Csordát kihajtó igék, Csordát hazahajtó igék, Ebet megbájló igék, Ereket bűvölő igék, Evező igék, Fagy ellen való igék, Feddő igék, Fenyegető igék, Fürdő igék, Fogva tartó igék, Halász igék, Harczos igéi, Hazakergető igék, Ir-készitő igék, Javas ember igéi, Járványok, rontás, ártás ellen való igék, Kigyó távolitó igék, Kigyó születése, Kigyóűző igék, Kór-igék, Kergető igék, Kötöző igék, Ló-kináló igék, Méhész igéi, Medve születése, Medvevadász igéi,

Oltalom-igék, Oltalom-igék betegségben, Oczót fenyegető igék, Rosszak születése, Rosszat űző igék, Segélyt kérő igék, Sorsvető, Tejeltető igék, Tűz ellen való igék, Megégett ember igéi, Tűz születése, Útra inditó igék, Vadászráolvasó, Vas születése, Vasat pirongató igék, Vérzést szüntető igék, Vízi kigyó születése, Vízre szálló igék, Zuhatag ellen való igék."

Mindezekben azon felfogást látjuk, hogy a dolgok *eredeteinek tudása* és *elmondása* ugyanazon dolgoknak előhozása is. „Ha tudom például, micsoda füveknek milyen alkalmazása gyógyítja meg a sebet: azt nekem el is kell mondanom, mert a *szók ereje*, nem a füvek ereje gyógyít." Innét van a „ráolvasók"-ban a hosszabb-rövidebb elbeszélő részlet.

És ezért van, hogy *tátos-tudós*, a *táltosság különös tudomány*, vagyis jártasság abban: mit kell mindenik esetben tenni vagy mondani; mivel lehet megengesztelni az isteneket; mely szókat kell a gyógyitásnál, áldozatnál kimondani, mint kell az embereket kés vagy fejsze élén általléptetni stb.[684]

Ugyancsak a vogul nyelvemlékek szerint voltak e népnek különösen is *jóslói*, kik az elveszett jószágot kitalálták; boszorkányos *varázslóik*, kiket inkább nőknek képzelünk.

A táltos és jósló bűbájosok gyógyítottak is, a varázslók betegséget okoztak. De betegséget okozhattak a tátosok és nézők is, vagy jóslók.

Végül úgy vélem, nem fog ártani, ha a jeles Lönrot finn tudóssal elrándulunk Lappországba, hová talán még ma is messze földről járnak „tudást keresni."

„Akkala faluban tudósok vagy bűvészek laknak. Akkalába érvén a segítséget kereső ember, a bűvész miután megtudta, mi végett jött el, énekelni kezd s addig folytatja, mig az énekléstül elalszik. Ezen álmában, azt hiszik, a lapp bűvösnek lelke kiszabadul testébül s elmegyen azokra a helyekre, a melyek felé a bűvös az éneklés közben elméjét irányozta volt. Fölébredvén, néha egész éjszaka tart az álom, a bűvös mindenfélét beszél ama helyekről s igy hihetővé teszi, hogy álmában tudást volt keresni. Ennek az énekléstül való elalvását *elragad-*

tatás-nak nevezik. Az elragadtatásba eső lapprul mondják, hogy *sohasem eszik sót*, mert a sós étel megfosztaná bűvös erejétül.[635]

Énekes versek voltak a finn igézetek is. A Kalevala főhőse énekkel varázsolja ellenfelét a tóba. Lemminkäinen, a másik kalevai hős szintén dallal igéz el Éjszak asszonya házában minden embert. Ilmarinen énekkel változtatja jegyesét sirálylyá. Väinämöinen dalával altatja el éjszak asszonya egész háza-népét stb.[636] *Csenyery* méltán mondhatta hogy: a Kalevala hősei többet igazítanak el varázsigével és énekkel, mint karddal.

Könnyen belátható, hogy az ősmagyar vallásban is meg kellett lennie a papok vagy táltosok osztályának, és pedig a mennyire a nyomokon eligazodhatunk: *ugyanazon hivatással* és *rendeltetéssel*. Bizonysága ennek:

1. A *bűvölés-bájolás*-szavunk. Ennek megfelel a finn: *baive* vagy *paive* és a török: *büjüle-bajil*. Ime tehát e szó még az altaji genius ajkáról közösen ellesett fogalmi alak! És a törökben is a *kötés-*, *megkötés* gondolata kapcsolkozván a *bű-báj* szóhoz, világos hogy: benne mythologiánknak az ősi varázslat elmosódott hiedelmére nézve egyik hathatós bizonyságát birjuk, és hogy az ősi varázslat mibenléte tekintetében biztonsággal hagyatkozhatunk a velünk rokon népek hagyományára is.[637]

2. Az *iralás*, *rovalás* és *kanta-ír* szavaink jobbára szintén ezen körben mozognak. Rövidség kedveért csupán az utolsóra vessünk némi figyelmet!

Hunfalvy jelesünk szerint *kanta* elavúlt szavunk, mely a székely nyelvjárásban *kuruzslót* jelent, megtalálható a *lappoknál* (kannus = bűvész-dob), *finneknél* (kant = igézni), a *voguloknál* (känt).[638] Az igézet fogalmának hordozója tehát és e szerint a székely *kanta-ír* = igéző ír, *kanta-íres* = igéző írrel bánó.

Vámbéry nagytekintélyű nyelvtudósunk a magyar papi osztályt *kam*-név alatt nyomozza, mely a mai magyarban már csak annyiban van meg, a mennyiben a székely *kanta* = *kuruzsló*-szóban az altaji *kamta* ismerhető fel, mely annyit akar mondani, hogy *kam*-ot, a sámánt foglalkodtatni, magát

bűvös mondással gyógyittatni. Innen van a *kanta-ír* = a kuruzsló szere = bűvös ital. Kam önálló szóként nem fordul elő a magyarban, mit említett tudósunk a magyarok első térítői buzgalmának tud be.[639]

Hunfalvynak avagy Vámberynak van-e igaza? Igaza lehet mind a kettőnek is, és ezen esetben a közös szókincs egy másik darabkájával, mely újabb igazolás lenne a közös hagyományok részességéhez, — vagyon dolgunk.

3. *Táltos*-szavunkat illetőleg is meg van a vetekedés a két vitázó iskola képviselői között. Az ugor iskola szerint finnűl *taitaa* = tudni s *taitaja* annyi mint: *tato*, *tatos*, melyet nyelvünkben, majd *tátos*-nak, majd *táltos*-nak ejtünk, mint *kódust* és *koldust*. A tátos tehát tudós, bölcs embert jelent.[640]

A török eredet fáradhatatlan védője a középázsiai török jajči-val mondja azt egyenértékűnek. Ez bűbájos, jósló, ki esőt, szelet és vihart támaszt, szóval titokkal teljes személy.[641]

Vámbéry különben, ha tévedt volna is a szószármaztatásban, majd nem egészen találó a táltosok tisztének körülirásában, midőn irja folytatólag, hogy: az áldozati állatot levágta, beleiből vagy megüszkösödött lapoczkájából jövendölt, az imádságokat a hivők előtt elmondta, a bűbájos szertartásokat és a tulajdonképen való istentiszteletet elvégezte.

4. Úgy látszik, hogy az ősmagyar papságnak nem külön osztályát, hanem csupán teendőiknek egyik-másik nemét emelik ki a *javas*, *javos*, mely nevek alatt a köznép, a hagyományok örököse tudvalevőleg azon férfiakat vagy asszonyokat érti, kik kuruzsolnak, ráolvasással s holmi babonával gyógyítanak. Nem igy Vámbéry akadémikusunk, a ki ezt a törökből való szószármaztatással *jós*-nak magyarázza, *jel-* vagy *álomfejtő*-vel értelmezi, szóval *jövendőmondónak*, *jövendölő-nek* tartja, a ki egyszersmind javasol is, azaz a *jóra figyelmeztet*.[642]

A néphagyomány nem tud ugyan semmit arról, hogy a javasok a jósláshoz is értenek; de azt is meg kell engednünk, hogy a régi javasok egészen mások fogtak lenni, mint a maiak.

Tehát *javas*-szavunk is ősrégi és mint ilyen hitregés fogalom hordozója.

Abban hagyva az egyes idevágó kifejezések szónyomozását, az látszik legsürgetőbbnek, hogy a régi magyar vallás papjai felől a *hagyományt* is kivallassuk.

Irásbeli hagyományainkat a mi illeti, krónikásaink az első keresztényellenes fölkelésről szólván mondják, hogy: Vatafia, János, a pogány vallást követvén, sok *varázslót* és *nézőt* és *bűbájos asszonyt* gyüjtött maga körül. Kérdés, hogy a jámbor szerzetes csakugyan kétféle papját ismeré-e az ősvallásnak hallomásból, vagy a magában álló táltos embert és asszonyt nem látta máskép kimondani, mint ezen körülirással: *magi et haruspices et pythonissae?*

Magában állván krónikáinkban ezen hely, a további nyomozáshoz kiinduló pontúl nem szolgálhat s meg kell elégednünk annak megállapíthatóságával, hogy a keresztény középkor is úgy ismerte az ó-vallás táltosait, hogy azok varázslók voltak, s a károst az elveszett jószágra nézve útba tudták igazítani.

A keresztény hadjáratokban köztudomás szerint a keresztet magasra emelve a papság járt elül. Ugy látszik, hogy ez ős szokás volt, miután nyoma van nem csupán annak, hogy *mint* jósok és orvosok a táborozásban részt vettek, hanem abban is, hogy *„a had előtt járván, a dandár után énekelt.“*[643]

Vajjon itt nem az *„igriczekről,“* *„regesekről,“* kiket méltán tekinthetünk az ősvallás énekes levitáinak, *van szó?* Adatok hiányában nehéz leszen eldönteni. Az *Igriczi* helynevek és *Igricze* községek Szolnok-Doboka, Zala, Szabolcs és Borsod területén azt akarják belátásom szerint bizonyítani, hogy az ó-vallás énekesei egész telepeket tehettek a jelesebb szent helyek közelében. Mondhatnak azonban ezek mást is, azt hogy lakói az énekléssel járó bűbájolás nagyobb hírnevében állottak. Nem lehet a véletlenség dolga, hogy az Igricze és Igriczi községek többnyire egyházaknak jutottak adományúl.

Hogy ezen igriczek a kereszténységben, mint az ó hit veszedelmes hagyományosai üldöztettek, magától értetődik, de miként láttuk, nyoma is van ennek a fönmaradt *„reges“* dalokban. Hasonlót tapasztalunk másutt is.

Vámbéry tanár beszéli, hogy a mongoloknál, mielőtt ős

vallásukat elhagyták, nagy tekintélyűek voltak a „baksi"-k, hogy a *baksi*-szó alatt ma Közép-Ázsia nomádjai *vándorló dalost, troubadourt, iródiákot* értenek, a ki egyszersmind kuruzsló és bűbájos, és a kit a mollák ezért, mint az *ősi hit képviselőjét*, nagyon üldöznek.[644]

Vajjon nálunk az énekes papi osztálynak kik levének a keresztény középkorban képviselői, az Anonymus által annyira lenézett hegedősök-e; vagy a „reges dalokat" másoktól örököltük? — nehéz lenne hirtelenjében megmondani.

Vannak, kik Ipolyival a *garabonczos*-okat tartják a néphagyományban maig is élő ősvallási papoknak leginkább azon indokoknál fogva, mert a mondák szerint irástudók, könyvesek; könyvük bűvös könyv, maguk pedig titkos hatalomnak birtokosai.

A Mythologiának e tekintetben a nyelvtudomány hivatott szolgálatot tenni a *garabonczos*-név megértelmezésével.

A *táltos*-t ismeri népünk még most is, de már csak mint a mesék és mondák személyeit, kiknél még meg van a régi táltosságnak nem egy tulajdonsága.

Olykor úgy tüntetvék föl, mint a kik értenek az állatok nyelvén; tudják az elrejtett dolgokat; ismerik a füvek titkát és a láthatatlan erők fölhasználhatóságának módját. Mint mesehősök bátrak és visszarettentő akadályt nem ismernek. Ha czéljok úgy hozza magával, megjárják még a föld alatti világot is.

Máskor meg (és ezek sajátképen a mesebeli táltosok) úgy állítvák elő, mint barlang lakásban tartózkodó nagyon híres hosszú szákálú kopasz öregek, kiket nagy könyvük olvasásába elmerűlten talál mindig a tanácsot vagy segítséget kereső mesehős.

Az élő hagyomány táltosait már egészen átalakúltaknak találjuk, kik is mint a boszorkányok közül valók, kiknek „szövetségök vagyon az ördöggel," üldöztettek még a század elején is.[645]

A nép még mindig tudja, hogy: *kikből lesznek a táltosok?* De természetesen, hogy itt is érvényesűl a szabályúl állítható tapasztalat, hogy a nép őspapjait jellemezvén, a táltost nem említi és a táltosról beszélvén, azt az ördög és a

boszorkányok társának *hiszi*. Szóval a táltos a mai néphitben a félelmetes Rosszak egyike.

Az oly gyermek, ki foggal jön a világra, már nehány nap mulva elhal, vagy hetedik évében az ördög elviszi és ördöngős mesterségekre tanítja. Ezekből lesznek az „időcsinálók" és „garaboncziás diákok."[646]

A szeged-vidéki néphit szerint is: ha nagy foggal jön a világra a gyermek s a fogát ki nem törik, elrabolják a *Rosszak*.[647] A nagy foggal szülöttekből lesznek a *Tátosok*, kik a közönséges embernél nagyobb hatalmúak. A mi most átoknak vétetik, az ős időkben az ég ritka kedvezésének tekintetett. Jaj a legyőzötteknek, még ha kis-istenek voltak is egykor!

A mi a *bűbájolás*-t illeti, ennek gyakorlásában az élő néphagyomány a boszorkányokat tudja az egykori táltosok ebbéli tudománya félelmetes birtokosainak.

Nálok a szellem-idézéshez szükséges *bűvész-dob* meg volt még a mult század első felében, miről a boszorkányperekből veszünk tudomást. Igy a Rósa Dániel perében előfordúl, mint vád, hogy a felsővárosi koldus fiát boszorkányságra tanította s e végett „az doboth" a fiu atyjával elvitette. Mi dob lehetett ez, ha nem az, a melyikre a vogul táltosnak, miként fönnebb láttuk, okvetetlenűl szüksége van, hogy magát érintkezésbe tehesse a szellemekkel, vagyis magát „*révülésbe*," elragadtatásba hozhassa.[648]

A hagyomány úgy tudja, hogy a boszorkányok egyenes összeköttetésben állanak a szellemekkel (természetesen: *gonosz szellemekkel)* s ezek nekik mindenben szolgálatukra állanak; hogy oly titkoknak vannak birtokában, melynél fogva csodaszerű bűbájolást vihetnek véghez azon személyeken és tárgyakon, kiktől vagy melyektől egy hajszál vagy ruhadarab vagy csak rongy és részecske birtokukba esett s ekként az egész ember vagy állat hatalmukba került.

A népmesék tudnak olyan vállalkozókról, a kik „boszorkányságot mentek tanúlni," de attól később elállottak.[649] Bizonyosra vehető, hogy annak idejében nem boszorkányságról, mely soha sem volt tisztességes foglalkozás, hanem táltosságról volt az ilyeneknél szó.

Másik csoport a kiknél tényleg táltos hagyományokra akadunk, a *javas* emberek és asszonyok mindig kevesbedő száma és a kuruzsolás- és babonákban hívőknek serege. Ezekkel még külön is kell foglalkoznunk.

Ennyit a táltos hadról általában. Ha az *ős* áldozatokat, miként vitatva volt, a mordvával rokon szertartások vevék körül, a táltosnak a külsőségek végzésére 12 segítője volt. Az egykorúak papoknak nézzük-e ezeket is? — megitélni merő lehetetlenség.

Ipolyi főpapi nevezeteknek, eredeti hagyományos neveknek véli *érsek*, *öspörös*, *kádár* szavainkat és a székely áldozatok szereplőit a következőkben mutatja be: *robonbán*, *gyula*, *horkáz*.[650] Legyen, ha lehet; mi azonban merész és könnyen megközelíthető föltevésnél nem vehetjük többnek.

XXXIV. A javasok és orvosi szereik.

Voltak-e az ősvallásnak papnői? A bábaasszonyok a Boldogasszony poharának eláldói. A Vata-lázadás nőszereplői. Az idős asszonyok a gyógyítás és rontás szolgálatában. Az ősök gyógyszertára. A nép által leginkább ismert orvosnövények. Hagyományos tanácsok egyes betegségekben.

Eddig papokról szólottunk; kapcsolatos vele a kérdés, hogy őseink vallása mutat-e föl *papnők*-et is?

Csengery, kire alkalom adtán szivesen hagyatkozunk, csak látszatra felel e kérdésre, midőn mondja: „A varázslatnak kettős feladata van: egyik inkább reális, a másik inkább eszményi jellemű. Amott az ember szellemi hatalomra akar emelkedni a természeti tárgyak és az emberek fölött; s az utolsó esetben csak belátását akarja felfokozni. A sajátképi varázslat ez okból inkább a férfiak, míg *a jóslat, a térben és időben elrejtett dolgok fölfedezése inkább a nők dolga.*[651]

Ipolyi már határozottabb vonásokkal körvonaloz; mert ezt irja: *A férfi papok mellett minden ős vallásban ott találjuk a női papokat is.*

A férfiakat közönségesen a had és csaták nyugtalan ügyei, a házi és népkormányzat, a birói tiszt, a földmívelés és nyájtenyésztés gondjai foglalák el. Ő közőlök

kerültek ki a főpapok, az áldozat intézők és bizonyos szerepkörben a jósok is. De már az orvosi teendők, a titkos erejű füvek ismerése, szedése, belőlök orvosságok főzése, a betegek ápolása, gyógyítása gyöngébb nemüknél fogva majdnem kizárólag hozzájok tartozik vala. Ők ápolák, gyógyítgaták a betegeket, ők hegeszték, kötözgeték a sebeket. Ők készíték az ír-eket, íraltak, kentek stb. Sok helyütt irásban és énekben is gyakorlottabbak lehettek, semmint a férfiak. Ihlettség-, lelkesedésre, ábrándszülte jóslatokra, előérzetekre, előrelátásokra pedig már csak ingerlékeny képzelő tehetségöknél fogva is hivatottabbak voltak a férfiaknál.

A dolog természeténél fogva ily magasztos teendők végzésére kiválólag fellengző képzelő tehetségű, ihlettségre fogékony s a nagy tömegre úgy szellemök, mint külső megjelenésök fensége-, szépségével s bűbájával hatni képes fiatal, szűz hölgyek voltak hivatva, kiknek egész lényök mintegy akaratlanúl is azon női isteni személyeket juttatá eszébe a népnek, a kiknek itt képét viselik vala s csakugyan mindenütt ilyeneknek találjuk őket, s számos egyenes bizonyságok is hozhatók föl a mellett, hogy e tisztek csupán csak ily szűzek által gyakoroltattak a régi népeknél, elannyira, hogy hivataluk csak bizonyos életkorig tartott, azontúl pedig alkalmatlanoknak tartattak reá. Igy történt aztán, hogy a családi körön kivüli nem természetes állapotukban a jobb, gyöngédebb s emberi érzés kihaltával, az általok egykor gyakorolt jóslás, varázslás, kuruzslás, gyógyítás folytatásában kerestek menedéket. De azt nem többé az istentisztelet körében, oltáraik mellett, hanem titkos, alattomos utakon űzve s jó haszonért bűnös cselekvényektől sem irtózva. Az ilyenek aztán a titoktartást igénylő aljas rossz ügyekben, a világosságot futó cselszövésben, a rossz szándékban hozzájok fordulóknak mindig készek voltak segédkezet nyujtani. Igy lőn aztán, hogy mostani egész ténykedésök amaz előbbi, sok tekintetben józan és áldásosnak tekinthető helyében vétkessé, kárhozatossá, vészthozová vált s minthogy most már kizárva az istenség tiszteletéből, nem a

jó, hanem a gonosz főbb lények, szellemek nevében űzik vala gonosz játékukat: működésök istentiszteletből ördögszolgálattá lett.[652]

Csakhogy úgy áll ám a dolog; hogy Ipolyi elméletének nem kedvez a néphagyomány, sőt egyben-másban határozottan ellene mond annak, mi elég ok arra, hogy azt részletes vizsgálat alá vessük.

A jeles iró lelki szemei hihetőleg az Olymp istenei felé valának fordítva, midőn minden természet fölött való főbb lénynek papot vagy papnőt tulajdonított, holott tudnia kellett, hogy vallásunk a görögök vallásának fejlettségét korántsem érte el: a jósok nálunk még *varázslók*, a papok még csak *sámánok* voltak. Az egyes istenek még nem *egészen* domborodtak ki erkölcsi személyekké, hogy lakásúl külön egyházakat és szolgálatukra külön férfi- vagy női papságot követeljenek.

Mikor tulajdonképi papja sem volt az ősvallásnak, annál kevésbbé engedhető meg, hogy szükségelte volna a papnők rendjét is.

Nem vevé észre a tudós szerző, hogy a mit a férfi és női foglalkozásra nézve mond, az nagy általánosságban van mondva, mi itt semmit sem bizonyít, ha csak azt nem akarja értetni, hogy minden férfi: pap, és minden nő: papnő volt őseinknél.

Való az, hogy a külsőleg is szép fiatal szűzek leginkább voltak hivatva az istennők képe viselésére; de mi hasznunk belőle, ha „mindenütt,“ a régi népeknél ezek állnak a szép istenasszonyok szolgálatában, nálunk azonban mindennek nincsen semmi hagyománya.

Táltos asszonyokról semmit se tudunk. És ha még ezt megengedjük is, de hol teszünk szert táltos leányokra? A „pünkösdi királyné“ választás népszokásában hagyományát birjuk annak, hogy a leányünnep alkalmára elüljárót maguk közől szoktak a leányok választani. De ezen ünnep zártkörű volt s a választás csak egy leányünnep vezetésére szorítkozott.

A Szajnának voltak szűzei a gall mythologia szerint; de a Tisza-Duna szűzeiről, mint papnőkről mit sem tudunk.

Az ősvallás a Nagyasszonyt tevé ugyan tiszlelete központjává, de nem külön női paposztály, hanem minden hajadon és asszony által egyiránt kivánt tiszteltetni.

Ugy hagyta, hogy minden asszony papnő legyen, de csak a maga családja és háza körében.

És ha mégis volt az ősvallásnak papnője, ennek mondhatók némi tekintetben a *Bába* asszonyok. A gyermekadó Nagyasszony tekintetett és tiszteltetett az első bábának. Nagy becsülésben állottak előtte a bába-asszonyok is.

Ezen tiszteletre vihető vissza a mordvák azon szokása, hogy karácsony hetiben két áldozatos lakoma is tartatik a bába házánál: a *házasok* és *gyermekek lakomája*. Ilyenkor a bába a főszemély, ki elül imádkozik és eláldja a szertartásos étel- és italneműeket. És Szeged vidékén még ma is a bába áldja el, miként alább látni fogjuk, avatás után a *Boldogasszony poharát*. Hanem azért a bábákat papnőknek nem tarthatjuk, s nem tarthatjuk különösen azon értelemben, a milyenben az idézet irója veszi.

Azonban habár nem állítható is, hogy az őshit papnőket is vallott volna, még sem mondható, hogy ősanyáink egészen járatlanok voltak azon rejtelmekben, melyek a vallásgyakorlat lényeges részét tevék.

A Kalevala hősei a bűvészet meslerségét ép úgy anyjoktól sajátítják el, mint atyjoktól, vagy miként az egyik mondja: „Jó az atyám tudománya, de anyámé még több annál.“[653]

A Vata-mozgalom lényeges szítói a krónikás szerint *varázsló asszonyok* voltak, kiknek főbbikét Béla király el is fogatta és éhhalálra kárhoztatta. De ezek isteni lényeknek, *istenasszonyoknak mondatván*, *boszorkányoknak* tarthatók; de papnőknek semmi áron sem a krónikás barátok följegyzése alapján.[654]

Említtetnek ez alkalommal a „pythonissá“-k, kik nagy számmal gyűltek össze és bűbájos énekeket éneklének, miként a táltosok.

Mintha mégis lehetne szó papnőkről és táltos asszonyokról! De hát elmaradhattak-e a nők ilyen mozgalomtól? A változtatásokkal elégedetlen nemzeti genius kiknek lelkét

tüzelheté fel inkább az új vallás, az új rend ellen, mint azon asszonyokét, kiknek ifjú kora az ó-hit vidám gyakorlatában telt el, kik az isteni dolgokban járatosabbak valának sok férfiaknál? Nagyon természetes, ha a nőket annyira a mozgalom élén látjuk, mintha oltáraikat féltő papnők lettek volna.

Azonban habár nem volt is az ó-vallásban asszonypap, a gyakorlati élet a papság nem egy teendőjét megosztá a nővel. Ilyen vala a *gyógyítás*, mely eredetileg úgy tűnik föl, mint vallásos gyakorlat és papi teendő, de mely a hagyomány világitásában már koránt sincsen nemhez kötve.

Vannak *férfi- és nőjavasok.*

Mai hagyományainkban az *asszony-javasok* jelentkeznek első sorban *urusolók, kuruzsolók, vénaszszonyok, banyák* néven neveztetve, ők gyűjtik a bajban hathatós füveket, őrzik a jobbulás ígézetes szavait, főzik a gyógyítás vagy rontás bűbájos keverékét.

A férfi javasok csak a használó szerek titkát őrzik, a tudós asszonyok értenek a rontás mesterségéhez is.

Habár az egyes növények hitregéi feledésbe mentek s a mindennapi bajok közönséges mythoszszerűséggel nem kecsegtetnek is, mégis méltó, hogy legalább nagyjából ismerjük az ősök *gyógyszertárá*-t: azon füveket, melyeknek a nép előtt hagyományos neve, becse vagyon.

Ilyenek neveiket tekintve:

1. Az *áldott fű* (pápa fű; centauria benedicta), melynek gyomorerősitő, haslágyító hatás tulajdoníttatik.

2. *Álomhozófü* (Altató nadragulya, atropa mandrag.)

3. *Aranynyal versengő* (vére-hullató, vére-hulló, chelidonium majus), a nép szömölcs és terjedő sömör elvesztésére használja nedvességét.

4. *Bába íre* (Tömjén pimpinella, pimpinella saxifr.)

5. *Boldogasszony ága* (juniperus Sabina). Ágai mérges anyagot tartalmazván, nehéz érteni: miért viseli mythoszszerű nevét.

6. *Boldogasszony haja* (cuscuta Europaea). Szép nevét talán szaporaságának köszönheti. Másként „köszvény-fű.“

7. *Boldogasszony csipkéje* (rubus idaeus = málna szederj).

8. *Boldogasszony mentája* (balsamita vulgaris).

9. *Boldogasszony palástja* (alchemilla vulg.)

10. *Boldogasszony tenyere* (Tenacetum balsamita). Erős szagú növény, mely a giliszták ellen használtatik.

11. *Boldogasszony rózsája* (fülbecsavaró, rózsás fülfű, sempervivum tectorum). Levelei régóta gyógyszer hirében állanak. Házak tetején szokták tenyészteni. Azért is mythoszszerű, mert villámhárítónak tartatik, miért neveztetik mennydörgőfű-nek is.

12. *Boldogasszony teje, tövise* (carduus Marian.)

13. *Boldogasszony czipőkje* (Cypripedium calc.)

14. *Diadalmas fű* (nyelves péra, ruscus hypogl.) Levelei összehuzók s mint ilyen többféle bajban is használatos.

15. *Csaba-íre fű* (Poterium). Gyengén összehuzó szorító erővel bír; a sebek gyógyulását előmozdítja. A hitregés monda szerint Csaba vezér ezzel állítá talpra elhullott vitézeit. Mások hibásan a tömjénes pimpinellát (= bábaíre, pimpinella saxifraga) tartják „*Csaba-ír*-jének."

16. *Dicsőségesfű* (= orvosi szigorál, veronica officin.)

17. *Életfüve* (= életillat tajorja, teucrium marum).

18. *Ezer jófű avagy foghagyma illatú fű* (dictamnus albus). „Az nillal által lőttetett szarvas ezer jó fűvel szokta magát orvosolni."

19. *Apró fülfű* (Szaka, sedum).

20. *Gilisztafű* (Harang Czámoly, aquilegia vulgaris).

21. *Gilisztavirág* (giliszta varádics, tenacetum vulg.)

22. *Golyvarontó fű* (saláta szironták, ranunculus ficar.)

23. *Győzedelmesfű* (fátyolos hagyma, allium victorialis).

24. *Haslágyitófű* (kerek mályva, malva rotundifol.)

25. *Hajnevelő fű* (cuscuta) V. ö a 6. sz.

26. *Hasindító fű* (euphorbia).

27. *Hideglelést gyógyító* (= Földepe Tárnics. Gentiana centaur.) Nevezik másként „*kis ezerjófűnek*" is.[655]

28. *Ín-fű* (ajuga, kacskanyak), másként „köszvényfű."

29. *Íneresztő fű:* balsamina.

30. *Innyujtó-fű:* pénzlevelü Lizinka (Lysimachia num.)

31. *Ínnyujtó-fű:* réti csikorka (gratiola officin.)
32. *Istenszakálla-fű:* pimpinella sangvisorba.
33. *Istenfa:* Abrut üröm (Artemisia Abrot.)
34. *Kelés-fű:* mezei sikkantyu (Scabiosa arvensis). Másként: *var-fű* (Mel: Herb. 154).
35. *Keresztes-fű:* keresztes Tárnics (gentiana cruciata). Másként „Szent-László füve“ és „Szent-Ilona füve.“[656]
36. *Kigyómarást gyógyitó:* réti kecskedísz (tragopogon prat.)
37. *Lép-fű:* „lép küssebítő fű“ (asplenium Ceter.)
38. *Májgyógyitó fű:* ageratum. „Fekete gyopár szabású fű vagy májgyógyitó fű.“ Van „fejér Májfű,“ „kövi májfű,“ „csillagos májfű“ is.
39. *Mirigy-fű:* kalapos szattyu (tussilago petasit.)
40. *Mindengyógyító-fű:* panaces.
41. *Nátha-fű:* staphis agria; tetű-fű: „az az t . . . . . és nátha kivonó fű, turhás fűnek, nátha fűnek is hiják.“ — Nátha-fű: a kenyérbél cziczkóró (achillea ptarmica) és a féregölő sisakvirág (delphinium stap.) is.
42. *Nyak-fű:* campanula cervicaria. Másként „harangfű.“
43. *Nyelvcsap-fű:* uvularia amplex.
44. *Párló-fű:* agrimonia. „Apró bojtorján.“
45. *Sennyedék-fű:* mezei Sikkantyu (scabiosa arvensis). Másként „Kelésfű,“ „rüh-fű.“
46. *Sérvésfű:* Valantia cruciata.
47. *Szent-Antal, Szent-Iván-füve:* tejoltó galaj (galium verum).
48. *Szent-Benedek-füve:* Szekfűszagú cziklász (geum urbanum).
49. *Szent-Borbála-füve:* szegecs (Erysimum Barbar.)
50. *Szent-György-virág:* tavaszi kankalin (primula veris).
51. *Szent-György-virág:* májusi gyöngyvirág (convallaria majal.) „Sülyfű.“
52. *Szent György-füve:* kigyófű (ophioglussum vulg.)[657]
53. *Szent György-lovafarka:* (spárga Nyulárnyék: asparagus officinalis).

54. *Szent-Ilona asszony-füve:* közönséges páprád (politrichum vulg.) A másik a keresztesfű vagy Szent-Lászlófüve. A harmadik „Szent-Ilona asszony-füve" vagy erdei vad zsálya (salvia silvestris).

55. *Szent-Jakab-füve:* (küllőrojt: erigeron és senecio= üszögör): „kőrontófű, szöszösfű. Az egyik fele igen szőrös, a másik nem igen szőrös, ezt Szent-Jakab füvének hiják."

56. *Szent-János füve:* fekete üröm (artemisia vulgar.)

57. *Szépitőfű:* nagy zsázsa (lepidium latifol.)

58. *Szeretők-füve, szerelem fű:* amaranthus caud.

59. *Szerelem-fű:* heverő szaka (sedum anacamp.)

60. *Sziverősítő:* szúrós gyöngyhim (leonorus cardiac.)

61. *Szivófű:* lótorma bércse (clematis erecta).

62. *Temondád-fű:* mezei tarsóka (a kék iringó, a keserédes csucsor is). „the mondád fű, hoc est, tu dixisti herba. eo quod aniculae pueros a febre hac herba curare solent." — „Gyermekeket meg ne igézhessék, rá gondolnak, küszöb alá az temondád-fűben (fűből) ott elásnak."

63. *Térdkötő-fű:* porcsin-czikszár (polygonum aviculare).

64. *Tetemoldó-fű:* tetemtoldó szuhar (cistus helianth.)

65. *Tejhozó-fű:* polygala vulgar.

66. *Tejzsugoritó:* tejoltó galaj (galium verum).

67. *Tisztes-fű:* tisztes hunyász (stachis recta).

68. *Torokfű, csapfű:* nyelves péra (ruscus hypoglos.)

69. *Vállas torok-fű:* Vállas csengetyűke (campanula cervic.)

70. *Torokgyik-fű:* bodza-tákajak (scrophularia nod.)

71. *Torok öröme:* torok-villahim (prunella vulgaris).

72. *Toroktisztító:* szapora szegecs (erysimum officin.)

73. *Turhás-fű:* féregölő sarkvirág (delphinium staphys).

74. *Tüdőfű:* pettyegetett gálna (pulmonaria offic.)[658]

75. *Úti fű:* plantago. „A lencse a hasat megszorítja, főképen a melybe czékla és úti-fű vettetik."

76. *Var-fű,* kelés-fű: mezei szikkantyu (scabiosa arvensis).

77. *Vérállató-fű:* porcsin-czikszár (polygonum aviculare) L. Térdkötőfű.

78. *Vérállató fű*: pásztor tarsóka (Thlaspi bursa past.)
79. *Vérállató-fű*: galamb-gerely (geranium columb.)
80. *Vérállató-fű*: rózsás gerely (geraniüm sangv.)
81. *Vérállató-fű*: magas linka (hypericum Ascyr.)
82. *Vérfű*: orvosi *vérfű* (sangvisorba offic.) stb.

Azt vélem, hogy e névsorban, mely különben nagyobb körültekintés mellett talán még egyszer akkora is lehetett volna, az *ős gyógyszertárnak* egy részével számoltam be. A mivel nem akarhatom azt mondani, hogy a fölhozottak mindenikének népies, ősmagyar eredetiségeért jót állok. Igen sok *beszédes* növény-név van, melyeket a műkifejezés (terminus technicus) nem enged meg a magyar gyakorlati élet sajátjának. Ilyen közös vagyonnak, melyben az ó-világ örökéhez jogot tartó minden nép egyenlően részes, látszanak a szigoruan orvosi nevek mellett a keresztény jellegüek, a mennyiben más néven nem fordúlnak elő.

Gyüjteményünk egynémelyikének hitregés volta, több nevezetűsége és gyakorlati alkalmazása azt bizonyitják, hogy egészben véve azon füvekkel van dolgunk, melyek a népmonda szerint a napfordulat nagy éjszakáján megszólalnak s titkos erejöket az embereknek kinyilatkoztatják.

Az ős gyógyszertárnak másik részére, azon füvekre, virágokra és gyökerekre, melyek a nép háztartásából ma sem hiányzanak, gyakorlati úton lehet legkönnyebben annyi a mennyi tájékozódást szereznünk.

Eger vidékén s a Mátrában, a mennyire értesülhettem, a következő növényekkel védekezik a nép a szokottabb bajokban:

1. Az *apró bojtorjánt* (bojtorjános párlót: agrimonia Eupat.) *pemete füvel* (Marrubium) összefőzve iszsza tüdőbaj ellen.

2. A *bellindek*— (hyoscyamus niger: csalmatok) „csúz" ellen használatos, magja pedig fogfájás ellen. Szenet tesznek egy fedőbe s arra ráhintik a magokat s a fogfájós száját föltátva ráborul a füstre, lepedővel betakarják s nehány perczig ily helyzetben hagyják.

3. *Csodafa*: halméregfű, redőszirom (datura stramonium). Levelei zsírral összetörve, a daganat fájdalmát enyhítik s azt oszlatják, a néphit szerint.

4. Az *egérfarkú fű:* cziczkóró, egerfarkkóró, ezerlevelűfű (achillea millefolium). Levelének és virágának forrázata főleg női bajokban hathatós, levele külsőleg alkalmazva sebgyógyitó.

5. *Forrasztó levél:* Kányafű, sebforrasztó, szófia zsombor (sisymbrium Sophiae). Kozma Ferencz úgy véli, hogy azonos a mesék forrasztó füvével.

6. *Farkasgége virág:* farkasalma, hézag gyökér (aristolochia clematis). Forrázata gyomorerősítő, levelei és gyökere sebtisztító.

7. *Hunyor:* gálnafű, papkalap, mely „jó és erős hastisztitó orvosság" gyökérrostjainak használatában, különben pedig „bábaszer."

8. *Kakuk-fű:* démutka, kerti démutka, balzsam-fű, mézfű (thymus), mely mint idegerősitő ismeretes s gyermekfürösztő.

9. *Keserü lapu* (lappa major), melynek használata gyakori.

10. *Kigyónyelvü-fű:* Szent-György-füve (ophioglossum), mely szárasztó erejénél fogva sebeket gyógyít.

11. *Lestyán-gyökér* (ligusticum), szintén a „bábaszerek" egyike.

12. *Nadragula:* nagyfű, maszlagos nadragulya (atropa belladonna) gyökerét köszvény ellen használják Eger vidékén.

13. *Nadálytő* (vidékiesen: nadártő): harangláb-fű (symphytum officin.) Van fekete, mely a férfinak és fejér, mely a nőnek használ csonttörésben. „Mondják, hogy a fazékban fövő húst is összeforrasztja." „Forrasztófű."

14. *Ökörfark-kóró* (verbascum) tüdőbaj ellen használatos.

15. *Pemete* (marrubium) köhögés ellen és mellbajban.

16. *Pokolvar-fű:* libatop (chenopodium hybridum).

17. *Rontó-fű:* Aggó üszögőr (senecio vulgaris).

18. *Székfű:* orvosi szikfű (matricaria chamomilla), gyermekorvosság, mint izzasztó.

19. *Tisztesfű:* tisztes hunnyász (stachys recta). Für-

dőnek használja a nép rontás esetében; iszszák a tüdőbajosok.

20. *Úti fű* (plantago) levele a mellfájásban használtatik.

21. *Úti lapu:* szamárköröm, lókörmű szattyú (tussilago farfara) melltisztító.

22. *Szakadást* gyógyító (hernaria glabra).

23. *Vérehullatófű:* czinadonia gódircz (chelidonium majus), sárga nedvét sömör elvesztésére használják.

24. *Vérfű* (sangvisorba), mely a vérfolyást elállítja, a sebet beforrasztja, a nép szömörcs ellen használja.

25. *Zabszalma*-főzet „tüdőbajban."

26. *Csalán* (urtica)[659] stb. stb.

A fák közül a népies orvostanban leginkább a bodza, mely „meghülésben első, izzasztó orvosság," fűzfa, nyárfa, jegenye, fagyal szerepelnek.

Hajdan, úgy vélem, miként a Boldogasszonyról nevezett füvek gyaníttatják, ha nem mindenik, de legalább is a nagyobb része gyógyító fűnek meglehetett a maga hitregéje, mint meg van a mordváknál még ma is a bodzafának és nálunk a jó palóczoknál a fűzfának:

„Azért hathatós a *fűzfa*, mer' fűzfa vesszeőkvel vertêk meg valamikor az Isten testyit, mà' pegyig mindaz, amivel az Istent bàntottàk, ez emmi orvosságaónk."[660]

A feledésbe ment mythoszt sejteti itt-ott még majd a nevezet, majd a babonás használat, mint ezeknél *földepe* (tarnics, gentiana centaur.) *földfüsti* (fumaria officin.)

Az ős orvostannak a hagyományban megtalálhatjuk olykor egyes *gyakorlati utasitását* is. Csakhogy itt bajosabb dolog, mint a fönnebbiekben, az eredetit a kölcsönzöttől megkülönböztetni s itt inkább csak tapogatóznunk lehet, mint biztosan haladni.

Leginkább bővelkedik *orvosi recipék*-ben a *hideglelés,* nem hiába, hogy a palócz néphit szerint „77-félyi hideg van." A háromszékiek szerint: a hideglelés 99-féle és 99-féle orvossága van, melyek azonban jobbára mind bűbájolással gyógyíttatnak. Gyógyító füvek használatával itt csak kivételesen találkozunk, milyen némileg a következő:

Szakaszsz 9 aranynyalversengőről (czinadonia gódircz: chelidonium majus) 9 levelet, tégy hozzá 9 darabocska sót, törd össze; kösd be vele a nevetlen ujjodat, ha hojjag lesz rajta, elhagy a hideg. (Háromszék).

Más bajoknál már inkább használatosak a természetes szerek, mint:

Fogfájásról. Az ördögoldal-fűnek (galega officinalis) a gyükereit törd összve és főzd meg, mossad az fogadat és kivül is az mej felől fáj, a pofádat is kössed véle.

Fogfájásról másik. „Ha fáj a fogad, tartja a szilágysági gyakorlat, tüskés disznófűnek (maszlagos csudafa, datura stramonium) a magvát főzd meg, ha a csupor tele van gőzzel, vedd fel a fedőt, tátsd ki a szád s tartsad a csupor fölé, hogy a gőz járja meg a fogad, akkor a fogat rágó kis férgek, a mitől a fogfájás van, ki hullnak s nem fog fájni többé a fogad."

Szemfájás. Gyujtatlan faggyugyertyával nyomogasd meg a fájós szemedet s elhagy a szemfájás.[661]

Veres szemü bontatlan török buzával (kukoricza) hengergesd meg a fájós szemedet, osztán elhagy a szemfájás.

„Nagypénteken napkelte előtt menj a folyóvízhez, meríts belőle szembe a folyással, balkézzel, tedd el s a legjobb szemvized az lesz."

„Ha valakinek a szeme fáj, a tyúkvaluból mosdjék" (szatmármegye-bótpaládi.)

Köhögésről. Köhögés ellen legjobb a főzött zab leve.

Igyál minden reggel lúdzsiros tejet.

Éhomra egyél szalonnát foghagymával.

Szédülés ellen. A napraforgó magvas bugáját vagy kilenczet vagy többet kell megfőzni s annak gőzével egymás után a betakart főt kilencz izben megpárgolni.

Giliszta benned ha van a Lómentát borba főzd meg s azt igyad.

Vérhasról. Szerecsendiót, tojás székit szekfüvel összetörvén süsd meg és meg kell enni.

Vizkorság ellen. A veres káposztának gyökerét mézzel összetörvén, vizzel vegyítvén, kell inni.

Fülzúgásról. Fejér ürömnek a vizét eczettel összekeverve, kell fülviznek használni.

Sülyről. Fa tövin termő fekete csalány gyökerét, melynek gyökere olyan aprós fias, mint az árpa-répa, melyet megfőzvén borba' azt igya, akár vizben főzd meg. A sülynek sebjét pedig ceseregubónak öszvetört s megszitált lisztivel hinteni.

Hályogról. A fekete reteknek a tetejét mesd el és az bélit vájd ki és tölcsd meg faolajjal, tégy belé timsót, gáliczkövet. Az elmecczett tetejét csináld rá, ásd a földbe, hadd ott kilencz napig, azután vedd fel, azzal kenjed szemeidet.

Csonttörésről. Az mely tag erősen megütődik, ha csontja megtörtnek gondoltatnék, fekete nadáj-tövet öszszetörvén, ó-hájjal azzal kell kötni.

Tályogot megérlelők ezek: disznó-ganéjt tejben megfőzni s vele flastrom módon bekötni. — Fejér májva tövet megfőzni mézbe s azzal kötni.

Fene ellen. A pápa-füvet gyökerestül törd meg, főzd meg, az sebet mosd, kösd vele.

Kő ellen. A kiben kű vagyon, porcsin fűbül fürdőt csináltasson, abba füródgyék.[662]

Dögös időben angyilika gyökeret kell rágni gyakran és róla inni.

A vallással kapcsolatos ős gyógyítási mód várja a rátermett buvárlót, ki e nemű hagyományainkat összegyűjtse és értelmezze s benne az ősvallás gyakorlati vonatkozásával beszámoljon.

XXXV. A bübájoló és gyógyitás-módok nyomai.

A gyógyfüvok beszerzésének hagyományos ideje és módja. A bűbájolásnak lényeges külsőségei. Az ólomöntés és vízvetés bűbájának törvényei. A bűvös szerekben való néphit egy-két esete. A fenyegető igékkel és ráolvasással gyakorolt gyógyítási mód példái s azok ősvallási vonatkozásai.

A javasok tudománya szerint még az egyszerű gyógyitó füvek használata- és alkalmazásának is megvannak a maguk törvényei, melyeket meg kell tartani. Meg van szabva ideje és módja a gyógyitó szerek beszerzésének.

A legtöbb gyógyító füvet sz. Iván-nap előtt kell beszerezni, hogy foganatos legyen. Némelyiknek a beszerzése is bajos dolog, mert csak éjnek idejében, neki vetkezve, varázs-igék és szerek használatával ejthető meg, különben vagy az ördögök elviszik, vagy az erdő fái szakadnak rá és agyonütik.

A szemvíznek való napfelkölte előtt merítendő. A beteg fürdővizét szintén napfelkölte előtt kell egy folyóvízbe önteni és pedig lefelé. Az útközben való szóbaállás és viszszanézés általjában tilalmas.

A gyógyszerkészités sincsen titokzatosság és varázsbeszéd kisérete nélkül, sőt a használatnak is meg van a maga törvénye. Például, ha a gyógyszer folyadék a *javas* (a székelyeknél: *urus*) az edény tetejére kezével keresztet csinál s ujjait az orvosságba mártván, azután a földre rázza, hogy az ördög is kielégítve legyen.[663]

Sokkal szertartásosabbak azonban a *bűbájólás*-ok, melyek hatása egyenesen a megszabott külsőségekhez van kötve, mely külső eljárások azonban nem egyenlő méretűek.

A Kalevala „ráolvasásaihoz" képest a mieinket egészen elkoptatottnak kell vallanunk. Némelyek csupán másfél sorosak s külsőleg a bűbájolás *négyes jelét* nem is tüntetik föl.

De minden „ráolvasó," még a legrövidebb elmondású is ősjellegű; mert mindeniken megnyilatkozik a kezdetleges felfogás, hogy a betegség egy saját démon, mely a megszállottat gyötri, de kérlelés által távozásra birható, bűvös igék vagy elátkozás által pedig arra kényszeríthető is.

A bűbájolásban, a hol ez az eredetit megközelítő töredék, négy lényeges alkotó részt különböztethetünk meg, melyek: a *szemmel való nézés* (innét a *szemmelverés)*, a *kézrátevés* (kenés vagy keresztvetés) a megfelelő eltávolitó *bűbájos igék* elmondása és a *rálehelés* vagy a vele egyenértékűnek látszó *reápökés.*

Tapasztalható, hogy ugyanazon baj ellen nem azonos az eljárás, hanem helyenkint változó, sőt ugyanazon helyen is több eljárás van gyakorlatban valamely bajnak eltávoztatására.

Leglényegesebbek a bűbájos igék, melyeknek titkát a javasok féltékenyen őrzik, mert miként állítják, ha elárúlnák, akkor nem használna a tudományuk.

A Kalevala rúnói szerint, ha valaminek eredetét, létrehozó okát tudja az ember, akkor azon tárgy fölött uralkodni is tud. Ilyen eredetek vannak a nagyobb ráolvasókban elmondva és a kisebbekben érintve, melyekben az ősvallásban a többi ezeréves kopást nem számítva, Jézus helyett „Ukkon“ és Mária helyett a „Földanya“ vagy talán a „Nagyasszony“ állott.

Különben a bűbájos orvoslásnak következő fajai gyakorlatosabbak:

1. Az *Ólomöntés* és *vízvetés.* „A ki mëgijed lútú', kutyátú', kutyavonitástú', vagy akármitű', 9-szër këll ráolvasni a miatyánkot, de nem szabad ammën-t mondani. Vagy pedig ólmot öntenek: a mestër-gërënda alá fektetik, a kire *ólmot* kell önteni: a gyomrára szitát; àra sütőkendőt tësznek. Addig mëgolvad az ólom. Akkor azután ëgyik tartja a gyerëk fölé a tányért, a mibe víz van, a másik mëg az ólmot önti. Mikor azután kiöntődik, amitű' megijedt, akkor elmúlik a baja.“

A *székelyeknél* is szokásos az *ólomöntés* és szintén ijedség ellen alkalmazzák Kozma Ferencz szerint:

Egy tál vizet a beteg hátára tesznek s ebbe tojásnyi nagyságu olvasztott ólmot öntenek ilyenforma ima kíséretében: „Én uram, én istenem! vedd ki azt az ijedtséget az ő szivéből.“ Nagyobb ijjedelemnél kilenczszer, kisebbnél ötször ismétlik ezt, a tál vizet testének különböző részeire illesztvén. A mint az ón különféle alakokba tömörűl, megmondják: ember, kutya vagy szárnyas állat okozta-e az ijedséget. Az utolsó öntésnél a földre keresztet huznak s a tálat erre helyezvén, a *tisztátalanokra* öntik az ónt e szavakkal: „Ez nem a tied, ez a másé.“[664]

Az ólomöntés végűl megvan a *palóczoknál* is, hanem ott *igézet* ellen használják, ha a gyermek *olyan hitvány lesz,* ijedezik, vagy a hasa megy és czélja hogy megtudhassák: ki volt a megrontója.

A gyermek fölött rostán keresztűl egy tálba, melyben víz van, öntik az olvasztott ólmot, szentűl hivén, hogy az ólom a gyermek megigézőjének alakját fogja fölvenni (Terpes Hevesben). Ha ily módon megtudják, hogy ki igézte meg a gyermeket, annak valami ruhadarabja rongyával füstölik meg a gyermeket.[665] [666]

A *vizvetés*-ről már volt szó.[667] Az anyák ezen kedvelt babonáját illetőleg e helyütt a szatmármegyei és palócz eljárást kivánom még érinteni, mint a hol szintén vizvetés a „szemmel verés" orvossága.

Szathmárban erdélyi mód szerint járnak el:

egy pohár friss vizbe kilencz darab eleven parázsszenet vetnek bele s avval mossák meg a kínosan nyöszörgő s álmában felsíró gyermeknek nyakszirtjét, halantékát, két tenyerét, két talpát, azután a vizet az ajtó sarkába öntve, a poharat is oda leborítják és reggelig ott hagyják (Nagybánya). Másutt, végezvén a mosást, a pohárra felül keresztbe két *kést* tesznek és ezt mondják fölötte: „A ki az én pulyámat megverte, arra szálljon vissza a rossz szeme!" Ezt háromszor kell elmondani a pohár fölött s azután a beteg egy hajtásra igya ki a vizet a pohárból; a szenet pedig vissza kell dobni a kemenczébe. Reggelre minden baj elmúlik.[668]

A Mátrában némileg más az eljárás. Itt azt tartják, hogy ha a kis gyermeket valaki szemmel megveri, három darab izzó szenet, vagy a mint mondják „üszök-tüzet" kell visszájáról egy tekenő vizbe dobni s abban a gyermeket megfüröszteni. Ha a szén a viz fenekére ülepszik, akkor használ, különben nem.[669]

Az ólomöntés varázs-igéit nem ismerjük, a vizvetését fönnebb láttuk. Hitregei fontosságuk mellett elég annyit említeni, hogy a *tüz-* és *vizcultust* egyesítik magukban. A vizvetésnél némely helyütt jelképiesen képviselve van vallásunk Nagyasszonya is, a maradék-gyógyító viz az ajtó sarkához öntetik a *seprüre,* mely hitregés butordarabja a szobának, nem azért mert *seprü,* hanem mert *nyírgallyból* van készítve.

2. Érintenem kell a *szerek büverejét* is. Némely gyógyítási eljárásoknál ugyanis a varázsos mondat egészen fele-

désbe ment, csupán a fölhasznált tárgy tartja még fönn a hitregés vonatkozást. Némelykor már ezen vonatkozás sem egészen kivehető.

Nagy becsülete van némely bajokban a *füzfa-* és *bodzafá*-nak, mert betegségtől szabadítók. A széki palócz, ha a hideg leli, egész bizodalommal megy a fűzfához, megrázza és azt mondja neki:

Fűzfa én neked vendéget hoztam. Isten ucscse! én nekem nem kell, itt hagyom."[670] A fűzfa tehát betegségek lakóhelye.

És ilyen sok esetben a bodzafa is, mely egyenesen az *ördög fája*. Ennek erdélyi mondája a következő:

Mikor Isten a világot teremtette, az ördög végignézte, hogyan alkotja az egyes állatokat. Egyszer haza szaladt és mikorára visszatért Istenhez, látta, hogy az azelőtt mozdulatlanúl heverő állatok most mozognak, esznek, isznak, szóval élnek. „Hogy csináltad te ezt!" — kérdé az ördög az Úristent. „Beléjök leheltem," — mondá Isten és mutatott neki egy fasipot. Az ördög elment és csinált magának agyagból egy állatot és aztán fasipot akart készíteni, de egyetlen egy fa ágát sem tudta kifúrni. Végre megtalálta a bodzafát, melynek ágát könnyen átfúrta s azon keresztül akart a maga állatjába életet lehelni. Isten ezt látván megharagudott és az ördög művét villámmal szétrombolván, megátkozta a bodzafát, hogy legyen ezentúl az ördög fája, ha már megengedte, hogy ágát keresztül fúrja az ördög.[671]

De elég követelő- és fenyegetődzőnek is találjuk vele szemben a néphitet.

A hideglelésben szenvedő beteg péld. elmegy a bodzafához és azt ilyen szavakkal szólítja meg:

Jó napot bodzafa! vendéget hoztam neked! (harmad vagy mindennapos) hideglelést, itt egyen meg a fene, vele együtt, te reád hagyom, többé vissza sem nézek."[672]

Máskor meg azzal fenyegetik, hogy ha nem segít, kivágják.

Palócz néphit szerint, mivel 77-féle hideg van, legjobb, ha a beteg leszakítja 77 bodzágnak (bodzának) a legtetejit,

azután azt megszárítva, porrá törve vizben, borban vagy pályinkában beveszi.[673]

Hideglelés ellen foganatos a *foghagyma* is, melyet a jó palóczok törvénye szerint 77 felé kell vagdalni s pályinkába 24 óráig itatni bevétel előtt.

Hasznos a foghagyma köhögés ellen is. A háromszéki népies gyakorlat azt tartja: Igyál minden reggel lúdzsiros tejet. Éhomra egyél szalonát *foghagymával*. Ha ezek nem használnak, akkor biztosan száraz betegségbe esel.[674]

A Szilágyságban meg azt irja elő a néphit: Végy egy csipet sót, vagy 3 kis kukoriczaszem nagyságú sót, 7 szem borsót, *3 czikk foghagymát*, 3 szem paszulyt, tedd egy zsacskóba, hordd mindig a zsebedben vagy a nyakadban; nem ronthat meg (= betegségbe nem ejthet) senki.[675]

És miként már volt szóban, más vidékek hagyománya is javasolja, hogy a rosszak ellen állandóan *foghagymát* kell magunkkal hordani.

Fülfájás ellen jó a fülbe, palócz tapasztalat szerint is olvasztott juh-vajat vagy a háztetőkön növő „*tövi rózsa*" (kövi rózsa) kicsavart levét beleCseppenteni. A kövi rózsát azon czimen tarthatjuk hitregés növénynek, miután egyik nevén *Boldogasszony rózsájá*-nak hivatik.

Másik reczipéje a fülfájásnak: Vakondoktúrást ránts eczetbe s avval borogasd a füled.

Ha füled fáj, koporsó szeggel tisztítsd.[676]

Lehet mythoszi vonatkozás a „sárgaság" háromszéki reczipéjében is:

„Végy egy nagy sárga répát, vágd ki tölcsér alakúra, csakhogy alól ne legyen likas. Egy hosszú czérnán ereszd be a kürtőn, töltsd teli vizzel, hagyd a kürtőbe három napig, azután idd meg belőle a vizet. Ezt folytasd addig, a mig igy kilenczszer ittál. Ez alatt mindennap feregygyél olyan vizbe, a melyikbe tettél fejér ürmöt, varadicsot, csombort és kerti seprő-füvet. Ne félj, meggyógyúlsz.[677]

Tudvalevő dolog, hogy a Szent-Györgynap előtt fogott zöld vagy leveli béka szintén bűvös hatású hideglelésben és torokfájás ellen.

Azt hiszem, hogy a szives olvasók mindegyike tudná egy-két esettel e rövid példatárt bővíteni.

3. Gyógyítás *fenyegető igékkel és ráolvasással.* Mindinkább belezökkenünk azon különösebb babonákba, melyeket bosszankodással utasít az agyrémek hazájába a tanult ember, és hathatós dologként mivel az ősvallásnak öntudatlan hive: a tudatlan köznép.

Ilyen a *„disznónyű ellen“* való eljárás: „Ha nyű van a malaczodban, menj ki a mezőre, *keress földi borzát* olyat, a melynek a töviről 3 ág hajtott ki. Fogd meg az egyiket, hajlítsd le a földre, takard bé földdel (Homlitás.) Fogd meg most a második szálat s tedd a derekára késed s mond a harmadik szálnak ezt: „Te borza, ha az én portámon levő (Baris nevű szürke szőrű ártán) malaczomból a nyüvet 24 óra alatt ki nem kergeted, te is igy jársz.“ Ekkor levágod azt a másik szálat, a melynek a kést neki tartottad. Biztosan kimegyen a nyű a malaczodból. Ha nem menne el, vágd le azt is, a melyet megfenyegettél s ne félj, mert nem lesz nyű a malaczodban. (Erre az utóbbi szál kivágására különben nem igen van eset, mert az első szál kivágására már elmegy a nyű.) — „Áll a borza, János bácsi?“ Ez azt teszi, hogy szerencsét hozott a borza? — „Áll biz a,“ t. il. elment a nyű a malaczból.“[678]

Csak némileg hasonlatos ezzel a *székely* eljárás:

„A kuruzsoló, úgymond Kozma, a beteg állatnak egy szál szőrével megindulván, addig megy, a mig *gyalog bodzát* kap; vág belőle egy ágat, keresztesen meghasítja s a szőrt beléilleszti és *kelet felé* állva kezdi: 10 nem 10, 9 nem kilencz, 8 nem 8 — — — le egészen 1-ig. Ekkor a bodzát a földbe szúrva, igy szól: „Akkor legyen N. N. (két éves fejér gönnéje) még férges (= nyüves), a mikor én ezt innen kihuzom ptö, ptö (leköpdösi)! Még addig elmenjen, a mig én itt leszek, ptö, ptö! Ha napfelkölte itt kapta, napnyugta itt ne hagyja; ha napnyugta is itt találja, napfelkölte itt ne hagyja, ptö, ptö!“[679]

A szegedvidéki „férget kiolvasóval“ tudós Kálmány ismertet meg bennünket:

„Napfönkőtte előtt fő'kel az embör oszt' sënkihön

së' beszél}; ha a jószág kötélen van, elcsapja, elinditytya, mén a jószág után, a jószágra néz oszt' a mutató ujjával olvassa: 9, nem 9, ha' 8! 8, nem 8, ha' 7! 7, nem 7, ha' 6! — — — — — — 1, nem egy, hanem ëcscsöp' se'! Utánna köp, azután fölvösz ëty kis port, visszakézbű' utánna veti, hogy ojan hamar múljon a férög, a mint a por lëesik, eszt 3-szô köl' tönni ëgymás után mög 3 nap, akkô kihul' a jószágbul a férög."[680]

Összevetés kedveért még a háromszékiek „disznófërgesedés ellen" való eljárását kivánom érinteni, hogy a szives olvasót segítsem arra, hogy a fejezet végén magától eltalálja a babonás eljárásból levonható lélektani következtetést: A kuruzsoló asszony a megférgesedett disznó sertéjéből tíz szálat tép ki s övébe teszi. Az udvaron végig menve a serteszálakat egyenként háta megé dobja s számlálja: tíz, nem tíz; kilencz, nem kilencz; nyolcz, nem nyolcz . . . . . egy, nem egy — mindaddig mig egy szál sem marad. A kuruzsoló asszonynak e közben hátra nézni nem szabad s nálánál fiatalabbat nem taníthat meg az orvoslásra, mert akkor nem használ.[681]

A bűbájos gyógyítás további példájára igen alkalmasnak látszik a *„hideglelés,"* melynek a következő elbűvölési esetei a legközönségesebbek:

a) A hideglelés ellen a palóczok szerint legjobb, ha az ember czeruzával vagy *szentelt krétával* az ajtó alsó belső részére e két szót írja: „nincs itthon"; akkor a hideglelés soha sem jő az illetőre. Nem jő akkor se, ha a hideglelős beteg elmegy egy bodzafához s azt mondja neki: *„Bodza,* engem a hideg lel és ha engem el nem hagy Isten ucscse kivágłak" s aztán egy baltával kivágja."[682]

b) A székelyeknél is szokás a hideglelés ellen bodzát vágni, de itt a kivágás nem ijesztési, hanem *elátkozási igék* kiséretében történik. Miként Kozma elbeszéli: a beteg olyan gyalog-bodzát keres, a mely egy tőről három ágat hajtott. Az egyik ágból vág egy darabot s *napfeljötte előtt* kimenvén egy folyóviz partjára, a viz folyásával szembe áll s igy szól: „Akkor rázzon ki még engemet a hideg, a mikor ezt a bodzát látom" s ekkor a *fején át,* háta mögé, a vizbe dobja.[683]

c) A háromszékieknél is elátkozás által távolítódik el a váltóláz; mert nálok úgy tartják:

rongyból csinájj három bubát (= bábot) s a hol 3-felé ágazik az út, tedd oda, nézz körül és mondd ezt: „Ugy elvigyétek a hideget rólam, hogy soha se lássam meg többet.“ Vagy ezt: „Akkor lelj ki hideg, mikor én ezt a három bábut fölveszem.“ A hideg arra megyen, a ki valamelyik bubát fölveszi.[684]

d) Máskor a *kikiálltás* segít a betegen. Ezt a forró lázban szenvedőknél használják a Székelyföldön. A beteg valalakije este csupán a beteg lepedőjét öltvén magára, kimegy a kapu eleibe, vagy kiszalad egy hegyre s a lepedőt leeresztvén kiáltani kezdi: „Halljad falu, halljad! az én (fiamat vagy bátyámat vagy apámat) a forró hideg rázza. A ki hallja ragadjon arra!“ Ezt háromszor kell ismételni. Lehet azonban a kürtő vagy sátoros kémény alá állva is végrehajtani.[685]

e) Van „rovásos“ ráolvasás is, midőn a fenyegető igék nem szóval mondatnak el, hanem irásba foglaltatnak. Péld. öt czédulára ráirjuk:

Ez faluba való N. N-et (a ki . . . . . született) rázza a harmadnapos hideg. Ezennel admoneállak tégedet, hogy ha nyolczad napok alatt vele a hideget el nem hagyatod, összekötözlek, megszárasztlak, kemenczébe vetlek, megégetlek és széllel elfutatlak.“ Ez öt czédulát egymásután következő öt reggel egyenkint a tüzelő fölé dobjuk s a 8-ik napon a tűzben elégetjük.[686]

Változatos az *árpa* elmulasztásának bűbája is:

a) „*Árpa.*“ Nyomogasd meg egy sallóval *keresztesen* s mondd ezt: „Árpa elvetlek, learatlak, kicsépellek, megőröllek, megsütlek, megeszlek.“ Köpkögy széjjel és mond: hogy sohase legyen többet. (Háromszék).[687]

b) „*Árpa.*“ Keress a falon 9 meszelő szőrt, fogd azokat keresztbe. Vedd a bal kezedbe és kaszálj vele 9-szer a szemed előtt s mond el 9-szer e verset: Árpa, árpa lekaszállak és a fejér lóba duglak. — Ugyan igy tesznek 9-szer a *balkéz nevetlen ujjával* vagy párnacsúcscsal. (Szilágyság).[688]

c) Az alföldi „árpás ember egy árpaszemet markába

vevén, a kúthoz megy, azt háromszor megkerűli ezen szavak kiséretében: árpa, árpa lekaszállak, a kút fenekére doblak" mely is háromszor elmondatván, a beteg markában lévő árpaszemet a kútba veti s háromszor egymásután utána pök.[689]

d) Kalotaszegi módosítással: árpa, árpa learatlak, marokba se teszlek, kévébe se kötlek, szekeremre se teszlek, csürömbe se viszlek, el se czipellek, malomba se viszlek, meg se sütlek, itt az illető köp egyet s igy fejezi be: csak a fejér lóba teszlek. Ezt háromszor mondják el, miközben a gyógykezelő az ujjával, késsel vagy bicsokkal a szem előtt arat.[690]

e) „Végy egy sarlót a kezedbe és aszt a szëm előtt jártatva mongyad ezöket a szókat: Árpa, árpa! én tégëdet lëaratlak, kévébe kötlek, kalongyába raklak, szekérre töszlek, haza viszlek, csürbe tëszlek, kicsépëllek, megszórlak, fölrostállak, zsákba töltelek, malomba küldlek, megőrőllek, haza hozlak, megszitállak, megsütlek és megeszlek. Ezután nyomj a kelevényre a sarlóval ëgy kërësztët és pökdöss három felé és az árpa *azonnal* elmúlik."[691]

f) „Ha àrpa van a szëmëdön, hàromszó' kerűdd mëg a kutat, oszt vess mind a nés- sarkába ësz szem àrpàt, oszt aszongyad: akkô lëgyën az én szëmëmën àrpa, mikô én eszt innen kiveszem.[692]

g) „Árpárul való." A kinek árpa nyől a szemében, három reggel jobb keze *nevetlen ujjával* keresztet vessen fölötte s a következőt mondja el háromszor: Ayaisten mökteremtötte, Fijú isten möksëmmisítötte, Szentlelök úr isten mökszentölte. Oszlassa el az Atya Isten! Oszlassa el a Fijú isten! Oszlassa el a tejjes Szentháromság isten!"[693]

Kiváncsi vagyok rá, pihentetésképen legyen mondva, hogy a szives olvasó e sok „*ráolvasó*" között melyiket tartja és miért a leghathatósabbnak?

Választásának minden esetre olyanra kell esni, mely az önbizalom felköltésére legalkalmatosabb.

Módfölött sok baja van a népnek a *keléssel:* de van rá sok orvossága is, melyek között többé-kevésbbé bűvösek a következők:

a) palócz mód szerint a „kilis," hogy elmuljék, egy rongygyal a „rútságot" ki kell nyomkodni belőle s azt egy hangya-zsombékba elásni.[694]

b) Szatmárban a kelevényt ó-hájjal megkenik s azt *hajnalban* kilencz kóró tetejére kiteszik.[695]

c) A háromszékiek javaslata így hangzik: A kelést kerekitsd körül a nevetlen *újjaddal* háromszor; e közben mindig nyomd meg a közepét. Ugyanigy csinájj egy *hót szénnel*, akkor dobd el, de ne nézd meg, hogy hova dobtad s mondd ezt: „Akkor lássalak, mikor ezt a hót szenet."

Ha valamelyik testrészedbe csipke megy, vétesd ki mással és a csipkét rágd meg s nem kél meg a heje.

Ha kelés járvány, hordozz a zsebedben *lópatkó-szeget.*[696]

d) „Kilis" ellen a mikófalviak szerint legjobb gyógyitó szer egy félmarék *fejér* babot *új fazékban* megfőzni s annak a levével megmosogatni, azután a babot a kelésen át szemenkint lepergetni a szekéruton. A ki legelőször áthalad a babon, arra ragad a kelés. Ha pedig másnak a „rosszát" nem akarják, akkor a hasogatott tölgyfából készült keritésnek kihúzzák egyik karóját s annak a gödribe öntik a babot is, a levét is, a karót pedig másik végével dugják vissza a földbe.

Vagy ugyanezen esetben, hogy a baj másra szálljon át, a test beteg részét egy krajczárral szokták megnyomkodni és azt az országútra dobni. De hogy az ilyen rontásnak foganatja ne legyen, legjobb az úton talált pénzre előbb 3-szor keresztet vetni, mondván: „az Atyának és Fiunak és Szentlélek Istennek nevében" s csak azután fölvenni.[697]

e) „Kelésre" (Keresztet kell rá vetni s ezt mondani:) „Én tégedet keresztellek a Jézus Mária nevében *semminek*. (Ekkor lehúzza a lába fejéig. ott a földre keresztet vet): Atyának, fiúnak, szentléleknek nevében. *Föld, édes anyám!* (ekkor a hüvelyk és nevetlen ujjával egy-egy csipet földet vesz fel háromszor, azután keresztet vet:) *szem megnézte. szív megverte*, Szentháromság egy Isten forditsd meg rajta.[698]

f) „Ha kelés (támadás) van rajtád, keresetlen üveggê dőrgőd mög, hónap mán nem lösz semmi së vagy *hôd újsákkô* (újholdkor) aszt mondd: csértessék a Jézus, új nap, *új király*, a mit most látok, ujjújjon, a mire nézek êmûjjon.“[699]

g) „Kelésről való.“ A kelést mök köl' kerekiteni 3-szor oszt' mondani: „Mikô az Uristen a szögény aszszonyhon bemönt, bajlókodott, asz' mongya: *Kü párna, káka ágy, Isten mongya szó!* Akkô êmúlik.[700]

h) „Vérkelés.“ Ha sok vérkelés bánt, nyomjad ki azokat, a vért törüld egy kendőbe s ezt a kendőt dobd el egy kereszt-úton, a ki ahhoz legelőször hozzá nyúl, arra ragad a kelés. (Szilágyság.)[701]

A szives olvasó könnyen észreveszi, hogy a fölhozott 8 esetnek mindenike szorosan véve nem tartozik ide, a ráolvasókat tekintve pedig a homályosak a legeredetiebbek.

Még a „torokfájást“ legyen szabad gyógyitási gyakorlatában némi részletezéssel érintenem.

a) Kalotaszegen, a kinek a torka fáj, annak fecskefészket főznek tejbe s a torkát azzal kötik be.[702]

b) Már volt emlitve azon országos néphit, hogy a Szent-Györgynap előtt meglátott gyík hathatós szer torokbajban. „Összemarizsgatása“ gyógyitó erőt kölcsönöz a kéznek. Az ilyen ember ha egyszer-kétszer megsimogatja az embernek vagy a jószágnak a torkán támadt daganatot, okvetlenül elmúlik.[703]

c) Magának a gyíknak használata még hathatósabb. „Fogj gyékot, mikor vetkezik; törülgesd meg vele a torkodat. Többet soha sem fáj a torkod.[704]

d) „Virágvasárnapján szenteltess barkát, nyelj le éhgyomorra 2—3 szemet; egész évben nem fog fájni a torkod,“ tartja az erdélyi néphit.[705]

e) Torokfájás ellen jó orvosságnak tartják a palóczok földén azt is, hogy a Balázsnapján (febr. 3.) szentelt almának a héját parázsra vetik s füstjét belélegzik.[706]

f) „Torokfájásrúl való. *Fő'd anyám! torkom fáj, néköd panaszlom, gyógyícsd mög, maj' nem fáj!* Keresztet vet jobbjával a torokra, de amen-t nem mond (Csóka). A közepén

„balta-fokkal a torkát megkörösztöli, a fő'dre üt" és a végén „a kömönczét mögcsókoli." Szőregen csak a verset mondja el, azután a kemönczét törűközővê megöleli oszt' a'val köti be a torkát."[707]

g) Másik. A torkot a kezével huzogatva mondja: „*Atyaisten eloszlasson, Fijúisten gyógyícscson, Szentlélökisten hejre hozzon! (Hosszuhát).*

h) Bájoló imátság. „Az kinek a torkába erezkedöt(t)" *Föld édes Anya!* teneked mondom először: ennek a torkában erős pöörös (? bőrös) torok ereszködett: torok, gyíkja, béka levelegje, nyak foga — — oszollyon, romollyon, benne meg ne maradhasson. Erős pöörös torok gyíkja, béka levelegje, nyak foga diszno szakája, kelevénye oszollyon, romollyon, Istennek hatalmából, boldog anya parancsolattyával (1578).[708]

Alig tudnám megállani, hogy a szives olvasót pár szóval ne figyelmeztessem, a „szegedi ráolvasó és a Bornemissza-féle bájoló imádság" hitregei fontosságára.

Az egyik az eljárás szertartásait irja elő, milyenek: a toroknak a balta fokával való megkeresztezése és a baj eltávolodását, elüzését jelentő földreütés, a kemenczének megcsókolása vagy törülközővel való megölelése. A másik meg a szövegnek eredetibb és bővebb voltával dicsekedhetik. A kettőnek közös tanúsága az, hogy az ó-vallásban a „földanya" tartatott e baj elhárítójának, kihez fordúltak „először" is a torokfájósok. Hogy kihez vagy kikhez fordúltak folytatólagosan azt az 1578-iki régibb szöveg sem mondja; de némileg sejteti, midőn záró szavaiban emlegeti *Istennek hatalmát* és a *Nagyasszony parancsolatát.* Mythoszi vonatkozás mutatkozik a „torok gyíkja," „béka levelegje," „nyak foga," „disznó szakája" kifejezések alatt is; de erre a mai hagyomány nem ád feleletet.

XXXVI. Az ősi bűvös könyv némi hagyományai.

Ősírással írott emlékeink teljes hiánya. Bornemissza Péter „bájoló imádságai" 1578-ból. A 8 közül 5 idézve és taglalva. Három 1488-ból származott ráolvasónak szövege rövidebb glossákkal. 1636. 1667. 1752-ik évben följegyzett ráolvasók. Az élő hagyomány gyakorlata a mythologiai vonások hangsúlyozásával.

Nem ide tartozik kérdezni, hogy vajjon élt-e a pogány előkor *irással* és fogott-e lenni az őshajdannak szentirása, avagy táltosaiknak *énekes felekezete* és *javas osztálya* minden „fölrovás nélkül" mint élőszót vették és adák át nemzedékről nemzedékre az énekes szent hagyományokat, s öreg hitregéket, valamint a bűbájlás csodatevő igéit és megszabott szertartásait?

Vajjon nem a sajátjegyű *ősírásnak* tudható-e be, hogy az első magyar kereszténység buzgólkodásának jóformán a magyar genius minden korábbi szellemi termelése áldozatúl esett azonkivűl, a mit a mondákból a krónikások átvettek, vagy a gyakorlati hagyomány az ősszokásokból föntart és őriz?[709]

Egy bizonyos, hogy a babonaként űzött gyakorlati részben legtájékoztatóbbak mythológiai töredékeink, és hogy e tekintetben az *élő hagyományt* még némi följegyzések is támogatják, nem ugyan a „rovások" korából származó följegyzések; de azért a régi szellem és eredetiség némi jellegével bírók.

1578-ban Bornemissza Pétertől „Ördögi kisértetekről" czimen egy munka jelent meg, melyben több ráolvasási formulák, vagy mint nevezi: *bájoló imádságok* fordúlnak elő. Ezeket ő egy javasasszony, Tardoskeddi Szerencse Benedekné után irta le, tehát *Nyitra megyéből* valók.[710] Hogy a protestans Bornemissza ebben nagy megbotránkozásra méltót talált és czáfolni valót, mondanom sem kell, valamint azt sem, hogy tévedett, midőn nem látott bennök egyebet pápista babonáknál.

Főbb darabjait közöljük:

„*Az kinek fejét megmente:* hogy ne fájjon."

Nemes asszonyom Bódog Anya bemene szent templomba, leüleplék az *ő áldot*(t) *aranyos szent székibe*, az ő áldot(t)

szent *fejét* megesé fene *füst-csúz,* fene *füst-kelevény. Lefüggeszté az ő szent fejét rajta,* szent *kedve könyörödék,* szent szive *szomorodék.* Azt látá az ő áldot(t) sz. fia. Mondá: Oh én szent anyám, mire (= miért van hogy) szent fejed lefüggesztöd, szent kedved megkönyörödet(t), szent szined megszomorodot(t)? Hogy azt hallá asszonyunk Mária, mondá: „Oh én áldot(t) szent fiam, hogy ne szomorodgyék az én áldot(t) szent szívem; hogy ne fügeszszem (le) az én áldot(t) szent fejemet; hogy ne könyördjem az én áldot(t) szent szívemben! Az én áldot(t) szent fejemet megessé fene füst-csúz, fene füst-kelevény, hetvenhét fájdalom befogta szűz tetememet. Hogy azt hallá áldot(t) urunk Isten: „Ne ijedgy én szent anyám Mária! Im' én megszoritom az én aranyos kendetlen keszkenőmmel az te áldot(t) szent fejedet; belőle kifusson fene füst-csúz, fene füst-kelevény, benne meg nem maradhasson hetvenhét-féle fene füst-csúz. — Ez mai dicsőséges napon én is megszorítottam ez embernek fejét ez *kendőtlen* kezkenővel, bűnös *szájamból szent igéket reá mondottam.* Ne ijedgyél szent anyám Mária, *én vagyok mindennél nagyobb orvos, te vagy mindennél nagyobb bájos.*

Hogy benne nyomtatása évét (1578) századokkal meghaladó régiséggel van dolgunk, igazolják:

a) a *betűrímes sorok;*

b) az *elavúlt szavok* és szófűzések, melyek bizonyára már Bornemissza korában is szokatlanok voltak;

c) az utolsó sorban nyilvánuló *„bűbájos igék,"* melynek mását megtaláljuk a Kalevalá-ban: „Víz legrégibb írszerek közt, víz tajtéka bűvszerek közt, Teremtő a kuruzslók közt, jó isten a javasok közt (Kalevala III. r. 199—202.)

Az eredeti alakot visszaállitani bajos lenne; mert nem tudjuk, hogy a *kedd* vagy *szombat asszonya-e* az ősleganda hőse; hol keresendő az elbeszélés színtere: a *föld alatt-e?* stb.

„Az *„menyülésről"* (ficzamodásrul). Urunk ur Isten felüle az ő szent szamarának *nyergetlen* hátára, indula paradicsomba, be nem mehete paradicsom kapuján, lába megbotlék, lába megczokék (csúszék). Csont mene ki helyéről, velő mene ki helyéről, ér mene ki helyéről.

Urunk Isten lefüggeszté az ő áldot(t) szent fejét. Szive szomorodék, kedve könyörödék. Azt meglátá az ő szent anyja, mondá az ő szent anyja: oh én szent fiam, mire (miért van, hogy) a te szent fejed függesztéd és kedved könyörödék? Hogy azt hallá áldot(t) Urunk Isten mondá: Ó én szent anyám Mária, hogy ne függeszszem szent fejemet, hogy ne szomorodjék szent szivem, hogy ne könyöregygyék szent kedvem. Im én felültem szent szamaramnak hátára, beakarék menni paradicsomba. Be nem meheték paradicsomnak kapuján; szent szamaramnak lába megbotlék, lába kiczokék (kicsuklék). Csont mene ki helyéről, velő mene ki helyéről, vér mene ki helyéről. Hogy ezt hallá az ő szent anyja Mária: Ne ijjedgy én áldot(t) szent fiam! Én az én szent *kezemmel meg fogom* szent szamaradnak lábát, szent *szájamból szent igét reá mondom*, szent *lehelletemet reá lehellem: „csont megyen csonthoz, velő megyen velőhöz, ér megyen érhöz, ín megyen inhöz, vér megyen vérhöz.*“ Én is e mai napon megfoktam az én bűnös *kezemmel* ez embernek (avagy oktalannak) lábát (vagy kezét), én is sz. igét reá mondom, bűnös *szájamból* lehelletemet reá fuvom, hogy helyökre mennyenek.“

Ezen esetnél a bűbájolás lényegéből két pontot látunk hangsúlyozva: az *igék elmondásának* és a *ráleheléssnek* kettős kellékét.

Magát a szent igéket tekintve pedig, meglepő a hasonlóság ez és a Kalevalában Ukkóhoz imádkozó anya szaszavai között. Lemminkainen anyja a kardra hányt holt fia tetemei fölött igy esdekel:

„Honnan a bőr leszakadott, növeszsz oda bőrdarabot: az idegek hol kifogytak, pótold ki az ércsomókat; a hol a vér elapadott, új vérforgást alapits ott; a hol a csont szétzúzódott, teremts oda ujdon csontot; a hol a hus le van válva, alkoss megint hust reája; rendezz mindent a helyére, csinosan az előbbire.“[711]

„*Az ökleletről.*“ Kergetik vala mi Urunkat a gonosz zsidók, megfogák, felfesziték magas keresztfára, tövis koronával koronázák, hegyes csucsával öklelék, vasszegvel szegezték az ő áldot(t) szent szivéből felinditák az ő

„ökleletit,“ az ő szent meredökét, az ő kelevényit. Azt meglátá az ő szent anyja. Oh én áldott szent Fiam, nam csudálom hogy teneked felíndult a te kelevényed, nem téged megfoktak az gonosz zsidók, felfeszitettek magas keresztfára, tövis koronával koronáztak, hegyes csucsával ökleltek, vasszegekkel szegeztek. Im én *megnyomom* a te áldot(t) öt mély sebeddel az én szent hét epésségemmel *szent Jánosnak ő arany györőjével.* — A mint megnyomá Szűz-Mária az ő áldot(t) szent fiának, én is ez embernek ugyan *megnyomom* Ur Istennek öt mély sebével asszonyunk Máriának szent hét epésségével (fájdalmával), szent Jánosnak ő arany györőjével. (Az ember megnevezendő.)“

A bűbájolás négyes szertartásából a nézésen kivűl *(Azt meglátá az ő szent anyja)* ebben a „kézrátevés“-en van a súly; az *érintés* a főcselekvés. „Im én *megnyomom* a te áldott öt mély sebeddel, az én hét epésségemmel, szent Jánosnak ő arany györőjével.“

Feltünő, hogy itt az érintésnek két első anyaga (az öt seb és hét fájdalom) részben erőltetett, részben tárgytalan, miből következtethető, hogy az ősi ráolvasó szövegnek keresztény alakba való átváltoztatása s az ó-hitregének keresztényé való tétele mennyi nehézséggel járt volt. A pogány szövegben előforduló arany varázsgyűrűvel szintén nem tudott másképen elbánni, mint hogy azt a keresztény hagyományokkal ellentétesen a szent János ujjára huzta.

Az aranygyűrűről, mint „fetis“ tárgyról későbben lesz szó.

„Csúzról való báj.“ „Uram (? urunc = urunk) mindenható Isten, mulék (? mutatkozék) regös nagy uth, rajta megyen vala áldott urunk Isten, előtalála hetvenhét *veres csúzt.* Monda áldot(t) urunk ur Isten: *Hova indultatok* ez regös régi nagy uton? Megh *szólala hetven hét-féle veres csúz*: Ha minket azon kérdesz urunk ur Isten, hova megyünk ugymond: *Mink is elmegyünk* ugymond *ez fekete föld szinére,* áldot(t) ez testbe, teremtet(t) ez lélekbe: *szálas husát szaggattyuk, piros vérét megiszszuk, száz tetemét tördeljük, száz ízit, száz forczikáját* (porczikáját). Hogy azt

hallá áldot(t) urunk Isten: Tük se mehessetek ugy mond ez fekete föld szinére, ez én adottam testbe, teremtettem lélekbe. Tük is siessetek az *tenger szigetibe. kegyetlen óriásoknak szálas husát szaggassátok, piros vérét megigyatok.* Azt meghallák elsietének, menének tenger szigetiben. — Ez embernek szeméből, szájából, fejéből, orczájából, piros véréből, szálas husából, száz tetemiből ki siessen és eloszolyon hetvenhétféle csúz: *folyó* csúz, *veres* csúz, *kék* csúz, *fejér* csúz, *szöderjes* csúz, köszvény, fájdalom, kelevény ki oszollyon, kiromoljon hetvenhétféle nyavalya ez emberből. Nevét meg kell nevezni (a betegnek.)"

Észrevehetőleg ezen darab kevesebb torzitáson esvén keresztűl, más egyebeknél jellemzőbb is.

Jellemző a *csúz személyesitésében* s fajtai kegyetlen voltának leirásában.

Az eredeti bűvölésben a bevezetés rendesen az illető baj eredetének rövid hitregéjét foglalta magában, mit a kereszténység rendesen az uton való találkozással pótolt, mint meg nem állható részt.

A betegségeknek a tengerbe (itt a tenger szigetibe) való utasitása szintén jellemző vonása az ősi eljárásnak, csakhogy ez eredetileg elátkozási alakban történt.

A Kalevalában (IX. rúnó 523 stb.):

„Az öreg ezt észrevette, a rossz okát elkergette,
A Nyavalya dombra űzte, Nyavalyahegy tetejére,
Kőszikláknak kinzására, kőrétegek marására."

„Hasfájás ellen való." „Urunk mindenható Isten, mulék egy regös nagy uth, rajta megyen a mindenható ur Isten az ő szerető szentivel keresztelő szent Jánossal. Előtalálának hetvenhétféle erőtelen hasfájás(t). Monda ez két szót Urunk-isten: Hova indultatok ez regvös nagy uton hetvenhétféle erőtelen hasfájás? — Ha engemet ezen kérdesz urunk Uristen. Mink is elmegyünk ez fekete földnek szinére, áldott ez testbe, teremtet lélekbe *hurját. gyomrát össze háborgatom. piros vérét megiszom, szálas husát megszaggatom* stb."

Hogy eme ráolvasó azon kitétele, hogy a tengerbe kurgatott betegségek ott *„a tenger fövenyét felforgassák, habját*

háborgassák, kövét hasogassák," nem csupán fölfogásában, de szavaiban is őseredetinek vehető, ezért maga a finnek nemzeti eposza is jótáll. A Kalevala, hol Vämämöinen kéri a Kórsellőt, a Halál szűzét, hogy: gyüjtse a kinokat kék kövek réseibe, avagy forditsa be a vízbe, szórja a tengerbe köveket kinozni, kősziklát morzsolni.[712]

A Bornemissza-gyűjtemény nyitrai nyolcz ráolvasójánál vannak régibb és újabb bűvös imádságaink is.

Régibb a Nyáryak bagonyai levéltárában talált XV-ik századi (1488-ik év) „a *lovak fekéle* ezen könyörgéssel mulasztható el" czimű részben latin, részben magyar nyelven tett följegyzés, vagyis: „Fekel equorum deperditur cum ista oracione."

A másik a *szemdög*-nek gyógyitásáról.

A harmadik a *lómarjulás*-ról.

1488.

I. „*ffekel equorum*" deperditur cum ista oracione.

Inprimitus pro passione domini debet dicere quinque paternoster et pro septem fatigacionibus beate virginis septem Aue maria Incipiendo hanc oracionem cum signo dominicę crucis.

VrunkXtus felden ha (? valaha) jár vala. Egy uton (midőn) el megyen vala, prothomártir *(első vértanu) szenth istwánt* elő (elel) lelte vala. Az(on) szót monta vala urunk Xtus: Én szerető szentem szent istwán prothomártir! Ez ut mellet(t) láték egy veres pej lovat, ő hasát *fekél war* fogta, menten mondjad *szent János ewangelistának* hogy ez fekél war fogotta weres pej ló megtisztuljon akképen mint *Jordány* vize isten parancsolatjáért Xtus *filének* minden jót tőn. Hiszek Istennek, hogy ezt is jóvá teszi."

Bizonyos, hogy itt is egy megkeresztényesedett ős hitregével van dolgunk, mely reánk nézve talán örökre elveszett volna.

Azt sem lehet tudni, hogy az előutasitásban foglalt *öt miatyánkot* és *hét üdvözletet* a pogányságban mi pótolta. Utasitás szerint a ráolvasó keresztvetéssel kezdendő. Kérdés marad, rhogy nem volt-e meg keresztvetés már az ősvallásban

is, mint bűvészjel, honnan magyarázható a kereszt-utak bűvös ereje is?

II. „*Szem dege* deperditur.

Item tribus vicibus debet juniperum secare cum gladio et totidem vicibus dicere hec verba:

ffenye váglak mire? Arra, hogy te veszejj (vedd el) Jánosról a szemdögöt.“

Utasitás szerint olyan természetű vala ezen varázsmondás, hogy három ízben kellett elmondani s háromszor vágni neki a karddal a gyalogfenyőnek. Különös, hogy itt a fene (fenye) mint tulajdonság-név fordul elő.

Szemdege, szemdöge alatt mit értsünk, nem bizonyos. A fene után tájékozódva, *sebesedés* fogott lenni. Az eljárás az árpa elmulasztóéval sokban azonos.

III. „*Merjules exit de pedibus equorum.*

Urunk Xtus szamár hátán Jeruzsálemba ha (? mikor) ment ő szamara meg sántult vala. Azt *meglátá* bódog asszon. Az(on) szót monta vala: Fiam (Jézus) Jzus Xtus, Nam (ime) megsántúlt lovad. Xtus hallá a szót, mondá: Én édes szilém, anyám! megsántúlt, mert lába *kimarjúlt.* — Én édes fiam Jzus Xtus, *parancsolok te szent hiredel és te akaratodval. hogy az te lovad megvigassék.*“ „*Procul dubio.*“

A *varázs-ige,* melyre, mert egyéb szertartásos eljárás nincsen előírva, egészen keresztényies; de egyszersmind azon bizodalmat köté hozzá a jegyzék csináló, hogy: *procul dubio.* vagyis nincsen eset rá, hogy lómarjulásban ezen imádság ne használjon.

Nagy hit, a melynek azonban, minthogy nem bibliai elbeszélésen, hanem átalakított őspogány hitregén alapúl. — a kereszténységnek semmi köze daczára annak, hogy a kakath-i (párkányi) pap a leirója.[713]

A Bornemissza-gyűjteményt és a napjainkig terjedő gyakorlatot számos följegyzett hagyomány képviseli, melyekből mutatványképen csupán néhányra szoritkozunk, milyenek a:

I. „*Táléra való imádság. Anno 1656.*

Fejér Tálé, *kék* Tálé, *szederges* Tálé, *piros* Tálé, *zöld* Tálé, *lány* Tálé, *ijas-fias* Tálé, *folyó* Tálé, *mindenféle* Tálé,

hetvenhétféle fájdalom adgyon lap fának, *lapfa* adgyon szelemennek, *szelemen* adjon szarúfának, *szarúfa* adgyon léczneк, *lécz* adgyon léczszegnek, *léczszeg* adgyon somá-nak, *soma* adgyon posnának, *posna* adgyon *szél*-nek ur Isten *az te szent parancsolatoddal Boldog asszon az te szent igéddel* valahol Szél meg nem maradhat (ugy) iziben csontyában termő tetemiben Nagy Péternek meg ne maradhasson ez hetvenhétféle Tálé *Szent Illés próféta fejszével vágta fúrójával fúrta ezer angyalával megh oszlatta* oszlik romolik termő tetemiben meg ne maradhasson iziben csontyában termő tetemiben meg ne maradhasson Nagy Péternek ez a hetvenhétféle fájdalom iziben csontyában termő tetemeiben meg ne maradhasson sehol ez a hetvenhétféle Tálé Amen. Georgius Nagy s. k. Anno Domini 1656."

Ipolyi ezen *Tálé*-t „*tályog*"-ra értelmezi és szerinte figyelmet igényel a mondatok azon menete, a mint egyik a másikra viszi át a tárgyat, mi a vers párossági kellékében találná magyarázatát.[714]

Nincsen kétség benne, hogy az ó-vallás „ráolvasói" verses művek voltak, melynek nyomai azon arányban mutatkoznak, a milyenben bolygatatlanul maradt az eredeti alak a ferditéssel szemben.

„Szent Illés próféta," „fejszéje," „fúrója," „ezer angyala" új hitregéket tételeznek föl, de a melyeket tarthatunk szláv kölcsönzésnek is.

II. „A mely ló megh-üti az inát 1656.[715]

III. „Anno 1667. die 15. Aprilis.

Ezen imátságomra legh elsőben én keresztet vetek Atyának, fiunak és az vigasztaló szent Lélek Istennek nevében. Ur Isten mondom azt *szent igiddel és szent hatalmaddal és szent parancsolatoddal* Ur Isten gyógyicsd megh ezt az szürke lovat az szegi̇nek szerecséjére, Ur Isten gyógyicsd megh. És kösd az szörmiben az farkában ezeket: izsopot, kutban való füvet, koporsó diskát. Legelsőbb mondd el az igéket és mosd megh aztán két-háromszor."[716]

Igen sok bűvös imádságot tartalmaznak az úgynevezett „boszorkány pörök," a vármegyék és városok régibb jegy-

zőkönyvei, az öreg könyvekben és naptárakban található bejegyzések, melyeknek az élő hagyomány ráolvasói fölött azon kiválóságuk van, hogy beszédesebbek, legendásabbak; nincsenek annyira megkoptatva.

Ilyen a következő:

„Istennek mondom parancsolatjábú' a te sz. hatalmaddal sz. Háromság úr Isten!

Elindula urunk Jézus Krisztus egy 'sidó városban; vete ő néki egy 'sidó leány *kő vánkost*, *gyékény lepedőt*. Mint urunk Jézus Xtus nem maradhatott kő vánkoson, gyékén lepedőn: úgy ne maradhasson keserves fájdalmad a csontjaid — vagy más tagjaidban. Azután pedig a miatyánkot is el kell mondani."[717]

A mi az *élőhagyományt* illeti, csupán nehány eset elősorolására szoritkozunk, miután ezek már inkább csak a hanyatlás képviselői és az ős hitregetanhoz legkevésbbé járulhatnak öntudatos adatokkal. Jellemzőbbek *ráolvasók:*

„*Beteg jószágra*: Elindula urunk Jézus Jerikóból Jeruzsálembe, által mene *kőhidon* ő lován, ő szamarán *haragos* gazdasszonya, *jámbor* gazdája, *gyékény-ágya*, *kőpárnája*, *kőkenyere*, *fakése*, ez az Isten mondása: ezen jószág semmi ízébe', tagjába' ficzemlet vagy nyilalás meg ne maradhasson, *hús húshoz*, *csont csonthoz*, *tag taghoz*, *ín ínhöz*, *vér vérhöz*, *ér érhöz* Krisztus Jézusnak maga szájából származott szent igék által gyógyúljon meg. *Fuss*, *fuss meredek* (hegyre), *Istennek hirével*, *Boldogasszony parancsolatjával* innen tisztulj, innen pusztúlj, itt neked semmi helyed sincs." (Kún-Félegyháza.)[718]

2. „*Patkányt elolvasó*. (A patkánt mikor elolvassák, akkor a küszöbre ül az embör, kifelé fordúl, ugy olvassa: mikor a második versöt mongya, befelé fordul; mikor a harmadikat, akkor mögén' kifelé fordul oszt' aszt mongyа 3-szô:) A mi hazunknál 9 patkány van, nem 9, 8! nem 8, 7! nem 7, 6! nem 6, 5! nem 5, 4! nem 4, 3! nem 3, 2! nem 2, 1! nem 1, ëcscsöp së! De ëgy lélökszet alatt köl' elmondani ëcczör; akkor el köl' neki pusztulni (Kálmány Lajos Szőregről)."

3. „*Poczkot elolvasó:* (A poczkot úgy köl' èpusztítani

a hásztul, hogy 3 napfönkötte elött olvassa:) száz, kilenczvenkilencz, kilenczvennyolcz (Oszt így olvas lefelé egész végig:) három, kettő, ëgy, sëmmi. (De âra vigyazzon, hogy è në téveszsze. Osztán asz'ongya:) Eregy az én legkedveseb' druszámhon!" (Kálmány Lajos Deszkről).

4. *„Menyét ellen:* A hun a mënyétasszon (m)egöli a baromfit, ott a-z-ól körű' páczikára csöpűt kő' tënnyi, a tik-házat körű' kő' ojannal tűzdelni, legutóssó páczikávâ héczzër (m)ëg kő, kerűnyi a-z-ólat, aszt mondogatva: Fonyny menyétasszon, fonyny,! akkor soha së gyün oda többet."[719]

5. *„Mindenrű' jó.* Ha valakinek valamije fáj, a bűbájos asszony a jobbkeze nevetlen újjával körösztőzve mondja: Gyékény káka (körösztözi) *kü párna* (körösztözi) Jézus mondotta: mûjon el! (Körösztözi). Itt egy darabig megáll, majd újra kezdi s az egészet 3-szor végezi el egyfolytában." (Szőreg) Kálmány Lajos.

Másik: *„Jámbor embör, gonosz asszony, gyékény ágy, küpárna,* Jézus mondása jusson eszödbe!" (Egyházas-Kér) Kálmány Lajos.

Másik: „Ó, jén édös Jézusom szent száddal lehőj rá! Ezt háromszor ismétli s ugyanannyiszor a fájdalomra lehel. Elindult kis Jézus, előtaná't egy zsidó asszonyt, ágyat vetött neki: gyékény ágyat, kűpárnát. *Jézus a küpárnan nem nyukhatott,* ezön a nyavala së' nyukhasson, së' pedig ez në marathasson, ez a Jézus szava. (Egyházas-Kér) Kálmány Lajos."

Másik: „Mikor Jézus Krisztus szent Péterrê a fő'dön járt, bemönt ëgy' házhon, taná'tak engödelmes gazdát, engödetlen gazdasszonyt. *Az ember akart hálást anni, az asszony nem akart.* Ott háttak, kaptak termés küvet, gyékén ágyat. Gyékén ágy, kű párna, Jézus fekszik rajta. Jaj de kemény ágy! engödelmes gazda, engödetlen gazdasszony. Jaj, de fáj. Mögkörösztözi öcczör, 5 miatyánkot, 5 üdvözletöt êmond, êmulik a fájdalom. (Hosszuhát), Kálmány Lajos."

6. *„Fogfájásrul való:* Mikô zsáját lát' oszt' fáj a foga, szakícscson belüle, szagújja oszt, mongya: Zsája, zsája,

akkô fájjon a fogam, mikor a tijéd. (Szőreg.) Kálmány Lajos."

7. „*Támadásrul való:* Jobb kezének a nevetlen ujjával keresztezgeti a támadást s mondja: Krisztusnak gyékén ágya, kűpárnája, *tüskös lepedője, sajtalan kásája,* Jézus mondása: mûjon el a támadása. Három röggel napfő'kőtte előtt köl êmondani, akkô êmúlik (Monostor) Kálmány Lajos."

8. „*Pokolvarrul való:* Először a nevetlen újjával 3-or kerekiti a pokolvart, azután mondja: Én tégöd mökkerekítlek az Atyának, Fiunak, Szentlélök istennek nevibe'! Jobb keze öt ujjával megfogja a pokolvart s folytatja: Én tégöd mögfoglak az 5 újjammal! Az Atya tőrjön, a Fijú roncson, a tejjes Szentháromság eloszoltasson! Nevetlen újjával keresztet vet reá: Én tégöd mökkörösztöllek az Atyának, Fijúnak, Szentlélök istennek nevibe, valamint Krisztus Urunkat sz. János a Jordán vizibe' mökkörösztölte." (Szőreg) Kálmány Lajos.

9. „*Sühröl való:* Nevetlen újjával a sühöt „elkörösztöli" Atya, Fiú, Szentlélök Isten nevében s mondja: Atya êroncsom (keresztet vet), Fijú szétboncson (ismét keresztet vet), Szentlélök Isten sëmmivé teremcsön! (Ismét keresztet vet) 77-féle sű', *fő'dbű' gyütt, fő'dbe mönynyön!* Amen-t nem szabad mondani, háromszor elmondani s utoljára keresztet vet a földre." (Hosszuhát), Kálmány Lajos.

10. „*Ficzemödésrül való:* Midőn Márja szent Józseppel szamárháton járt, a szamárnak löcsuszott a lába a hidrú', osztán kificzamodott. Józsep monta Márjának, Márja monta szent fijának, *szent fija monta ficzamodásnak, mönyön helyre. Kimönést* (ficzamodást) *kűtte szent Anna* Márjának, Márja kűtte szent fijának, szent fija kűtte hejre." (Szeged).[720]

Másik: „Keresztet vet magára is mög a ficzemödésre is. Az Atyának és Fijúnak és Szentlélök istennek nevébe' keszdöm az imácsságomat. Uram Jézus Krisztus, mikô *fekete fő'd színin* jártá' és mönté': lovad lába megficzemödvén, àra möne *szent Máté,* szent kezével simo-

gatá, szent szájával fúvogatá. Csont, bűr ojan lögyé', mind mikor a Krisztus Urunk mökteremtött. Asz'tán 3-szô rá köl' lehölni; oszt 3-szò köl' êmondani, akkô használ." (Szőreg.) Kálmány Lajos.

Másik: „A ficzemödésre teszi a kezét és mondja: Elindult a *kis Jézus* ő szamarán, szamár hátán, kűszikla hígygyán. Mögficzemödik szamarának lába, oda mén a *ficzemáper:* ráolvas, *szent szájával fúvogatytya, szent kezivel tapogatytya.* Ühön! Csont csonthó', hús húshó', vér vérhön! Azután pediglen ójan víg lögyön, mint vót!" (Egyházús-Kér) Kálmány Lajos.

Másik: „Mikor elmönt a Jézus az ü kínynyára, kínhejire, kűsziklárul kűhegyekre az *Áspiom hígygyára*, lova lába megficzemödvén, àra mén a *Ficze Márton,* szóla, mondá a Kr. Jézus: Bizony, bizony, bizony, mondá Ficze Mártonnak, lovam, lába megficzemödvén, olvass rá, lehöjj rá! In hejre, csont hejre! Édes Jézusom töd' hejre." (Egyházas-Kér). Kálmány Lajos.

Másik: „Fogdosi a hun ki van ficzemödve a lónak a lába. Krisztus urunk elméne *kü hígygyára, kín helére,* mögcsuszamodik szamarának lába kűsziklába, àra mene szent Ficze Márton, szent kezévê *tülökteti* (nyomkodja), szent szájával *huhogatytya* (=rálehöl), mondá: Csont csothon, hús húshon, vér vérhön. Ol víg lögyé', mint ennek előtte vôtá! Názáretbeli Jézus, gyógyicsd meg szögén jószágnak a forgóját! Édös anyám, Boldokságos szent szűz, Márijám, gyógyíd mög a të szent Fijad érdemijé'! Szent Cziczé Márton tödd helére szögén jószágnak a forgóját! (Lőrinczfalva) Kálmány Lajos."[721]

11. „*Erős üdő ellen*: Atya, fiju, Szentlelök Isten! Bódogságos szűz Márja! Vidd el az erőss üdőt az erdőkre havasokra, hol sem kovász, sem vakaró, sem czipó, semmi sincs." Udvarhelym.[722]

12. „*Érdekes töredék a csongrádi boszorkánypörben:* Elindula Krisztus urunk Szent Jánossal, érkezett a *Fene asszonyhoz*, szállást kért, adott szállást, csinált kőből párnát, *vasból lepedőt.* Elment onnat az *erős aranyos oroszlánnal ?*"[723]

XXXVII. Kenő-fenő gyógyító módok. Rontás.

Házi fürdözés a mohácsi vész előtt. A javas fürdés hatásának kellékei. Kenés. Az ír-ek sok volta. A Kalevala idevágó helyei. Kötés. A gyógyitás vallásos gyakorlati szineze. A rontás két főfajtája.

A növények ható erejének ismerete nem csupán a bevevő orvosságokhoz szolgáltatott anyagot, hanem a különbféle *fürdők* és százféle *kenőcsök* készitéséhez is.

A fürdő használata fajunknál a mohácsi vészig sokkal nagyobb volt, mint azóta. A Kalevala nagyon emlegeti a fürdözést, s kitűnik belőle, hogy e rokonaink ősidőkben vendégségeiket gözfürdőkben szokták tartani s kedves vendégeik részére külön fűtötték be a gőzfürdőt. *Galeotti* szerint Mátyás korában még hasonlóan jártak el a magyar főurak. A régi magyar nyelv ezen helyiségeket „*bányá*"-nak nevezte, honnét van a népies szólás is: *olyan meleg, mint a bánya.* A kifejezések rendesen triviálissá lesznek, ha kiesnek a történeti századok udvartartásából, mint az elbocsátott, sülyedt cselédek. Valamikor tisztesség volt a vendégnek hallani, hogy: „*befütöttek neki,*" ma a vendéglátás e módját nem gyakorló korban már oly kifejezéssé fajúlt, melyre senki sem kiván érdemes lenni.[724]

A fürdőzést mythologiai fontosságúvá teszi közönséges esetben is az elemek tiszlelete, mennyivel inkább vallási gyakorlatnak fogtak pedig tartatni a *gyógyitó fürdők*, melyeknek minden egyes esetben különös alkotó részeit és készitése módját tudák a táltosok és javasok.

A népies betegfürösztési módokban kétségen kivűl az ó-vallás hagyományai tartják fönn magukat; de leghitesebbeknek mégis azon fürdőkészitési módok tartandók, melyekre a különbféle *boszorkány*-perekben akadunk rá.[725]

A „vízvetés"-nél láttuk, mennyire bűbájosan gyakoroltatott. A gyógyitó fürdésre a mutatkozó nyomok szerint még több szertartása volt az ó-vallásnak. A víznek „szólatlan viznek" kellett lenni sok esetben, vagyis hozatala közben valakihez szólani tilalmas volt. A fürdőkészités imádság közt történik, a fürdetés pedig ráolvasás, a kéznek a fejre való

föltevése, megkeresztezése, az egyes tagoknak megkenése, a betegség szellemét illető köpdözés közt hajtatik végre.

Szóval a hagyományban erős nyoma van annak, hogy a gyógyitó fűrdés is a bűbájolás titkos tudományának vala egyik fejezete, s a Kalevalában (45 rúnó 211—218. v.) olvasható „fürdő igék" mutatják, hogy a fürdözés imádságos vallásgyakorlatnak tekintetett.

A *kenés* mint önálló gyógyitó mód is előjő a gyakorlati népéletben, neveztetvén „*gyúrogatás*-" vagy székelyesen „*dauzsolás*"-nak is. Ezen ősi gyógyitómód tudvalevőleg a test izmainak, tagjainak kézzel való dömöczkölésében, összevissza való nyomogatásában, marczingolásában áll, s használatos csömörben, rándulásokban, meredésekben, daganatokban (sérvések), ficzamokban, marjulásokban, vagy menyülésekben.[726]

Hogy a kenés a „bűvös kézrátevésből" nötte ki magát s eredetében a bájolás egyik cselekedete volt, alig kell mondanom. Hathatós voltáért *mászszázs* (massage) néven, mint száraz kenés, újabb időben jogosúltságot kapott a szemüveges orvosi kartól is. Vajha még más egyebet is eltanulnának az orvosok ős isteneinktől!

A miben az ősök legerősebbek voltak, az a *sebek gyógyitása* és a *kenőszerek készitése* vala. *Ír*-szavunk kelleténél többet alig mondhatna magáról.

A régiek „nyitni" szokták a sebet, nem vágni. „Az nekünk az ír, a mi a doktornak a kés," hallottam egy éltes gyógyitó asszonyságtól.

Ír szavunkat *iralás-, iratos-* származékaival együtt mint valami avúlt, megkopott szerszámot félretette a gyakorlati élet, de annál sűrűbben foglalkoznak vele a *régi nyelvemlékek,* melyek ismernek „lágyitó," „sebnyitó," „orvosló," gyógyitó" (seb-, szemgyógyitó) *írt.* Van:

apácza-ír: ungventum de Tutia,
rózsa-ír: rhodinum oleum, s a növények közt:
bába-íre fű: pimpinella, másként: *Csaba*-íre
vas-ír: verbena.[727]

Hogy ezen ős szavunk (melylyel azonos a finn *ihra*) eredetileg mythologiai fogalom hordozója, mi sem bizonyítja

inkább, mint a ritkább használatú *kanta-ír, kanta-íres* szavak rovott jelentései. *Kanta-ír* = orvosság, méreg; *kanta-íres* = bájitalos, méregkeverő, ördöngös, bűvös-bájos boszorkány.

A Kalevalánál semmi sem alkalmatosabb arra, hogy e tekintetben is föltárja előttünk az ősök meggyőződését és vallásos gyakorlatát. Benne nem egyszer van szó *iralásról.* Az öreg *Väinämoinen* ácsolás közben a térdén nagy sebet ejt s a vérfolyást nem tudja előállitani; de talál olyan aggastyánra, a ki ráolvassa a vérállitó igéket, írkenőcsöt készits az öreget meggyógyitja. Ez ír készüle „friss füvek himszálaiból, ezerjófű virágából, méznek földre ömléséből, lépes méznek csepjeiből." A sebnek kenése és kötése imádkozó fohászok közt történt (IX. rúnó).

Lemmínkainen haláláról értesűlvén az édes anyja nagy hosszu gereblyével a Halál folyójához megy s addig gereblyéli a vizet. mig a fia testének minden darabját össze nem szedi s belőlök ráolvasás és írek segélyével Lemminkäinent ismét visszaállítja. Az anyának az írekhez szükségesek öszszeszerzésében, miként már fönnebb mondva volt „a méh, az erdei virágkirály" volt segitségére ki majd a vidékről hozott neki „édes fűszer-ízt sok virágnak a kelyhéből, soknemű fű csészéjéből" majd a nyolczadik tengerszéli szigetről ír-balzsamot. Nem használván azonban sem az egyik, sem a másik, válalkozik az égi útra s. hozza el „a teremtő kamarájából, a mindanható tárházából" a szükségeseket.

Akkor a *kantaíres*-ség még annyira nem volt ördögi mesterség: hogy a hitrege szerint a méhkirály égbe fölszállltakor épen kantaír-főzés volt volt a fényes, Isten házában is:

„Ott épen írt készitének, kenőcsöket főzögetnek,
Fénylő ezüst fazekakban, merő arany kazánokban.
Fő és forr a méz közepén, balzsamos ír oldalszélen,
Finom színméz délirányon, gyógyitó szer éjszaktájon." (XV. rúnó.)

És midőn Éjszak asszonya járványos betegséget küld Kaleva népére, Väinämöinen meggyógyítja a betegeket ráolvasásával és *ír*-jeivel: „kilenczféle írszerével, nyolczféle bűvkenőcsével." (42 rúnó.).

Mennyire szent volt egykor az, mi most a népet kivéve

annyira lenézett az ő kései és minden esetre torzúlt hagyományos maradványában!

A javas írek alkalmazása olykor a népnyelvén vagy a boszorkány-perekben *kötés*-néven jő elő. A *halasi* boszorkány-perben ilyen kötés jön szóba, melylyel a varázsló „*háromszor kötötte be fű között a beteg kezét. E kötésbe kukoricza, hüvelkes borsó, bab, nyárfalevél, marha szőre, lószőr, rontófű, fűzfalevél voltanak egybecsinálva.*"[728]

Hogy a gyógyitkozás az ősvallásban istentisztelet számba jött, az etymologiailag is kimutatható.[729]

„*Gyógyúlni*" szavunk a rokon nyelvekben azonos ezzel: *kérni, könyörögni*, vagyis vallásunk sámánista korában a gyógyulás nem volt más, mint az esdeklés és engesztelés eredménye. De későbben is vallási cselekedet a gyógyitás, mert a betegség ártó szellemei csak a jók segitségével távolíthatók el; miért is a gyógyitó füvek szedése és elkészitése jámbor fohászok között történik, s a ráolvasások telve vannak a legfőbb jó lényekre való hivatkozással.

Lehet az ó-vallás titkos erejű füvei-, bűvös szereivel és varázsló igéivel ártani is. Meséink sokat beszélnek megbűvölt, „*elátkozott*" királyfiakról és leányokról, az élő hagyománynak sok mondani valója van olyan öregasszonyokról, „*vén banyákról,*" kik értenek a „megcsináláshoz" vagy *rontáshoz*.

A boszorkányokat sok mindenről gyanusítják a periratok. Hogy az esőt és hal-hasznot a törökországi feleiknek eladták, ez csupán a szegediek ellen merűlt föl. Gyakoribb vád ellenök, hogy a termést elveszik; még gyakoribb, a tehén hasznának elvétele, a *rontás* és ellenségeiknek ártalmatlanná tétele.

A boszorkányok mindent meg tudnak csinálni, még azt is, hogy magukat átváltoztatják. Most kecskebéka, majd fekete macska alakjában jelennek meg, s az emberek megrontásában találják gonosz kedvöket. Sokszor lóalakot öltenek, s ellenségöket keményen összerugdossák. Ha az ilyen lovat megvasalják, másnap látható a patkó helye a boszorka kezein és lábain.[730]

A *javas (megcsináló, „néző") asszonyok* vagy pásztor-emberek sem egyformák, mert vannak a kik többet, vannak a kik kevesebbet „tudnak." Legveszedelmesebbek azok, a kik

az ördöggel állanak állandó czimboraságba, kinek a lelköket is eladták, mert ezek hajmeresztő dolgokat tudnak tenni.

Az ilyen „meg tudja tenni" ellenségének, hogy a legkisebb helyen kötelet feszít eléje az útra, ez nem látja és belé botlik, és olyan veszedelmes betegségbe esik, hogy elnyavalyog évekig és utoljára is belevesz.[781]

A „*javas* (*javos*-nak is mondatnak) *asszonyok*" gyakorolják rendesen a gyógyitó füvekkel, bűbájos ráolvasással űzött orvoslást és kuruzslást; de értenek leginkább a *rontáshoz* is, melylyel mellékkeresetkép foglalkoznak. Összehoznak szerelmeseket és szétválasztanak. Ők adnak tanácsot, ha a lány vagy legény választottjának vonzalmát meg akarja nyerni; ők látják el az asszonyt orvosszerrel, kinek részeges az ura; ők segitenek az anya baján, kinek fia vagy leánya olyat választott ki magának, kit ő nem akar.

Legtöbb a szerelmi varázslás; más az eljárás, ha férfi, és más, ha nő a „csináltató." A közmondások: „Nagy füvet ástak rá," „Főzik a kapczáját," „Elásták a szöszét (haját)," eléggé sejtetik a bűvölés legközönségesebb nemeit.

Megdöbbentőbbek a tulajdonképi rontás egyes esetei, midőn a „*megcsinálás*" nehéz betegségeket és egyéb szerencsétlenségeket okoz. A kalotaszegi „néző" (többnyire oláhasszonyok) megmondja a csináltatónak: mit kell tennie, hogy ellenségének elméje „meggajduljon," ereje pusztuljon s betegség verje meg.[782] A székely gyakorlat szerint elegendő, ha az illetőnek telkére titokban „nagy füvet" ültetnek. Ha a tulajdonos maga ültet, ez védőszerűl szolgál!

Legjobban félnek a megcsinálástól a tolvajok, kik ha neszét veszik, mi készűl ellenök, sokszor visszalopják az idegen jószágot.

Szerencsére *a megcsinálást vissza is lehet csinálni*, de csak olyan „*néző*"-nek, a ki jobban ért a mesterséghez.

Általánosabban ismert módja a rontásnak az *öntés*, mely ismét kétféle: *az egészségesek és betegek öntése*.

Az egyiket ellenségének készitteti az irigy szomszéd, s kiönti a bejárás elé, hogy áldozata belelépjen, mi ha megtörtént, arczán, testén fekélyek támadnak. Ha állat (kutya) lép bele először, az pusztúl el miatta.

A másikat azok gyakorolják, kik bőrbetegségben szenvednek s a sömört, kelevényt (kelés), rühöt akarják maguktól ily módon eltávolitani. Az ilyen „vesz egy régi fazekat, melybe borsót, babot, lencsét stb., szóval *hétfélét* vegyít, szappanos vízzel jól megmossa tagjait, miből szintén vegyít a fazékban levő holmikhoz, az ekként fölszerelt fazekat, melybe vegyíti a még netalán használt írt is, *éjjel, napkelte elött* kiviszi a *„keresztútra,“* hol azt úgy *vágja földhöz*, hogy tartalma minél több felé menjen, s ott hagyja azon *erős hitben*, hogy a ki ezen öntésbe lép, a bőrbetegség arra fog ragadni.“ Az ilyen öntéseket minden ember a legnagyobb gonddal kikerűli, vagy ha vigyázatlanúl belelépett, mulaszthatatlan dolgának tartja háromszor egymásután abba „beleköpni,“ nehogy rá ragadjon a nyavalya. A néphit szerint arra ragad a betegség, a ki ezt tenni elmulasztja.[733]

Másik ősmódja a rontásnak a *csombékos kötés*. Ez abban áll, hogy a megrontandó ember ágyába vagy a barmok jászolába *„hurkos kötés“* vagy *csombék* tétetik átok-mondások kiséretében. Az a hit e bűbájolásról, hogy a milyenek a csomók a kötésen: úgy csomósodnak össze a megátkozott embernek vagy barmának belei, inai, zsigerei. *Erős hite* a népnek, hogy ily módon a tagok elszáradása vagy megrontása eszközölhető.[734]

Betegséget is lehet a szalag vagy madzag hurkos kötésével, az egy sír fejfájára levén ráillesztendő; mert a ki azt arról leoldja, arra ragad reá a baj.

Midőn a nép gyermeke a rontást imigyen irja körűl: *„tétemény van rajta.“ „megrontották“* —, többnyire a rontás valamelyik faját érti. De a mondás: *száraz kötése van*, osztályozásában semmi tétovázásnak nem ad helyet.

A *tehén haszna elvételének visszaszerzésének* bűbájáról majdnem minden félreesőbb községnek meg van a maga a többiekkel majd megegyező, majd a részletekben többé-kevésbbé eltérő hagyománya; de erre nem terjeszkedhetünk ki, valamint a népélet sok más szokására sem, melyek már nem mint rontások, hanem mint házias bűbájolások lehetnének e helyütt tárgyalandók.

XXXVIII. Fetis-tárgyak és jelvények.

A fetis tárgyak becsének mondai alapja. Azok részben egy régibb kor használatból kiment szerszámai. Legtöbb fetis tárgyunk vaskori. Kard-cultus. A nyíl bűvössé tételének középkori hagyománya. Fejsze, kés stb.

Az első fegyverek, a nomád élet kezdetleges szerszámai az ó-vallásnak mindmegannyi szent tárgyai, bűvös eszközei voltak; mert az égből származtak.

A szkitha eredetnek Herodot által följegyzett mondája szerint *Targitaosz fiainak korában arany-eke, járom, kétélü csákány aranyból és arany csésze hullott alá az égből*, melyekhez csak az nyúlhatott, a kinek szánva volt az egész ország: a legkisebbik fiú.[785]

A vogul Teremtés mondája szerint Numi Taromtól tanulja meg az ember az „íj és nyíl" készitése módját.

Az ó-vallás minden szentelményes tárgyát is bajos lenne számba venni; annál kevésbbé világosíthatók föl még a hagyományosabb esetek is egyes hitregei vonatkozásokban. Minden vallás hitet kiván s ha ezt támogatták is hagyományos mondák, a mesékben megmaradt kevés adatokat leszámitva, elkoptak, elforgácsolódtak annyi (őket üldöző) idő alatt.

Legrégibb e nembeli hagyományaink már csupán történelmi hozzávetés után értelmezhetők. A népmesék *réz-*, *ezüst-* és *vaskorral* számolnak be, pedig a legkevesebb fejű s legkönnyebben legyőzött sárkány voltaképen nem a *réz-*, hanem *kőkori* ellenség volt.

Ezen kőkorszakot mythologiánkban használatban már rég óta nem levő olyatén régészeti tárgyak alkotják, melyek nemzetünk gyermek-korában még fegyver-nemek voltak, s melyek használatból kimenvén, ha talán más tekintetben is elavúltak, — nem szüntek meg az ó-hit hagyományának hordozói lenni, milyenek péld. az *obsidián-darabok* (egykori dárda-hegyek), *kőbalták*, melyeket a nép úgy ismer és tartogat, mint jószágának daganatoszlató bűvös szerét. Az obsidiánnak Eger vidékén „égcsattanás" a becsületes neve.

Az aranykorszaknak maga az *arany* a képviselője a magyar mythologiában, meg az *ezüst*. Ezzel akarják a Kale-

vala bűvölői az öreg Väinämöinen vérzését is elállitani.[736] Hogy az aranynak és ezüstnek a magyar pogány őshit is gyógyító erőt tulajdonított, ezt a hagyomány elengedően igazolja. A Bornemissza-féle pogány-keresztény ráolvasásban is előfordul az arany-gyűrű, mint *szent János gyűrüje*. És az aranygyűrű fetis tárgy a mai néphagyományban is, a menynyiben az aranygyűrűvel javasolja érinteni a test fájós részét.

A vaskorból[737] egész sereg fetis tárgyunk van, mint a kard, nyíl, fejsze (szekercze), kés (villa), lakat, kulcs, szög, melyeket külön-külön is érintenünk kell:

Kard. Érdekes azon leirás, melyet Herodotusnál találunk a *szkithák kard-tiszteletéről:* Minden egyes kerület körülbelül 3 stádiumnyi hosszuságú és szélességű s valamivel alacsonyabb *szentélyt emel a hadistennek* egymásra halmozott rőzsékből. Fölül négyszögű lapos tető van készítve s a szentély fala meredek, csak a negyedik oldalon mászható meg. Erre a *szent halomra*, melyre mivel lesüpped, évenkint 150 szekér rőzsét szoktak rakni, minden egyes kerűlet *egy régi vaskardot* állit fel s ez a jelképe a hadistennek. A kardnak évenkint marha- és lóáldozatokat hoznak, sőt az elfogott emberből is minden századikat feláldozzák. Az áldozat oly módon megy végbe, hogy a foglyot egy edény fölött levágják, miután fejére bort öntöttek. Az edényt azután fölviszik a halomra s a *vért a kardra öntik.* Mialatt pedig ezt fölviszik, a szentély mellett a föláldozott embernek jobb kezét a vállnál levágják s a levegőbe dobják, melyet azután ott hagynak a hova esett, a holttest pedig külön hever.[738]

A kard-fetisizmus megtalálható a vogul hős énekekben, melyek Nagy Géza éles megfigyelésű tudósunk szerint gyakran emlegetik a „naphevű, holdvilág-hevű *szent* kardot," „vasas végű szent kardocskát" „Numi Târom atyámtól *alábocsátott* vasvégű *szent* kardocskát."[739]

A Kalevala hőse olyan „tüzes kardot" kér Ukkótól, hogy a rosszat elhajthassa, a rémséget távoztassa" (45. rúnó 254 v.)

A finn hagyományban nagy becsben van az olyan kard, a mely csatában volt, melynek a medve bűvös bekeritésénél van szerepe. Azzal a kard hegyivel, ha meglelték a medve

nyomát, a nyomok fölé három öt ágú csillagot irnak (☆). Ezeket úgy kell rajzolni, hogy a kard hegyét föl ne emeljük, míg a csillag készen nincsen (Vikár Béla: Vadászati hagyományok a finneknél. Ethn. III. 278).

Az eszt regék szerint: Kaleva óriás kardját nagybátyja kovácsolta Suomében hét évig, hétféle vasból, mindennap hét igézéssel, hétféle vízben edzette: a tengerben, a Pejpus Verts tavakban, az Ema, Aa és Podja folyókban s az ég vizében. A kard rápillant a patakból s felelgető dalt énekel vele. Ellenei a bűvösök jőnek, hogy a kardot elorozzák; de nem birják s elejtik a vizbe. Halálát is a bűvös kard okozza. Midőn azt a Pejpus partján egy patakban hagyta, így szólt hozzá: ha az, a ki téged hordozott, (a varázslót értette) a patakon keresztül megyen, vágd el lábait. Egyszer maga járt a Pejpus partján s nem emlékezvén szavaira, keresztűl ment a patakon. A kard neki metszette el mindkét lábát. Alig bírt a vizből kivánszorogni s jajgatása betölté az űrt, mely a föld és ég között van. Az maig hallatszik s még tovább, addig fog hallatszani, a mig a virolán nyelv élni fog. A virolánok mai napig várják a Megváltót, kinek a kard magát megmutatni s őt a dalban megszólítani fogja.[740]

A hunnoknál meg már nem a kard-isten, hanem a had isten kardja szerepel,. mely elveszett, de megkerűlt Atilla korában egy pásztor levén a fölfedezője, kinek üszőjét a kard megsebezte.

Baján avar fejedelem meztelen kardját magasra emelve tesz esküt a rómaiaknak „avar szokás szerint“ (abarico ritu).

Szóval a kard tisztelete mindazon népeknél meg van, kiket a nyelv vagy hagyományaink rokonaknak vallanak.

Saját hagyományaink körűl tájékozódva, emlitésre érdemesek azon meséink, melyek „a rozsdás kard csodaerejét“ regélik s tudnak bűvös, magától hadakozó kardokról.

Az *Attila kardjának*, melyet Salamon király ajándékozott el a bajor Ottónak, mondája igazolja az Árpádok korának hitét.

A *koronázási négyes kardvágás* s a „véres kard“ körülhordozásának régibb szokása egyiránt igazolják, hogy a korábban mint fetis tárgy, később mint jelvény állandó tisztelettel vétetett körül a legrégibb kortól fogva.

Nagyon különösnek nem találom, de annál figyelemre méltóbbnak, hogy Erdélyben még a kései kardtiszteletre is rávezetnek a régészeti nyomok.[741]

A kard, mely bűvös mivoltában még a láthatatlan Rosszak ellen is hathatós szer volt, mire a középkorba való földbe szúrt kardok vallanak, a magyar mythologia legtekintélyesebb fetis tárgyának s jelvényének tekinthető méltán.

Nyíl szavunkat mythoszi dicskörrel veszi körűl nem csupán a villámnak *Isten-nyila* nevezete, hanem azon körülmény is, hogy a nyilak máskülönben is szentelt tárgyai valának az ó-vallásnak.

A mandsuknál a nyílvessző, melyet *a boldogságért való ünnepélyes áldozásnál használnak* szintúgy, mint a szertartásnál elmaradhatatlan kard, a hadisten jelvénye ma is.[742]

Főleg a lapp és finn *büvös nyilak* voltak nagyon keresettek, melyeknek a germánok is elismerék varázsos erejét. A Kalevala olyan bűvös nyilakkal dicsekszék, melyek maguktól járnak az erdőbe vadászni.[743] Az Ilmarinen által kovácsolt ádáz nyíl naponkint egy főt kiván, ünnepnapon kettőt is.[744] Hogy ez nálunk sem vala másképen, a mesék csodás *„arangnyilai“* elégségesek bizonyitani.

Birjuk az ősmagyar *nyilra olvasót* keresztény kiadásban: *Ó nyíl állj meg!*[745] melyet Barna Ferdinánd összevetvén a finn nyílra-olvasókkal, vagyis bűvös igékkel, a következő megállapodásra jutott, hogy

a) azon hit van hozzá kötve, hogy a ki elmondja, avagy annak saját szavával élve „olvassa,“ az 30 nap tartalma alatt azt a mit kér „kétségkivül“ megnyeri;

b) az imádság, eredetileg a „nyilra való ráolvasás,“ maga a megszólitás is nem intéztetik benne Istenhez és az ő szenteihez, hanem egyenesen a nyílhoz. Ez a főszemély, kinek tehát e szerint öntudat és akarat tulajdoníttatik, azok pedig csak mellék-személyek, akiknek sorjában való megnevezésében rejlik a „hatalmas“ nyíl ártalmasságát kétségkivül megsemmisitő bűverő;

c) mivel azonban 30 nap alatt háborús időkben a harczos sok mindennek van kitéve, azért tehát minden elgon-

dolható veszedelem, a mi *Simon vitézt* érheti, nem feledvén a „hadi fogságot“ sem, bele van foglalva, a mi újabb bizonyitékát képezi annak, hogy a kérelem teljesülése egészen pogány felfogással tisztán csak a szavak (a ráolvasás) erejétől váratik vala. Szint'ilyen előre gondoskodás még, hogy a nyilat minden lehető helyzet elszámlálásával eltiltja neki lehető ártástól s mintegy megalkuszik vele, hogy „fen fog járni,“ őt pedig kikerüli egészen úgy, mint a Kalevala alább közlendő hasonló helyében látni fogjuk.— Hogy pedig kérése annál sikeresebb legyen, példát is idéz, a szülőfájdalmakat, meg annyi láthatatlan szellemeket, a kik szintén megtudták kimélni a boldogságos Szűzet, úgy hogy semmi fájdalmakat sem érzett a kis Jézus szülte közben, kövesse a jó példát a nyíl védszelleme is s kimélje meg Simon vitézt.

d) Ahányszor a „megállj oh nyil“ egész serege számláltatik el a legnevezetesebb szenteknek, a mi a pogány korban szintén igy volt, csakhogy akkor természetesen nem a szenteket, hanem az akkori védszellemeknek megfelelőbbjeit hivják vala segitségűl.[746]

A szavak (igék, igézet) erejében való hit a Kalevala két védekező ráolvasásával lényegesen azonos.[747]

A *nyíl*-szó a régi nyelvemlékek szerint jelent *sors*-ot („Ereszteték nyíl edénybe, mel napon és mel hónapban zsidók nemzetének kellene megöletni.“ Müncheni C. 55.), *rész*-t (Sárnak fele, Kis-Hodos *nyilam*-hoz jutottak. Géresi: Károlyi O. IV, 567.); de mindezekben vonatkozást keresni akarni nem látszanék természetesnek.

Fejsze. (Szekercze). A szkitha mondában a kétélű aranyszekercze (csákány) egyike az égküldötte adományoknak. A fejsze még a mai korban is fetis tárgy. Szatmármegyében ha felleg jön, a fejszét élivel kiteszik, hogy jég ne legyen. (Ethn. III. 295.) A gonoszok elűzésének egyik hathatós eszköze. (Ethn. IV. 220 s másutt). *Szent Illés prófétа fejszéje.*

Kés. (Villa). A finn ráolvasókban fordúl elő: Ne fogja a bűvész nyila, sem táltosnak az aczéla, varázslónak a kései, lövőnek a fegyverei!

Erdélyben a gyermek bölcsejébe „kést,“ ollót vagy vas darabot tesznek, hogy ne lehessen azt megrontani.[748] Az ilyen szúró, vágó eszközökben a gyermek-Rablók megsebesítik magukat.[749]

Erdélyben a mig a gyermek hat hetes korát el nem éri, ha elmennek hazúlról, keresztbe fektetnek rajta egy seprőt (nyírfa-) s lábához egy ollót, fejéhez egy „kést“ tesznek.[750]

Villámláskor Kalotaszegen a szoptató anya egy „kést“ és egy villát teszen keresztalakban maga elé a földre vagy az asztalra.[751]

A bácsmegyei néphit szerint, ha valami elveszett, bele kell szúrni a *kést* a kenyérbe és az elveszett tárgy megkerűl.[752]

Hasonlóképen babonások még a *lakat*, *kulcs* („felhőkulcs“), *patkó*, *szög* (koporsószeg), *vasvilla* (Ha ördög jár az estállóban, üsd a „vasvillát“ a hidlás végibe balkézzel, mert akkor odaszegezted az ördögöt. Háromszék),[753] *furó*.

Az ős vallás még számos más szentelménynyel bírt ezeken kivűl, mint a *járom*, a skitha monda szerint egyike az égből aláhult tárgyaknak.[754]

A *czolonk* (koloncz), talizmán.[755]

Bűvösöknek tapasztaljuk még az „állatfejeket“ (madárijesztő) a *kereszteletlen gyermek csontját*, az „akasztott ember“ kötelét, ruháját, stb.

XXXIX. Jóslás és a bűbájosság elbirálása.

A jóslás legrégibb módja. Mai rostaforgatás, ólomöntés. Jósló állatok. A bűbájolás elbirálása.

A szkitháknak, mondja Herodotosz, sok *jósa* van, kik fűzfavesszőkből a következőkép jósolnak: nagy vessző-nyalábokat hordanak össze, melyeket a földre téve, szétválogatnak s mialatt az egyik vesszőt a másik után leteszik, jósolnak. Szavaik közben a vesszőket újra összeszedik s egyenkint rendbeszedik. (Mint mikor a czigány asszonyok a kártyával dolgoznak). Ez az ősi jóslási módjuk. Az enarok hársfakéregből jósolnak, a hársfát (héját) ugyanis három

darabra hasítják, újjaik közé fonják és lefejtése közben jósolnak.

A jóslás e neme nem maradt fönn a néphagyományban, hihetőleg a kártya által szorittatván ki. Kártyavetésben tudvalevőleg a czigányasszonyok állanak a régi jósok helyén. A jóslás egykori nagy kelendőségének még fölismerhetők a nyomai a népéletben, mely a *rostaforgatással* tudja ki a tolvajt, „ólomöntéssel" jeleníti meg a jövőt s az ég, csillagok jelenségéből, a szárnyasok s házi állatok viselkedéséből, némely növények mikénti mutatkozásából a közeli eseményt vagy időjárást olvassák ki belőle.

Végűl még egy kérdést, mely kérdés minden egyes jelentőségesebb esetnél ott kisért, mely elül véglegesen kitérni, még ha tehetném sem akarok! Mit tartsunk a bűbájolás, rontás több efféle czimen elmondottakról, melyekre az elő-századok hitbuzgalma nem bírt halálos csapást mérni, és melyet a babona-iszonyban leledző felvilágosúltság még mindig sikertelenűl gyomlálgat a népélet mezejéről kifelé? Szánalmas tévelygésnek, a tudatlanság legalacsonyabb fokának valljuk-e az ősvallás varázslatos imádságát és szertartásos eljárását, vagy védjük azokat, mint a nemzeti genius ősalkotásait az elbizakodott fölvilágosúltság cozmopolitismusa ellen?

A mythologia, mely mint mythos-történeti anyagot tekinti a babonákat, annál kevésbbé itélheti el azokat, mivel az ő látópontjából tekintve, azok azon évezredes hajdannak arany-szemei, melyek hite az embert önmaga fölé emelé és csodaszerű dolgokra képesíté.

Legfőbb érv a varázslat mythologiai jelentősége mellett az, hogy a babonázás és rontás stb. kora még most sem járt le s lehetségesek azok a természet azon csiszolatlan, nyers gyermekeinek, kiknek lelkébe még nem lopta bele magát a kétkedés s képesek arra, mi művelt embernek lehetetlen. hogy bizonyos értelmetlen mondatok, vagy okusz-pokusz által mozgásba hozza magában azon titkos lélekerőt, melyet a vallások a hithez kötnek; azon akaraterőt, mely hat, működik, épithet és ronthat a tér és távolság daczára. Hathat

nem csupán egy másik óvatlan szellemre, hanem a látható természet láthatatlan erőire is.

A babona valóságon alapszik; csodái azonban nem egyebek, mint a *távolérzés*, *delejezés*, *hipnózis* és *szuggesztio* egyes nyilatkozatai.

A mythologia szerint a természeti népek gyakorlatilag már ismerték azon *titkos rugót*, melyet a tudománynak érinteni még mindig nem sikerült.

A pogánykori istenuralom csodái lélektani csodák voltak, melyeket sem eltagadni, sem félreérteni nem lehet.

VILÁG.

XL. Teremtés.

Ember Tündér, másként Magyar Ilona. Uralaltáji teremtési hitregék. Földtartó állatok. Égboltozat. Ördög, mint az ősmagyar teremtő torzalakja hagyományainkban. Szent Péter közvetitő szereplése.

Ha nagyjából tudjuk is már, hogy őseink milyen szemmel tekinték a látható világot, azért még külön fejezetekben is ki kell emelnünk az őshit ezen ágazatait.

De ez nem könnyű dolog, miután a hagyomány épen ebben a legátalakúltabb. Újabb és újabb rétegüléssel szaporodék az őshagyomány, maga alá temetvén és fölismerhetetlenné tevén az eredeti fölfogást.

Az ős haza első hitregéi-ben a vogul teremtési mondát vitattuk a legrégibbnek és ugor eredetűnek, melynél a többiek fiatalabbak és dualisticus felfogásukat tekintve nem is eredetiek, hanem csak kölcsönzések.

Ezen ősi monda szerint legrégibb létezők: az *Ég*, *Levegő* és a *Víz*. Viszonyukat tekintve a Levegő (Szél) és Víz már az Égnek alábocsátott gyermekei és tőlük származik az *Ember,* kit az ég az alsó világ teremtésével bíz vala meg.

Ennek hagyományainkban már semmi nyoma, de a szószármaztatás és a rokon népek adatai eléggé bizonyságot tesznek mellette.

A nyelvtudósok szerint *ember*-szavunk elemeit tekintve annyit teszen, mint „a levegő fia.“[756] A finn mythoszban az ősember Väinämöinen a *levegő tündérétől:* Ilmatartól született.

A szkitha monda azt vallotta e nép regés ősapjáról *Targitaos*-ról, hogy az Égnek s a Borysthenes folyam leányának volt a fia.[757] Mit jelentett Targitaos, nehéz lenne meghatározni; de bizonyos, hogy itt az ugor teremtési monda töredékével van dolgunk, miután a szkitha ősember is a ter-

mészeti elemek egyikének gyermeke. Targitaos (mely alkalmasint hellenesítésével és sokszoros másolásával sokat veszített) ugyanazon fogalom körében mozoghat, mint a magyar: „ember,“ vagy a vogul „elmpi.“

A vogul ősember *Elmpi* nevét Barna Ferdinánd szintén *Légfi*-nek magyarázza és *ember*-szavunkat vele azon egynek tartja:

„Hogy a magyar „ember“ szó a vogul „*elmpi*“-vel azonos és igy tisztán mythologiai eredetű, előttem bizonyosnak látszik, mellette szól ama körűlmény, hogy a főisten a régi magyaroknál is egészen úgy, mint a finneknél „Ukkon,“ máskép „öreg isten“ volt; az pedig, hogy teremtési mondájok ne lett volna, képzelhetetlen. Ha volt, szükségképen kellett lenni a vogul „*Elmpi*“-nek, a finn „Impi“ megfelelő alakjának, ez pedig más mint „*Ember*“ nem lehetett. Az, hogy „Elmpi“ a vogulban még „Numi Tarom,“ vagyis a főisten unokája, a finnben „Impi“ a természet istenasszonya, a magyarban pedig az isteni eredetű (ős) embert jelenti, a belátható teljes egyezés mellett nem tehet különbséget. E két szóban „Ukkon“ és „ember“ benne van őseinknek egész pogánykori vallása és világteremtési mondája.“[758]

Réthy László tudósunk is vitatja, hogy az ember szó eredetileg a vogul *Elmpi*- s a finn *Impi*-vel egy jelentésű.[759]

Ember-szavunk mythologiai jelentősége kétségtelen tehát, és bizonyos, hogy nagy teendők megoldását kötötte hozzá az előkor vallási hiedelme.

A vogul *Ember* (Elmpi) teremti sajátlag, kibuktatja és megszilárdítja a földet, megalkotja az embert, állatokat és növényeket.

A finn mythologia több teremtő *Légfiakat* (embereket) ismer, kik Ukkónak segitségére voltak „a föld keletkezésekor, az ég megépitésekor, légárbóczi emeltekor,[760] a szivárványtámasztáskor, a hold meginditásakor, a nap útratételekor, a gönczöl kipéczéztekor, ég csillaggal hintésekor.“[761]

A Kalevala hőseinek egyike azzal dicsekszik, hogy: emlékszem oly időre is, Hogy a tengert felszántottam, A fenekét kapálgattam, Töméseket ásogattam, Mély vizeket mélyítgettem, Lápokat vízzel elláttam, A halmokat felhalmoztam,

Zátonyokat vízbe raktam. *Emberek* közt a hatodik, Leheték tán a hetedik.“[762]

Väinämöinen, az egyik finn teremtő, a Lég leányának gyermeke; *Ilmarinen*-t vagy *Ilmár*-t, ki napot, holdat tuda kovácsolni, neve után méltán tekinthetjük testvérének, a kinek szólítja Väinämoinen is.[763]

Természetesen, a ki akár az egyik, akár a másik nép ős *Emberében* keresi az ó-magyar vallás teremtési közvetitőjét, annak anyjával is be kell számolnia.

Ez a finn mythologiában bontakozik ki inkább és jelentkezik, mint erkölcsi személy.

Vajjon a szép Ilmatárnak vagy rövidített nevén *Impi*-nek megvan-e a maga hasonmása a magyar hagyományban?

Nagy Géza tudósunkkal a mesék *Tündér Ilonáját* és a magyar hagyomány *Magyar Ilonáját* gondolom vele azonosnak.

Sajátlag tehát itt is a Nagyasszonynyal lenne dolgunk, kinek tisztességét a kereszténység elfoglalván, csak a mesék, mondák világát hagyta meg számára.

És a mesék, miként láttuk, úgy ünneplik őt, mint a „tündérek királynőjét,“ kinek a Csallóközben „aranykertje“ és Erdélyben „sok tündérvára“ van; ki a monda szerint a Dunában annak idejében „hattyu alakjában szokott volt uszkálni.“

Még jobban kidomborodik a tündérkirályné alakja a nyitravölgyi kolonyi leányok szentiván-éji tűzénekében, hol: sáraranyhajú *Magyar Ilonának* mondatik.

„Ilona“ nem jár ugyan közel a finn Ilmá-hoz, de nem is vitatjuk ős szónak, az maradván lehetőségesnek, hogy eredetileg Iluma volt, melyet a keresztény századok gyakorlata alakított át.

Helyesen s tudósan okoskodik *Nagy Géza*, midőn mondja: „Mint a tündérek királynőjét, Tündér Ilonát az első rangú mythikus alakok közé kell sorolnunk; az a vonás, hogy hattyuvá változik, rokon a finn és vogul mythosszal, melyben a hattyut kacsa helyettesíti; hogy a házasságnak és női termékenységnek volt a védő szelleme: a kolonyi leányok szentiváni énekéből következtethető s az ugor teremtési mondával való kapcsolatát abból sejthetjük, hogy *Magyar Ilonának*

is nevezték, nyilván, mint az emberiség = magyarság ősanyját."[764]

A másik és nehezebb kérdés, hogy mely mythoszok voltak e nevekhez kötve. Vajjon a magyar teremtő is úgy buktatta ki a földet a vízből, mint a vogul Elmpi; avagy Magyar Ilonának ölében is úgy szendergett egy ideig a teremtetlen világ tojás alakjában, mint a finn Ilmataréban? A finn mythologia szerint egy kacsa Impi térdére rak fészket, s ebbe hat arany és egy vastojást toj, ezekből lesz az ég, mennyboltozat, nap, hold, csillagok, föld.

A *világ-tojás* elméletének idegen voltát már könyvünk elején vitattuk, mihezképest alig adhatunk valami szerepet hitmondáink Tündér Ilonájának a világ teremtésében, mely a rokon népek többségének mythologiája szerint majd fiának keze munkája, majd az öreg istennek magának. De ezen utóbbi nézet, vagyis az öreg istennek tényleges szerepeltetése a világ teremtése körűl már mythologiánk második korszakának hitvallása, melyen észrevehető a más népekkel való érintkezés, s a szentirás és korán hiveivel való szorosabb összeköttetés.

Hagyományaink már csak ilyen értelemben szólnak a világteremtéséről, de a melyekből egyszersmind kiérthető, hogy a vogul mondában maradt föl az ugor népek legősibb világteremtési hitregéje.

Hogy meglevő hagyományaink körűl tájékozódhassunk, elmaradhatatlanúl szükséges, hogy a rokon népeknek ezen újabb keletű világteremtési régei közűl is tájékozódjunk.

Köszönet *Munkácsi Bernát* buzgolkodásának, az anyag e tekintetben készen vár bennünket. Ilyenek:

1. *a Luk-falusi a vjatkai orosz kormányzóságból.* „Kezdetben nem volt sem ég, sem föld, hanem csak végnélkűli víz, s a vízen felhő. A felhőn az *Uristen Szavaoth* ült. Egyszer csak az Uristen egyet köhögött, s a vízre köpött. A vízen ebből egy kis buborék képződött, melyből valami halk zaj hallatszott. A buborék mind nagyobb lett s evvel együtt fokozatosan nagyobbodott a zaj is. Midőn a zaj már oly nagy lett, hogy a felhőn is világosan hallható volt, kérdezi az Uristen: „Ki zajong abban a buborékban?" A buborékból felelet jő: „Én *Szatanail.*" Az Ur-

isten szóla: „Gyere ki abból a buborékból s ülj mellém a felhőre, beszélgessünk!“ Szatanail kijött a buborékból, s az Uristen mellé helyezkedett a felhőre. Beszélgetni kezdettek. Midőn már mindenről kibeszélték magukat, kérdi Az Uristen Szatanailt: „Nem lehetne-e valahogyan *a földet megalkotni?*“ Szatanail felelé, hogy igenis lehet, csak földmagvakat kell valahogyan előszerezni a víz alól. „Ugyan hogyan lehetne előszerezni ezen magvakat?“ — kérdi az Uristen. „Én majd érte megyek“ szól Szatanail és a víz alá merűlt. Rövid idő mulva Szatanail visszaérkezett, s földet hozott lába tenyerében, valamint szájában, pofája alatt. A lábában hozott földet átadta az Uristennek; de a melyet pofájában hozott, azt eltitkolta; mert külön akart valahol földet vetni magának, s azon megalkotni saját világát. Az Uristen a Szatanail hozta földet szétszórta, s az növekedni kezdett. Ugyanazon idő alatt növekedni kezdett a föld a Szatanail pofája alatt is, a mitől képe nagyon földagadt. Az Uristen észrevette ezt s kérdi Szatanailt: „Mi ez te rajtad Szatanail?“ — „Hát csak úgy megütöttem magam s feldagadt,“ felel Szatanail. De a daganat egyre nagyobbra nőt úgy, hogy végre nem lehetett már tovább titkolni okát. Szatanail bevallotta, hogy földet rejtett el pofájába, s elmondta azt is, hogy mi végből cselekedte. Nagynehezen kivették azután a földet és szétszórták a már előbb létrejött sík földre: *ebből keletkeztek a hegyek.*

Az idő haladt. A föld egyre növekedett. Midőn már nagy terjedelművé lett, az Uristen Szatanaillal együtt leszálltak a felhőről s a földön kezdettek lakni. Ezután a felhőt csak messzi utazásokra használták s hogy vele a magasba emelkedhessenek. Hogy az élők társaságát a földön megnagyobbítsa, az Uristen két követ vett elő s ezeket kétszer egymáshoz ütötte. Az első ütésre *Michail arkangyal*, a másikra *Gavriil arkangyal* termett elő. Szatanail megirigyelve az Uristent, maga is szolgákat akart teremteni magának. Ő is elővett két követ s egymáshoz kezdte ütögetni. Mindegyik ütésből egy-egy *ördög* termett elő. Minthogy pedig ő egyre-másra ütögette a köveket,

igen sok ördög támadt. Az Uristent bosszantani kezdte, hogy társa nem ismer határt az ő teremtményeivel s megtiltotta az ördögök további gyártását. Szatanail azonban csak akkor vetett ennek véget, midőn hosszas erőlködés után észrevette, hogy kövei elvesztették teremtő erejöket.

Az Uristen az ő arkangyalaival a felhőre ült s magasan fölemelkedve a föld fölött az *eget alkotta.* Szatanail az ő ördögeivel egy második eget csinált, a mely magasabb volt az Uristenénél. Emez nem akart alacsonyabban lakni Szatanailnál, még magasabbra emelkedett s egy harmadik eget alkotott. Erre Szatanail ismét magasabbra emelkedett s egy negyedik eget csinált. Ily módon versenyezve már kilencz eget alkottak egymás tetejében, midőn Szatanail, hogy ő legyen legfelül, a tizedikhez fogott. De ezt már nem tűrhette tovább az Uristen s megparancsolta arkangyalainak, hogy taszítsák le Szatanailt és ördögeit az égből. Szatanail és ördögei a földre hullottak. Ki-ki a milyen helyre esett, olyan nevet kapott: a ki az erdőbe, abból lett az *erdei manó;* a ki vízbe, az lett *vízi manó* stb.

2. Kis idő multán az Uristennek *ember teremtésére* kerekedett kedve. E czélból egy bábut készitett földből s midőn készen volt vele, kemény testtakaróval borította be; olyannal mint az *emberköröm.* Mielőtt alkotmánya számára lelket adott volna, az Uristen fölemelkedett az égbe, hogy kipihenje magát s hogy táplálékot vegyen magához. Erre az időre, mivel azt gyanította, hogy valahol a közelben ördög leselkedik, oda rendelte az *ebet,* hogy őrizze *emberét* az ördög rontásától. Az eb pedig abban az időben szőrtelen volt, mivel nyár ideje járt. A mint az Uristen az embertől s ebtől eltávolodott, csakhamar odajött hozzájuk az ördög. Az eb előbb megugatta őt. Az ördög rábeszélni kezdte az ebet, hogy bocsássa őt az emberhez; de az eb hallani sem akart erről, hanem még dühösebb lett. Ekkor az ördög szőrsubát kezdett kinálni az ebnek; de ez nem tudta, mire jó az a portéka. Az ördög megmagyarázta neki, hogy tél következik s

akkor suba nélkül bajos lesz megmaradnia a hideg miatt. Az eb erre ráállott az ördög szavára, a ki most az ebre köpött. Az ebet egyszerre szőrsuba lepte be, kivéve az orrát, melyet az ördög nyála nem érintett. Ezután az eb az ördögöt az emberhez bocsátotta, kit szintén leköpött. *Az embernek körömszerü bőre erre lágygyá változott*, kivéve az újjak végét, hová az ördög nyála nem jutott.

Midőn az Uristen leszállott az égből s látta, hogy az ördög megrontotta az ebet, elkezdte emezt szidni, hogy miért bocsátotta közel az ördögöt. Az eb azzal védekezett, hogy Szatanail őt subával ajándékozta meg, mely nélkül ő a tél beálltával megfagyott volna. Az Uristen ennek hallatára megátkozta haragjában az ebet azzal, hogy örökösen az ember szolgája legyen s hogy csak akkora darabka kenyér jusson neki táplálékúl, a mekkora orrának csupaszon maradt része. Ezután lelket lehelt az emberbe, melynek nemzetsége ez időtől fogva él."[765]

3. *A kazánvidéki hegyi cseremiszek* mondája szerint:

„Keremety hím-*kacsa* képében uszkált, midőn Juma a száraz földet megteremtetni óhajtván, azt parancsolta neki, hogy bocsátkozzék alá a vízbe és hozzon fel a fenékről földet. Keremety hozott földet, de nem adta át mind Jumának, hanem egy részét elrejtette szájában. Midőn Juma a földre lehelt s a víz felületén sok földet terített, Keremety ki kezdte köpdösni elrejtett földjét és ily módon nagyszámú magas *hegyet* rakott a sík földre.

Az ember teremtésekor Keremety fölhasználva azt az időt, midőn Juma az égbe ment lélekért, leköpdöste amannak testét tetőtől talpig annyira, hogy Juma megtisztítani nem birta, hanem egyszerűen a test külsejét befelé fordította. *Ezért lett az ember belseje tisztátalanná.* Ugyanakkor Juma megátkozta az *ebet* is, a mely az ember őrizetére van rendelve, de Juma parancsától eltántorodott, t. i. nem tudván eltűrni a Keremetytől rábocsátott hideget, kapott szőrruhája fejében Keremetyt az emberhez bocsátotta.

Juma szikrákat csiholt ki kőből, melyek *angyalok*

alakjában repültek tova. Keremety megügyelte ezt s midőn Juma elaludt, ő is hozzáfogott a csiholáshoz, melyből azonban *ördögök* támadtak."[766]

4. Az *erza-mordvinok* világteremtési regéjével már régi ismerősök vagyunk.[767]

5. Az *osztják* monda szerint: midőn Isten az embert teremtette, a kutya erős volt, mint a szarv. Ez a kutya őrizte az embert, nem bocsátott hozzá senkit. Eljött hozzá *Jung-jelemte-jung* és azt kérdi tőle: „Ide adod-e nekem ezt a subát (t. i. az emberét)?" — „Ha odaadom, akkor a gazdám megvér engem." „Ne félj, nem vér meg." A kutya 2—3 napig ellenállt, azután pedig odaadta neki. Ezután maga az Isten jött és megtudta, hogy megcsalták. Kérdi a kutyát: „Miért vetted magadra ezt a bőrt (t. i. saját szőrős bundáját)? „Egy ember jött, az kérte és én odaadtam neki." — Nincs neked eszed. Téged majd végis-végig tartanak az emberek, hogy ganajt egyél." És kutyáink ma is esznek olyant. (Pápai Károly hagyományából).[768]

Ezen példákat még nem egygyel lehetne megtoldanunk, ha már is kimondhatónak nem látszanék, hogy a parziszmus, izlam és kereszténység hatása következtében lényeges módosúláson ment keresztűl a velünk rokon népek világteremtési mondája. Teremtőként maga az Isten működik; nem hiányzik ugyan oldala mellől a régi teremtő, vagy a rossznak személyesítője (az Ördög), ki azonban nem annyira rossz akarata, mint tudatlansága és tehetetlensége által vonja magára figyelmünket. Teremtési mondáink ördöge még csak átmeneti és nem telik ki tőle, hogy minden izében gonosz legyen.

Áttérve hagyományainkra, mindenek előtt *a föld állását* érintjük. Jankó János tr. szerint: a kalotaszegi magyarság azt hiszi, hogy a földet valami állat tartja. A falvak túlnyomó többségében ez állat *czethal* s csak egyetlen faluban mondják, hogy ez a *bivaly*. A halak száma változó. Néhol a földet csak egy, másutt három, ismét másutt négy, majd végűl *hét czethal tartja. E czethalak azonban nem maradnak nyugodtan a föld alatt, hanem olykor-olykor megmozdúlnak, egyik olda-*

lukról a másikra fordúlnak, s ezt az ember sínyli meg, mert *olyankor van a földindúlás*. Némely helyütt e czethalak megfordúlásában és igy a földrengések visszatérésében bizonyos időszakosságot tételeznek föl s azt hiszik, hogy az minden *hét esztendőben* szokott ismétlődni. Ha a földrengés nagyobb károkat okoz a népnek, azt mondják: „az egyik czethal meghalt."[769]

Kálmány Lajos szerint a szegedvidéki néphitben is föltalálható e fölfogás, miként arra egyszer már hivatkoztunk is. „*Az egész világot három czethal tartja. Mindön harmadik esztendőbe' mögfordul* (a 3 czethal) *a másik ôdalra, akkor a föd mögrözög.*" Némely helyütt ott is már *négyen* vannak a czethalak (Világunk alakulásai nyelvhagyományainkban 9.)

A kalotaszegi magyarság ugyancsak Jankó János néprajzírónk szerint: a *kék eget* félgömbnek tartja, mely földünkre ráborúl. A *föld alatt* van-e lét, élet és ember, a néphit határozott formában nem tudja. Van hely, hol határozott igennel döntetik el e kérdés.[770]

A világteremtési magyar hagyományok nehéz kérdéseig jutottunk.

Az irán (parz) hatás következtében bejött az ős vallásba is a „Rossz" és ezen átmeneti változás áldozata a teremtés egykori végrehajtója lett. A jóltevőknek tisztelt *Elmpik*, *Örtik*-ek (osztják), *Erlik*-ek (török-tatár) részint háttérbe szorúltak, részint a rossznak lettek képe viselőivé.[771]

A vogul újabb teremtési monda fölött elsőséget vív ki magának a török-tatár, vagy *altaji teremtési hitrege*, mely már egészen az új felfogás szerint alakúlt.

Ekkor történhetett, hogy a mordvinokkal kezdettünk egy hiten lenni.

Ezen változás mellett tanúskodik *Ördög*-szavunk is, mely idegen kölcsönzött szó, s értelmét a törökségben találhatjuk föl.

Ezen második mythologiai korszakban nagyobb hatással volt még az ős vallásra a *zsidó vallás* és *izlam* és a *kereszténység* már távoli szomszédságában is.

Egyenes hatásában pedig a teremtés ős regéinek üzent első sorban is hadat, és mennyi századokon hangzik már az

ős vallással ellenkező tanítás: „Kezdetben teremté *Isten* a mennyet és földet!“

Századok választanak el az utólsó áldozati szent tűz erőszakos kioltásától; a hány iskola van és tanítvány, annyi képes biblia beszéli el és jeleníti meg a keresztény világteremtést napról-napra. Lehet-e ily körülmények közt az élő hagyomány az ezredév előtti megfelelő hitregék tolmácsa? vetődik föl a kérdés, ámbár egyes részében az anyaggyüjtéssel vagy a komoly hozzászólással már is többen érdemesíték magukat.

Eddigelé azonban alapos mythologiai tanúlmányával: „Világunk alakúlásai nyelv hagyományainkban“ jónevű tudósunk: *Kálmány Lajos* úttörőnél többnek bizonyosodott. Az ő nagy fáradságú munkájának egyik babérja, hogy alig férhet hozzánk az ellenzés szava, midőn hangoztatni merjük, hogy hagyományunk a kinyilatkoztatott vallás sarkalatos hitágazatának követelésével szemben sem oly szegény, mint azt gondolhatnók.

A szegedvidéki néphit szerint teremt az Ördög embert és állatokat is, mi csak a régi vallás szellemében mondható. Ami azonban már keresztény vonás ezekben, az nem más, mint az, hogy az embernek nem bír lelket adni, vagy hogy az ördög teremtése nem sikerűl. Bírt az Ördög *lovat* is kiformálni, de megindítani nem bírta. Ő teremtette a *tetüt*, a szárnyas alakú állatok közül a *legyet*.[772]

A méh-regékben különös az, hogy ennek teremtésében az ördögön kívűl még szent Pétert és Luczifert is próbálkozónak mondja a szegedi néphagyomány. Természetesen sikertelenűl, mert a szent Péteréből „légy lött,“ Luczifer pedig méh helyett bögölyt teremt, mely „vérrê él.“

Hogy ezen keresztény koriaknak látszó ötletek még pogány koriak, azt a vogul hagyomány is elegendő bizonyítani. Ennek mondája szerint a rossz Xul'-ater magának is akar földet, birodalmat csinálni és csak akkora földet kér, hogy rajta egy botot állíthasson meg, mit meg is kap. Leszúrja botját a földbe, Numi-Tárom azonban fölhuzza s ime, csúszó-mászó állatok jönnek fel a földből: kigyó, béka, egér; továbbá szúnyog, bögöly, légy egymásra tolúlnak elő. Erre

bedugja a lukat. [Munkácsi: Vogul népköltési gyüjtemény I. 162.]

Az Ördög mythologiai személy és nem a keresztény vallás ördöge azon népmondákban is, melyekben az emberek tanítójának mutatkozik, magától értetődvén, hogy ha jót akar, az nem sikerűl; a mire pedig ráveszi az embereket, az nekik kárukra válik.

Igy: „az Ördög csinálta az *első malmot* oszt' a vizre tötték; de az Ördög a búza-eresztőt nem tutta mökcsinálni; a czigány csinálta mög, úgy őrölt (a malom) osztán. (Kálmány L. gyüjtése).

Az Ördög tanitja az embert szántani is: „Mikor Ádámot az Isten a paradicsombû kiűszte, az Ur-Isten egy ekét röndölt neki; azután ű azon szántogatott; ló né'kűl mönt az eke bátran. Oda mönt az Ördög, mon'ta neki, hogy üssön rá erre az ékre, akkô majd az eke könnyebben mén! Ráütött az ékre, mingyá' mögált, sehová së mönt. Azután az Isten lovat röndölt az eke elébe; az ekét a ló hirtelen kapta, a lábának szalatt a csoroszla, ettül kapta az örökös (béka) emléköt." (Kálmány L. gyüjtése).

Válasszuk el a keresztény fölfogás fölismerhető módositását, és a mythologiai Ördög alakja áll előttünk, ki mint a régibb teremtési monda képviselője még sok részben az ősi hagyományok nyomán az emberiség (magyarság) jóltevőjének tartatott.

Népmondáink az italt a gonosz lélek találmányának mondják.[773] Ez azonban nem a biblia, hanem még a hitregék Ördöge, mely az izlam hatásának tulajdonítható, hogy rossz számba jő.

A mordvaiaknál is ma már a gonosz Sajtán honosítja meg a ser-, méhser- és pálinkaivást, miben Kálmány az Izlam hatását látja, Barna pedig egyenesen a mohamedvallású tatárok ráhatását.[774]

És nekik annál inkább igazuk van, mert a votjákoknál Keremet akkor még nem volt gonosz, mikor őt *Inmár* leküldte a földre, hogy tanítsa meg az embert kumiskát főzni, oly italt, mely képes a bút elűzni.[775]

Szóval a keresztény szinezetű *ördög*-mondák, a meny-

nyiben a teremtésre vonatkoznak, azon korból származnak, midőn a mai nemleges és ócsárló elbeszélések még tevőlegesen és magasztalólag hangzottak.

Vannak világteremtési mondáink, melyben a Teremtő mellett rendesen Szent-Péter forgolódik, mint jámbor kérdezősködő, vagy a teremtésben unszolólag változtatást kérelmező. Ezeket úgy vehetjük, mint még az ősteremtési monda egyes hitregéi foszlányait, mint annak magyar hagyományát, hogy az ősteremtő teremtményeit oktatta is.

Ilyenek sokrészben az úgynevezett *Krisztus-mondák*, melyekben eddigi tudomásunk szerint leggazdagabb Szeged vidéke, melyeknek tanúsága elvitathatatlan: hogy az ember teremtőjével bizodalmas összeköttetésben állott. Az első ember nem volt állat-ember, miként Csengery tartá, hanem az ég barátja és teremtőjének vándorló társa.

A vogul teremtési monda tehát *a magyar teremtési monda* is és Numi-Taromhoz hasonlatos a magyar *„öreg isten,“* kit egy élemedett öreg magyar ember képében talán a legtalálóbban állithatunk magunk elé.

Ne vessük szemére, hogy nem mindentudó, sőt nem is bölcs és igazságos oly mértékben, a milyenben szeretnők! Legyen elég nekünk, hogy a faji genius kezdetleges alkotását birjuk benne!

A magyar teremtés Elmpije: az *Ember* észrevétlenűl lesz közemberré. Népünktől nem tellett ki, hogy bünt fogjon rá, és rá ruházza a rossz szerepét. A törökségből kaptunk szót, mely kifejezze a jó nélkűl való Rosszat.

És az Ördög ellen a magyar teremtés fentartását és tovább fejlesztését az öreg isten egy gondos nőre: a Természet tündérére bízá.[776]

XLI. Az ősmagyar csillagos ég.[777]

Az ősmagyar csilagos ég és Lugossy. A csillagos ég a népek életében. A nekünk atyafi-népek csillagismerete. A magyar csillagos ég faji jellege. Ősvallási nyomok. Történelmi emlékek. A magyar keresztény ég.

I. Az ősmagyar csillagos ég és Lugossy.

A magyar mythologia a csillagos eget nem hagyhatja figyelmen kivűl. Ez volt kezdetben az ősvallás istene és lett

későbben külön személyekké bontakozott isteneinek Olympusa. Az ég isteni mivoltának ős hite még mindig észrevehetőleg jelentkezik a hagyományokban. A csillagok nem személyes alakok ugyan már többé, hanem „szólásaink szerint még mindig *jár*, *jön*, *fut*, *szalad a csillag*, mintha lába volna.“[778] A csillagok cultusának szent tüze már réges-régen kialudt ugyan, hanem mégis, és épen a legtisztább magyar vidékek hiedelme tartja erősen, hogy a *csillagokra mutatni, vagy velök szemben magunkat illetlenül viselnünk nem szabad, hacsak azt nem akarjuk, hogy baj érjen bennünket.*[779] Közel ezer éve, hogy a ragyogó ég megszűnt az ősvallás *népies bibliája* lenni, de a fogyatékos töredékekben még mindig föltetszik, hogy az öreg századok alkotó képzelete az egyes csillagokban vagy csillagképekben az *istenek* „szemét,“ „utját,“ „szekerét,“ „palotáját,“ „kertjét,“ „asztalát,“ „vetését,“ és szerszámát sejté fölismerhetőnek.

Szépen mondja *Ipolyi:* „Mythoszaink emlékei a csillagokba emelkedve fel, onnét sugárzanak még le feledékenységünk egén át.“[780]

Sugárzanak-e csakugyan? . . nagy kérdés.

Mi azt tartjuk, hogy a magyar ég javarészében elveszett s balhiedelem lenne azt gondolnunk, hogy az valaha megint láthatóvá leszen egész szépségében.

Minden nép más szemmel tekinté a csillagos eget, és annak ragyogó hieroglifjeit a saját eszejárása szerint értelmezé. Nem csoda, ha ezer év után ezen ős képirás javarészben olvashatatlanná vált, s az elmosódott lapokra uj nevek iródtak. Csillagaink arczáról a kereszténység letörülte az őshit isteni bélyegét. Az istenek és hősök helyét az égen az uj hit egyeduralma foglalja el és vagy elpusztulnak onnan, vagy a megbélyegeztetés szégyenét kell viselniök. A „*Sánta Katák*“-nak, a „*koldus*“-nak, a „*részeges asszony*“-nak, a „*czigány*“-nak bizonyára más neve, más szerepe és legendája fogott lenni, mint a miket a hagyomány ma hangoztat felőlök. A kereszténység közelebb hozta földünkhöz a szép *mennyországot*, melynek „ablaka,“ „határa,“ és „kapuja“ is láthatók azóta; de ennek isteneink vallották nagy kárát. Hasonló sors érte félisteneinket, a nemzetalapitó hősöket,

kiknek csillagai feledésbe mentek vagy lehullottak az égről. Ki tudja még megmondani, melyik a *magyarok csillaga? Ősvallásunk csillag krónikája* olvashatatlan, mint a régi székely irás. A régi dolgok fényes emlékei ott ragyognak ugyan, de meghomályosodott emlékezetünk rég nem köt hozzá magyar személyeket és eseményeket.

Ős hitrégészeti szempontból az eget majdnem még jobban kiüresítve találjuk mint földünket. A kutatások nyomai csak romokhoz vezetnek. De mert e romok fajunk világnézetének és eszejárásának égi alkotásai, legalább a meglevőket igyekezzünk megtartani s Uránia csillagbirodalmában birtokos voltunkat a multra nézve beigazolni.

Az ősmagyar szellem jellemző megnyilatkozásai ezek, melyeket kegyelet is, kötelesség is összegyüjtenünk s vele a lehetetlenségnek látszót megkisértenünk: hogy lerajzoljuk az eget azon képrajzban, a hogy azt őseink láták s ezzel magunkat a több mint ezer év előtt való gondolatvilág korába visszavarázsoljuk.

A csillagos eget magyar szempontból ilyennek látta és kivánta láttatni emlékezetében feledhetetlen lelkes tudósunk *Lugossy József* akadémiai rendes tag († 1884. márcz. 7.), ki évtizedeket szentelt népies csillagászatunk adatainak gyüjtésére, az eredeti forrásokat keresvén fel, népünknél: a pásztortüzek mellett regélő öreg juhász embereket és a gunyhók patriarcháit, a mi kényelmetlenség tekintetében fölér a levéltárak poros aktáinak lapozásával, nem egy esetben. Egy-két alkalmi mutatványával eléggé tájékoztatott abban, hogy mythologiai tekintetben mit várhatunk az égtől, mit olvashatunk ki a csillagokból, és hogy a magyar tudományosság mennyi kárával történt, hogy ő a nélkül költözött át a csillagok honába, hogy sokat igérő gyüjtését kiadhatta, vagy csak rendezhette volna is. Mi csak töredékeket birunk tőle, ki e részben sok hagyományunknak utolsó letéteményese volt. Halála kétszeres veszteség nekünk, mert égi hagyományainknak pótolhatatlan kincseit vitte magával.

Annál maradandóbb lesz köztünk emlékezete; mert a magyar csillagos égre rótta föl nevét.

2. A csillagos ég a népek életében.

Flammarion az ő távcsöves szemeivel mennyi csodadolgokat néz ki és olvas le az égről! A távcsövet a régieknél a képzelet pótolta, mely a szétszórt égi testeket változatos égi alakokká csoportosítva, az élet egy külön világbirodalmává avatá az eget. A képzelet sikeres munkája volt, hogy ki-ki a mit keresett, a fényesség és nyugalom eme messzünen ragyogó hazájában megtalálá, s az majd az istenek hona lőn, majd egyszersmind az emberi sors titokteljes műhelye. A képzelet rábeszélésére történt, hogy a föld megadta magát az égnek: ettől remélt jót és várta bajainak orvoslását és korán ahhoz szokott, hogy jövőjét a csillagoktól tudakozza.

Minden tudomány a mesék és képzelet uralma alatt kezdődik. Ez alapvetője a csillagok tudományának is. Hogy e részben tekintélyre, mesterre hivatkozzunk: „A képzelet nyeleti el a fogyatkozások alkalmával a napot vagy a holdat *sárkánynyal.* A képzelet rajzol földünk kisérőjének korongjára ábrándos képeket; ő boritja be az eget különbféle személyiségekkel és tárgyakkal; ő önt életet az égi testekbe, végtére ő teszi meg ezeket istenségeknek. Része van benne, hogy az ős csillagászat oly ragyogó s oly költői látványt nyujt, mert első fogalmai a csillagok historiáját az istenekével kapcsolták össze.“[781]

„A tudományos fejlődés ifjukorában az emberi szellem arra hajlik, mondja folytatólag tudósunk, hogy mindennek lelket tulajdonítson. Betölti a mindenséget személyesített és természetfölötti lényekkel: odáig megy, hogy puszta eszméket is tulajdon létellel ruház fel. Az ember mindazt, a mi őt környékezi, úgy képzeli, hogy belső lehellettől van áthatva, mely, miként ő maga is, érez és gondolkodik. — A legcsekélyebb mozgást, mely keletkezik, jó vagy rosz indulatu, láthatatlan lények művének tekinti. Innét származik az a folytonos felindulás és benső félelem. A levelek zúgása, a tűz pattogása, a madarak repülése vagy éneke, a szél süvöltése, a dörgés robaja és a villám czikázása mindmegannyi nyilvánulása ennek a második, mintegy az elsőbe rejtett világnak.

Ebben a korszakban a népeknek nincs tulajdonképeni csillagászatuk, nem ismerik sem a csillagcsoportokat, sem a bolygókat......

Az erdők driádjai, a források nimfái és a tengerek tritonjai a műveltebb népek körében is sokáig fentartották eme megelevenített korszak emlékét. Alapjában véve az istenség hatott át mindent, hogy mindent megelevenítsen és éltessen. Az elevenitő szikra mindenüvé belopódzott......

Ez időben az ég ismerete még oly homályos és hiányos volt, hogy az ember csak a legragyogóbb csillagképeket ruházta fel nevekkel és a bolygók közül csak Vénust ismerte.

A mi azonban a csillagászatból a tudományok elsejét fejleszté ki (mert a csillagászat bontakozott ki először embriójából), az a megfigyelés későbbi gyakolata volt.

A mint az égboltozat jelenségei magukra vonták az emberek figyelmét, megszületett az első csillagászat... Khaldeában és úgy látszik önállóan Egyiptomban is.

Babilonban, mely első izben méltatá örökké derűlt egének ragyogó csillagait imádásra, a csillagok ismerésének ősrégi nyomaira akadunk. *Venus* fölfedezése, miként mondani szokás, a történetelőtti idők homályában vész el. *Istár* (= urnő) nevezet alatt Assziriában ő a természet nagy istennője és a nőiség megszemélyesitője.[782] *Merkur* „Nebo“ név alatt a *legfelsőbb értelem* imádott megszemélyesitője. *Mars* vagy kaldeus néven „Nergal“ nem csupán ismeretes volt, hanem egyszersmind *nagy hős* és *a csaták ura* gyanánt tiszteltetett. *Jupiter*, Assziria nyelvén *Merodach*, az istenek királyának tekintetett. *Szaturnus* vagy „Adar“ nem volt utolsó csillag-isten, levén: hatalmas, az erő ura, az ellenség megsemmisitője és az állatkör fia vagyis legtávolabb eső.[783]

És az Eufrát partjain fölfedezett könyvtár maradványok csillagászati töredékei arról győznek meg, hogy Babilon az őskori csillagászat Eldorádója volt.[784]

Egyiptomban is istenek tana volt a csillagászat azon különbséggel, hogy itt a csillagimádás a Nap cultusa körül forgott, s habár a bolygók nem egyebek mint „utazó istenek,“ de nem annyira a fő fő létező anyagából kiáramlott isteni személyek látható jelenségei, inkább ezeknek csupán

lakóhelye.[785] Azt hiszszük, hogy az egyiptomiak csillagászata állapitotta meg az állatkört és az ő képzeletök teremtette meg azon csillagképeket, melyek szerint csoportosítjuk ma is az égtájak csillagtáborát.[786] Némely csillagnevek egyiptomi eredete elvitázhatatlan. Igy tőlök származnak a nap pályájának egyes állomásait megjelölő nevek. Ezen állatok legtöbb esetben hieroglifás jelei valának az isteneknek. A vizöntő neve bizonyitja, hogy a Nap Niláradat táján ennek közelében állott. Bizonyos sakálfajt használván az egyiptomiak a házőrzésre, a sakal-fej jelvénye lett Anubis-nak, kire az istenek az ég látó határának őrizetét bizták. Innét a *Procyon.*[787]

Perzsiában a csillagvizsgálat szintén az ős vallás ótalma alatt állott annyiban, a mennyiben az nem volt egyéb, mint a *világosság és sötétség versengésének mythologiája.* Uralmuk alatt különben Babilonban a csillagászat sülyedt. Vallási áhitattal tekintének a világsarkok tájaira, a világtájak négy vezércsillagára, melyeket Ormuzd azért helyezett oda, hogy a csillagzatokat vigyázó őrállomások legyenek.[788] Hogy nem kevesebb tisztesség jutott a szereplő „járó csillagoknak," magától értetődik.

Az őskor culturnépei közől szóba hozhatjuk a *hindukat* is, kik önállóan fedezik föl a bolygókat, mint ezt jellemzésök sejteti.[789] Csillagképeiket ezeknek sem érintjük, annál kevésbbé csillagászati rendszeröket.

Több oknál fogva kellett előállanunk ezen rövid vázlattal, melynek irányában, nem lévén szaktanulmányunk, az eredetiségnek még látszatát is elhárítjuk magunktól. A szakférfiak állításainak idézésével sok szóbeszédnek óhajtók elejét venni, azon kettős igazságot kivánván az olvasó figyelmébe ajánlani, hogy az őskor népeiről levén szó, minden nép észrevette a csillagos eget és a saját geniusa szerint fejlesztette annak ijesztő és vonzó képeit; és

hogy [mindig ugyanazon kor levén értendő] csillagos ege a legigazabb mértéke egy népnek előhaladás tekintetében.[790]

De ha minden nép csak annyira szellemi szárnyalású, mint csillagos egéről alkotott fogalma; ha minden faj maga

rója rá az égre önnön énjének míveltségi és erkölcsi képét; és ha a csillagismeret hajdanta nemzeti tudomány volt, mely minden néppel külön-külön átélé a nemzetek bölcső- és gyermekkorát: akkor történeti joggal fölvethetjük az ősmagyar csillagos ég kérdését. Sajátképen pedig sajnálatunkat van inkább helyén kifejeznünk, hogy ezzel az eredmény utólsó órájáig késlekedtünk.

3. A nekünk atyafi-népek csillagismerete.

Négy-öt ezer éveknek előtte élt az Altaji hegyek táján a nép, melynek nyelve nekünk nagyanyai nyelvünk vala s mely bennünket nagy *nyelv-családnak* tőn közelebbi vagy távolabbi rokonává. Öntudatosan történik, hogy nem nép-, hanem nyelvcsaládról szólunk, mert csakugyan az alapnyelv és nem a faji jelleg köt bennünket össze a mandzu-tunguzokkal, mongolokkal, törökökkel, szamojédokkal és az ugor törzs hat ágazatával [finn, mordvin, cseremisz, lapp, zürjénvotják, vogul-osztják], a sok néptörzsnek egyike fajrokonunk is lévén.

De ha ez nincsen másképen, akkor még mindig elég nagy az altaji közös családfa körül összehozható atyánkfiainak a számá. Nyelvrokonaink, kik több ezer éves elszakadás után nem ismerjük, nem értjük többé egymást. És a nyelvrokonság alapján a fogalmak azonosságát keresni, a siker több-kevesebb kilátásával verhetjük föl a finnek lakta *ezer tó országát*, az őshazát, hol megszorúlt rokonaink közől teng és haldoklik még egy-kettő, vagy Vámbéry kiséretében átkaravánozhatjuk Közép-Ázsiát, látni: hogy csillagos-e még Ukkó, az „öreg isten“ ege, avagy a derültebb délen akadhatni-e még ázsiai párhuzamokra?

Ugy látszik nekünk, hogy észak hagyománya erősen a csillagok személyesítése mellett bizonyít és a honfoglalás korában fogott olyan lenni őseink csillagvilága, a milyennek a *Kalevala*, a finnek világhirü nemzeti eposza a csillagos eget elénk állítja, és *keleten* inkább őshajdanunk legrégibb korát látjuk megjegeczesedve ugy a népszokásokban, mint a nomád élettel kapcsolatos csillagnevezetekben. Itt a czivilizáczió még nem enyésztette el az ősi nyomokat.

És a nomád népek közt, mondja egyik vallásbölcseleti írónk,[791] szabad ég alatt élvén s éjjel-nappal figyelemmel kisérvén az égi testek változásait, szükségképen kifejlenek némely csillagászati ösmeretek. Igy olvassuk a *kirgizekről*, kik Középázsia fenyérein szerte bolyongva élnek, hogy csillagászati ösmereteik atyáról fiúra szállanak. Az égi testek járása szerint osztják föl idejöket. Kifejlett astrologiájok van, melynek alapelve szerint szellemekkel vagyon népesülve a látható ég, a kiknek befolyása alatt áll minden élő lény. A csillagok nevei összefüggésben vannak a nép szükségeivel és szokásaival. Igy a *földsarki* csillagot, mely mint iránypont első helyet foglal el szerintök az égen, *vastuskó*-nak nevezik.

Vénus=*pásztor*, mivel akkor jő fel, midőn a nyáj legelni megy vagy este haza tér.

A nagy Medvé-t „hét farkas"-hoz hasonlítják, melyek *egy szürke* és *egy fehér lovat* kergetnek.

A plejádok „vad juhok," s midőn nem láthatók, a földi juhoknak hoznak takarmányt.

A tejút „madarak útja," melyek éjszakról délre költöznek.

A *török tatár* népek Vámbéry szerint az eget minden ízében ismerik. A *sark-csillag* neve némely törzsnél „aranykaró," másiknál „vaskaró," látszólagos mozdúlatlansága miatt.

Ama *két csillag neve*, mely a kis Medvének képletében, a sarkcsillagtól legmesszebb van, *kék-szürke és lisztes-szürke ló.*

Az ezek között levő három kis csillag „kötél-csillag," melylyel az említett csillagok a vaskaróhoz vannak kötve.

A *Gönczöl szekere* [Nagy-Medve] „hét rabló," kik a lovak után ólálkodnak.[792]

Csillagászatunkban az ős nomád életnek ilyetén nyomai nincsenek többé, hacsak a *tejút* nevei között nem fogunk akadni ilyenre, holott még a mindig derült egű nomád arab sem látott kezdetben egyebet az égen, mint tevét, struczot, sakált, kutyát, vagy pásztor életének eszközeit: sátort, jászolt, fazekat, tálat, rőföt, vedert.[793]

A többi népekről még egészen hiányosak e részben ismereteink. A *mongolokról* csupán annyit tudunk szavahihető írók után, hogy náluk általános a csillagtisztelet, és hogy az ő csillagaik felsőbb lények: *Tängri*-k.[794]

A *mandsuk*-nál szintén meg van a csillagtisztelet.[795]

A *tunguzuk* Georgi szerint imádják a holdat, *csillagokat* és főkép a napot.

És Csengery után tudjuk, hogy déli Sziberia nomád tatár törzsei szintén tisztelik az égi testeket.

Önként következik már a mondottakból is, hogy az ősmagyar csillagtisztelet mellett Ázsia népei is bizonyságot tesznek, akiktől azonban túlzás lenne követelni, hogy csillagképeinknek is értelmezői legyenek.

Ami északi nyelvrokonainkat illeti, megvitatott dolognak vehetjük, hogy az égi testek cultusának fölismerhető nyoma a finn-ugor népek között a *szamojédoknál*, az *osztjákoknál*, *vogulоknál* és a többieknél van. Annyira azonban nem mentek az éghajlat zordonságánál fogva, hogy a csillagimádásig eljuthattak volna, de sőt a finn mythologiát véve is mértékül, egyik-másiknál határozottan megállapítható a viszszaesés.

A finn mythologia szerint a hold, nap és Gönczöl többek mint élettelen égi testek.

„Vezess ki Hold, ments ki, ó Nap,
Gönczölszekér irányozzad,
Menekvésem e tanyákról!“ stb.

Miként meséink „Nap-, Hold- és Szélkirályának,“ a finn mythologia *Napja-*, *Holdja-* és *Csillagainak* is van háztartása és családja.

„Nap megkérte a fiának, — De nem ment a Nap lakába,
A nap mellett ragyognia, — A Nap nyári futásába.
Kérte Hold is a fiának, — Holdnak sem ment a lakába,
A Holdról leviláglani, — Légi pályán fenn haladni.
Kérte Csillag a fiának, — Csillagnak sem ment lakába,
Égni hosszú éjjeleken — A sanyarú téli égen.“

Vannak fiaik [meséink is ösmerik a napurfit] és leányaik, kik mindannyian ifju, szép és ügyes fonó tündérlányok.

„Hallám a Holdtündért szőni; — Nap-lyánt orsót peregtetni.“

A Napleány minden borútlan napon megteszi, hogy az égen „megjelen vörös szalaggal, hogy a napbikát legelőre vigye.“

Ami az egyes csillagképeket illeti, sajnálattal kell hallanunk a magyar ég szenvedélyes búvárától: *Kálmány La-*

jostól, hogy a rokon mordvin, votják, vogul népek ide vonatkozó hagyományai még nincsenek ismerve.

És csakugyan alig ismerünk az Otavá-n [Gönczöl szekerén] kívül egy-két csillagjukat. Mint, hogy

a *fiastyúk* náluk „szita;“

az *Orion* nekik félistenüknek „Väinömöienen“-nek *kaszája*.

Ennek égbe utazását így írja le a Kalevala:

„Erro öreg Väinämoinen
Elvitorláz most már menten,
Érczből készült hajójával,
Rézből fedett csolnakával,
Fölibe az anyaföldnek,
Alsajára az egeknek.
Ott hajóstúl megragada.
Csónakával ott marada.“

(A magyarnak is az Orion-*kaszás csillag!*)

Még ugyanazon nép is változtatja csillagos egét, ha változik éghajlata és foglalkozása és. onnét van aztán, hogy ugyanazon csillagkép oly sok és külömböző alakokat láttathat, péld. a Nagy Medve:

Nekünk: Gönczöl szekere: az ős *arabok*-nál: koporsó három siratóval; a *skandinávoknál:* kutya; az *eszkimóknál:* iramszarvas, a *hinduknál:* 7 risi = szent bölcs homlokegyenest az *írókézekkel*, a kik szerint: három vadász, kik négy medvével állanak szemben.

De mindezen előkészítésekkel talán kelletén túl is várakoztatjuk az ős magyar égre kiváncsi olvasót.

4. A magyar csillagos ég faji jellege.

Fajunknak nem volt meg a maga Jornandese, a ki írásban hagyta volna meg, hogy hány csillaggal volt ismerős a magyar nép Árpád idejében. A gótoknak nagyon utána nem állhatánk, a kik 344 (?) csillagnak ismeretével jöttek Európába, miután a magyar csillagos ég még mindig várakozáson fölül gazdag, ha nem gazdagabb más népekénél. Háthe még adtunk volna rá valamit és nem hagytuk volna örökségök és hagyományuk letéteményezése nélkül kihalni azon utólsó nemzedéket is, melyet még a csillagok altattak és költöttek, melynek még a csillagos ég volt esztendőre szóló *naptára*, vagy az éjszaka minden pillanatában megtekinthető égi *órája!*

Egészen talán még most sincs itt az ideje, hogy a legrégibb *nomádkor* ezen emlékeit elveszetteknek tekintsük. A népnek még mindig csak kivételesen van házi vagy zseb-

órája; még mindig vannak népünknek öregei, kik nem ismerik a betüt, de az égen folyékonyan olvasnak. A magyar ős csillagászat tekintetében panaszkodhatunk tetemes megrövidülésről, de hála a nemzeti geniusnak! a teljes elvesztése fölött való panasznak még mindig nincsen helye.

Bajosan ér czáfolat, midőn *időmutató* csillagainkat valljuk legöregebb csillagos hagyományunknak. Még azon népeknek és néptöredékeknek is, melyek egöknek alig egy-két csillagképét méltaták különös figyelmökre, megvannak a maguk időmutató csillagaik, jeléűl, hogy ez a népek életében szükséget pótolt.

És alig kell mondanunk, hogy népünk egészen mester az időmutató csillagok *ismeretében,* és bizonyos csillagok feljötte vagy lemente után csalhatatlanul eligazodik az idő körül. Egy tekintet a *Gönczölre* és különösen a vele járó „Kis-Béres"-re (Alcor) és tudja: éjfél előtt vagy után van-e az idő, sőt vannak *óra* csillagai is. Igy palócz forrásom szerint mig a „*Kincső*" (a Gönczöl) az éjszaka órája: addig a reggeli három órát már a „*hajnal,*" az 5 órát meg már a „*Viradó*" csillag mutatja, melyeken kivűl még óra-csillagoknak tetszenek: a *hajnal hírmondója,* az *alkony,* az *esthajnal,* a *vacsora,* az *álomhozó,* a *virrasztó,* a *határjáró,* az *éjféli,* a *pásztorok serkentő* csillaga.

Mindezen csillagaink mivoltára, mint a hozzájok kötött mondákra és babonákra fölhivjuk lelkes gyüjtőink figyelmét.

Hogy az *évszakokat* az állatkör jegyeihez, vagy valószinűbben ezekkel együtt kelő és járó csillagokhoz kötötték-e? még ismeretlen előttünk. *Évszaki* csillagoknak mondhatók még: a *kikelet hírmondója,* a *harmatlegelő,* a *dérhagyó, Pünkösd csillaga,* az *árpaérlelő,* a *rétszagoló,* az *őszi,* a *zuzmarás,* a *fagyhozó* és *szélvész* csillaga, — melyeknek hagyománya imitt-amott még él, ha elhaló emlékezetben is.

Hogy ezen, majd jellemző, majd egyszersmind költőileg is szép nevezetekben a nemzeti szellem nyilatkozik meg, az bizonyos; de a faji jellegnek vannak ennél szembeszökőbb tüneményei is.

A magyar inkább keleti e részben, mint bármely más nép. A képzelet vonásaival a maga hitét, örömét, kedvtelését,

búbánatát egyik sem írta föl szebben az égre. Aztán mintha a menny-ég sem lehetne a boldogság hazája, ha csak nem szakasztott mása a délibábos rónának: alfölddé tette a csillagok hazáját is. Azon tájak, halmok, bokrok, melyek itt környezik, megvannak az égen is: a *bokor* csillagban, a *hármas halom*-ban, a *rétlegelő* és *vadlegelő* csillagokban, a *szolgafá*-ban, a *pihenő*-ben, a *kaszás zsombékjá*-ban. Nem hiányzik a „korcsma." A *malom* „hármasával," „négyesével" zakatol ott is. Amott a „kamra." itt a „fészer." Rohan a „csürhe," kaparász a „fiastyuk." „Vakondokturás," „zsombék ikre" látszik itt, ott az „Örvény" sodra játszik. Ez itt „szarvas legelő," az meg a „szarvas nyomdoka."

A „*pusztúk lobbanásá*"-ban nem hiányzik a földi éjszakák kisértő lidércz-tüze sem.

És nem hiányzanak ezen égi alföldön rónánk szárnyas vadai és házi állatai sem: „4 bornyu," „buvár," „darvak," „darvak vezére," „eb," „fiastyuk," „hetevény," „2 kan" és „kolompos." Ezek közt ott alkalmatlankodik a „kulancs" is.

És ezen égi magyar alföldön elszórva hever a sok kenyérkereső szerszám, házi eszköz vagy ruhadarab és eledel, melyek is nagyjából elősorolva: *Nagy* és *kis fél-kenyér*, az *ásó* (nagy és kis ásó), *cséphadaró*, *eke* és *ekemása*, *furu* (nagy és kis), *furumása*, *fias emelője* és *fias kötele*, *kaptár*, *háló*, *kádas*, *járomszeg*, *kerék*, *kasza*, *juhászbot*, *lappantó*, *lánczszem*, *mérték*, *nyüst*, *patkó*, *ujjas*, *koldusbot*, *sarló*, *szántóvas*.

És az égi alföld magyar még lakosait tekintve is, kik között nem-magyar csak elvétve találkozik, mint az „oláh és török kaszás," meg a vígkedvű „czigány." Legalább a mi adatainkban ezeken kivűl másnak semmi nyoma, sőt feltünő, hogy sem *németre*, sem tót- vagy zsidóra itt nem bukkanunk. Itt, mint az egyházban, minden komoly és ünnepélyes, és a néphumor nem nyilatkozik.

És az is különös jelenség, hogy az egész munkás hadban nincsen nadrágos ember a „kalmárok"-on kivűl, jeléűl, hogy a magyar ég első hóditói nem a könyves Kálmánok voltak, hanem a puszták népe, a gunyhók lakója, a kik aztán följutván az égre, ott hasonszőrűekkel vették magukat körűl, vagy olyanokkal, a kiknek az ég földén hasznát vehették.

Igy kaptak fel a csillagokba többek között: a *bojtárok*, és a *bojtár kettőse*, a *béres* és a *kisbéres*, a *cséplő*, az „étekfogó" *szilke hordó*, „ebédhordó," az *erszénytartó*, az *erdőjáró*, az *ekehajtó*, a *fias pallér*, a roszra ébredt (elaludt az *Erdőben* és elszéledt falkáját nem bírja többé összeterelni) „juhász," a *gyalomverő* és *gyepűhuzó*, a *halász*, a *kalauz*, a *kaszás*, a ki telkes gazda („kaszás telke," *kaszás gázlója)*, de nagy a családja is: „kaszás pallér," „kaszás után járó," „kaszás emelő." Különben „három" a kaszások száma, a *lámpáshordó*, az *ostoros*, az *ökörkereső*, az *Ökörpásztor* és *Ökörhajtó*, a *Révész*, a *Róna királya*, a *Róna-őrző*, a *Róna pallér*. Ennyi nép nem lehetett el „elöljáró" nélkűl. Különben van: *Birák gyülése* is.

Az eget azonban az ős felfogás maga sem hagyta *csillagok nélkül*. És ki hallott ennél szebbeket személyesités tekintetében? *Ágas*, *Sátoros*, *Szárnyas*, *Hunyéta*, *Álmatlan*, *Halovány*, *Szöke*, *Hályogos*, *Horgas*, *Karos*, *Gyalog*, *Futó*, *Fürtös*, *Tejfeles*, *Kétkezü*, *Félkezü*, *Nehéz lábú*, *Hármas levelü*, *Alföldi*, *Délszaki*, *Levegő-* és *Tengercsillaga*, *Aranyhajú*, *Aranyszemü*, *Aranynyal versengő*, *Leányszemü*, *Vérrel versengő*, *Kunyhóba tekintő*, *Tengerbe kacsintó*, *Árva leány pillantása*, *Ködszemü*, *Keresztbe néző*, *Vérszemü* és *Keresztes csillag*.

Mintha csak szerencsecsillagok volnának, olyan vonzó és varázsos még a nevök is!

5. Ősvallási nyomok.

A magyar csillagos ég megszűnt ugyan az ősvallás isteneinek Olympusa lenni, de a népnek hiedelme után szólva, az ős meggyőződésnek még mindig sok hitágazata olvasható le róla. Igy népies csillagászatunk döntő szavazatra hivatott azon kérdésben: ha vajjon ősvallásunk sámánismus volt-e, vagy a kevésbbé babonás természetimádás?

Az ős meggyőződés, a mennyire még kivehető, úgy látszik e részben abban tetőződik, hogy a csillagok (de csak a nagyok) hatalmas, emberszerető szellemek; de vannak közöttök félelmetesek is. Hogy minden embernek van egy csillaga, a melytől függ szerencséje, de sőt élete is.

A csillagokhoz kötött ezen babonás nézetek egyike, hogy a jövőt jeles alkalmakkor ki lehet a csillagokból olvasni:

„Ha Karácsony écczakáján sok csillag van az égön, akkô jó termés lösz mög jószág is lösz,“ tartják a szegedvidékiek *Kálmány Lajos* szerint.

Jelentőséges a *csillaghullás* is a népnél, mely ha sűrű, némely táj hiedelme szerint *eső*, másoké szerint: *szél lesz.*

Mindenkinek van csillaga, mely ha lefut, biztos a szerencsétlenség vagy halál. Különösen a legényeknél és lányoknál végzetes, ha lefut a csillagjok. Vége szerencséjöknek. Nagyot állit a közmondás ezzel: „Feljött a csillaga“ és nagyot, ha mondja: „Leszált a csillaga.“

Vannak jó és rosz csillagok. „Rossz időket élünk, rossz csillagok járnak,“ eneklék a régi hegedősök.

A szerencse-csillaggal van azonban népünknek legtöbb baja, és a kire azt mondja: „csillaga van,“ vagy jobban körülírva: „szerencsés csillag alatt született,“ annak már csak írigyei lehetnek.

A szerencse-csillagok közűl határozottan csak egyet ismerünk: a *kis keresztet* (Delfin), mely a lókötő szegény legények pártfogoló csillaga volt, hanem az égen az első pillantással rá kellett találni.

Szerencse csillagoknak véljük még a következőket többkevesebb oknál fogva: *szerencse-*, *czigányok-* és *kisdedek*-csillaga, *szegény ember szerencséje*, *utas ember szerencséje*, *kisasszonyok öröme*, *pásztorok öröme.* Az „elátkozott csillag“ *mondájára* mindenek fölött kiváncsiak vagyunk.

Nemcsak minden embernek, hanem egyszersmind minden örömnek és bánatnak is meg vala a maga csillaga az ősmagyar égen; vajjon tévedünk-e, midőn ezeket a jó- és balszerencse rovatába veszszük? — ki tudná még most megmondani, mint: A *Fogoly* és a *magános* csillag.

A *Pártahugya* bizonyára a hajadonok óhajának volt képviselője a magas égen a *„páros“* és *„páratlan“* csillagokkal egyetemben. Mindennap elvonul szemeik előtt a mennyei nászmenet, élén a „vőfély“-lyel és „nászvezető“-vel, csoda-e, ha mindig jobban vágynak utána, hogy az égi jel teljesedjék rajtok a földön?

„Árva Dorka szerencséje“ vigasztalá az árva pártásokat, hogy Boldogasszonynak gondja van az ő szegény eladóira is.

Mely nagy fogott lenni „Mátra szerelme,“ hogy még most is lobogással ég a szeretet szerencsés égi csillagában!

Az „utasok csillaga“ vezérlé a vándort, kit miután czélhoz ért, a „vendég csillag“ vőn ótalmába.

Ismeri-e vajjon még mai ember a „*jámborok* csillagá“-t?

Ki fogja tagadni, hogy a balsors csillagai után öröm lehet a „haldokló csillag“ föltetszését látni?

De föltalálható az ős magyar égen a mythologia magasabb megnyilatkozása is.

Megvan még itt, de természetesen nagy elhagyatottságban, a magyar pogány világ mennyországa, a mesék prózájában megénekelt szép tündér birodalom is.

Az *északai szivárvány*, másik régi nevén: „éjjeli kegyelet,“ amit ma tudatlanul *tejút*-nak mondunk, — az „országútja“ ezen mennyei tündér országnak. Diák tudákos emberek, vagy német papok ejthettek meg abban, hogy az nem „országút,“ régi mennyországunk országútja többé, hanem *tejút*— De öreg apáink nem fogták igy hívni, hanem nevezék, az *éjjeli szivárvány* (ez is csak *út)* néven kivül: „hajnal hasadék“-nak, „kerek udvar“-nak (itt már kerités), „fejér árok“-nak (az előbbivel egy értelműleg), „fejér köz“-nek (ez már megint út), „Tündérek érkezének, *fejér közön* jövének. Hozzánk beszállának, Szép leányt keresnek, Térülj, fordulj, bújj, bújj, Meg ne kerüljenek!“ „Isten barázdájá“-nak (ez már megint kerités), „tündérek utjá“-nak, „tündérek járásá“-nak; (egyik részét) „tündérek fordulójá“-nak, „Hadak utjá“-nak. „A lelkek (vagy: madarak) útjá“-nak; a keresztény vonatkozásban: „Jézus útjá“-nak, „Szent Mihály útjá“-nak, ki lelkeket szállít. És a török érintkezésre valló nevezetekben: „szalma út, szalmás út, szalma hullató“ szintén nem téjút a fényes égi csillagöv.

Eltérő nevezetek, hogy az „a szép Asszony vászna,“ a székelyek szerint: a szép-asszony hűtlen lőn kedveséhez. Ez arczul csapta őt s letünt a feneketlen kristálytóban, ezt mondván: várhatsz engem ezer esztendeig. A szép-asszony most kedvesét ezer esztendő óta várja, éjjelenként kiterígetve vásznát s estve-reggel a kristálytó vizével öntözgetve azt, mi aláperegvén szüli a harmatot. (Uj magyar muzeum 1855.

évf. 253. lapon közli: *Lugossy*-nk), vagy „Öttevény“ (Öntés), de észjárásilag és legendájok tekintetében egyikök sem téjút. És az ős felfogás értelmében másnak, mint *fejér köz*-nek, vagy az ég *országútjá*-nak, *istenek útjá*-nak nem is szabad azt tekintenünk.

Egész bizonyossággal állitható, hogy út levén, ez volt az égnek a földre levezető *fejér köze*, *északai szivárványa;* az ős meggyőződés szerint ezen szálltak az égbe hőseink, és ezen ereszkedtek le hozzánk az istenek és a tündérek.

Székely monda a „Hadak útjá“-ról.

Megfogyott népével hátrált Csaba, hogy az elveszett haza visszaszerzésére ázsiai rokonaival egyesülten térhessen vissza s Etele szent kardját a kerek tenger habjaiban tisztára mosván, annak bűvös erejét visszaadja. Erdély véghatáránál őrködni hagyta a *székelyt.* Elváláskor áldoznak és megesküsznek, hogy fenyegető veszedelem idején segitséggel fordulnak vissza a világ végéről is. Ám alig haladnak a havas aljáig, máris fölkerekedik a körüllakó népség a maroknyi székely ellen. De megrendűl a föld, megrázkodnak a fenyük koronái s hírül adják a távozóknak társaik veszedelmét, — a hadak egy része visszafordul és szétszórja az ellenséget. Egy év mulva ismét megírigylik a völgy lakói a székely nyugalmát s fenyegetik seregeikkel. De a patak sikoltva szalad a folyamba, a folyam a tengerbe, hirt visznek, a segély nem késik és a székely ismét mentve lőn. Három év multán új nemzetségek veszik ismét körül a székelyt. Élethaláltusára megy a dolog. Már a szellő nem érte volna utól a Görögországba távozottakat, de a puszták viharának szárnyaira ülvén, megtalálta őket messze délkeleten s harmadszor is győzelemre segítik feleiket. Sok idő telt le, a fiatal diófák megöregedtek, a fiatalok kezéből unokáikéba kerűlt a fegyver. A határőrökből nemzet, az őrhelyből haza lett, a székelyt sokáig nem merte támadni szomszédja; de ez sem tartott örökké . . . . Megszámlálhatatlan a támadók serege . . . a székely ingadozik . . . Csaba rég elhunyt. De a *székelyek járó csillaga* nem szunnyadoz s megemlékezve az áldomásra, lobogva viszi

a hírt a földről az égi csarnokokba. Már itt lenn az utolsó csata készül: maroknyi nép az ellenség árjával szemközt, midőn egyszerre paripák dobogása és fegyverzörej hallik s fényes hadak némán vonulnak az égen fölfelé. A testvérek, kik a baj idején már háromszor nem késve jöttek, negyed ízben sem maradnak el.

Mint hallgatag szellemek hosszu sorban nyomulnak a csillagos égen végig s leszállnak ott, hol a havasok a kék égig emelkednek. Nincsen halandó, a ki megállhatna a sebezhetetlenek előtt. Réműlet szállja meg a tengerellenséget s futnak minden felé. Azóta áll a székely háborítatlanul s nemsoká véget ér hű őrködése .... A fényes hadak ösvénye pedig, melyet jöttökben és visszatértökben taposának, eltörölhetetlen marad az ég boltozatán: az ő lábaik és lovaik patkóinak nyoma az, mit derűlt éjféleken, mint tejfehér-szalagot látsz tündökleni a magasban s melynek azon órától *hadak uta* a neve a székelyeknél, melyre tekintve megemlékeznek ők Csabáról és hős atyjáról Eteléről. *(Lugossy József.)*

Miért is bizonyos, hogy itt volt az égiek „kerek udvara," „fejér árok"-kal kerített erős vára, hanem azért az ős vallás halhatatlanjait tiszteletlenség lenne tőlünk csupán az „Isten barázdájá"-n belűl keresnünk, és az ég más részéből kizárnunk.

Mert vannak nyomok, legalább *tündéri nyomok*, a kerített égi város árkán kívűl is. Igy: „a tündérasszony palotája," „a tündér asszony kútja," „a szépasszony kútja" (Nem egy a másikkal.) És „a tündérek táncza" vagy „tánczolója" mellett „a tündér fő" (a Szobieszky paizsa és Sirius). A száguldó „Nagy Táltos" és szomszédságában „a kis Táltos" „a Bába Motollája."

Vajjon azonban kik voltak az ős hitágazatok szerint arra jogosultak, hogy ezen fényes járó útat használják és különösen „a kerek udvar" birtokán, a kerek égen kik osztoztak? Közel ezer esztendő választ el attól, hogy isteneink az égi országutról leüzettek, vagy egyik-másik szögletben álnevek alatt lappanganak, bajos tehát e kérdéshez hozzászólnunk. De annyiban mégis megkisértjük a tájékozódást, a mennyiben erre a néphagyományok följogosítanak.

Valószinű, hogy mythologiánk is csillagcsoportok szerint osztá fel az eget és *felső ég*-nek a sarkcsillag vidéke vétetett.

Ezen szempont igen előkelő állást fogott a két *Gönczöl szekeré*-nek biztositani, és ebben adataink sem hazudtolnak meg.

A velünk atyafi finneknél a *Gönczöl* („Otava," miként ők elnevezék) fő-csillag, a Nap-Hold mellett énekeikben említett csillag alatt mindig őt értették. Még ünnepeltebb saját Otava nevén kegyes családjával együtt. Neje Otavatar az éjjeli tolvajok ellen volt a hozzá folyamodók ótalma. Ő volt az ősvallásnak (ha e részben is közösséget vallhatnánk velök) a boldogok hazájának ajtónállója, Szent-Pétere. Az „ő válláig emelkedve" lehetett csak a lakó égbe följutni. Csak hogy sajnos, Otava a finn mondákban nem domborodik ki s mozdulatlan ködalakját nem vetkőzi le és e miatt, ha hasonlatos lenne is hozzá a mi Gönczöl-ünk, képmásolásához csak némi körvonalakat szolgáltathat. És ezt nem is használjuk föl, megelégedvén azzal, hogy a rokonok is nagyra voltak vele, már mint e csillagképpel.

Gönczöl fogott annyi lenni a magyar mythologiában, mint volt Otava a finneknél. Ő az egyedüli ősmagyar félisten, kin az új hit egészen kifogni nem bírt: hitregés mivoltából kiforgatta, de az égről végképen számkivetni, és a hagyomány emlékezetéből kitörölni nem tudta, mintha csak ő lett volna a sokat emlegetett „magyarok istene," ki ezen csillagzatot lakta, és villámhordó szekerével végig-végig döbörgött a „hadak útján."

Nevének értelmezését a nyelvtudósokra bizzuk, megjegyezvén, hogy annak csupán a következő változatait ismerjük.

Gönczölt a palócz kiejtés: *Kincső*'-nek ejti.

A szegedi szójárás meg már *Dönczöl-*, *Dönczö-* vagy épen *Dönczör*-ének tudja és vallja az istennyilákkal terhes szekérnek nevezetét.[796]

Nem mellőzhetjük azonban, hogy hozzá ne szóljunk kilétének sokat bolygatott, de nem tisztázott kérdéséhez.

Ezen kérdésnek egyetlen adattára a *hagyomány*, mely-

ről azonban az a történetirói tapasztalatunk, hogy *történetet mond öntudatlanúl, midőn mesél, és meseszámba sem jöhet, mikor történészkedik.*

Ezen alapon a történészkedő tudákos mondákat itt is egészen mellőzhetjük.[797]

Classicus e részben a *csallóközi* néphit, mely szerint Gönczöl hires tátos ember volt, igen tudós, ki mindennemű rejtett dolgot ismert. Beszélt a madarakkal, fákkal, növényekkel; értette a csillagok jelentéseit, és sok csodadolgot mívelt. Ugy mondják, hogy az égbe tünt el, s a mint a földön éjjelenkint görbe rúdú kocsiján járt: úgy most éjjelente az égen kocsizik.[798]

És ugyancsak *csallóközi népmonda* szerint a Gönczöl szekere: a *tündérkirályné szekere* lett volna.

A többi hagyományok már keresztény koriak, és csak annyiban becsesek, hogy mint az őshagyomány folytatásai, keletkezésök korszakán túlra is átpillanthatunk fölvillanásuk mellett. Ezek szerint pedig a Gönczöl: „Krisztus urunk szekere,“[799] „Szent Péter szekere,“[800] „Szent Mihály szekere,“ „Illés szekere,“ „Szent László szekere.“

Ezen neveket csalhatatlan jeleknek vehetjük arra nézve, hogy az ős mythosznak nagy, sőt isteni alakja fogott lenni Gönczöl, kinek szerepét az ős mondák szellemében és értelmében nem ruházhatta másra, mint az Isten fiára a kereszténynyé lett magyar hiedelem.

Ha a magyar ős mythologia is azt tartotta, hogy csak a Gönczöl *vállain* lehet az öreg Isten elébe jutni, akkor ezen szerepre kész alakot talált szent Péterben, kit első ábrázolásában is a mennyek országának kulcsaival látott föltüntetve, az első Magyar kereszténység.

A *Szent-Mihály szekeré*-nek nevezete meg szintén alkalmas azon véleményben megerősíteni, hogy Gönczöl szállította a hősök Walhallájába kedves pogány magyarjainak lelkeit.

A népmonda felültet a Gönczöl szekerére még másokat is; éles megfigyelés azonban észreveszi azonnal, hogy ezt vagy *kényszerüségből*, vagy *hálás kitüntetésből* teszi.

Igy már kényszerűségből engedé azt át Szent-Mihálynak is, miután Szent-Péter az új vallás alapján keletkezett

és maig fönlevő mondák szerint a mennyország ajtónállója levén, egyszersmind a fejér közön útban levő lelkek továbbszállitására nem vállalkozhatott.

Szent-Péter ekként le lévén kötve, nem volt ideje, hogy beleüljön a Gönczöl szekerébe főleg akkor, mikor az nem lelkeket szállított, hanem haragos Isten nyilákkal terhelve döbörgött tova. És a népmonda nem is bízta meg vele, hanem ilyenkor a tüzes szekéren égbe szálló *Illés* ül a Gönczöl szekerén, a ki hogy kevés ne legyen, segitett neki Jónás próféta is.

Ezen nevezetek közűl a „Szent-Péter szekere“ elnevezés tekintendő legrégibbnek részint a dolog fejlődésének egymásutánjánál, részint régi írások bizonyságánál fogva.[801]

Hogy „Szent-László szekeré“-nek is hivatik, az már későbbi eredetűnek látszik. Bajos lenne azonban ma már eldönteni, hogy benne a merő nemzeti büszkeség nyilatkozik-e meg a kúnverő nagy király iránt, vagy egyszersmind a még ki nem halt visszaemlékezés is, hogy valaha a magyarok hadakozó istene fogta hajtani?

Hogy embernél több volt az ős mythoszban Gönczöl, erre nézve meggyőződhetünk, ha számba veszszük, mi véleménynyel van a nép a táltosnak nevezett Gönczöl *szekere* iránt.

A néphit úgy tudja, hogy a Gönczöl szekere fölötte nehéz. Igy szokásos mondás Szeged tájékán s talán másutt is: „Ojan nehéz, mint a Dönczöl szekere,“ „Nehéz vagy, mint a Dönczölszekér.“

De nem is csoda, mert: „a Dönczöl szekér húzza az egész eget,“ aztán meg: a Dönczöl szekér Isten nyilával van tele, sorjában tele rakva.[802]

Az is valami, hogy a néphit nem ültet a tüzes kocsiba senkit: „A Dönczöl Illés prófétáé, azon húzza a villámokat.“ Vagy másik változatban: „Illés húzza a tüzes szekeret, Jónás meg tólja, úgy dörögnek.“

De hát nincs mindig égi háború, nem mindig Illés húzza s Jónás tólja a Gönczölt és ilyenkor: „a Dönczöl szekérbe ökör van fogva három pár; a középső ökörnek fülében van a *Hüvely piczi* s onnan hujángat: Cselő, hajsz!“

Az is jellemzi Gönczölt, hogy hozzá, illetőleg szekeréhez van kötve a világ sorsa; mert: „a Dönczöl szekér húzza az egész világot, a *czigány* gyerök ugrál az ökörre, oszt'lêesik mindég; mikô a középső Ökörre ugy rá bir ugrani, hogy nem esik lê, akkô êvesz a világ." Másik változatában szintén *Kálmány Lajos* közlése szerint: „Mikô az *oláj* gyerek fő-bukik az Ökrök előtt, melyek a Dönczöl szekér elé vannak fogva, akkor elvesz a világ." Hogy a Hüvelypiczi, a czigány gyerek és oláh gyerek egy a „Gönczöl hajtó"-val, mondanunk sem kell. És ez a *Mizár* csillag mellett való „Alkor."

És ki fogja vitatni, hogy e hiedelemben nem az őshagyomány ellapuló hullámgyűrűzete tetszik föl előttünk?

És a Gönczöl égi udvara- és gazdaságának is vannak még nyomai. Mint a „Gönczöl koszorúja," „Gönczöl láncza," „Gönczöl szérűje," „Gönczöl teritője," „Gönczöl vágása," „Gönczöl pallérja" és a *Gönczöl mása*, sajátlag „a tündér királyné szekere," melylyel a néphit Krisztus urunkat ajándékozta meg. Miért juttatta neki a kisebb alkalmatosságot, és becsülte látszólag többre a tanítványt Mesterénél, hanem ha azért, mert Gönczölnek részben olyan hivatala volt, a melybe Szent-Péter és Szent-Mihály jobban beleillettek, mint az Isten fia; a tüzes szekér mellé is jobban illett Illés, mint a szelid Megváltó. Neki is jutott, a Boldogasszony szekere, mely áldással volt tele, a mennyire gyanitanunk lehet.

Krisztus Urunk azonban nem volt vele szerencsés; mert: „Krisztus urunk visszafelé menve a szalmaszórásból (a mi a tejuton látszik) nagy kátyuba jutott, hol eltörött a szekere rúdja s azóta mindig görbe rudas a kis Dönczöl szekér."[803] Más vidéken ennek más okát adják azt mondván, hogy: nagyon meg volt rakva a szekér kenyérrel, czethallal és morzsalékkal.[804]

Ezen hagyomány izetlenségéből meglátszik, hogy a nemzeti szellemnek mennyi erőlködésébe került, hogy az őshagyományt kikeresztelje és azt új hitével összhangzásba hozza. Mily kisszerü, hogy az Ur szekere szalmahordáskor feneklett meg és tört el a rudja, miről az ősök talán még úgy regéltek, hogy az a magyarok nagyasszonyának társze-

kere, ki a kikelet harmatos ajándékával vagy az ősz gyümölcsével terhelte meg a rogyásig földre indult csillagszekerét.

De végzendők, térjünk vissza Gönczölhöz. Bárki volt ő, szekerének köszönhető, hogy meghagyatott az égen. Más alkalommal vitattam, hogy a magyarok istenének a főisten kedvencz fia tekintendő a rokon népek hiedelme szerint. Kinek hívták? . . ha e kérdésre csillagzatunk feleletet nem ad: úgy azt örökre elvesztettük. Ezen feltevésnek nem állana útjába a csallóközi monda, mely szerint Gönczöl „táltos ember vala." Táltosnál nem volt több a finnek: a „szuomi népnemzeti istene, különben a Kalevala runói szerint Ukkó fia és nemzetének nagy jóltevője. Ha mi biztosak lennénk, hogy a fönnebbi jellemzés, melynek eredetiségében Ipolyi nem kételkedett, csakugyan népies hagyomány, mely még most is tartja magát: egy perczig sem haboznánk őt hirdetni a magyarok ma is emlegetett, és mégis nagyon régen elfeledett nemzeti istenének.

Mythologiai vonatkozásúaknak látszanak még: a „Sánta lány," másként „Sánta Kata." „A *kaszásokkal* jár, ugymond *Kálmány*, a *Sánta lány*, másként *Sánta Kata*, az úgynevezett Sirius csillag. Kata eleintén nem volt sánta, csak mikor a három kaszás kiindúlt a faluból s utánok vitte az *ételt* (más vidékiek szerint: a *vizet)*, akkor sántúlt meg és pedig olyképpen, hogy az utólsó kaszás elejtette a kaszáját, Kata pedig belehágott és a lábát kétfelé vágta. Azóta sántítva ballag a kaszások után a nélkül, hogy bebírná őket érni" *(Szeged népe* III. 182. l.), a „Sánta koldús" feleségével a „szépasszonynyal." A szegedi néphagyomány szerint valamikor boldogúl élt a *Sánta koldús* a feleségével a *Szépasszonynyal*, az Antaresz csillaggal (Skorpio α), hanem mióta felesége hűtelen lett hozzá, eltűnt a boldogság is. Sajnálja a feleségét, megy utána, de hasztalan, mert a *Tajigát* (a *Nyilas* négy csillaga, ő meg a rúdjánál) sem akarja elhagyni, maga után húzza s igy a terhet nem húzó Szépasszony jóval előbb jár a talyigát húzó *Sánta kődús*-nál. A „Tévelygő juhász." A *Juhász* (a szép Altair csillag) úgymond a népies hagyományokban annyira tudós Kálmány, elaludt az *Erdőben*. Sokáig al-

hatott és kitörülte a szemét, nem látta a *Birkákat*, szalad az Országút felé, itt találkozott a szalmát vivő Szent-Péterrel, kitől Birkái után kérdezősködött. Keresd meg: volt a válasz, majd megtalálod az Országúton. És a szegény juhász most is keresi, szalad a birkák után, de mit ér, mikor a falkát utól nem érheti soha, mivel a nyája az *Országút elhajlása* közt (amint a Sas farka van) porzik előtte, most menve át az Országúton s a milyen gyorsasággal halad a Juhász előre, hasonlóan szaladnak a Birkák is az Országút fordúlása következtében. Egyet-kettőt utól is ért már, hanem falkája oda van" *(Szeged népe* III. 181. l.). „Czigánynak" is mondatik. „A czigány ėmönt a Szűrűrű(l) szalmát lopni, lopott is jócskán, vitte haza felé, hanem a *Csősz* észrevötte mönt utána, most is mén, elébe akar kerü(l)ni, de nem bir. Ammőre csak mönt a Czigány, mindönütt ėszorta a szalmát, azûta láczczik az Országút." (Klárafalva). Kálmány szerint *Szérű* a Hattyu orra, vagyis az Albireo körül való kerek-alaku csillagcsoport; a *Czigány*-Altair, *Csősz* a Wéga csillag. És valószínüleg a „Csősz," a „Halászok" és „Részeges ember" is más neveket viseltek és más mondák fűződtenek hozzájok nemzetünk ős hajdanában, miknek vitatása azonban még idő előtti dolog lenne.

6. Történelmi emlékek.

Az ég valamikor képesebb fogott lenni nemzeti történelmünk tekintetében. Ma már alig mutathatunk rá többre egy-két képes lapnál. Ilyen az „Óriás" nagy képe kidomborodó részletekkel, mint: az *Óriás szemöldöke*, az *Óriás tenyere*, az *Óriás táskája*, az *Óriás gázlója*, az *Óriás verme*, az *Óriás kútja*. A *székelyek csillaga*, a *magyarok csillaga*. A *három királyok csillagai*. *Szent László szekeré*-ről már volt szó. *Törökországi Dönczöl*[805] *Mátyás király szeme*, *Tatár-dúlás*,[806] *Tatárok gázlója*, *Bujdosók lámpása*, „Vezér" vagy „hadnagy," vagy: Hadvezető,[807] Paizstartó, „Zászlós" vagy Zászlótartó; *sereghajtó* vagy *hadhajtó*,[808] *Lövő*.

7. A magyar kereszténység.

Hogy az „áldomás csillag“ még az ős vallás hagyománya-e, vagy már az új hit Istenével kötött szövetség áldozó oltára? . . ki tudná azt ma már nekünk megmondani? Az „áldomás“ az Isten szabad ege alatt emelt oltár. Vannak azonban egünkön fényes egyházak is.

Amott szórja szelíd fényét a „szent egyház“ *világa*, emitt van „Szent-Iván koronája és szövétneke,“ és szép csillag kerítésével, *Mária kertje*,[809] vagy a „Rózsás kert,“ *Szent-Domonkos kertje*,[810] Az *apostolok csillaga*,[811] Krisztus Urunk kitérése a részeg ember elül.[812]

De talán mindezeknél örvendetesebb a „mennyország,“ melynek látható: csillag-*ablaka*, bejáró gyöngy-*kapuja* és *határa*.

A *kapus paradicsom-kert*, melynek fái rezgését hallani lehet olykor-olykor.

Látni való az *Úristennek* terített *asztala*, az „Úristennek vetése,“ hol bizonyosan a hét boldogságnak arany-gabonája terem.

Mi a keresztény magyar eget ezen adatok daczára nagyon elhagyatottnak és a korábbi kor pogány egénél jóval szegényebbnek találjuk. Az említett nevezeteknek több, mint fele ugyanazon csillagkép körűl mozog. És mintha ezek is csak utó-alkotások lennének.

Észrevehető, hogy ellentétben a korábbi ragaszkodással a keresztény magyar bizonyos undorodással fordult el a csillagos égtől, melyet többé éjjelei időmutatójánál nem tekintett többnek. És a kikhez még a pogány ős esdő tekintettel nézett föl, a negyedik-ötödik keresztény unoka azokról már tréfás mende-mondákat eszelt ki és regélt unatkozó czimboráinak a pásztortüzek mellett.

Az ős vallás isteni szellemei számkivetésbe jutván, és palotáik mint elátkozott pogány várak üresen hagyatván, vajjon nagy dolog-e, ha ma a magyar Olympuson nem találunk másra, mint olyan ittas emberre, hogy még Krisztus Urunk is kitért előle; tolvaj czigányra, talyigás, sánta koldus, és a mi mindezeknél rosszabb: részeges asszonyra. Hasonló meggyőződést sejttett mythologiai irónk Kálmány Lajos

is, ki szerint nem kell azt gondolnunk, hogy a közönséges embereknek ismert *Halászok, Tévelygő juhász, Részeg ember* és társai mindig ilyenek voltak. Igy a *Koldus* csillag nevét véli és vitatja valamely, ma már népünk előtt ismeretlen pogány isten neve elkeresztelésének. De ki hinné még most? aminél kevesebbet nem állíthatni: hogy a mi tűz istenünket rejtegeti a hagyomány e név alatt, mely a hiszékeny gyermekekkel ma is énekelteti: „Hozd el koldus a napot!“

És mégis most inkább, mint irásunk kezdetén azon hitben vagyunk, hogy módjával: országos érdeklődés, méhszorgalmú gyűjtés és éles elméjü összevetés kivántatván mindössze is hozzá: az ős égbeli Magyarországot még visszavívhatjuk.

S vajjon ez alkalom és olvasóink nem biztositékok-e egyszersmind arra is, hogy e szerény felszólalásnak a jó földbe vetett mag gyümölcsöző jövőjét igérhessük? . . .

XLII. A föld, mint lakóhely.

A hegyek alakulásának mondái. A föld belseje. Az Óriások. Vogul hagyományok és meséink. Az aranykor a finnek, mordvák és saját hagyományunk szerint. Krónikánk az aranykorról.

Földünk alkotásánál a hitregék csupán a *hegyek* alakulásáról emlékeznek még meg odavetőleg, mellékesen.

E munka elején láttuk, hogy az öreg Numi Tárom a legrégibb vogul monda szerint nem sajnálta „a magabirta ezüst gombos övét“ odaadni, hogy a forgó föld veszteg maradjon. E gombokból lettek az Ural érczes hegyei.

E mondát ma már nem találjuk meg a saját hazájában sem, az altáji világteremtési monda lényegesen megváltoztatta, vagy épen magába olvasztotta azt.

Igy ma már nem a vogul teremtő buktatja ki a forgó földet a vízből, hanem Arany-Kworés atya bocsátja alá az égből s az Uralbérczek csattogások között jönnek létre.[813]

A másik változat szerint: Numi-Tarom hét teli marék kova-követ dob a forgó földre, az Uralbérczek ekként keletkeztek.[814]

Végűl, hogy: a rossz *Kulyáter* szájába rejtett, későbben kiköpött földből rakodnak le az Uralhegyek.[815]

Ez utólsó már egészen altaji fölfogású, miként ezt a fönnebb idézett török-tatár teremtési mondák is igazolják.

Itt lenne helyén, hogy ezer éves mai hazánk hegyeinek, vizeinek mondáit és regéit elmeséljük, vagy legalább azokat, melyeket az összevetés eredetieknek, az őshazából hozottaknak foghatna feltüntetni. De rendszeres előtanulmányok nélkűl ilyenre ki merjen vállalkozni?

Meséink szerint a *föld belsejében* külön ország, világ terűl el, az elrablott szűzeket, kik rendesen három egy-testvérek, ide viszik a sokfejű sárkányok, honnét a szabadító hős, a lejárathoz vigyázót állitva, bűvös fegyverekkel szabadítja meg őket, legyőzve a sárkányokat és várukat diókicsiségűvé varázsolva.

Úgy látszik, hogy ezen föld alá rabolt királyi hölgyekben a napjárás és évszakok hitregéivel van dolgunk, és sok eredetiséget nem is igen kereshetünk bennök.

A föld első lakosai az *óriások* voltak. Méltán föltételezhető, hogy az ős vallás azt tanította róluk, mit a vogul mondákban a *járkum*-okról (óriások) immár olvastunk, hogy *isten fiainak* nevezett nép volt, mely egymással hadakozék. A megöletettnek sírhelye szent helylyé lőn.

Ez okból mondhatá Ipolyi is, hogy *óriás* alatt olykor személyesített hegyeket, máskor hegyormokon ülő kővé vált alakokat értettek őseink.

De hogy másféle óriásokról is tudtak eleink, bizonyosra vehető, miután meséink és mondáink nem látszanak fölérni azon magas mythologiai korig s óriásainknál a roppant nagyság és esetlenség a fővonás a nagy testi erő mellett.

Erdők és *folyók fejedelmei* valának a vogul kútfő szerint;[816] meséink szerint pedig magányban élő komor teremtések, kik nem szereték, ha idegen háborgatá őket. A hozzájok tévedt hőst elnyeléssel fenyegetik.[817] „Ez azonban csak ijesztgetés, mondja Kozma Ferencz tudósunk; ebből őseink emberhús-táplálékára következtetni: tévedés, mert a mi óriásainkat otthon rendesen jó vacsorával, meleg étellel várják. Útra sem indúlnak élelem nélkűl.[818]

Az óriás, ha vára nincs, többnyire barlangban lakik, hol ha tüzet rak, országokra ellátszik a füst. Hangjától megrendűl a föld; egész ökröket húz egyszerre a nyársra, s a vendégnek sapkájában vet ágyat.

Nem ritka eset meséinkben, hogy az óriás családos, van felesége, vannak gyermekei. Olykor társas élete is van az óriás királylyal.

Kérdés, a hitregék óriásaihoz sorozzuk-e azon óriásokat, kik a tündérek kertjének őrizetére rendelvék?

Kevés, vagy épen semmi hitregés vonás sem tetszik föl meséink *Hegyforgató*, *Hegyszántó*, *Hegygörgető*, *Jónézö*, *Jófutó*, *Jóhajító*, *Nagyehető*, *Nagyiható*, *Nagyfázó*, *Vasrágó*, *Bérczrepesztő*, *Romboló*, *Fölrázó*, *Sziklavető*, *Tűzokádó*, *Robogó* stb. nevű nagy tulajdonságú alakjai közönséges is, kik inkább már a mythologiai óriásoknak csak torzalakjai.

Lehetett hatalmas a „hét mamutot, hat mamutot“ leverő[819] óriások kora. Lehet ámulatot keltő a korszak, midőn a mérettelen óriásnak ellőtt *tarisznyájából* a folyó mentén külön sziget [„a tűzi szerszám-zsacskó szigete“], külön ellőtt *lábából*, *czombjából*, *gyomrából* stb. ugyanannyi szigetek jöhettek létre;[820] de a legkivánatosabbnak mégis a teremtés bevégzésének, az istenek uralkodásának kora: az *aranykor* marad.

A vogul Elmpi, ős hitregénk szerint, amint elkészíté az embert, tova lódította; az *nevetve, játszva indúlt előre*. Ezen mosolylyal egyidejű, fajunk aranykorának mesés korszaka. Egykorú vonásokkal ezen boldog kort csak annyiból találjuk megörökítve, hogy az istenfiak letekintvén a földre, amint látják a virágos és gyümölcsös földet, nagy vágyuk támad lemenni.[821]

Ezen aranykor idővel azonban a *vaskorszakba* megy át az emberek elszaporodtával, melyen az öregisten Kulyater leküldésével segít. Az emberek fele meghal, fele része élőnek marad. „Most ezen boldogságban élnek,“ mondja a hitrege végűl.[822]

Annyi bizonyos, hogy a vogul paradicsomnál akár a többi *ugor*, akár az *altaji* rokonok paradicsoma egytől egyig verőfényesebb. Csakhogy az is áll, hogy a kezdetleges vonásokkal rajzoltat kell tartanunk legeredetibbnek.

A boldog előkorról idilli dolgokat tudnak a *finnek* bűvös regéi: Ukkó (uralkodása) idejében az emberek aranyat őröltek, a cserfákról méz csepegett és a patakokban tej folyt.[823] A régi jó időben a fenyő *nap-* és *holdként* ragyogott, mézillat hatotta át az erdőket, a ligetekben fűszer nőtt, a tavak öbleiben vaj olvasztva folyt.[824] A boldog honban a fenyvek ezüst ágúak, a mező virági aranyból vannak, a hegyek mézből, a sziklák tojásból, a száraz fenyűkből is méz, tej foly, a sövényből sör.[825] A finn regék nevezetes *Sampója* is, melynek bírásáért a hősök küzdenek, ilyen aranykori boldoglét pálládiuma fogott lenni, vagy miként a Kalevala mondja: „örök jólét őskezdete."

Sajnos, az ős finn ugor hősök e *sampónak* csak darabka részeit vehették birtokukba!

Elég kivánatosnak látszik a *mordvák aranykora* is:

„Az első emberek boldog állapotban élnek vala. Nyájok tömérdek volt. Nem kellett a földet művelni, mivel úgy is *ezrével* adta a magot. Méhraj minden erdei fában vala. Az emberek mind gazdagok valának s birtoka mindegyiknek egyenlő. Az embereket kormányozni a főisten a Napistent küldötte, a kit fiu-istennek nevez vala. A Napisten (Niski-Páz) a földön emberi alakban él vala s az embereket mindenben segité. Ha valaki megbetegedett, a Napisten tüstént meggyógyítá. Akár esőre, akár száraz időre volt szükség: azonnal megnyerék, mihelyt eziránt Niski-Pázt megkérték. Az emberek között czivakodás, viszálkodás nem vala, ezt a Napisten mind eltávoztatta, faluról-falura járván és az embereket a jóra oktatván.[826]

A *magyar aranykor* a tündérek korával esett össze és mondhatni, hogy ennek festésében a népköltészet oly élénk, hogy az ezeregy éjszaka bűvös regéivel bátran kiállja a versenyt.

És ezen kor a tündérekről már ismeretes előttünk. Nem új dolog nekünk, hogy e boldog korszakban *Csallóköz* „arany-*kert*" volt, melybe a tündérek jártak, megteriték éjjelenkint asztalukat, kinek kedve tartá, mellette leteleped-

hetett és magát megenyhíthette, hogy, miként a rege tudja, nem is volt akkor sem koldus, sem szegény az egész tájékon.

Egy másik darab ilyen boldog föld a megnyilatkozott hagyomány szerint *Hontmegye* tájéka volt. Az *iszkornyai* tündérek kifésűlt aranyhajszálait fölszedegetve urasan élt a nép, beérve azzal, mit az ég ingyen kegyelme juttatott neki.

Tündérdal töredékének tartják az aranykorra vonatkozó ezen nehány verses sort: *az aranyat, ingyen aranyat, ezüstöt mind sáraranyat Boldogasszonyfalván adva adják, tekenővel mérik.*

Honnét a föld halandója sem volt kirekesztve; úgylátszik minden arravaló vidéknek meg volt a maga tündérlakása, melynek területén a forrásokban olvasztott arany folydogál, zöldelő borostyán övedzi a piruló narancsokat, szagos balzsamfák illatoznak, sűrű czedrusfák tartanak hűs árnyékot, arany almafán aranyalma terem, és ezüst körtefán ezüst körte. A ki e tündérkertbe lép, az megszépűl. A fákon ragyogó csillag terem, alattok ezüst forrás folydogál, ágaikon fejér madarak csodásan énekelnek. Még a varjukárogás is fülemile ének itt. Arany-oroszlán a strázsa. Aranybokrok közt tündérpalota fénylik. Fényes termekben nagy vendégeskedés van, hol arany-padokon ülnek, aranytálakból aranykéssel és villával aranypecsenyét esznek, melyeket aranyzsinóros nép hord fel. Ebéd után a réz-, ezüst- és aranyerdőkből előrepülnek a madarak s rákezdik a zenét, minőt emberi fül nem hallott, mire a tündérek tánczra kerekednek s forognak, mint a gondolat.

Abból, hogy tündérregéink főleg Erdélyben egyes helyekhez kötvék, következtethetőnek látszik, hogy az egykori boldog tündér-korszak tartós vala köztünk s talán csak a kereszténységgel szűnt meg teljesen.

A valószinűség azonban a mellett bizonyít, hogy e tündér-képzeteket magukkal hozták és itt csak régibb hitregéiket köték helyhez s eleveniték föl.

Érzék azt *krónikásaink* is, hogy a nemzet boldog ifju korával foglalkozniok kell. Ezt azonban bevett szokás szerint Szkithia földének és népének leirásában eszközlék. Elmondja

a Névtelen, hogy: a szkithiai nemzetek igen bölcsek és szelídek voltak, kik a földet nem mivelék vala és csaknem semmi vétek sem vala közöttük. Mert nem voltak mesterséggel készített házaik, hanem csak szövetből készített sátraik. Hust, halat, tejet és mézet esznek vala, sok barmot tartnak, nyusztok- és más vadak bőrével ruházkodnak vala. Az aranyat, ezüstöt és gyöngyöket olybá veszik vala, mint a köveket, mivel azon föld folyóiban találtatnak vala. Máséra nem vágynak vala, mivel mindnyájan gazdagok voltak, barmaik és eleségök bőven lévén. Nem voltak paráznák sem. Később azonban[827] ...... (És itt következék az átalakúlással való fölhozakodás).

Ipolyi glossákat írt Anonymus e helyéhez, *azt sajátos nemzeti hagyománynak tartván;* mi úgy véljük, hogy épen e nemzeti hagyomány teljes hiányában jó Névtelenünk e sorokkal az *aranykor*, a *boldog ős állapot* és az *őshaza* kérdésében épen nem érdemesité magát.

Különben másutt is oly kevés az eredeti vonás, hogy a magyar aranykor felűl tájékozódást szerzendő, mire sincs nagyobb szükségünk, mint hogy a *bukás* hagyományait is megismerjük.

*

A bukásnak izlam határa valló regéi, ezeknek magyar töredékei. Emberi szárnyak. Köröm-bőr. A szent tűzözön vogul regéje, A vizözön votják elbeszélésben. Magyar vízözön-mondák. Következtetések.

Fönnebb volt szó a *mordvák* aranykoráról, ennek megszüntét folytatólag igy mondja el a rege:

„A gonosz Sajtán megjelent egy agg embernek s egy addig ismeretlenűl volt növénybokrot ada neki, így szólván hozzá: „Ültesd el ezt a bokrot a földbe, szúrj mellé magas karót, de valahogy meg ne mondd a Napistennek."

Az öreg engedelmeskedett, elülteté a bokrot s ebből lett a komló. — Ezután ismét megjelent Sajtán az öregnek s megtanitá őt *sört és méhsört késziteni, söt ezen felül még lisztből pálinkát főzni is.*[828] Ebből támadt a részegség s az ittas emberek elkezdének egymással czivódni,

veszekedések, vérengzések, sőt véres csaták is keletkezének. Hiába inté a *Napisten* az embereket, hogy hagyják el a sör, méhsör és pálinkaivást. Nem hallgatának rá, elkezdék csúfolni, lenézni, sőt még ütni is, s falurólfalura kergeték. A *Napisten* helyett más főnököt akarának választani. Ebből czivódások, verekedések támadának, mert mindenik főnök akart lenni, s egyik sem akart a másiknak engedelmeskedni. Hiába inti vala őket most is *Niski-Páz* (a Napisten). Sajtán emberalakban megjelent a földön s ezt mondá az embereknek:

„Minek tűritek magatok közt „Niski Pázt?“ El akarja veletek hitetni, hogy *Isten fia*, pedig hazudik, csak olyan ember, mint más, de sőt még csak nem is jó ember. Nem akar mulatni veletek, sem sört és pálinkát inni, sem . . . : ő csak uralkodni akar.“

Sajtán által ekként föllázítva, a Napistent megfogák, megkínozák, végre megölék. S csak akkor láták át, hogy valóban a „Csámpáz“ fia volt, mert a meghalt „Niski-Páz“ föltámadott s az égbe emelkedett, ezt mondván gyilkosainak:

„Nem akartatok velem békességben élni, ezután nálam nélkűl sokkal rosszabbúl fog folyni dolgotok.“

Alig mondotta ki e szavakat, a nap hétszerte sötétebb lett, a tél pedig hétszerte keményebb, a földmívelés is serény munkát kezd vala kivánni, s még akkor is csak kevés termést adott, némelykor azt sem. A marhanyájak mind elpusztultak s alig maradt valami csekély rész. Az emberek közötti rend fentartása és pereskedések elintézése végett „Csám-Páz“ az emberek fölé királyokat, fejedelmeket, birákat s más elöljárókat rendelt. Ezeknek pedig olyan hatalmat ada, hogy az embereket rossz cselekedeteikért fogságba tehették, megostoroztathatták, sőt legrosszabb gonosztetteikért halállal is fenyíthették.“[829]

Kálmány ebben is az izlám hatását látja, mely halálos büntetés alatt tiltván a szeszes italok élvezetét, ennek megszegésénél nagyobb bűntényt alig ismert. A mordva és votják hitregék szerint tehát emiatt fordúlt volna rosszabbra a világ, aminek a magyar hagyományban is van nyoma, ameny-

nyiben, miként fönnebb láttuk: az Ördög „nem kapott addig lölköt," mig az embert meg nem tanította pálinkát főzni. Még inkább nyoma van hagyományunkban a votják monda letakart edényének (nálunk közénségesen: „tál").

A keresztény bibliai elbeszélés a bűnbeesésről minden más hagyományt háttérbe szorítván, nem csodálkozhatunk, hogyha a votják hitregéből a *tál*-nál egyéb nem maradt, melyhez aztán más és más elbeszélési részletek kapcsolkoznak, majd „az engedelmesség van beletéve," majd a „világ tükre," majd „az irtózatos tüzes kard."

1. „Mikor Éva asszon mögötte az almát, bemönt az Isten a kertbe, kérdöszte, hogy hun vannak? Nem akart Ádám mög Éva előmönni: Uram, szégyöjjük magunkat! Fügefa levelekkel fonták magukat körül. Mikor előmöntek az Isten parancsára (az Isten) adott Éva anyánknak ëgy *tálat*. Abba a tálba bele vôt téve (hogy amiér' a gyümölcsöt mökkóstolta Éva anyánk) hogy engödelmös lögyön az embörnek (= férjinek). Az *engödelmesség* vôt beletéve, Azután az Isten adott nekik kész vetést, hogy élhessenek. Akkô a tálat fő'nyitották, az vôt beletéve, hogy a fehércseléd a férfinak engegygyön, mert ha a fehércseléd a férfi keze alatt lött vôna, az almábul se övött volna. „Temesköz-Lőrinczfalva [*Kálmány L.* gyűjteményéből].

2. „Az Ur-Isten mökhatta Ádámnak mög Évának, hogy mindön gyümölcsbül szabadon öhetnek, csak ëgyhön nem szabad nyúlni. De mivel Éva anyánk álhatatlan vôt, nem birta kiál'ni, hogy hozzá ne nyújjon. Az Isten parancsolatytyát mökszekte. Mikor a tiltott almát mökharapta, eszibe jutott az Isten parancsolatytya. Elkeszdöttek pirúlni, szégyölték magukat, fügefalevéllöl körülfonták magukat, oszt elkeszdöttek bujkálni, de sëhun së' tutták magukat az Isten haragja elül elrejteni. A fügefa alá húzóttak. A *fügefa alatt vôt egy' tál,* lë vôt boritva; Éva anyánk még akkor së' nyukhatott, mert a csábitó kígyó ott vôt. Mögmutatta Évának (a tálat), hogy emejje föl, amit azután (Éva) mög is cselekedött. Abba' a tálba vôt a *világ tükre*, abba' möglátta (Éva) a jövendőbeli világnak mindön sorsajit. Hogy eszt Éva anyánk möglátta, az

Ur-Isten benyitotta a paradicsomajtót, kiűszte űket. De Éva anyánk nagyon mökszerette a kovártélt mög a világtükribül möglátta az ű sorsát is, első szóra nem akart kimönni, csak bujkált. Az Ur-Isten osz'tán elküldötte az Angyalt, az osz'tán abbul a (fügefa alatt levő) tálbúl kihuzott ëgy irtozatos tüzes kardot, akkor Éva anyánk is kimönt a paradicsombul" (Kálmány Lajos gyüjtése).

Ezen szegedvidéki mondákat átolvasva, meggyőződhetünk, hogy benne a módosult votják hitregével van dolgunk, mely a keresztény fölfogás mellett már csak úgy érvényesűlhetett, hogy másodmondává alakúlt.

Fönnebb már mondatott, hogy ezen hitregén is kézzel fogható az Izlám hatása.

Magától értetődik, hogy a mordva bűnbeesési monda erős színezésénél fogva a kereszténységben nem tarthatta föl magát, amint hogy nincsen is mondánk, melyet annak töredékeűl lehetne vennünk.

A mi az első bűn *büntetését* illeti, ebben ősi vonatkozásúaknak a következők látszanak.

Az embernek azelött *szárnya volt.* „Mikô a paradicsomba' vôt még Ádám mëg Eva, a *kigyó a vízbü' szólt* Évának, hogy szakajcson a tiltott fa gyümölcsibű'. Mikô mán ëttek, akkô az Ur-Isten kar'dal kergette ki Angyallal (őket). Az előtt *az embërnek szárnya* vôt, azután hogy vétközött, nem bírt többet szállni." [Magyar-Kanizsa].

Ezen hagyománynak arab voltát Kálmány onnan következteti, hogy a kígyó a vízből szól, az izlam szerint pedig csábítás előtt a kígyó egy folyó partján lakozék. A szálló tehetség szerinte meg van a vogul mondában . . . A Numi-Tarom leeresztette férj és nő az ég és tenger között lebegett.

Lehet mongol kölcsönzés is. A buddhisták szerint az ember elváltozott *tengri,* tehát előbb repűlt.

Az ember eredeti szálló tehetsége nem volt páratlan a magyar teremtett világban, miután: „*Még a halandó emberökkel nem társalkottak, a ‚lebegő· égön jártak‘* a Tündérök" — is.[830]

A bünbeesés másik büntetése az volt, hogy Ádámnak bőre, mely azelőtt olyan volt, mint a *köröm.* megváltozott.

Láttuk a vogul közelebbi világteremtési hitregében, hogy Numi-Tarom megteremtvén az embert és asszonyt, „bőrüket egész terjedelmében *körömminőségben* alakitotta." Miután a testeket elkészítette, ebére bizta azokat, ő maga pedig elment, hogy lelket hozzon beléjük. Ezalatt Kulyáter rávette az ebet, hogy odabocsássa az emberek testéhez és leköpte azokat nyálával. „*Ebben a pillanatban* — mondja a hitrege — „*körömminőségű bőreik lágyakká lettek,*" *csupán a kézujj hegyén maradt meg egy kevéske köröm, a lábujj hegyén maradt meg egy keves köröm.*"[831]

Ez a tudósok szerint zsidó elem, mely az iszlám hivei útján juthatott a vogulokhoz.[832]

Megtalálható ezen elbeszélés hagyományunkban, hanem a kereszténység hatása folytán az első bűnnel kapcsolatban:[833] „*Valamikô még Ádám atyánk nem vétközött, az egész test ojan vôt, mint a ‚köröm:' mivehogy vétközött, elmult. Ez* (t. i. a köröm), *csak felülmaradt.*"[834]

Kálmány szerint a zsidó vallásra és izlámra vallanak azon néphagyományaink is, melyek a bűn elkövetése következményeként az állatokat *ellenségeseknek* tüntetik föl az ember iránt.

Milyenek a *macska*, *méh* és a *kigyó* stb.

„A macska ravasz ál'lat, nappal mindég asztat dúdolta a másiknak, hogy ha estét mögéri, röggelre èfődeli a gazdát vagy a gazdasszonyát. De az Isten möktompította a macskát, mikô az este gyün, elfelejti, mit dúdolt. Most mán hijába dúdolja a másiknak, mer èfelejti." (Szőreg).

„Azelőtt a méhecske job' vôt, mint most: ëccző' asz'on'ta Krisztus Urunknak, hogy a kit mökcsíp, hajjon mög. Hajj mög te! Oszt' azúta a méhecske mög is hal."

„A kígyó is asz'onta: hogy a kit ű mökcsip, hajjon mög! Jò van, a kit të mökcsípsz, hajjon mög! de tégöd be në vögyön a fő'd! Nem is veszi be, mikô mán ègyün az idő, hogy el akar pusztúlni, a kocsiútra fekszik, tapossák el." (Csanád-Apácza).

„A kigyó azelőtt még a paradicsomba' vôt, nem csípött, csak azúta csíp." (Egyházas-Kér).

Azon népmonda sem a bibliai elbeszélésen alapszik, hogy: Éva nem akart, nem is félt Ádámtul, Ádám oszt' elmönt az Istenhön, asz'onta, hogy Éva nem akar tűlem félni. Asz'ongya az Isten: Erigy' mozsgyá' mög a Tigris fojóba! Ádám mögmozsdott és *szakálla nyött*. Mikor osz'tán möglátta Éva Ádámot, mökképződött (elképedt), hogy kicsoda e'? Azûta fél az asszony az embertül, de nem mindëgyik. Némölik ojan, mint a ló; ütheti-verheti az embör, csak nem hajt a szôra. Éva is asztán aszt akarta, hogy szaká'la lögyön, elmönt ű is, hogy maj' mögmozsdik, de űtet a légy csipte mög (ekként nem mozsdott meg a Tigris folyóban.[685] Egyházas-Kér).

Hagyományunk keresztény alapon áll, nekem azonban úgy tetszik, hogy egy ősibb felfogás az emberi sors roszszabbodásának okát a teremtés kijátszásában kereste.

A teremtés ezen másodkori hitregéi nem utolsó szereplést tulajdonitának az Ördögnek, mely szerepében megmarad még a föld továbbalakulásának mondáiban is.

Víz-özön Nem az a különös mondavilágunkban, hogy nem csupán *vízözön-*, de *tűzözönről* is mesélnek hitregéink; hanem hogy mondáink, ideértve természetesen a rokonnépek hagyományát is: két mythologai korszaknak termékei. Van dualismus előtti vízözön mythoszunk is és ez a *vogul*-ban *az özönvíz mondája,* melynek hasonmása természetesen már nincsen meg a magyar hagyományban.

Az özönvíz ezen mondájához érdekes tájékoztató, tudnivalókat fűz Hunfalvy.[686] Maga a szövege pedig ez:

1. „Hét tele-nyara emészt a tűz. Hét tele-nyara, hogy tűz emészti a földet, mondja nagy asszony, öreg ember: a mi világunk im elöntődve másra változik, hogyan menthetnők meg mi ezutánra életünket? Egyik-másik öreg ember, sok-kevés tapasztalt ember egyegyűl. Egy faluba gyűltek egybe, tanácsot kezdtek tartani: milyen módon fogunk ugyan mi megélni?

2. Egy koros ember, egy koros férfi szól: „minő módon mentsük meg ettől fogva életünket?! A mint én hallottam, béltelen nyárfát ketté kell vágni, tutajt kell csinálni. Ha azzal életünk megmenekűl, hát (csakis azzal);

egyébként semmilyen módon életünk meg nem menekűl. Ha ezen lakó földünkön élni akarunk, *500 öl kötelet kell fonni fűzfa gyökérből.* Azután ha ezen kötelünk elkészűl: egy végét ölnyi mélységre le kell bocsátani a földbe, egy végét nyárfa-tutajunkhoz kell oda kötni. Ezen tutajunkba a sok leányt, sok gyermeket biró ember hadd szálljon rá. Ama tutaj egyik végére egy kártus tiszta halzsirt kell oda állitani, a négy szöglete szerint négy kártust kell állitani. Azután a gyermekei fölé tokhal bőréből takaró mennyezetet kell varrnia. A takaró mennyezet elkészűlte után gyermekei fölé kell takarnia. Hét éj, hét nap lefolyására (elegendő) ennivalót, innivalót kell odakésziteni. A tokhalból való takarómenynyezetben legyen enni és innivaló sok. Azután ha ilyen módon megmenekűl az életünk, hát (csakis igy menekűl).

3. Azután ki ki a maga falujába ment. Azután, midőn már hazaérkeztek, a tutajkészitő ember béltelen nyárfából tutajt csinál, a kötélfonó ember kötelet fon. Hét éjjel, hét nappal fáradoznak imigyen. A melyik ember tutatjt csinálni nem tud, az az öreg embertől kérdezgeti. Az öreg ember megtanítja: ezt ezen módon csináld, azt azon módon.

4. Azután némelyik ember nem tudva tutajt csinálni, magas helyet kezd keresni. Hiába járkál, lakni való tetsző helyet nem talál. Azután öreg embertől kérdezősködnek: „te nálunk előbb növekedtél föl, talán tudsz valahol valami (alkalmas) vidéket? Az öreg felel: „Ha tudunk is, hogyan fértek el ott, mind úgy sem fértek el?! Ime már ránk jött a szent víz-özön, zúgása már két napja hallik; ily gyorsan hová menjünk, már utólért bennünket?!"

5. Azután az az ember, kinek elkészűlt a tutaja, sietett rá a leányával s fiával. A melyik embernek nem volt tutaja, azt a tüzes víz úgy a hogy volt összeroncsolta, úgy a hogy volt összeégette. Azután a melyik ember tutajának kötele (a vízszín emelkedés közben) nem volt elég hosszú: az ketté vágta a kötelet, hogy alá ne

merüljön. Majdnem alámerült: a hogy a kötelet elvágta, hát viszi (az ár). A melyik embernek hosszu a kötele: az csakugyan úgy a hogy van, himbálózik (a vizen). Ha a tutaj vége meggyulad (a tüzes víztől): tiszta halzsirral önti le s eloltja (a tüzet).

6. Azután ezen hét éjjel, hét nappal lefolyta után annak az embernek, ki (a bajt) kibirni kibirta, a vize leapadt (kiszáradt): annak a ki nem birta ki, a kötele elszakadt s elvitte az ár. A melyik ember megszabadúlt (kibírta) az a maga földjén, ott ért szárazra. Egyéb ember a hova jutott, ott ért szárazra. A mely ember nem birta ki (a bajt) leányostul, fiastul úgy a hogy volt összeroncsolódott, életük úgy tünt el. Azután a megmaradt emberek, már t. i. azok, kik a maguk földjén maradtak meg, ōttan lakni kezdettek."

(A 7. 8. szakaszban a vizözön után való állapot van föltüntetve és a Numi-Táromhoz intézett közös könyörgés vagyon elmondva).

Hunfalvy és Munkácsi B. után.

Hitregeileg is igazolható, hogy vogul földön az áradások gyakoriak valának. A vogul hitregék [*Az ég és föld elöntésének éneke. A szent tüzözön regéje* és változatai] egyetlen vízözönnél többre látszanak vonatkozni.

A kimenetel sem egyforma. Van eset rá, hogy a „világügyelő-férfi" (a Nap) menti meg népét szánalomból a tüzes ártól.

A Nap házában már elkészítve a három nagy üst. A világ-ügyelő-férfi szép szerével égi atyuskáját eltávolítja. Az üstök a mint forrtak, kifutott belőlük a víz. Három ízben történt. A világ-ügyelő-férfi mind a három ízben az üstök száját kendőjével meglegyintette, mire forrásuk csendesedett. Az alant fekvő földről jókora népet elvitt a kifutott víz; de az általános romlás, mit az öreg Arany-Kwores rossz néven is vett fiának, akadályozva lett.

A második mythologiai korszakból való vízözön mondák már nem állanak elszigetelve, miután, ha töredékesen is, meg vannak a magyar hagyományban is:

A szent tűzözön regéje.

(Vogul).

Numi-Tarëm apánk azon gondolkozik vala, hogy miképen ölheti meg Kulyatert. Kulyater-lakta földet szent tűzözönnel elmosni szándékozik. A saját népe számára egy *vashajót* készit. Emberei számára egy hét rétegű nyárfa-tutajt késztít, hétrétegű *tokhalbőrből* való takaró sátort készít. Miután elkészűlt, a saját népét a *vashajóba* szállatta föl, vogul népe pedig a nyárfa-tutaj fölé készített takarósátorba bujt. Numi-Tarëm most fölment egébe s azután lebocsátotta a szent tűzözönt. Tüzes vizet, eleven *jur*-férget, eleven *sossel*-férget bocsátott fölülről alá. Bármerre levő hegyi fa, ordei fa földestűl mindenestűl megsemmisűlt. Az ember tutajának hat rétege elhamvadt a tűztől, egy rétege megmaradt. A melyik ember keresztűl bukott a tutajon,

A vízözön és a sörnek keletkezése.

(Votják).

Hajdani időben Inmárnak egy Noj nevű kedves embere volt. Ez a Noj (igy) szólván: „a világot nagy víz fogja elárasztani“ — egy igen nagy hajót kezdett készíteni.

Sajtán észrevevén, hogy Noj falujából kijárkál, egyszer (igy) kérdezősködék Noj feleségétől: *„hová jár ugyan a te urad?“*

„Magam sem tudom, szólott Nojné, jár valahova: kérdeztem, de nem mondta meg.“

„Ha nem mondja meg, nohát most magunk fogjuk velo megmondatni“ — mondá Sátán Nojnénak s komlót mutatott (neki).

„Te mondja, ezt a komlót kádadba tevén főzd meg vizzel és liszttel; ez a főzeted sör lesz; *ha aszt a sört Noj megiszsza, meg fogja neked mondani, hogy hová jár.“* Nojné Sajtán-

Magyar vízözön-monda

(Magy.-Szent-Márton).

„Mikor az Isten mökparancsolta Nójénak, hogy csináájjon bárkát, Nójé asz' mondotta, hogy ű nem képes asztat mökcsinálni. Maj' küldök én néköd ëgy embört, aki néköd mögmutatytya, hogy të asztat hogy csináld! Az Isten naponta angyal képibe' mögjelent oszt, mögmutogatta Nójénak: hogy csinájja a bárkát. Nóje háromszáz esztendejig csinálta a bárkát; a felesége nagyon óhajtotta tunni, hogy mő're jár (Nóé), de mivel Isten möktiltotta. hogy sönkinek ne monygya, hát Nójé nem is mon'ta. Véktire a feleséginek a testvérjei készitöttek italt, a möliktül Nójé elalutt; a mikor az álombul fölébrett, Isten parancsolatytyárúl mökfeletközött és a feleséginek elbeszélte, hogy az erdőnyilás köszt a tengör partyán épít ëgy házat, mert ojan víz gyün, hogy az egész földön a népet eltörűli. Másnap röggel osz'tán Nójé kimönt a bárkához, letötte a humicskáját; mikor a baltáját szokás szörint a fába vákta, a fa koppant. Mëgíjett, mert a fa azelőtt nem koppant, mingyá' észrevötte. hogy ű vétközött. Az Istennek osz'tán imátkozott, könyörgött az ű bűnejijért. Akkô ëgy angyal mönt oda, adott neki ëgy gombojag fonalat: mökparancsolta, hogy kösse mög a végit, osz'tan vigye, ereszsze (a gombolyagot). Nójé neki is indult oszt' eresztötte (a gombolyagot). de az angyal elôtta a fonalat, igy osztán a fonál húzódott Nójé után. Mikô mán

az meghalt; más épen maradt, lelke megmenekült.

Kulyátert nem ölte meg a tűzözön. Mialatt Numi-Tarëm a vashajót csinálni járt, *ő Numi-Tarëm feleségéhez ment*. Mondja neki, *„te férjed hová jár mindig?“* Az asszony szól: hát én honnan tudjam?! Kulyáter szól: „te itasd őt *ebben a hordóban levő vizzel! Ő lerészegszik, azután megmondja neked hová megy.*“ Numi-Tarëm haza érkezett, afféle vizzel itatta (a felesége), lerészegedett, a felesége megkérdezte s ő elmondta neki abbeli szándékát, hogy szent tűzözönt csinál, Kulyátert (az asszony) titokban egy varrószerszám-tartó ládikába tette, azután fölvitte a vashajóra, a szent tűzözön fölé emelte. Habár a föld összeroncsolódott, Kulyá-

nak tanitása szerint sört főzvén, férjét lerészegitette. Noj lerészegedvén, megmondta feleségének: „hajót késziteni járok.“ Nojné férjének mondását megmondta Sajtánnak. Akkor Sajtán a Nojtól készített hajót egészen összetörte. Noj új hajót kezdett készíteni. Miután két évnyi ideig készitette az egész földet egy nagy viz kezdte befogni. Noj ezt látván, Inmár parancsa szerint hajóba ment és feleségét is hijja már. Felesége nem megy be. „Nosza! szól Noj haragjában ismét feleségének, nosza ördög, gyere be!“ Ezen szavát Sajtán meghallván, azt mondta: „engem hítt!“ — s az asszony után ő is bement. Midőn a hajóban hajózva jártak, egyszer Sajtán (azt) parancsolja az egérnek, hogy Nojnak hajóját lyukaszsza ki. Miután igy kilyukasztotta, a hajóba viz kezdett bemenni. Ama hajón volt egy oroszlán. Akkor amaz

Nójé egész lëeresztötte a gombojagot, akkor látta, hogy húzódik utánna a fónál. Hét esztendejig bójongott az erdőbe', mert vissza nem birt mönni; akkor jelönt mög neki mögén' az anygyal, mögmon'ta neki, hogy ez az Isten büntetése, a mé' a feleséginek mögmon'ta, hogy bárkát csinál. Azután Nójé feleséginek a tes'vérjeji fölkeresték Nójét hogy mit csinál? Tűnőttek, hogy ijen dolgon töri az eszit anynyi üdő úta, aminek hasznát nem veheti. Azután kigúnyolták Nójét, oszt' (bepiszkoltak) a bárkába. Mindaddig möntek nézni a többi embörök is a bárkát, hogy Nójé kéntelen vôt ott hanni. Akkor Isten ojan fekéjt eresztött a népre, amibül mög nem gyógyulhattak sömmi módon addig az idejig, még végre ëgy ijen beteg a Nójé bárkájába' levő csunyaságba belekeverte magát: beleesött, amijáltal azonnal möggyógyúlt. Azután az embörök a bárkát végképpen kitisztitották, mer' orvosságnak elhor'ták. Azután csakugyan elkövetközött az Istennek igért büntetése, a vízözön. Angyal által jelöntötte mög Isten Nójénak, hogy mos' mán rakogygyon a bárkába, de még akkor is az atytyafiji kinevették, hogy kibújdosott az erdőre közülök lakni. Bekövetkőzött azután a vízözön, az Isten mökparancsolta Nójénak, hogy mást senkit be në vögyön az ű családgyán kivűl. Mikor Nójé bemönt a bárkába, a felesége a tes'vérjejit mökhítta, hogy mönynyenek űk is a bárkába. A mikor a víz mán ojan vôt, hogy

ter nem ölődött meg. Ez volt élete megmenekülésének módja.

Munkácsi B. tr. után.

oroszlán egyik orrlikából kigyót bocsátott ki, a másikból macskát bocsátott ki. Az a macska és kigyó elpusztitotta az egeret és igy Sajtán semmit sem tudott Nojnak csinálni.

Munkácsi B. tr. után.

mán lábalni alig löhetett, oda sijettek, de Nójé be nem eresztette űket. Nójétúl még csak bemöntek vôna, de az oroszlán vôt a segedelmire: mert mikor látta, hogy Nójé küzd, az oroszlán á'lott az ajtóra, így osz'tán nem möhettek be a bárkába. Isten mökparancsolta Nójénak, hogy csak az ojan á'latokbúl vigyen be, a mölik a vízbe nem él mög; de az egér mikor a lukja teli vôt vizzel, kigyütt és a bárkára mászott Nójé tutta né'kül. Mikor Nójé möglátta az egeret, hogy rákcsajja a bárkát, lëhúszta a kesztyűt a kezirű', aszt vákta hozzá, a keztyűbűl macska lött, a mölik azúta az ártalmas férgeket pusztíti, êpusztította az egeret is. Mikor a víz apatt, a bárka Borovát högyön állott mög.“ (Kálmány L. után).

Elüljárójában még egy másik magyar vízözön mondával is be kell számolnunk:

„Mikô Nojé a bárkát készitötte, mög vôt (az Istentől) parancsolva, hogy sënkinek mög në mongya, hogy mit csinál. Nojé osztán úgy csinálta, hogy sënki së tugygya mög, hogy huvá jár. A mellék tartományba vôt ëgy nagy erdőség, ennek a közepibe ëgy igön nagy högy vôt, annak a tetejibe' csinálta Nojé a bárkát! Mikor a bárka készült az erdőbe' a högy tetejin, mán akkô mindönféle á'lat mögjelönt a bárka környékin. Nézögették, de csak az á'latok láthatták a bárkát, mert az ojan bárka vôt, hogy (az emberek közül) sënkinek së' vôt látható. Az Ur-Isten úgy parancsolta ki, hogy (Nojé) sënkinek në monygya, még a feleséginek së monygya mög. Az is mög vôt parancsolva, hogy mindön röggel megmozsgyon, mikor a munkára indul, mer' ha mög nem mozsdik, be nem végezi (a bárka-csinálást). Igy hát Nojé hozzá fogott a dologhon. Mönt mán a dolog jô, de sënki së' tutta, hogy huvá jár, mert Nojé mindig korán mönt, még nap fön-

kőtte előtt êmönt a bárkát csinálni oszt' későn gyütt mög, sêmmi útytyát mög nem tapasztalhatták. Az Ördög mindön áron mögakarta tunni, hogy huvá jár Nojé? *Éjárt a feleségihön beszélgetni*, kérdöszte tűle: Huvá jár a të urad? De a felesége së' tutta, huvá jár Nojé, nem mon'ta mög neki, csak annyit tudott, hogy mindig még napfönkőtte előtt elindul, mög mikô êmên, mindig mögmozsdik. Asz'ongya az Ördög: *Hát töd' el a mozsdó vizit!* Hogy eltötte a mozsdó vizit, Nojé nem mozsdott mög, úgy mönt mozsdatlanúl bárkát csinálni. Mikor hozzá fogott a munkához, egész haza ha'laczott a kopogás; akkô möntek nyomrú-nyomra. Mán nem messzi vôtak, mikô az Ur-Isten angyalt kű'dött, hogy azonnal mozsgyon mög, ha mássà nem, a vizeletytyivê, mer' minygyá' vége a munkának. Mihánt mögmozsdott, minygyá' nagy köd ereszködött, nem tuttak së huvá së mönni, nem láttak a ködtű, möktévettek. A felesége asz'tán is êtötte mindön röggê a mozsdó vizet, de asz'tán sikeretlen lött. — — — — Mikô mán az Ördög látta, hogy hijába töszi el a (Noé) felesége a mozsdó vizet, *babonaságot készi'tetött* (Noé feleségével) *árpábul mög komlobul, hogy aszt itassa mög Nojéval*, úgy majd nem tugygya elkésziteni a bárkát.

Háromszor félbe' köllött neki hanni a bárka épitésit, mert nem birta az Ördög miatt mindön baj nélkül elkésziteni és igy száz esztendő kerűlt bele, mikor a bárka elkészűlt. Mikor esőzés á'lott be, negyven nap és negyven éjjel szüntelen szakatt és igy mindönféle á'lat a mölik a vízbe nem élhetött meg, a bárkában tolakodott. A népek még akkô is lakadalmaskottak. Nojé osz'tán az á'latokbú szödött be a bárkába, de a legyet kihajtotta, hanem a légy bebút az állatok fülibe, csipte, onnét is kihajtotta. Mikor kinézött, akkô mán oda rakodott az ereszet alá száraz hejre; akkô mon'ta hogy légy, itt légy! Igy oszt'án rajta maratt a légy, úgy hijuk azûta. Oda mönt az Ördög is, hogy ereszsze be! Nojé nem akarta beereszteni, de beszökött. *Az elefánt füle alatt kigyó képibe' szökött be.* Mem tuttak sëmmit së felűle, möddig

a bárka majd kilukatt. Akkor vötte észre Nojé, hogy valami ellenség vagyon a bárkába'. Minygyá' vizsgálatot tartottak, mög is tanálták, akkô mán kifurta a bárkát, hanem mökcsipték ű kelmének a gallérját, kidopták a bárkábú. Mikô észrevötte Nojé, hogy a víz apad, ho'lót eresztött ki mög galambot. A galamb össze-vissza kódorgott, visszamönt a bárkába. Mikô jô apatt mán a víz, Örményország högyejin á'lott mög a bárka, akkor ismét ëgy' galambot bocsá'tott ki a bárkábû, a ki azután mán olajfa ágat hozott a szájába', ekkor bizonyosnak á'litotta (Noé), hogy mán a víz jô apad, kimönt a bárkábû.

Mindamellett, hogy körülnészte magát Nojé, szödögelődni keszdött; vesszőkett szödött össze, hogy mögjegyözte a víz apadását; abbul (a sok leszúrt vesszőből) támatt a szőlő, igy lött Nojénak szőlös kertye. Mikor kimöntek a bárkábul, Istennek hálát attak. Az Isten mögigérte, hogy többé vízözönnel nem bünteti mög űket, azért atta az égi szivárvánt; a pipát mög azé' röndölte, mi által aszt jelönti, hogy tűz által fog a világ elveszni." (Szőreg).

Összevetve „a magyar vízözön mondákat és töredékeket" *a következő eredményre jutunk:*

a) Azok eredetije az atyafi népeknél található meg.

b) A legrégibb töredékek a nagyobb áradások egyikét hitregésítik s a természet támadó ereje ellen való védekezést személyesitik.

c) Erkölcsi czélzatossággal azon ugor tűzözön hitrege lép fel első izben, melyben Numi-Tárom Kulyátert a setétség szellemét akarja elveszíteni, mi nem sikerül, ámbár többször tett is erre kisérletet; mert megmenti majd Numi Tárom felesége, ki egy varrószerszám-tartó ládikába rejti (vogul), majd midőn a vogul Noé feleségének mondja: „Szálj fel te Ördög!" az Ördög az asszony hasába bujt s ily módon jutott a bárkába, majd a votjákoknál Noj hívja ekként feleségét: „Nosza Ördög gyere be!" mit Sajtán magára magyarázván, megy be a bárkába.[837]

Kálmány szerint itt az izlám ördögének paradicsomba való nehéz bejutása történetének csonkitott változatával lenne dolgunk.[838]

d) Magyar hagyományainkban megvannak az ős vonások, de nincsen meg a keresztény fölfogás. Noé nem követe Istennek az elfajúlt emberiséghez, hanem bosszuállásának titkos eszköze. Noénak titkolnia kell a bárka készitést, a fa-ácsolás koppanás nélkül történik és a titoknak közhirrémenetele hosszabb időre megakadályozta a munkát. A mi vízözön mondánkban leszámítva a kereszténynek látszó vonásokat közel egyenlő erőben látszanak az ellentétes felek: Isten és az Ördög.

e) Magyar hagyományunknál azonban érvényesűl már a bibliai felfogás is, hogy a vízözön az Isten fenyitése, a *bűn büntetése volt.*

„Mindég mulattak az embörök, lakadalmaskottak, azér' pusztitotta el üket a vizözönnel az Isten,“ tartja az egyik vidéki néphagyomány.[839]

„A vízözönbe' multak ki az *Órijások* mög a *Tündérök*, mert az Isten parancsolatytyát nem akarták tartani. Mindég mulattak, fajtalan életöt éltek, el is pusztúltak,“ mondja *Kálmány Lajosnak* másik szegedvidéki följegyzése.

Még sokáig elmotozhatnánk a vízözön magyar mondatöredékek taglalatával, de engedünk az olvasónak, ki már újabb néző pontok után áhitozik.

*

A nemzet ősapái. Tana. Nimród. Etele. Csaba. Hét vezérek. A hősök mondakörének kora. A mesék hősei.

A vízözönben az Óriások kipusztúlván, új korszak: a *Hősök korszaka* vevé kezdetét, kik között a *„nemzet ősei“* első sorban említendők.

Ismeretes a monda, mely a *hunt* és *magyart* testvér népekűl tünteti föl, illetőleg azt regéli, hogy: őseink Jáfet ivadékai, kinek fia volt *Thana*, ezé *Nimród óriás*, ki Eviláth földére költözött s ott született Eneth nevű feleségétől két fia, *Hunor* és *Magor.* E két fiú külön sátorba szállott s történt egyszer vadászaton, hogy szarvasünő akadt eléjök, mely őket üldözés közben a Meotis tó (kerek tenger) ingoványaiba

vezette. E földet baromnevelésre alkalmasnak tartván, atyjoktól engedelmet kértek, hogy oda költözve, ott lakhassanak.

Mennyi mythosz és alig hozzáférhető történeti adatok! *Nagy Géza* előkelő tudósunk úgy vélekedik, hogy e mondákat nagyon korán összefűzték a *bibliai* Jáfettel és Nimróddal, miután már krónikáink szerint Etele és azután Árpád *Hunortul* származott, aki Mogorral (Magyarral) egyetemben Nimród (Kézai elnevezése szerint: Ménroth) fia volt, ennek apja Thana, ezé pedig Jáfet, Noé harmadik fia volt.[840]

Szokás-mondás a bibliai származtatás miatt a középkori krónikást, illetőleg a jó barát-kompilátort tenni felelőssé. Nem igy Nagy Géza tudósunk. Szèrinte: a középkori barát, ki utóvégre is forgatta a bibliát, ezt a geneologiát nem szerkeszthette. Neki tudnia kellett, hogy Jáfetnek *Thana* nevű fia nem volt, *Nimród* pedig nem Jafetnek, hanem Khámnak volt az unokája s az ayját sem Thaná-nak hivták, hanem Khus-nak. Ilyen hibát papi ember csakis az esetben követhetett el, ha úgy a Jáfettől, mint Nimródtul való származás mondája a néphitben gyökerezett, nem pedig a krónikairó koholmánya. Az csak jól-rosszúl összefűzte az egyes adatokat. *Thaná-t*, a mithikus szkitha királyt, a személyesített *Tanaist* vagy Don folyót, a donmelléki népeknek ezen, már a görög-római kórból ismeretes mondai ősapját megtette Jáfet fiának, mert a biblia hatása alatt csakis Noé valamelyik fia lehetett az a legrégibb ős, kitől a későbbi nemzeti ősatyák származtak![841]

A Jáfettől való származás mondája korábban meg volt a magyar népnél, mint sem a kereszténységgel megismerkedett, magukkal hozták azt s csakis így érthető, hogy először Márk krónikásnak jutott eszébe Nimrodot a bibliával egyezően Khámtól és Khustól vezetni le s igy Jáfet helyett Khámot tenni meg a magyarok ősapjának, de csakis a Hunn Krónikában, később pedig megfeledkezik róla s Árpád genealogiáját már Jáfettel kezdi meg, míg végre Thúróczi ezt a részt is összhangzásba hozta a bibliával.

A Jáfettől való származás mondájának elterjedése azon zsidókkal hozható kapcsolatba sokat emlegetett tudósunk szerint, kik a VII—VIII. században mind tömegesebben ke-

resik föl az Azovi-tengermenti vidéket s hatásuk már a VIII. század második felében oly nagy volt az ottani népekre, hogy a kozár khágán az összes előkelő családokkal együtt Mózes hitére tért.[842]

Nimród-ot Ipolyi találomra *Nemeré-vel* azonositja.[843] *Nagy Géza* kevesebbet, de valószinűbbet állít ennél, midőn bizonyosra veszi, hogy Nimród sem krónikaírói ötletből került Árpád geneologiájába.

„Mutatja az is, hogy Kun-László tanult udvari papja nem is a bibliából ismert nevén, hanem *Menróth*-nak nevezi. Ez a névváltozat nagyon fontos, mert fölismerhetővé teszi azon mythikus alakot, akit a bibliai Nimróddal azonosították. Föntebb már jegyzetbe vettük, hogy a török mondák szerint Jáfet egyik fiát, Guznak apját, vagyis az oghuzuk mondai ősapját *Ming*-nek nevezték, ki Gumárival együtt Bulgár környékén és a guzok földén, tehát a keleteuropai pusztaságon ütött tanyát. A vogulok és ostyákoknál pedig *Meng* (Mengu, Meang) az erdei isten neve, kinek felügyelete alatt vannak a vadállatok s hozzáfordúlnak a vadászok, hogy segítse őket, mert csakis az lesz szerencsés a vadászatban, a kit Meng pártfogol.“ Semmi kétségünk sem lehet, mondja folytatólag tudósunk, hogy az a Ming, ki az úzoknak és gúzoknak is nevezett kunoktúl került a török mondákba, s neve tulajdonképen annyit jelent, mint „a nagy,“ „a magas,“ „az örök,“ továbbá a vadászok istene, a vogul-osztyák Meng, Meang senki más, mint a hunn-magyar mondák *Mén-rót*-ja, az „óriás vadász,“ *Hunor*-nak és *Mogor*-nak az apja, kik „vadászat közben“ bukkantak arra a földre, melyet házájoknak választanak.

„Menkütaj“ pedig az onujgurok, vagyis az Irtis forrás vidékén vadászatból és halászatból élő népnek volt az első uralkodója.

Men-rot, eredetibb alakjában: *Menorot*, *Menurot* egynek vehető ezzel: „*Men-óriás*.“[844]

Mintha benne a nagy erő és nomád kalandozás mythikus személyét találtuk volna föl!

Visszatérve *Hunor*- és *Magorra*, olvassuk róluk, hogy békességben élének új házájokban. Egy alkalommal *Belár*

és *Dula* fejedelmeknek mulatozó hölgyeire akadnak. Dula király két leánya Belár fiainak feleségeivel és leányaival a „kürt ünnepét“ ülték, midőn Hunor és Magor elrabolta őket.

Dulát a leányaitól megfosztott atyát alán királynak mondják a krónikások, pedig nyilvánvaló, hogy nem az volt. *Nagy Géza* gyanítása szerint itt az azovi tengermelléki „onogur-bolgár“ uralkodó háznak, a *Dula* nemzetségnek, és a volgai bolgároknak, a *bulároknak* vagy *bilereknek* emléke merűl itt föl.[845]

A monda későbbi eseményt viszen át a nemzetalakúlás korába.

A komoly történetírás sem hagyhatja figyelmen kivűl a hun és magyar érintkezést, még kevésbbé a magyar mythologia. Nem ide tartozik, hogy beleártsuk magunkat a Hunfalvy-iskola vitáiba. Mi ezzel homlokegyenest, de a régi hősregék alapján *első és másodszori beköltözésről beszélünk.*

Az „első beköltözés hősei“ a *hét vezérek* és közöttök Bendegúz két fia: *Buda* és *Etele*. Utánok *Csabá*-val foglalkozik legtöbbet a beszédes monda, ki úgy is előjön, mint a hun szabirok, a *soba moger*-ok személyesítője.

A magyarok „második bejövetele“ korának mythikus alakjai között kitűnőbbek *Ügek* és a felesége *Emesü*, fiok *Álmos* és unokájok *Árpád*, a többi hat *vezérek, a kürtös Lél*, a *nagy bárdu Botond* stb. stb.

Az olvasó kimélése és a Beőthy Zsóltok sikeres fáradozásai méltán visszatarthatnak attól, hogy a mythoszok ezen dús mezején elandalogva hosszasabban időzzek.

A mythologiai korszak a vezérek korával berekesztődik. Az elevenen eltemetett Tomaj-Aba az ősi hitregék utolsó alakja. Utána a keresztény kor következik, melyben a haldokló pogányság már nem támaszt új regehősöket s a régiek is csak keresztény átalakulásban maradhatnak továbbra is népszerűek.

Szent-István anyjának álmában már a keresztény első vértanu jelenik meg, Csanádnak pedig Szent-György vitéz, Aba Samu sebei behegednek és évek mulva fölvett teste épnek mutatkozik.

Szent-Lászlónak egész mondaköre van, de ő már kiválóan a legendák keresztény hőse.

Ipolyi még Nagy-Lajos, Zsigmond és Mátyás korából is mutat föl mythoszi hősöket, mit csak azon föltétel mellett engedhetünk meg, ha azokban középkori ruhájok és fegyverzetök daczára, mint Toldi Miklósban őskori mythoszi alakokra ismerünk.

A hősi kort a mondákban általában szegényebbnek tartjuk, mint tartotta annak idejében Ipolyi.[846]

Azonban nem csupán a krónikáknak, hanem a szájhagyománynak is megvannak a magok hősei, kiket nagy erő, ész és ügyesség emeltek mások fölé. Ilyenek a palócz *Kis Miklós,* s a többi mesék *Vas Laczi*-ja, *Erős Jancsi*-ja stb., kik majd a szegény kunyhók gyermekei, majd a királyok harmadik fiai. Ezen mesék azért nevezetesek, mert a mythoszi hősökben megkivántató hősi erényeket és tulajdonságokat találjuk bennök áthagyományozva. Nem féltek semmi veszélytől, sőt keresték azt. Megvívtak óriásokkal, sárkányokkal. Ártatlanokat szabadítottak, kincseket szereztek meg. Roppant erejök- s nagy ügyességöknél fogva mindig győzedelmeskedtek.

MÁSVILÁG.

XLIII. Az emberi lélek hite az ősvallásban.

A lélekvándorlás hitének kérdése. Mesebeli átalakulások fajtái. A palóczok szerint csak a rossz lélek vándorol. Kisértetek. A siron túl a földi élet folytatódik. A halott ellátása. Hazajáró lelkek. A halottak kultuszának fő motivuma. Óvó intézkedések. Torozás. Finn, vogul, votják szokások. Halotti torainink. A halottak felruházása. Marékföld szórás a sírba. A halottnak köszönő látogatása. Lovas temetkezés a szkitháknál. Kunhalmok, korhányok és szkitha sirok. A magyar lovas temetkezés hagyománya. Halottégetés. Százhalom. Halomány, Tetemvár. Bessenyők sírja. Kaptárok. Szobrok vagy Bálványkövek. Az alvilág.

Igaza van Csengerynek, hogy: a fenmaradás reménye oly mélyen gyökerezik az emberi szívben, s a végkép megsemmisűlés fogalma annyira érzelmeikbe ütközik, hogy minden népnél már a legrégibb időkben feltaláljuk a hitet az elköltözött lelkek fenmaradása iránt. Igaza vagyon abban is, hogy: a lélek önállósága hitét a *Halál* költi fel leginkább az élőkben.[847]

E részben meséink *lélekvándorlási*, sajátképen pedig *átalakulási* eseteire alig hagyatkozhatunk egyik okból a mesék világvándorlási hajlandóságánál fogva, és továbbá azon okból, mert néphagyományunkban ezt nem találjuk kellőleg igazolva. Nagyon megkapók Ipolyi idézetei: a megölt királyleány, kinek sírján jávorfa nő, s ő a belőle készűlt furulya hangjában panaszolja el szomorú sorsát. Vagy hogy az eltemetett szerető, mint rózsa virít a sírdombon, avagy hogy a hűtelen, majd gyümölcstelen szederfává lesz, majd földi szederré, melynek indáin keresztűl bukik, a ki arra jár, avagy körtefává, melynek gyümölcse mérges és szaga hét mérföldre érzik, stb. Ezek szerintünk nem lélekvándorlási példák, valamint az sem, hogy az elszálló lélek *fejér galamb* vagy *gerlicze* alakjában mutatkozik. (M. Mythologia 358.)

A mit a mesékben (mondjuk: a *mi* meséinkben) találunk e tekintetben, az nem az átalánosságnak, hanem a kivételességnek jellegével bir minden esetben. Ezek vagy ártatlan voltuk daczára megrontott (elátkozott) lelkek, vagy gonoszságuk miatt büntetvék, s lesznek mint vérszomjas emberek farkassá, mint kevélyek pávává, mint erkölcstelenek kakassá.

De az sem mondható, mintha a lélekvándorlásnak semmi nyoma sem lenne a néphitben. A *palócz*, Pintér szerint ma is hivője a lélekvándorlásnak. Szerintök két állatba szokott a lélek vándorolni: a „macska-" és a „fekete kutyába." Elvétve emlegettetik a *farkas* is. Hite azonban a palócznak az is, hogy a „jó lélek" soha sem vándorol, csupán csak a rossz.[848]

A nép tud ugyan állatalakban jelentkező *kisértetekről*, melyek *kecske, kutya* alakjában az elesteledett utast bizonyos távolban követik, s el nem riaszthatók; hanem arra nincsen bizonyságunk, hogy ezek állatokba szállt koborló emberi lelkek lennének.[849]

A lélekvándorlásra kevesebb adatunk van, hogy sem azt az ősvallás hitágazatának vallhatnók teljes bizonyossággal, sőt a szokásokból következtetve, úgy látszik azt vallotta az őshit, hogy *a síron túl folytatja a lélek a földi életet*, ugyanazok maradván szükségletei és kedvtelései. Ezért van, hogy a sírba ruhát, edényeket és más házi eszközöket, lovat, sőt szolgákat is temetnek el a halottal.

A szkitha királyok és Etele hunn király temetési leirásai, s a fölásott pogánykori magyar sírok leletei erről elegendőleg meggyőzhetnek bennünket.

„A pogány votjákok a halottal ma is sírba rakják mindazon tárgyakat, melyek a háztartáshoz szükségesek, különösen, melyeket az elhunyt életében leginkább kedvelt, mint pipát, bélest, pálinkát és pénzes zacskót. Szájába nem ritkán tesznek egy darab száritott marhahust, vagy a mit életében leginkább szeretett. Éjszakára a ház bejáratánál eleséget tesznek ki, hogy segítve legyen a baján azon esetre, ha a sírba tett eleség elégséges nem lett volna. Még pénzre is múlhatatlanúl szüksége van, hogy ezzel magát a másvilágon megválthassa a kinzástól.

Ha elmulasztanának a sirba rakni minden, a háztartáshoz megkivántató dolgokat, akkor az elhunyt erősen nyugtalanitani fogná a háziakat, haza jár a szükséges tárgyakért az életben maradottakhoz, s azonkivűl, hogy a gazdaságot tönkreteszi, dühében magával viszi még az asszonyt, fiúkat, unokákat és más rokonokat is, a kik neki szükségesek, hogy másvilágon, mint dologtevők szolgáljanak a háztartásban."[850]

Nálunk a kereszténység lényegesen módositá az ősi felfogást; de azért ma is vannak *hazajáró lelkek,* és a *kisértések* oka, a miért a halott sírjában nem leli nyugtát az, hogy illendőséggel nem temettetett el, vagy utolsó óhaja nem teljesíttetett. Az okozat az ősi maradt, csak az ok ment át módosúláson.

Az igazságnak különben tartozunk azon kijelentéssel, hogy a halottak iránt észrevehető cultusnak nem annyira a kegyelet, hanem a *félelem* volt az alapvetője; mert a halottaknak saját országuk van ugyan az altaji népek szerint a föld alatt, de kivétel nélkűli a képzelet, hogy a földön is bolyonganak, főleg az éj sötétében, vagy zivatarban. Leginkább a szél üvöltésében, a lombok susogásában, a tűz sustorgásában és más természeti tüneményben ismerhetni rájok. A sámánok kábult állapotban láthatják őket, a közönséges embereknek csak mint rossz lelkiismeret jelentkeznek vagy álmukban kisértik őket. Leginkább ártékony szándékkal látogatják meg az élőket: azért félnek tőlök, s mindenkép igyekeznek őket eltávoztatni. A *csuvasok*-nál izzó vasat dobnak Csengery szerint a koporsó után, hogy elzárják a viszszatérési utat a halott előtt; s a toráldozat alkalmával kéri a gyermek elhunyt atyját, ne térjen vissza. A *cseremiszek* karókkal veszik körűl a sírt, hogy át ne hághassák halottaik."[851]

A halottaktól való félelemre vallanak azon *óvóintézkedések* is, melyeket a lelkek hazajárásának akadályúl vetnek, és azon *sziveskedés,* melylyel jóindulatukat megnyerni törekesznek, főleg a *tor* néven tartott halotti áldozatok.

Finnország némely faluja szélén áll még ma is az *ősök fája,* egy kiszáradt fenyőfa, melynek törzsére számos kis fatáblácskák vannak aggatva. A szines táblácskán nincsen név, hanem csak kettős kereszt (☨) és évszám. Temetésről haza-

jövet tűzik föl az új tábláeskát. Néhol csupán fejszével tesznek az ilyen fa kérgébe egy vágást. A halott fölkelvén sírjából, azon az úton akar hazatérni, a melyen a temetőbe vitték; de mihelyt az úgynevezett „ősök fájához“ ér és ott látja a maga tábláeskáját, nem mehet tovább és nem zaklathatja éjnek idején hátramaradt rokonait, úgymond *Wislocki Henrik.*[852]

A holt lelke jóindulatának biztositása *Munkácsi Bernát tanár* tapasztalata szerint a *voguloknál* ételáldozatok útján történik, melyet, mig eltemetve nincs, mindennap, azután pedig „szent hetének“ eltelte után és az első év folyamán még 3—4-szer hoznak.[853]

A *votjákok* is igyekeznek halottaikat engesztelni, számos emlékünnepet rendezvén részökre s tésztás étkeket, sört és kumiškát áldozván sírjaikon.[854]

A *topa* néptörzs, mond Castrén, Déli-Siberiából Fel-Ázsiába költözvén, sok ideig követek által küldött áldozatot ősei elhagyott sírjára.[855]

Ez az ugynevezett *tor*-ülés, melyet még leginkább ismer és tart a magyar hagyomány, sőt elmaradhatlan, mint a halottnak tartozó tisztességtevés.

A „halotti tor“ temetés után a rokonoknak és ismerősöknek a halottas háznál való megvendégelésében áll. A tor, mint a végső tisztesség megadása helyenkint még sok ősi vonást tüntet föl. Igy a jó *paloczoknál:*

A meghalt helyét a lóczán üresen hagyják, teritéke az asztalnál keresztbe tett késből, kanál- és villából áll, melyet tányérral boritanak le és külön sótartóból, szentűl hivén, hogy a meghaltnak lelke közöttök van.[856]

A háztól telhető legjobb ételek tálaltatnak föl, italt a család öregebb férfitagja maga tölt a közös pohárba.

A felköszöntőt a legérdemesebb kezdi és mindenik tud valami jót és dicséretest mondani az elköltözöttre.

De fordúlnak elő a halott körül egyéb tisztességadások is, melyek okát első sorban a hagyományos félelemben kereshetjük, melylyel az ősvallás az elköltözöttek félni való árnya iránt viseltetett.

Népünk halottait teljes fölszereléssel bocsátja a ruha-

nemüekben a nagy útra. A nőket a kivánsága szerint való ruhába öltöztetik, a férfiak ünnepi gunyájokat (öltözetöket) kapják, fiatal ifjak és hajadonok a vőlegény és mennyasszony díszével ékesíttetnek föl. Minden egyes esetben szeretetből történik-e mind ez? Inkább félelemből, hogy a halott lelke „hazajáró“ ne legyen!

Az elhantolásnál a halott ismerősei egy marék földet szoknak vetni a koporsó fölé, „hogy többé ne féljenek a megholttól.“ Mikor a sír már föl van domborítva, a sírnak keleti oldalán némely vidék szokása szerint az elköltözött jóbarátja vagy rokona a kapa nyelével keresztet csinál. Mi más mindez, mint a lélek útjának elzárása, mint a régi sírbanyilazásnak helyettesitése?

A palócz szentűl hiszi, hogy a temetés éjszakáján a halott haza megy a „szállást megköszönni,“ miért is haló csizmájáról lefejtik a patkót, hogy kopogása által ijedtséget ne okozzon.[857]

Hasonlóan a matyók is azon hitben vannak, hogy a temetésre következő éjszakán a megholtnak lelke hazamegy látogatóba, miért is az nap az utczai szoba asztalát szép tiszta asztalterítővel beterítik s arra egy kis szelet kenyeret és egy pohár vizet tesznek.[858]

Hogy ezen szokásokban még az ősi hitfelfogás nyilatkozik, alig kell mondanom. Különben a vogulok s bizonyosan ősi hagyomány alapján vallják, hogy a holtak nem jutnak el azonnal a kimúlás után az éjszaki jeges tenger egyik szigetén levő másvilági lakhelyökre, hanem csak negyven nap múlva, ezen ideig pedig a *lélek hazajár.*[859]

A mai temetkezésben csak jelentéktelen töredékeket birunk fölmutatni a pogány eredetű hagyományokból, melyek java részében kimentek a szokásból, vagy jelképes alakot vettek, melyekről azonban a régi történeti leirások és a pogánykori magyar sírok leletei eléggé tanuskodnak.

Ilyenek a régi magyar *lovas temetkezések*, melyeknek legrégibb nyomát a régi szkitha királyi temetkezésben találjuk.

Nem keresztény fejedelmeinket bizonyosan ugy temeték el, mint a szkithák királyaikat, vagy a hunnok a nagy

Etelét, hogy: levágtak egy darabot a fülökből, hajukat levágták, arczukat és orrukat, bőreiket tőreik hegyével meghasogaták, balkezükön nyilat szúrnak vala át.[860] Igazi vérkönyek és véres gyászolás!

A Tiszamente, Szabolcs és az Alföld nem egy része tele van magányosan álló *Kunhalmokkal, Kurgánokkal*, (szabolcsiasan: *korhányok*) és különböző előnevű *Halmokkal*, melyek régészeti tapasztalatok szerint előkori pogány előkelők sírjainak bizonyosodtak be. Ezen sírhalmoknál szembetűnőbbeknek kell képzelnünk a szkitha királyok egyes sírjait, melyek hogy csakugyan náddal födött „nagy sírok" valának, abból következtethető, hogy üregében az emelvényre helyezett királyi holttesten kivűl elkellett benne férnie megfojtott szolgálójának, pohárnokának, szakácsának, lovászmesterének, szolgájának, hirnökének, *lovainak*, a tejelő állatoknak és aranyedényeinek s más egyéb dolgoknak. A sírnál csak a halom volt nagyobb, melyet reá hordtak.

Az eddig megásott ős sírokból aránylag kevés bizonyosodott magyar eredetűnek: de azért máris utalhatunk olyatén hazai ősi sírokra, melyekben az emberi csontok elvegyűlve találtattak ló- és vadász-ebcsontokkal. De olyan lelet még nem adta magát elő, a milyet „A monárchia irásban és képben" Jókai olyan szépen leirt és Zichy M. annyi bűbájjal megrajzolt, hogy a meghalt hőssel jegyese magát elevenen eltemettette volna.

A *halott táncza,* a mit Kinizsi még ellejtett, már régen divatját vesztette, ugyanez mondható az ősi *virrasztó* (gyásztor) és *bajnoki torna* temetési szokásáról is.

Irodalmilag *Nagy Géza* „a régi kunok temetkezése," „a magyarhoni lovas sírok," „a hun, avar és magyar pogánykori leletek jellemzése"[861] és *Munkácsi Bernát:* „a régi magyar lovas temetkezés keleti változatai"[862] czimű tartalmas czikkekre utaljuk az olvasót bővebb tájékozódás tekintetében.

A kereszténységgel lassankint megszünt főbb vonásaiban az ős meggyőződéssel járó temetkezési szokás. De mintha mellékes árnyalatában kisértene az egészen napjainkig. A középkorban a lovat azon monostornak ajándékozza a ro-

konság, mely az elhunytat azon egyházig vitte (s mely ősi szokás szerint vele eltemetendő lett volna).[863] Az évi torok tartásával is az egyház bizatott meg a Váradi Regestrum jellemző ügyesetei szerint.

Nem közömbös azon lószerszámok előfordulta sem a régibb sírokban, mikor a 18—24 éves fiatal palócz embernek mellére ma is *lópatkót* helyeznek néhol a haló ágyon és vele el is temetik.[864]

A *hatott-égetés* hagyományát látszik örökíteni a: „se' hire, se' hamva" közmondás. Úgy látszik, hogy első sorban is táborozási temetkezési mód volt, miként ezt a sz.-galleni esettel, az érdi *Százhalmok*, a hunnok e nagy temető helyével is igazolhatni.

A honfoglalás táborozó helyeinek köztemetőiben (jobbára *Halomány*, *Testhalom*, *Tetemvár*, *Tetemke* vagy hasonló nevet viselnek) tulnyomó számban mutatkoznak a hamvedres sírok.

A szihalom szomszédságában megásott *bessenyő sírok* (sepulchra bissenorum) is hasonló jellegűek.[865]

Sajátságos jelenség Eger vidékén (másutt is lehetnek) az ugynevezett *kaptárok*, vagy sziklába vágott fülkék, melyekkel némely völgy, péld. a novaji egészen tele van, egy-egy szirten levén 20—25 fülke is. És mert ilyen bemélyitések vannak az éjszakra néző oldalokon is, méhköpűknek tartani nem lehet. Nem lehet üregök csekély voltánál fogva sem, mely csak egy hamvvedert fogadhatott magában. A záró tábla a nyomok szerint *ék*-kel volt a nyilásra erősítve.

Szivesen csatlakozom Bartalos Gyula régész barátomhoz, ki ezeket az ős vallás szent helyeinek tartja, mint temetőket.

A palóczoknál szokásos: a halott ágya szalmájának *elégetése*, mi ha Pintér Sándornak igaza van, a holt test egykori elhamvasztására emlékeztetne.[866]

Volt-e *a temető helyére* törvénye az ó vallásnak? — nem tudhatni. A telep-helyek vizek mellett levén, a temető meg ennek közelében, — természetes, hogy az ős temetők nagyobb része vizek mellett fog ezután is felmerűlni. De ebben mythoszszerűséget keresni tulzás. Az oklevelek régi határjárásai

emlegetnek pogány sírokat halmokon és dombokon, mit inkább irányadónak vehetünk.

Voltak-e itt is *szobrok* a jelesebb pogány sírokon, mint ezt keleten tudjuk? merül föl utolsó kérdésnek. A valószinű felelet arra megy ki, hogy igen. A „Szent helyek“ czikkben említettük a *bálványszobrokat, bálványköveket,* melyeket ha pusztán sírkövek voltak is, méltán neveztek el a torok és áldozatok miatt, melyek mellette tartattak, bálványoknak.

Azonban a halottak cultusa, ha megvolt is az ős vallásban, de a halottal való érintkezés *tisztátalanságot* vont maga után, melyből mosakodás és fürdőzés által lehetett szabadúlni.

Miként ezen töredékekből is kitetszik, az ó-hitnek sarkalatos tétele volt a lélek síron túli élete, vagyis földi életének folytatása. Ezen életet azonban még közelebbről is meg kell tekintenünk.

XLIV. Az ősvallás túlvilága.

A finn Manala. Manó családja és a gonoszokra váró gyötrelmek. Manala hollétele. A lappok Aimo-ja. A mongolok és kalmukok pokla. Meséink és „pokoljáró“ mondáink leírása.

Amint bizonyos, hogy már őseleink is majd a *boldogság,* majd a *szenvedés* hazájának vallották a túlvilágot: úgy csaknem a lehetetlenséggel határos akár *„mennyországuk-“*, akár *„pokluk*-nak“ olyan kezdetleges képét adnunk, amint azokat képzeletök körvonalozta.

Csak ha a rokon hitregék különböző képeit egymás mellé állítjuk, nyerünk fogalmat, hogy *menny-* és *pokol*-hagyományainkban is mennyi lehet a későbbi színezés és idegen alak!

A túlvilágot illetőleg legbeszédesebb a finn hagyomány. A rúnók szerint a lelkek a föld alatt *Tuonelá*-ban vagy *Manala*-ban gyűltek össze.[867]

A *„Halál* ezen *birodalmáról“* gyakran emlékezik ugyan a finnek hős-költeménye, de leírásának nagyobb töredéke mégis azon runóban fordúl elő, mely az egyik hősnek alvilági útját, vagy „pokol-járását“ adja elő.[868] A Halál birodalmában ezen leírás szerint a Halál egyik hajadon leánya

az átszállító. Hogy ő-e rendes csónakosa ezen átkelésnek, arra nem felelhetünk; de annyi bizonyos, hogy még ha férfi volt is a rendes lélekhordozó, más mint a Halál mogorva fia nem lehetett.

Helyén látom jegyzékbe venni, hogy a Borsodban élő tardi matyók *minden halottnak egy krajczárt tesznek a „jökezibe,“ hogy átvigyék a Jordán folyón* [869]

Hogy a Halálnak a maga földalatti birodalmában egész fegyveres családja volt kardos ifjakkal, középkorú lándzsásokkal és botokra szorúlt öregekkel, arról szintén a Kalevala biztosít bennünket valamint arról, hogy a gonoszokra ottan kimondhatatlan gyötrelmek várakoznak, mert „alant a Halállakán kész a gyötrő hely a gonoszaknak, ágyaik a hibásoknak. Alja forró kövecsekből, tüzesített kőszírtekből, takarója kígyók, csúszók, halállaki nyűvek, pondrók.[870]

A Halálnak, a kit különben szerepelni nem látunk, leánya a rút és rossz *Loviátár* is, a kilencz betegségek anyja.[871]

A Halál maga szokta elkisérni a halottakat országa határáig: a fekete szent folyó partjáig.[872]

Fekvését is tudjuk. *Manala* vagy *Tuonela* túlnan fekszik Éjszak-honon, mely minden rossznak, bajnak a házája, valahol az *éjszaki sark alatt.*[873]

A finn hitregén észrevehető az éjszaki szomszédság hatása s különös, hogy saját hagyományaink mégis ehhez állanak legközelebb.

A *lappok*-nál kétfelé nyílik az alvilág, vagyis az ő *Aimo*-juk. Egyik a fájdalom, szenvedés és sötétség helye; de ennek szomorú lakói is bizonyos idő eltelte után a ragyogó Aimóba kerűlnek. Itt különben azoknak van csupán helyök, kik földi életök ideje alatt a másét nem bántották, hamisan nem esküdtek és megférhetetlenek nem voltak. Ezek haláluk után új testet öltenek magukra, s isteneik boldogságának részesei lesznek, mely boldogság különben a földi kedvtelések folytatásában áll.[874]

A török-tatár népeknél a *pokol* lép előtérbe vas falaival, őrző és kinzó ördögeivel, kik szarvakkal birnak, majd kigyó-, oroszlánfejűek stb. A *mongolok* pokla föld alatti birodalom,

hol felerészében fagyasztó hideggel, felében égető tűzzel kinoztatnak az elkárhozottak.[875]

A *kalmuk*-pokolban nem csupán földarabolódnak s azután megint életre hozatnak az elkárhozottak, hanem vad állatok is szünetlenűl háborgatják és nyugtalanítják őket, s a kötelességeiket nem teljesitők súlyos terhek állandó czipelésével büntetvék.

Hagyományainkban, úgy esik mondani, hogy erősen képviselve van az altáji ezen fölfogás, mely különben már magában véve is különböző oldalról vett kölcsönzésnek látszik.

Meséink és „pokoljáró“ mondáink szerint a pokolbeli büntetésnek főeleme a tűz; „*tüzes nyoszolya,*“ „*tüzes kádfürdők*“ stb. Tüzesek az elkárhozott lelkek, kik mások földét elszántották, a határ követ megbolygatták, hamisan esküdtek, a miért mások elrettentéseül a kisértetek idején bűnök jeleivel mutatkozniok kell a helyen, hol égbekiáltóan vétkeztek.

Alkalmasint ezen keleti hitregékben találja megfejtését azon mesés előadás is, hogy az elkárhozottak állatalakban is kinoztatnak. Hogy pl. a pokol istállójában mint lovak tartatnak, kiknek vasdorongverés jár ki etetés és vaszsindelyszög abrak gyanánt. Kik a szolgálatba odakerűlt mesehőst így szólítják meg: „Ne verj fiam, hiszen apád vagyok!“ Egy másik tüzelő fát hordva a katlanok alá, imigyen sóhajt föl a teher alatt: „Édes fiam, ne nyomorgass, hisz én anyád vagyok!“[876]

Talán ezen hatásra vall azon büntetés is, mely a néphit szerint asszonyokra vár, kik az anyaság terhét maguktól erőszakkal elodázzák.[877]

*

Osztyák, votják és mordva mennyország. Hun hagyomány. Dél-monda. Följegyzés a kazar-bolgárok hitéről. A székely „hadak utja.“ Magyar hagyományok.

Eredetiségökből talán még az osztyák, votják és mordvák hitregéi legkevésbbé vetkeztetvék ki, melyek mig egymást kiegészítik, más részről a nyersebb, régibb felfogás tolmácsolói.

Osztyák hit szerint tudvelőleg csak azok részesei a túlvilági boldogságnak, kik erőszakos halállal vagy medvevadászaton halnak meg. A kik ágyban természetes halállal múlnak ki, azok a föld alatt jódarabig egy mogorva szellemet kötelesek szolgálni.[878]

A *votjákok* Barna Ferdinánd szerint a jövő életet a jókra nézve paradicsom élet alakjában képzelik. Az ő mennyországukban minden föltalálható, a mi a votjákokra nézve az életben kivánatos volt. A gonoszra a pokol várakozik, a hol ezrivel állanak készen a forró szurokkal telt üstök, melybe fürödtetnek az istentelenek, esküszegők, gyilkosok, veszekedők, tolvajok.[879]

A *mordvák* hite szerint a mennyország a Napisten birodalmában, az égben van, hol ő száma nélkűl való lakóhelylyel rendelkezik, melyekben a jó emberek lelkei élnek. Mint a királynét a méhek: úgy rajzzák körül a jóknak lelkei a Napistent.

A *Hold*-(= éj)isten sötét birodalma a megholtak lelkeinek első állomása. A jó lelkeket testvéréhez, a Napistenhez küldi, az elfajúltakat pedig a sátán hatalma alá űzi.

E nép „*boldogult*"-jairól, a Napisten udvarának boldog lakóiról nem hiszi, hogy hazajáró zavargó lelkek; hanem az ellenkezőt. Mindnyájan gondot viselnek családjokra és utódaikait segítik mindennemű hasznos és istenes müveleteikben: akadályozzák a rosszban és nem sajnálják fáradságukat, hogy vagy álom közben vagy más megjelentés által figyelmeztessék őket.[880]

Ezek voltak az ősvallásnak is alapvető nézetei, melyek mellett azonban az eleven hagyományt már csak kivételesen szólíthatjuk elő bizonyságtételre és inkább csak az elavúlt szokás állhat szolgálatunkra.

Csak a krónikákból vehetjük ki, hogy nagy tisztesége volt a *lovas Vitéznek*, ha sebekkel tetézve állithatott be a hősök mennyországának udvarába. A nagy hunkirályról olvassuk, hogy a halála hirére összefutott országnagyok nem csupán magukat sebesitették meg, hanem mély sebet ütének a király arczán és testén is, hogy a másvilágon véres csatából érkezettnek látszassék.[881] A *Lél*-ről szóló hősi monda is a

mellett szól, hogy az ősi mennyország a bajnokok gyűlőhelye volt mindenek fölött.[882]

Minden rokonnép földi örömeit és foglalkozását vivén a síron túl való életbe, nem valószinűtlen, hogy a magyar ős meggyőződés is megengedte a hősi küzdelem győzedelmes folytatását a lelkek országában.

A kazar-bolgárok ilyen hitéről értesít Ibn Foszlán, ki az ő földjökön egy alkalommal naplement után az ég alját veresleni látá, morajt és hangokat halla az légben, felette tüzes felhő úszik vala az égen, melyből hasonló hang és moraj hallatszott, mintha lovak és emberalakok robogtak volna kezökben dárdákkal és kardokkal. Erre egy másik felhő is kerekedett, mely szintén lovas embereket láttata. Ez megrohaná a másikat. Az idegenek a látványon megrémültek, mit azonban a bolgárok kinevettek. A tüneményt végre is a király úgy magyarázá, hogy „őseik hite szerint" (ő már ekkor népével együtt müzülmán volt) azon alakok pogányok s más hitetlenek, kik minden este viaskodnak s hogy ezt régtől fogva szakadatlanúl gyakorolják.[883]

Vajjon nem a játékos éjszaki fény miatt tették a velünk nyelvrokon vogulok is a boldog lelkek hazáját az éjszaki jeges tenger egyik szigetére?

A szokatlanabb égi tüneményeket nem is számítva, igazán sokszor oly fantasztikusak az egymás ellen tornyosuló felhők, hogy abban csataképet méltán láthatott a természet ijedős tisztelője.

Ipolyi nem csak a „Hadak utját," hanem az *égi háború*-kifejezést is mythologiai műszóvá avatja.

A nyelvrokon atyafiak hitregéi során fölmerűl a kérdés, hogy vajjon a magyar hagyomány tud-e még arról: *hol keresék a magyar ősök a mennyországot és hol félék a kárhozut helyét?*

A meséknek szivesen adjuk az elsőséget; de ezek majd azt mondják nagy átalánosságban, hogy: hegyen-völgyön túl, erdő közepén, messze tájon, hová madár sem száll; majd hogy „a föld belsejében." A mesék „pokoljáróinak" legföllebb lábbelijök bánja meg; hanem nagy útnak utána mindig a földön, ha mindjárt annak végén is, találják meg a hozzá-

vezető kaput. Ellenben a mennyországot a néphitnek minden megnyilatkozása az égben tudja, hol külön csillagok jelölik a *mennyország ablaká-t, határá-t, kapujá-t.* Itt van a *paradicsom* is, mely a nép szerint eredetileg a földön volt és a bűn elkövetése után jutott oda.

A vogul mennyország, illetőleg a jeges tenger szigete az éjszaki fény segítségével szintén összeköttetésben vagyon a csillagos éggel: a tulajdonképi más-világgal.

Hogy itt volt az ős vallás mennyországa, erre nagy bizonyság a *hadak útja* vagy *Szent-Mihály útja* (a kereszténységben ő a lelkek kalauza), az *országút*, melyen *a jó lelkek járnak búcsút* (Félegyháza); vagy ősibb jellemzéssel: rajta mennek föl a lelkek mennyégbe azon különbséggel, hogy a jó lelkek az Országút egyenes ágán mennek. Ez visz oda. A rosszak az elhajláson jutnak pokolba.[884]

Kálmány szerint lelkek járnak az Országúton a velünk rokon *eszteknél* is. És, miként már láttuk, csak a *Hetevény* vállára emelkedve lehet Kalevala korának hite szerint a főisten lakóhelyére jutni.

A mennyország az égben volt. És meglehet, hogy az ősvallás is nagyon kényelmesnek tartotta arra az öreg istent, hogy az embereket elitélje s a jóknak maga mellett adjon helyet, hanem az egyikkel az Éjistent, és a másikkal a Napistent bízta meg.

Végűl a rokon népeknek még azon monda vonásait is föltaláljuk hagyományunkban, hogy az ősök óva őrködnek századról századra ivadékuk fölött.

A közmondás: *sirjában is megfordúl* után itélve megállapítható, hogy már az ősrégi meggyőződésen alapszik a halottaknak érdeklődése hátrahagyott szeretteik erkölcsi és anyagi állapota iránt.

Meglepők különösen a mondák azon esetei, midőn ezen kedvezés még a késő unokák iránt is mutatkozik.

A borostyánkői vár nagyasszonya Dersfi Katalin a vár alatt való kastélyban megjelenik még mindenkor unokáinak, valahányszor a családban haláleseménynek, vagy nagy szerencsétlenségnek kell bekövetkeznie; de őt csak a család tagja látja. Máskor meg, mint ijesztő rém olyanoknak jele-

nik meg, kik a családnak romlására vannak. Ilyenkor másnapra a képtárban levő arczképén vonása halványabb, szemei be vannak esve.

A zai-ugróczi várban a család ősanyja jelenik meg éjnek idején fekete magyar öltözetben. Kitekint hosszas és fájdalmas sóhajjal a vár alatt elterűlő völgyre. Erre ilyenkor a Tarkács hegyi szellemei kikelnek s látni őket a várban fel-s alájárni.

. . . . . i kastélyban, ha a családból való leány ment férjhez, megszokott volt jelenni, menyasszony-ruhában a család egyik fiának hűtelenűl elhagyott jegyese koszorúzottan. Aki vele ilyenkor találkozott, arra káros lehelletét fuvalta. Midőn egykor ily alkalommal egyik a bátrabbak közül meg akarta lesni s a terembe vetett ágyba feküdt, az éjfélkor megjelent ara, az oldalt fekvő arczájára lehelt, mitől azon az oldalon haja és szakála megőszűlt.[885]

Alig van várrom, lakott vagy lakatlan ó-épület, melyet a néphit a jó vagy ellenséges indulatú kisértetek ilyetén alakjaival meg nem népesítene.

Mindent összevéve kétségtelen marad, hogy az ó-vallásnak is hitágazata volt a lélek halhatatlansága és a másvilágnak érdemszerint való boldog vagy boldogtalan állapota.

De ezzel ismét új terűletre, az ó-hit *erkölcsmezejének* szomszédságába jutottunk. Észrevétel nélkűl e mellett sem haladhatunk el.

FÜGGELÉK.

XLV. Az ősvallás erkölcstana.

Vitézség. Vérivás kérdése. Istenfélelem és erkölcsszeretet. Közmondásaink. Vérszerződés. Eb- és farkaseskű. Testvér-barátság a szkitháknál. Vendégszeretet. Nagylelkűség. Becsületesség. Asszonyok törvénye. Gyermekek.

Mert minden nemzeti vallásban a faji szellem domborodik ki, s leginkább pedig annak erkölcsi részében, — van szükségünk pogány vallásunk erkölcstanára, melynek azonban csak főbb tételeivel számolhatunk be ezuttal.

Irva áll a *krónikákban,* hogy őseink bölcsek és szelidek voltak, *bűn nem volt köztök,* másét nem kivánták stb. Ezen elbeszélés folytatását a *hitregék* veszik át, melyek szerint a Halál képében a földre jött a Rossz, s vele megszakadt az aranykor, az emberek boldogságának kora.

Hála geniusunknak, hogy ifju korában jól fogta és sok olyanokra szoktatta rá a magyart, miket később a szokás és vallási hitregék erős törvénynyé avattak, s a mik ma is nemzeti erényeinknek tekintendők. Ilyenek: a *vitézség.*[886] A vitézség nem vallási erény, de az előkor nagyon is azzá tette, midőn a hősi halálnál a túlvilági boldogúlásra nagyobb jogosúltságot nem ismert el. Az is igaz, hogy a pogánykor jobban kitűntette magát a vérontásban, mint a későbbi századok; de hogy ezen ősi erénynek gyakorlatából ennekutána sem jött ki a magyar, már abból is látható, hogy nem csupán saját függetlenségét tartotta fenn, hanem a szomszédtartományok felett is mindig messzebbre terjesztette hatalmát.

Ezen nemzeti erény azonban a hitregék korában az erkölcsök nem kis elvadúlása nélkűl el sem képzelhető.

Ki fogja az öreg Herodotoszt meghazudtolni, kinek előadása szerint: mikor a szkitha harczos az első embert leteríti, *a véréből iszik,* a hányat pedig a csatában megöl, *azoknak*

fejét a királyhoz viszi; mert csak az kap a zsákmányból, ki fejet hozott; a ki pedig nem hozott, az nem kap.[887]

Khivában most is szokásos az ellenségfejekkel való ilyetén beszámolás. Mintegy száz lovas érkezett meg a táborból, írja Vámbéry, mindegyik vezetett nehány foglyot, ezenkivűl még egy nagy zsák volt mögötte a nyeregre felkötve, melyben vitézségének bizonyitékai: a levágott ellenséges fejek valának. A nagy térre megérkezvén, mindegyik átadta a khánnak vagy valamelyik országnagynak ajándékúl hozott foglyait, azután leoldván a zsákot, megfogta a két csücskét, s úgy rázta ki tartalmát, mint valami burgonyát; a szakálas vagy még szakálatlan fejek oda gurúltak a jegyzőkönyv vezetőjéhöz, kinek szolgája egy halomra rugdosta össze, míg nehány száz össze nem gyűlt. Mindegyik hős nyugtát kapott az általa beadott fejekről, s nehány nap mulva kikapta értök a jutalmat.[888]

Arra nézve, hogy a pogány magyar kor osztozott-e a szkithák e szokásában, bizvást hagyatkozhatunk sok elmeéllel nyilatkozó *Nagy Géza* tudósunk véleményére:

„A *vérivás* szokása meg volt őseinknél is. Tudom ugyan, hogy Reginó, a honfoglalás korában élt prümi apát azon sorait, melyekben azt mondja, hogy a magyarok embervért ittak, s az emberek szivét orvosságként ették meg, a hazafias túlbuzgóság a czellája falán túl nem látó barát korlátolt elfogúltságának, s rosszakaratú koholmányának tartja: de nem kell feledni, hogy itt egy harczias nép hagyományos szokásáról van szó, mely meg volt a szkitháknál is, oly népnél tehát, melynek maradványai a magyarság alakulására is befolyást gyakoroltak és szokásaikból sokat megtalálunk őseinknél.

Azonfelül más adatok is igazolják, hogy kellett ilyen szokásnak lenni. Kézai, a kifogástalan magyar érzelmű udvari pap írja, hogy a hét magyar vezér közűl Vér-Bulcs, Anonymus szerint: a „vir sanguinis“ onnan kapta ezt a nevet, mert ősét, a krimhildi csatában megölt Cun-t megakarta boszúlni, — oly kegyetlen volt az elfogott németekhöz, hogy *vérüket itta,* mint a bort. Fráter Ricardus pedig, Julián nagy magyarországi útjának leirásában mondja, hogy az őshazában vissza-

maradt magyarok ló- és farkashúst s más ilyesfélét esznek, s lótejet és *vért isznak.*

Az ellenség levágott fejével való beszámolás pedig, mi különben a balkáni népeknél sem ismeretlen, szokásban volt a *kunoknál.* Igy péld. fenmaradt a német évkönyviróknál, hogy a midőn Kun László Habsburgi Rudolfot segitette Ottokár ellen, a seregében volt kunok egy kémszemléből visszatérve, az épen tanácskozó két uralkodó előtt szedték elő a sisakostúl együtt levágott cseh- és lengyel fejeket és kiteregették Rudolf elé a fűbe, hadd lássa, hogy szembeszálltak az ellenséggel."[889]

A mesékben a sárkányölő hős akárhányszor a kivágott nyelvvel igazolja, hogy ő a hőstett végrehajtója. Igy igazolja *Csanád* vezér is, hogy ő Ajton (Achtum) legyőzője Gyula vajda ellenében, ki Ajton levágott fejét saját dicsősége jeléűl viszi meg István királynak. „Ha a főt a királynak hozta, miért nem hozta el a nyelvet is?" úgymond boszszankodva Csanád, a levágott nyelvet tarsolyából kivevén![890] Ajton feje a királyi lak tornyára tűzetett ki.

A régi *osztják* hadi énekek szerint a győző fejedelem diadalmi jelűl fejbőrét szokta venni ellenfelének s vannak határozott nyomok arra is, hogy *megette szivét* azon hitben, hogy ezzel emennek ereje átszáll belé.[891]

Ehhez már nincs messze a szintén skitha szokás, kik legnagyobb ellenségöknek kikészített *koponyáját ivópohárnak használták.* A régi bolgároknál, mondja *Nagy Géza,* szokásban volt, hogy *lakomáikon emberkoponyákból ittak.*

Ki hinné, hogy még ezen legidősebb nyers szokásnak is meg van hagyományunkban utolsó tűnő nyoma?

Dunántúl használatos a *„csontveder"*- és *„csontcseber"* kifejezés.[892] Somogyban annak előtte szokásban volt források- és kutaknál a kút kávájára utasok és arra menők számára tölgy- vagy más fa héjából alakított ivóedényt tenni és ezt *„kaponyá*-nak" hitták![893]

Ki ne tartaná e kifejezéseket tárgyunk tekintetében fontos történeti adatoknak?

És mind e szkitha szokások csak a vitézség járulékai levén, annak idejében nem jöttek *kegyetlenség*-számba, s nem

akadályozák őseinket sem, hogy e mellett *nagylelküek* is ne tudjanak lenni.

Úgy tetszik nekem azonban, hogy a tulajdonképen való erényeket véve, legnagyobb becsben az *istenfélelem* gyakorlati erénye állt.

A szives olvasóra bízom, hogy itéljen e részben köztem s azon íróink között, kik pogány őseinket a vallás dolgában közömbös lelkűeknek föltételezik.[894]

Az ó vallás egészen áthatotta a *közéletet* és *családot*. A Névtelen nem egy helyütt említi, hogy a honfoglaló ősök áldozva keltek át a folyókon, és az egyes területek szerencsés elfoglalását hálaáldozatokkal ünnepelték napokon át; de hogy semmi életbe vágó dologhoz sem fogtak isten segítségűl hívása nélkűl s hogy jelesen a *hadbaszállás* isten nevében történt, annak kitapasztalása végett saját hagyományunk hiányában nyelvrokonainkhoz kell fordulnunk.

Igy a *hadbaszállás* vallásos régi szertartásáról az *ostyákok* ősrégi hagyománya: a „*hadakozási énekek*" fönlevő töredékéből vehetünk tudomást.

„Mielőtt útnak eredtek volna, a fejedelem hétszer meghajlott *az isten képét viselő szent fa*, azaz a bálványoszlop előtt. Ezután a kiséretét tevő vének háromszor fölkiáltottak ég felé, mint az ének mondja: *A hadfiak elválását megillető hangos kiáltást kiáltának :* Alacsony fának tetejéig, magas fának közepéig ért e kiáltás. *Második kiáltást kiáltának;* a tarka felhők útjáig ért. *Harmadik kiáltást kiáltának; az Aranyos-Fényhez: az Atyához* (t. i. az égbe) ért föl az. — „*Elindulunk immár,* igy hangzott a bizodalommal teli válasz, *hadfiainkkal, a nyírott fejüekkel; az Aranyos-Fényhez, a mi Atyánkhoz hatott föl a ti kiáltásotok; nem fog bennünket érni a leveretés és halál napja* "[895]

És vallás jellegű volt bizonyára azon harczi kiáltásuk is, melybe kitörtek az ellenség megtámadása pillanatában tudván, hogy: *a hadverés Isten dolga.* Deésnél háromszor Istent kiáltának, irja hamis alkalmazással a krónikás.

Még észrevehetőbb az ősvallás istenfélelme *az egyesek életviszonya és családi körében.* A Kalevala nemcsupán *inségben, betegségben* levők számára ír elő könyörgő igéket, hanem a

hadakozók, halászok és *vadászok* részére is. A *csordakihajtás, hazahajtás* külön-külön áldó fohászok között történt, sőt a *fürdővételnek* is stb. megvolt a maga elálđása. A finn ember maga is meglepetve olvassa ma ezen különösen hangzó könyörgés-alakokat, melyeket annak idejében őseik annyi hittel és bizodalommal rebegének el.

A régi *isteni félelem* és *erkölcs-szeretet* mellett szólnak különösen is a Kalevala *erkölcsi figyelmeztetései,* milyenek:

„Eddigi nép után jövő, s te fel csak még mostan nővő, fogadásból *hetykélkedve,* senki semmit[896] ne készítsen; mert pályátok Isten mérte, teremtőnknél éltünk vége. Nem függ az a férfiútól, bármilyen nagy hatalmútól!"[897]

„Embereknek ivadéki, mig a világ soha senki, *jámborokat ne bántsatok. ártatlannak ne ártsatok;* hej gonoszúl adják vissza! Alant *Halál-lakán* kész a gyötrő hely a gonoszoknak: ágyaik a hibásoknak, alja forró kövecsekből, tüzesített kőszirtekből, takarója a kígyók, csúszók, halállaki nyűvek, pondrók."[898] Talán még az őshit hívei istenfélelmének tolmácsolja a nép, mikor vallja, „ne bizakodjék el senki se gazdagságában, se derékségében, mert meggátolja az Isten; ha pedig az Isten meggátolja, lehetetlen akkor az ember" (Türk Frigyes).

Mennyi vallásosság, bizodalom és megnyugvás jellemzi a saját *közmondásainkat,* melyeket méltán úgy tekinthetünk, mint az ősi erkölcstan szálló igéit. Milyenek:

Mit ád Isten, azt ád. — Jobb egy isten száz papnál. — Jobb az Isten mindnyájunknál, maradjon a mi házunknál! — Ad az Isten, kinek nincsen. — Kinek Isten mit ad, ember el ne vallja. — Hadd Istenre dolgodat, búból vigasztalást hoz! — Nem rövidűlt meg az Isten keze. — Hiszem az Istent, nekem is fölvirad még. Mit Istennek sajnálsz, elviszi az ördög. — Isten sem tehet mindenkinek eleget. — Adjon Isten, ami nincsen! — Nehéz Istennel ujjat húzni. — Lassan jő az isten, de azért elérkezik. — Tudja Isten, kinek subát, kinek gubát. — Kenyérnek legjobb dagasztója az Isten. — Isten szavát nem alku megvetni. — Végső betegségnek Isten az orvosa. — Kinek Isten akarja, az ablakon is beveti. — Szegény ember gondolatját boldog Isten bírja. — Érdem után fizet az Isten stb.—

Ezekből azonban kiolvasható az is, hogy félni inkább csak a *rossz szellemeket félték*. Neveiket nem merték említeni.

Nemzeti jellemzőbb erényekűl még az *eskünek* és *adott szónak* hív megtartása, a *barátság, becsületesség, nemeslelküség, vendégszeretet erényének* általános érvényesűlése s a *női erények* számbavétele hozhatók föl. Ezekről a hely szűk voltánál fogva azonban kellő részletezéssel már nincsen módomban szólhatni.

Vallási cselekedet volt őseinknél az *eskü* és erős törvény, nagy kötelezettség annak megtartása.

Az éjszaki rokonok: *vogulok* és *osztjákok a medvére esküsznek:* földrészök legfélelmetesebb állatjára e szavakkal: „Ha igéretemet meg nem tartom (nem igaz, amit mondok), szagasson szét, egyen meg a medve."[899] Őseinknél az ünnepélyesebb eskű az írott hagyományok szerint az altaji népek szertartása szerint történt: *vérszerződéssel.* Kezeiket megmetszették s néhány *csepp vért* bocsátva valamely italba, azt közösen kiitták. Ha még nagyobb biztosítékot akartak a szerződő félnek adni, *kutyát* (farkast) *vagdaltak agyon* annak jeléűl, hogy úgy veszszen el, ki esküjét megszegi. Az eskü-vésnek e módja régiségével egészen az öreg Herodotosz korába benyúlik.[900]

A bajor püspökök 900-ik évi tudósítása pedig arról értesít, hogy a magyarok eskü közben *ebet* vagy *farkast konczoltak fel,* mi által azt jelentették, hogy az esküszegő magát hasonló halálnak veti alá.

Őseinknél volt még *földeskü* és a szótartásra kötelező *kézfogás,* mely úgy látszik a régi vérszerződést szorította ki lassankint a gyakorlatból.

Hogy a pogány ősöknél eskű és adott szó szentek voltak, a hét vezér és más példákkal könnyü lenne történelmileg megvilágítani, e helyett azonban elegendőnek látszik a *néptudatra* rámutatni, mely a hamis eskű megtorlásáról a legijesztőbb alakban értesít.[901]

Ősi időben, a törzsrend korában nem volt ritka a *testvér barátság* kötése, mi szintén vérszerződés vala. Ennek törvénye és leirása szintén szkitha hagyományban maradt ránk csupán: „Miután valakit barátunknak kiszemeltünk,

akkor szerződést és esküt teszünk, a legnagyobbat, hogy vagy együtt élünk, vagy ha szükség, egyik a másikért együtt halunk. És úgy is teszünk, mert attól fogva, hogy egyszer ujjainkat megvágván, vérünket egy edénybe csepegtettük és kardunknak belemártása után azt egyszerre s együtt ajkainkhoz emelve kiittuk, többé bennünket semmi el nem választ."[902]

Mesének is hihetetlen, mi a görög írónál a szkitha barátság példáiként öt történetben elmondatik.[903] Sajnos, hogy följegyzéseink szegények arra, hogy ezen ősvallási fogadásra és baráti hűségre a honfoglaló vezéreken kivül másokat fölhozhassunk.

Az ősvallásnak is voltak fogadalmasai.

A *vendégszeretet* nemzeti erényeinknek nem utolsója. Más népek előtt sem volt ismeretlen a vendégszeretet, de annak különb gyakorlója egy történelmi nép sem volt, mint a magyar s mondhatni azt ma is. És a mi fő, gyakorolták nem csupán egymás iránt, hanem idegenekkel, sőt nemeslelkűségöktől indíttatva, ellenségeikkel szemben is. A vendégjog oly törvény volt, mely ellen az ősvallás híve soha sem vétett. A magyarok olyasmit soha sem követtek el, mint teszem azt a bajorok, kik (904-ben) a vendégűl hívott előkelő magyarokat lekaszaboltatták.

Hála a nemzeti geniusnak, a magyarnak sajátja volt a *nagylelküség* is, melylyel nagyobb hódítást vitt véghez a hatalmába kerűlt földön, mint győzedelmes fegyvereivel.

A magyar tudott nagylelkű lenni még halálos ellenségeihez is. Az ellenséges Berengárt és Arnulfot, midőn ezek hozzáfolyamodtak volt, megoltalmazták. Különösen nevezetes az utóbbinak esete.

913-ban Arnulf bajor herczeg többed magával Oettingennél a magyarok felett teljes győzedelmet aratott; de a következő évben a német birodalmi gyűlés által lázadónak bélyegeztetvén, nejével és gyermekeivel legveszedelmesebb ellenségeihez, a magyarokhoz menekűlt, s itt Konrád haláláig (918-ik év) nemcsak kitünő vendégszeretetre talált, hanem azután is, mig élt, a magyar hadak volt vendégök tartományát, Bajorországot megkimélték.[904]

A *magyar becsület* azonban azon erény, mely a többieknek is őre volt és felvigyázója. Ezért van talán, hogy a Genius azt alig eltörűlhetőleg véste a magyar lélekbe. Gyönyörű életnézeteket és jellemvonásokat hallunk e részben a régi öregekről. Sajnos azonban, hogy a czivilizáczió erősen szántja a mezőséget, hol eddig a magyar becsületesség legszebb virágai vadonjában termettek, s ma már inkább csak negative, azon pokoli büntetésekből, melyeket még az ó-törvény szabott ezen erény áthágóira, ismerhetjük meg régi becsében.[905] Vagy a műveltségben hátramaradt rokonokhoz kell fordúlni a példák kedvéért.[906]

Messze állunk az aranykortól. De ha az az őszinte jámborságban és a bűn nemismerésében állott, fajunknak kellett arany-korának lennie.

Az *asszonyok törvénye* a Kalevalában iratik le bőségesen, különösen a 23-ik rúnóban. A *házi dolgoknak végzése* a kicsitől a nagyig, a *fürgeség*, az *otthoniasság*, a *ház idősbjeinek megbecsülése* azon szigorú követelmények, melyeket az ó-vallás a családi örömek és boldogság fejében a fiatal asszonyoktól megkivánt. Szerinte még a szép Napleányok és Holdleányok is fonnak és szőnek.

A *gyermekek* tekintetében majd a szülőket inti,[907] majd amazokat figyelmezteti.[908]

Szóval meg volt az ősvallásnak is a maga erkölcstana, melynek nem egy pontja, mert a nemzeti létel nagy föltételeit foglalja magában, mindenkorra, kell hogy érvényben maradjon.

XLVI. Ősvallási nyomok a népéletben.

I. A bölcső körül.

Boldogasszony ágya. Fölszerelése. Első fürdő. Piros pántlika. Földretevés. A csökk jelentős volta. Tisztuló mosakodás. Boldogasszony pohara.

Megszületvén a nép szerény hajlékának gyermeke, a környezet az új szülött körül azon hagyományos szertartásokat hajtja végre, melyek avúlt voltuknál fogva a pogány ősvallás korára és hatására vallanak.

Ilyen Szegedvidékén és a palóczoknál és matyóknál a *Boldogasszony ágya*, mely nem más mint a gyermekágy, hol az anya gyermekével fekszik szülése után egészen avatásig. *Szülő ágy*-nak is neveztetik, mi Kálmányunk szerint annyi, mint *Szülö-boldogasszony ágya.*[909] A Boldogasszony ágya ismeretes a Mátrában és a Bükkben is.

A Boldogasszony ágya „mennyezetes." Szeged vidékén *szúnyoghálót* szegeznek föléje: „Mikor a gyer'ök mökszületik mingyá' csinálik a Boldogasszony ágyát. Abba së' tallunak, së' ojasnak mán mint dohány, vagy más valami, nem szabad lönni. Tiszta szalmát tösznek bele, löteritik lepedővel. A szúnyoghálót fő'szegezik."[910] A palóczoknál a *sátrat*, honnét a palócz ma is *sátoros ünnepnek* nevezi a születést.

Az ősvallás hagyományaira vall a Boldogasszony ágyának és ernyőjének fölszerelése. Szeged vidéken, miként egy ízben már említve is volt, az ágyba tesznek *foghagymát, kakukfüvet, kenyeret,* meg *sót.* Bicskát is tesznek bele, hogy a boszorkány oda ne menjen.[911] A palóczok a sátor-lepedő csücskeibe szintén kenyérszeletet, fokhagyma-gerezdet tesznek.[912]

A gyermek első fürdője arról nevezetes, hogy az a palóczoknál *tisztes fűből* készűl, a szegedvidékiek *„Három királyok vizibűl"* dűtenek abba a vízbe, melyben a gyermeket legelőször megmossák aztán meg ebbe a vízbe *szenet* is tesznek.

A piros *pántlika* használata igézet ellen szintén az ó-vallás korából származónak látszik.[913] A pántlikát, miként Kálmány megjegyzi, addig viselik a gyermekek, mig kalapot nem kapnak.

Hogy az *ősvallás keresztsége* (felavatása) abban állt-e, hogy a tűz fölé tarták, vizzel megmosák? nem tudhatni. Hanem a keresztelés után való *földretevésben* valószinűleg még az ó-szertartás egyik része tartotta fön magát.[914]

Másik ősvallási maradvány lehet a keresztelés után elmaradhatatlan *csökk.* Ilyennek tartható azon nagy, több napos lakoma, melyet Névtelen szerint Árpád vezér szerzett volt Zsolt fia születésének örömére.

A csökköt tudós Kálmány Szeged némely vidékén, mi

szintén igazolná az ősvallási jelleget, a *Boldogasszony tiszteletére rendezett ünnepnek* hallotta mondatni. A csökk (*paszri, poszrik, paszita*) tehát eredetében családi áldozat vagy régi nevén: *áldomás* volt. Ezért volt az kötelező is, az levén ma is a hagyomány, hogy: *a ki a csökköt nem tartja, szerencsétlen lesz a gyermeke.*

De nem hiába, hogy áldomás a csökk, hanem nem is maradhat el a pohár eláldása.[915]

Az avatás vet véget a „palócz sátoros ünnepnek" s a „Boldogasszony ágya" fekvésének. A mai *avatás* helyett az ó-vallásnak valami *tisztulási szertartása* fogott szokásos lenni, minek valószinűségét a többi között abban látom, hogy a szülőasszonynak az első tennivalója, mikor hazajön az avatásról, hogy: a kútról egy veder·vizet hoz és belemosakodik.[916] Ugyancsak avatás után az asszonyok a férfiak kizárásával rövid lakomára gyűlnek össze.

Kálmány Lajos irónké az érdem, hogy az itt kézen forgó *Boldogasszony pohara* után ezen népszokásban azon áldozat töredékére ismert, melyet a magyar ős anyák a Boldogasszony ágyából való fölszabadulás után mutattak be.

Ő a névleg sem ismert *Boldogasszony poharának* szerencsés fölfedezője.

„A Boldogasszony poharát, vallja a szőregi asszony, avatás után igyuk. Mikor a Boldogasszony ágyát kifekütte az asszony, elmén a templomba avatóra. Mikor a templombul kigyün, akkô mán ott vannak az asszonyok. A legöregebb asszony a (jobb) tenyerire töszi a poharat, úgy álgya el: Agygya Isten, hogy a mint most szöröncséssen kiszabadúlt Rúzsa a Boldogasszony ágyábúl, së' léptibe' së' jártába' sëmmi baj së érje! (Ezután az atyára áldja el, majd a gyermekére s kivánja, hogy, ha fiú, minden ujjára 10 leányt kapjon, ha pedig leány, sok kérője legyen.) Úgy osztán sorba álgyák el (állva) a Boldogasszony poharát, hálájják az Istennek, hogy szépen kifeküttе a Boldogasszony ágyát."

Tehát a születés az ősvallásban a *Szülő-Boldogasszony* két ízben is megtartott ünnepe volt.

2. A lakadalmi szokásokban.

Leányvétel. Vásár. Ormánsági szokás. Leánynézés a mordváknál. Az esküvés napja és időszaka. A kézfogói áldozat nyoma. Legény- és leánytor hagyományai. Esküvő előtt. Az esküvés régi alakja. Az egykori nőrablás hagyományai. Hitregei nyomok.

A kereszténység annyira megnemesítette és fölemelte az ősvallás korának nyers házasságát, hogy lakadalmi nemzeti szokásainkban alig találunk valamit, a mit kapcsolatba hozhatnánk az ó-hittel, ősi hitregéinkkel.

Csak ha a rokon népek alkalmi eljárását ismerjük, találunk imitt-amott mythologiai vonatkozásokat.

Sokkal tartalmasabbak lakadalmi szokásaink *történeti* adatokban, melyek bizonyosakká tesznek bennünket, hogy az ősidők vőlegénye mennyasszonyát *vette* volt vagy *erőszakosan* kerítette hatalmába.

Itt méltán számba jöhetnek Leányfalu-, Leánymező-, Leányvásár helyneveink. Az „Ormányságban" Hőke Lajos értesitése szerint a vásárokon köti a fiatalság az ismeretséget. Különösen a *vaiszlói* Lucza-napi vásárt „leánynézőnek" is nevezik. Nem lehet véletlen, hogy a falusi leánynép másutt is ünneplőben jár be a vásárokra. Ezért van az is, hogy a felserdűlt lány „eladó," a házasuló „vevő" (vő)legény, társa „vevőfél" (vőfély), a megvett pedig, miként némelyek a mennyasszonyt értelmezik, a szülői háztól „menő," régente: *menej:*

A lakadalmat illetőleg is ellehet mondani, hogy: a hány ház (= vidék), annyi szokás. De az áll, hogy ezen szokásokban lényeges eltérés nincsen és hogy azok a *kézfogó* és *esküvő*, mint főbb mozzanatok körűl csoportosúlnak.

„Ormánság"-ban a legény oly embert kér föl *vevő*-űl (násznagyúl), ki a leányt jól ismeri, sőt ajánlja. Ha od adják, napot határoznak, melyen az alku történik, a kialkudott összeg a leányé. Következik a *jegyváltás* vagy *kézfogó.*

A matyóknál régi jogon az anya szerez fiának feleséget. Az ősrégi idők gyakorlata szerint is e jog a szülőket és különösen az atyát illette.

Nagyon sok régi vonást tűntet még fel e részben „a mordva nép házassági szokása," melyek számbavételével

válnak elmosódott hagyományaink érthetőkké. Régenten a mordva házasság nem is volt czimeres, ha csak a menyaszszonyt nem erőnek-erejével szöktette meg az apai háztól a vőlegény. A hasonló szokás egyenlően megtetszik történeti és lakadalmi hagyományainkon. A közönséges lakadalmak kezdete azonban egészen azonos a miénkkel a mordváknál is. A vőlegény atyja és anyja az isten segitségűl hivása és a házőrző szellemeinek hozott áldozat után indúltak „leánynézőbe," hol ha tisztába hozták a jegyajándékot (vételárt) és a közzététel (áldomás) napját megszabják vala, behivják a leányt a szobába; ki sert hozván elő, áldoztak az isteneknek, s áldomást ittak.

Az Ormánságban az esküvések rendesen *szerdán* történnek. Sork-on és Hadházán is szerdán tartják a lakadalmat. A Bakonak-iak házasságkötésre a kedd és péntek napokat szerencsétleneknek tartják. Legtöbb esetben, igy a palóczoknál és a velök sokban egységes matyóknál hétfő az esküvő nap. Lozsádon minden lakadalom keddi napra esik. Hosdáton hétfőn, csötörtökön.

Manapság a nép „nagy-" vagy „kis farsangban" szeret lakadalmaskodni, honnét a közmondás is: *farsangon kivül is esik leányvásár.* Régenten valószinűleg egészen hitregés időhöz: a Napisten, a Nagyasszony és Vízanya ünnepeihez fogott kötve lenni.

A mordvák egyik ágánál a húshagyó előtt való nap, és a pünkösd előtt való tartatik szerencsésnek a házasságkötésre, mint a Vízanya ünnepei, és Péter napja után, mikor a Napisten ünnepe van. Egyik a sors istenasszonya, másik a szerencse istene.— A Boldogasszonyt nyilván már az orosz vallás szorította nálok háttérbe, holott még a mi hagyományunkból is kivehető, hogy valaha a házasság főpártfogójának tekintetett.

Hogy a „leánynéző" vagy *kézfogó* az ó-vallás hiveinél istentiszteleti gyakorlat: áldozat volt, annak már csak annyiban van nyoma, hogy píéld. Szeged táján, midőn az eladó a leánynézőknek *poharat dü't* egy pohárból, mely mindig az eláldás pohara, kinálja őket.

Régenten a *leánynézés* az eladóra, a *kézfogás* az eladó

és vevő félre vonatkozott. A vőlegény atyja összegyűjtvén a legközelebbi rokonokat, miután a házi áldozatot és könyörgést elvégezte, útra indúl, hogy kiséretével a mennyasszonyos házhoz menjen. A vendégvárók pedig lovat hajtanak a kapun bejövők elé (a régi *lóáldozatok* emlékezetére), vagy pedig kenyeret és sót hozva, maguk fogadják a vendégeket. A legény atyjának a mestergerenda alatt a helye. A kézfogás következőleg történik (sajátképen: történt azelőtt): a két apa balkezével a mestergerendát érinti, a jobbikat e szavakkal nyujtják egymásnak: „száradjon el a kezem.“ Következik az áldozatos könyörgés, melynél a pap a vőlegény apja; a menyasszony ajándékot oszt és kap. A vőlegény hímes inget, melyet a lakodalom napján ölt először magára. Lakománál fő ételek: a *hal* és a napistenre emlékeztető *kerek-lepény.*—

Nem csupán a matyóknál, de másutt is szokás, hogy a lagzi napja előtt való délután a vőlegény pajtásai eljönnek a vőlegényes házhoz tánczolni, illetőleg czimborájokat a legényi állapottól elbúcsúztatni. Ezen *legény-* és *leánytor*-nak azonban erősebb nyoma van nyelvrokonaink hagyományaiban, mint a mienkben.

Erza-rokonainknál a menyasszonyra nézve a lakodalom előtti nap „sirató nap“ nevet visel és megható jelenetekre szolgál alkalmúl. E napon a mennyasszony korán fölkelvén, a hátulsó ajtón a mezőre megy, s meghajtván magát ötször kelet felé, mondja: áldj meg engem atya, áldj meg engem anya, áldj meg engem kedves földanya, áldj meg engem ég és föld! Nincs nyugta, haza megy, a szoba közepére ül és sír. Barátnéi körűlveszik, dalolnak és sírnak. Majd a reggeli virradatot köszönti panaszolkodva: „Virradat anyám, áldj meg engem piros napoddal, ragyogó aranyoddal, tündöklő csillagaiddal. Nekem föltámadt a hajnal — atyám pedig elűz. A szép nap feljön — szabadságom elvész.“ Leánypajtásai vigasztalják, hogy édes anyja meg fogja őt látogatni, s kalácsot hoz neki. Majd rokonaitól búcsúzik el. Este áldást kér atyjától, anyjától, kik sírva áldják, mit ő sírva térdenállva fogad.—

Az *esküvés* előtt és után való szokásos eljárások hitregei vonatkozásokban nem szűkölködnek ugyan; de mégis inkább

az ősi *erőszakos* nőszerzés mellett bizonyítanak, mint az ó-hit mellett.

Az egyházba, a *hittételre* való menetel ideje helyenkint változik. Hogy reggel, délután vagy később történjék az esküvő, ebben a bevett szokáson kivűl határoz sokszor a házasulandók kivánsága, illetőleg, vagyoni állása is. A fölvonulás a két háztól majd külön, majd együtt történik.

A palóczoknál külön indúlnak, még pedig a „legény" zászlót vivő lovas legényekkel muzsikaszó mellett, a „leány" pedig a lehető legnagyobb csendben úgy, hogy az egyházba menetele feltünő se legyen.

A vőlegény násznépe nem csupán lármásabb, de harcziasabb is; az *érczfokosokkal, pisztolyokkal* való fölfegyverkezés, a *lovas legények*: nagy idők, kemény erkölcsök maradványainak látszanak.

Az elindulás előtti idő is vigabb a legényes, mint a leányos háznál. Amott a zeneszó mellett vígadnak, itt meg állandó a könyezés és levertség. Búcsúznak a ház leányától, ki szintén pártájától, szüleitől, szabadságától vesz búcsút szaggatott mondatokban.

Ahol a szokás úgy hozza magával, hogy a vőlegény násznépével maga menjen, menyasszonyát esküvőre kisérendő, — a kapuban szinlelt ellenzéssel fogadtatik s csak hosszabb huzavona után, melyben a két násznagy vetekedik egymással, nyer szabad bemenetelt.

Esküvő után a hazamenetelkor van tombolás, lövöldözés.

Miből állott az *esküvés* régenten, arra már fogyatékosak adataink. Mintha a pogánykori régibb összeadás abból állt volna: hogy a menyasszony atyja kézen fogva leányát és az anyja vevén a sóval hintett kenyeret az asztalról, mind a leányt, mind a kenyeret átadják a vőlegény szüleinek. A Kalevalában már fordúl elő esküvés is, midőn a férfival megfogadtatja a nő, hogy soha csatába nem megy, ezt meg arra esketi meg, hogy faluzó nem leszen. — Már ezelőtt száz évvel esküdtek a mordvák is. A menyecske belépvén a vőlegényes házba, a násznagy a fiatalokat a kemenczéhez háttal állítván, kenyeret és sót teszen vala eléjök s ezek egymásnak örök hűséget esküsznek vala.

Házassági szokásaink többi részében, úgy esik mondani, hogy sűrűbben váltakoznak az őstörténeti adatok a hitregeiekkel.

A *nőrablásnak* hagyománya a következőkben nyilatkozik:

A kétfelé tartott lagziban. Ez főleg azon vidékek szokásában nyilatkozik érthetően, hol esküvő után a menyasszony a vőlegény kiséretéhez tartozandónak tekintetik s násznépe nélküle kénytelen hazamenni. Ilyenkor, ha szerét ejtheti a menyasszony násznépe, ellopja a menyasszonyt.

Kis-Kun-Halason esküvő után, este- és másnap avató után kisérlik meg a menyasszonyt ellopni.

Némely vidéken közvetítő szokás uralkodik. A palócz menyasszony esküvő után hazamegy ugyan, de ebédet küld a vőlegénynek.

A matyóknál ebéd táján a menyasszonyos ház 5 embere meghívja a vőlegényt, a menyegzői tiszteket s a násznép férfi tagjait ebédre.

A hol kétfelé szakadva foly a lagzi, ott a menyasszonyért való menetelkor sok ellenállásba kerül a menyasszonyos házba a bejutás. Hasonlóképen azon helyeken, hol nem az esküvő előtt való nap szokás a menyasszony holmiját a vőlegényes házhoz átszállítani, — nagy dolog a vőlegény főembereinek a „menyasszony ágyának“ birtokba vétele.[917]

Ennek nyomát látjuk a lakodalom után a vőlegény házánál tartatni szokott kis lakodalomban, miként még az érintve is lesz.

Annak is nyoma vagyon, hogy az *eladás mellett* sem volt egészen akadálytalan a nő birtokba vétele. Ormánságban esküvő után a leány részéről egy tudákos ember három találós mesét ád fel s a vőlegény csak ezek megfejtése után kapja meg a leányt. A három találós mese megfelel azon hármas próbaműnek, melyekkel a mesehősök maguknak nejöket kiérdemlik. A Kalevalában *Ilmarinen-nek*, hogy a bájos Küllikkit elnyerje: föl kellett szántania a sárkány földet, elfognia a Halál medvéjét, egy szörnyű nagy csukát fognia ki a Halál folyójából (XIX. rúnó).

Hitregei vonatkozást a következő lakodalmi mozzanatokban találunk.

Nagy-Bakonak vidékén a menyasszony a vőlegényes ház küszöbén az odatett bögre vizet rúgja föl. A mordváknál ez komlóval telt forró serpenyővel, a termékeny vízanya jelvényével történik. (Ethn. VI, 315. *Barna* i. m. 32).

Nyoma van annak is, hogy az ó-hit megkövetelte az új menyecskétől, hogy áldozzon a Napistennek, Víznek. Egyik vidéken a menyasszonyt, mikor férje házához megy, égő fáklyát tartva vezetik körül a házban, kamrában, udvaron és vezetik a kúthoz is. Más helyen az udvaron gyújtott szalmatűz füstje mellett vezetik be az udvarba. A palóczoknál a másnap reggeli *menyasszony porkolás* úgy látszik az ősvallás avatója volt.

A mindenütt jelentkező *kása* (tejbe kása, forró kása, tejbe kása öregen stb.) a Nagyasszony tiszteletére vall.

Az elrabolt leány szülői egy évre közönségesen kibékűlnek vala a leányrabló legénynyel és szülőivel; mintha erre emlékeztetne a *kis-lakadalom* szokása, melyre egy-két hét múlva az új asszony hívja meg szüleit az ura házához.

3. Az áldomásban.

Áldomás-szavunk. Áldomások. A nemzet áldomáspohara. Székely áldozó pohár. Magyar szokás. Szerződési záradék. Nem Ukko pohara.

Az „áldomás“ tiszteletreméltó öreg szó, az ősvallásnak ereklyéje, jegecztöredéke a régi jó magyar lelkületnek. Régi tisztességére azonban kopott voltánál fogva bajos dolog ma már ráismerni. Megérdemli, hogy még egyszer elandalogjunk rajta.

A honfoglalás történetében a hegyaljai táborozásról olvassuk, hogy: azon helyen pogány szertartás szerint egy szerfelett kövér lovat leölvén, *nagy áldomást tőnek.*

A Nyirnek meghódoltatásáról írva vagyon, hogy ez hirűl esvén a főhadiszálláson, igen nagy örömmel örvendezének és *ősi mód szerint nagy áldomást tőnek.*

Tehát a mai *áldozat fogalma* van a régiségben az áldomás szó alatt értve. Az áldomás étel-, leginkább pedig italáldozat volt.

A nemzet *áldomáspohara* talán még a vezérek korában kerűlt a lomtárba. A székelyeké tovább tartotta magát, s a

rabonbánoknál állott, s egyszersmind oly nagy szentségnek tartatott, hogy az utolsó rabonbánok ennek birtoka tisztességeért egymással véres harczot vívtak. Ika rabonbánnak a székely áldomáspohárhoz való ragaszkodása életébe került.

A magyar istenfélő, áldozatos nép volt, mely nem csupán ünnepeken vette elő az áldomás poharát, hanem szerződéseknél, adás-vevésnél, sőt a barátság és jóindulat kisebb, hétköznapi alkalmával is.

Nem is lett az *áldomás*-szó avulttá, sőt vallásos szinezetét sem veszité el egészen. A nép sem áldomáspohárral kezében, sem barátságos összejövetelein nem iszik addig, míg az italt bevett szokás szerint *el nem áldotta.*

Fontos, sőt jogi szerepe volt az újabb időkig az áldomáspohárnak a szerződéseknél, adásnál-vevésnél, melyre jó embereiket meghívták, a tett helyen „az áldomáspoharat" előhozták, borral megtöltötték, az Istennek fölmutatták, s a köztudatban levő jót kivánó imádság után kiüritették.

Egy 1310-iki írás, mely Patakon szőlőeladási ügyben kelt, „bevett szokásnak" mondja az áldomás-ivást, melylyel a vevő fél vala köteles.

1573. Miskolczon egy szőlő cseréjéről levén szó, az okirat záradékában olvassuk: „Ezeknek *áldomás italán* voltanak első főbiró Varga Demeter, *bor-áldó* Tanda Péter."

1581. peres esetben találjuk följegyezve . . . . Második tanu, Dia Bálint, hiti után ezt vallotta: Az *áldomás-ital* lött Körtvélyest (Krasznahorka mellett) az birák és polgárok előtt; ott volt mind az 2 fél, Kelemen Imre és Balás Miklós, és Kelemen Imre *kértére én mutattam fel az Urkon pohárt* . . .

1592. Gömörmegyei esetben így záródik az igazságlevél: „Mellynek bizonyságára a *tudomány-pohárt* fölmutatták."

1596. Rátkán: „Mi esküttt birák és polgárok, ez két félnek igenlő akaratjokat megértettük volna ez szőllőnek eladásából és megvételéből, mi ennek *áldomását ivók Ukkon-poharát mutatta föl* Kis András. Ennek ellenzője senki sem volt... Az mi Hegyalja törvényünk és szokásunk azt tartja."

1610. Szántó . . . „Nem ellenzette senki. *Áldomását is az mi városunknak szokása szerint* megadta ű maga."

1612. Tályán. „Mely cserélt ültetés szőlőnek mi is felül

megnevezett birák és polgárok *eleinknek régi élő szokások szerint áldomását is ittuk,* melynek áldomását éppen István diák ő kegyelme adta meg . . . *Ukkon pohár felmutató* volt ő maga István diák."

1623. Tályán . . . „Mely vallástételeknek nagyobb bizonyságára mi is felűl megnevezett birák és esküttek *eleinknek régi élő törvények szerint áldomását is ittuk . . . Az Ukkonpohár fölmutató* volt liszkai Kantuk J."

1665. Füzéren (Abauj) egy ortvány föld eladása „mind az *áldomással,* mind a *kötő-pohárral"* erősittetik.

Az áldozatok őskorára vezethető vissza a marha- és lóeladásnál inni szokott áldomás régisége is. Werbőczi körűlbelűl velünk tart, midőn mondja . . . De ha az orv azt mondandja, hogy . . . vette és szavatosát nem adhatja vagy gazdáját vagy pedig mást, *„ki a vételnek áldomását szokás szerint megáldotta,"* elé nem hozhatja és elé nem állíthatja . . .

Az adó-vevő embereknek megvolt a maguk *Ukkon-* (Ukon-, Urkon-) *pohara, bizonyság-, tudomány-* és *kötőpohara,* az aszszonyok kezében pedig ott látjuk a „Boldogasszony-poharát," melyet avatás után áld el Szeged vidékén a család asszonynépe, kiket ilyenkor talán még az őskori áldozatok hagyománya ösztönöz az összejövetelre.

Tehát a Nagyasszony-pohara még megvagyon; de hogy a sok példában fölmutatott *Ukkon-pohár* nem Ukko pohara, hanem csak a *bizonyság, tudomás kötőpohara,* abban többé nem lehetünk ingadozók. Mi a betelepített városok gyakorlatának átadtuk az áldomás szokását, ők a pohárnak adtak nevet: a német „Urkunde" (okirat-) szót nem csupán magyarra fordítván, hanem az *Ukon-, Ukkony-* és *Urkony*-szavakban magyarosítván is. Révész Imrének van igaza, ámbár az utolsó szó a Hunfalvyé volt.

Ház-épités áldomással záródik be. A felűl elköszöntött, kiürített és ledobott pohárnak azonban épnek kell maradnia: az eltörés rossz előjel. Minden munkást szakmájának elvégzése áldomás illet, mely mindig istenes megemlékezés és jókivánság kifejezése mellett ejtetik meg.

A magyar mód fölött áldomásozó nép. A ősvallásból ez

a legáltalánosabb gyakorlati szokása, — — de kifogástalan keresztény alakban, Ukkó emlékezete nélkűl.

Ős szokás a libáczió is: az ivás előtti kiloccsantás. A nép gyakorolja; de természetesen már nem tudja a gyakorlat valódi okát.

A nép teszi; de természetesen nem tudja, hogy ős-szertartás szerint jár el. Im egy palócz példa:

„— Miért loccsantanak ki a kulacsból, mikor megkínálják az embert?

— Tiszteletnek tartják azt, meg becsőletesnek, úgy hallottam világéletembe, — felelt a vén palócz. Ha oda kénállya az ember másnak a palaczkot a kocsmába, akkor mongya: „Isten álgya meg!“ — mikor *kiloccsantya.* Má nekem, ha kéri valaki a kossót, mikor vizet iszok, úgy illik, hogy előbb kiöntök belőle. Ha ki nem öntök, aszongyák: „De na' szamár vagy, ki se öntöttél!“ Mingyá jobban esik az ital, ha kiöntönek belőle.“ *(Türk Frigyes gyűjtése.)*

4. A Nap és Hold babonáiban.

Minden a jegyire nő. A csillagok félelmetesek. Gyermek-*naphivó.* A palócz naptisztelete. Vélt jelvényei. Személyesítései. Napkelte előtt. Napnyugta után. Asszony-tilalom. Leány-bünhődés. Csillag- és nap jóslat.

Az ember életszerencséje, fáradozásának sikere a csillagoktól függ. Csak az utóbbira kivánok egy-két példát említeni.

Eger-vidéki néphit szerint: „a répát a *Hal*-jegyben jó ültetni; akkor vastag, szálas lesz. Ha meg a *Rák*-ban vagy *Skorpióban* ültetik, akkor ágas-bogas lesz. Minden a jegyire nő.

A kerek ég alatt minden a jegyire nő. Már a hagymát meg a *Font*-ban jó ültetni; akkor lesz nagy feje“ (Türk Frigyes).

A csillagok félelmesek: A ki ujjával egy csillagra mutat s nem köpi le háromszor az ujját, annak az ujja elpenészesedik. (Bácsm.)

„Ne számlálj csillagot, mert szömötyüd lesz“ (Háromszék).

A ki a csillagokat vizsgálja, annak a kezére szemölcs lesz. (Csángó Hétfalu).

A régi napimádás maradványának látszik a veszprémmegyei „naphívó“ gyermek-mondóka:

„Süss föl, süss föl napocska! Kertek alatt bárányka. Majd megfagy.

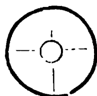
Kertek alatt tikok vannak, Mind megfannak.“

Szabolcsban *Türk Frigyes* barátom tapasztalata szerint a temetőbeli és útszéli keresztek ágain a *nap,* és hold rézképét láthatni.

A palóczokról már említettem, hogy *delelés*-kor úgy tartanak pihenőt, hogy arczczal a napnak fordúlnak. Vagy miként tartják: „apáinkró' maradt ránk, hogy a *minden jónak teremtő apját: a napot tisztellyük,* azé' hát minden jóravaló munkás arczval fekszik a napnak.“

És *Pintér Sándor* a palóczház homlokzatán látható pyramis alakzatot (△) is a Nap, Napisten jelének tartja, a faluvégi pyramis alakú, kőből épűlt tömöroszlopot, melynek a világ négy tája felé tekintő oldalán fülkéje van, — szintén még ősinek vallja eredetében.

Jelvényének látszik a titokszerű, *kerék*-dísz is; a *keresztúton* körrel bezárt *bűvös kör,*

mely egyrészt a kincsek szellemét megjelenésre kényszeríti, másrészt pedig, miként már láttuk, a Rosszak ellen erős ótalom.

Figyelemre méltó némely vidéken a pokolvar népies gyógyításmódja. Ha az már megvan érve, egy tűbe piros selyemszálat húz a tudós s a selymet *keresztbe* úgy huzza keresztűl a pattanáson, hogy a szálak találkozása a seb közepére essék. Ezután hüvelyk ujjával a seb körül kört nyomkod. Tehát a négy küllőjű kerék gyógyító bűvös eszköz is.

A lepény hajdan napáldozati étel volt s *kerek*-alakja a Nap isteni tetszésének keresésére vihető vissza.

„Verje meg a Napisten“ mondja nagyobb haragjában a székely.

Közmondásunk szerint: *Az alkonyodó nap fáradtak párt-*

fogója és „nem lehet két nap az égen;" *többet ér egy nap, mint száz holdvilág.*

Szólásaink szerint a nap: *serken, fölkel, lemén, lenyugszik.* Este bemegy a földbe s ott pihen egész éjszaka.

Napkelté-nek és *nyugtá*-nak is meg vannak a maga babonái. A napfelkelte *előtt* merített víz gyógyító, más esetben bűvös hatású. E néphitben a *Hajnal*-cultusnak jöhetünk nyomára.

Napnyugta *után* nëm jó tejet kiadni a házbul, mer' vírt ád a tehén. „Naplemente után szemetet kivinni nem szabad, mert a házban levők nem fognak tudni alunni (Szathmár m.) A lozsádi néphit szerint: megfájúl a feje.

A Naptisztelettel áll kapcsolkozásban azon néphit is, hogy az asszonynak nem lehet hajadon fővel a Nap előtt, ki a házasság jó szelleme, — megjelenni. „Ha egyszer az asszonyt felkontyolták, asszony lett belőle, többet nem szabad, hogy a *nap megsüsse* a fejét. Künn a fejrevalót mindig fenn kell tartani."

A mese úgy fejti meg a leány férjhez nem menését, hogy rossz szokása volt a szemetet szembe önteni a nappal. A lozsádi néphitben pedig az él: „a nap felé sëpörni vítök."

A hozzá való tekintést jutalmazza. Bácsmegyei néphit szerint: *piros* lesz a kukoricza, ha ültetés közben az ültető napba néz.

Sokat ad népünk a nap s csillagok időjóslataira is.

„Esett hajnalra. A hogy kimegyek tennapelőtt este, felnézek az égre: látom, ho' *sűrű a csillag.* „No, mondok, hogy bemegyek, esseű lesz harmannapra." Aszongya Kátyli Náczi (városi ember):

— Tuggya is maga.

— Jobban tudom, min' maga. Maga nem tuggya a csillagok járását, de ên tudom . . . Ên csak a csillagot nèzem. Ha sok apró csillag van: harmannapra esseü lesz" (Türk Frigyes gyüjtéséből).

„Ha a csillagok nagyon „futosnak" az êgen, akkô szelet várhatónk," tartják a Mátrában.

„Ha a nap tisztába halad el, másnap szép üdőt várhaccz, de ha felhőbe halad el, esső lessz. Ha nap-haladat

után kigyúl az ég, szél lessz. Ha napközbe' igen hëgyësen süt a nap, még esső lessz“ (Székelység).

„Ha este a nap fellegbe búvik el, másnap eső lesz, ha tisztába, akkor szép idő“ (Lozsád).

Az alföldi pásztor nem hijába, hogy sokat van a szabad ég alatt, de ki is tapasztalta a nap minden tulajdonságát. Ő tudja, hogy

eső leszen,	ha napfelkelte előtt zöldes-veres felhők látszanak; ha veresen süt ki és nem forrós nagyon; ha keltével vereses felhők látszanak; ha napnyugtával balfelől (délről) sötét felhők mutatkoznak. (Az eső ez esetben közeli.)
Szeles esőt várhatni,	ha napközben nagyon tüzesen süt a nap; ha nyugtával felhők borítják a napot.
Szél várható	(nagy és sok), ha a nap keltében tüzesen mutatkozik; ha a fellegek közül igen veresen süt ki és forráz, ha lenyugtával veres tiszta felhők veszik körűl a a napot.
Hideg lesz az idő,	ha sugarai fölkelte előtt mutatkoznak; ha felhők közül süt ki a nap (hideg téli idő következik); ha sugarai megtörve látszanak (hideg téli idő és esőzés) ha nagyon melegen süt ki a fellegek közül (hideg téli idő) ha nagynak látszik a nap reggel; ha keltével körülötte gömbölyű kör látszik (hideg és téli idő) ha nyugtával a nap köré a szelek felhőket vernek (hideg téli)
Forróság, jégeső	ha a nap keltével tisztán mutatkozik; ha a nap mintegy órányira kisüt s azután elgyöngűl és sugarait a felhők közül löveli ki (jégeső)

Tiszta időre mutat	ha nyugtával felhők veszik körül a napot (de nem veres színben); ha a nap nyugtával visszapillant és éjszakon veres, délen pedig fekete felhők veszik körül (tiszta, de hideg téli időt várhatunk).

De nem csupán az időt kormányozza a Nap; hanem a természetet is.

„Szen' György ötöztet, Szen Mihály vetkeztet," tartja a palócz (Türk Frigyes gy.), mit a napcultus némi töredékénél kevesebbre nem becsülhetünk.

*

Az új és telt hold tisztelete. Mit jó újholdkor és mit holdtöltekor tenni? Hold mint időjós. Hetes szám. Az elemek babonái. Vízi villám.

A régi hold-imádás nem kevés nyomaira akadunk még ma is a népnél. Az új hold, mint *új király* köszöntetik és a néphit úgy tudja, hogy némely „ráolvasónál" *le kell térdepelnünk* előtte.

Érdekes a *Csillagmesék* írójának szabolcsi tapasztalata: „Fölbukkant az erdő mögül a telt hold és ezüst fénynyel öntötte el a tanyai ispán-lakot. Egyszerre az istálló fejér oldalán egy emberi alak támad, akár egy szobor s merőn néz a holdba. Elhallgattunk és érdekkel figyeltük a tüneményt vagy egy negyed óráig. Kiváncsiak lettünk, csöndben megkerültük a gyanus alakot. Nézzük, hát látjuk, hogy az urasági csordás áll ott, levett kalappal és a hold felé fordulva suttog, mintha imádkoznék.

Ez a pásztorember imádkozott a Holdhoz.

Kiméletesen huzódtunk vissza, hogy ne zavarjuk áhitatát és eszembe jutottak Jókainak szavai: „midőn a pásztorember nyári éjszakákon át a fűbe elfekve az ég csillagait nézi, az a titkos ösztön, mely őt virasztani kényszeríti, nem a hajdani csillagimádás maradványösztöne-e még lelkében?..."

Bizony, kimondhatjuk, hogy népünk egyik kezével mindig áldozgat úgy lopvást ősisteneinek, — a csillagoknak. Élete folyásában, mindennapi munkájában oly szívósan, annyi hittel ragaszkodik e nemű hagyományaihoz, hogy babonás ragaszkodása egész *„vallásos félelem"* (Türk Frigyes).

A Hold-cultus tekintetében még mindig elég erősnek mondható az ős hagyomány. Igy a palócz úgy tudgya hogy: *„Új hold péntekjén jó hajat nyiratni akkor sürüen nő. Vetni, ültetni holdtöltekor jó. Meszelni holdfogytán jó; mert akkor kivesz a házból holmi bogár. Giliszta ellen bevenni ekkor jó.“* (Egervidék. Türk Frigyes).

És ugyanezen vidéknek is hagyománya: *Mikor az Újságot először meglátod, hajolj meg előtte: szerencsét hoz.*

A szathmármegyei néphit szerint: a ki újholdkor pénzt tart a markában, annak egész hónapban lesz pénze.

Újholdkor jó hajat, körmöt vágni, akkor gyorsan és szépennő. A ki holdujuláskor születik, nagyon kövér lesz. (Bácsm.)

A zágoni-i asszonyok sem meszelnek *újság*-ra.

Újságra itt nem veteményeznek; mert a vetemény csak levelében fejlődnék. A viola újságra vetve teljetlen marad.

Újhold péntekjén fésülködni nem szabad, mert az ember megnémúl, vagy haja elhull.

A tyukot újhold péntekén vagy vásáros napon kell megültetni, hogy jól költsön.

Ha a csirke újságra kelt ki, jó tojóvá válik.

Fát, virágot oltani, gabonát vetni újságra kell.

Disznót újságra ölni nem jó, mert husa hamar megnyüvesedik. (Zágon.)

Ugyan itt tartják, hogy holdváltozáskor nem szabad vágni épület- vagy szerszámfát, mert az szúrágott lesz.

A bácsmegyeiek úgy tudják, hogy: tavaszkor akkor legtanácsosabb ültetni vagy vetni, a midőn a hold a föld alatt van.

Sok vidéken figyelemmel vannak a gazdasszonyok reá, hogy úgy ültessék meg a tyúkot, hogy a költés újholdra essék; a hogy a hold növekszik, úgy fognak a kis csirkék is növekedni. (Szathm.)

Lozsád népe a következőkben vall a hold időleges hatására: „Ha újságra malaczozik a kocza, akkor agyarai nőnek a malacznak, miket le kell vágni.

Ha újságon malaczozik a kocza, eldöglenek a malaczok.

Ujságon nem jó veteményezni, mert csak virágzik, de nem terem, s a ki virágot vet, az nem lesz csokros, hanem teljetlen.

Ha fát vág, akkor a szú beleáll, s mind megeszi. Ujságba meszelni nem jó, mert . . . .

„A ki holdtöltekor születik, a hetedik éven túl nem viszi. (Csurgó.)

Ha a hold tiszta, *jó idő* lesz.

Ha nagyon sárgán látszik, eső lesz.

Ha a hold télen felhőkkel van borítva, hideg időt jelent.

Ha újhold harmadik vagy negyedik napján a holdsugarak el vannak setétedve, *esőt* várjunk.

Ha a holdudvar tűzveres, — *hideget* és *nagy esőt* mutat.

Ugyanez várható, ha holdtölteker feketeség látszik rajta, vagy ha karikák veszik körűl.

A népbabona előtt az *újholdnak* van nagy kelete és a *hold tölté*-nek. Tőle szarmazik a *hetes szám* hitregés volta is.

—

Az elemek: tűz, víz, levegő cultusának hagyományai tekintetében az eddig mondottakra legyen elég rámutatni addig is, míg gyűjteményünk teljesebbé válhatik. Szebbnélszebb mythoszi virágokat szedegethetünk még össze a népélet mezején.

Ilyen például a *Vízi villám*.

„Egy recski kódus há't nálunk. Felbeszégetünk sokáig. A' monta, hogy *kisírtet* nincs. Mer mikor az Isten az embert agyagbú teremtette, belelehelt; oszt az a *szelelet*, ha mehhal az ember, visszamegy az Istenbe, a honnan gyütt; az többet ide a fődre vissza nem gyühet. De *bíbályosók*, azok vannak. Csak azt csudálom én, ho' tud elvátoznyi hun kutyájé, hun macskájé, hun kecskéjé! . . Më' van *vízivillám*. Mikor legénkoromba éczaka a Kisasszon-temetőbe a lovat kicsaptam, oszt mebbéklyóztam: fé tizenkettőkor mindé' hazagyütt, mer — vízivillámot látott. Éfé után 1 órátú megint memmaratt. Meg mikor a Hajdúhegy vőgyin, a lápába legeltettünk, ott se maradt meg a ló éfékor a — vízivillámtú. *(Türk Fr. gy.)*

*

Fáradt ujjam közűl kiesik a toll, s remegő kézzel teszem nem remekbe készűlt munkámat a hazaszeretet oltárára, melynek szent tüze fog hű őrzőket találni az új évezredben is!

JEGYZET.

[1] *Eduard Sayous:* L'histoire des Hongrois pag. 116.

[2] Ezen szellemben indultak meg az első mythologiai tanulmányok, vagy csak fejezetek *otrokócsi Foris Ferencztől* (Origines Hungariae 1693.), *Cornides Dánieltől* (1791 : Commentatio de religione veterum Hungarorum), *Horvát Jánostól* (1817 : A régi magyarok vallásbeli és erkölcsi állapotjokról), *Kis Bálinttól* (1839 : Magyar régiségek), *Bizoni Károlytól* (1845 : Magyarok ázsiai emléke), *Jerney Jánostól* (1844—5 : Keleti utazása a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett), *Kállay Ferencztől* (A pogány magyarok vallása 1861), melyeket több-kevesebb méltánylással említ a magyar írók történetkönyve.

A magy. tud. Akadémia ez évi első ülésén e tárgyban *Katona Lajos dr.* ismert írónk, mint vendég „A magyar Mythologia irodalma" czimen figyelmet keltett értekezést olvasott föl, melyben szigorú kritikával, nem fukarkodva az elismeréssel sem, — foglalkozik főleg *Horváth István, Cornides, Kállay Ferencz* és *Ipolyi Arnold* munkásságával, melyet a mythologia kérdésének fejtegetése körül kifejtettek. Ethn. VIII. 54. l.

[3] M. Myth. „Előszó" XII. l.

[4] Csengery főbb kifogásai Ipolyi „Magyar Mythologia" czimű munkája ellen kivonatosan a következők:

„*Ipolyi* ur munkájában folyvást hivatkozik a gyüjteményében levő mesékre, mondákra s egyéb efféle adatokra. Miért nem sietett azokat mindenek előtt közrebocsátani? . . . Ha ezt teszi, nemcsak magának több ideje marad azoknak egybevetésére: hanem más írók figyelmét is e tárgyra fordítván, némi buzgóságot sikerül vala élesztenie hasonló gyüjtések iránt; az előszavakban és kritikákban talán eszmecsere is fogott támadni, ami előkészítette volna utóbbi nagyobb munkájának mind megérthetőségét, mind kelendőségét." (*Csengery:* Tanulmányok és jellemrajzok I. 19. l.)

„*Ipolyi* ur, — mondja alább — azon meglepő állítással lép föl mindjárt munkája kezdetén: hogy *népünknél még maiglan majdnem minden a régi kerékvágásban van:* hogy szokásai, öltözete, eledele (? lótej), gondolkodása, természeti világnézlete még nagyobbára legalább, a régi, amint volt századok előtt. S e szempontból aztán *minden* népies szokásban, mesében stb., ami népünk között él jelenleg, mind magyar, ős mythologiai nyomokat lát még akkor is, ha a közöttünk és körülöttünk lakó népeknél ama közmondásokat, szokásokat, meséket mind föltaláljuk.

Mennyire kritikaiatlan ez eljárás, úgy hiszem első tekintetre föltetszik mindenkinek, aki némi jártassággal bír a történetekben. Az elvet,

mely Grimm nyomozásaiban oly termékenynek mutatkozott, mindjárt munkája kezdetén túlságig viszi szerzőnk, ami aztán szükségképen képtelenségre vezet." (U. o. 20. l.)

„Részemről — úgymond hosszas közbevetés után folytatólag — anynyira szembetűnőnek tartom ez állítás képtelenségét, hogy czáfolásával sem foglalkoznám, ha Ipolyi ur munkájának nagy része e valótlan tételre nem volna építve: ha péld. az ős magyar istenfogalmat mindazon szólásformákból, melléknevekből nem állitaná össze, melyeket a magyar jelenleg az istenségre ruház. Igy péld. az „egy élő Isten" kifejezésről, mely alkalmasint a keresztény hitformával csúszott nyelvünkbe, következtet a magyar ős monotheismusra, — mennyire helyesen, majd meglátjuk.

Meglehet, mint fönnebb is mondám, hogy a kifejezésekben, szólásformákban, melyek a nép között e részben divatoznak, van egy és más, amely még régi világnézletünk maradványa, ezt azonban szoros kritika útján állapíthatni meg, amit Ipolyi ur, tágalapú kiindulási pontjánál fogva, meg sem igen kisért. Elfogad majd mindent vizsgálatlanúl, s következtetéseket von abból, amit vizsgálat nélkűl elfogadott.". (U. o. 24. l.).

„Ki fogja mondani, kérdezi Csengery másutt, hogy Ipolyi ur helyesen cselekvék, midőn összezavarta a magyar mythologiában mindazon elemeket, midőn, úgyszólva, nem is akar elismerni europai, idegen befolyást, azon, hiúságunknak hizelgő állítással igazolván nézetét, miszerint: *„a magyarság oly erélylyel nyilatkozott* e téren, melyet hazánknak nevezünk, hogy gyakran nemzetünk fogadtatá el nyelvét, szokását stb. a köztünk lakó népiségekkel." (U. o. 31. l.)

„Ipolyi ur nem is akar különböztetni s úgy bánik a nép közt talált mesékkel, mondákkal, szokásokkal, mint a közmondásokkal. A közmondásokat kivonatban egybeállitja, minden tárgyról összeszedi példáúl mindazokat, a melyekben előfordúl az *„isten*-név" és így szól: ime ezen meg ezen tulajdonokat köti össze az ős magyar mythologia az istenség fogalmával, keveset törődve azzal, hogy az idézett kifejezések közt nem egy van, amely minden népnél általános, ami kölcsönzött, sőt épen keresztény." (U. o. 33. l.)

„S amint egybezavarja, — mondja a többi közt — műve a magyar és idegen elemeket: szintoly kevés érzéket tanúsít az *ősi*-nek, *eredeti*-nek kiismerésében, szemközt azzal, ami későbbi származású, s nem a népképzelet alkotása." (U. o. 37. l.)

„Ipolyi ur azonban csak az europai hitkörök, mondák, mesék befolyását vonja kétségbe: az ázsiai mythoszokat oly szoros összeköttetésben látja az *általa ugynevezett magyar mythologiával*, hogy azon hitkörök befolyásával minden lépten-nyomon találkozunk." (U. o. 39. l.)

„Amily kevéssé hajlandó a körülöttünk fekvő népek befolyását elismerni, kikkel ezer év óta élünk együtt: annyira elragadja őt mythosalkotási heve ázsiai párhuzamaiban, úgy hogy sokszor, úgyszólván semmiből teremti a magyar mythoszt, a keleti myithoszok képére és hason-

latosságára, azon elmélet szerint, igy s igy van ennél vagy amannál a keleti népnél, tehát igy kell lenni nálunk is.

S ugyan e párhuzamok néha meg ellenkező túlságba is ragadják. A Toldy-monda eredetiségét, azt hiszem, kézzel foghatólag megmutatta báró Kemény Zsigmond. *Ipolyi* ur addig keresi a hasonlatokat minden világrész hősmondáiból, míg végre a magyar hősről minden saját, magyar népies színt, a történeti monda minden egyéni vonásait eltörölve, az ó-kor kalandor hősének, egy Heraklesz, Rustem stb. typikus alakjában tünik föl." (U. o. 42. l.)

„*A hasonlítás törvényei azt parancsolják, miszerint valamely nyelvet először is azzal hasonlítsunk össze, a melynek rokonsága előttünk nem csupán az anyag, hanem az alak tekintetében is bizonyos.* A rokon nyelvek vizsgálata nélkül egy nyelv szógyökeiről sem lehet beszélni.

S *Ipolyi* úr mythologia rendszere nagy részint az ellenkező nyelvészkedésen alapszik. Majd egy indógerman, majd egy semi nyelvben keresi egyik és másik szó gyökerét: *az ural-ajtai nyelvekhez nyelvészeti párhuzamaiban, fölvilágosításaiban csak igen ritkán, mondhatni kivételesen folyamodik.* Megesik, hogy a hol egy rokon hangzású és értelmű szó valamely altáji nyelvből, más által figyelmeztetve, megüti fülét, azt legfölebb jegyzetben említi meg, mig a munka szövegében más, nem rokon nyelvcsalád köréből igyekszik kiokoskodni egy vagy más összavunk értelmét. Jegyzetében olvassuk, hogy *Reguly* figyelmeztette őt, miszerint a cseremisz nyelvben *esta* = csinálót, teremtőt jelent. Amit az *isten*-név magyarázatánál látunk, ugyanazt tapasztaljuk péld. a *táltos*-név fejtegetésében, melyet a hindu *tat* (= *az, amaz atya)* gyökből származtat, amit aztán rokonságba hoz az egyiptomi *Tóth*-tal, sőt *Phtah* istennel és a kaldei *Thaute*-val stb. Szükség volt-e e név jelentésének keresése végett Indiába mennie Ipolyi urnak, midőn például Hunfalvy fejtegetéseiből tudjuk, hogy a finn nyelvben *taitaa* = *tudni*-t jelent, s *taitaja* annyi mint *tató, tatós*, melyet a különböző nyelvjárás majd *tátos*-nak, majd *táltos*-nak ejthet, mi e szerint tudóst jelent? Ipolyi ur ezt nem tudván, miután előbb idegen nyelvek körében kereste e szó jelentését, utóbb maga is mintegy kétkedve eljárása helyességén, azon ingatagságnál s idestova kapkodásánál fogva, mely általában jellemzi nyelvészkedését, azon hibába esett, mely a rokon nyelvek nem tudása miatt szinte kikerülhetetlen, *hogy a mi nyelvünk módja szerint elemez kölcsönvett szókat*; s a *tátos*-nevet még a magyar *szájtátó*-val (tát, táté = dőre) is igyekszik magyarázni. Igy a *tatár*-név magyarázatával, melyet a magyar *tatar* (honnan: *tatarozni*) névből származtat, mennyire helyesen, meglátjuk alább. Legyen elég ez egy-két példa sok helyett. Ha szerzőnk minden szóelemzését bonczolni akarnók, hasonló vastagságú könyvet kellene írni." (U. o. 58. l.)

„Valamely szó gyökereiről csak a rokon nyelvek vizsgálata után mondhatunk helyes itéletet . . . Ügyelt-e Ipolyi ur e törvényekre szószármaztatásaiban? Megfelel-e például az etymologia törvényeinek, ha szerzőnk az „*ördög*"-név utolsó szótagját a szanszkrit *dev*-ből származ-

tatja s hogy a rokon hangzást kihozza, az *„idegen“* névből előbb *magyar többest* képez s e többest veszi aztán egyes jelentéssel (devek = dök = dög)? E kérdések eldöntését nyelvtudósainkra hagyom.

És csak némi általánosságokra figyelmeztetem ismét Ipolyi urat, melyek ugy hiszem minden történetnyomozó által szemmel tartandók, aki a nyelvtudomány fáklyájával keres világot, a hol egyéb történeti nyomok az őskor szürkületében elvesznek szemeink elől.

Mindenek előtt föltünt előttem, hogy amint munkája kezdetén fölállítá Ipolyi ur ama képtelen állítást, miszerint a magyar világnézlet egy egészen új hit és polgárosodás fölvételével, ezredéves su lódás és idegen elemekkel való érintkezés mellett sem változott mind e mai napig: úgy a magyar nyelvre nézve sem akar európai kölcsönzéseket elismerni; valahányszor oly szóra akad, mely példáúl a szláv nyelvekben egészen föltalálható, tagadja a kölcsönzést s vagy valamely rokon hangzású ázsiai gyökszóra, vagy — a hol ilyesre nem talál, — egyszerűen az *ős nyelvre* utal. Igy a *pokol-* és a *nyavalya* származtatásaiban.

Másik hibája *Ipolyi* ur nyelvészetének, hogy többször az idegen nyelvek teljes ismerete nélkül nyelvészkedik, egyes szavak, szótagok puszta hangzása után indúlva s keveset törődve azzal, hogy ugyanegy hangzású szó különböző eredettel és értelemmel bírhat különböző nyelvekben.“ (U. o. 61. l.)

„Ipolyi ur az összes keleti nyelvek egyes szavaiból építi föl mythologiai rendszerét. Igy látjuk ugyanazon vallás papjait majd tibeti *(bonczok,* lásd *garabonczok),* majd zsidó (rabbi) néven nevezni el, mely utóbbi meg egy perzsa szóval párosúl, hogy Ipolyi úr szerint *robonbán* legyen.“ (U. o. 63. l.)

„Szerzőnk a *tatár*-név gyökét majd a „tat“ mythoszi névből származtatja, s tehát a szánszkritból — mely név már a *tátos*-név magyarázatánál szerepelt nála: majd *tatar*-tájszónkkal hozza összeköttetésbe, mi rossz, rongyos, hitvány, aláváló embert jelent. Innen *tatarozni* = megfoltozgatni. S mind a mellett, hogy ilyen megvetést fejez ki e szó, azt hiszi szerző: „hogy világosan kivehető óriási tulajdonokra vihetők viszsza e szó maiglan fentartott értelmei.“ S mivel igazolja ezt? A szokásos szólásformákkal: *vigyen el a tatár* stb. Ha meggondoljuk, hogy hasonló szólásformák vitték rá szerzőt, miszerint a *nyavalyá*-ból, *fené*-ből, *ocsmány*-ból is mythologiai fogalmakat csináljon, ezen nem csodálkozom. Minden áron magyar Mythologiát akart alkotni. De csodálom, hogy nyelvtani hozzávetéseiből történeti következtetéseket is von.“ (U. o. 66. l.)

„Idézhetnék több hasonló adatot is Ipolyi ur művéből. Azonban ezen adatok közől nehány úgy is előfordúl, ha majd részleteire térvén, vizsgálni fogom, mi tehát Ipolyi ur szerint a magyar mythologia.

Akkor az is még inkább ki fog derűlni, hogy szerzőnk nem helyesen cselekvék, ha a németek példáját követve, valamint mythologiai párhuzamaiban, úgy származtatásaiban is többnyire a szánszkrit népet vette kiindulási pontjáúl. Szintoly tévedés, mint Otrokocsié és másoké,

kik a zsidó nyelvből indultak ki őstörténeti nyomozásaikban, amit Ipolyi ur több helyen kárhoztat. A német nyelvet rokonsági kapcsok fűzik a szanszkrithoz s e rokonság nem csak a nyelv idomában, hanem anyagában is minduntalan föltünt. Kétségtelenül a mi nyelvünkben is vannak indogerman szavak, a szanszkrit tanulmányok ennél fogva hasznosak ránk nézve is. Hasznosak e nyelv rendkívüli tökélyeinél fogva is. Mindenek előtt kell azonban művelnünk a rokonabb uralaltaji nyelveket. Igy egészíti ki egyik irodalom a másikat, a nyelvészet a nyomozó történetírást.

Azt hiszem, a mondottakból is eléggé kitetszik, hogy Ipolyi urnak kétségtelen érdemei vannak a magyar mythologiai nyomok gyüjtésében; de kitetszik egyszersmind, hogy ez adatok egybeállításában nem járt el azon kritikával, melyet a nyomozó történetírótól várhatnánk.

Ebből következik, hogy ingatagnak kell lennie azon épületnek, mely a kritikátlanúl egybehordott anyagokon, ily tágalapú mythologiai párhuzamokon és oly helytelen nyelvészkedésen alapszik." (U. o. 68.)

Eddig Csengery, ki jól tette, hogy ámbár igérete ellenére, czikksorozata folytatásában egészen tárgyilagos volt és minden való vagy látszólagos személyeskedés nélkül vitatá meg ellentétes módszerét.

5 *Dr. Dudek János:* a kereszt. vallás apologiája. Budapest 1893. 236—239. l.)

6 Az *ugor*-ág *Norris* szerint a magyar és ostyák, a permi, szűrjén és cseremisz nyelveket s más kisebb volgai törzsek nyelveit foglalja magában (L. *Csengery* i. m. 194). Ezen állítás mellett bizonyítanak a hármas nyelvű perzsa-ékiratok szkitha szövegének egyes szavai (L. alább Turán és a szkiták nemzetisége cz. czikket).

7 *Négyessy László* tr. egyetemi tanár ur szives sorai után.

8 Hunfalvytól átvett állítás, melynek a látszó oka abban nyilvánúl, hogy *tenger*-szavunk török kölcsönzés. Valószínűbb is, hogy csupán az ugor „saras," „saris"-szót szórította le a török „tengiz" a gyakorlat teréről.

9

Magyarúl	*Vogolúl*	*Finnül*
szem	szem	szilme
fej	pänk	pää (olv. pe)
torok	tor, tur	kurkku
kéz	kêt	keszi
hón (al)	khanél, khalna	kain (alo)
váll	vaíen, vāyèn	olka
szív	szim	szüden
máj	majt	maksza
velő	walem	üdin
vér	wuir	veri.

10 „saras," „saris" a vogulok, ostyákok, permiek, szűrjének nyelvében a *tenger*-fogalom hordozója. A magyar *Sár*-név nem azonos-e vele? Annyi bizonyos, hogy *saar* a régi nyelvben tavat, kiterjedettebb álló vizet jelentett.

[11] *Hunfalvy:* Sur l'antiquité des Hongrois. Compte-rendu du congrès international d'anthropologie et d'archeologie préhistoriques. I. 591—5.

[12] *Bálint Gábor* a többszörös ázsiai utazásairól és nyelvbuvárlatairól ismeretes tudósunk a *tamul nyelvet* úgy mutatja be, mint „a turáni nyelvek szanszkrit-ját."

Azt vallja, hogy nemzetünk a közép és éjszaki Turánságban, mint külön egyediségű népség áll, s hogy ekkép nyelvünk édes-testvéri rokonságban nincs sem a Közép-Turánság főbb nyelveivel (mint Japán, Mandsu, Mongol és Tatár), sem a Turánság éjszakra szorított asteroidjainak, a Suomi vagy Finn-féle népecskéknek kétes minőségű nyelveivel.

Caldwell püspök azonban a dél-indiai nyelveket az éjszaki Turánsággal általánosságban összehasonlító nyelvtanában (Comparative Grammär of the Dravidian Languages) rámutatott, hogy ama nyelvek az éjszaki Turánságban a nyelvünkkel együvé osztályozott nyelvek rendébe sorozhatók. Ha én turáni fajú nem volnék, ugymond, s gyermekkorom óta nem sovárgok vala az eredetünket takaró sürű homály mögé jutni, meglehet beértem volna a rokonság amaz általánosságban való kimutatásával s nem törődtem volna azzal, hogy a magyar nemzet által fizetett, tehát hivatalos nyelvészei miként igyekeznek a Turánság legelferdültebb nyelvecskéire alapitani egyoldalú tanaikat. Minthogy azonban turáni faju vagyok, s a dél-indiai nyelvek tanulmányozása arról győzött meg, hogy amaz általánosságban reá mutatott rokonságot határozottabb és meggyőzőbb alakban kell a nemzet tudomására hozni: azért küldém be 1887-ben Beirut városából az Erdélyi Muzeum-Egylet kiadványai számára kilencz évi tanulmányozgatásom rövid kivonatát ily czim alatt („A Tamul nyelv a Turáni Nyelvek Sanscrit-ja"). Természetesen a tamul nyelvet nem azért neveztem sanscrit-nak, mintha az oly bonyolult és nehéz volna, mint a sanscrit, hanem azért, mert valamint ez a legrégibb irodalmú nyelv az árya nyelvekre nézve: *épen úgy a tamul nyelv a turániakra nézve*, ezek közzé nem számitván sem a Kinai-féle egyszótagu nyelveket, noha több ősi szó közös a kinai, tamul és magyar nyelvben, sem a szó közepébe ékelő Malay-féle nyelveket, sem a turáni alapú, de igen-igen korán sémi-árya logikára tért Sumir-Akkadi csoportot.

Mivel pedig a tamul nyelv a szorosabb értelemben vett Turánságban a legrégibb irott okmány, nem következik-e abból, hogy nyelvünk vizsgálásánál még akkor is első sorban volna tekintetbe veendő, ha az nyelvünkhöz nem is állana közelebb, mint a Turánság többi ágaihoz? Mert ugyan mi bizonyit a nyelvészeti összevetéseknél, mintegy szembesitéseknél a józan itélet szerint többet, az-e, ha nem tudom hány (Cseremis-Vogul doctor) igyekszik kimutatni, hogy pl. a magyar *a, az* (régen *ad*), *azon, i, e, ez, ez-en* stb. mutató elemek nyelvünkben csonkák, kopottak, minthogy azok az általuk eredetibbnek dekretált éjszaki nyelvecskékben *s* vagy *t* kezdetüek, vagy az, ha én kimutatom, hogy a Tamulok ősrégi, pálmalevelekre vashegyel írt szótáraiban, s vagy félszáz millió ember ajkán is a megfelelő alakok *a, adu, adan, i, idu, id-an* (id-en) stb.?! Nem

joggal mondhatja-e az elfogulatlan nyelvész, hogy keressék a doktor urak az ő teljesebb alakjaik mását az árya germán-szláv nyelvekben?

De én ama kivonatka által nem csak arra kivántam figyelmeztetni a nemzet fiait, hogy a tamul nyelv a Turánság legrégibb irott okmánya, hanem arra is, hogy a Tamul-féle nyelvek magyar nyelvünkkel szorosabb összefüggésben vannak, mint a hogy az idéztem műben látható, s hogy ezen szorosabb összefüggésnek igazolását a körülmények engedtével a nemzet, s ha kell, a külföld elé is merem terjeszteni.

Már most lássuk, mit tartalmaz, s mire czéloz két részből álló tanulmányom.

Az első vagy nyelvtani részben igyekeztem kevés segédeszközeimhez képest kimutatni, hogy az alább rámutatott ősi hazától idáig, s még itt e hazában is tartott különféle érintkezések által kimagyarázható külrétegek nélkül tekintett magyar nyelv hangtanilag, alaktanilag és szókötésileg is az összes éjszaki Turánság nyelvei közül *legközelebb áll a dél-indiai Turánság alább ismertetett 12 testvérnyelvéhez,* és ezek között a minden tekintetben óriásilag kimagasló, régi és gazdag irodalmú tamul nyelvhez, a mely kitünő tekintélyek, mint: Rev. P. Percival, Rev. W. Taylor, Dr. Caldwell püspök, Dr. Rev. G. U. Pope és több mások itélete szerint minden tekintetben kiállja a versenyt magával a sanscrit nyelvvel.

Hogy régi nyelvünkben birtogragozás nem volt, mutatja *a)* az, hogy én, te, ő a birtokragos szó előtt ragtalan áll (az én apám), *b),* a székely nyelvjárás szerint: miénk mellett, münk-é járja, s a megszólitásnál „édes anya! (s nem édes anyám), édes apa (s nem édes apám)“ stb.

Általában szomorú jelenség, midőn a turáni embert nem turáni ember akarja tanitani arra, a mit ő maga sem ismer. Valamint szomorú tény az is, hogy mi igazi turáni nép létünkre kapkodunk arab, perzsa, sőt sanscrit, tehát csupa idegen faju régibb nyelvek után (nem is emlitve az éjszaki Turánság semmit mondó nyelvecskéit), holott a mi még ma is élő sanscritunkról, a tamulról, ha gróf Széchenyi Béla úr nem áldoz, valószinűleg ma sem tudnánk többet, mint a mi a M. Nyelvtudományi Közlemények egyik régibb füzetében van, a mely szerint a Tamulok nyelve nincs nyelvünkkel rokonságban.

A mű 2-ik vagy szótári részében a számos, nem csak kiszaggatott gyökök, hanem törzsek, ágak és képzetek azonosságából, a mi a rokonságnak mintegy folytonosságát mutatja, láthatni, hogy a tamul nyelv oly gyökök és képzeteknél ad kézzelfogható magyarázatot, a melyet az éjszaki Turánság nyelvei még kerékbe törő vallatás után sem adhatnak; mert hiába, a mandsuk szótárát nem lehet a szereveszett tunguz nyelvből kifejteni, a mongolokét sem az általuk félnyelvűnek nevezett buriátokéból, pedig ezek testvérnyelvek, sőt ez utóbbi nyelvjárás. Vagy mit lehetne arról tartani, a ki a görög nyelvet az albánból, s a sanscritot az afghán nyelvből akarná kifejteni és tudós alapra fektetni, minthogy rokonok, s a számnevekben még jobban, mint a magyar az éjszaki nyelvecskékre nézve?

A Tamul-féle nyelvek nem ismerése miatt van az, hogy az évek előtt hevenyében összeállitottam „Magyar-Mongol Párhuzam"-ban tett összevetések egy része ma nem állhat meg. Nagy baj a nyelvészetre nézve, hogy nem betüszámtan az, a mi szerintem azt teszi, hogy még ugyanazon egy nyelvben sem lehet valamely betűre nézve kivétel nélküli szabályt fölállitani. Ki merné például azt állitani, hogy a magyar *gy* nyelvhang a *d*-nek lágyulása, a mint a gyémánt (Diamant) idegen szón kivül, az eredetibb székely va-d-nak-ból lett vagynak bizonyitja, mikor látjuk, hogy Georgius-ból György lett, s mi több, még jő-ből is győ lehet? Épen ezért, a mily téves a túlságos csűrés-csavarás, épen oly hibás eljárás a csupán hason hangzaton való lovagolás. De vakmerő eljárásnak tartom uj gyököt csinálni, s azt mint tényleg létezőt mutatni.

Én a szótári részben a magyar nyelv összes szókincsét a gombaalakok kivételével szemügyre vettem azért, mert annak jó része finn kaptára üthető nem lévén, kölcsönnek tartatik, s azután levonnak belőle nemzeti mivoltunk, sőt multunkra nézve is olyan következtetéseket, hogy csakugyan méltó a Cseremis (= rothadt) nézve az a magyar, a ki azokat olvasva, ülőhelyében képes maradni.

Annak megitélésére, hogy valamely szó a Tamul-féle nyelvekben sanscrit-e vagy turáni, tekintetbe kell venni a sanscrit nyelvnek éjszaki társait, nevezetesen a hangtanilag és szótárilag igen közel álló szláv nyelveket, de tekintetbe kell venni az éjszaki Turánság olyan nyelveit is, a melyekről inkább föltehető, hogy arya befolyástól mentek, mint a mandsu s részben a mongol nyelv.

A magyar szókincsnél hasonlóképen nem téveszthetők szem elől a szláv nyelvek, nem a Szlávok hánytorgatott műveltségénél fogva, mert bizony az egyenes haju mongolság még ma is mint ember minden tudomány nélkül magasabban áll, mint a csupa csudákban hivő szlávság nagy zöme, hanem azért kell tekintetbe venni, mert régóta élünk együtt kereszteződve kölcsönösen. Azonban a magyar nyelvnél is áll azon tétel, hogy nem mind szláv, a mit annak tartanak, mert a szláv nyelvekben nemcsak mongol-török-tatár szók szerepelnek, hanem hun-magyar szók is.

A mondottakból következik, hogy magyar-tamul összevetéseimben, a hol különösen indokolt volt, az összevetést támogattam a főbb középturáni nyelvekből, a mandsu, mongol a török-tatárból való példákkal is annyival inkább, mert nálunk mindkét hivatalos nyelvészpárt mongoliszonyban szenved, pedig hiába, mert azt mellőzni a magyar nyelvésznek nem lehet. Nem lehet azért, mert nyelvünkben oly elemek közösek a mandsu-mongol nyelvéivel, a melyeket jó szemügyre venni épen történeti szempontból szükséges.

Midőn említett Magyar-Mongol Párhuzamom összehevenyésztem, saját költségemen adva azt ki, sokat nem láttam, a mit ma a Turánság ősokmánya, a tamul nyelv által tisztán látok. Akkor a mongol-mandsu nyelvekben és nyelvünkben azonos szókat közös turáni kincsnek tartottam s ma is egy részét annak tartom, mert a nyelvtények arról győztek

meg, hogy minden árva szó valamely turáni nyelvágban nem szükségkép kölcsön csupán azért, mert egyik gyöke csak egy 2-dik, 3-ik, vagy 4-ik ágban él.

De egy másik részét kölcsönnek kell tartanom, de nem a hivatalos nyelvészet szerint a mongol-mandsu nyelvekből a miénkbe, hanem ellenkezőleg, a székely-magyar nyelvből amazokba, sőt a jelenlegi keleti törökségbe. Mert hogy az állitólagos volgai csuvas-török hatás csak igen-igen piczi mértékben állhat, mutatja azon körülmény, hogy a nyelvünkhöz legközelebb álló, közel félszáz milliót számláló dél-indiai turánság szintén *r*-ező, mint a magyar és mongol nyelv, a mint a szótári részben látható.

Bálint itt egy-két olyan szót mutat be, a melyek mivoltát megismerni fontosnak tart.

De hogyan merem én a székely-magyar nyelvet mongol-mandsu érintkezésbe hozni, fogja mondani a hivatalos nyelvészek által már csaknem sarokba szorított nemzeti nyelvész és történész?

Hát ugy, hogy az én nyelvészetem szerint áll az elfogulatlan külföldi történészek, mint: Deguignes, Rotteck, Neumann, Thierry Am. kutatásainak lényege, a mely szerint az európai Húnok a kinai évkönyvek Hiung-nu vagy Hun-jo nevű népe. De főképen áll az én nyelvészetem szerint a mi hagyományunk és krónikáink azon sarkalatos tétele, hogy Hún-or és Mog-or testvérek voltak, természetesen nem mint a biblia Nimrod, vagy Chronikáink Menróth-jának fijai, hanem mint a Közép-Turánság egyik ágának két főtörzse.

Ezen állításom azzal indokolom, hogy miután nyelvünk legközelebb áll a Tamul-féle nyelvekhez s ezekben a mi *k*-s többesünknek megfelelően kivül még egy *r*-es többes vagy ma megtisztelő alak is van: minden valószinüség szerint az ősi székely magyar nyelvben is volt, a mit a Hún-or és Mog-or törzsneveken kivül egyebek is bizonyítanak. (L. A többesképzést a nyelvtanban.) Chronikásaink korában érthetetlen lévén az *r*-es többes, a törzsnévből személynevet csináltak. Hogy a törzsnevek rendesen többes végzettel állanak, mutatják a többi közt a következő mongol törzsnevek: Xos-ot, Oni-ut, Buri-at, Oir-at, az eredetileg mongol Kerg-id, ma török-tatár törzs, Kirg-íz, de ismét csak többes alaku neve.

Ezért merőben fölösleges a magyar nemzet eredetileg törzsnevét, a Mog-or, Mog-er, Mogeri (cf. mandsu ri többesképző) alakot a Közép-Volgánál nyomorgó vagy Szibéria erdeiben kódorgó bizonytalan mivoltu népecskék nyelvéből tákolni össze annyival is inkább, mert annak minden csürés-csavarás nélkül megfelel a különben is legközelebbi tamul nyelvnek mag-ar vagy mag-er (fiuk, emberek, ember. Tuda, mokh gyermek) többes és megtisztelő alaku szava épen olyan jelentésben, mint a minőt ősi törzs- vagy népnévnél lépten-nyomon találunk.

Hogy a Hunokat az egyik hivatalos nyelvészpárt Török-tatár nemzetiségüeknek mondja a hun személynevek alapján, az semmit sem bizonyit, mert ugyanazon nyelvészpárt az Avarokat is ugyan oly alapon

Török-tatároknak bizonyította be, s mégis a Kaukázusban élő Avarok minden egyebek, csak nem Török-tatárok. Vagy talán a történet Avarjai s a kaukázusi Avarok mások?! Aligha. Az Avarok mai nyelve szorosabb vizsgálatra vár. Bizonytalan följegyzésü, jelentésre nézve magyarázatlan személynevekből történetet csinálni vagy azt elferdíteni nem tanácsos. Aztán a hun személynevek közt olyan is van, mint pl. Oi-bars, a mely még ma is minden Mongol előtt ismeretes „erdei tigris" értelemben. Hol a mi turáni szónk a tigris megnevezésére?

A kinai évkönyvek által föntartott *ten-ki-li-ku-tu* összetett szó, mint a *Hunok* vagy *Hiungnu-k* fejedelmének czime, tehát körülbelül „ég vagy isten fija" jelentéssel, látszanék valamit bizonyítani, de nem épen azt, hogy a Hiung-nu-k török'tatár nyelvüek voltak, mert ama kinai átirásu szó első része inkább a mongol *tengeri* (ég, isten) alaknak megfelelő, mint a török-tatár *tanri*-nak. A *kutu* szó „fiu" értelemben se nem mongol, se nem török-tatár, hanem inkább a tumul *kutti, kuttan* (enfant, fils) szóval egy. Azonban ama czim sem elégséges a Hiungu-nu-k nemzetiségének biztos meghatározására, mert a *Hi-ung-nu-k*-nál a fő- vagy vezérszerepet vivő népségen kivül lehettek Mongolok, Mandsuk stb. mint alattvalók vagy szövetségesek. S ki biztosít arról, hogy a kinaiak nem ezek valamelyikének tolmácslására jegyezték föl ama czimet? Hát a Magyarokat a tolmácsok után nem nevezték-e a Görögök Törököknek? Én épen a Húnoknak a Mongolok (éjszakról) és Mandsuk (keletről) mellett laktából magyarázom a székely-magyar és mandsu-mongol nyelvekben látható sok hangtani és szókincsi azonosságot. Azután ki tudná megmondani, mi mindenféle nemzetiségü elemek voltak a Dzungáriából a Volgához s onnan később Pannoniának tartó Húnok seregében?!

Hogy a Hunok (valószinüleg a mongol nyelv által *hún*, *kún* alakban „ember" jelentésben megőrzött ős-turáni szó) nyugatra vonulásakor a Moger testvérek még közel tanyáztak a közös őshazához, a mely a nyelv s az egész nemzet habitusa szerint az Indus folyó mellett volt, a meddig t. i. a Tamul-féle népeknek biztos nyoma látható (a kis számuk miatt!?) elperzsásodott Brahuik nyelvében, abból sejthető, hogy a szerintem egyszerübb nyelvü, lovag (s nem kutyagoló) Mogerek még Pannoniában is folytatták az indiai hullaégetés igen régi szokását, előszeretettel voltak a szabadabb pusztai élet iránt, megtartották mind maig a déliesebb öltözetet, az indiai kócsagtollas föveget s hogy a fekete tudomány- (cf. Tam. karu-vittei v. k. baudei, magie; gara-boncza) és a tetszés szerinti átváltozhatásban való hitet Indiából nyugatra ők hozták, valamint az arra vonatkozó meséket is.

Mig ellenben az ősi hazából előbb keletre, Kina éjszaknyugoti oldalához s onnan nyugotra vonult Hun testvéreknél a hullaégetés helyett olyan temetkezési mód jött szokásba, a mely a Mongoloknál a buddhizmus előtt általános volt s a melyhez hasonló még ma is járja több hegyi székely faluban, természetesen az elhunyt lovát, vadászkutyáját leölés s azokat az összetört hadi- és vadász eszközökkel együtt elteme-

tés gyermekes szokásáról szó sem lehet, mert az valószinüleg ott maradt Ázsiában. Gyermekkori értesülésem alapján még Nagyváradon tanultamkor leirtam volt az Atyha-i temetést, a történet tanárának kételyeivel szemben, hun eredetünk védelmére. Hogy a Mongoloknál a buddhizmus előtt meg volt fehér lóáldozat nálunk Székelyeknél egész a kereszténység fölvételeig tartott, hagyományilag eléggé ismeretes s hogy azután az egykor Hadurnak szentelt fehér lovakat az egyháznak kezdették örökbe hagyni, mutatják a Székely Memzeti Muzeumba a lelkes alapítónő által letett régi végrendeletek. Ezek közül az egyik szerint 1525-ben Margit asszony, Imecs Antalné hagyományoz egy fehér paripát a papnak; egy másik szerint 1565-ben Konya László és Lőrincz hagy végrendeletileg egy fehér paripát szintén a papnak stb. A sokak által szintén fitymált székely írás, a melyet a kinai és mongol írások módjára felülről lefelé irtak és róttak, sem hagyható figyelmen kivül, mert ez bizonyítja egyszer a Székelyek őseinek, a Hunoknak a kinaiakkal való érintkezését, másodszor pedig azt, hogy több hun törzsek egész Dél-Szibériáig hatoltak volt éjszakra, minthogy a Mongoliával határos Jeniszej kormányzóságban talátt többrendü feliratok sok betüje azonos a mi írásunkéval. *Nemzet* 1897. jan. 6.

13 *Beöthy:* magyar irodalomtörténete 15. l.

14 *Hunfalvy Pál:* A vogul föld és népe 119—134. l.

15 U. o. 203. l.

16 „Az ember-szó, mondja *Réthy László tudor,* eredetileg a vogul *Elmpi* s a finn *Impi*-vel egy jelentésű. A szónak első tagja *em* = vog. *elm,* finn *ilm, ilma* levegő, ég (mint a palóczban: *elmegy* helyett „êmegy") és a . . . *ber* (régen: *perj, berj,*a cseremizben *pir)* = fi, férj. A magyar *ember*-szóban ily formán a vogul *elm—kales* [a levegő fia], lég halandója fogalmának megfelelő szót birunk, mint ős vallásunk egyik ereklyéjét. A lapp nyelvben is ilyen töredéke maradt a közös mythosznak az olmuš, almač (ember) szóban, mely szintén az *alme* = ég szóból alakult" [*Beöthy:* magyar irodalomtörténete 17. l.]

17 V. ö. *Hunfalvy Pál:* a vogul föld népe 1. 79. l.

18 *Kálmány Lajos* [Világunk alakulásai nyelvhagyományainkban 3. l.] mondja, hogy a vogul teremtés a kutyaparti *indekével,* és a *mônnêtarikéval* hasonlatos.

19 *Sepp:* Das Heidenthum etc. I. 291.

20 *Barna Ferdinánd:* a mordvaiak pogány istenei és ünnepi szertartásai 7. stb. l.

21 *Barna Ferdinánd:* a votjákok pogány vallásáról 20. l.

22 *Munkácsi Bernát: Ethnographia* V. 270. l.

23 *Bálint Gábor:* a mandsuk szertartásos könyve 7. l.

24 Másik változata: „Vôt a világon ègy' embör, annak vôt ègy' Lidvercze [ördöge], ègygyik hétön ű vele vôt a Lidvércz oszt' a mit mondott a világon, mindönt hordott, másik hétön a fijává vôt a Lidvércz, oszt' a Lidvércz mindég asz'monta: Mit, mit, mit? Asz'onta neki: Hozzá'

mostan kukoriczát! A Lidvercz annyit hozott, tele lött az udvara kukoriczával; asz'tán aszonta: Hozzá pé'szt! Annyit hozott, hogy nagyon gazdag embör lött. Mikô gazdag ember vôt mán, mögunta a Lidvérczöt tartani, êmönt a szomszédba, hogy mit csináljon a Lidvérczê, mert mindig a hôna alatt tartoszkodott? Hát kűgygye el a tengörnek a köllő közepibe, hogy hozzon ègy' kötél homokot. Elmén az embör haza, asz'ongya a Lidvércz: Mit, mit, mit? Erigy el, a tengörnek a közepirül hozzá' ègy' kötél homokot! A Lidvércz elmönt, nem gyütt soha többet vissza." [Magyar-szent-Mihály.]

[25] *Tógát = rekesztő, elválasztó.* V. ö. *Kálmány Lajos:* Világunk alakulásai nyelvhagyományainkban 8. l.

[26] Torontálmegyei elbeszélés szerint: *Illést mög Énokot Luczifer furmálta ki, de nem birt neki lelköt anni, úgy adott osztán neki az Isten, de föl is vitte üket az égbe, onnan lüvödözzék a roszszakat.* [Temesközi-*Lőrinczfalva.* Elmondva *„Világunk alakulásai nyelvhagyományainkban"* 11. l.]

[27] *Kálmány Lajos* gyüjtése után. [28] U. ott.

[29] Változatai *Kálmány Lajos* gyüjteményében:

Mikô az Isten méhèt teremtètt, az Ördög asz'on'ta, hogy ű 's teremt ojant! Teremcs hát! Hozzá fogott csinálni, de amit az Ördög teremtètt méhèt, nem bírt szál'ni. Asz'onta neki az Isten: Hát szá'licsd! De nem bírt sèhova szál'ni; akkô monta [az Isten:] *His' légy!* Azűta *légy* [*Horgos* Csongrádban].

Mikô az Isten méhecskét teremtött, asz'onta az Ördög, ű 's teremt ojat! Teremcs hát! Teremtött is méhecskét, hanem mikô el akart mönni az Istenhön, hogy majd elhíjja, asz'onta: *Itt légy!* Akkô a méhecske mind *légy lött:* azűta van *légy* [*Apácza* Csanádban].

Mikô az Ur Isten méhet teremtött, *Szent-Péter* is akart teremteni, de az üvéből *légy* lött [*Oroszlámos* Torontálban].

Mikô látta Luczifer, hogy Isten méhet teremtött, asz'onta: Én is tudok oja't teremteni' Akkô teremtett ű oja't, de *bögöj* lött, vérrê él [Egyházas-*Kér.*]

Mikôr az Isten teremtötte a világot oda mönt az Ördög, hogy majd ű jis teremt. Kérdöszte az Ur-Isten: mit teremtő', Ördög? Asz'onta: *legyet, akkorát mint egy ló, oszt' akit mökcsip, belehal.* Nem úgy lösz a', hanem maj' teremtök én legyet is, de csak akkorát, hogy az aratókat nê hagygya alunni! Igy teremtötte osz'tán ekkorára az Úr-Isten a legyet. Jó is lött vôna, ha az Ördög legye akkora lött vóna, mind egy ló, ha asz'tán mökcsipte vôna az embört, vége lett vôna [Szeged Csongrádban].

Vogul hagyomány szerint is az ördög teremtette a „legyet", a „darázs-t" Munkácsi Bernát: Vogul népkölt. I. 163. l.

[30] A lovat, tartja a torontáli hagyomány, az Ördög teremtötte, de nagyon futós vôt, kivötte az ízt a lábábú, kivötte, hogy nè birjon szalanni, oszt' a ló lábának az eleire a var' furmát oda tötte, attű nem bír szalanni: ha eszt az Ördög nem töszi, a ló sokkal futósab' lött vôna, mind az Ördög.

„Az Isten Ádámnak teremtött lót. Ádámnak sömmi baja sè' vôt a lóvâ, hanem mikô kiűszte az Isten a paradicsombû, akkô a ló nagyon futós vôt. Monta oszt' az Ur-Istennek, hogy nem bir vele. Akkô mon'ta [az Ur-Isten], hogy vágja mög a lába szárát, úgy nyőtt a békája [a lónak]. Ádám osz'tán *fő'dmives* embör lött."

Mikor a lovat az Isten mökteremtötte, ojan futós vôt, hogy szélös e világon nem vôt mása, hanem az Ördög mögírillötte, mögvákta mind a nél lábát, hogy ű rajta ki ne fokhasson, azûta a ló nem bir úsz šzalanni, mind az Ördög [Egyházas-Kér. *Kálmány Lajos* gyüjtéséből].

[31] A tüzet az Ördög rontotta meg: Az Ördögnek mökhalt az anynya, az embörök a tűz körül ültek, oda mönt az Ördög, asz'onta: Mökhalt az anyám, sirassátok! Az embörök asz'onták: Nem siratytyuk mink! No, ha nem siratytyátok most, akkô maj' siratytyátok még éltök mindég! Körösztülogrott az Ördög a tűzön [beleszellentett], mingyá' keszdött naty füst lönni, azúta mindég siratytyák az ű édös annyát, kivált ha vizes a fa *[Szeged Gajgonya]*.

[32] Magyar-Kanizsán az a változat járja, hogy Szent-Péter halász volt s azért kérte Krisztus Urunkat, hogy a víz egyik oldala fölfelé folyjon, hogy igy könnyebb lesz fölfelé mennie.

[33] A mátrai palóczok közt is ugyan ezen néphit tartja magát. *Türk Frigyes* barátom lejegyzése szerint:

„Hát az Uristen is kódús vôt e fődön, oszt a kódusokat is maga helyett hagyta. Kódusruhába járt Péterrel a földön. Egyszer is beérnek egy faluba. Lakadalom is vót abba a faluba, meg temetés is. Kérdezi az Isten Pétert [mer Péter mindé meg akarta az Istent csalni]:

— Hová mennyőnk, Péter, a hol vigság van-e, vagy a hol szomorúság?

— De bijon, Uram Teremtőm, inkább a hol vigság van.

— Nem bánom, Péter, ha a vigságba menőnk is.

No hát bemennek ők egy házba, a hol az ácsok épen lakodalmat tartottak. Beköszönt az: „Jau estét adjon Isten!" — Adjon Isten, két öreg! „Szállást adhatnának nekönk az északára." — Ó jó két öreg, hogy adhatnánk mink szállást; isz látják, hogy lakodalom van a házná.

„Elhálónk mink a kemenczén is." Hát ott nem bánták. Uram Teremtőm felfeküdt Péterrel a kemenczére. Egyszer csak összevesznek az ácsok, püföli egymást a lakadalmas nép, meg azt kiáttyák: „Annak is a ki a kemenczén van!" Lerántják Pétert [mert ő fekütt szérő], osztan csihi-puhi! jó elhánták. Visszamegy Péter a kemenczére, aszongya:

— Jaj, Uram Teremtőm, de összetörtek! Eressz má engem belőrö.

Az Isten eresztette, mer tutta a sorát. Osztán aszongyák az ácsok: „Még a belső nem kapott, üssük azt is!" Megest lerántják Pétert, újra megverik. Aszongya oszt Péter:

Jaj, Uram teremtőm, engem má agyon vertek!

„Ládd, Péter, mondtam ugy-e, hogy a szomoruságba mennyőnk-e, vagy a vigasságba. Te azt mondtad, hogy a vigasságba; hát ezt kaptad!

— Uram teremtőm, teremcsőnk a fába léczszöget, hogy az ácsok szerszámja beletőrjön! — „Nem lehet, Péter; mer akkor hogy keresse kenyerét! Hanem gancsot azt teremthetek.“ Igy lett a fába a *gancs*. [*„Flóra“* czimű művéből].

[34] *Csengery:* Nyugotázsia őstörténetei [Tanulmányok és jellemrajzok I. 124.]

[35] U. o. 145. l.

[36] Csengery „a szkiták nemzetisége“ czimű felolvasásában *Norris és Oppert* után a következő médskytha szavakra hivatkozik:

pi; fül;
szi: szem;
kas: kéz:
kat: két [kutta: kettő]:
ha: hal;
nap: nap [nappal];
annap: isten
at, ata: atya
vur [föld]: *or*-szág;
lub: láb;
ar: orr;
zal: zöld;
síp [csip]: csepp;
pal: pallos;
szal: szül;
rak: rokon
mú: mul;
mu: mu-tat;
tal: tölt

gir, gur: gerezd;
tin: tonyész
szam [mérték]: szám
asz: ész;
assz: hosz;
niman, numan, namri: nem [nemzetség];
val [ház]: falu;
nin [asszony]: nén, néne;
uk: ük;
gâra: kor;
irs [nagy]: erős;
afvarris: vár, város;
vá: — vá, — vé; — ba, — be [Győrré];
aka: aki;
kukta: kutat, keres;
rilu: róni, irni;
tiri; terécselni, mondani;
marri [fogni, tartani]: markolni, marok;
vin [erő]: vinni
vakcsi és vacscsi: vágni;
viallu: való;
tanim: törvény;
tan: tanács [Tanulmányok és jellemrajzok I. 197.]

[37] Idézve *Csengery*-nél I. 152. l.

[38] „Auramazda [Ormuzd] hatalmábúl vagyok király, Auramazda adta át nekem az országot . . .

Auramazda kegyelméből kormányozom ezen országot . . .

Auramazda nyujtott nekem segítséget . . .

Auramazda kegyelméből foglaltam el Babyloniát s fogtam el Naditabirát.

Azért segített engem Auramazda és a többi istenek, kik léteznek, mivel nem voltam ellenséges indulatú, nem voltam hazug, nem voltam zsarnok sem én, sem családom.“

[39] „Ezen megszentségtelenítés az Istenek királyát [Meredakot] mélyen megszomorította és valamennyi isten, ki Babylonban lakott, el-

hagyta lakását a fölötti haragjában, hogy Nabonéd az idegen isteneket Babylonba bevitte. [Cyrust sugalmazzák, vezetik és diadalra segitik]. Én vagyok Cyrus, a nagy király, a királyok királya, a hatalmas király, Babylon királya, a négy égi táj királya . . . . kinek kormányát *Bél* és *Nebo* [Mercur csillag] szeretik . . . az isteneket, akik Aszur és Isztár városaiban laktak, kiknek székhelye rég romokban hevert, őket mind visszahoztam helyükre s örökre beköltöztettem őket lakukba. *[Kaulen* tr: *Asszyria és Babylonia* a legújabb fölfedezések után. 191. l.]

[40] *Müller:* Vorlesungen über den Ursprung und die Entwickelung der Religion. Strassburg 1881. 58—145.

[41] *Csengery:* Tanulmányok 52. l.

[42] hénos Ἥνος = egy.

[43] „Bizalommal várom, hogy el fog érkezni az idő, melyben az emberiség valamennyi vallásának legmélyebb alapjai mindinkább jobban megközelíthetők lesznek és a vallástudomány, mely jelenleg még csak kezdet és remény, teljes kifejlődéséhez és bő aratásához fog jutni. Midőn ez idő elérkezik, midőn a világ minden vallásának legmélyebb alapjai felfödözve és helyreállítva lesznek, ki tudja, vajjon ez alapok nem szolgálnak-e még egykor, mint a katakombák és a régi székesegyházak kriptái, bizonyos értelemben menedékhelyül *azok számára*, kik valamely jobb, tisztább, régibb és igazabb után sóvárognak, mint amit a liturgikus áldozatokban, az isteni szolgálatokban és azon időbeli hitszónoklatokban találhatnak, melyben sorsuk őket a földön élni kényteti; *azon emberek számára*, akik megtanulták elvetni a gyermekes dolgokat, nevezzék azokat legendáknak, genealogiáknak, csodáknak, jövendöléseknek, hanem nem szakadhatnak el szívök gyermekded hitétől. Akkor elhagyva egy jó nagy részét annak, amit a hindu pagodákban, a buddha viharákban, a muzulmán mecsetekben és a keresztény egyházakban imádnak és hirdetnek, minden hívő magával hozza e néma kryptába azt, amit legtöbbre becsül, saját értékes drága gyöngyét: a hindu veleszületett meggyőződését e világ semmiségéről és rendíthetetlen hitét egy más világban; a buddhista egy örök törvény ismeretét, szelidségét, engedelmességét könyörületességét; a muzulmán ha egyebet nem, legalább józanságát: a zsidó bizalmát, ragaszkodását egyetlen egy istenhez, jó és rossz napok ban; mi keresztények oda hozzuk azt, mi mindennél többet ér, — szeretetünket az Isten iránt, bármikép nevezzék is azt: végtelennek, láthatatlannak, halhatatlannak, atyának, a legfőbb lénynek, ki minden fölött és mindenben van s e szeretet nyilvánúl a felebaráti szeretetben, szeretetünkben az élők és holtak iránt, ami élő és el nem muló szeretetünkben. E kryptát, noha még kicsiny és homályos, már most látogatják azok, kiknek elviselhetetlen a sok szó zaja, a sok világítás fénye, a vélemények összeütközése. Ki tudja vajjon nem lesz-e ez idővel tágasabb és világosabb és a mult kriptája nem lesz-e a jövőnek egyháza?" *[Karácson Imre* tr. után].

[44] *Dudek:* a keresztány vallás apologiája 241.

[45] Külön lenyomat a „Katholikus Szemle“ VIII. kötetéből.

[46] *Ipolyi:* Magyar Mythologia 18. l.

[47] *Horváth:* Kis. Munkái I. 96. l

[48] *Horváth M.* Magyarorsz. tört. I. 66. l.

[49] *Szalay:* Magyarorsz. tört. I. 52. l.

[50] *Fessler:* Die Geschichten der Ungern I. B. l. Th. 339. l.

[51] Comentariusai I. 150. l.

[52] A magy. nemzet tört. I. 12. l.

[53] *Kerékgyártó Árpád:* A miveltség fejlődése Magyarországban. I. 63. l.

[54] *Kállay Ferencz:* A pogány magyarok vallása 24. l.

[55] *Csengery:* Tanulmányok a magyarok ősvallásáról. Kis. munk. I. 76. l.

[56] *Wolf Gy.*, Érdy-Codex II. 239. l.

[57] *Érdy János,* Szent-István életirata Hartvik szerint 3. l. — És alább: . . . „Azt kezdé elmélkedése tárgyává tenni: miként bírhatná alattvalóit az *„egy isten tiszteletére“* (apud se cepit Stephanus meditari, qualiter subiectum sibi populum! Unius Dei cultui manciparet.) — “. . . és megkeresztelkedvén . . . . az egy Isten tiszteletére kényszeríttettek“ (et baptismatis unda lotos unum Deum colere compulit). U. ott 8. 9. l.

[58] *Szabó Károly,* Béla kir. névtelen jegyzőjének könyve a magyarok tetteiről 21. l.

[59] *Thuróczi,* Cronica Hungarorum 39. fejez. és *Podhraczky,* Cronicon Budense 93. l.

[60] A krónikás szavai szerint: *de multis deabus* una nomine Rasdi; tehát az *isten*-szóval még takarékosan sem bántak volna!

[61] *Thuróczinál* 46. fej.

[62] *Bálványkép* = fakép, *bálványozó* = bálványimádó, *gerenda-bálvány* = oszlop. Van *kapubálvány* (kapufél-fa), *csür-bálvány, malom-bálvány, só-bálvány, bálványoz* = rajongással szeret, tisztel. Néha *nagy*-ot jelent: „A tenger hánykódása *bálvány* habokat ver.“ Közmondás: Úgy áll, mint egy bálvány (L. A m. nyelv szótárát), melyekre javarészben ráfoghatjuk, hogy ősi pogány eszmék rejtegetői.

A mongolföldi ó-török feliratokban *balbal* = emlékkő, hősök sírján emelt kőszobor, mely kőoszlopok tudvalevőleg kezökben áldozati serleget tartó kucsmás emberalakokat ábrázolnak és vallásos tiszteletnek voltak tárgyai.

Balwankew, miként az *áldozatok*-nál fogjuk látni, még a XIII. században is, eléggé gyakori eset a határleiró oklevelekben, melyek a kereszténység megerősödésével ép úgy elmosódtak, mint a kő- és faképek eltüntek Ázsia pusztáin a kurgánok fölött az izlam elterjedésével.

Ezen halotti cultuson alapszik tudós Munkácsi Bernát szerint a vogulok és osztjákok bálványimádása is. Az istenszobrocskák úgymond, a mint a felőlük egybegyüjtött hősi énekek igazolják, nagyobb részt elhunyt fejedelmeknek és vitézeknek emlékfetisei. (Ethn. VII. 228.)

Érdekes *Budenz*-nek hátramaradt értekezése: *Bálvány és fejfa,* mely nem régiben látott napvilágot. Ő ezt „fa kép-nek" értelmezi, melynek képrésze csak emberfej, illetőleg ember-arcz, a többije pedig egyszerű oszlop vagy czölöp fogott lenni. A fej-fában is pogánykori hagyományt lát, mely szerinte nem azért fej fa; mert a sír fejéhez szokták állítani, hanem azért, mert régebben csúcsa fej-alakuvá volt kifaragva. Ethn. VIII. 123—4. l.

[63] Az O. Monarchia írásban és képben I. 306.

[64] „A miket Ipolyi ur, úgymond Csengery, a magyar „isten"-névnek a szanszkrit *eshá*-ból való származtatására nézve mond, melynek értelme *ez* vagy *az,* tudniillik a leghatározottabb *létező:* a nyelvtudósokra bizom megítélni, mennyiben egyez a nyelv törvényeivel származtatása. Fejtsék meg azok, mennyiben helyes *főnevet* idegen gyökből magyar *igehatározó* raggal (ten = ad formam: itten, miszerint az isten név semmivel sem tenne többet, mint *itten)* képezni." (Tanulmányok 54. l.)

[65] „minthogy héber nyelven *jesch* = lény, létező valami, s arabul *eszthi,* latin *est,* német *ist,* görög ἐστι, szláv *jeszt,* szanszkrit *aszti* vagy *eszti,* perzsa *eszt* vagy *heszt* stb., honnan *en* harmadik személyraggal származott volna: *eszthien, isten."* (Akadémia Szótára III. 137.)

[66] „A magyarban *is* = a mai *ős, ten* pedig vagy *tön,* vagy *dön* s mély hangon: *don* ismeretes képzők, mint *újdon, zordon* s mely képzők különösebben főneveket is alkotnak, mint *ösztön* = *üz-tön, hajadon, gordon* stb. Ezek után ítélve *ösdön* vagy régiesen: *isden* vagy *isten,* annyi mint *is-tevő* vagy *östevő,* összebb huzva *is-* vagy *östő.* Tő = tevő és *n* toldalékkal (mint eleve-n) *östön, istön, isten.* Tehát jelentése: ősműködő vagy ősvaló, őslény, melynek ezek szerint akár tiszta magyarságát, akár találó jelentését, találóbbat, mint akármelyik a mondottak közől, csak az elfogult tagadandja."

[67] *is* = *ős; ten* a *tengeri* tatár szóból = ég, isten. Sinai nyelven *thién* = ég, idő, nap; tehát *is-thien* = *ősidő,* ősidőtől fogva való; *ős ég,* ég lakó.

[68] *Budenz* szerint az *isten*-szóban az *is* = ős vagy atya, *ten* pedig (= ken) afféle kicsinyítő képző, mint a feledé-*keny.* A *k-t* hangváltozásra példa *nő-s-tény* szavunk. Isten = atyácska, ősöcske.

Vasverő Rajmond a Nyelvőrben (XVI. 97—103.) kifogásolja ez egyeztetést. Azt mondja, hogy csak lehetséges, de bebizonyítva nincsen: 1. Alaprésze az *is* egyeztetése ellen a finn *isä* és a lapp ačče szóval hangtani tekintetben kétséges; 2. *ten-keny* képző sem bizonyítható be, *ten: kěny* minden hangjában különbözik s a *k-t* változás hasonló helyzetben előfordul ugyan, de oly ritka, hogy nincs kritériuma, mikor áll be okvetetlen s a feled-*é*-kenyben az *é* is fontos, anélkül talán nincs is diminutív érték; 3. a nős-*tény*nyel való magyarázás is csak lehetséges, de nem bizonyos, mert *s* is van ebben, s hosszu *é,* továbbá még ennek elemzése sem bizonyos. Ismeretlennel nem lehet magyarázni.

Maga e helyett egy más kombinácziót vet fel. Van a cseremisz

nyelvben egy ešt (ejtsd: est) igető, mely a hegyi cseremisz dialektusban *ist*-nek hangzik s „csinál, alkot" az értelme. Ennek part. perf. activi alakja betüről betüre: išten (ejtsd: Isten), jelenti: a ki alkotott, a ki csinált. Ez a jelentés minden esetre megfér a magyarral annyira, mint az *atyácska*. Elismeri, hogy a hangtani megfelelés itt sincs bizonyítva. Lehet szerinte az is, hogy nem a közös alapnyelvből örökölte a cseremisz is, a magyar is ezt a szót, hanem a magyar később mint önállóan kialakult nyelv a már szintén kialakult cseremisz nyelvből készen vette kölcsön a szót. Átalán ő is csak lehetségeseket állít föl, mint Budenz.

Steuer János szintén a Nyelvőrben (XVI. 337 - 343 l.) elvetendőnek tartja Vasverő hipotézisét és visszatér a Budenzéhez. Szerinte Vasverő egyeztetése laikusnak tetszetős, de a nyelvészt éppen a nagyon is feltűnő egyezés ejti gondolkodóba; tudva, hogy a nyelv fiziologiai okok folytán is mindig változik, a legritkább eset, hogy két egymástól rettentő régen elvált nyelvben egy szó ugyanazon alakban maradt volna meg. Van a cseremiszben ište ige, de nincsen ilyen névszó; išten deus, nem az istenség eszméjének jelölésére használt szó ez, hanem alkalmi ige alak. A magyarban megvan az *isten* névszó, de nincs *iste* igető, mely *creare*-értelemmel bírna. Különös is volna, ha a távolabbi cseremisz nyelvben lenne ilyen speczialis egyezés. Kölcsön sem vehettük, mert a magyar és cseremisz nyelv nem állottak kölcsönvételi érintkezésben; ez volna az egyetlen eset.

Ellenben nagyon jó a Budenz egybevetése, mely ellen Steuer szerint Vasverő csak aprólékosságokat tud felhozni, — és pedig az *isten*nek az a megfejtése helyes, mely szerint e szóban ugyanazon diminutív képző van, a mi a *nös-tény*-ben is, ez a képző még egy szóban feltünik, az aggas-*tyán*-ban, s ez nagyon erősíti az egybevetést. Az *isten* tehát így tagolódik *is-tên* és értelme az: atyá-cska. — Hozzáteszi, hogy az ugor népek az eredetibb hitképzet alapján az *ég* = coelum-ot jelentő szóval nevezték el az istent, vagy pedig az *atya* = pater-féle melléknévvel ruházták fel.

A mi a Steuerében új, az mindössze az *aggastyán* anologiája, a mi nagyban erősitené azt a fölvételt, hogy az *isten kicsinyített* szó. A míg az *istent* csak egy szóval (nőstény) lehet egybevetni, addig nagyon bizonytalan, képzővel van-e dolgunk, de ha még hasonló szó akad, már akkor igen valószínű volna.

Csakhogy az *aggastyán*-nak hamar kitört a nyaka. *Nagyszigethy* (= Szily) *Kálmán* és mások felszólalása kimutatta, hogy az aggastyán csak az *Ágoston*-ból tótos kiejtéssel alakult csúfnév volt eredetileg.

Négyesy László egyetemi tanár úrnak nagy köszönettel tartozom, hogy ezen ugor *isten*-vitára figyelmemet fölkeltette.

69 A török-tatároknál isten még ma is *ize*, a hajdani *izde*, *izden* helyett . . . Az izdan szónak nemcsak a magyaroknál, hanem a besenyőknél és részben a khazaroknál is el kellett terjednie: mert hogy az uzok és kunok, kiknek nyelve egy volt, használták, az a *Petrarca-kódex*-ből

be van bizonyítva, mely szerint *jezdä* még a XIII-ik században is kún nyelven istent jelentett. Ha azt tekintjük, hogy többes raggal van ellátva az *izdan-* vagy *jezdan*-szó, melyek különben egyes száma is, az „izid" istent jelent, talán könnyen helyesnek találhatnók azt az okoskodást, hogy amaz (izdan) alatt az *istenek* fogalmát fejezi ki és hogy ennélfogva a legnyomósabb okot szolgáltatja ama föltevés bebizonyítására, hogy a régi magyarok polytheismusban éltek. (Vámbéry, A magyarok eredete 365. l.)

Napjaink jelesebb ugoristáinak egyike: *Munkácsi Bernát* szintén iráni eredetűnek vallja *Isten*-szavunkat.

Lásd: (Ethn. V. 138. l.)

[70] „Az isten névszót a perzsa vallásból kölcsönözték őseink, úgymond *Kállay*. Az időt, mikor az történt, bizonyosan elhatározni nem lehet, hihetőleg a Sassanidák időszakába esett. (A pogány magyarok vallása 9. l.)

[71] *Csengery*, Tanulmányok a magyarok ősvallásáról. Kis munkái I. 76. l.

[72] *Vámbéry*. Az istenség kifejezést még a kereszténységben is megtartotta: Úr háza = Tañara háza; Úr vacsorája = Tañara tápláléka; ünnep = Tañara napja. Ezt a csuvasz alakot *tora*, oszmán *tari* átmentnek kell tekinteni a török-tatár *tengri*, *tangri*, *teñri*, *tañara*, és a vogul-osztják *torom*, *torm*, *tarm*, *tarom* között.

[73] Vámbéry szerint: sjuldi-tora = csillagistent; chwel-tora = napistent, oich-tora = holdistent stb. ismer még ma is. (A török-tatár nép primitiv culturájában az égi testek 5. l.)

[74] A votjákok legfőbb jó istene *Inmár* a napban lakik. *(Barna Ferdinánd*, A votjákok pogány vallásáról 1. l.)

[75] *Csengery*, Tanulmányok és jellemrajzok I. 84. l.

[76] *Vámbéry*, A magyarok eredete 374. l.

[77] *Barna Ferd.* Ősvallásunk főistene 47. l.

[78] *Szarvas G.*, Magyar Nyelvőr V. 87. l.

[79] *Szarvas*, Magyar Nyelvőr VI. 42. l.

[80] *Szarvas*, Magyar Nyelvőr IV. 374. IX. 560. l.

[81] *Szarvas*, Magyar Nyelvőr V. 87. l.

[82] *Szarvas*, Magyar Nyelvőr VII. 275. l.

[83] *Szarvas*, Magyar Nyelvőr VI. 84. l.

[84] *Szarvas*, Magyar Nyelvőr VII. 277. l.

[85] *Kálmán Lajos*, A csillagok nyelvhagyományainkban 4. l.

[86] Tanulm. I. 88. l.

[87] *Szarvas G.*, Magyar Nyelvőr VI. 42. és a *vizvetésről* II. 306. 307. VI. 83. A *szentelt vízről*. U. o. III. 322. 424; VI. 369.

[88] *Barna F.*, Ősvallásunk főistenei 26. l.

[89] *Houzeau*, A csillagászat történelmi jellemvonásai 209. l.

[90] U. o. 210 l. * jegyzet.

[91] L. a vogul teremtés-mondát s ennek különösen 8. 9. 11. 14. 16. 24. 25. 30 verseit.

[92] *Hunfalvy:* Vogul Nép. 199. l.

[93] U. o. 165. l.

[94] *Ukko* = a magyar ük (*Atavus* = 5-ik nagyapám = ős-ősömnek atyja = ük-üköm-nek nagyatyja (*Márton*-szótár. 1818. 274. l.) Rokon vele a *jakut:* aga = atya az *ostyák:* iki.

[95] „Legfőbb isten Ukkó atya, a mennynek hatalmas ura, gyűlést tart a fellegek közt, tanácsot a sugarak közt" (II. rúnó).

„Főteremtő Ukkó atya, a levegő ura maga." (IX. rúnó). — Főteremtő, kegyes Ukkó, isten a mennyégben lakó, jövel ide esdetünkben, segélyünkre mikértünkben" (U. o. 403—406. vers).

„Oh Ukkó, te legfőbb isten, atyánk te ott fenn az égben!" (XIV. rúnó). „Oh Ukkó, te legfőbb isten, Ukkó felhők fentartója" (U. o. 304. v.)

„Ukkó, ki az ég köldökén lakol bárány-felhők szélén." (XVII. 301.)

„Oh Ukkó, te legfőbb isten, vagyis atyánk fenn az égben" (XXVI. 519.)

„Megteheti Ukkó maga, fellegeket a ki tartja; derűs felhők között lakó, Viharokon uralkodó" (XLV. 241.)

[96] „Villámait cikáztatá, ég fedelét meghasgatá; adott vihart, fergeteget, hullottak nagy daráb-jegek: kisebbek a ló fejénél, nagyobbak az ember fejnél." (XIV. rúnó 315.)

„Most Ukkóhoz igy könyörgött, esengett a mennydörgőhöz: Oh Ukkó, te legfőbb isten! Kalevala népét ejtsd el, kemény vaskő záporoddal, aczélhegyű nyilaiddal." (XLV. rúnó 14. v.)

„Ó Ukkó te arany-király, hozz egy felhőt észak felől, hajíts másikat nyugatról, *villámolj* egy harmadikat keletről, vesd őket és *dörgesd* egymás karjába" (XXVI. 531. vers; de nem versbe szedve).

„Jővel ide szükségemben, siess hozzád esdésemben — — Te lángoló tűzkardoddal, szikrát szóró pallosoddal." (XVII. rúnó 307. v.)

„Lég fedele bele görbed, ketté törik Ukkó nyila, holdnak a két szarva csúcsa" (XIX. rúnó 310. v.)

„Oh fölséges Ukkó isten! ajazd fel a legjobb nyilad', vedd elő legkülömb ijjad', s réz- nyílvesszőt illessz arra, te lángoló kézijjadra, tüzes nyilad jól helyezd el, réz-vesszejét gyorsan lődd el, lődd keresztül őt a vállán!" (XXXIII. rúnó 264. v.)

[97] Irtak e tárgyban: *Hunfalvi Pál* (Nyelvtudományi Közlemények VI. köt. 1867), *Révész Imre* („Ellenőr" 1877. 89. sz.), „és Figyelmező" 1878. 118—120. ll., *Deák Farkas:* Adalékok az Ukkon poharához. [„Ellenőr" 1877. 95. sz.] *Nagy Gyula* „Történelmi Tár" 1878. évf. 657—661. ll. — *Hunfalvy Pál*: *Ukkonpohár* (akadémiai értekezés 1879.), *Barna Ferdinánd:* Ősvallásunk főistenei 14—24. l., *Réthy László* „Egyetértés" 1880. 35. sz.

[98] *Kalevala* 47. rúnó.

[99] *Benedek Elek:* Magyar mese- és mondavilág I. 255. II. 224. l. *Ipolyi:* Magyar Mythologia 265. l. „A Napisten" egy olyan magas hegyen lakik, tarja az erdélyi néphit, melynek teteje az eget veri. Hét nap s hét éjjel folyton-folyvást menve lehet megközeliteni, de ekkor az em-

ber arczát majd clégeti a rettentő melegség“ (*Benedek:* Mese és mondavilág II. 193. l.)

[100] *Kalevala* 48. rúnó 301. v. Ugyancsak a Kalevala azt énekli szép szűzéről: „A Nap megkérte fiának, de nem ment a Nap lakába. — — — Kérte hold is a fiának, Holdnak sem ment a lakába. Kérte csillag a fiának, Csillagnak se ment lakába, égni sötét éjjeleken a sanyarú téli égen.“ (11 rúnó). Azon mese, melyben a *nap,* mint királyfi jő a királyleányért, kopogva a palota ablakára s a kiadott szüzet *aranyhidon* viszi *országába,* a *nap közepébe;* mig a *holdkirály,* mint *ezüstfolyó* nyúlik alá s ragyogó habjain viszi királyi a·áját a holdba, — a népiesnek mértékét nem egészen üti meg.

[101] *Hunfalvy:* Vogul nép. 137. l.

[102] *Kalevala* 4. rúnó 141; 8. r. 27; 25. r. 583; 41. r. 100. v.

[103] U. o. 21. r. 81. v.: 25. r. 579. v.

[104] *Beöthy Zs.*: Magyar irodalomtörténet 17. l.

[105] *Kalevala* 18. rúnó 41. v.

[106] *Benedek Elek:* Magyar mese- és mondavilág I. 36. l.

[107] *Benedek:* M. mese- és mondavilág III. 147. l.

[108] A mindenség atyja örökifju szolgáló leányai egyikének: *Ämarik*-nak gondviselésére bizta a napot, hogy annak tüzét oltsa el minden nap s a tűzhelyet jól befödje, nehogy éjjel valami szerencsétlenség történjék. *Koit*-nak, a fiúnak kötelessége, hogy a tüzet újra fölélesszse. Igy viselék gondját egy ideig, midőn egyszer egymásnak átadva, ajkaik is csókban találkoztak. A szem, mely sohasem hunyódik be, látta őket s mondá: mivel jól végzétek dolgotokat, legyetek egymásé; de azok kérték őt: maradhassanak, hogy szerelmök örökké ifju legyen, örökké jegyesek. Az öreg belenyugodott. Igy végzik maig szolgálatukat. Csak egyszer jőnek egy évben össze négy hétre, midőn Koit csókjától piruló Ämarik arcza alkotja az esti és hajnali pirt, vagy az éjszaki fényt. [*Ipolyi:* Magyar Mythologia 291.]

[109] „Ilmarinen. Il exerce que Ukko sa puissance dans le ciel. Il est le dieu de l'air, des vents et des orages à peu près, comme L' Eol des Grecs“ [*Migne:* Dictionaire universelle de Mythologie. 545.]

[110] Kalevala 10 rúnó 165. v.

[111] „Szállj fel oh szél az egekbe, száguldva a fellegekbe, ten nemedhez, fajzatodhoz, ten cseléded-, családodhoz! Ne veszesd el deszkahajóm, ne boritsd el fenyő-kompom; dönts inkább fát az irtáson, fenyőfákat a hegyhátón!“ [42. r. 535. v.]

[112] *Ipolyi:* Magyar Mythologia 215. l.

[113] *Benedek:* Magyar mese- és mondavilág I. 113. l.

[114] U. o. 256. l. „Estére kelve betéved egy félen való házba. Hát ott egy olyan vén asszony lakott, akinek a tüzhely alól az asztalig ért az orra. Köszön neki: Adjon Isten jó estét, nénémasszony! — Isten hozott édes fiam. Hát te hol jársz, ahol a madár se jár. Elmondja, hogy

mi járatban van. „Már, édes fiam, tudd meg, hogy én a *Szél anyja* vagyok s még sem tudom, hol van az a város." (U. o. II. 330. l.)

115 *Ipolyi:* Magyar Mythologia 216. l.

116 „Volt Tündérország királyának egy gyönyörűséges szép leánya, a kinél szebbet a világ nem látott, s a ki olyan sebesen tudott szaladni, mint a szél. Nem is volt más az ő neve, mint *Szélike* királykisasszony (*Benedek:* Mese- és mondavilág III. 238.)

117 *Kalevala* 40. rúnó 20. v.

118 „Oh Vellamo, viz urnője, haboknak sásmellű üke! Jöszte velem ing-cserélned, változtatnod öltönyödet. Gyékényből az üngöd neked, tajték burok van a felett, Széltündérek készitménye, Habtündérek szövöménye. Én viszont len inget adok, patyolatot lenből valót, Holdtündére szövőményét, Naptündére remeklését (48. rúnó 123. v.)

119 *Barna:* Ősvallásunk kisebb isteni lényei 9. l.

120 *Benedek:* Mese- és mondavilág II. 176. l.

121 *Ipolyi:* Magyar Mythologia 100 l.

122 *Merényi:* Eredeti népmesék II. r.

123 *Benedek:* Magyar mese- és mondavilág III. 231.

124 Egyik szerint ilyen vala a „tengeri kisasszony," kit a királyfi váltott meg eredeti, rút, szörnyalakjából. A végzetnőtől kilencz aranyvesszőt kap: a hányszor egygyel ráüt a vizi tündérre, az mindig kiugrik egy-egy bőréből. A nyolczadiknál a leány könyörög, esdekel, hogy ne üsse többet. De a királyfi nem hajt rá s a kilenczedik vesszővel is rásujt. Ekkor aztán tündéri szépsége egész bűbájában támad eléje s szabaditójának feleségévé lesz. Ha igy nem tett volna a királyfi, őt magát is békává varázsolta volna. („A vizi tündér és a királyfi" müvészi ábrázolata az Oszt.-Magy. Monarchia magyar részében 325. lapján *Zichy Mihálytól* látható).

125 *Ipolyi:* Magyar Mythologia 213. l.

126 *Kalevala* 14. rúnó.

127 Tápió, neje: Mielikki 14. rúnó 45.

Nürikki fia. Tellervo leánya. Tulikki leánya.
37v. 123v. 174v.

128 *Merényi:* Dunántúli eredeti népmesékben a „Sündisznó" czim alatt.

129 *Kálmány Lajos: Boldogasszony ősvallásunk istenasszonya.* (Olvastatott a M. T. Akadémia 1885. márcz. 2-án tartott ülésében).

130 Id. m. 5. l.

131 „Es az ew tanachanak ynteseeből akkoron kele fel hogy az zyz mariaat ez magyar orzágban Bodog azzonnak awagy ez vylagnak nagy azzonnyának hywnaak." *Érdy-Codex* II. 326. l.

132 Id. m. 8. l. 133 U. o.

134 „Kedd is a Boldogasszony napja, a Nagyboldogasszonyé, Mária anyjáé" (Szőreg).

135 „Senkinek sem jó kedden mosni, mert az a ruha szerencsétlen, valami baj éri benne az embert. — Akinek a foga fáj, az kedden ne

mosdjék, hogy elhagyja a fogfájás. (Térvár. Ó-Sz.-Iván.) — A kis gyermeket kedden nem jó füröszteni, hanem csak vizes ruhával kell megtörülni, hogy fogfájós ne legyen. — A ki kedden mos, forró vízbe teszi a Boldogasszony kezét. — Nem jó kedden azért sem mosni, mert vérös tojást tojik az aprójószág. — Semmit sem jó kedden bevégezni, mert az embernek nem lesz hozzá szerencséje.“

136 *Kálmány L.* id. mű 12. l.

137 „Ha a kis gyerök lëesik a patkárú, vagy valahunnan oszt' nem üti mög magát, a Boldogasszony kötőjibe esik, de ha mögüti magát, akkor a Szépasszonyéba esik.“ „A mölik embör részög, oszt' összetöri magát, az esik a Szépasszony kötőjibe. A Szépasszony összetöri, hogy emlékőzetytyibe maragygyon.“ (*Kálmány Lajos).*

138 „Csak tizenegy-tizenkét óra köszt mén a Szépasszony écczaka bort inni. 7-czör iszik belüle; a mi mögmarad, az ablakon kiönti a ház végire, mert töb' szomjas boszorkány késérőji vannak.“

139 *A szépasszonyok a félrébb eső helyeken egyedül járó embert sokszor meg is tánczoltatják.* „Velem, az Istennek lögyën hálá, meg nem próbáltak sova s ha mástól halottam vóna, nem ës hinném, de az öreg Balázsi Lajos bátyámtól hallottam, őkeme pedig, az Isten nyugtassa meg, ojan embör vót, hogy sova hazug beszédöt nem vëtt a szájára. A dolog úgy esött, hogy B. L. bátyom egy szép napon jött haza Bibacfalváról. Mikor Rakottyás pusztájára az erdő közül kiért vóna, hát lelkëm Istenöm csak eleibe áll egy csomó szépségös szép fejérnép nagy énekszóval s tánczolva. Kénájják kalácscsal s borral, osztán hijják tánczolni. A kalácsot elvëtte, de a bort megköszönte, hogy nem szokott víznél egyéb itallal élni sova, tánczolni pedig mán éppen elakart indulni, mêt akkor még őkeme ës éflu vót s a leányok ës szépök vótak, de ekkor hirtelen eszibe jutott, hátha ezök a szépasszonyok. Csakhogy hëjába vonakodott, mêt azok mëgfogták s elhuzták úgy ës. Akkor ijettibe elkiáltotta magát: Uram Jézus ón Istenöm ne haggy el! s abba hêjbe ugy oda lett az egész fejérnép-serög kalácsostól, mindenëstől, mintha soha ott sem lett vóna. Erre nézi Lajos bátyom, hogy vajon a kalács, mit töllik elvëtt s a zsebibe tëtt, ott van-e? Ott vót, csak engedelmet kérök, mind tiszta lóganéjjá vót vátozva. Jó szerencse, hogy nem kezdött véllik tánczolni, mêt azok addig el nem hagyták vóna, mig a lelkit ës ki nem tánczolta vóna“ (Udvarhelymegye).

140 *Kálmány* szerint: *Sánta kúdus* (? *Kudui*) a *Nyilas*-ban levő *törökországi-Dönczöl szekér* rúd-csillagja. A szekér négy csillagja a Sánta koldus *talyigája.*

141 *A csillagok nyelvhagyományainkban* 22. l.

142 *Új magyar muzeum* 1855. évf. I. 253. l.

143 „A Szépasszony ágyába' a' fekszik, akit a rosz' nyavaja bánt, a Fene ösz (esz). — Aki ojan hejjen jár, ahun nem köllött vôna, oszt' romlik a testye, hogy beteg, fekünni köl' (neki, az) a Szépasszony ágyát fekszi“ (*Ethnographia* IV. 236. l.)

[144] Ősvallásunk főistenei 25. A mordvaiak pogányistenei és szertartásai 57. l.

[145] *Hunfalvy:* Vogul nép 137. l.

[146] *Barna:* Ősvallásunk főistenei 27. l.

[147] A csillagok nyelvhagyományainkban 15. 22. ll.

[148] Kant-tarom (= had-isten) a voguloknál.

Velen-Páz a mordvaiaknál a had (család) istene, békében és háborúban a rend fentartója.

[149] X. fejezetb.

[150] *Barna:* A mordvaiak pogány istenei és ünnepi szertartásai 34. l.

[151] U. o. 10. l.

[152] L. a XIII. fej.

[153] *Barna:* A mordvaiak pogány istenei stb. 34. l.

[154] A *votjákok* hite szerint *Inmár* főistennek az anyja: *Mumu-Kalycina* a föld termékenységének, az emberek és állatok szaporodásának az előmozditója és nem *Szundű-Mumu:* a nap anyja. (*Barna:* A votjákok pogány vallásáról). — A mandsuk szerencse- és boldogságért *Omosi mamá*-t = *az unokák nagyanyjá*-t kérik ugyan, de nagy családjáról már mit sem tudnak. (*Bálint G.:* A mandsuk szertartásos könyve).

[155] L. a XLI. fejezetet.

[156] Barna: A mordvaiak pogány istenei és ünnepi szertartásai 34. l.

[157] L. a XIII. fejezetet.

[158] *Kálmány:* A csillagok nyelvhagyományainkban 11. l.

[159] *Barna:* A mordvaiak pogány istenei stb. 36. l.

[160] L. Ethnographia II. 29. l.

[161] Hunfalvy: Vogul nép 142. l.

[162] Ethnographia III. 272. l.

[163] „Apáinkró maratt ránk, hogy a minden jónak teremtő apját, a napot tisztellyük, azé' hát minden jóravalo munkás arczval fekszik a napnak." (*Pintér S.* A palóczokról 25. l.)

[164] *Barna:* Ősvallásunk főistene 28. l.

[165] „Én az Andó *hadábó'* vagyok, a' mèg a Lantos *hadábó'* való, de vagyón' mink itt több *hadbó'* is: láti ked im ahun ni az a magos ember a Gordon *hadáhó'* novezi magát, e' meg ehun a Zámbó *hadáhő'* szit." (*Pintér* S. i. m. 19)

[166] *Ethnographia* VI. 103. l.

[167] *Kálmány: Boldogasszony ősvallásunk istenasszonya* 12. l.

[168] i. m. 22. l., hol neves gyüjtőnk az adat népies szövegét is adja: „A gyerök még a macskát mög nem fogi, addig mindig arany-almával jácczik. A Boldokságos Szűz arany-almát ád a kezibe. Krisztus urunk jácczott az arany-almával, a Boldokságos Szűz atta a kezibe. Úgy híják kis Jézus arany-almája (Szőreg).

Világosabban szól a másik adat:

„Ha a tükörbe nem mutassák a gyerököt a möddig foga nincsen, az arany-almával jácczik: az őrző angyala mutogatytya neki ak-

kor êneveti magát oszt' az ujjára néz a kis gyermek" (*Kálmány*-gyűjteménye).

[169] L. a XIV. fejezetet.

[170] „egy nő énekelte ott el fájdalmát és vallotta be bűnét az anyaföldnek" (A votjákok közt. *Ethnographia* III. 102. l.)

[171] Kalevala VII. rúnó 235—8. v.

[172] U. o. III. r. 249. v. Melyhez magyarázatként adja a fordító: Úgy képzelték, hogy az égboltját oszlopok tartják fenn, melynek alja a földbe van leszúrva.

[173] V. ö. a XI. fejez.

[174] Ethnographia II. 29. l.

[175] L. a XII. czikket.

[176] Kalevala 15. rúnó 493. stb. v.

[177] *Benedek: A magyar mese- és mondavilág* II. 458. l.

[178] *Herodotosz* IV. k. 59.

[179] *Menander Protector:* de legatione libr. II. (bonni kiadás) 335. l.

[180] Ethnographia V. 280. l.

[181] Tanulmányok I. 80. l.

[182] *Nagy Géza: A Szkithákról.* (Ethn. V. 281. l.)

[183] U. o. 281. l. [184] U. o. 282. l.

[185] A mandsuk szertartásos könyve 1. l.

[186] *Hunfalvy:* Vogul Nép 160. l. [187] U. o. 160. l.

[188] „Ha jégeső esik, akkor a bácsmegyei néphit szerint két baltát keresztbe kell a földbe vágni és megszűnik a jégeső." Ethn. VII. 177.

[189] *Hunfalvy* id. m. 161. l.

[190] Ethnographia IV. 246. l.

[191] Ethnographia V. 301. l.

[192] 45. rúnó.

[193] A maksaiaknál *Öksz*-nek hívatnak.

[194] *Barna: A mordvaiak pogány istenei* 11. l.

[195] *A votjákok pogány vallásáról.* Budapest 1885. (Akadémiai felolvasás.)

[196] „A vogul *térne* Hunfalvy szerint lidérczet, bolygó tüzet jelent s azt hétnyelvű tern-tűznek, lidércz-tűznek nevezik. A szónak tője: *tér;* mind ennek, mind a térne-nek származéka: *téring* és *terning.* Nyelvünkben a *tering-ette* szó él, mely nyilván az *ördög-adta* hasonmása, melyben az *adta*-szó a *tering* miatt ugy lett *edté*-vé (*etté*-vé), mint a *nap*-szó az *in* miatt *nep*-pé (*innep*) lett" (Vogul föld 324.)

[197] *Munkácsi Bernát: Ethnographia* IV. 48.

[198] *Ortik* = *ort* (= fejedelem) *tiki* (bátya).

[199] *„Világunk alakulásai nyelvhagyományainkban"* 4. l.

[200] A *boszorkány* (bosurgan) Vámbéry szerint annyi, mint „boszszantó," ki csak rosszat tesz és minden tettével és törekvésével az embereknek csak kárt és bosszúságot okoz. (*A magyarok eredete* 388. 389. 672. lap).

201 *Ethnographia* VI. 81. l.

202 „Arany," „ezüst," „kard" (vas), „száz és ezer" (Ethnog. IV. 49. l.)

203 *Vámbéry: A magyarok eredete* 405.

204 Bővebben tudós *Munkácsi Bernát. Ethnogr.* V. 138. l.

205 Id. m 366. l.

206 *A votjákok pogány vallásáról* 24.

207 Ethnog. V. 281. l.

208 *Kalevala* (Barna Ferd. ford. Pest 1871.) 2. l. I. rúnó 111—126.

209 Ezen adatokra nézve egészen *Barna Ferdinánd* akadémikusunkra hagyatkoztam. V. ö. „A mordvaiak pogány istenei stb" és „Ősvallásunk kisebb isteni lényei stb" czimű alapvető akadémiai értekezéseit.

210 *Hunfalvy Pál: Az Ukkon pohár.* (Akadémia ért.) 1. l.

211 *Gál Kálmán.* Ethnographia VI. 301. l.

212 Nagyasszony szent fája.

213 *Gönczy Ferencz:* Göcseji népszokások (Ethnographia VI. 329.)

214 *Ipolyi:* Magyar Mythologia 192. l.

215 *Ethnographia* III. 72. VI. 327. l.

216 „Lucza, Lucza kitty koty, kity koty" bevezetés után.

217 *Ethnographia* II. 365. III. 75. VI. 317. 230. l.

218 Kjelu = nyirfa, kjoläda.

219 Mythologiai elemek a székely népköltészet- és népéletben 26. l.

220 „Zeta elsülyedt várának föld alatti vasajtói minden hetedik évben megnyilván, egy ember bement oda s a vár két szép tündérét ekkép szólítá meg: „Meddig vártok még itt hugocskáim?" Mire azok feleltek: „Addig, mig a tehenek meleg tejet adnak."

221 U. o.

222 Magyarország Ethnographiája 251. l.

223 A magyarok eredete 390. l.

224 Ethnographia V. 101. l.

225 *Kozma Ferencz* i. m. 23.

226 *Nagy Géza: A Szkithákról.* (Ethnographia V. 304. l.)

227 *Ipolyi A. Magyar Mythologia* 63. l.

228 *Ethnographia* V. 303.

229 *Kozma Ferencz* i. m. 24. l.

230 „Mirkó királyfi."

231 „Ne lőjj meg fiatal legény. A mint kiköltöm fiaimat, akkor ölj meg engem."

232 *Barna: Ősvallásunk kisebb isteni lényei* 10. l.

233 „A gyémánt krajczár-ban," melyről azonban nem lehet jót állani, hogy eredeti megyar mese.

234 Ősvallásunk kisebb isteni lényei 12. l. „A játék igy megy: a szoba közepére egy széket helyeznek, ez a *szégyenszék.* Választanak egy királyt s ez ráül a székre. Van hírmondója is, ez aztán elindúl és a játékban résztvevőket sorban kihallgatja. Mindenikök talál a királyban valami kivetni valót, p. o. ő felsége jobban illenék trónusára, ha ez . . . . meg

ez a hibája nem volna. Mikor a hírmondó mindnyáját kihallgatta, a királyhoz megy s igy köszönti „*Kakas-isten* jó napot," mire a király: „*Récze-rucza* fogadja." A hírmondó: Egyik utczán lementem, a másikon feljöttem, sok jó és rossz hírt hallottam fölségedről. Az egyik azt mondta, hogy jobban illenék a trónusra, ha (itt sorra elmondja). A szégyen széken ülő királyt választ belőlök, maga pedig odahagyja a királyságot."

235 *Hunfalvy*: *A vogul nép* 138. l.

236 *Erdélyi* II. (A három testvér).

237 *Benedek*: Magyar mese- és mondavilág I. 114. l.

238 *Benedek* i. m. III. 160. l.

239 *Kalevala* XV. rúnó. Érdekes *méh-regékre* találunk a bolgár hagyományban, melyek alkalmasak, hogy e részben pótolják a nálunk hiányzó vagy módosított ősnéphagyományt. Ethn. VII. 200.

240 Magyar mese- és mondavilág I. 165. l.

241 *Hunfalvy*; Vogul nép 139. l.

242 *Magyar mese- és mondavilág* II. 169. l.

243 *Benedek* i. m. IV. 12. l.

244 *Hunfalvi*: *Vogul nép* 235. l. *Munkácsi B.* Ethn. IV. 52. l.

245 *Vámbéri A.*: *A török faj* 151., 153. l.

246 *Ethnographia* V. 301. l.

247 *Magyar mese- és mondavilág* I. 191. l.

248 *Benedek* i. m. I. 197, III. 421. l.

249 L. „Vas Laczi-t" és „Kigyó Darvitéz-t."

250 *Ethnographia* VI. 231. l.

251 *Versényi György* tr. (Ethn. VI. 232.)

252 *Versényi György tr.*

253 „Ha Sz.-György nap előtt levágott kigyó-főt tesz az ember a tyukok vállujába, a kánya nem viszi el a csibéket a *göcsei néphit szerint.* — Ha valaki, főleg Szent-Györgynap előtt, egy helyen több kigyót lát, biztos lehet, hogy azok ott „követ fújnak," amely kő a legdrágább ékszerek egyike. Aki a követfuvó kigyókat elég bátor szétverni, az a drágakő birtokába jut. A drágakő átvételekor az egyik kigyó megszólal. Ezt az illető vegye magához. E kigyó oly helyre fogja vezetni, hol a földben sok pénz van elásva. A pénz kivétele után a kigyót kell a pénz helyére tenni." *Gönczy Ferencz* (Ethn. VI. 328.)

Göcsejben a husvéti szentelt eledelek közől először is a *tormából* eszik a család minden tagja, hogy a kigyó a szájukba ne mászszék ha nyáron a szabadban mélyen eltalálnának aladni.

254 *Hunfalvy*: *Vogul nép*. 199. l. — A bolgár világteremtési mondák szerint *leányból lett a medve.* Ethn. VII. 214.

255 *Fábián István* forditása szerint: A kovács dárdát csinála, nem hosszút, nem is rövidet, középszerűt kalapála: farkas ül vala a szélén, medve közel az éléhez, szarvas száguld karikáján, csikó szökdel vala nyelén, nyargalócz rugdala gombján.

256 erdő honjába.

[257] *Otsó* vagy *Otczó* a medve neve, mint nálunk a „maczkó." A medve szépitő nevei a finneknél *Vikár Béla* szerint: a homlokos (otso), az erdő szépe, a liget nótása, a szépséges ember, a mézes tenyerű, a posztó nadrágos, a gubanczos nadrágú, a pénzes (drága) szőrü (Ethn. III. 280. l.)

[258] *Orrát* .... *Fülét* .... *Szemét* .... *Arczát* .... *Száját* .... *Nyelvét* veszem a medvénék, társáúl egy másik nyelvnek. Nem veszem én azt rosz végbül, nem is lesz itt egy s egyedűl."

[259] *Hunfalvy*-nak a 46-ik rúnóról adott rövidlete, mesteri kivonata szerint (L. Vogul nép 195—198. l.)

[260] *Hunfalvy* i. m. 94. 105. 200. 208. 234. l.

[261] *Munkácsi Bernát*: *A vogulok pogány vallása.* (*Ethnographia* IV. 52. l.)

[262] L. „a hangya-király" alatt.

[263] *Dr. Wlislocki Henrikné*: *Jósló állatok a kalotaszegi néphitben.* (Ethn. III. 47. l.)

[264] *Csik-székely* változat szerint: ha a macska két első lábával erősen mosdik, esőt érez. Ha télben a tűzhöz fordúl s úgy mosdik, hideget érez. Ha az ajtó felé fordúl s úgy mosdik, meleg időt lehet várni (*Ethn.* VI. 118. l.)

[265] *Dr. Wlislocki Henrikné.* L. fönnebb.

[266] *Magy. Mythologia* 243. l.

[267] *Vikár Béla* (Ethn. III. 280. l.)

[268] *Dr. Wlislocki Henrikné* i. tanulmánya 48. l.

[269] „Lábával a farkas rugott, talpával a medve nyomott" (IX. rúnó 300. v.)

[270] *Ipolyi*: *Magyar Mythologia* 241. l., hol e mondák forrásai is elsoroltatnak.

[271] *Dr. Wlislocki Henrikné*: *Jósló állatok a kalotaszegi néphitben* (Ethn. III. 48. l.)

[272] U. o. [273] U. o

[274] *Dr. Wlislocki Henrikné* i. tanulmánya.

[275] *Jósló állatok a kalotaszegi néphitben.* (Ethn. III. 49. l.)

[276] *Dr. Wlislocki Henrikné gyüjtése.* I. m.

[277] *Ethnographia* III 50. l.

[278] *Dr. Wlislocki Henrikné* i. m.

[279] *Jósló állatok a kalotaszegi néphitben* (Ethn. III. 50. l.)

[280] *Dr. Wlislocki Henrikné* i. h.

[281] U. ő.

[282] *Dr. Wlislocki Henrikné*: i. gyüjt.

[283] *Ipolyi*: *Magyar Mythologia* 247. l.

[284] *Dr. Wlisloczki Henrikné.*

[285] *Ipolyi*: *Magy. Mythologia* 247. l.

[286] *Dr. Wlislocki Henrikné* i. h.

[287] U. ő. [288] U. ő. [289] U. ő. [290] U. ő.

[291] Nem szabad a bácsmegyei néphit szerint sem a fecskét megölni, mert a tehén teje véres lesz, a szoptatós asszony is véreset szoptat. Ethn. VII. 94.

[292] *Dr. Wlisloczki Henrikné.* — Ha valaki szeplős, a mikor az első fecskét látja, henteregjen a földön, elveszíti a szeplőt. Ethn. VII. 178. „Fecskét látok, szeplőt hányok" (Vasmegye).

[293] U. ő. [294] U. ő. [295] U. ő. [296] U. ő.

[297] U. ő. [298] U. ő. [299] U. ő. [300] U. ö.

[301] Midőn e sorokat bezárjuk, a czikkben annyiszor idézett tisztelt író urnőnek azzal véljük köszönetünket kifejezhetni, hogy szivesen kijelentjük: *úttörő munkásságát* önálló czikként előtérbe helyezvén, saját magán meggyőződésünkkel jobbára csak a jegyzetek szűk körére szorítkoztunk.

[302] *Vámbéry* (A magyarok eredete 378. l.) a törökben találja *óriás*-szavunk jelentős elemeit.

[303] *Hunfalvy*: *Vogul Nép* 136. 137. 138. 141. l., hol mondatik még: a jarkum-ok most az égben vannak Numi Taromnál, de mindeniknek szent helye a földön arra való, hogy ott meghallgassák az emberek imádságait és elfogadják az áldozatokat.

[304] *Ipolyi*: *Magyar Mythologia* 119. 120, l.

[305] *Ipolyi* i. m. 118. l.

[306] *Kalevala*: 2. rúnó 153. v.

[307] *Ipolyi* i. m. 122. l.

[308] L. a *Kalevala* 3. rúnóját és a 18 r. 197. versét.

[309] „Mythologiai elemek a székely népköltészet- és népéletben" czimű akadémiai felolvasása 5—15. l.

[310] *Ipolyi*: i. m. 119. l.

[311] Háromszéken, Szotyor mellett, az *Óriáskő*-nek nevezett szikla tetején egy öt láb átmérőjű embersarok-alakú bemélyedés van, melyet a néphagyomány az óriás *sarka* nyomának tart. (*Orbán B. Székelyföld* III. 37. l.) Haragjában a sziklára ütvén, *öklének nyomát* Ikavár sziklabérczén most is lehet látni. *Lábnyomát* hasonlóképen Borosnyó határán egy szikla oldalán a Várnicza forrás mellett, hová inni szokott lejárni (*Kozma* i. m. 8. l.)

[312] (*Orbán* III. 165. l.) Az óriás király székhelyei: a kisborosnyó *Várbérez* s a besenyői *Csentetető.*

[313] *Benedek E. Mese- és mondavilág* I. 287. l.

[314] Kozma F. szerint a székely népmondák az óriások következő kincses tárházait emlegetik: A száraz-ajtai Várhegy kútjában az *ezüstcke* és *aranyökör* s pinczéjében az *ezüst vállúba* folyó *arany csepegés.* 2. Herecz vára pinczéiben a szerecsen-óriások *fekete hordóba* fölhalmozott kincse, fekete törpék őrizete alatt, kik ott vígan osznek, isznak és tánczolnak. 3. A kézdi sz.-léleki vár pinczéjében a „*réz-agár*" által őrzött kincs. 4. A kisborosnyói Várbércz kútjában és pinczéjében az óriás-király *nagy arany-harangja* és kincsei, két *fekete kecske* által őrizve. 5. Angyalos

mellett a Bábolna árkában Bábolna király *arany-napja* és *arany-báránya,* két *fekete agár* és egy felszerszámozott *fejér mén által* őrizve. 6. A bikfalvi Csigavár mellett az óriások kútjában *aranylánczon függő aranyveder.* 7. Az alsó-rákosi Tepely belsejében *aranygyapjas berbécsek.*

[315] „most *arany köntöst,* majd *arany sarkon forgó várat* varázsolnak elé s ezeket dióhéjba adják át uroknak; gazdájokat, ki szegény ifjú, *rézöltözetbe* öltöztetik s *rézparipára* ültetik, hogy a királynál illően jelenhessék meg ebédre; rongyos kunyhóból 11 órakor fényes palotát varázsolnak, melyben 12 órakor gazdag asztalhoz ül az ebédre hívott királyi család; gazdájokat királyleány feleségével és aranyvárával együtt a *tüzes tengeren* átszállítják." (Kozma i. m. 14. l.)

[316] „A Bálványos várától a tordai Büdös tetejéig arany hidat épít az óriás leányának, hogy alkalmatos séta helye legyen," a székely hagyomány szerint.

[317] Egyik hegyről átlépett a másik hegy tetejére, második emelésre egy tengert lépett által, harmadik emelítésre olyan magas hegyre lépett, hogy feje az eget verte.

[318] Más kérdés az, hogy a német mythologiában is előfordulván e monda: *német-e ez, vagy tőlünk kölcsönzött?* A német monda is visszaviteti az óriás leánynyal a kötőjébe szedett zsákmányt, hanem azon hozzáadással: hogyha ezek nincsenek, kenyérnek és pénznek nem voltában éhen halnak meg. E felfogás későbbi korra vall. Ellenben e monda a maga eredeti mivoltában él a *finn mondavilágban,* Erdélyben pedig „a Bálványos- és Torjavár, a zaláni Várhegy, a csókfalvi várdomb és a rikai Kustály vára óriás-mythoszában."

[319] Az „emberevő óriásokról" szóló meséket kölcsönzésnek véljük, s azért rájuk nem hivatkozunk. Idegen a *Hargita emberevő óriás* regéje is, mely szerint a szikla helyén egykor dühös óriás tartózkodott, rémes feje meredt ki a vízből, ölnyi hosszú fogaival a Vágon leereszkedő tutajosok után lesekedve, kiknek tutaja köteleit szétharapva, azokat mindenestűl elnyelte. Egy napon egy jámbor remete, ki a sz. földre zarándokolt, volt a közeledő tutajon, megátkozá már meszsziről a prédára ásánkodó óriást, mire az kővé vált: de maig is mint szikla áll kiemelkedve a habokból s mint éles fogakat, messze kinyújtja hegyes rovátkos csúcsait a folyóba, torka mint iszonyú örvény tátong előtte s jaj a szerencsétlen utasnak, ki egyik vagy másik körébe jut, mert menthetetlenűl az óriás martaléka lesz. (M. Myth. 117. l.)

[320] *Ethnographia* V. 337. l.

[321] *Arany L.* „Fejérlófia" némi lényegtelen változattal ugyanaz.

[322] Herecz vára (Háromszék m.) alatt a vár pinczéiben vannak elrejtve az óriások kincse. Nagy számú fekete törpék őrzik.

[323] A sok gyermekkel megáldott szegény ember elindúl újszülöttének, fiának keresztapát keresni s ez a rengeteg erdőben találkozik egy *törpével,* a kinek hét singes a szakálla s úgy húzódik a földön utána. De ez egy királykisasszony, kit anyja elátkozott, hogy mindaddig törpe

„ember" legyen, míg egy hét esztendős, hét hónapos, hét hetes s hét napos vőlegényt nem talál.

A „Pengő" mesében a 12 óriás az *arasznyi* ember szolgálatában áll.

[324] „*A bányarémről*" (Ethnographia I. 335—345. l.)

[325] *Ipolyi* úgy tudja, hogy ha áld, akkor közönségesen nő; és férfialak, ha fenyeget, rémít, üldöz. (M. Mythologia 110. l.) *Majláth*-nál a rónaszéki bányarém fején sókoronával, jobbjában sópálczával jelenik meg, ruhája kristályokkal van elborítva. De ez mondva csináltnak látszik. Gyanús a *Tompa* bányaréme is, mely mint lángszobor, mint rémes zöld fény jelentkezik.

[326] A fütyűlőt magával hurczolja a sziklahasadékokba (Szepes-Remete). Még a bányát is ráomlasztja a fütyűlőre. Még az aranynyal való bánás közben sem szabad fütyűlni. Egy verespataki bányász serpenyőben aranyat vitt beváltani. Útközben fütyűlni kezdett s az arany azonnal eltünt. Ethn. I. 340.

[327] *Körmöcz* egyik beomlott bányájának mondája szerint 160 munkás szállt le egy napon a bányába dolgozni. A mint azonban dologba álltak, egy rekedt hang odakiált: mennyetek vissza, mert különben mindnyájan idevesztek! Mivel azonban a bányászok csak tovább dolgoztak, a hang még egyszer ismétlé az előbbi szavakat. A bányászok erre meghökkentek s vissza akartak térni. De a felvigyázó az egészet csak tréfának tartván, kényszerítette őket az ottmaradásra. Ekkor egy veres ruhás kis ember jelent meg s harmadszor intvén őket a visszamenésre, eltünt. Menekűlni akartak, de már késő volt. Minden oldalról nagy ropogás hallatszott, a hegy beszakadt maga alá temetvén a 160 bányászt. A gyorsan betódúló víz azonban egy báyászt kimosott, ki a szabad levegőn magához tért. Ez beszélte el az egészet. A zsilipeken úgy folyt a vér, mint a víz (*Versényi* i. h.)

[328] *Ipolyi*: M. Mythologia 108. l. Nagyon tetszetős ezen állításnak alapja Majláth egyik regéjében, hogy: a rónaszéki *sókirály* (!) elveszti fogadását a *rézgróffal* (!!) szemben, mert bebizonyítja, hogy az ember jobban szereti a rezet, mint a sót. Ezért megharagszik az emberre. Előbb bosszantotta a munkásokat. Lámpájok minden ok nélkűl kialudt, porhanyó tárgyakon szerszámuk eltörött; incselkedő torzalakok léptek mindegyre gúnyolódva, kaczagva eléjök s ha valamelyikök vágott, társát találta; ha valaki azt hitte, hogy sok sót vágott, bámúlva látta, hogy nem só, hanem anyag; víz fakadt az aknában itt is, ott is; beomlott alattok a föld. — Ezen csinált regét azok közűl valónak vélem, melyekre kétszer is hivatkozni kell, hogy tarthatatlanokká váljanak.

[329] *M. Mythologia* 110. l.

[330] *Ethnographia* I. 339. l.

[331] *Ethnographia* VI. 238. l.

[332] *Kálmány Lajos*: *Gyermekijesztők és rablók nyelvhagyományainkban* (Ethnographia IV. 320. l.)

[333] A Kopéval rokon hangzású szó a lappban a *Kvopes* = hexe,

venefica (mondja ő id. helyen), a voguloknál *kvojp* bűbájos dobot jelent, minek a lappoknál *Gobodes, Gobdas* a neve stb. Csakhogy ha a finn Kööpeli annyi, mint a német Kobold, akkor semmi köze az említett szavakhoz s elesik *bűbájos* jelentése.

334 „A Kópék sokan vannak, nagy bottal járnak; de csak egy a kópé: a vezérek, a többi katonáji. Még ezen a fő'dön alul van egy világ, ott vagyon az országuk. A kópé ijesztő" (Szőreg).

335 „Eccző (olvassuk a *Kálmán Lajos* ó-szent-iváni jegyzeteiben) a Kopé fő'gyütt a pinczébe oszt' egy kis gyer'ök ott vôt, kért kënyeret mög sót; a kis gyer'ök kiszalatt, aszt' nagyon mögijett. A Kópé a csizma ôrával szúrja a fődet, nagy kés van nála. Mikor lë akar mönni a fő'dbe, csak a csizmájával szúrja a fődet. A kit mögfog, elviszi, a kutya fiát is elhordja; âra kéri mindég az Istent, hogy a gyer'ököket megölhesse. Küveket köl'l a fő'ldbe verni, lêsüjeszteni, hogy (a Kópé) fögyüjön."

336 *Jöj fel Koppé — Koppogtatni* (Másutt: *Szétszaggatni; Szent-György gyertyát látogatni; Szent-György Gyurkát látogatni.* Vagy: *Arany békát látogatni. Lengyel László' gyujtogatni, hosszu deszkát nyujtogatni.* Vagy: *Szent-György Gombát köszönteni. Szent-György lászlót* (zászlót) *lobogtatni* (Kálmány Lajos gyüjtése).

337 *Ethnographia* IV. 316. 317. l.

338 *Ethnographia* V. 337. l.

339 L. az elsőre nézve Ethnogr. V. 101., a másodikra nézve Nyelvőr V. 157.

340 *Jakab József* közlése. (Ethnog. VI. 310.) Hasonlót mond *Kálmány Lajos* Szeged vidékéről: „Vôt a világon ögy' embör, annak vôt êgy' *Lidvércze.* Egygyik hétön ü vele vôt a Lidvércz, oszt' a mit mondott a világon, mindönt hordott, másik hétön a fijává vôt a Lidvércz, oszt' a Lidvércz mindég asz' mon'ta: Mit, mit, mit? Asz'onta neki: Hozzá' mostan kukoriczát! A Lidvércz annyit hozott, tele lött az udvara kukoriczával; asz'tán asz'onta: Hozzá' pé'szt. Annyit hozott, hogy nagyon gazdag embör lött. Mikô gazdag embör vôt mán, mögunta a Lidvérczöt tartani, êmönt a szomszédba, hogy mit csináljon a Lidvérczê, mert mindig a hona alatt tartószkodott? Hát kügygye el a tengörnek a köllő közepibe, hogy hozzon ögy' kötél homokot. Elmén az embör haza, asz'ongya a Lidvércz: Mit, mit, mit? Erigy' el, a tengörnek a közepirül hozzá' ögy' kötél homokot! A Lidvércz elmönt, nem gyütt soha többet vissza." („Világunk alakulásai nyelvhagyományainkban" 6. l.)

341 *M. Mythologia* 230. l.

342 Szilágysági néphit szerint (Ethn. II. 205. l.) mint egy *tüzes törülköző kendő.* A Lidércz éjjel a rossz lelkekhez jár. A levegőben repülve mindig azt kiáltja: mi kell?

343 *M. Mythologia* 229. l., hol e tárgyban még felvidéki példák is említetnek és túlnépies vonatkozások, melyekre öntudatosan nem terjeszkedtem ki.

344 „Erős Pali." — „Emberképű" a székely „Lüdércz" is. „Annak

ojan természetje van, hogy szép legén, vaj szép leján képibe ötöszködik s azokat a bolond szeretőket gyötri s epeszti" [Ethn. VI. 107.]

345 A veszprém-*olaszfalusi* néphitben a ludvércz „eleveny ördög," egész teste szőrös, aztán meg lólába van és az olyan fiatal asszonyokat szokta kisérteni, kik az urokat nem szeretik. [Ny.-őr XV. 182.]

346 *M. Mythologia* 229. l.

347 *Versényi György* tr. közlése Ethn. VI. 232.

348 Ethn. I. 298.

349 *Magy. Mythologia* 455.

350 *Karcsay: A Csepel sziget babonái* [Új M. Muzeum 1851 - 2.évf. 499.]

351 *„A garaboncziás diákról"* [*Ethn. I.* 277—285.]

352 Az ellenkező véleményt l. *M. Mythologia* 454—68 és Osztrák-magyar Monarchia irásban és képben I. 330.

353 *Vámbéry: A magyarok eredete* 375.

354 Sajnos, hogy nem magyar kéz festette az *erdő halála*-képet, melynek leirását a következő jellemzés eléggé pótolja: kivágva terül el az óriás fa, halálát siratják a kis tündérek, kiknek ki tudja mióta? — lakásúl szolgált.

355 Ethn. V. 322.

356 Ethn. V. 112.

357 Eth. VI. 200.

358 „A hableányok, vagy mint Szigetváron mondják *tengeri lányok* testének felső része nőéhez, alsó része haléhoz hasonlít. A tengeri lányok kiéneklik a jövendőt. Tőlük ered minden dal" Mátyás Lajos: A szigetvári néphitből [Ethn. V. 337.]

359 Eth. II. 360.

360 Ethn. II. 367.

361 Ethn. VI. 211.

362 „Mythologiai elemek a székely népköltészet- és népéletben." 40.

363 *Vámbéry: A magyarok eredete* 388. A votják-csuvaszban Munkácsi szerint: *busturgan* [Ethn. IV. 48.]

364 *Éjasszonyok, éjurak!* vigyétek a hideget a gyermekemtől! [Háromszék]. — *„Éjnek szép asszonyi*! vigyétek el ti az én fiamnak sírását, rívását, hozzátok meg ti az eő édes álmát!" [M. Mythologia 445.]

365 Ethn. V. 337.

366 Magy. Myth. 431. A *csallóközi népmonda* szerint: egy szolga egykor ökreinek feltört nyakszirtjét beakarván kenni zsirral, e végett asszonya szekrényéből vett ki egy kis edénykében volt zsírt s azzal kente meg. S hát mi történt? Az ökrök azonnal szárnyasak lettek s az igával együtt fölrepültek a levegőbe, mert hát az a boszorkányok által készített *repülő zsír* volt. Elijedt a szegény szolga s megpanaszolta asszonyának, ki rögtön a szénvonóval tett bűbájos dolgot, a seprőt hegyére állította és az ökrök ismét leszálltak. [*Karcsay* uj Muzeum II. 498.]

367 Ethn. VI. 311.

368 M. Mythologia 440: hogy ha a fejér kígyót megfőznék, meg-

adnák enni valakinek, mindenféle füvek megszólalnának s ki vesztésre, ki gyógyításra való megtudhatnék s kinyilatkoznék.

[369] *Kozma: Mythologiai elemek* stb. 39.

[370] M. Mythologia 446.

[371] L. *XIII. Boldogasszonyok.*

[372] *Kálmány Lajos: Szépasszony nyelvhagyományainkban.* (Ethn. IV. 229.)

[373] „Sokszor egy-egy gyermekbe vagy nagy emberbe is annyira beleáll a hidegrázás, hogy semmiféle rendes „*urusság*-gal" sem lehet meggyógyitani. Az ilyenekre bizonyosan a Szépasszonyok bocsátották a betegséget s a gyógyitásnál is hozzájuk kell fordúlni. Teszik is, még pedig úgy, hogy a beteget *kikiáltják a kürtön.* Ez akképen történik, hogy egy lepedőt, mely kissé nyirkos is, megsóznak jól, abba a beteget mezitelenűl betakarják, azután a kürtő alá tarják és *hétszer* vagy *kilenczszer* a kürtőbe felkiabálják: *Jertök elé, szépasszonyok, mêt az én kicsi leányomat a másod* (harmad vagy negyed) *napus hideg* leli—leli—leli, *fük attátok, vegyetök el róla!* Aztán a beteget abban a lepedőben ágyba fektetik s ha egyszeri kikiáltás nem használ, többször is megismétlik." (Ethn. VI. 301.)

[374] *Ipolyi: Magyar Mytholgia* 445. *Ethnographia* IV. 245.

[375] Péld. „*Brát határában* (Zólyom m.) egy nagy kő volt, melynél éjjelente egy fejér asszony szokott megjelenni. Ez a fejér asszony egy éjszaka bement egy szegény ember házába, ki ott aludt 12 éves fiával. Felszólította, hogy kövessék őt. Engedelmeskedtek is. Az apa félve bandukolt hátul s kis fiát bocsátotta előre, a kőnél meg egy bokor mögé bujt el. A fejér asszony egy befalazott nyilásra mutatott: Ezt ki kell bontani! Benn az üregben sok kincs van. Ám a ki először lép be, meghal, de őt az átok alól feloldja. Erre eltűnt. Másnap az apa és fiu egy életunt 80 éves asszonynyal kiment. A nyilást kibontották. Az öreg belépett s rögtön szörnyet halt. Ők meg a temérdek kincset hazavitték, gazdag emberek lettek s gazdaggá tették az öreg asszony leányát is. De az apa s fia nem járhattak többé az egyházba, mert a mint beakartak lépni, mindjárt törni kezdte őket a nyavalya." (*Versényi Gy. tr.* közlése Ethn. VI. 131.)

[376] Ethn VI. 299. — *Szilágysági* hagyomány szerint azelőtt: a Csepegő völgyből minden kedden estve egy sárga csikó jött ki s 12 óráig nyerítve az utczán futkosott. U. o. II. 205.

[377] Ethnogr. VI. 231.

[378] Ethn. V. 337.

[379] Ethn. VI. 230.

[380] L. A vogul Teremtés-mondát fönnebb.

[381] *Hunfalvy: Vogul föld* 133—139. 166—167. l.

[382] *Kalma* (eredetileg *halott szag*) = *halál, halál-isten* fölöttébb emlékeztet *Haljá*-ra, a germánok halál-istennőjére. A rúnók a Halált inkább már *Tuoni*-néven emlegetik, melyet a finn mythologusok a német *Tod*-dal tartanak egy eredetűnek, tehát kölcsönzöttnek.

[383] „A fölvidéki Jánoshegyen, miként értesülünk a halált kaszás férfinek képzelik. Nős, felesége él, de nincsennek szép gyermekei. Azért minden asszony a lebetegedés előtt jól beszenteli szentelt vizzel a szobáját s égve hagyja a lámpáját, mert azt hiszi, hogy eljön a halál felesége s a maga csunya, törpe, torz gyermekével kicseréli az újdon szülöttet." (Ethn. VI. 132.) Ezen felfogást azonban nem egy tekintetnél fogva nem vallhatjuk a magunkénak.

[384] *Kalevala* XLV. rúnó 163. stb. vagy Barna fordításában a 285. lapon.

[385] Neveik szerint: fekete, fészkes, avas, mándoki, válogatós, fity, válogatósfity, fitytyögős, fitytyögősfity Fene, a tótok Fenéje. (Ethnog. IV. 236.)

[386] Századok 1873. 72.

[387] *Barna* szerint (Ősvallásunk kisebb isteni lényei 15.) a finn *„Szüöjätär"* és a vogul *„Tépäjm"* (evő lény) a mi Feneasszonyunknak megfelelője.

[388] *Vámbéry: A magyarok eredete* 389. 397. 407. 672.

[389] Vagy: *kigyó kigyót eszik, hogy sárkány lehessen.* (M. Mythologia 223.)

[390] Tudós Versényi György közlése után Ethnographia VI. 232—233.

[391] Péld. *Sárkányrugás* gödrös legelő és szántóföld Péczel falu határában Pestmegyében. — *Sárkányheverés* határrész Dömsöd faluban, Pestmegyében. — *Sárkánytó* Dusnok falu határában (Pest). Nyáron usztatáskor több ló belefuladt; a nép azt hiszi, hogy a sárkány huzta bele. — *Sárkány-ingások* meredek hegyoldal Pilis helység határában (Pest). — *Öreg-Sárkányfark* dülő Tura falu határában (Pest). — *Öreg-Sárkány* völgy és erdőrész Csákberény falu határában (Fejér). — *Sárkánytó-tető* hegy Székváros mellett Dobokában. — *Sárkányjárás* Zalamegyében. Torma-földe faluban a várdombról a Kerka vizéig lenyúló hosszu, széles árok. A rege egy Jolán nevű szép leányról beszéli hogy egy sárkány itt vetett neki lest és fojtotta a Kerka vizébe. (Pesty: Magyarorsz. helynevei 295.)

[392] *Csengery: Tanulmányok a magyarok ősvallásáról* I. 90.

[393] Ethnogr. II. 49.

[394] *M. Mythologia* 101.

[395] Nem akadván egy leány tetsző férjre, végre keserűségében és szégyenében elbujdosik. Egy posvány mellett leülve, egyszerre csak megragadja a viziember s kinálja: lenne az ő felesége. Mire kiemelkedve, parton ülő kedvese ölébe fekteti fejét. A leány addig keresgélt, benne, mig elaludt. Arra jött egy obsitos öreg katona s kérdi mit csinál itt? a leány elmondja, miként áll az élete sora. A vizi ember egyet horkant s víz buggyan ki a száján. A katona belétekint nyitott szájába s ijedve látja, hogy *halfogai* vannak. A leány rémültében felugrik, de a vizi ember magával ragadja a posványba." (M. Mythologia 100.)

[396] Ethnographia VI. 102.

[397] Zentán a halásznak egyre azt kiabálta: Erre gyere, erre gyere!

Arra is evezett egy darabig, de miután észrevette a cselt, ott hagyta. (Kálmány Lajos.)

[398] „Az egyszeri halászról beszélik, hogy egy ízben nem birt fogni s elkeseredésében azt mondta: Nem bánám én, ha *Dögöt* fognék is! Mindjárt ott termett a Holtember; akkor ijedt meg a Halász s egyre hajtogatta: Uram-Jézus, segits meg! Erre azután azt felelte a Holtember. Köszönd az Istenednek, mert ha nem mondod, meghalsz."

[399] *Versényi tr.* Ethnogr. VI. 231.

[400] Ethnog. VI. 231.

[401] Körmöczön úgy tudják, hogy a „szőke hajú, fekete szemű" vizi tündérek szokták kicserélni a gyermekeket. Egyszer, a mint a vizi tündér az újszülöttet elkapta, az anya és a bába mindjárt észrevette. A bába a kezébe vette az idegen gyereket, elvitte a legközelebbi kúthoz, s elmondván a bűbájos igéket, igy szólt: Vízi szellem add vissza gyermekünket! Ime a tied itt van, vedd el!" Vissza is adta s az övét a bába a kutba dobta. Ethn. V. 112.

[402] *Hunfalvy: Vogul nép.* 215.

[403] *Wikár Béla: Vadászati hagyományok a finneknél.* Ethn. III. 278.

[404] Az *ördög*-szó nem magyar, miként azt Ipolyi gondolá, kinek szónyomozása ellen Csengery annyira kikelt annak idejében. — A törökségben, irja Vámbéry, az alvilág legfőbb istenségének neve: *Erteng*, mely szóban a magyar *Ördög, ürdüng* megfelelőjét látjuk, s mely eredetileg bizonyosan *Örtök*-nek hangzott, és titkosat, elrejtettet jelentett. (A magyarok eredete 376.) — Vámbéry a kirgizekhez utasit bennünket, hogy az *Erteng*-et, mint rossz szellemet, mint Ördögöt föltaláljuk.

[405] *Hunfalvy: Vogul nép* 140.

[406] *Kalevala* VI. runó 37. v. „*Hiz* egy ellenséges s kártékony hatalmas istenség." Mint Hunfalvy Pál urtól értém, a magyar népnél is élne még egy ily átkozódás *„vigyen el az Íz,"* mely a finn *Hiz*-nek felelne meg." Egerben gyakran hallható a köznép ajkáról: „Vigyen el az Íz!" és „Egyen meg az Íz!"

[407] XVII. rúnó 450. v. „Adok neked háti lovat: Bérczről Hizi paripáját, Tűz serényű serény lovát, — Melynek szája tüzet lehel, — Orra tüzes szikrát lövel. Melynek vasból a patái, — Rézből vannak lábinai."

[408] XXVI. rúnó 721. v.

[409] XII. r. 373. v.

[410] *Magy. Mythologia* 40.

[411] M. Mythologia 47.

[412] A finn mythologiában ő a farkasok és medvék őrzője. Ipolyi úgy tudja, hogy a *palócz juhász retteg a farkas nevét említeni*, nehogy neve említésével őt megjelenésre kényszeritse. (M. Myth. 48.)

[413] *Mátyás Lajos* [Ethnographia V. 337.]

[414] M. Myth. 50.

[415] M. Mythologia 52. l.

[416] L. „A fákra aggatott fogadalmi rongyok.“ [Ethnogr. V. 321.]

[417] M. *Mythologia* 36.

[418] *Ethnographia* V. 305.

[419] *M. Mythologia* 538. l.

[420] Öreg emberek a Mátrában még emlékeznek, hogy az ő gyermekkorukban nagyon szokásos volt a Gergelyjárás.

[421] *Ethnographia* V. 123. VI. 325. Hogy Göcsejben és a Mátrában azonosnak találjuk a gergelyjárási ének szövegét, abból nyilvánságos, hogy a pogány ének kiszoritására zsinati határozatra lett a szöveg szerkesztve és országosan elterjesztve. V. ö. *M. Mythologia* 299.

[422] „Szent-Gergely vitéze“ közmondásra Erdélyi megjegyzi: azaz gyönge vitéz. Szokás falukon Gergely napján katonává öltöztetni fel az iskolás gyermekeket, mikor zászlóval, kardosan, szalagos süvegekben a falut bejárják, énekeket s verset mondva iskolába hivogatnak, mintegy toborzanak. Innen: Gergelyt járni. [*Erdélyi: Magyar közmondások könyve* 3064.]

[423] *Ethnograhpia* V. 123.

[424] *M. Mythologia* 189.

[425] „Virágvasárnapot közvetlen megelőző szombaton Páká-n s vidékén még nem régen az iskolás gyermekek *cziczamacza*-ágakért mentek a közelbeli erdőre vagy hegyre. Ez alkalomra a fiuk fekete czukorsüvegből készitett csákót tettek fejükre, azt felbokrétázták s felpántlikázták. Oldalukra fakardott kötöttek. A leányok pedig fejér koszorúval a fejükön jelentek meg az iskolában, honnan mesterök vezetése alatt párosan, világi dalok éneklése mellett, ünnepiesen mentek cziczamacza-ágakat vágni stb.“ [Ethn. VI. 326.]

[426] A víztiszteletre vonatkozók: Nagypénteken a leányok menjenek egy füzfa alá és ott mosdjanak és fésülködjenek meg, akkor szép hajuk lesz [Bezdán, Szeged, Szabadka]. — A ki nagycsötörtökön, mikor elhallgatnak és nagyszombaton, mikor megszólalnak a harangok, megmosdik, arról elmulik a szeplő. — A ki nagypénteken folyó vízben megfürdik, az nem lesz beteg abban az esztendőben [Dunántúl, Tolna]. Ethnogr. VII. 185.

[427] *Gönczy Ferencz: Göcseji népszokások.* [Ethn. VI. 327.]

[428] *M. Mythologia* 316.

[429] „Elteszik, írja Barna Ferdinánd, tűzvészkor a lángokba dobják, csillapitás és a szél megforditása végett, erdőn a fákba teszik, melyekben a méhkasokat elhelyezték, hogy a rajzás annál jobban sikerüljön. A csibéket is azokkal etetik, hogy megnőve annál jobban tojjanak. Terméketlen nők s a ~~kiknek~~ gyermekeik kiskorban meghaltak, megeszik. Midőn a nyájban és házi állatokban, különösen a juhok közt marhavész pusztit, összetörik és az istállókban s aklokban szétszórják a darabjait, a nyájat pedig a tojás héjával s fokhagymával füstölik.“ [A mordvaik pogány istenei és ünnepi szertartásai 35.]

[430] *Ősvallásunk főistenei* 37.

431 *Fraknói Vilmos: Szegszárdi apátság története* 37. „1455. a baranyai alispán feria secunda *post diem concussionis ovorum*“ adják ki levelöket. A Repce vidékén is megvan a piros tojással való délutáni játék Kovács S. János tr. szerint. [Ethn. III. 97.] Régibb okiratunk meg azt mondja: „arbor piri ubi fit congregacio puerorum in octavis pasche [1220-ik év *Fejér* cod. dipl. III. 1. 286.]

432 *Trencsényi Lajos* (Ethn. III. 128.)

433 M. Mythologia 819.

434 Ethn. VI. 327.

435 Ethn. VI. 302. A palóczoknál kiviszik a leányt a kútra vagy épen a patakba állítják, Istvánffy Gyula értesitése szerint, s veder számra locsolják rá a vizet, hogy „ha fêrhe' mègy, ha'llegyêk firis mènyècske.“ Kérésnek, rimánkodásnak nincs helye; ha szép szóval nem megy a leány, erővel is elviszik s belökik a patak vizébe. Ezért a nap neve nálok „vizbe hányó hétfeő.“ [Ethn. V. 121.]

436 Szathmármegyei néphit szerint a Szent-György éjszakáján való fürdés mindentűl hasznos. [Ethn. III. 295.]

A *deési* néphit szerint „Szent-György napja éjjelén a kocsis a lovakat a falu határaihoz vezeti és mindenütt egy marék füvet szakít; de azonnal tova iramodik, mert különben a boszorkányok széjjel tépnék. Otthon a füvet a lovakkal megéteti és akkor azok kövérek lesznek az egész esztendőben és nem lehet őket megrontani.“ Ugyanazon néphit tartja, hogy:

„Szent-György éjszakáján az, ki egy árva ficzfa alatt levő vízben megfürdik, szép lesz.“ Ugyanott: Szent-György estéjén kölest hintenek az ól körűl, hogy a tehenet meg ne rontsák. „Szent-György napján hajnal felé a lovat fürösztik, hogy meg ne rühösödjék.“ (M. Nyelvőr XII. 232.)

A *marmarosi* néphit szerint: Ha Szent-György éjszakáján forgácsot visznek ki valakinek az udvaráról, az odavaló tehénnek elvész a teje. (M. Nyelvőr VII. 277.)

Rozsnyóvidéki néphit szerint: „Ha Szent-György éjjelén a mezőn vadmacskát látsz, megnyered a nagy lutrit.“ (M. Nyelvőr XXI. 142.)

Végül a háromszéki babona azt javasolja, hogy: Szöngyörgynap előtt ne feküdj künn, mert minden erődet elviszik a szépasszonyok. (Ethn. II. 360.)

437 „A ki Sz.-György előtt eleven kigyót lát, abban az évben egészséges marad, a ki döglöttet vesz észre, beteges lesz. — A Sz.-Gy. nap előtt agyonütött kigyónak a fejét levágják s a füstjáró gerendák közé teszik s midőn halászni mennek, a szintén Sz.-Gy. nap előtt fogott pillangóval együtt a halászháló pupjába kötik, a mi után biztosra veszik, hogy halászatuk szerencsés lesz. — A ki Sz.-Gy. nap előtt talált kigyónak a fejét ezüst pénzzel leszeli s azt a bugyellárisában hordja, annak az adásvevésnél szerencséje lesz. — A Sz.-Györgynap előtt fogott kigyót Sz.-Gy.-nap virradóra egy edényben kell megfőzni s levét eltenni, ez a

ló a disznóbetegségek ellen nagyon *használatos.* — A ki Sz.-Gy.-nap előtt lelt *zöld leveli békát* kivágásnál az inge alatt háromszor a földre ereszti, abban az évben nem lesz hideglelős." *Gönczy Ferencz* (Ethnogr. VI. 327.)

[438] *Türk Frigyes* barátomnak beszéli az egervidéki asszony: „A hogy a műt hêten virágot keresni vótam, *gyíkot* fogtam. Odahaza a faluba' egy ember disznójának torokgyíkja vót. Elhíttak, hogy huzogassam meg a disznó torkát avval a kezemvel, a melyikvel a gyikot fogtam. Arró' hasznos Szen György előtt gyíkot fogni."

„Szen György-nap előtt szedett *Csana* (csalán, urtica) arró' jó, hogy ha kiforrázzák véle a tejesfazekat, nem rontódik meg a tehen." (*Türk Frigyes:* Flora).

[439] *Gönczy Ferencz. Szatmármegyei* néphit szerint: Ha Szent-György-nap előtt dörgést hallasz, üsd a fejedet vagy a falhoz, vagy valamely más kemény tárgyhoz s egész esztendőben nem fog a fejed fájni. *Jakab József* (Ethn. VI. 311.)

[440] *Nagy József* (Ethn. III. 72.) „Az évben, tartja a kalotaszegi néphit, legfontosabb idejök a Szent-Gy.-nap előtti éjjel. A gazdák ilyenkor az útczaajtón tövist huznak, hogy a boszorkány udvarukba be ne mehessen s a marhát meg ne ronthassa. A leveles kapu gombfájához is tövist kötnek. Ilyenkor a boszorkányok szénvonóra ülnek s verekednek, azután összegyűlnek, sírnak, zúgnak, az utjokba tévedő embert ijesztgetik, bántják, ütik-verik, ruháját megczibálják." *Jankó János tr.* (Ethn. II. 278.)

[441] *Jakab József: Szatmármegyei babonák.* — „Szent Gyoergy napján rëggel, tartja a *lozsádi* babona, ha a bálványon [kapufélfán] fris fejszevágás van, elvëttík a baszarkányok a tehíny tejit. Ha aszt akarja, hogy ne vëgyík el, akkor tëgyën csipke-bakarágat a kapura." (*Kolumbán Samu.* Ethn. V. 334.)

[442] *M. Mythologia* 300. Csalló közben *„molfa."* A legények május 1-én hajnalban, irja Márton József, az erdőről égerfákat hoznak, de csak legtetején hagynak ágakat s azokra kendőket, szalagokat, boros üvegeket kötnek s a fákat igy kedveseik lakásai előtt a földbe ültetik. Némely ház elé egyet, más elé kettőt-hármat is. Ezen fák azután egész május folyamán helyükön maradnak. Május utólsó vasárnapján a legények tánczmulatságot rendeznek, s ekkor a molfákkal kitüntetett leányok adnak pénzt a legényeknek a zenészek és egyéb költségek fedezésére. Vasmegye némely községében hosszu fenyő léczeket ültetnek le s a végére kötnek egy nagyobb zöld ágat, melyre papirszalagokat aggatnak. Itt azonban nem a leányos házak előtt állitják fel ezen fákat, hanem az iskola, egyház, korcsma, gazdatiszt vagy uraság lakása előtt egyet-egyet, kiktől az ültetők borravalót kapnak. Pozsony némely községében (Kosuth) az egyes leányos háznál a kapufélfába illesztenek bele zöld ágakat. Ethn. III. 58.

[443] Ethn V. 121.

444 *M. Mythologia* 300.
445 *Vachot: A magyar föld népei* VI. 12.
446 Ethn. VI. 228.
447 Ethnogr. VI. 226
448 Ethn. V. 125.
449 M. Mythologia 304.
450 M. Mythologia 303.
451 Erdélyinél (M. közmondások 334):
„Jó legény, jól megfogd a lovad kantárát,
Ne tépászsza, ne tapossa a pünkösti rózsát."
452 Ethn. VI. 329.
453 Majdnem azonos a neográg-ludányi szokás Ipolyinál (M. Mythologia 194): „Esti harangszó után a ludányi paraszt legények s leányok nagyja, apraja zsúppal kezében seregesen megy ki az Ipolymenti rétre, ott rendesen *hét* vagy *tizenkét* rakásba teszi szalmáját és meggyujtja, körülállja, dalol és a gomolygó füst fölé egy köteg tisztes füvet tartva mondja: „Kelês ne legyêk a tèstèmèn! Törês ne legyêk a lábamon!" Az ünnep három napig tart. Valamint a „tisztes fűnek" tűz fölé való tartása elmaradhatatlan: úgy a tűzbe mezitelen lábbal való lépés és a tűznek lábbal való kitapodása is; mert csak igy lehetnek a „nêpek vigabbak." A tisztes fű őriztetik s annak idejében fürdőnek használtatik.
454 *Istvánffy Gyula: Mátravidéki palócz szokások* (Ethn. V. 126.)
455 Ungmegyei dal-töredék.
456 *Perk* Nyitrában.
457 *M. közmondások könyve* Pest 1851. 207.
458 M. Mythologia 194.
459 M. Mythologia 194. 195.
460 Szláv kölcsönzésnek látszik: de lehet fordítva is. „A felvidéki tót eladó lányok szent Iván éjjelén vad virágból font koszorút dobnak a házak, csűrök zsindelyes tetejére abban a hitben, hogy a koszorú az eresztől számított a hányadik zsindelysoron megáll, annyi ideig kell még az illetőnek vőlegényére várakoznia." Istvánffy Gyula (Ethnogr. V. 338.)
461 Lásd: M. Mythologia 191. Az is igaz, hogy a kerék által gerjesztett tűzzel való babonáskodásnak minden példájával itt sem szűkölködünk. Ipolyi jegyzésbe vevé, hogy Hontban az Ipoly mentében sertésjárvány alkalmával a kanászok *egy kereken tengelyként rudat vonnak keresztül, beléje kóczczal megerősítve s addig dörgölik mig nem erősen füstöl és lángol.* Füstjén keresztül hajtatik aztán a beteg marha. Az üszökké égett kerekdarabok haza vitetnek s az itató válúba tétetnek, különösen a kerék izzó pántja is. (M. Mythologia 190.)
462 Sárhajú = sárarany-, tiszta aranyszín hajú.
463 *Jókai Mór: Vallás, őshit, babonák* (Az osztrák-magy. Monarchia írásban és képben. Magyarország I. 308.)
464 M. Mythologia 193.

465 *Erdélyi* i. m. 16.
466 Ethn. VI. 330.
467 Ethn. VI. 326.
468 Ny.-őr XII. 185.
469 Ny.-őr II. 516.
470 Ny.-őr III. 320.
471 Ny.-őr V. 177.
472 1. Őrség-i hiedelem szerint is B. napján nem jó varni, mert abba' az évbe' a tyúkok nem tojnak. Ny.-őr. V. 373. Ethn. VI. 330. 2. Más vidékek hiedelme e tilalmat Lucza-naphoz köti. Szőke-Dencs (Somogy): Luczakor nèm jó varrnyi, mert bevarrik a tikok s . . . it, hot többet nem tojnak (Nyr. III. 90.) — Szilsárkányon (Sopron) szintén azt tartják, hogy: „Lucza naptyán nem jó varrni, mer' a tikok v . . . . át bevarják és semmit kianni a házbú', mert a szërëncsét êviszi." (Nyr. VI. 369.)
473 Nyelvőr III. 278.
474 Ethn. VII. 101.
475 Ethn. VIII. 101.
476 Nyelvőr XI. 38.
477 Ethn. VI. 317.
478 Ethn. VI. 330.
479 M. Mythologia 189. 307.
480 Király Pál (Ethn. II. 365.)
481 Márton József (Ethn. II. 113.)
482 Ethn. VI. 331. (*Gönczi Ferencz:* Göcseji népszokások.)
483 Ethn. VI. 332.
484 „Hontban, írja Ipolyi a szántói hővíz-források közt látható egy lugzókatlan-alakú szikla. Fölötte emberalak, alóla pedig kénköves forró víz bugyog elő. Lucza napján lugozott egy asszony. A szomszédasszony ezt látta s meg nem állhatta, hogy arra ne fakadjon: Hej komámasszony, mit lugoz kied Lucza napján!" Mig Lucza megjő, felel rá a másik, meglugzom én addig. De alig hogy kimondta, kővé vált lugzójával együtt. Egy kemencze-alakú másik sziklárol, melyben még a kővé vált kenyerek is meg vannak, az a monda, hogy a kenyeret Lucza napján sütő asszony kemenczéje. (M. Mythologia 118.)
485 A baranyai Ormánságban a fiatalság leginkább vásárokon köti az ismeretséget, különösen a vaiszlói Lucza-napi vásárt „leánynézőnek" is mondják. Hőke L.
486 *Ősvallásunk főistenei* 44. l.
487 Ethn.
488 Eth. VI. 332. Igy van ez a palóczságban is.
489 Ethn. VI. 333.
490 Ethn. VI. 332.
491 Ethn. VI. 333. Gönczy Ferencz közlése.
492 Hegyhát Vasm. (Ethn. III. 70.)
493 Göcseji népszokások Ethn. VI. 332.

494 Balla, Terpes, Parád Hevesben.
495 Szőreg.
496 Ethn. VI. 334.
497 Ethn. VI. 44.
498 Ethn. VI. 43.
499 Ethn. II. 205.
500 Ethn. VI. 334.
501 *Kálmány*: *Boldogasszony ősvallásunk istenasszonya* 28, ki itt azt vitatja, hogy valószinűleg karácsony napra vagy apró szentek napjára a gyógyító istenasszony ünnepe esett.
502 Ó-Szent-Iván.
503 Ethn. VI. *Gönczy Ferencz:* Göcseji népszokás.
504 Szőreg (U. o. 29.) (Kálmány: Boldogasszony stb. 28.)
505 *Király Pál: Regesek mondokája* (Ethn. II. 238.)
506 Bakonak (Zalam. Ethn. VI. 318.)
507 *Barna Ferd.: Ősvallásunk kisebb isteni lényei* 41. Ethn. II. 237. 398. III. 75. 129. VI. 317.
508 Legszertartásosabb Dunántúl, divatozik azonban a Tisza mellett, *Török-Szent-Miklóson*, Szeged vidékén, hol *ódëricsolás*-nak mondatik, és *nyirfavesszővel* történik az ütlegelés, azon jó kivánat kiséretében: ne légy kelóses, ne légy gilvás! — A Tisza mentén a gyermeket mustármagért küldik, Dunán túl meg maguk a gyermekek járják be ismerőseiket. *Kálmány* szerint e szokás a gyógyító istenasszony ünnepére mutat, melynek apró szentek körül kellett esnie.

Somogymegye délnyugati részén *subározásnak* mondják a 1/2—1 méter hosszu korbács (subár) miatt, melyet a legények s gyermekek fűzfavesszőből fonva Aprószentek napján már kora reggel bejárják a házakat és a sokszor még ágyba fekvő ismerősöket a subárral megveregetik. A mondóka ugyanaz, mint a nagybakonaki, csakhogy itt az is előfordúl: Egészséges légy! Jó légy (Trencsényi Lajos) Ethn. III. 128.
509 Ethn. VI. 319.
510 Eth. II. 112.
511 M. Ny.-őr XV. 88.
512 Nyelvőr XI. 526. Ugyanott „Szylveszter-este vagy András napján é'félkor a léány levetkezik czurdéra, a szoba közepire ëggy cseber vizet teszen, a szobát bésetéti s belénéz a vízbe. Megláttya aszt, a ki a zura lesz" (Nyelvőr XII. 45.)
513 Nyelvőr XII. 277.
514 Nyelvőr XII. 375. Többet mond erről *Herman Antal*, a „szilveszteri magyar néphiedelem" írója (Pesti Hirlap 1893. XI. 31.)
515 Nyelvőr XII. 278.
516 Ethn. VI. 321.
517 Nyr. XIV. 284.
518 „A házszentelő, mondja a „Boldogasszony" tudós írója a mellett szól, hogy Boldogasszony havában, ha nem is vízkeresztkor, de ebben

az időtájban Boldogasszonynak őseink ünnepet szenteltek. De feltünt előttem, hogy ily házszentelések alkalmával az asztalra búzát tettek csészébe, a búzába néhol almát, máshol tollat tettek, miket a szaporodás istenasszonyra kell vonatkoztatnom (Kálmány: Boldogasszony 26.)

519 Szeged vidékén nagy foganatját hiszik a „három királyok vizének" miként Kálmány hitrege-buvárunk sejti azért, mert ennek megáldása Mária havába esik (Bold. asszony 18.)

520 *Gönczy Ferencz: Göcseji népszokások* (Eth. VI. 322.) — Ha a házban a szentelt víztartó leesik a falról, szerencsétlenség éri a háztáját, tartják némely vidéken.

521 Ethn. VII. 185.

522 Ethn. V. 190.

523 Id. m. 26.

524 *Wieder Gyula: Kincsásó babonák és ráolvasások.* (Ethn. I. 250.)

525 *Hétfőn* született gyerek nehéz, de mindig sikeres munkában tölti idejét a kalotaszegi néphiedelem szerint, mig a kedden világra jött új szülött nagyszerű, de hasztalan emberré válik" Ethn. II. 283.

526 Ethn. II. 357. 527 Ethn. II. 207.

528 Lozsád vidékén minden lakadalom keddi napon tartatik.

529 Ó-szt.-Iván, Szőreg.

530 Közmondások 75.

531 Ethn. II. 364.

532 *Kálmány: Boldogasszony ősvallásunk istenasszonya* 9.

533 *Szeged népe* I. 113.

534 Térvár, Ó-szt.-Ivány *Kálmány Lajosnál.*

535 *Ipolyi: M. Mythologia* 539.

536 *Boldogasszony* stb. 9.

537 *Kálmány: Boldogasszony ősvallásunk istenasszonya* 10.

538 Szita, bita péntek, siralom csëtërtëk, *dob szërda*, az erdei vârba kêt hâzat épitek stb. (Dobo Ilona táncza. Mikófalva, Borsodm.)

Szita, Szita péntek, Siralom csëtërtëk, *Dob szërda* (Terpes) Ethn. VI. 115. 117. l.

A visontai gyermekjátékoknál meg ezt éneklik: „Nyizsd ki lëjány kapudat, Hadd kerüllem váradat Dob szerda, dobb kedd, Siralom csütörtök, Aggyon Isten jó napot stb." Ethn. II. 295.

539 *Ipolyi: M. Mythologia* 540.

540 Eth. II. 18.

541 Ethn. II. 283.

542 M. Mythologia 539.

543 Ethn. II. 364.

544 M. Mythologia 540. Pintëkënn a kavászt ne add ki a háztúl, mêt nem lësz szërëncsíd a hâzhoz" (Lozsád.) „Tejet nem jó kiadni pintëkënn és szërëdánn a háztúl, mêt a tehíny elveszti a tejit" (Lozsád.) „Péntéken mosott ingbe ne járj, mert a szépasszonyok félre viszik a szájodat" (Háromszék.)

545 Ethn. II. 209.

546 Ethn. VI. 115. 117. l.

547 Ráolvasás: *Nehezen járóra* (Kálmány L.) Mikô a gyer'ök nehezen keszd járni, 3 péntökön fölültetik, sujokkal mögverik a lábát, oszt' mongyák neki: „Ma van péntök, Hônap szombat, Szalagygyá' vasárnap" Asz'tán nem fog nehezen járni.

A szerda-péntek a kalotaszegi néphitben a babonaságra alkalmasnak tartott napok. Ethn. II. 281.

548 *Kálmány Lajos: Boldogasszony ősvallásunk istenasszonya.*

549 Ethn. II. 209. 550 Ethn. II. 284.

551 *A vogulok pogány ősvallása.* Ethn. IV. 39.

552 *A vogul föld és nép* 142.

553 *Fejér: Codex dipl.* II. k. 1 füz. 48. l: „. . . ad monticulum et ibi stat meta lapidea, que vulgo baluan vocatur."

554 U. o. VI. 1. 376.

555 *Wenzel: Árpádkori új okm. tár* VIII. 10; XI. 547. 1267. U. o. VIII. 147. Enyiczke mellett Abaújban.

556 *Hunfalvy: Vogul nép* 95.

557 Ethn. IV. 42.

558 Pogány magyarok vallása 1861. 128. l.

559 Mondáját l. „Bene vára a Mátrában" czimű történet-régészeti tanulmányom Eger 1890. 15. l.

560 *Kővári: Erdély ritkaságai* 43.

561 *Kővári: Száz rege* 106.

562 *M. Mythologia* 203.

563 Hermann Antal „Turisták lapja" I. 4. sz.

564 Ethn. V. 321.

565 M. Mythologia 488. 494. l.

566 M. Myth. 490. Pogány áldozó helyek *a*) *Mátrában* 1. *Áldozó-kerek-vár* Bodony határában, közel a sóscseri kerékvárhoz. 2. *Asztagkő*, alakjától nyerte nevezetét a solymosi határban. Közel esik hozzá az Üstökfő. 3. *Nagy-Szokorecz*, tót nevű roppant kőrakás tóhelyekkel a domoszlai határban. 4. *Török-Asztal* Sirok határában, alakjára, bevéséseire tekintve egészen pogány oltárra emlékeztet.. Három bálványkővel. 5. *Tüzkő* neve és alakja után itélve valószinűleg szintén áldozó kő lehetett a Tarna mellett Kőkútnál. 6. *Sasvár* a Kékes gerinczen. Ezt különös alakjánál fogva vélem ilyennek. *b*) a *Bükk* hegységben: 1. *Áldozó kő* az apátfalvi határban. 2. *Bálvány* Visnyó határában. 3. *Kis-Vár* Dédes határában alakjánál fogva. 4. *Tüzenkő*, most Szarvaskő. 5. *Imókő* Tárkány határában. Némi bevésés nyomai látszanak a sziklatetőn. 6. *Buzgókő* Málinkának határában. 7. *Kerekdomb* a varbói határban. 8. *Ivács* Új-Hutában. 9. *Léleklyuk* puszta Latorút határában. 10. *Imoly* kunhalmokkal a hegytetőn Kács határában. 11. *Nagy-Dobrák* a kisgyőri határban. 12. *Istenhegy* Miskolcz határában. 13. *Lófőtisztása* Kis-Győr határában. 14. *Lóhullása* Várasszó határában stb. (Bartalos Gyula tr. szíves közlése).

567 Béla kir. névt. jegyzőjének könyve 13. 16. 22. 43. f.

568 Bartalos Gyula ilyeneknek tartja még a következőket: 1. *Áldozó gát* Békésben. 2. *Iraló hegy* Tornában. 3. *Esztátkő* Borsodban a tárkányi határban. 4. *Peskő* a tárkányi és a heves-leleszi határban. 5. A *Pogony* vagy *Pogány várak* sok helyütt. 6. *Papkő* szintén nem egy helyen. 7. *Kis- és Nagy-Ótárkő*. 8. A *somodi kútfő* nagy sziklája, melynek aljából egész folyó ömlik, teteje pedig sík térre van egyenlítve, fentebb pedig a *dályomi* őstelep van közvetlen közelében.

569 Ősvallásunk kisebb isteni lényei 36.

570 Barna: A mordvaiak pogány istenei és ünnepi szertartásai 14—15.

571 Budai krónika 38. fej. Turóczi II. 3. f.

572 A gyüjtő jambed (ételkészitő) minden egyes háznál ötször szúrja *kését* a ház ajtajába mielőtt benyitna. Barna Ferdinánd a hasonló eljárás elmosódott emlékezetét látja azon karácsonyi babonás szokásban, hogy: éjfélkor a leányok *késöket háromszor a kút párkányába vágják*, hogy a víz tündére feleletet adjon nekik jövőjökről. (Ősvallásunk kisebb isteni lényei és áldozati szertartásai 41.)

573 A votjákok is áldozatkor az áldozatmarha levágása után széttagolván az állatot, levágják a fülét, tüdejét. beleit megmossák, kazánban a tűzhöz teszik főni, s midőn megfőtt, külön edénybe öntik s a tűzbe vetik, hová egyszersmind kenyeret, sót, tojást, sőt sört is vetnek. („A votjákok pog. vall." 33.)

574 L. A mordvaiak pogány istenei és ünnepi szokásai. Budapest 1870, és „Ősvallásunk kisebb isteni lényei és áldozati szertartásai" Budapest 1881. czimű akadémiai értekezéseit.

575 *Barna: A mordvaiak pogány ist.* stb. 33.

576 „Öreg isten, irgalmazz nekünk; Nagyasszony-anya, segitsd leányodat tisztességesen élni! Nap-isten, küldj nekem kérőt!"

577 Régenten nyilván: Öreg-isten, Napisten stb.

578 Vajjon nem ennek felel-e meg: *Eja haja haj!?*

579 *Barna*: Ősv. főist. 50.

580 *Barna*: *Ősvallásunk főistenei* 52.

581 *Barna*: *A mordvaiak pogány ist.* 42.

582 U. o.

583 A disznóölésből kimaradt *kása* a szegedi néphitben hathatós szer. L. Lucza napját.

584 *Barna*: *A mordvaiak pogány ist.* 43.

585 *Barna* i. m. 44.

586 *Kandra Kabos*: *Karácsonyi népszokások és babonák* („Nemzet" 1895. karácsonyi sz.)

587 Barna i. m. 45.

588 *Barna*: *A mordvaiak pogány ist.* 48—49.

589 *Barna: A votjákok pogány vallásáról.* 8.

590 „A mel gyereket soká lölögeti a hideg, aszt három hód újú-

láskor ëgymásután ki köll vinnyi a zudvarra, mikor legelőszször láttya a zujságot; osztán azt köll mondani: Új Hód, új királ! Në híjj meg engem lakadalmadba, hanem vidd el a zén betegségemet." Göcsej, Nagy-Lengyel. Nyelvőr VII. 86.

[591] „Mythologiai nyomok a magyar nép nyelvében és szokásaiban" 9—13.

[592] *Csengery: Tanulmányok* I. 93.

[593] *Barna: A votjákok pogány vallásáról.* 9.

[594] Ha a kis gyermeket hideg leli, az anya jókor reggel fusson a ház körül csórén s háromszor mondja ezt: „Éjjasszonyok, éjjurak, vigyétek el a hideget a gyermekemről." Másutt: „Szép asszonyok! ennek vigyétek el ti az én fiamnak sírását, hozzátok meg ti az eő édes álmát!"

[595] „Ha valaki gyermekedet a szemével megverte, tölcs félig egy jó nagy poharat tiszta vizzel s tégy a pohár felibe egy rostát. Azután egy tojásnak vedd ki a fejérit s csurgasd azt a rostán keresztűl halkan a pohárban levő vízre. Ha a víz felületin elterülő tojásfejérje egy szoknyás asszon-alakot mutat, akkor asszony, ha nadrágos forma férfit mutat, akkor férfi verte meg a gyermeket. S ha ez tudva van, akkor aztán csak meg kell mosdatni azzal a tojás-fejéres vizzel a kicsit és azonnal meggyógyúl." *Kis Áron Porcsalmai babonák.* Eth. II. 301.

[596] Ethn. II. 260. *Szilágysági változata, Rezes késsel* a tűzhelyre egy keresztet kell vágni, arra tegyünk egy poharat, mely tele van vizzel. Most veszünk 3 darab tüzes szenet. Megfogunk egyet s beledobjuk, keresztet vetünk reá, befedjük a tenyerünkkel s azt mondjuk reá: „Ha fekete szem igézte: szálljon a feketére." Most a 2-ik szenet dobjuk be, keresztet vetünk rá, befedjük a tenyerünkkel s azt mondjuk: „ha kék, szálljon a kékre," ugyanígy a harmadik szénnel: „ha sárga, szálljon a sárgára." Ha a szén lemegy a pohárban, a gyermek meg van igézve; ha nem, nincsen. — A gyermek most iszik a vízből, azután az anya két újját bemártja a szenes vízbe s azzal megkeni a gyermek homlokát, hasát, tenyerét, talpát, hátát. A mi a szenes vízből megmarad, azt az ajtó sarkára önti az anya keresztalakban. — Ha sejtik, ki igézte meg a gyermeket, erővel is vágnak annak a hajából s azt egy lapát szénre teszik s a gyermeket megfüstölik. [Ethn. II. 203. Balázs Márton közlése után.]

[597] *Királyi Pál* (Ethn. II. 367.)

[598] Nyr. XV. 140. — A székelységben: kézzel húzott keresztre egy vizzel töltött poharat helyeznek s abba egy eleven szenet, három darabra törve, belevetnek ily szók kiséretében: „Kék szem, fekete szem. Kézzel, vizzel lemosom. Hogy ha férfi igézet van. hasadjon meg a . . . ., ha asszonyember, akkor hasadjon meg a csicse. Ekkor a pohár tetején háromszor keresztbe fúnak, a vízből a beteggel háromszor itatnak s hátgerinczét, homlokát, orrát, talpát és tenyerét megmosván, a megmaradt vizet nappal a házfedélre, este pedig az ajtó mögött álló seprőre öntik, hogy abba senki se léphessen, mert a ki *öntésbe lép,* bőrbetegséget

kap. Igézettől különösen a kis gyermeket féltik, úgy hogy bevett szokás annak kikerülése végett leköpni." („Ptü, ptü, csúf!") Különösen czigánynőknek tulajdonítanak igézőképességet. Ha vízvetésnél a pohár fenekére *két szén megy le*, akkor férfi, ha pedig *egy*, akkor nő igézte meg a beteget. *Kozma Mythologiai elemek* stb. 35.

599 Nyelvőr II. 307.

600 Nyelvőr II. 306.

601 Erdélyi eljárás.

602 Nyelvőr VI. 83. 603 U. o.

604 Ethn. VI. 268.

605 *Kozma Ferencz* i. m. 35.

606 Ethn. II. 97.

607 *Boldogasszony ősvallásunk istenasszonya.* 14.

608 *Istvánffy Gyula: A borsodi matyó nép élete.* (Ethn. VII. 172.)

609 „Szedjen össze az anya a réten olyan apró fadarabokat, a melyeket az esővíz halmozott helyenkint össze, fűtse be ezzel erősen a kenyérsütő kemenczét és a midőn legforróbb, vetkőztesse le váltott gyermekét és meztelen fektesse a kenyérvető lapátra. Vegye most a lapáttal a gyermeket és tegyen úgy háromszor, mintha beakarná vetni a gyermeket a kemenczébe, miközben azt mondja: Vidd el a gyermekedet, mert különben a tüzes kemenczébe vetem!" Ha a gyermek csakugyan váltott, akkor megjelenik az illető boszorkány, a ki a gyermeket kicséréli, a váltott gyermeket észrevétlenül elveszi a lapátról és helyébe az egészséges gyermeket teszi, azt mondván: „dobd a magadét." Hegyhátvidék. (Ethn. III. 68.)

610 *Vislockiné: A gyermek a magyar néphitben.* (Ethn. IV. 210.) Ugocsában *Király Pál* szerint azt tartják, hogy a gyereket hat „hetüs" koráig soha sem szabad felügyelet nélkül hagyni, mert a „gonosz lelkek" kicserélik s a helyette ott hagyott gyerek „sisakfejű" lesz, a ki hét éves korán túl nem fog élni. (Ethn. II. 367.)

611 *„A tátos vagy a váltott gyerek.* Ëccző vót eggy asszon, mëg ëgy obsitos. A baka êmén a zasszonyhon má nem tom mijér, csak elég a hozzá, hogy ő biza oda mén; s a szëgény asszon êkezdett neki panaszkonni, hogy ő nem tuggya, mi isten csudája de a zű fija má hít íves, de së nëm nű, së nëm beszíl. Most is bőcsőben fekszik.

Mikó a baka ëszt mëghallotta, oda mén a bőcsőhëz. Nézi, csak nézi a kis gyermëket s ëcczërre csak aszongya: Jaj ídës lelkëm, ez nem a maga fija. Ez tátos; a maga fiját êllopták écczaka a boszorkányok.

Na a szëgín asszony mëgíjett êkezdett sírni. A katona sajnálta s aszonta neki: Ne búsújék kê, hanêm hozzon êk kis bögrét meg egy naty (nagy) merítő kanalat, osztán tőccsön ek kis tejet a bögrébe s tegye oda a bőcsőbe.

Az asszon mingyá' hozott is bögrét meg nagy kanalat s oda tette; akkó aszonta a katona, hogy most mennyen ki vele a szobábû. Mikó kimentek, odaálltak a kúcslikhoz s úgy lesték, hogy mi lesz mostan.

Há' ecczer csak a tátos, mert biz a vót êkezdett kaczagni s aszonta Na Fene evett illyet! Hetvenhét esztendős vagyok, de még so' se attak nekem kis bögrében nagy kanalat. Mikó ezt oda ki mekhallotta a katona, aszonta a zasszonnak: Na láttya kê hogy tátos! Tuggya mit, süssön kenyeret, osztán szórjon sok színát a kémény alá; a tátost meg tegye rá a lapátra, mintha be akarná vetni! — Na jó' van az asszony úgy is tett. Befűtött a sütőkemenczébe, színát szórt a kémény alá s a tátost rátette a lapátra; de mikó be akarta vetni a kemenczébe, a tátos nagyot kiátott és êtünt.

De mikó e történt, hát uram fija a kéményen keresztű leesett a szalmára az asszonynak a gyereke. (Haraszti Gyula N.-Becskerekről Nyr. VII. 86.)

612 *Kozma Ferencz: Mythologiai elemek a székely népköltészet és népéletben.* 37.

613 Ethn. III. 72.

614 Ethn. II. 367. Hogy az ugocsai felfogás nem áll magában, erre nézve hivatkozom a szegedi boszorkány-pörökre, hol szintén előfordúl Ipolyival szólva, hogy: „az ágast is megfejték, megfúrták."

615 Ipolyinál erre is van megfelelő példa. „Egy kecskeméti gazda vesz a vásáron tehenet, az eladó jó tanácsot is ad hozzá: ha idővel netalán rugós volna vagy tejét elvesztené, teritené be az abroszszal, mely karácsony estéjén az asztalon volt s fogjon nyírfa-söprűt, azzat verje el. A tehén csakugyan nem jól viselkedett s az új gazda a tanács szerint járt el, de ráadásúl még a seprű vastag nyelével is keményen ellátta. És a tehénnel nem is volt többet baj. Találkozván a tehén régi gazdájával, nem is mulasztotta el megköszönni a hasznos tanácsot. Igen ám, feleli emez, de én nem mondottam kegyelmednek, hogy a vastagával üsse, mert hogy im a feleségemet ütötte kend agyon." (M. Mythol. 436.)

616 *Ipolyi: Magyar Mythologia* 436.

617 *Balásy Dénes* Ethn. VI. 54. Kalotaszegen daróczot tesznek a küszöbre s azt addig ütik, mig a tettes el nem jön és meg nem kérleli őket. Ethn. II. 279.

618 Farkas, macska, fekete kutya, kigyó, béka vagy denevér képét veszik fel: de a madarakét sohasem.

619 Ethn. VII. 174.

620 *Jankó János tr.*: *Kalotaszegi babonák.* Ethn. II. 282. — „Ha az Isten nyila leüt s valaki az ijeccségtől beteg lesz, hozzanak abból a fából, a mejiket a menkő megütött három darab forgácsot. Aszt a beteg tegye a kebelibe, vagy füstöjjék meg vele, asztán meggyógyúl." Deés. Nyr. XII. 46.

621 „A ki az istennyilát megleli, attól tartani kell, mert az sokhoz ért." Ny. őr. V. 326. *Göncz.*

622 „Megsózom a tüzet, hogy ne lombiccson, mert haragot jelent." Tiszaabád-Szalók Nyr. IX. 560.

623 Ipolyi i. m. 198.

624 Kalotaszeg vidékén, ha tűz üt ki, szitát tesznek ki az utczára, hogy a szél elforduljon. Ethn. II. 276. l.

625 Az osztjákok annak előtte (1710 körül feljegyzett hagyomány) óvenkint egy lányt fullasztottak az Ób-folyóba a víz istene kiengesztelésére. Hunfalvy Vogul nép 92.

626 Ny. őr VI. 42.

627 V. ö. ősv. főistenei 55.

628 *Munkácsi Bernát*: *A pogány vogulok ősvallása*. Ethn. IV. 40.

629 *Barna F.*: *A vogulok pogány vallásáról*. 9.

630 Hunfalvy kivonatában „Vogul föld“ 95. 99.

631 Sacerdotes . . ., quibus inesse vaticinandi facultatem arbitrantur. (Theoph. VII. cap. 8.)

632 Tanulmányok I. 107.

633 *Berlini mutatvány*. L. „Nemzet“ 1895. szept. 13. számát.

634 *Hunfalvi* i. m. 161.

635 *Hunfalvy* i. m. 160.

636 *Kalevala* III. XXXVIII. XLII. rúnói.

637 *Vájakodni* = igézni, incantare Vámbéry szerint nem más, mint a török *bajkala* = kötözgetni, bűvölni.

638 *Vogul föld*. 163.

639 *Vámbéri*: *A magyarok eredete*. 384.

640 *Csengery*: *Tanulmánzok*. I. 111.

641 „Jajči“ tőszótagja *jaj* = megnyitni, kifejteni, tisztába hozni. Ezen alapfogalom egyrészt ugyan a titkos dolgok megfejtésével függhet össze, másrészt azonban az áldozati állatok fölbontására is vonatkozhatik és a magyar *tátos* szó mellé azért állítható megfelelőképen, mert a *tátos* tőszótagja: *tát* szintén annyi, mint kinyitni, tisztába hozni s a „j“ és „t“ betű hangcserejének szabályai szerint egészen egybehangzik a török *jaj* tővel. (Vámbéry: A magyarok eredete 385.)

642 I. m. 386.

643 *Kerékgyártó Árpád* tr.: *A miveltség fejlődése Magyarországban* I. 65.

644 *Vámbéry*: *A magarok eredete* 385.

645 Pénznézőkről. Debreczen város törvényszéki jegyzőkönyvéből 1842. jul. 9. (Ethn. III. 110.)

646 *Ipolyi*: i. m. 455.

647 *Szeged népe* I. 197.

648 *Ipolyi* i. m. 111. — A *Kópé*-ról már volt szó. Kálmány szerint Szeged népe: ha maga nem akar a Kópéhoz menni, felidézi őt. Ez *idézés setét szobában történik késsel*, mi szintén hitregés ősi vonás. (Ethn. IV. 22.)

649 Nyr. IV. 557.

650 I. m. 483.

651 *Csengery*: *Tanulmányok* I. 107.

652 I. L.

653 III. rúnó 52—53. v.

654 „De multis autem *Deabus suis* una nomine Rasdi capta fuit a

christianissimo rege Bela et tamdiu in carcere fuit reclusa, donec comederet pedes proprios, ibidem que moreretur" (Budai krónika Turóczi kr.)

655 Neveztetik „száz aranyos fűnek" is, meg „100 forintos fűnek."

656 Sancti Ladislai regis tempore gravissima peste universam Ungariam afflictam ajunt. Eum precibus a deo obtinuisse, ut quamcumque stirpem sagitta in altum emissa feriret, utilem eam ad hanc luem curandam praestaret. Hanc in cruciatam (körösztös fű) descendisse perhibent, qua subdítos a pestis contagio liberavit. Magy. nyelvtörténeti szótár I. 1030.

657 „Két szá' *Szent-György-fokhagymát* tanátam az erdőn. Elkérte tőllem a szomszédasszony. Ha megszárajtva beadják a tehennek, egész esztendőbe szép sárga lesz tőle a vaj" *Türk Frigyes:* Flóra.

658 „Ha vizét veszöd ez tüdő fűnek és éhomra iszol benne, gilisztákat megöl."

659 „A szent György előtt szedett Csana levét inni jó mellfájásró', vérköpésrő'" *Türk Frigyes* gyüjtése.

660 Ethn. VI. 113.

661 Ethn. II. 201.

662 Ethn. III. 61—63. *Veres Samu tr.* közlése.

663 *Kozma:* Mythologiai elemek a székely népköltészet- és népéletben 34.

664 J. hely 35.

665 Ethn. VI. 113.

666 Ethn. IV. 218.

667 L. XXXII. fej.

668 Ethn. VII. 102.

669 Ethn. VI. 112.

670 Ethn. VI. 113.

671 Ethn. II. 279.

672 Századok 1874. évf. 383.

673 Terpes Hevesm. Ethn. VI. 113.

674 Ethn. II. 361. 675 U. o 203.

676 U. o. 361. 677 U. o. 361.

678 *Balázs Márton:* Szilágysági néprajzi adalékok. (Ethn. II. 202.)

679 Mythologiai elemek a székely népköltészetben stb. 36.

680 Ó-szent-Iván (Ethn. II. 35.)

681 Nyelvőr XX. 139.

682 csehi (Ethn. V. 191.)

683 I. m. 36.

684 Ethn. II. 360.

685 Kozma Ferencz i. mű 37. A kalotaszegi változatban: Halljátok ti két fél szomszédságok, az én (testvérem, atyám, lányom) a forró hideg rázza, tudtotokra adom, vegyétek el róla. Ethn. II. 282.

686 U. o. 36.

687 Ethn. II. 262. 688 U. o, 201.

689 Századok 1874. 392.
690 Ethn. II. 282.
691 Nyelvőr IV. 323.
692 Nyelvőr VI. 319.
693 Kálmány Lajos gyűjteménye (Ethn. II. 70.)
694 Szék, Hevesm. (Ethn. VI. 112.)
695 Ethn. III. 295.
696 Ethn. II. 362.
697 Istvánffy Gyula közlése (Ethn. V. 191.)
698 Nyőr II. 307.
699 Nyőr IV. 83. V. ö. 137. 231.
700 Tápé Kálmány Lajos gyüjt. (Ethn. II. 37.)
701 Ethn. II. 201. 702 U. o. 283.
703 Ethn. VI. 112.
704 Eth. II 362. Ugyanitt mondatik: A szalona felső héját kend bé kámforral és piritussal s azt kösd torkodra.
705 Ethn. II. 201.
706 Ethn. V. 191.
707 *Kálmány Lajos* (Ethn. II. 36.)
708 Századok 1874. 386.
709 Érdekes Nagy Géza tudósunknak: „A székely írás eredete" czimű magvas tanulmánya. Ethn. VI. 269—276.
710 *Bornemissza Péter: Ördögi kisértetekről.* Semptén 1578.
711 Kalevala XV. rúnó 462. stb. v.
712 Kalevala 45. rúnó.
713 „Századok" 1872. évf. 1—2. l.
714 „Századok" 1872. 116—118.
715 *Ipolyi: Magyar Mythologia* 399.
716 „Századok" 1872. 118.
717 Anno 1752 die 3. Juny coram figura juris praedeductam orationem recitavit et quod usu fuerit fatebatur, ter debuit dicere super infirmum iam susurando, sed cupienti etiam clara voce recitavit. A genitrice didicit hanc orationem qua puella. Bosérné Csapó Katalin boszorkány peréből a kunbalasi levéltárból." (Nyelvőr II. 308. V. ö. IV. 178.)
718 Nyelvőr II. 308.
719 Nyelvőr VII. 86. V. ö. VII. 475.
720 U. o. IV. 178.
721 Ethn. II. 35. 69.
722 M. *Nyelvőr* XI. 38.
723 *Századok* 1873. 72.
724 *Barna Ferd: Nehány ősmiveltségi tárgy neve a magyarban* 36.
725 Ilyen a „halasi" boszorkány-perben a *jegenyefának, fagyalfának, fekete körtvélfának „napkelet felől való" ágaiból, gólyaorrú füvel vegyített fürdője*

A „szegedi" boszorkányperek szerint *„a vakandoktúrásból készitett*

fürdők, gólya fészekből, hangya bojból, tyúkmonyból készült fürdők. Ilyen fürdőhöz való szerek: *3 szemétdombról szemetet, három puszta szérüről füvet és három* sárnyomó *veremből kilenczszer rocskával vitt vizet felforralni s benne fürdeni. Dr. Fekete Lajos*: Gyógytan a régi magyaroknál (Századok 1874. 393.) „Kilencz szemétdombon szedett szemétből, kilencz új sírból vitt fű — és téli zöldből készült fű." U. o.

726 Dr. Fekete Lajos i. m. 391.

727 Magy. nyelvtört. szótár I. 1604.

728 *Dr. Fekete Lajos* f. i. m. Századok 1874. 394.

729 „A magyar gyógyúl gyökerének, a *gyógy (= joho)* szónak a cseremisz, finn, észt, lapp, osztják nyelvben található változatai *juma* gyökérre vihetők vissza. *Juma* hajdan felsőbb szellemet, istent jelentett. A magyar *jó* osztjákúl *jim*. Az osztják *jim* egyenlő a cseremis *jumo*-val, mely hajdan szintén istent, szellemet jelentett. Ez a cseremisz *jumo* összetéve *ult*-tal: *jum-uld*-ot ad: mely nemcsak gyökerére, hanem képzőjére nézve is megegyez az erza-mordvin *in-aldom*-mal, de azzal a látszólagos különbséggel, hogy emez annyit tesz mint kérni, a cseremisz *jum-olt* = istennek, szellemnek *könyörögni. Kálmány:* A hold nyelvhagyományainkban 7.

730 *Kozma*: Mythologiai elemek stb. 39.

731 Ethn. III. 71. [*Nagy József:* hegyháti mondák és babonák].

732 Ethn. II. 281.

733 *Dr. Fekete Lajos: Gyógytan a régi magyaroknál.* [Századok 1874. 393.)

734 Századok 1874. 391.

735 Her. IV. 5.

736 „Hoznak hozzá *ezüst* kupát, visznek neki *arany kannát*. De a vérzés meg nem szűnik, egy cseppet sem csillapodik." IX. rúnó 7—8.

737 A Kalevala megénekli a vas születését" 47. r. 29 –258. v.

738 Herod. IV. 62. *Nagy Géza* tudósunk fordításában. Ipolyi „ősi vaskard"-, Télfy szintén „régi vaskard"-nak nevezi.

739 *„A szkithákról"* Ethn. V. 310. Az obvidéki Ajäsz isten énekében az általa legyőzött Têk-isten ajándékozta kardról a következő rendkivűl érdekes sorokat emeli ki tudós Nagy Géza ugyanitt:

A hegyes kardot, hires szablyát
Ím elvitték, hogy megmossák [a rája tapadt ellenségvértől].
Miután megmosták, én hozzám hozták
Ott nézdegélem: olyan jeles
Hegyes kard, hires szabja volt!
Ajäsz isten öreg most hogyan szólok:
„Az ember korabeli világ beáltával,
az ember idejebeli világ beálltával
ez a hegyes kard, hires szablya
véráldozatot fogadó véráldozatos istenkévé változzék,
ételáldozatot fogadó ételáldozatos istenkévé változzék!

Miután így *elbűvöltem*
ha efféle inséges világ áll be,
ha efféle nyomoruságos világ áll be,
[hogy] valamely táják felől had érkezik:
kéz segitséget, láb segitséget hadd nyujtson!"

740 Hunfalvy [Szépirodalmi L.]

741 *Nagy Géza* tudósunk szerint Székelyföldön többször találnak XIII—XV. századbeli kardokat, melyek erdők mélyében a földbe függélyesen vannak leszúrva. Ilyen a sepsi-szent-györgyi székely muzeumban két kard Egyiket a pávai erdőben, a másikat a bodzai hegyek közt a Manicsel nevű hegykúpba szurva találták. Van az enyedi muzeum birtokában is egy XIII –XIV. századbeli kard, melyet szintén székelyföldön, a dálnoki erdőben egy hegynek a csúcsán találtak. Ethn. V. 310.

742 *Bálint Gábor: A mandsuk szertartásos könyve* 6.

743 Kal. 8. r. 366. v.

744 Kal. 10. r. 320. v.

745 (Nyelvemléktár II. 88—92): Itten ki megóvassa ez imádságot harmincz nap egymásután mit istentől kér kétség nélkül megnyeri. Amen.

746 Barna: A mordvaiak pogány-istenei és ünnepi szertartásai. 60.

747 L. Kalevala VI. r. 156—161. v. U. o. XII r. 255—296. v.

748 Ethn. IV. 217. 749 U. o. 232.

750 Ethn. II. 112. 751 U. o. 275.

752 Ethn. VII. 95.

753 Ethn. II. 360.

754 „Kinek nyaka megmerevedett, az ökör kifogása után tegye nyakát a járomba s jobban lesz." [Háromszékm. a Nyelvőr után.]

755 Zrinyi a költő is hordott magával, miként végső szavaiból kitűnik: „Rútúl bánék velem a disznó, de ihol egy, állitsátok meg a sebnek vérét vele, ez arra igen jó." [Ethn. II. 354.]

756 *Munkácsy Bernát*, ki leginkább a rokon nyelvek körül érdemesité magát, mondja: az *ember* neve a vogulban *êlem-chalès* = „levegő halandója." A magyar *em-ber* előrésze azonos a vogul *êlèm*-mel [finn *ilma*; osztják: *jelem*; lapp: *alme*: zürjén: *jen*; votják *in* = levegő, ég, időjárás]. Hogy e mellett mi legyen a *ber* utórész *némber*- [nőember] szavunk igazolja, mely a bécsi és müncheni códexekben *némberj*-nek van írva, miből világosan fölismerszik, hogy az a *pérj* (= *férj*) hasonúlt kezdő mássalhangzós alakja. [Ethn. IV. 51.] „Az *ember*-szó nyelvemlékeink tanúsága szerint régenten igy hangzott: emberj. Ez a —*berj* utórész változata a *férj*-szónak, mely eredetileg p-vel kezdődött [pérj] és általánosabb volt, mint ma, ugy hogy férfira nőre egyaránt illett, akár csak az „ember" szó. Somogyban Visnyén a nép a feleséget nevezi „*férj*-nek" írja *Vikár Béla*. [Ethn. III. 273.]

757 *Herodot*. IV. 5.

758 *Barna*: A mordvaiak pogány istenei és ünnepi szertartásai 53.

759 A szónak első tagja *em* = a vogul elm, finn ilm, ilma levegő,

ég, a *ber* [régen perj, berj, a cseremiszben pir] = fi, férj. *Beöjthy*: Magyar irodalomtörténete I. 17.

760 Úgy képzelték, jegyzi meg *Barna*, hogy az ég boltját oszlopok tartják fenn, melyek alja a földbe van szúrva.

761 *Kalevala* III. rúnó, 247—254. v. 762 U. o. 217—226.

763 *Kalevala* X. rúnó 141. v.

764 Ethn. V. 304. 765 U. o. 265. 766 U. o. 267.

767 L. VI. f.

768 Ethn. V. 270.

769 Ethn. II. 273.

770 Ethn. II. 274. A votják monda szerint a *lebegő ég* hajdan igen alacsonyan állott és az ősasszony a piszkos gyermek-pelenkát reádobta száradni, holott az égen az isten jár-kel vala. Ettől fogva az ég végtelen magasságra emelkedett. [*Kálmány*: Világunk alakulásai. 36.]

771 A voguloknál ezen mythologiai korszak mondája szerint már nem Elmpi a teremtő, hanem Numi-Tarom, ki mellett a rosz Xul'ater segédkezik.

772 1. Mikor már semmire sem birt menni az Ördög a megalakított anyaggal, Isten rálehelt mondván: Állj lábra Illés! kelj fel! s akkor Illés bírt menni. Más adatban: Illést mög Énokot Luczifer furmálta ki, de nem bírt neki lelköt anni, úgy adott osztán neki az Isten, de föl is vitte űket az égbe, onnan hadd lüvődözzék a rosszakat. (Kálmány i. m. 12.) „Midőn az Ördög embört akart teremteni, kiformászta az embört! akkor odamönt az Isten, mögrukta a talpát Ádámnak: Kelj föl Ádám: Ádám mögmozdúlt. Mögén mögrukta, Ádám fölült. Harmaczczó mögrúkta: „Kelj föl Ádám!" Ádám fölkelt. Hasonlóképpen szól Illés teremtése, kit Jézus ébreszt föl: Az Ördög csinálta, Jézus ébresztötte föl Illést; mögrukta Illést, úgy kelt föl (*Kálmány* i. m. 12.)

2. „A *balhát* az Isten teremtötte, az Ördög mögkérte, hogy ű's teremt ojant. No, hát teremcs, de nem tuccz! Osztán az Ördög csinálta, de csak tetűt csinált. Jobb is, mert ha a tetű is úgy tudna ugrálni, akkô sérelmes volna."

A légyről számos változatban emlékeznek meg teremtési mondáink, melyek közül talán ez a legbeszédesebb: „Mikô az Ur-Isten méhet teremtött, az Ördög is hozzá fogott, hogy majd ű's teremt, de az üvé légy lött. Az Ur-Isten êmönt hozzá nézni, hogy mijen a méhe? oszt' kérdözte, hun van, a mit takarétanak, gyűtenek? Mögmutatta neki (a méheket) kaptárba' vôtak, de nem vôt nekik takarétásuk sëmmi sè, csak a hogy bebocsátotta, ëcs csomóba', ott vôt mind. No gyere, néz' mög az enyimet! Émönt, hát a méhek gyű'töttek akkô is: sok szép sejt vót, méz mög viaszk. Akkô az Ördög mögharagudott, főrukta a kaptárt, hogy mér' nem takarétanak űk is. Akkô az ű méhecskéje szétszál'ott, légy lött belűle, együtt az ide is, azúta van légy" (Kálmány L. gyüjtése).

773 „Az előtt nem káromkottak az embörök, hanem mikô a gaszda embörnek anynyi gabonája termött, hogy nem bírta elanni, az Ördög

möktanította (az embert) pálinkát főzni; azon (a pálinkán) vesztek osz'tán össze az embörök; akkor kapott az Ördög lelköt, mert az egyik embör agyonütötte a másikat." (Kálmány L. gyüjtése).

[774] *Kálmány:* Világunk alakulásai nyelvhagyományainkban 15. *Barna:* Ősv. kis. isteni lényei és áldozati szertartásai 7.

[775] *Barna Ferd.:* A votjákok pogány vallásáról 4. És a Kalevala szerint (XX. rúnó 167. v.) a finneknél is Ozmatar tündér, kiről semmi rosszat nem tud a finn mythologia, a serkészítő.

[776] A *Mária-legendák* javarészben az ős vallás mythoszai. Például: „Mikô a Boldogságos Szűz mökszülette az ű Szent fiját, a kis Jézus járt. Ecczör utánna kapott, azûta nem járnak minygyá a gyerökök. Akkô mon'ta a Boldogságos Szűz, hogy mindön anya killógyon az ű magzatytyával: në járjon mingyá' mihán mökszületik, hanem ki két esztendőre, ki ëgyre, ki három fërtájra" (Magyar-Szent-Márton Kálmány után).

Szintén palócz: „Mûta a Boldogasszony alá ült a fűzfa alá, azûta hajlik lë űneki az ága. Lëhajult, úgy maratt." (Forrás ugyanaz).

[777] Irodalomtörténeti közlemények VI. 3—4. füzet.

[778] *Kálmány Lajos:* a csillagok nyelvhagyományainkban 1. l.

[779] Szeged- és Szathmár-vidéki néphit.

[780] Magyar Mythologia 273. l.

[781] *Czógler Alajos* főreáliskolai tanár fordításában: *Houzeau:* a Csillagászat történelmi jellemvonásai 494. l.

[782] *Houzeau:* A csillagászat történelmi jellemvonásai *Czóglernél* 143. l.

[783] U. o.

[784] Említtetik ezekken: „az égi pásztor," „csillaggyűrűzet," „a koronás és farkas" csillagok stb. melyeknek ma urát sem tudjuk adni.

[785] A Merkur ifjabb Hóruszé, Vénusz Izisé, Marsz Aruerisé, Jupiter Ozirisé, a nagy Medve a Nil istennőjeé, a Procyon az ég látókörére vigyázó Anubisé.

[786] A nagy Medve helyén Tyfon (hadisten) kutyája állott, a fontos szerepet játszott Orion helyén *„Szahu"* (I. m. 217. l.)

[787] Mondják, hogy Anubis, az istenek hirnöke nem lenne más, mint a Syrius, mely azon tájon tűnvén föl, hol a Nilus fakad, annak áradását előre jelenté.

[788] *Haftorang* szellem a nagy Medvében székelvén, az északtáji csillagokra ügyel. A nyugati tájak fejedelme *Satevis,* kinek figyelő helye némelyek szerint az Aldebaran, mások szerint Anahid (= Venus). Keletnek őre *Taschter,* kinek fényes tekintete a Sziriusból gondozá a rá bizott égtartományt. És *Venant* délnek védőszelleme, kinek őrállomását forrásomban (Dictionnaire universel de mythologie etc.) nem találom följegyezve.

[789] Merkur náluk *tudó,* Vénusz *ragyogó,* Mars *vörös testű,* Jupiter a *fejlődés ura,* Szaturnus „lassan járó" *Houzeau* jegyzetei szerint. (I. m. 144. l.)

[790] Legyen szabad kivételt tennünk az őshagyományok örökösére

Babilonra nézve, hol a „hét bolygó templomában" a sok emeletű Napoltár szerintünk, noha a szellemi emelkedés zenithjét látszik hirdetni, sajátlag az őshagyomány tagadásával összekötött sülyedést jelez.

791 *Csengery:* Kisebb Munk. I. 83 l.

792 *Vámbéry:* A török-tatár nép primitiv kulturájában az égi testek 7. l.

793 *Houzeau:* A csillagászat történelmi jellemvonásai 220 l.

794 *Kálmány Lajos:* A csillagok nyelvhagyományainkban 8. l.

795 *Bálint G.:* A mandsuk szertartásos könyve 7. l.

796 *Kálmány Lajos* mythologiai irónk szerint Szeged népe soha sem él a Gönczöl kifejezéssel.

797 P. hogy „Gönczöl lett volna a szekér magyar feltalálója," vagy hogy „azon Gönczöl német császár szaladó társzekere, kit a magyarok agyonütöttek" (*Ipolyi:* Magy. Mythol. 268 l.)

798 U. o.

799 Szeged néphiedelme szerint.

800 Szintén *Kálmány Lajos* gyüjtésé szerint.

801 „1564." A cylagot ackit szent Péter szekerének, nekik (-némelyek) Göncöl szekerének hijnak, irja *Melius Péter* az ő: szent Jobb könyvé-ben.

802 Kálmány Lajos szerint ez *szőregi* néphiedelem.

803 *Kálmány Lajos:* A csillagok nyelvtudományainkban 19. l.

804 U. o. 20. l.

805 Másként a Sánta koldus Talyigája a „Nyilas"-ban, annak 5 csillaga.

806 Lugossy szerint: a „Berenicze haja" név alatt ismert csillagkép.

807 Lugossy szerint a Hattyu α-ja a három hadnagygyal δ, γ, ε ugyanazon csillagképben.

808 A Hattyu utó- és elócsillagai Lugossy szerint. A Hattyu csillagkép, mint: *magyar hadcsapat* a látóhatár felől jövőben törtet felfelé; hasonló a felfogás, midőn *nász-menetre* értelmeztetik is.

809 Az „északi korona."

810 Miként Kálmány Lajos hallotta: az Országut közepén.

811 Az „északi korona" csillagai Majdán.

812 Részeg ember a Cefeus szeme, a korcsma, a hol mulatott, a Cassiopeia α, β, γ, χ csillagai.

813 *Munkácsi:* Vogul népköltési gyüjtemény I. 36.

814 U. o. 129. 815 U. o. 162.

816 *Hunfalvy:* Vogul nép 137. — *Ipolyi* tud „vízi óriás-ról és „tüzet őrző óriások-ról" is. (M. Myth. 121.)

817 „Isten hozott benneteket, pecsenye lesz belőletek!" Ipolyinál.

818 *Kozma Ferencz:* sokat i. m. 8.

819 Vogul hagyomány.

820 *Hunfalvy* i. m. 138.

821 *Hunfalvynál* „az égbül leszállásnak éneke" i. m. 199.

822 U. o. 134.

823 *Ganad.* Finn mythol. 98.

824 *Kalevala* XIV. rúnó 167. v.

825 U. XIX. r. 576.

826 *Barna: Ősvallásunk kisebb isteni lényei* 4.

827 *Névtelen: Szkithiáról* (Szabó K.-nál 5.)

828 A *votjákoknál* is tilalmasnak találjuk a részegitő ital használatát. „Egyszer az első ember felesége megpillantván egy *letakart edényt,* melyben Keremet által megmérgezett kumiska volt s figyelmen kivül hagyván Inmár parancsát, hogy ahhoz ne nyúljon hozzá, a milyen kiváncsi volt, *leföldte a csészét,* ivott belőle egy keveset s férjének is odanyujtá. Ez időtől fogva az emberek bűnösökké és halandókká lettek (mert Keremet az edénybe a kumiskával a halált is beletette), a paradicsomból kiűzettek." (*Barna:* a votjákok pogány vallásáról 5.)

829 *Barna: Ősvallásunk kisebb isteni lényei* stb. 4.

830 *Kálmány Lajos: Világunk alakulásai nyelvhagyományainkban* 33.

831 *Munkácsi: Vogul népköltési gyűjt.* I. 164.

832 Igy *Schreiner Márton* (Ethn. 1892. 296.) *Herrmann Antal* Ethn. 1893. 117.)

833 Különben igy fordúl elő a mohamedán hagyományban is.

834 *Kálmány* L. i. m. 45.

835 U. ő i. m. 44.

836 „Az alsó Ob folyása igen lassú, már pedig abba roppant folyók öntik vizeiket. A kiöntések gyakoriak a vogul földön; szinte évenkint történnek, mikor a hó olvadni kezd; főleg nagy havas tél után, ha késő́n és hirtelen olvad meg a hótömeg . . .

A monda avval kezdi, hogy hét évig nagy hőség vala Ez mondaszerűleg nagyított kiszinezése annak, hogy: *valamikor,* talán igen hosszas tél után, felette rögtön álla be a hőség, mely a nagy havakat és jegeket egyszerre megolvasztotta; mert az éjszaki földön a nyári napok felette hosszak. Az éjszaki Szoszva (szent folyó) már tavaszutó elején 16 óráig s nyárelő 20—25-kén épen 20 óráig tart a nap. A hirtelen hőséget a monda *égés*-nek nevezi, mely a földet egy ölnyi mélységre kiégeti s a vizet forróvá teszi. Elpusztul tehát minden a forró vizben. Némely ember sajkákon menekűl gyermekestül s azoktul szaporodik ismét az emberiség, azaz a vogulság. Az özönvíz után kénytelenségből, a földben kiásott hajlékokban élnek az emberek, mert házépitésre se fa, se fű. Halakat és erdei vadakat is újra teremt Numi-Tarom." (A vogul föld és nép 155.)

837 Meg van a magyar hagyományban is, hol a szolgáló a késedelmes, kinek Noé mérgében azt mondja: Hozzon az Ördög! Mire az Ördög ott terem, elkapja, beviszi, azután nem akar kimenni.

838 I. m. 61.

839 Kálmány L. i. m. 51.

840 „Noé fia volt Jáfet, ezé Thana, ezé Nimród, ezé Hunor, ezé Bor, ezé Dana, ezé Keled, ezé Keve, ezé Keár, ezé Beler, ezé Kádár,

ező Othmár, ező Farkas, ező Bondofárd, ező Buken, ező Csanád, ező Budli, ező Beztur, ező Mike, ező Miske, ező Ompud, ező Kulche, ező Levente, ező Leel, ező Zamur, ező Zambur, ező Bolog, ező Bulcsu, ező Zulta, ező Berend, ező Kadicsa, ező Opus, ező Ethei, ező Scemen, ező Turda, ező Bendekus, ező Ethele, ező Csaba, ező Ed, ező Vgek, ező Eleud, ező Álmus."

841 „Jáfet, mondja *Nagy Géza,* minden keleteurópai, kaukázusi és középázsiai nép mondájában a legelső ősnek van fölvéve. József kozár fejedelem 960-ban Jáfetnek Thogarma nevű fiától származtatja magát (Tudd meg, hogy mi Jáfet és pedig Togarmának vagyunk ivadékai. Őseinknek nemzetségi lajstromaiban úgy találjuk, hogy Togármának tiz fia volt s ezek nevei: Ujgur, Tirosz, Avvar, Ugin, Bizal, Tarna, Kozár, Zagur, Bulgár, Szavir). A régi török mondák Türköt, Khazart, Guz apját Minget, Bulgár és Burtasz apját Gumárit (kitől a masgarokat és baskirokat származtatták) szintén Jáfet fiainak teszik meg." *Turul* XII. 1894. 3.

842 Az Árpádház mondai genealogiája. *Turul* XII. 1894. 3.

843 M. Mythologia 136, 145, 576.

844 *Nagy Géza* Turul XII, 1894. 3. Ethn. V. 305.

845 Ethn. V. 29.

846 Ipolyinál nem csupán Magyar Balázs és Kinizsi Pál őskori hősök képviselői, hanem Angyal Bandi, Zöld Marczi, Sobri is mythologiai tárgyalás alanyai. M. Myth. 172, 182.

847 Kis. munkái I. 94.

848 *Pintér Sándor:* A palóczokról 1880. 25. És ezen nézettel nem ellenkeznek a lélekvándorlásra fölhozott egyes esetek sem:

Ipolyi értesülése szerint Hontban K-vár helységben egy télen a farkasok módnélkül elszaporodván, a juhokat erősen ragadozák. A nép azon hitben, hogy *farkaskoldus*-ok, *juhászokból vált farkasok,* különösen pedig gazdáik által méltatlanul bántott juhászok és bojtárok, kik azután holtuk után mint dühös farkasok szoktak a nyáj pusztitásával gazdájokon bosszut állani. Nagyobb az erejök, mint a közönséges farkasok, nak, mi miatt a nyájat bajos dolog tőlök megóvni.

A *veszett s átkozott csikók.* A csallóközi néphit szerint olykor látni *veszett fekete csikókat* nyargalni át a legelőkön, melyek utólérhetetlenül vágtatnak keresztül a méneseken s megharapva más lovakat ezek rögtön velök futnak a pokolig, hol az ördögök a pásztoraik. Ezek *lovat csenő szegény legények, csikósok lelkei volnának.* (M. Mythologia 361.)

849 Az udvarhelymegyei néphitben a kisértetek „legfőképen kecske, disznó, pulyka, macska alakjában szoktak mutatkozni."

850 *Barna*: A votjákok pogány vallásáról 7.

851 Id. m. 97.

852 Ethn. V. 325.

853 Ethn. IV. 43.

854 *A votjákok pogány vallásáról.* 8.

855 *Csengery* id. m. 96.

856 Ethn. II. 108. V. 184.

857 Eth. V. 182.

858 Ethn. VII. 285.

859 Ethn. IV. 43.

860 *Herodotosz* IV. 71.

861 Archaeologiai Értesitő XIII. köt. (1893. évf.)

862 Ethn. VII. 297.

863 Ethn. VII. 115.

864 Ethn. II. 109.

865 *Foltin János*: A besnyők sírhalmai Szihalom mellett. Eger. 1887.

866 Ethn. II. 109.

867 *Manala* = maan ala = föld alatti. A halál birodalma, melynek nyoma van a magyar hagyományban is. „Vigyen el a Manó!" szóllásunk a Halál fiára, az alvilág istenére, és „eredj a manóba!" magára a helyre látszik vonatkozni. V. ö. Kalevala VI. 173.

„A pokol mélységes feneke" szóról szóra XV. 193.

868 Väinämöinen, kinek három igére volna szüksége Manalába megy, honnan alig-alig térhet vissza ismét az élők földére.

A Halál leánya nem akarja átszállítani a túlpartra, mert nem atyja a kisérője, fején nincsen háló „süveg" és kezéről a *keztyű* hiányzik. Az alvilág gazdasszonya italt hoz a hősnek a folyón átkelte után, de ő kitér annak kiivása elől. Ágyba fekteti a házi asszony ezután azzal biztatván, hogy „soha többé, mig a világ" nem kerül haza. A Halál három újjú törpéje kiterjeszti a menekvés akadályozására a Halál folyóján rézsodrony-hálóját, vas-hálóját minden irányba, hogy a nem várt jövevényt berekeszsze s a pokoljáró csak bűvös erejének köszönhető, hogy kijuthatott. Kalevala XVI. rúnó.

869 Ethn. VII. 281. És csallóközi szokás, hogy a halottnak pénzt tesznek a markâba.

870 XV. r. 131. stb. v. — XVI. r. 406. stb. v.

871 Kalevala XLV. r. 23—180.

872 Kal. XVI. r. 190. v.

873 Kalev. XXXII. 478. *Migne:* Diction. univ. de la Mythologie 1099. Ezen hitet megtaláljuk a voguloknál is, hol a lelkek hazájáúl a jegestenger egyik szigete tartatik.

874 Diction. univ de la Mythologie 997.

875 U. o. 1350.

876 M. Myth. 361.

877 „A Boldogasszony azt hallja, tartja a szegedi hagyomány, hogy a mölik aszszony aszt mökcsináli, hogy gyeröke në lögyön, a' mögöleti a gyer'ököt. A fejit mög nem öhetii, a gyer'ök fejit a kötöjibe hordi." (*Kálmány: Boldogasszony ősvallásunk istenasszonya* 29.) Egy másik néphit úgy tudja, hogy: annak a pokolban tányéron adják fel a magzatát, hogy azt megegye (Ethn. V. 110.)

878 *Hunfalvy* i. m. 92.

879 *A votjákok pogány vallásáról* 8.

880 *Barna Ferd.: a mordvaiak pogány istenei és szertartásai* 10. 12.

881 *Calanus* „Attilája." (*Beél*-nél Decad. I. Monument III. 140.)

882 Lél Regensburgbán agyonütvén kürtjével a császárt, ezt mondá: „Te előre mégy s engem a más világon szolgálni fogsz." A skythák hite azt tartja, folytatja a krónikás, hogy a kiket életökben megöltek, azok nekik a másvilágon szolgálni tartoznak.

883 L. *Ipolyi* Magy. Mythologiája 379. l.

884 *Kálmány: a csillagok nyelvhagyományainkban* 12.

885 Ipolyi följegyzése után. I. m. 363.

886 „E nemzet, mondja Leo császár, minden kényelem és élvezet fölött arra törekszik, hogy ellenségei iránt vitézül viselkedjék."

887 *Herod.* IV. 64.

888 *Nagy Gyula* idezetében Ethn. V. 312.

889 Ethn. V. 311. L. az ellenvéleményt *Kerékgyártó: a* műveltség fejlődése Magyarországon I. 13. *Szabó Károly:* Kézai Simon fordítása 49.

890 Szent-Gellért legendája. — Nádorfejérvár ostrománál 1072-ben a megölt besenyők fejeit a király elé hordották, és pedig miként a krónikás mentegetőzve jónak látja említeni: azoknak a várban levő szövetségesei: a görögök és bolgárok ijesztéseül.

891 *Munkácsi Bernát:* A régi osztják társadalom (Ethn. V. 364.)

892 „Igy nevezi a nép a husától és velejétől megfosztott s eldobott tehén-vagy juh*főt*."

893 *Barna* Ferd.: Nehány ősmüveltségi tárgy neve a magyarban 35.

894 Horváth M. és Vámbéry.

895 Munkácsi B. közl. Ethn. V. 362.

896 helyette: „hajó-t" áll, mivel Väinämöinen-nek ezért kellett bűnhődnie.

897 IX. rúnó 579—586. A *hetykélkedéstől* óv a XIII. rúnó is végső soraiban.

898 XVI. rúnó.

899 Munkácsi B. tr. szerint a medve-esküre lennének vonatkoztathatók ezen ismeretes átkozódási mondások: *rágjon meg a fészkes* (kölykös) *fene! Egyen meg a fias fene!* — A betűrím nagy régiség jellegét viseli magán. s az is mondva volt ismételve, hogy a régiek a medvét átallották nevén említeni. V. ö. Ethn. VI. 74.

900 „Szövetséget a szkithák, már a kikkel kötnek, ily módon kötnek: egy cserép serlegbe bort öntenek s azt a szövetségesek vérével összekeverik, bőrüket ugyanis előbb tőrrel vagy karddal kissé fölvágják. Azután a serlegbe mártanak egy kardot, továbbá nyilakat, csákányt és lándsát, ennek végeztével *sokáig imádkoznak* s mind a szövetségesek, mind pedig kiséretüknek legelőkelőbb tagjai isznak belőle." (Herod. IV. 70. *Nagy Géza* fordításában.)

901 Igy a Kőrös-Ladány vidékén az örvény-elnyelte Márkus a vízből esküre emelve három újját, kisért. A domoszló-vécsi határban (Heves)

a határra hamisan esküvő ispán éjjelenkint most is hurczolja a tüzes mérő lánczot.

902 Szamosatai Lukianus; *Toxaris vagy a barátság* cz. munk.

903 L. *Télfy:* Görög források (M. Tudományos Értekező II.)

904 *Kerékgyártó Á.: A míveltség fejlődése Magyarországban* I. 23.

905 Hogy *tüzes* ló, disznó, béka képében adják tudtára az embereknek, hogy az elfajúltakra pokoli kínok várakoznak.

906 „Egy orosz tiszt, ki Tobolszkból Berezovba utazván, mi tizenkét napi út, egy osztjáknál meghála, beszéli: hogy reggel tovább menvén, egy mértföldnyi távolban elveszté erszényét, melyben mintegy száz rubel vala. Történetesen azon osztjáknak fija hazatérvén vadászatrul, megtalálá az erszényt, de nem vevé föl, hanem megmondá atyjának, hol fekszik. Ez pedig nem tudván kié, visszaküldi fiát, rakjon galyakat az erszényre, hogy megtalálhassa a tulajdonos. Az orosz tiszt három hónap mulva visszajövén Berezovbul ugyanazon osztjáknál hála s elbeszélé neki, hogy multkor milyen szerencsétlenség történt rajta. Te vagy hát az, a ki elveszítette ama erszényt? viszonzá az osztják, elküldöm veled fiamat, hogy magad vedd fel.“ (*Hunfalvynál* i. m. 92.)

907 „Jövő népek gyermekitek fonákúl ne neveljétek, oktalan dajkákra bízva, vagy idegen kézre adva. A fonákúl nevelt fiú, ferde szoktatású ifjú értelemre szert nem tehet, nem nyer soha férfi eszet, érjen bármily nagy vénséget, testben erőt, egészséget. (Kalevala XXXVI. rúnó.)

908 „Ki az anyját elfeledi, szülőjét megkeseríti, ne menjen az Alvilágra, jó lélekkel Halállakra, Alvilágon hej megadják ilyeneknek a jutalmát.“ (Kalevala XXIII. r.)

909 Az öreg asszonyok a fiatalokra ilyenformán parancsolnak rá: Mögböcsüld fijam aszt a szűlő ágyat, mert az ojan, mintha csak a Boldokságos Szűz ágyába fekünné'. (*Kálmány:* Boldogasszony stb. 13.)

910 *Kálmány* i. m. 14.

911 U. o.

912 *Kalotaszegen* az ágynemű alá fokhagymát, köményt s néha tömjént is tesznek, a lóczák alá a szoba földjére kést és villát szúrnak, hogy „a gonoszok“ ne közelíthessék meg a beteget. (Ethn. IV. 111.)

Orosházán a fölhuzott lepedő négy sarkába szintén fokhagymát, kenyérmorzsát és sót tesznek, hogy az asszonyt kis gyermekével együtt meg ne ronthassák. (Ny. őr. I. 230.)

913 „A Boldokságos Szűz, tartja a szegedi nép, mindég hordott pántlikát a dërëkán, azért a gyer'ököt nem viszik el körösztölni a nélkül, hogy pántlika ne lögyön a karján, vagy a derekán. Az nagy öröme a Boldokságos szűznek.“ *Kálmány* gyüjt.

914 „A koma'szszony mihánt elögyünnek, lëtöszi a gyer'ököt a fődre az ágy alá, vagy az asztal alá, hogy në lögyön rívó, oszt' a ki legelőször láti a kis gyer'ököt, háromszô rálehöl, hogy në árcson neki a Guta szele, osztán fölemeli, hogy nagyra nyőjjön.“ *Kálmány* Szőregről.

915 Péld. „Hála Istennek, hogy eszt a két lelket mögszabadította

egymástul, tarcsa mög az Isten az édös apjának. anynyának örömère, más embereknek dicséretire!"

„Az Úr Isten nevejje föl édös apjának, édös annyának örömire! Jámbor lögyön, mint a körösztapja (a leánynál, mint a keresztanynya!) *Kálmány* után.

916 V. ö. Ethn. IV. 42. 108. 112, VI. 119.

917 „A palócz esküvőn, írja Pintér, estefelére hajolván az idő, úgy hat óra tájban a vőlegény násznagya és vőfélye ketten egy butykos mézes pálinkát véve magukhoz, elmennek a leányos házhoz a „menyasszony kikérésére," de a menyasszony násznagya a mézes italt visszautasítja s a menyasszony kiadását megtagadja. Ez történik két-három ízben, végre a harmadik megjelenésnél kijelenti a leány násznagya, hogy a menyasszony nem valami jött-ment, hanem ha négy lovas kocsin jönnek érte s ha látja, hogy illő helyre szándékoznak vinni, hát akkor kiadja." (Ethn. II. 104.)

Hajdu-Hadházon szokás, hogy lakadalmas menet előtt a szűkebb utczát szalma-kötéllel zárják el. (Ethn. V. 257.) Kis-Kun-Halason pedig akkor rekesztik el hasonló módon a vőlegény és társai előtt a kapubejárást, mikor a menyasszony ágyáért mennek. (Ethn. I. 406.)

T. cz. ELŐFIZETŐINK:

Babics József országgyülési képviselő Budapest.

Aidinger János országgyül. képviselő, Budapest.
Babics József, „ „ „
Gróf Csekonics Endréné, Zsombolya.
Özv. gróf Csekonics Jánosné, Zsombolya.
Förster Gyula miniszt. tanácsos, Budapest.
Gróf Károlyi Istvánné, Nagy-Károly.
Kammerer Ernő országgyül. képviselő, Budapest.
Pap Géza, „ „ „

Balás Elemér kir. aljárásbiró, Félegyháza.

Balás Elemér kir. aljárásbiró, Félegyháza.
Bárdoss Béla m. kir. honvédfőhadnagy, Félegyháza.

Beznák Gyula könyvkereskedő, Eger.

Andrássy Kálmán, Budapest.
Breznay Imre tanár, Eger.
Egri róm. kath. tanító-kör.
Énekes János plebános, Boczonád.
Főreáliskola Eger.
Gagyi Dénes főreálisk. tanár, Eger.
Kutsera Ferencz plebános, Szt.-György-Ábrány.
Kiss Alajos festő, Eger.
Markovits Ferencz, Eger.
Marssó László törv.-széki aljegyző, Eger.
Ó-Kaszinó, Eger.
Országos izr. tanítóképző-intézet, Budapest.
Pór Antal kanonok, Esztergom 10 példány.
Szabó Sándor iparos, Eger.

Buczkó János e. m. papnövendék.

Barsy József növ. pap, Eger.
Bene Mihály, „ „ „
Buczkó János, „ „ „
Csanády László növ. pap, Eger.

Egri növ. papság M. e. irod. társ, Eger.
Gulyás István növ. pap, Eger.
Holis János, " " "
Langer Alajos, " " "
Meyer Béla, " " "
Okolicsányi Menyhért növ. pap, Eger.

Buzáth Lajos gyógyszerész, Eger.

Bajzáth László, Eger.
Éliássy Ferencz, "
Jakobovics Imre, "
Dr. Kállay Zoltán, Eger.
Dr. Kánitz Dezső "
Dr. Kanitz Gyula "
Kovách Kálmán, "
Lázár Menyhért "
Okolicsányi Lajos "
Okolicsányi Miklós "
Dr. Preszler Ármin "

Detéri Borbás Sándor, Budapest.

Alkér Kornél, Budapest.
Detéri Borbás Sándor, Budapest.
Darányi Árpád, "
Erber Lajos, "
Frenyó Nándor, "
Hoffmann Lajos, "
Mladovits János, "
Sárosmagyar-berkeszi Mózsa Ödön, Budapest.

Egri Nyomda Részvény Társaság, Eger.

Babocsay Sándor ügyvéd, Eger.
Billitz Viktor Eger.,
Fiumei m. k. tengerészeti Akadémia tanári könyvtár, Fiume.
Fiumei m. kir. tengerészeti Akadémia ifjusági könyvtár, Fiume.
Dr. Glósz Kálmán orvos, Eger.
Hegedűs János, Eger.
Dr. Jókai Mór, Budapest.
Nemes Andor, Deménd.
Pfeiffer Albin pénzügyi tanácsos, Eger.

Fekete János m. k. postafelügyelő.

Farczády László postafőtiszt, Eger.
Haszlinger Rudolf cs. és kir. kapitány, Eger.
Kovács István tanár.
Kovách Kálmán műszaki tanácsos, Eger.
Mészáros Kálmán nagybirtokos, „
Militzer Gyula gőzmalom-tulajdonos.
Nagy László cs. és kir. kapitány, Eger.
Rajcsányi Ferencz földbirtokos, „
Samassa János nagybirtokos, „
Szkotniczky Gábor irg. r. tag, „
Weidl Gyula cs. és kir. alezredes, „

Guba Pál kegyesrendi tanár, Nagy-Károly.

Dr. Czirbusz Géza tanár, Nagy-Károly.
Guba Pál tanár, Nagy-Károly.
Palczer Ernő tanár, „
Poor János, „ „
Vanke József, „ „

Huszka Iván kir. adótárnok, Breznóbánya.

Bittera Zsigmond kir. közjegyző, Breznóbánya.
Huszka Iván kir. adótárnok, „
Polónyi János kir. járásbiró, „
Dr. Terray Lajos, „

Kapácsy Dezső, Eger.

Ludányi Antal apátkanonok, Eger.
Hám Gyula ny. m. főjegyző, Gyöngyös.
Begovcsevich Róbert püspök, Eger.
Ury-Kapácsy Amália urnő, „
Zalár József ny. alispán, „
Szele Gábor püspök, „
Áldor Imre tanár, „
Grünbaum Ignácz borkereskedő, Eger.
Szőke Sándor tanár, Eger.
Dr. Huberth János jogtanár, Eger.
Dr. Ambrus István papnöv. aligazgató, Eger.
Dankó Mihály prépost-kanonok, Eger.
Sajóssy Alajos gymn. rajztanár, „
Timon Béla kápt. főmérnök, „
Tóth Gyula lelkész, Tarna-Méra.
Katinszky Gyula cz. kanonok, Eger.
Kapácsy Dezső ny. m. árvaszéki jegyző, Eger.
Babocsay Sándor ügyvéd, Eger.

Kerényi Imre Servita-r. áldozár, Eger.

Babics Ig. László Servita-rend perjele, Eger.
Boltizár Román m. k. dohánygyár igazgató, Eger.
Fekete János postafelügyelő, Eger.
Sztojanovics Mihály gör. kel. lelkész, Eger.

Kolacskovszky János, Eger.

Dr. Göőz József, Budapest.
Kolacskovszky János, Eger.
Községi iskolai szakkönyvtár, Eger.
Láng István kir. tanfelügy. tollnok, Eger.
Dr. Schwarc Setét Sándor ügyvéd, „

Dr. Kormos Béla, Budapest.

Dr. Kormos Béla, Budapest.
Kubinyi Géza, „
Országos Kaszinó, „
Dr. Kiss József, „

Kürthy Sándor Atkár, u. p. Vámos-Györk.

Bartók Géza, Budapest.
Kürthy Sándor, Atkár.
Malatinszky György, Atkár.
Tihanyi Béla, Budapest.

Kvassay István esperes-plebános, Zsemlér.

Gálik Géza körjegyző, Garam-Szent-György.
Jeszenszky Kálmán segédlelkész, Nagy-Sáró.
Kulifay Gyula, Garam-Szt.-György.
Kvassay István esp. pleb., Zsemlér.

Máday István, Budapest.

Hirkó Ferencz, Budapest.
Máday István, „

Nyizsnyay Iván theol. tanár, Eger.

Balla János bérlő, Kanyar.
Nyizsnyay Iván theol. tanár, Eger.

Pallér Kelemen főgymn. igazgató, Székesfehérvár.

Alaghy Dezső tanár, Székesfehérvár.
Cziszterczita társház, „

Hamzus Gellért tanár, Székesfehérvár.
Pallér Kelemen igazgató, „
Szentes Aurelin tanár, „

Pamlényi Lajos rk. lelkész, Eger.

Beöthy Mór, Szihalom.
Kállay Ákos, Eger.
Pamlényi János, Szihalom.
Pamlényi István, Eger.
Pamlényi Lajos lelkész, Eger.
Tomanóczy Béla. Heves-Bátor.

Dr. Pásztor Bertalan ügyvéd, Eger.

Dr. Alföldi Dávid ügyvéd, Eger.
Babics Aladár „ „
Buzáth Lajos gyógyszerész, „
Dálnoky János, „
Eötvös József, „
Gallassy Gyula m. kir. honvédfőhadbiztos, Budapest.
Petheö Ignácz, Eger.
Remenyik János, „
Tattay József, „
Volf Károly, „
Vratarits Gyula, „

Petró József ügyvéd, Miskolcz.

Bizony Ákos ügyvéd, Miskolcz.
Eder Elek kir. közjegyző, Miskolcz.
Dr. Grosz Viktor ügyvéd, „
Kun Kálmán nyug. kir. törvényszéki biró, Miskolcz.
Lévay József nyug. alispán, a vaskoronarend lovagja, akad. tag, Miskolcz.
Lichtenstein József földbirtokos Miskolcz.
Petró József ügyvéd, „
Radvány István kir. tanácsos, „
Sebe Alajos kir. törvényszéki biró, „
Soltész Nagy Kálmán kir. tanácsos polgármester, Miskolcz.
Vattay Bertalan ügyvéd, Sajó-Szentpéter.
Vladár Ervin földbirtokos, Bánfalva.

Scossa Dezső kir. tanfelügyelő, Eger.

Állami elemi iskola, Gyöngyös.
„ polgári fiuiskola, Hatvan.
„ „ „ Pásztó.

Állami polgári leányiskola, Gyöngyös.
Scossa Dezső kir. tanfelügyelő, Eger.

Széll Farkas kir. táblai tanácselnök, Debreczen.

Horváth Bálint kir. itélőtáblai biró, Debreczen.
Jeney György „ „ „ „
Dr. Kiss Endre „ „ „ „
Kölcsey Sándor „ „ „ „
Kondor Zsigmond kir. „ tanácsjegyző, Debreczen.
Naszády Iván „ „ biró, „
Dr. Szacsvay Elemér kir. itélőtáblai biró, „
Széll Farkas „ „ tanácseln., „
Szoboszlay Sándor, „ „ tanácsjegyző „
Ujhelyi András, „ „ biró „
Unger Geiza, „ „ tanácsjegyző „
Unger Gusztáv, „ „ biró „

Szily Kálmán, magy. tud. akadémia főtitkára, Budapest.

Bárczay Ödön, Budapest.
Gaál Jenő, Budapest.
Ghyczy Béla, „
Gyulay Pál, „
Magy. tud. akadémia könyvtár, Budapest.
Dr. Pauler Gyula, Budapest.
Szent-Iványi Gyula, „
Szily Kálmán, „
Természettudományi Társulat, Budapest.
Dr. Vécsey Tamás, Budapest.

Subich György, Smidl Sománé úrnő és Klein Ignácz, Eger.

Alföldi Soma, Eger.
Altorjay Sándor ügyvéd, Eger.
Babics Béla kir. közjegyző, Eger.
Bajzát Gábor, N.-Bátony.
Bajzáth Lajos, Eger.
Balogh Lajos, „
Baranyay István, Eger.
Barthos József, „
Bauer László, „
Beökönyi Viktor, Ludas.
Beretvás Endre, Karácsond.
Berger Vilmos, Eger.
Boday Aurél, Eger.
Borsos Flóris főjegyző, Tisza-Füred.

Breuer J., Eger.
Brozicsevits Ferencz, Eger.
Dr. Brünauer Bálint, „
Brünauer Emil, „
Burik Pál, „
Chiovini Lajos, „
Csanády Ákos, „
Csókás István ügyvéd, Eger.
Dobóczky Ignácz, Heves.
Dosztál Ferencz, Eger.
Fábián Ignácz, „
Farkas Pál, „
Fáy Zoltán, Ecséd.
Fehér Endre mérnök, Eger.
Fehér Henrik titkár, Eger.
Fintha István, Apcz.
Fischer Adolf, Eger.
Fülöp Zoltán, Tisza-Füred.
Gesztes Lajos, Felső-Tárkány.
Greiner Arnold, Eger.
Grünwald Ferencz, Eger.
Dr. Hodászy Antal, „
Hanák Gyula főjegyző, Eger.
Hanák Kolos, Budapest.
Harsányi Ödön, Eger.
Hillinger Dezső, „
Hirlapirók és Irók Otthona, Kassa.
Homonnay Szilárd, Hatvan.
Horváth Béla, Eger.
Huszár János, „
Janicsár Jenő, Eger.
Kapácsy József, „
Katona József, „
Katona Mariska, „
Kiss Sándor mérnök, Eger.
Klein Ignácz, Eger.
Kohn Jakab, „
Koppély Géza, Hatvan.
Kozák Miklós, Pétervásár.
Krausz Vilmos pénzügyigazgató, Eger.
Ledniczky István, Puszta-Fogacs.
Lénárt István mérnök, Eger.
Lengyel Sándor ékszerész, Eger.
Lipcsey Péter, Eger.
Dr. Ludányi Béla, Eger.

Majzik Viktor, Gyöngyös.
Márkus József, Eger.
Marossi Zsigmond, Eger.
Nagy Gyula, „
Oláh Pál, Váraszó.
Palátsik Ferd., Eger.
Papszász Lajos, Pta-Tenk.
Pásztor Lipót, Recsk.
Piacsek Géza, Eger.
Polereczky Gyula, Eger.
Popovits József, „
Preszler Miklós, „
Rácz Gyula, „
Remenyik Károly, „
ifj. Ringelhann Imre, „
Rosenberg Ármin, „
Rosner Jenő, Eger.
Roth Gyula, „
Rudassy János, Eger.
Ruzsin Bertalan, „
Ruzsin Ottó, „
Salamon Antal, „
Schwarcz Ferencz jogász, Eger
Schwartz T. Antal, „
Sikhegyi Károly, „
Sir Antal, „
Smidl Sománé, „
Stephanovszky Jolán, „
Subich György, „
Sümeghy Árpádné Glósz Irma, Eger.
Szerencse József, Eger.
Szrogh István, „
Sztankó Dezső törvszéki irnok, Eger.
Ungár József S., Budapest.
Vasita János, Eger.
Venszlovszky Lajos szabó, Eger.
Veréb Mátyás, Eger.
Weber János „
Weisz Izsák, „
Wittich Sándor, Budapest.
Zbiskó Alajos, Eger.

Violet Gusztáv Tarczal.

Violet Gyula káplán, Sárospatak.

E könyv bizományosához beérkezett előfizetők:

Ádám Imre ref. lelkész, Szeremle.
Áll. polgári leányiskola ifj. könyvtár, Győr.
Dr. Áldásy Antal, Budapest.
Alszeghy János, Nagyszombat.
Aszódi kir. orsz. javító-intézet, Aszódon.
Bogyai Bartalos Gyula székesegyházi templomi igazgató, Eger.
Bebóczy Sándor, igazgató, Késmárk.
Dr. Boér Jenő, Tövis.
Casinó Tenke (Bihar m.)
Dr. Charmant Oszkár kir. közjegyző, Fiume.
Cserny Ernő tanár, Gyöngyös.
Csicsáky Imre kamarás-plebános, Zsombolya.
Csiky Vilmos főgymn. tanár, Nagyszombat.
Csoma József, Devecser.
Debreczenyi Miklós táblai biró, Budapest.
Dessewffy Sándor püspök, Temesvár.
Dobrovszky Ágost könyvkereskedő, Budapest.
Dudás István igazgató, Zenta.
Egyházmegyei könyvtár, Esztergom.
Ev. iskola, Selmeczbánya.
Fábry Imre plebános, Kékcse.
Felső keresk. isk. Önképzőkönyvtár, Késmárk,
Filep Elek, Segesvár.
Forster Géza, Budapest.
Főreáliskola, Kecskemét.
Főreáliskola, Sz.-Udvarhely.
Gartner Rezső Ferencz, Temesvárott.
Glósz Ferencz tanár, Késmárk.
Gymnasium, Tata.
Gymnasiumi tanári könyvtár, Zenta.
" ifjusági " "
Händl Vilmos ev. főesperes, Selmeczbánya.
Hang Gyula tanár, Késmárk.
Horovitz Lajos könyvkereskedő, Budapest 2 példány.
Dr. Imre Lajos tanár, Hódmező-Vásárhely.
Kemenes Jerom., Veszprém.
Kereskedő ifjak könyvtára, B.-Csaba.
Kiss Boldizsár plebános, Kúnfélegyháza.
Kochanovszky Pál kir. közjegyző, Vágujhelyen.
Konetonyi Gyula, Moór.
Kovács Dénes, Szeged.
Kozma Károly kanonok, Eger.
Közs. Reáliskola, Sümeg.

120779/672 ul11/480

19

Lahocinski Adolf rk. lelkész, Nagy-Tárkány.
Dr. Láng Imre, Budapest.
Liptay Vilma, Kőszegen.
Manglitz Ferencz, Eger.
Dr. Marienescu Athanáz, Nagyvárad.
Dr. Márki Sándor egyetemi tanár, Kolozsvár.
Mezei Kálmán szinész, Miskolcz.
Nagy Ákos urad. irnok, Erdőd.
Dobrándi Nagy Gyula csendőr-százados, Zala-Egerszeg.
Pannonhalmi sz. Benedek-rend közp. főkönyvtára.
Peisner Ignácz, Budapest.
Polgári iskola, Kőszegen.
Prifach József prael. nagyprépost, Székesfehérvár.
Báró Radvánszky Béla, Sajó-Kaza.
Retel Jenő kir. itélőtáblai tan. elnök, Szeged.
Ruisz Gyula, Budapest.
Dr. Rupp Kornél főgyimn. tanár, Budapest.
Schneider János plebános, Mány.
Dr. Schreiber Lajos, Budapest.
Siketnémák Iskolája, Budapest.
Somogyi könyvtár, Szeged.
Spitzer Mór, Pozsony-Széleskut.
Szabó Károly ev. ref. tanitó, Balaton-Füred.
Székesegyházi káptalan, Beszterczebánya.
Szt. Benedekrendi főgymnasium, Sopron, 3 példány.
Szentpéteri Sámuel, ref. lelkész, Pelsőcz.
Szilágyi János kir. közjegyző, Mármaros-Sziget.
Dr. Szivák Gyula ügyvéd, Budapest.
Tergalecz Lipót plebános Gesztete.
Tersztyánszky Dezső alesperes pleb., Fényes-Litke.
Lovag Tóth István, Eger.
Tóth Mike S. J. tanár, Kalocsa.
Udvardy Géza, Duna-Földvár.
Udvardi János, Csákberény.
Végh Kálmán plebános, Csány.
Végh Kálmán tanár, Késmárk.
Vermesy Kálmán lelkész, Szelencz, u. p. Trencsén-Turna.
Vörösmarty-kör, Székesfehérvár.
Weber Vincze plebános, Nagy-Kanizsa.

Lahocinski A